

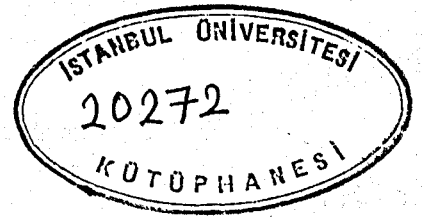
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Edebiyat Fakültesi-Tarih Bölümü
Yakın Çağ Anabilim Dalı

XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus

Doktora Tezi

Hazırlayan
Walid al-Arid
No: 5609

Danışman
Prof.Dr. Mehmet İpşirli



İstanbul 1992

I

XIX. ASIRDA CEBEL-İ NABLUS

İÇİNDEKİLER	I-IX
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1-12
Giriş'e Ait dipnotlar	13-18
 BİRİNCİ BÖLÜM	
İDARE ve TEŞKİLAT	19-109
A-İdarî Durum	19-23
B-Sancak, Kaza ve Nahiyelerin Taksimatı	23-29
C-İdarî MÜesseseler	29-99
I-Tanzimattan Önceki İdarî MÜesseseler (Memurluklar)	29-59
1-Valî	29-33
2-Mütesellim	33-37
3-Şer'î Naib	37-43
4-Muftî	43-46
5-NakîbU'l-Eşraf	46-59
II-Mehmed Ali Paşa Hükûmeti'nin Nablus Üzerindeki Etkisi	60-61
III-Tanzimattan Sonraki (1845-1818) İdarî MÜesseseler	61-80
1-Livadaki Önemli Memurluklar	63-65
2-Kazadaki Önemli Memurluklar	65-67
3-Nahiye Meclisi	67-68
4-Köy Muhtarı	68
5-Tanzimattan sonra Nablus Mutasarrıflığının İdarî Taksimatini Gösteren Bazı Tablolar	68-80
IV-Nablus Askerî Teşkilatı	81-99
1-Tanzimattan Evvel Askerî Sınıflar	81-90
2-Tanzimattan Sonra Askerî Sınıflar	90-93
3-Osmanlı Askerî Kuvvetlerinin Genel Dağıtımı	93-95
4-Suriye'de Askerî Güç Dağıtımı	96-97
5-Nablus Livası ve Kazalarındaki Askerî Taksimatı	97-99
I.Bölüme Ait Dipnotlar	100-109
 İKİNCİ BÖLÜM	
NÜFUS GELİŞMELERİ	110-150
A-XIX.Asırdan Evvel Yapılan Tahrirata Göre Cebe-	
1-İ Nablus'un Nüfusu	111-114
B-XIX.Asırda Nablus Nüfus Gelişmeleri	115-146
I-Birinci Dönem (1847-1870)	117-124
II-İkinci Dönem (1871-1882)	124-129
III-Uçuncu Dönem (1882-1922)	129-146
II.Bölüme Ait Dipnotlar	147-150

II

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-POLİTİK GELİŞMELER (YERLİ AİLELER ve İKTA')	151-229
A-Yerli Aileler	151-181
I-Kays ve Yemen Grupları	151-158
II-Nüfuzlu Aileler	158-164
1-Ceyyüsi Ailesi	164-166
2-Nimer Ailesi	166-168
3-Tokan Ailesi	168-170
4-Cerrar Ailesi	170-172
5-Abdülhadi Ailesi	172-174
6-Kasim Ailesi	174-175
7-Rayyan Ailesi	175-176
8-Berkavi Ailesi	176
9-Şemse Oğulları	176-177
10-Haci Muhammed Ailesi	177-178
11-Diğer Aileler	178-181
B-İkta'	182-223
I-Arazi Taksimatına Bir Bakış	182-194
1-Araz-î Mevkufe	182
2-Araz-î Metrûke	182
3-Mülk Arazî	182-183
4 Mektum Arazî	183
5-Mevat Arazî	183
6-Mir-i Arazî	183-194
a-Tımar Sistemi	184-189
b-Tımar Sistemi Bozulması	189-191
c-Şam'da Mîrî Arazinin Genel Durumu	
Hakkında Notlar	191-194
II-İltizam Sistemi	194-198
1-Şam'daki iltizam Sistemine Bir Bakış	195-198
III-Cebel-i Nablus'ta İkta'	198-223
1-XVI.Asırda Filistin Sancaklarında Tımar Durumu	198-200
2-XVI.Asırda Cebel-i Nablus'ta Tımar Köyleri	201-207
3-XIX.Asırda Cebel-i Nablus'ta Tımar Köyleri	208-216
4-Nablus'ta iltizam Sistemi	216-223
III.Bölüme Ait Dipnotlar	224-229

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(1775-1840) YILLARI ARASINDA CEBEL-İ NABLUS'LA İLGİLİ İÇ ve DİŞ SİYASİ GELİŞMELER	230-330
A-Birinci Dönem (1775-1830)	233-282
I- Zahir el-Ömer'in Nablus'a Egemenliği	233-239
II- Cezzar Ahmed Paşa Valiliği	239-245
III-Fransız Saldırısı	246-262
IV- Süleyman Paşa Valiliği	262-273
V- Abdullah Paşa Valiliği	273-282

III

B-İkinci Dönem: (1831-1840) Yılları Arasında Şam'da Mısır Hakimiyeti	282-330
I- Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi Zaptıdan Beklentileri	282-285
II- Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'ye Müdahalesi	285-288
III-Mehmed Ali'nin Suriye'yi İşgalinin Gerçek Amaçları	288-293
IV- Mehmed Ali'nin İstilasından Önce Suriye'nin Durumu	293-296
V- Mehmed Ali'nin Suriye'ye Saldırısı	296-298
VI- Mısır Hakimiyetine Karşı Halkın Ayaklanmaları	299-305
VII-1834 Filistin ve Nablus Ayaklanması	305-314
IV.Bölüme Ait Dipnotlar	315-330

BEŞİNCİ BÖLÜM

1843-1859 YILLARI ARASINDA İÇ SAVAŞ ve Sonraki De- vir	
A-1843-1853 I.İç Savaşı	331-422
B-1855-1859 II.İç Savaşı	331-358
C-Bu Olaylarda Avrupalı Değerlendirmeleri	358-396
D-İç Savaşın Sonraki Devir (1860-1918)	397-405
V.Bölüme Ait Dipnotlar	405-418
	418-422

ALTINCI BÖLÜM

EKONOMİK DURUM

A-Tarım	423-499
B-Sanayi	
C-Ticaret	424-437
D-Vergiler	437-446
I-Tanzimattan Evvel Vergiler	446-457
II-Mehmed Ali'nin Hükümeti Zamanında Vergiler	458-479
III-Tanzimattan Sonra Vergiler	458-463
E-Para	463-466
F-Ölçüler ve Tartılar	466-479
G-Ulaşım Yolları	480-483
I-Kara Yolları	484-487
II-Demir Yolları	487-493
III-Posta ve Telegraf	487-489
VI.Bölüme Ait Dipnotlar	489-491
	491-493
	494-499

YEDİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

IV

A-Nüfusu oluşturan Cemaatlar	501-523
I-Müslümanlar	501
II-Hıristiyanlar	501-504
III-Müseviler ve Samiriler	505-506
IV-Bu Cemaatlere Ait olan Dini Müesseseler	507-523
1-Camiler	507-513
2-Zaviyeler	513-515
3-Makamlar	516-521
4-Hıristiyan Kilise ve Manastırları	522-523
B-Nablus Livası'nda Yaşayan Sosyal Sınıflar	523-526
C-Mimarî Tarz	526-529
D-Yiyecekler	530
E-Giyim	530-533
F-Bayramlar,Dini ve Resmi Münasebatlar	533-536
G-Bazı Sosyal Gelenekler	536-538
H-Eğitim ve KÜltür	538-555
I-Resmi Mektepler	538-550
1-Iptidai Mektepler	538-548
2-Ruşdiye Mektepleri	548
3-Nablus idadiyesi	548-550
II-Özel Mektepler (Gayr-i Müslemlerin Mektepleri)	550-552
1-Osmanlı Vatandaşların Mektepleri	550-551
2-Yabancı Devletlerin Mektepleri	552
III-Kütüphaneler	552-553
I-Sağlık Hayatı	556-559
1-Vatan Hastanesi	556-558
2-İngiliz Hastanesi	558-559
J-Mahkemeler	559-561
K-Hapishane ve Karakollar	562
L-Belediyeler	563-565
M-Hamamlar	565
N-Sebilller	565-566
II.Bölüme Ait Dipnotlar	567-573
SONUÇ	574-575
Bibliyografya	576-584

Tablolar

I- Birinci Bölümün Tabloları

- Tablo 1: Cebel-i Nablus'ta Seyyid ve Şerif Aileleri (Tek tablo halinde yapılmıştır).
- Tablo 2: 1286-1299/1850-1881 yılları arasındaki Nablus mutasarrıflığının meclisinin ve Üyelerinin gelişmesini göstermekle beraber Nablus'un Sayda ve Suriye vilayetlerine bağlı olduğu devri gösterir.
- Tablo 3-4: 1300-105/1882-1887 yılları arasında Nablus livası idari meclisinin ve yan komitelerinin en önemli memurlarını gösterir.
- Tablo 5-6-7: 1305-1334/1887-1918 yılları arasında Nablus livasının Beyrut vilayetine bağlı olduğu sırada en önemli memurlarını ve idari meclisi ve ona bağlı komitelerin gelişmesini gösterir.
- Tablo 8: Beyrut vilayetine bağlı olduğu zamanda Nablus livasındaki kazaların meclislerini gösterir.
- Tablo 9: Suriye ve Beyrut vilayetlerine bağlı olduğu zamanda Nablus livasındaki nahiye meclislerini ve memurlarını gösterir.
- Tablo 10: Tanzimattan sonra Osmanlı ordusunun teşkilâtı ve dağılımı.

Tablo 11: Suriye vilayetindeki askeri gücünün dağılımı.

II- İkinci Bölümün Tabloları

- Tablo 1: 1596 yılında Nablus livasında nahiye-lerin nüfus.
- Tablo 2: 1596 yılında Lecun sancağında nahiye-lerin nüfusu.
- Tablo 3: 1521 yılında Aclun sancağında nahiye-lerin nüfusu.
- Tablo 4: 16.yüzyılda Cebel-i Nablus idari böl-me ve nüfus sayısı.
- Tablo 5: 16.yüzyılda Cebel-i Nablus sancakları-

VI

nın nüfus sayısı.

- Tablo 6: 1847 yılında Kudüs ve Nablus sancakları nüfus sayısı.
- Tablo 7: 6.Tabloya göre sancak ve cemaatların nüfusu yüzde nisbeti (%).
- Tablo 8: 1849 yılında Kudüs ve Nablus sancakları erkek sayısı.
- Tablo 9: 8. Tabloya göre şehir ve karye nüfusu %
- Tablo 10: 8. Tabloya göre Cemaat nüfusu % .
- Tablo 11: Kudüs, Nablus (Belka) ve Akka sancaklarının toplam nüfusu ve % .
- Tablo 12: 1870 yılında Filistin sancakları nüfus sayısı ve % .
- Tablo 13: 1288 salname-i vilayeti Suriye'ye göre Nablus kazasında hane ve karye durumu.
- Tablo 14: 1288 salname-i vilayet-i Suriye'ye göre Cinin Kazasında hane ve karye durumu.
- Tablo 15: 1288 salname-i vilayet-i Suriye'ye göre Aclun kazasında hane ve karye durumu.
- Tablo 16: 1288 salname-i vilayet-i Suriye'ye göre Salt kazasında hane ve karye durumu.
- Tablo 17: 13-16 Tabloların hulasasına göre Nablus,Cinin,Aclun ve Salt kazalarında hane, nüfus ve karye durumu.
- Tablo 18: 1288 salname-i vilayet-i Suriye'ye Filistin sancaklarının karye ve hane toplamları. ve %.
- Tablo 19: 1288-1300 salname-i vilayet-i Suriye'ye göre Nablus ve Cinin kazalarında(Belka Sancağı) nüfus,hane ve karye durumu.
- Tablo 20: 19.Tabloya göre Nablus ve Cinin nüfus Toplamları.
- Tablo 21: 1885 yılında Nablus Mutasarrıflığı (Belka sancağı) kazalarında nüfus durumu.
- Tablo 22: 1885 yılında Beyrut vilayet-i sancak-

VII

larında nüfus durumu.

Tablo 23: 1311 salname-i vilayet-i Beyrut'a göre Nablus sancağı kazalarında nüfus durumu.

- Tablo 24: 1318 salname-i vilayet-i Beyrut'a göre Nablus sancağı kazalarında nüfus durumu.
- Tablo 25: 1319 salname-i vilayet-i Beyrut'a göre Nablus sancağı kazalarında nüfus durumu.
- Tablo 26: 1322 salname-i vilayet-i Beyrut'a göre Nablus sancağı kazalarında nüfus durumu.
- Tablo 27: 1326 salname-i vilayet-i Beyrut'a göre Nablus sancağı kazalarında nüfus durumu.
- Tablo 28: 1901 yılında Cuinet verdiği rakamlara göre Nablus kazaları ve Beyrut vilayeti'nde nüfus toplamı.
- Tablo 29: 1917 yılında R.Temimi ve B. Kâtib'in verdikleri rakamlara göre Nablus sancağı kazalarında nüfus durumu.
- Tablo 30: 1892-1922 yılları arasında Nablus sancağı nüfus toplamı.
- Tablo 31: 1800-1922 yılları arasında Filistin şehirlerinde nüfus gelişimi.
- Tablo 32: 1849-1917 yılları arasında Nablus şehrinde nüfus gelişimi.

III-Uçuncu Bölümün Tabloları

- Tablo 1: Cebel-i Nablus'taki Ailelerin Kökeni ve Kays ve Yemen Gruplarına Bağlılığı.
- Tablo 2: Cebel-i Nablus Köylerinin Kays ve Yemen Gruplarına Bağlılığı.
- Tablo 3: XVI. Yüzyılda Filistin Sancaklarında Nahiye ve Tımar Durumu.
- Tablo 4: XVI. Yüzyılda Filistin Sancaklarında Nahiye ve Tımar Toplamı.
- Tablo 5-7: XVI. Yüzyılda Nablus Livasında Padişah, Mir Liva ve Tımar Köyleri.

VIII

- Tablo 8-9: XVI. Yüzyılda Lecun Livasında Padişah ve Tımar Köyleri.
- Tablo 10-12: XVI. Yüzyılda Aclun Livasında Padişah, Mir Liva ve Tımar Köyleri.
- Tablo 13: 1723-1816 Yılları Arasında Nablus ve Lecun Sancaklarında Tımar Durumu (Beş Tablo).
- Tablo 14: 13. Tabloya Göre Nablus ve Lecun Sancaklarında Tımar Topamları.
- Tablo 15: 1833 Yılında Nablus Sancağında Tımar Durumu.

IV- Altıncı Bölümün Tabloları

- Tablo 1: Cebğl-i Nablus'ta Zeytin Mahsulünün Durumu.
- Tablo 2 1893 Yılında Beni Saab Kazasında Ziraat İstatistik Projesi.
- Tablo 3: 1857-1882 Yılları Arasında Yafa Limanından İhrac Edilen Maddeler.
- Tablo 4: 1857-1882 Yılları Arasında Yafa Limanından İhrac Edilen En Önemli Üç Maddelerin Değeri.
- Tablo 5: 1857-1882 Yılları Arasında Yafa Limanından İhrac ve ithal olunan Maddelerin Değeri.
- Tablo 6: 1283-1301 Yılları Arasında Belka Livasının Geliri.
- Tablo 7: 1283-1301 Yılları Arasında Belka Livasında Geliri ve Masrafların Topamları.
- Tablo 8: 1288-1301 Yılları Arasında Belka Livasında Masrafların Sureti.
- Tablo 9: 1893 Yılında Nablus Sancağında Gelirin Sureti.
- Tablo 10: 1897 Yılında Nablus Sancağında Masrafların Sureti.
- Tablo 11: Filistin Şehirlerinde Fransız Lirası (Frangl) ve Mecidi Riyalinin Doviz Durumu.
- Tablo 12: 1857-1882 Yılları Arasında Filistin'da Kullanılan Mahalli ve Yabancı Paraların Fıatı.

IX

V- Yedinci Bölümün Tabloları

- Tablo 1: Cebel-i Nablus Kasabalarında Gayr-i Müslimlere Ait Özel Mektepler.

Tablo 2: Cebel-i Nablus Kasaba ve Köylerinde Yabancı Devletlere Ait Özel Mektepler.

Ekler:

- Ek.1: - Belgeler
- Haritalar

Bilindiği gibi günümüzde Filistin hakkında bilhassa Batıda yüzlerce kitap,tebliğ ve araştırma, yayınlanmış .Ancak bu yayınların çoğu;yirminci yüzyılda Filistin meselesi,özellikle dini önemi dolayı sıyle Kudüs bölgesi, ekonomik ve stratejik ehemiyeti nedeniyle de Kuzey liva bölgesi (Akka) hakkında yazılmıştır. Bu araştırmaların yazarları Batılı Hristiyan ve Müsevi müsteşrikler olup,hedeflerinin başında Filistin Üzerinde bir sömürge kurmak gelmiştir. Bununla birlikte Filistin meselesini savunmak isteyen Arap ve Müslüman araştırmacı lar,incelemelerinde bu Batılı araştırmacılardan ve özellikle Avrupa arşivlerinden faydalanmışlardır. Fakat bu arada araştırmacıların tümü, Osmanlı Devrinde yaşayan Filistin tarihini en önemli dönemi ile bu tarihi incelemede en önemli kaynak teşkil eden ve bilinmeyen gerçekleri gün ışığına çıkaran Osmanlı Arşivini ya unutmuş veya özel manfaatlara hizmet etmediği için ihmal etmişlerdir.

Cebel-i Nablus bölgesi ise, dini, ekonomik ve stratejik önemini kaybettiği düşüncesiyle ,tarihi araştırmalarda tamamen ihmal edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti döneminde vediger dönemlerde Cebel-i Nablus bölgesi ile ilgili yapılan araştırmalar bir elde bulunan parmakların sayısını geçmemiş ve bu konuda, Osmanlı Arşivi gibi bir ana kaynak kullanılmamıştır. Bu bölgenin (Cebel-i Nablus) tarihi araştırmalar konusunda hakkını alamaması ve benim Nablus'lu oluşum, beni, bu bölgenin tarihinin en önemli dönemlerinden birini teşkil eden "Ondokuzuncu yüzyılda Cebel-i Nablus" konusunu araştırmaya itmiştir. Yapmış olduğum bu araştırmanın en büyük özelliği ise,bu konu ile ilgili temel kaynak olarak Osmanlı Arşivi belgeleri ile aynı anda Nablus Şer'i Mahkemesi Sicillerine dayanıyor olmasıdır. Ayrica bu araştırmada büyük önem arzeden orjinal Türk, Arap ve diğer yabancı kaynaklar da bir arada kullanılmıştır.

Tabii ki, bu çalışmanın gerçekleşmesinde bana her zaman destek olan kımetli Hocam Prof.Dr.Mehmet İpşirli'ye teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Metinde gerekli düzeltmeleri yapan değerli arkadaşım Said Yavuz'a teşekkür ederim. Çalışmalarımızın başlangıcındanberi devamlı yakın ilgi gösteren ve teşviklerini esirgemeyen Tarih Bölümündeki diğer hocalarıma da teşekkür etmeyi bir vazife bilirim. Ayrica Osmanlı Arşivi personeline, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkez'indeki tüm dostlarıma ve bu araştırmada bana yardımcı dokunan herkese derin teşekkürlerimi takdim ederim.

Walid Al-Arid

İstanbul 1992

XI

KISALTMALAR

AAS	: Asian and African Studies
A.Emiri	: BOA Ali Emiri Tasnifi
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen Makale
a.g.s	: adı geçen Salname
a.g.sicil	: adı geçen sicil
AHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
B.	: Recep
B.E.O.	: Bab-i Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CA	: Cemazilevvel
C	: Cemazilahir
c.	: cilt
cev	: çeviren
Erk.	: Erkek
Haz	: Hazırlayan
H.H.	: Hattı Hümayun Tasnifi
HUK.	: HUKüm
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ.Emin	: BOA İbnülemin Tasnifi
İr.Dahiliye	: İrade Dahiliye Tasnifi
İr.M.Mahtsus	: İrade Meclis-i Mahtsus
İ.Ş.Devlet	: İrade Şuray-i Devlet Tasnifi
İ.U.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
kad.	: kadın
K.Kepeci	: Kamil Kepeci Tasnifi
L	: Şevval
M	: Muharrem
MES	: Middle Eastern Studies
N	: Ramazan
n.	: Nahiye
nr.	: numara
ö	: ölüm
PEFQS	: Palestine Exploration Fund Quarterly Statment
Ra	: Rebiülevvel
R	: Rebiülâhır
s.	: sayfa
Ş	: Şaban
ts	: Tarihsiz
v	: vefat
vd	: ve devamı
vs	: ve sonraki
Y.A.Res	: Yıldız Sadaret Resmi Maaruzat Evrakı
Za	: Zilkade
Z	: Zilhicce

GİRİŞ

Cebel-i Nâblus (1) yarım kürenin kuzeyinde olup 32-33 enlemler arasında yer alır. Batısında Oca nehrinden Beni Mazi köylerine(2) kadar Akdeniz uzanırken kuzey sınırı Hayfa ve Nasıra kazalarından başlayıp Bisan'ın kuzey sınırının sonuna kadar uzanır. Oca nehrinde başlayan güney sınırı Selfit köyü sınırlarından ve Kudüs dağlarından geçip Mezari' en-No-bani köyü sınırından doğuda Gavr'a kadar uzanıp Kudüs kazası sınırı Eriha'da son bulur. Doğu sınırları ile Ürdün nehri Üzerinde birleşir (3).

Kuzeyinden güneye kadar olan uzunluğu 86 km olan bölgenin batı ile doğu arasındaki eni 72 km'dir (4). Jeolojik bakımdan bölge Filistin sahili ovalarının bir kısmı ile dağlık bölgesini ve Gavr bölgesini kapsar (5).

Sahil arazisi kumluk olan Nâblus iki küçük ovadan ibarettir. Bu ovalar "Tulkerm" ovaları adı ile anılır. Sahilde mevcut 23 km uzunluğundaki ilk ovanın arazisi İskenderun nehrinin (Vadi el Hâvaris) ağzında yer alan Ebu Zâbure (6) Limanının kuzeyinden başlayıp Harem köyünün kuzeyinde bulunan Zebabide köyü ormanının sınırında son bulur. İkinci ova ise kuzeyde Kaffin köyü ile güneyde Celculya ve Kûfûr Kasım arazisi arasındaki 35 km'lik bir mesafeye yayılır (7).

Bölge islah edilip verimli bir arazi haline getirilmeden evvel ovalar, sık ormanlar ve bataklıklarla kaplı sarp bir bölge durumundaydı. Bu ovaların topraklarını ve bazı kışlık vadilerini ve Falık, Mufeccar ve İskender nehirleri birlikte

diğer nehirler suluyor. Yazın sıcaklığı +24 - +27 (derece) arasında değişen bu ovalarda kış sıcaklığı +18 - +18 arasında olup ilik geçer. Bu ovalarda portakal, limon gibi turuncgiller yetişirken şeftali, erik, üzüm, incir, badem, ceviz gibi meyveler ile karpuz, su kabağı, kabak, patlıcan gibi sebzeler buğday, arpa, mısır gibi hububatlar alınan ürünler arasındadır.

Bölgeye hakim olan dağlar kuzeyde bulunan Merc Beni Amir'in güneyinden başlayıp güneyde bulunan Kudüs dağlarında son bulur. Bu bölgenin kuzey-güney uzunluğu 120 km olup batı-doğu eni de 48 km'dir (8). Bu dağlarla Kudüs dağları tam olarak birbirine bitişik olduğundan aralarında herhangi bir tabii sınır yoktur.

En yüksek 840 m. uzunluğundaki İbâl dağı ile 881 m olan Cerzim dağı (9) dışındaki diğer Nâblus dağlarının yüksekliği takriben 300 - 840 m. arasında değişmekte olup diğer önemli dağları Aynâ, Rukbe, Orma, Bağtın es-Sahl, Bağtın, Cüreys, Beyazıt, Mezar Abdülhak, Re's Câvir, Rahvet, Tamun, İskender, Re's Cahir, en- Nebirobin, ed- Dib, Karın Turtube, Mahcera, Fakku'a ve Taruce dağlarıdır. Bu dağların dışında bir grupta küçük tepeler vardır.

250-500 m. yüksekliğindeki ovalar birbirine geçmiş olup bu dağ dizisinin arasında yer alır. Bu ovalardan boyu 6 mil olan Arrabe ovası, 3 - 4 mil olan Sanur ovası, 8-9 mil olan Fahre yada Borin ovası en önemlilerini teşkil ederken diğer ovalar Salim, Asker, Bekir, Kufeyr, Kusayn ve Kufür Astune'dir. Bu dağlar nispeten soğuk bölge olarak bilinsede yaz sı-

caklığı +20 - +27 derece olup kışın +12 - +15 dereceye düşmektedir. Hatta kışın sıcaklık bazen sıfırın altına düşer fakat kar çok azdır. Bu dağlarda en çok zeytin, meyve, sebze ve hububat yetiştirilir.

Gavr bölgesi ise Şübaş vadisinin güneyinde bulunan Um-Hise su kaynaklarından başlayıp Kâ'nundan geçer ve güneyde Kudüs kazası sınırına kadar uzanır. Deniz seviyesinden 80-300 m. alçakta bulunan bu bölgenin en önemli vadisi sadece kışın suyu olan "Şübaş" vadisidir. Bölgenin diğer vâdisi olan Fâluca, Bâzan, Malih vadilerinde ise kış-yaz her zaman su mevcut - tur.

Gündüz yaz sıcaklığı +40 - 45 olan Gavr bölgesinde kış sıcaklığı gündüz 15-20 dereceyi buluyorsada gece bu derecenin çok altına düşer.

Nâblus toprakları içinde Gavr bölgesi hububat, turuncgiller, pamuk, sebze ve muz bakımından oldukça zengindir. Ziraai bakımından bu zenginliğinin yanında bir çokta otlaklara sahiptir. XVIII. asrın sonunda bu bölgeyi ziyaret eden Volney bölge toprağını çok iyi ve verimli olarak nitелеmiştir. Ürdün nehrinin iki yakasındaki yoğun ormanlarda da domuz, kaplan, tavşan ve kuş gibi hayvanlar vardır (10).

Bazı basit değişikliklerle birlikte bu coğrafi sınırlama sanki bölgenin idari sınırlamasına mutabakat sağlamaktadır. Dolayısıyla bu bölgenin idarisinden bahsetmek, Nâblus, Lecun ve Aclun sancaklarından bahsetmekle eşdeğerdir.

Cebel-i Nâblus diğer Suriye toprakları gibi 1516'da

Yavuz Sultan Selim'in Merc-i Dâbık meydan savaşında Memlûkluları yenmesiyle Osmanlı topraklarına katılmıştır (12). Böylece sancaklarda Şam Eyaletine ilhak edilmiştir (13).

Yavuz Selim, Canberdi Gazali'yi Şam'ın zapedilmesi esnasında kendisine gösterdiği hizmet ve itâatkârlık nedeniyle bu ülkeye vali tayin ederek ödüllendirmiştir (14). Canberdi Gazali'nin valiliği esnasında Cebel-i Nablus'ta anarşi yayılmış ve 925/1518'da başta Emir Karacab Turrabay olmak üzere oradaki bazı liderlerin tutuklanması için ferman çıkarılmıştır (15). Daha sonra padişah'ın emirlerine isyan eden Canberdi, kendisini Şam kralı ilan etmiş fakat Kanuni Sultan Süleyman'ın Ferhat Paşa kumandasında Şam'a gönderdiği ordu Canberdi Gazali'yi yenilgiye uğrattırırken kafasının kesilmesinde Emir Karaca'nın önemli bir rolü olmuştur (16).

Canberdi Gazali ayaklanmasından sonra Osmanlı devleti Şam'a daha iyi bir şekilde egemen olmak maksadıyla Şam'ı üç vilayet ve bir kaç sancağa taksim eder. Filistin, (hepside Dimaşk vilayetine bağlı olan) Kudüs ve Gazza sancağı, Nâblus ve Safed sancağı, Salt ve Aclun sancağı olmak üzere üç sancaktan müteşekkildir (17). Daha sonra Lecun sancağı adı ile bilinen Bilâdi Harise ise, özel olarak Turrabay Beyliğine iktâ edilmiştir (18). 1560-1574 (19) yılları arasında Filistin, Kudüs, Gazze, Safed, Nâblus ve Aclun olmak üzere beş livadan teşekkül ediyordu (20). XVII. asrın başlarında bu livalara Lecun sancağı'na ilave edilerek beş olan liva sayısı altıya yükselmiştir (21). Bölge Osmanlı egemenliğine girdikten son-

ra XVII.asrın başlarına kadar bu livalarda Dımaşk eyaletine bağlı idari birime benzer bir birlik teşekkül ediyordu (22). Aynı zamanda Nablus'da Fakarî ve Farruh derebeylikleri, Lecun ve Aclun'da ise Turrabay derebeyliği hakimdi. Bu derebeylikler devri (Cebel-i Lübnan'a hakim olan Ma'nîlerle meydana gelen) savaş ve sürtüşmelerle dolu bir devirdir (23).

Yerli emirlerin arasındaki bu savaşlar ve bazı valiler isyanı ile hac kafilelerini ve tarım işlerini etkileyen aralıksız bedevi saldırılar genel olarak Şam bölgesini dolayısıyla Filistin'i harap bir hale getirmiştir. Bunun yanı sıra, Dımaşk valisinin nüfuzunu azaltmak, Fahreddin Ma'ini'den sonra gelen oğullarının ve Şehab ailesinin kontrolünü elinde tutmak Kanunî devrinde olduğu gibi devletin tekrar bölgede egemenliği sağlamak için, Osmanlı idaresi tüm isyanların kökünü kazımış ve 1660'da Sayda vilayetini kurup buna Beyrut, Sayda ve Safed livalarını ilhak etmiştir (24). Buna mukabil Cebel-i Nâblus ve Kudüs ise Şam valisine bağlı kalmışlardır.

Bu olumlu adımların semeresi Sadrazam Köprülü Mehmed ve oğlu Ahmed Paşa'nın Şam ve Kudüs valilikleri zamanında açıkça görülmektedir. Zira vilayet kıtlıktan kurtarılmış ve Lübnan'da baş gösteren Ma'nîlerin fitnesi yok edilmiştir. (25) Nâblus Sancağı XVIII. asırda Dımaşk eyaletine bağlı iken 1702'de Trablus'a bağlanmış fakat 1704'te tekrar Dımaşk'a iade edilmiştir (26).

Lecun ve Aclun sancakları kimi vakit "Lecun ve Aclun Sancağı" adı altında birlikte anılırken kimi zamanda birbi-

rinden ayrı olarak "Lecun Sancağı" ve "Aclun Sancağı" olarak anılırdı(31). Bu sancaklarda Nâblus Sancağı gibi değişikliğe uğrayıp (32) 1705'de Sayda vilayetine bağlandılarsada 1710'da tekrar Dimaşk vilayetine iade edilmişti(33).

Butün bu değişikliklerin amacı,hac kafilelerini korumakla birlikte erzak ve askerî güç sağlamakta kullanılan devlet vergisi olan mal-ı mirî elde etmektir.Lecun ve Aclun sancakları UçU bugünkü Filistin'de ve dördü'de bugünkü Şark-ı'l-Ürdün'de olmak üzere yedi nahiye'den mütesekkidir(34). Böylece bu sancak, toprakları Filistin'in dışına uzanan yegâne sancak (35) olmakla beraber bu sancağın mütesellimi Cinin'de oturduğu için buraya XIX. asrın sonlarına kadar Cinin sancağı'da denilmiştir (36).

XIII. asrın başlarında Nablus'dan toplanması öngörülen vergi miktarı 12.800 kuruşu bulmuştur. Bazen bu meblağın yarısını bile toplamak zor olduğundan dolayı ortalığın gerginleşmesi söz konusu oluyordu (33). Bu sancağa bağlı yedi nahiyeden toplanan ve mirî mali adıyla bilinen bu vergiler, Nablus, Lecun ve Aclun sancamları dahil muhtelif Filistin livalarını ziyaret eden Dimaşk valisine teslim edilirdi (34). Bazenda toplanan mallar vali tarafından belirlenen miktarın iki mislini bulurdu. Bu meblağlar mütesellimlerin özel menfaatlerine harcanırdı; hatta bazı aileler valiye bağlıklarını göstermek amacıyla bunu bilerek ve hiç itiraz etmeden yaparlardı (35). Ayrıca Dimaşk valileri ve Nablus mütesellimleri arasındaki yazışmalardan (36) anlıyoruz ki bu mallar genel-

likle her mevsimde çiftçilerin bilgisi olmadan nakledilirdi.

Lecun ve Aclun sancakları idari ve mali teşkilatlara göre genişleyip daralan bir yapı arz etmekle idi. Mesela: Hayfa nahiyesi toprak olarak Akka Sancağı topraklarında iken idari ve mali bakımından Lecun ve Aclun sancaklarına bağlı idi. Bu sancaklardan XVIII. asrın başında konulan mal-f mirî 13.000 kuruşu bulmuş ve bu meblağın 8.000 kuruşu hac, 5.000 kuruşu ise hac amacıyla yapılmış olan konaklama yerleri ile hacı kafilelerinin erzak temini için tahsil edilmiştir. Bu vergi 1722'de 16.000 kuruşa yükselmişse de 1739'da 9.000 kuruşa düşmüş ve asrın ortalarında tekrar yükselerek 15000 kuruş olmuşken (37) nihayet 1790'da Cezzar Ahmed Paşa zamanında 40.000 kuruş-u muacceli bulmuştur (38).

Ferruh ve Turrabay ailelerinden sonra Cebel-i Nâblus'un Nâblus şehrinde Nimer ve Tokan ile Beni Saab'da Ceyyûsî, Sanur'da ise Cerrar aileleri hükümrân idi. Bu ailelerin arasındakı timarları, Zeâmatları ve mütesellim makamını elde etmek için devamlı sürtüşmeler meydana gelirdi. Bu ise, XVIII. asrın başından itibaren devam eden devlet politikasının doğru olmadığını göstermektedir, zira sancaklardan artık vergi toplamaya güçleri kalmayan valiler birçok defa vergi miktarını yarı ya kadar düşürmek zorunda kalmışlardır. Bunun en güzel örneği ordunun eğitimi ve hac kafflesinin himayesi için sarf edilmek üzere Şam valisi devamlı suretle mütesellimlerin üzerinde bulunan malları istemek zorunda kalırdı. İsteddiği meblağı alamayan vali devlete açıklama yapmak zorunda olduğundan

mütesellimlere gönderdiği resmi yazılarda bu meblağların ödenememe sebeplerini izah edilmesini isterdi. Onaylı ve vergi tahsildarlarının şahitliği ile hazırlanıp yazılan belge ve vesikalardan anlıyoruz ki zirai ve ticari vergiler Ülkenin durumuna göre yükselip düşerlerdi (39).

XVIII.y.y'da Cebel-i Nâblus, birkaç defa para ödemeyila Sam valiliğine karşı isyan etmişlerdir. 1739'da yapılan isyan Nasuh Paşa'nın ölmesine ne-den olurken (40) 1764'de Osman Paşa'ya yapılan isyanda Paşa, Emir Yusuf Şehabi'den yardım istemiştir. Lübnan halkından bir ordu gönderilip Sanur kalesi kuşatılmışsada fethedilememiştir (41). Zahir el-Ömer ile Cebel-i Nâblus ahalisi arasındaki sürtüşme 1770'de Zahir'in Cebeli istilası ve kendisine kararlaştırılan malların verilmesi ile sonuçlanmıştır (42). XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Ülkeye egemen olmakla beraber emirlere ve fitnelere el koymakta değişik metodları olan Cezzar Paşa valiliği zamanında bu karışıklık azalmıştır.

XVIII. yüzyılın sonuna kadar Cebel'de vuku bulan iç ve dış hadiselerle rağmen bu bölge birçok zamanlarda iyi bir medeniyet ve ekonomi dönemi yaşamıştır. 1617 yılında Nâblus'u ziyaret eden Evliya Çelebi şöyle demiştir : Nâblus Sam vilayetine bağlı 200 köyü ihtiva eden bir liva merkezidir. Ayrıca kalelerini, camilerini, zaviyelerini, hamamlarını, sebillerini, medreselerini ve önemlisi kapalı bir koridora dağıtılan 100 dükkanı ihtiva etmekte olan Sultan Kapalı Çarşısını vafetmiştir. Kale ise Koca Mustafa Paşa tarafından yapılmış olup

birbiri yanında 150 odadan müteşekkildir. Evliya Çelebi şehrin manzarasını şu şekilde vâsfetmiştir : Bu şehir iki dağın arasında yer almış, içinde birçok bahçe ve bostanlar vardır. Havası pek güzeldir. Çocuk sayısı çoktur. Şehir halkının giyimi Uste açık siyah reng çarşaf ve başta beyaz renkte müselin sargılar sarıyorlardı. Kadınlar ise kumaştan çarşaf giyer. Nâblus dağlarla çevrili olup Uzüm, limon, zeytin ve hurma ağaçlarının (43) çokluğundan bahseden Evliya Çelebi, Lecun ve Aclun sancaklarını zikredip Şam'a bağlı olan ve tarımla uğraşılan bu bölgeye Ayn-ı Ali denildiğini bildirmiştir (44).

XVII. yüzyılın elli ve altmışlı yıllarında Filistin'i ziyaret eden Fransız Seyyahı Darvyo, (45) bölgedeki ekonomik faaliyetler ilgili değerli bilgiler vermiştir : merkezi Nâblus olan Celil'in güneyindeki Samira bölgesinin çok sayıda köyü bulunmaktadır, hayratı bol ve zengin bir bölgedir, Pamuk ve hububat çeşitlerinin ekildiği bölgede cam ve sabun imalatında kullanılan otlar yetişmektedir. Zeytin ve diğer ağaçların bulunduğu Nâblus şehri yarısı ağaçlarla kaplı bir dağın üzerine uzanırken diğer yarısı kuru, kıt ve verimsizdir. Bostanlar ise dağın altından şehri çevrelerken küçük bir nehir ile bir kaç cedvel onları sular. Şaşırtıcı şekilde verimli olan bu ovada portakal, elma, armut yetişip daha birçok iyi meyve ağaçları vardır (46). Yine Darvyo'nun verdiği bilgiye göre 1664 yılında bir çekirge saldırısına uğrayan Filistin Cebel-i Nablus'ta buğday ve pamuk mahsulünün tamamı yok ol-

muştur. Bu durum karşısında Nâblus köylüleri mirî denilen devlet vergisi ödeyememiş ve bölge müteselliminin Şam valisinden talep ettiği yardım üzerine Şam valisinin emri ile bu yardımı yerine getirmekle Lecun Emiri Ahmed b. Turrabay mükellef olmuştur. Beşbin kişinin katılımı ve bir çok kişinin can kaybına neden olan savaşta çiftçiler teslim olmak zorunda kalırken fakirlerde borçlarını ödeyebilmek için zenginlerden borç olmak durumunda kalıp devlet yetkilileriyle barış sağlandı (47).

Çekirge istilasını yanısıra özellikle Nâblus sancağında bedevilerin saldırılarla köyleri istila ve ürünlerin yağma etmeleri, tarımda bir çok olumsuz yan etki olmuştur. Bu insani âfetin daha önceleri de olduğunu XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bazı fermanlar teyid etmektedir (48).

Tarımın yanısıra hayvancılıkta çok ileri seviyede idi (özellikle koyun, keçi, inek ve katır) özel bir yeri olan atın eğitiminde, yetişmesinde nesebinin korunmasında güçlü tecrübeleri vardır. Bunların yanısıra domuz, tavşan, kuş ve arı gibi hayvanlar da yetiştirilmekteydi (49).

Sanayi alanında ise su, hava ve el değirmenleriyle hububatı öğütme gibi, ilkel sanayiler dışında sabun, pamuk, cıra, pekmez (50) ve zeytin sanayisi vardı (51).

Ticaret olarak ise Yafa ve Akka limanları yolu ile, Nâblus dağlarından getirilen pamuk, Fransa ve Mısır'a ihraç ediliyordu. Nâblus, sahile iki yolla bağlanmaktadır: Biri, Nablus-Yafa arasındaki çevreyolu, diğer de Nablus-Sebastiya-Tantura

hattındaki dahilî yoldur (52).

XVIII. yüzyılda ilerlemeye devam eden ekonomik durum yukarıda zikrettiğimiz vergiler ve miktarların durumu, Nâblus ve Lecun sancaklarının ticari, sanayi ve tarımsal durumunun iyi olduğunu gösterir. Nâblus Sancağı 1780-1800 yılları arasında tarım, sanayi ve ticari alanda çok sayıda faaliyetlere katılmış ve Suriye zenginleriyle ticari ilişkiler içine girmişlerdir. Bu durum özellikle Cezzâr Ahmed Paşa'nın 1775 -1800 yılları arasındaki valiliği zamanında göze çarpar (53).

Müellif Klark'ın verdiği bilgiye göre, Lecun Sancağının 1790 yılında tarıma elverişli akarsuları, çok güzel bahçeleri bulunmaktadır. Lecun sancağından alınan verginin yüksek oluşu burivoyet teyid etmektedir. Fakat Cezzar'ın hükmettiği diğer bölgelerden bir kısmı verimsiz, diğer bir kısmı ise çöldür (54).

Yukarıdaki bilgilerden görüyoruz ki; bu iki sancağın idari, güvenlik ve iktisadi durumu XIX. asrın başlarına kadar, her ne kadar bazan bir taraftan mal-ı miriye ihtiyaç, diğer taraftan valilerin, mütesellimlerin ve nahiye şeyhlerinin su-ı istimalleri idâri bazı değişiklik ve anarşi yaratmış, aynı zamanda deprem ve çekirge saldırısı gibi tabii âfetler ve özellikle XVII. ve XVIII. asırlarda bedevilerin saldırılarının, güvenliği bozması, tarıma, sanayi'ye ve ticarete olumsuz etkileri yapmışsa da fakat yine de nisbi olarak sessizlik ve iktisâdî bir gelişme kaydetmiştir. Eğer XIX. Y. Y. 'dan sonraki durum ile mukayese edilecek olursa önceki yıllardaki gelişmişliğin se-

viyesi ortaya çıkmış olur ki işte tezimin asıl konusunu bu durum teşkil etmektedir.

Giriş Ait Dipnotlar

- (1) Nâblus kelimesinin Yunanca yeni şehir anlamında olan "Neapolis" Kelimesinden türediği kabul edilir. Bu şehir Tevrat'ta Zikdedilen Sichem şehri yakınlarında Roman "Fasbanyos" için yapılmış olup,bugün Nâblus şehrine bağlı bulunan Balata köyü mevkiinde yer almaktadır. Daha sonra Roman İmparatoru tarafından Flavia Neopolis olarak adlandırılmış, bundan da günümüzdeki Nâblus kelimesi ortaya çıkmıştır.
- Ancak Yakut el-Hamavi bu şehrin ismi hakkında tuhaf bir Hikâye anlatarak şöyle diyor: Nâblus ahâlisinin bilinen kişilerinden bir şeyhe bu ismin nereden geldiğini sorduğunda şeyh, Burada bir vâdi vardır,bu vâdide büyük bir yılan yaşarmış,bu yılanı kendi dillerinde "Liss" derlermiş. Birgün bu yılanı aldatmaca bir şekilde öldürerek "Nâb" denilen azı dişini çıkarmışlar ve şehrin kapısı üzerine asmışlar,ve buna "Nâb-Liss" demişler. Bu kelimenin kullanışı yaygınlaşınca birleşik olarak yazılmıştır. Böylece bu şehrin Nâblus olmuştur.Fakat bilimsel açıdan birinci rivâyet daha doğrudur.Bkz.FR.Buhl,"Nâblus Maddesi" 1A.c.VI,Istanbul 1988.s.13; Vasıf Emin, el-Fihrist MU'cam el-Harâit et-Tarihiye l'Imemâlik el-İslâmiye, Mısır 1916 s.106; Nâblus "Resimli reportaj", Mecelle-tü'l-Arabî, sayı XXIX (1961) Kuveyt s.75-80 ; Yakut el-Hamavi, MU'cam el-Buldan, c.V.Beyrut 1957, s.248;Wright, G.Ernest, The Biography of A Biblical City,U.S.A.1965,s.2; Mustafa Dabbağ, Bilâdunâ Filistin,c.II,kısım 2,Amman 1985, s.101.Araştırma konusu bölgeye ise"Cebel-i Nâblus" denir.Çünkü Coğrafi bakımdan açıkladığımız gibi bu bölgenin arazisine dağlar hakimdir. Fakat buraya halkın dilinde eskidenberi ateş dağı manasında olan Cebeli'n-Nar denilmiştir. Bu adlandırmanın nedeni ise, Nâblus ahâlisinin 1799-1800 Fransız saldırısına(dağdaki ağaçları ateşe vererek) ve 1918-1948 İngiliz işgaline karşı verdiği kahramanca verdiği mücadeledir.Nâblus'lular bu büyük rolü 1948 den beri de Filistin'de siyonizm işgaline karşı göstermekte olup, bu kahramanlık mücadelesi hâlen devam etmektedir.
- (2) Mâzi ailesine nisbeten ki bunlar Hayfâ kazası şeyhleri olup, merkezleri İczim'dir. Bkz. İhsan en-Nimer, Tarih Cebel Nablus ve'l-Belkâ, c.I, Dimaşk 1938,s.34; Dabbağ, Bilâduna Filistin, c.VII. Kısım 2. Beyrut 1974,s.656-658.
- (3) Ürdün nehri 1 Eylül 1922 tarihinde İngiliz yüksek komiserinin belirtmesine göre,Filistin ile Ürdün arasında siyasi ve tabii sınır olarak addedilmiştir.Ancak Cebel-i Nâblus'un idâri sınırı Osmanlı devrinde (1516-1867),yani Beyrut vilâyeti'nin kurulmasına kadar nehri aşarak, Bal-kâ ve Aclun dağlarına uzanırdı.Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bu giriş ve birinci bölüme Bkz.

- (4) Cebel-i Nâblus'un yüzölçümü 1945'teki İngiliz sayımına göre 3262 km² 'dir kare. Yani 27009 km² yi bulan Filistin yüzölçümünün 9/1 inden azdır. Yahudiler bu Cebelin arâzisinden 1948 yılında 753 Km² yi gasbederek bugün geriye Batı Şeria adıyla bilinen 2509 Km² lik bir kısım kalmıştır. Bkz. Dabbag, Bilâduna Filistin, c.II.Kısım 2, s.18.
- (5) Gavr basık arâzi demektir. Bu arâzi B1U Deniz sahilinde deniz sathinden 1294 M. alçalmaktadır. B1U Denizin kendi alçaklığı ise 1200 M.dir. Bu bölge yeryüzünde benzeri bulunmaya yegane bir özelliğe sahiptir.Çünkü Gavr bölgesi dışında 300 M.den fazla alçaklıkta olan her yeri mutlaka su basmaktadır.Bkz. George Adam Smith, The Historical Geography of the Holyland, London 1897, s.468-469.
- (6) Ebu Zâbure limanı Filistin limanlarından Cebel-i Nâblus arâzisi üzerinde bulunan tek limandır.Bu liman I.Cihan savaşı sırasında tabii ve korunmuş bir durumdaydı.Bu limandan Tulkerm ovalarında yetişen karpuz yılda ortalama 4 milyon adet olarak Mısır ve Lübnan'a ihraç edilirdi. İsrail bu limanın üzerinde bugün Natanya limanı adıyla bilinen yeni bir liman yaptı. Bkz. Rafik Tamimi-Behcet el-Kâtib, Vilâyet-i Beyrut, (Kısmı cenubi), Beyrut 1335, s.42; Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2, s.35.
- (7) Filistin ovasının yüzölçümü yaklaşık 3244 Km² .yi bulmakta olup, Filistin toprağının %12'ni teşkil etmektedir. Ak denize uzanan sahilinin uzunluğu ise, 244 km'dir. Bkz. Dabbag, Bilâduna Filistin, c.I Kısım I, Amman 1973, s.15,17; el-Mevsu'a el-Filistiniye, c.II, Amman 1985, s.560.
- (8) Filistin dağlarının yüzölçümü yaklaşık 8612 Km² olup, bunun 726 Km² si dağların arasında yer alan iç ovalardır. Bu dağlar toplam yüzölçümün %36,6'nı teşkil eder. Fakat buna Filistin çölündeki (Nakab) dağlık arâzi ilâve edilirse, yüzölçümü 16906 Km² 'ye yükselir, Çünkü sadece Nakab'ın yüzölçümü toplam Filistin yüzölçümünün %46,4'nü teşkil eder.Bkz. Dabbağ, Bilâduna Filistin, I,46; el-Mevsuua el-Filistiniye, II,560.
- (9) Nâblus şehri bu iki dağın arasında uzanan vadide ve eteklerinde yer alır. Cerzim güneyde ibâl ise kuzeyde yer alır.
- (10) C.F. Volney, Suriye ve Lübnan ve Filistin Fi el-Karni's-Saminaser, c.II Sayda 1949. s.64.
- (12) Yavuz Selim Şam'dan Mısır'dan yola çıktığında Trablus, Şam'ı, Safed'i, Gazze'yi, BeytU'l-Makdis'i, Cebel-i Nâblus'u ve aynı güzergahda bir çok yeri savassız ve direnişsiz teslim alır. Böyle bir şey Yavuz Selim'den önce hiç bir krala kısmet olmamıştır. Bkz. İbn İyâs, Bedâi' ez-zühur fi Vakây'i ed-Duhur, c.II. Kahire 1961. s.152. İ.H. Uzunçarşılı. Osmanlı Tarihi, c.II, Ankara 1988, s.287. Merc-i Dabık savaşı, Şam ve Mısır'da Yavuz Selim'in hayatı ile ilgili detaylı bilgiler için Bkz. Muhammed Harb Zanati, Selim I'in Suriye ve Mısır Seferi hakkında İbn İyas'ta mevcut haberlerin selimnamelerle

- mukayesesi (XVI. asır osmanlı, Memlûkluk kaynakları hakkında bir tetkik), Basılmamış Doktora Tezi) I.U. Tarih bölümü 1980.
- (13) Yavuz Selim, Memluk idâri taksimatını değıştirmede, ancak idâri birim olarak bu taksimde niyâbet yerine sancağı temel almıştır. Belirttiğimiz gibi Şam'ın hepsi bir kaç sancağa bölünmüş tek bir eyaletten ibaretti.
- (14) Cânberdi Gazali Şam'daki memluk komutanlarından biriydi. Marc-ı Dabık savaşında Yavuz Selim'e katılmış, bu iyi niyetine karşılık padişah onu Şam'a vâli tayin etmiştir. Bkz. İsmail Danışmand, İzahlı Osmanlı Krolonojisi, c.II, İstanbul 1975, s.65
- (15) Haleb vâlisi Karaca Paşa da yardım edenler arasında yer alır. Karaca Turrabey ve âilesi ile ilgili bilgiler için 18 nolu dipnota Bkz.
- (16) Mustafa Nuri Paşa, Netayic Ul-Vukuat, (nsr.Neşet çağatay) c.I-II, Ankara 1987, s.83. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 308-309. Canberdi Gazali, Sultan Yavuz Selim vefatını duyunca Melik-i Esref unvâniyle hemen hükümdarlığını ilânile adına hutbe okutup para bastırmış kendisini hükümdar ilân etmiştir. Canbardi Gazali Mısır'dan kaçan Çerkezlerle Nâblus ve Kerek urbanını yanına toplayıp onbeşbin süvari ve sekiz yüz tüfenkandaz yanı yenîçerilere benzer yaya askerî tertip etmişti ve iki defa cuma namazlarında hutbe okunmuştu. (17) Şam Haleb, Trablusşam ve Dimaşk olmak üzere üç vilâyete taksim edilmiştir. Trablus vilâyeti Lâzikiye'den Gazze-'ye kadar uzanan sahil bölgesini içine alırdı. Haleb vilâyeti ise Haleb, Humus ve Hemâ sancaklarını kapsardı. Dimaşk vilâyeti iç bölgeden teşekkül eder, bunun yanı sıra Filistin sancaklarını, Cebel-i Lübnan, Bikâ ve Havrân sancaklarını da içine alırdı. Bkz. Metin Kunt, Sancak'tan Eyâlete, İstanbul, 1978, s.129
- (18) Bu ailenin en meşhur olan emirlerinden Ahmed b.Turrabay b.Ali (1571-1647) emirliği 1602 yılında babasından devralmış olup, Devlet Hac yolunun, ticaretin ve sancağın- dan geçen yolcuların güvenliğini ona emânet etmiştir. Turrabay âilesinin hakimiyeti 1677 yılına kadar devam eder. Bu âile ile ilgili geniş bilgi için aşağıdaki kaynaklara Bkz. A.Bahit, "el-Usra el-Harsiye fi Merc Beni Amir (1480-1677)" Mecelletu'l-Ebhâs, Amerikan üniversitesi, yıl 28. Beyrut 1980. s.55-78. Bu çalışma, Osmanlı Başbakanlık Arşivinde bulunan 192 nolu Tabu tahrır Defteri Uzerine yapılmıştır. Bkz. a.mlf. Defter Mufasssal, Nahiyet Merc Beni Amir ve tevabia'ha ve Levâhikiha elleti kanet Fi tasarruf el-Emir Turrabay sene 945/1538, Amman 1989.
- (19) O sırada sancaklara Tahrır yapılmıştır. BOA. Maliye Mudevvere Defteri, nr.563 s.141
- (20) Salt ve Aclun tek sancaktan oluşurlardı. Bkz. BOA, K.Kepeci, nr.262 s.158
- (21) Ayn Ali, Kavanin-i Al Osman der Hulasa-i Mazâmin-i Def-

ter-i Divan, İstanbul 1280, s.24-25.

- (22) Osmanlı Arşivinde bulunan Filistin'le ilgili Tapu Tahri Defteri Şam'ın bu kısmının birliğine iyi bir delildir. Bu Defterlerin sayısı mufassal ve özet olarak 26 adet olup, mülk, vakıf ve timarları ihtivâ etmektedir. Bkz. "BOA, Tahrir Tabu Defterleri Kataloğu. Atilla Çetin, Başbakanlık Arşivi Kılavuzu, İstanbul 1979, s.85-110; Necati Aktaş-İsmet Bınark, Fihris el-Arşiv el-Osmani, (çev. Salih Sadavi), İstanbul-Amman 1986 s.336-390; Mehmed İpşirli-Mohammed Tamimi, Evkaf ve Emlâk el-Muslimin fi Filistin, İstanbul 1980.
- (23) Devletin Canberdi el-Gazali ayaklanmasını bastırdıktan sonra Şam'da egemenliğini güçlendirmek, hazine için mâli gelir sağlamak, bedevi saldırılarına karşı koyarak güvenliği ve Ticaret yolunu temin etmek maksatıyla aldığı tedbirlerden biri de Şam'ı vilayet ve sancaklara taksim etmesi (Dipnot 17'ye Bkz.) ve buralara kendi ahâlisinden hakimler tayin etmesi olmuştur. Ayrıca Devlet bazı bölgeleri özel iktâ olarak bazı âilelere vermiştir. Paşaları vezirler, Mısır ve Şam haç emirleri de yetiştiren bu âilelerin en meşhurları : Gazze'de Rıdvan, Nâblus'ta Feruh, Kudüs'te Hasan ve Melik oğulları, Lecun'da Turrabey, Lübnan ve Safed'de Maân aileleridir. Bu konu ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Evliya Celebi, Seyahatname, c.III. İstanbul 1314, s.129, c.IX. İstanbul 1935 s.456, 462, 518; Arif el-Arif, Tarih-u Gazze, Kudüs 1943, s.176-177; İhsan Nimer, I, 65-67; A.Rafik, Biladü's-Şam ve Mısır min el-Fethi'l Osmanî ila Hamleti Napolyon Banaport, 1516-1798, Dimaşk 1968, s.164, 199 200, 208; Ahmed el-Halidi es-Safedi, Tarih Fahreddin el-Ma'ni, (nşr. Asad Rustum) Beyrut 1969; Bolus Karali, Fahreddin el-Ma'ni Emir Lübnan (1590-1635). Lübnan 1938; Uriel Heyd, Ottoman Documents on palestine (1552-1615), oxford 1960 s.45-78.
- (24) Devlet 1614 yılında vuku bulan Fahreddin el-Ma'ni'nin ayaklanması ve Toskana'ya iltica etmesi neticesinde bu vilâyeti kurmayı düşünür, fakat sonra bu fikirden vazgeçer. Bkz.: Uriel Heyd, Ottoman Documents, aynıyer. Daha sonra 1770 yılında vilâyet merkezi Saydâ'dan Akkâ'ya nakledilir ve vâlisine resmi vesikalarda Akkâ vâlisi denir daha sonra göreceğimiz Ahmed el-Cezzar ve Abdullah Paşa gibi.
- (25) el-Muhibbi, Hulasatü'l-Eser fi Ayanil-Karni'l-Hâdişer, (4 Cilt) kahire 1284 s.309, 356, 562, 572. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.III. Kısım 2 Ankara 1982.
- (26) BOA, Maliye Mudevver Defter, nr.10306 s.197.
- (27) BOA, Maliye Mudevver Defteri, nr.5880, s.99 ve nr.15152 s.218
- (28) Bu sancak 1702 Trablusşam eyaletine ilhak edilmişti. Fakat iki sene sonra (1704) tekrar Şam Eyâletine bağlanmıştır Bak Hâşiye nr.26.
- (29) BOA, Maliye Mudevver Defter, nr.10306 s.197, ve nr.10152 s.225.

- (30) Bu sancakların sınırları Ürdündeki Zarkâ nehrine kadar ulaşmıştır. J.L. Burchardt, Travels in Syria and the Holy Land, London 1822, s.298.
- (31) Atlit, Kakun ve Merc Beni Amir nahiyeleri Filistin'de, Cor Beni Kinâne, Beni Atike ve Beni Cehma nahiyeleri Ürdün'de bulundu. Bak. A.Bahit, Defter Mufasssal, s.4-5; A.Cohen, Palestine in the 18 Cencury, Jerusalem 1973, s.159
- (32) Bu sancak 16.yüzyıldanberi cinin sancağı veya nahiyesi olarak tanınmıştır. BOA, Maliye Mudevver Defter,nr.10208 s. 282. U.Heyd, Ottoman Documents, s.65, 77, 78, nr.4. 102, 104-105, 111 nr.16, 109.
- (33) BOA, Maliye Mudevver Defter,nr.9530,s.140.
- (34) A.Cohen, Palestine, s. 164
- (35) a.g.e., s. 165.
- (36) a.g.e., s. 167.
- (37) BOA, Maliye Mudevver Defter, nr. 10152, 5.218.
- (38) BOA, Maliye Mudevvere Defteri, nr. 9530, s.53. ve nr. 10230 s.314.
- (39) A.Cohen, Palestine, s.158-169.
- (40) Nimer, a.g.e., I, 92, 123, 147.
- (41) Ömer el-Bergusi Halil Tutah, Tarih-u Filistin, Kudüs 1923 s. 233-234; Nimer, a.g.e., I, 152-154.
- (42) Zahir Ömer için IV. bölüme Bkz.
- (43) Evliya Çelebi, Seyahatname, c.IX. s.457 ve sonraki.
- (44) a.g.e.
- (45) Fransız Darvyo (1653-1702) mesleği olan ticaret amacıyla Osmanlı Devletinin bazı bölgelerini ziyaret ederek İzmir'de (1657-1658) yılları arasında, Saydâ'da ise (1658-1665) yılları arasında ikâmet eder. Saydâ'da kaldığı sürenin son yedi yılında Filistin beş defa ziyaret eder. Darvyo seyahatı ile ilgili Fransızca olarak ve 6 ciltlik (Darvyo'nun Hatıraları) adında bir kitap yazar.Bkz. D.Arvioux Memoires du Chevalier d. Avieux, 6 toms, Paris MDCC; Leyla el-Sabbag Tunus'ta 13-18 Eylül 1982'de yapılan Uluslararası Beşinci Osmanlı öncesi ve Osmanlı Devri İncelemeleri Kongresine "el-Faâliyyât el-İktisâdiye fi Filistin" (Filistin'de Ekonomik Faaliyetler) başlığı altında bir bildiri sunmuştur. Bkz. Leyla Sabbag, "el-Faâliyyât el-İktisâdiya fi Filistin" el-Vilayât el-Arabiye ve Masadırı Vesâikıha fi'l-Ahdi'l-Osmanı, (Haz. Abdulcelil et-Tamimi) Tunus 1984 s. 255-322.
- (46) L.Sabbag, el-Faâliyat...,s.269.
- (47) a.g.e., s.276.
- (48) a.g.e.,aynı yer. U.Heyd. Ottoman Documents, s.90-116.
- (49) L.Sabbag, el-Faâliyat, s.278-280.
- (50) L.Sabbag, el-Faâliyat,s.282-283. B.Lewis, Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteen Century, Princeton University 1978, s.59-63.
- (51) Hutteroth Wolf-Dieter-Kamal Abdulfattah,Historical Geography of Palestine, Transjordan, and Southern Syria, in the late 16th Cencury, Erlangen 1977, s.80-81.
- (52) L.Sabbag, el-Faâliyat, s.295-297.

- (53) W.G. Browne, Travels in Africa, Egypt and Syria from the Year 1792 to 1798, London 1806, s. 417.
- (54) E.D. Clark, Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa, London 1812, s.503.

Birinci Bölüm

İdare ve Teşkilat

A - İdarî Durum (Bağıllık) : (1)

Nâblus 1516'da Osmanlı fethinden 1831'de İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgaline kadar Şam vilayetine bağlı kaldı. 1785'de Sayda Valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın Şam'a tayin edilmesi, Güney Şam'da valiler arasında sürüşmelere sebep oldu (2). Eskiden olduğu gibi Şam valilerinin nüfuzlarını Sayda ve Trablusşam vilayetleri üzerine uzatmaları yerine, özellikle 1785-1831 yılları arasında (3) bunun tam tersi olmuş. Sayda valileri nüfuzlarını Şam'a uzatmışlardır. Dolayısıyla Nâblus sancakları bazı Sayda valilerinin idâresi altında idi ki, bu valiler aynı zamanda Şam valileri idiler.

Cezzar Ahmed Paşa dört defa Şam valiliğine atandı (4). 1218/1803 de buna Mısır vilayeti ve Hicaz seraskerliği ilave edilmiştir (5).

Nâblus, Cezzar'ın Şam valiliğinden her azledilişinde Şam'ın yeni valisine ilhak ediliyordu. M.1215/25 Nisan-5 Mayıs 1800'de Şam Valisi vezir Azmzade Abdullah Paşa'ya ilhak edildi (6). Yine Nâblus, 9 S 1217 / 8 Haziran 1800'de Sultan III. Selim'in çağrısı üzerine Cezzar'a muhalefet göstermiş ve aynı zamanda Kudüs mutasarrıfı olan (7) Şam Valisi Mehmed Paşa'ya bağlanmış (8). Dolayısıyla Nâblus Kudüs'e bağlı bir sancak haline gelmiştir (9).

1804'de Cezzar Paşa'nın ölümünden sonra Nâblus'un idare-

si Şam Valisi vezir İbrahim Paşa'ya geçti (10). Cezzar Paşa'nın ölümünden sonra Sayda valiliği iddia ederek, yeni Şam Valisi İbrahim Paşa'ya karşı ayaklanan İsmail Paşa'ya itaat etmemeleri hususunda sancak mütesellimlerine fermanlar gönderildi (11). İbrahim Paşa, İsmail Paşa ile savaşırken Cinin sancağın mütesellimi Yusuf Cerrar'dan yardım istedi (12). Fakat İbrahim Paşa, Cebel-i Nablus ve Aclun'da devre mali toplamakla meşgulken, İsmail Paşa Akka'ya girdi (13). Fakat daha sonra İsmail Paşa yakalanıp idama mahkum edilip (14). İbrahim Paşa B.1219 /Ekim 1804'de Akka'yı zabt etti (15).

İbrahim Paşa'nın Şam ve Sayda valiliğinden azlinden sonra, buraya evâil-i C.1221/17-27 Ağustos 1806'ta üçüncü defa olarak Azımzade Abdullah Paşa atandı (16). Evâil-i Ca.1222/8-18 Temmuz 1807'de ise Şam'a Genç Yusuf Paşa tayin edildi (17). Fakat Genç Yusuf Paşa devlet tarafından azledilmesinden sonra buraya İbrahim Paşa ikinci defa tayin edildi. Bu durum evâil-i Za.1224/9-19 Aralık 1809 yılının başlarına kadar devam etti (18). 5 M 1220/5 nisan 1805'te Süleyman Paşa Sayda'ya atandı.

Sayda Valisi Süleyman Paşa evâil Za 1223 / 20-30 1808 yılında Şam valiliğine hak kazandı (19). Devlet, Süleyman Paşa'dan Şam'ın idaresini tekrar geri aldı (20) ve ona Nablus'u verdi. Şam vilayetine 1225/1810'de ikinci defa olarak Genç Yusuf Paşa atandı (21). Fakat daha sonra C.1229/Mayıs 1814 yılında Kudüs ve Nablus Sancağı kendisine tekrar iade edildi (22).

Nablus, Şam'dan ayrı bırakılarak ilk önce Sayda valisine

bağlandı. Fakat bu bağlılık uzun sürmedi ve Şam Valisi Hafız Paşa'ya ilhak edildi. Bu durum 1233/1818'e kadar devam etti. (23). Daha sonra vezir Salih Paşa'ya bağlandı (24). 1235/ L. başlarından 1236/S. sonlarına kadar (Temmuz-Eylül 1820) Şam eyaleti toprakları içerisinde yine vezir Süleyman Paşa'ya bağlı kaldı (25). L.1236/3-13 Temmuz 1821'de Nâblus yine Şam valisine bağlı olarak vezir Derviş Mehmed Paşa'nın idaresine verildi. 1238/1822-1823'de Salih Paşa'ya devredildikten (26) sonra nihayet evail R.1246 R./Eylül 1830'da Sayda Valisi Vezir Abdullah Paşa'ya devredildi (27).

Bu sancakların Sayda Valisi Abdullah Paşa'ya ilhak edilmesi, Şam Valisi Çerkez Mahmud Paşa ile olan ilişkilerini zedeledi (28) ve Çerkez Mahmud Paşa Nâblus mütesellimi Abdullah Cerrar'dan Sayda Valisi Abdullah Paşa'ya itaat etmesini istedi. Bunun üzerine Abdullah Paşa kızdı ve Cerrar'ı azletti. Onun yerine 1246/1830 ortalarında Mustafa Tokan Bey'i atadı (29). Şam Valisi ile Sayda Valisi arasındaki bu anlaşmazlık, başlangıçta devletin Şam valisinin yanında yer alması, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın müdahalesine ve Abdullah Paşa'nın bağışlanması için Sultan II. Mahmud'a ricada bulunmasına sebep oldu (30). Bu ayrıca 1831'de İbrahim Paşa'nın komutasındaki Suriye işgalinin de sebeplerinden biriydi.

1831-1840 yılları arasında, Cebel-i Nâblus sancakları Şam-Mısır vilayetine bağlı kaldı. Sonra tekrar Osmanlı Devletine bağlandı. 1843'de Kudüs mutesarıflığı Şam vilayetinden alınınca, Nâblus ve Gazze sancakları Sayda vilayeti çerçeve-

sinde Kudüs mutasarrıflığına ilhak edildi. Bu da Kudüs mutasarrıfı olan Ali Paşa'ya gönderilen burulduktan anlaşılmaktadır (31). Böylece Kudüs, Nâblus ve Cinin mâli açıdan Sayda vilayetine bağlı kalmış da olsa bir nevi özerklik kazanıyordu. Bunun yanı sıra mutasarrıfı doğrudan başkente karşı sorumlu oluyordu (32).

Yirmi sene sonra 1863 yılında Nâblus Kudüs'den ayrıldı ve Sayda vilayetine bağlı olarak Kudüs gibi müstakil bir mutasarrıflık oldu (33). 1864 yılında çıkarılan Tanzimat kanunları ve onabağlı olarak vilayet teşkilatı kanunu uyarınca, Sayda ve Beyrut vilayetleri feshedilerek Suriye vilayeti olarak bilinen Dimâşk vilayetine bağlandı (34). Bunun sonucu olarak da Nâblus mutasarrıflığı tekrar üç yıl süre ile bir kaza olarak Kudüs mutasarrıflığına verildi. 1868'de Nâblus eskiden olduğu gibi direkt olarak Suriye vilayetine bağlı bir mutasarrıflık oldu (35). 1888'de Beyrut vilayeti kurulunca, Nâblus Beyrut'a bağlandı. Bu vilayet Nâblus'un yanı sıra, Lazkiye, Trablusşam ve Akka mutasarrıflıkları ile Sur, Sayda ve Mercî'uyun kazalarını da kapsamına almıştır (36). Bu teşkilat, 1918'de I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasına, Filistin ve Şam'ın İngiliz ve Fransız işgali altına girmesine kadar devam etti.

Son olarak görüyoruz ki 19. yüzyılın birinci yarısında bu bağıllık Şam veya Sayda valilerinin maddi ve askerî güçlerine dayanırken, ikinci yarıda bu bağıllık sadece Tanzimat kanunları tarafından tanzim edilmiştir.

B - Sancak, Kaza ve Nahiyelerin Taksimatı:

Osmanlılar, 1516 yılında Nâblus bölgesini fethettiklerinde bu bölgeyi idarî açıdan şu sancaklara böldüler :

- Nâblus Sancağı : Bu sancak Cebel el-Kubâle, Cebel eş-Şimâle ve Beni Saab olmak üzere üç ana nahiyeyi kapsıyordu (37).

- Aclun ve Lecun sancakları ise tek bir sancak gibi yedi nahiyeden teşekkül ediyordu. Bu nahiyeler Al-i Turrabay'ın Tımarları adı ile tanınmaktadır. Bu nahiyelerden, Filistin toprakları içeri-sinde Ürdün nehrinin batısında kalan Atlit, Merc Beni Amir ve Lecun Sancağı veya Kakun nahiyeleridir. Aclun Sancağı nahiyeleri ise Ürdün nehrinin doğusunda yer alan El-Gavr, Beni Kanâne, Beni Atika ve Beni Cahme'dir (38).

XVII. asrın son çeyreğinde Nablus'daki Al-i Ferruh (Farrûh ailesi) ve Lecun'daki Al-i Turrabay'ı iktidardan uzaklaştırdıktan sonra, bu sancaklar yeni nahiyelere taksim edildi. Böylece Nâblus Sancağı şu nahiyelerden müteşekkil oldu :

I- Nâblus Sancağı

- 1 - Cebel-i Nâblus'un doğu bölümünü kapsayan 'Akraba nahiyesi.
- 2 - 'Amra nahiyesiyle birlikte el-Cebel el-Kıblî ismiyle tanınan Cüret Amra nahiyesi.
- 3 - Nâblus'un kuzey dağlarını kapsayan Meşârik-el-Cerrar nahiyesi
- 4 - Nâblus'un batı kısımlarını kapsayan Beni Saab nahiyesi.

5 - Nâblus'un güney kısmını kapsayan Cimmain nahiyesi.

6 - Cebel-i Nâblus'un orta vadisini ve batı kısmını teşkil eden Vadi eş-Şair nahiyesi .

II - Lecun Sancağı ise şu nahiyelerden ibaretti:

1- Lecun livasının kuzey kısmını ve Bisan'ı teşkil eden Merc (Harise) nahiyesi.

2- Lecun livasının güney kısmını teşkil eden, merkezi Cinin olan Kakaun nahiyesi adıyla bilinen El Saaraviyat nahiyesi.

III- Aclun Sancağı da yukarıda zikrettiğimiz (Gavr,Beni Kanâne,Beni Atika ve Beni Cahme) nahiyeleri kapsamaktadır.

Bu taksimat XIX. asrın başlarına kadar sürdü (39). Sonra Cinin bölgesi Nâblus'a bağlandı ve bu ikisi bir mütesellime verildi (40). Bazen bunlar iki mütesellime verilir, Nâblus mütesellimi ve Cinin mütesellimi denilirdi (41). Bu adlandırma Mehmed Ali Paşa'nın Şam'ı işgaline kadar devam etti. Bu işgal sırasında Nablus ve Cinin sancağı sözcüğü iptal edilip, yerine Nâblus ve Cinin kaymakamlığı kullanılmaya başlandı (42). Nahiyeler ise adlarında bazı değişiklikler olmasına rağmen aynı kaldı. Meselâ Akraba nahiyesi yerine Meşerik el Beytavi nahiyesi denildi. Ayrıca Vadi eş-Şair nahiyesi şarki ve garbi olarak, Cimmain nahiyesi de Cimammain evvel ve Cimmain sani olarak ikiye bölündü (43). Bu taksimat daha sonra göreceğimiz gibi Osmanlı Devrinin sonuna kadar sürdü.

Nâblus livası, 1850'de Sayda vilayetine bağlı olarak kurulmuş ve dokuz kazayı kapsamına almıştır. Bunlar : Vadi Eş-

Sair, Meşrik Nâblus, Nâblus, Meşârik el Cerrar, Cinin, eş-Saaraviyye ve buna bağlı olarak Beni Saab nahiyeleridir. Fakat gerçekte bu taksimat 1840 ile 1864 yılları arasında yalnızca sembolik bir taksimat idi ve vesikalarda, salnâmelerde birçok isimlerle bilinen nahiyelerden başka birşey değidi. XIX. asrın ikinci yarısında yani Tanzimattan sonra, 1867 yılında Nehri'l-Ürdün'ün doğu bölgesi de Nâblus'a katıldı ve Belkâ livası adını aldı (44). Daha sonra da Kerek ve Meân kazaları Kudüs'ten ayrılarak O'na ilhak edildi (45). Nehrin doğu tarafı 1303/1885 yılına kadar Nâblus livasına bağlı kalmış (47), daha sonra 1311/1893 yılında'da Kerek ve Meân kazaları O'ndan ayrılmış bağımsız bir mutasarrıflık olmuştur (48).

Bilindiği gibi 1864'de yeni vilayetler nizamnamesi çıkmasıyla idarî teşkilatta birçok değişiklikler meydana gelmiş, bu kanun uyarınca Nâblus Suriye vilayetine bağlı olarak bağımsız bir mutasarrıflık haline gelmiştir (49). Daha sonra da Beyrut vilayetine bağlanmıştır. Bu durum I. Dünya Savaşının sonuna kadaar devam etmiştir. bu mutasarrıflık kapsamında livva merkezinin yanı sıra üç ana kaza da teşekkül etmiştir. Bunlar : Cinin, Beni Saab ve Cimmain'dir (50).

Suriye ve Beyrut vilayetleri salnameleri Nâblus mutasarrıflığı ve içindeki idarî değişiklikleri aşağıdaki şekilde göstermektedir :

1268/1852'den 1282/1865'ye kadar Nâblus livası Sayda vilayetine bağlıydı ve şu nahiyelerden teşekkül ediyordu :

Nâblus'un kendi merkezi, Meşârik Nâblus, Cimmâin ve Şaaraviyye nahiyeleri Vadi eş- Şair, Meşarık el-Cerrar ve Cinin Nahiyesidir (51). Lecun nahiyesi ise Akka livasına bağlıdır (52). Aclun livası başta Aclun ve Kerek olmak üzere tüm nahiyeleriyle birlikte Şam eyaletine bağlı (53) iken 1280/1863'da Horan livasıyla birleştirildi (54). 1282/1865 yılındaki Devlet salnamesi Nâblus livasının dokuz kaza ve nahiyeye bölündüğünü gösteriyor (55). 1283/1866'de Nâblus ve Cinin livası Kudüs-Ü Serif livasına bağlandı (56). Beni Saab kazası bu sırada Nâblus'tan ayrıldı fakat bu ayrılma devlet için birçok problem yarattı ve Beni Saab tekrar Nâblus'a bağlı bir nahiye haline getirildi.

8 Ağustos 1284/1867 tarihinde Beni Saab kazasının Yâfâ'ya bağlandığı görülmektedir. "Yafa'ya tâbiî Beni Saab kazası nâibi". Fakat Beni Saab kazası Yâfâ'dan tekrar ayrılmış ve ve Belkâ'ya bağlanmıştır. "Mezkur mutesarriflığına vekâletinden 25 B 1284/3 Aralık 1866 tarihli tevarud eden tahriratında Beni Saab kazasının Belkâ mutesarriflığına ilhak olmasından dolayı Naib-i Mumailleyhi.... (57)". Belkâ livası 1285/1868'de, (yani Suriye vilayetinin teşekkülünden bir sene önce) Nâblus kazası ve ona bağlı olarak Beni Saab nahiyesi, Tafiile nahiyesinin bağlı olduğu Kerek kazası ve Gaur kazasını kapsayan Salt kazasından meydana gelmekteydi (58). Cinin ise Akka sancağına bağlıydı ve Hayfâ ve Cinin kazası olarak biliniyordu. Ayrıca Şefa 'Amr nahiyesini de içine alıyordu (59). Aclun da Horan Sancağı altındaydı (60).

1286/1869'da Suriye vilayeti kurulduktan sonra Nâblus bir kaza olarak Kudûs sancağına bağlandı. Bunun yanınida Mecdel Gazze, Beni Saab, Yâfâ ve Halilü'r-Rahman gibi nahiyeler de Kudûs'e bağlandı Aynı zamanda Belkâ'da bir sancak olurken Maân da onun kazalarından birisi oldu (61). 1287-1288/1870-1871 yıllarında Kudûs mutasarrıflığı Suriye vilayetinden ayrıldı ve Bâb-ı Ali'den gelen mektuplar direk olarak kendisine gelmeye başladı (62). Binanaleyh Belkâ livası, Nâblus, Salt ve Kerek kazalarından müteşekkil oldu (63).

1290/1873 yılında Maân Sancağı Belkâ'dan ayrılıp, Tafiile ile birlikte Şam'a bağlandı (64). 1295/1878 yılında Cinin de Nasira kazasının'a bağlandı (65). Belkâ Sancağı ise Meşârik Nâblus, Şaaraviye Şarkıye, Şaaraviye Garbiye, Vadi eş-Şair, Meşârik el Cerrar, Cimmain Evvel, Cimmain Sani, Salt, Maân ve Beni Saab nahiyelerini kapsamaya başladı (66). Aclun ise eskiden olduğu gibi Horan sancağına bağlı kaldı (67). Cinin de Nasira kazasından ayrılarak Belka'ya iade edildi (68).

1303/1885 yılında Belkâ livası Vâdi el-Acem, Salt Cimmain, Beni Saab ve Cinin kazalarından ve Beni Saab, Cize, Cinin ve Maân nahiyelerinden teşekkül ediyordu (69).

1305-1310/1887-1892 yıllarında Beyrut vilayeti kurulduktan sonra Belkâ mutasarrıflığı Suriye vilayetinden ayrılıp Beyrut vilayetine bağlandı ve Uç kaza ile dokuz nahiyeden müteşekkil oldu (70). Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- a- Cinin Kazası : 49 köy ve çiftliği kapsayan merkez nahiye, 14 köy ve çiftlikten müteşekkil Şarâviya Şarkıye nahiyesi-

'nden meydana gelmektedir. Meşârik El-Cerrar Nahiyesi ise

24 köy ve çiftlikten müteşekkildir.

b- Beni Saab kazası : Bu kaza da 23 köy ve çiftlikten müteşekkil merkez nahiyesi, 9 köy ve çiftlikten ibaret Şarra-viya Garbiye nahiyesi, 11 köy ve çiftlikten oluşan Vadi eş-Sair El-Garbi nahiyelerini kapsamaktadır.

c- Cimmâin kazası : 25 köy ve çiftlikten ibaret cimmâin Evvel, 22 köy ve çiftlikten ibaret Cimmâin Sâni nahiyelerini kapsamaktadır.

1309/1891'de Liva merkezi, 20 köyden oluşan Meşârik Nâblus; 10 köyden müteşekkil vadi eş-Sair El-Garbi, 3 köyden müteşekkil Cimmâin Evvel ve Cimmâin Sâni nahiyelerini kapsamaktadır (71). Nâblus Sancağı Toplam sayısı, 212 köy'dür.

Bu taksimat 1317/1899'a kadar devam etti. Bu tarihten itibaren Cimmâin kazası iptal edildi ve Nâblus'a bağlı bir nahiye oldu. İdari teşkilat ise şu hale geldi (72).

Liva Merkezi : <u>Nahiye</u>	<u>köy sayısı</u>
Meşârik Nâblus	31
Vadi eş-Sair Eş-Sarkı	10
Cimmâin Evvel	3
Cimmâin Sani	2
Cimmâin Nahiyesi	59
<u>Toplam sayısı</u>	105

Osmanlı devrinin sonlarında Nâblus'un son idarî şekli şöyleydi : 3 kaza, 3 nahiye, 228 köy ve bu 3 nahiye : Cimmâin Nahiyesi (Nâblus Kazası), Harem Nahiyesi (Beni Saab

Kazası), eş-Şaaraviye Eş-Şarkiye (Cinin Kazası) idi.

C - İdari Müesseseler :

Yukarıda bilgilerden Nâblus'un idarî açıdan Şam, Sayda, Kudüs, Suriye ve Beyrut vilayetleri arasında bağıllık değiştirdiğini gördük. Yine sancaktan mutasarrıflığa ve kazaya sonra tekrara mutasarrıflığa çevrildiğini, nahiyelerin ve kazaların taksimatındaki değişiklikleri gördük. Şimdi XIX. asır boyunca Cebel-i Nâblus'un idarî tanzimini daha açık bir şekilde anlamak için, bu tanzimin bir kaç temel unsurunu açıklayacağız.

- 1 - Tanzimattan önceki idarî müessese (Teşkilatı) 1800-1845
- 2 - Mısır idaresi sırasındaki idarî müessese 1831-1840
- 3 - Tanzimattan sonraki idarî müessese 1845-1918
- 4 - Güvenlik ve askerî müessese (Teşkilatı)

I- Tanzimattan Önceki İdari Müesseseler :

Tanzimattan önceki idarî müessese, sancağın idaresinde mutlak yetki sahibi birkaç kişiden teşekkül etmekteydi. bunların şöyle sıralayabiliriz;

- 1 - Vali : XIX asrın birinci yarısında, Şam ve Sayda valilerine Paşa Unvanıyla hitab edilirdi. Bunların birçoğu vezir rütbesindeydi. Valiye ihtiyaçlarını karşılaması için özel dereceden bir ikta yada yıllık maaş (salyane) verilirdi. Bu ikta valinin rütbesine ve yerine göre değişirdi (73).

Vali çıkarılan fermanlara göre bir yıllık süre ile tayin edilirdi. Fakat tayin kuralları sabit değildi. Mesela bazı valilerin iktidarlara bir ay bile devam etmezken, bazılarının

çeyrek asırdan daha çok devam ederdi (Cezzar gibi 1775-1805). Bunun yanı sıra, vali, büyük bir vilayetten küçük bir vilayete ya da küçük bir vilayetten büyük bir vilayete tayin edilebilirdi. Aynı anda birkaç vilayeti de idare edebildikleri gibi aynı vilayeti değişik zamanlarda idare edebilirlerdi. Bazen de birinci ayını bitirmeden azledilirlerdi (74). Bazen valinin geliri birbuçuk milyon akçaya gelirken bazen de bunun yarısına düşerdi (75).

Suriye vilayetlerine getirilen valilerin ırkları değişirdi. Bu valilerden Sırp, Arnavut, Çerkez, Macar ve değişik Avrupa milletlerinden olanlar vardı. Arap Ülkelerine Arap veya Türk asıllı vali pek az gelirdi. Şam vilayetlerinde vali-lik yapan Arap asıllı valilerin en şöhretlisi Azim oğulları valileriydi. Bunların en sonuncusu da daha önce zikrettiğimiz gibi Azımzade Abdullah Paşa idi (76).

Vali padişahın vekili sayılırdı. Bu vilayetin padişaha karşı olan bağımlılığından sorumlu olduğu gibi devlet geliri olan mal-i miriyi tahsil eder ve halkın arasındaki adaleti sağlayıp onların korurdu (77). Vali askerî yetkilere de sahipti. Mutlak surette idarî ve zirai idareyi sağlar, fiyatları kontrol eder ayrıca para ve gıda maddelerini temin ederdi. Fakat bazı valiler birçok defa iktisadi ve içtima reformları kendi görevleri dışında olduğunu düşünürlerdi. Çünkü onların birinci görevi güvenliği sağlamaktı (78). Özellikle Şam valilerinin üzerine çok önemli görevler düşmüştü. Bu görevler valilere gönderilen fermanlara bakarak bu şekilde özetlenebilir.

- a - Şam Valisi Şam hacılarının emiriydi ve her sene Şam'dan Mekke'ye giden hacıların gidiş dönüş işlemlerini tanzim ederdi. (Osmanlı Devleti kutsal yerlerin fethinden sonra hac ibadetini ve tanzimini devletin en önemli işlerinden biri olarak saymıştır).
- b - Devre malının (o yılın vergileri) vilayete bağlı sancaklardan toplanmasını ve o malın hac kıyafetine ve kabilelerine harcanmasını sağlamak
- c - Hac yolunu bedevi saldırılarından korumak ve Şam'dan Mekke'ye kadar uzanan yol boyunca hanları tamir etmek.
- d - Halkın barış ve emniyetini sağlamak, vilayet sınırlarını tehlikeden korumak ve komşu vilayetlerin korunması için istenilen yardımı yapmak.
- e - Sancaklardaki mütesellimleri ve onlara vekalet edenlerin vergi tahsildarlarını tayin etmek.
- f - Padişaha ve valiye itaatsizlik edenlere ve vilayette fesat çıkanlara savaş açmak.

Valinin bu vazifeleri iyi bir şekilde başarması veya başarısız olması onun tayinini veya azlını gerektiriyordu. Fakat bazende valinin gücü, vazife başında kalmasını sağlıyordu. Mesela devlet, harici düşmanlarla uğraşırken, istemediği halde vali yerinde kalabiliyordu. Devlet istemediği halde vazifelerinde kendi güçleriyle kalabilen en önemli valiler Cezzar Ahmed Paşa ve Mehmed Ali Paşa'dır (79). Valinin yanında, gelecekleri valini geleceğine bağlı birkaç memur görev alırdı. Bu memur kadrosu, Kethüda, Mektupçu, mühürdar,

Haznedar, Silahdar, ihtişamat ağası, mirahur, kabuller ağası ve miralay'yan müteşekkildi. Bunların yanında defterdar ve yeniçeri ağasından ibaret yardımcı memur kadroları vardı. Fakat bu kişiler doğrudan başkentle muhatab oluyorlardı. Çünkü bunlar isyan çıkmaması için valinin yetkilerini sınırılıyor ve onu kontrol ediyorlardı (80).

1840 yılında Mısırlıların toprakların terketmesiyle Ülkede yeni bir devir başladı. Bu devirde Tanzimat kanunlarıyla ve vilayet teşkilatı kanunlarıyla mubaşır hükmü ile yeni kurallar yerleştirildi. Bunun sonucu olarak Sayda valiliği iptal edildi. Kudüs, Cebel'i Lübnan ve Deyrû'z-Zür mutasarrıfları ayrıldı, direk olarak başkente bağlandı ve son olarak Beyrut vilayeti 1888'de kuruldu merkezi de Beyrut oldu. Valinin yetkileri asrın ikinci yarısında birinci yarısındakinden farklı değildi. Aynı şekilde Paşa Unvanını ve vezir rütbelelerini alıyorlardı. Ayrıca vilayetin yüksek idarî işlerini, siyasi, mali ve ceza hükümlerinin infazı gibi işler de onların sorumluluğundaydı (81). Ancak askerî görevler validen alında ve vilayette bulunan ordu komutanına verildi (82). Tanzimatın II. yarısında vilayet birkaç mutasarrıflığa (Liva-ya) ve her liva birkaç kazaya ve kazalar da birkaç nahiyeye taksim edil-di. Kazaları kaymakam, nahiyeleri nahiye müdürü idare ederdi ve bunlar birbirine kademe şeklinde bağlıydılar : Nahiye müdürü - Kaymakam -Mutasarrıf - Vali -Dahiliye Nazırı. Valinin yardımcıları arasında kadı, naib, müftü ve diğerleri bulunurdu.Vali, her zaman vilayet merkez sancağının mu-

tasarrıfıydı ve karargahı da orasıydı (83).

2 - Mütesellim :

Kelime manası teslim alan, olup eskiden kendisine büyük idarî mansıplar tevcih olunanların o makamı seferlerinden kendi namlarına teslim almağa ve kendileri gelinceye kadar idare etmeğe memur ettikleri kimselere bu isim verilirdi. Keza, sefere gittikleri zaman yerlerine vekil olarak bıraktıkları kimselere de mütesellim denirdi (84).

XVIII. asrın sonlarında ve XIX. asrın başlarında mütesellim livanın (Sancağın) genel hakimiydi. Onu vali tayin eder veya Bab-ı Ali'ye önerirdi. Mütesellim, bütün işlerinde bağlı olduğu vilayetin valisine danışırdı. Bu hususu Bab-ı Ali'ye, bağlı Şam ve Sayda valileri tarafından Nâblus Cinin (Lecun) ve Aclun mütesellimlerine gönderilen ferman ve buyrulduklar teyid etmektedir. Bu fermanlarda mütesellimlere şu Unvanlarla hitab edilirdi. "Kudvetü l-Emasil ve El-Akran Tokanzade Halil bey Mütesellim sancak Nâblus ve Cerrarzade mütesellim sancak Cinin Zide Kadruhuma(85)" ve "Dergah-i muallam kapucu başlığından payesi olan Tokanzade Halil dâme emaduhu (86)" ve "Mefahiri'L-Meşayih mütesellim sancak Cinin eş-Şeyh Yusuf el-Cerrar zide mecdehu"(87) ve "İftiharü'l-Emâcid ve el-Ekârim camiü'l-Mehâmid ve el-Mekârim ve el-Muhtas bimezidi inayetti'l- Melik-i ed-Daim min el-Kapucubaşı Bab-i'l- Ali Tokanzade Halil dâme mecdehu ve kudvetü'l-Emacid el- Muin ra's el-Asâkir ve mütesellim Cinin Eş-Şeyh ibin Cerrar zide mecdehuma (88)" ve "Ser Bevvabin-i dergah-i Ali Tokanzade Halil" ve Me-

fahir el- Emacid ve el- Ayan Tokanzade mÜtesellim-i Nâblus Bey (89)".

Lecun ve Aclun sancakları mÜtesellimlerine ise şöyle hitab edilir. "Cebel-i Aclun ve Lecun sancakları zabitleri ...zide kadruhuma" ÇÜnkü bu sancaklara mukatâat denirdi (90). MÜtesellimin vazifesindeki değışiklikler valinin vazifesindeki değışikliklere bağılıydı. O teyid edilirse diğeri de edilir, o azledilirse diğeri de azledilirdi. Yani ne zaman Şam vilayetine yeni bir vali atansa bütün sancaklar mÜtesellimlerini azledirdi. Mesela 1213/1798 yılında Cezzar Ahmed Paşa Ahmed Tokan Bey'i Nâblus'a tayin etti(91). Fakat İbrahim Paşa Cezzar'dan sonra vali olunca, 1219/1804'de oraya Şeyh Yusuf El-Cerrar'ı tayin etti (92). Abdullah el-Azim Paşa da Musa Tokan Beyi azlettiği halde Cerrar onu sancağa vekil olarak tayin etti(93). Padişah, bir valiyi isyan, görevini ihmal, dürüst olmadığı, vilayeti Uzerine olan mal-i miriyi ödemediği yada rüşvetle itham edildiğinden dolayı azlederse aynı sebeplerle vali de mÜtesellimleri azledebilirdi. Azimzade Abdullah Paşa'nın Ahmed Cerrar'a gönderdiği burulududa şöyle diyor : Musa Tokan Bey Allah'ın, Padişahın ve valinin rızasına karşı olduğu, ayrıca dürüst olmadığı, hac-ı şerif yolundaki hizmetleri iyi yapmadığı, mÜtesellimliği zamanında halkı ezik düştüğü ve fakirlerin huzurunu bozduğu gerekçesiyle halkın korunması için azledildi (94).

MÜtesellime makamını korumak için valinin yerine yapması gereken birçok vazife verildi.

Bunlar :

- a- Kendi sancağında miri malları ve vergileri tahsil etmek (95).
- b - Kur'a-i Ser'ie işlerini yönetmek (96).
- c - Savaş için sipahi, savaşçıları hazırlamak ve hacıları karşılamak (97).
- d - Humayın ordusu için lazım olan erzak ve levazımı hazırlamak ve depolara göndermek (98).
- e -Kendi sancağında güvenliği korumak, isyancıları tedip etmek, (99) valiye itaat etmek emirlerini uygulamak veya istenirse muhaif olmak.
- f - Halkın rahatını ve güvenliğini sağlamak, yolları, yolcuları hırsızlardan, yol kesicilerden korumak (100).
- g - Kendi sancağında imkanları dahilinde iktisadi, içtimai ve sihi durumların tesvikine çalışmak (101).

Bu vazifeler Tanzimattan önceki zamanlarda mütesellimden istenilen ana görevlerdir. Ancak bu mütesellimlerin bir çoğu çiftçilere kendi şahsi menfaatleri için kanun dışı olarak çok fazla vergi sorumluluğu getiriyorlardı. İltizam sistemini kendi menfaatleri doğrultusunda zalimce istismar ediyorlardı. Mütesellimler, nüfuzlu ailelerden olduğu için hem sosyal mevkileri yüksekti hem de çiftçilerin mallarını haksızce topluyorlardı. Mesela Mısır devrimi sırasında öldürülen Seyh Muhammed el-Kasım'ın mirası 800.300 kuruşu bulmuş bunun yanı sıra gayri menkul ve değerli eşyalara 14763 kuruş takdir edilmiştir (102).

Asrın I. yarısının sonunda kırklı ve ellili yıllarda bu durum birçok, muhalefet ve ayaklanmalara yol açtı. Son olarak büyük bir iç savaşa yol açmış ve memleketi harap duruma getirmiştir. Bu mütesellimler tüccar ve büyük sermaye sahiplerinden bir grup teşkil etmiştir. XIX. asrın II. yarısında idari, ticari ve ilmi meclisleri ellerine geçirmişlerdir. Bilindiği gibi Tanzimattan önceki devrin mütesellimleri memleketin yerlilerinden müteşekkil idi. Mesela vergilerini ödeyemez durumda olan çiftçilerin vergilerini ödeyip topraklarına bu nedenle el koyan Tokan, Cerrar, Abdulhadi ve el-Kasım oğulları gibi aileler. XIX. asrın sonunda, Abdulhadi ailesinin topraklarının 200.000 dönüm oluşu (103) da bunu ortaya koymaktadır.

Mısırlıların hakimiyeti sırasında ve daha sonra mütesellime kaymakam denilmiştir. "Nâblus ve Cinin Kaymakamı". Daha sonra Nâblus müstakil bir mutasarrıflık olduğundan mütesellim vazifesi mutasarrıf vazifesine çevrildi. Nablus'ta, ikta sisteminin feshiyle (timar, zeamet, iltizam) ve yerli hakimiyetinin bitişiyle bu yerlerin yerli hakimleri yabancı mutasarrıflarla değiştirildi. Bu durum Nâblus'un 1918'de Osmanlı Devleti'nin ayrılmasına kadar devam etti.

Mutasarrıf kendi livası içerisinde mülki, mali ve güvenlik işlerden sorumlu olduğu gibi valinin gönderdiği bütün emir ve talimatleride uygulardı. Tayini direkt olarak Bab-ı Ali tarafından yapıldıktan sonra, (104) mutasarrıf'da mütesellim gibi yerinde uzun süre kalamazdı.

Mutasarrıfların büyük bir kısmı iyi ahlak sahibi değildiler. Aralarında rüşvetçi, gaspçı ve hırsızlar vardı (105). Birçok defa devlet bunların azli ve başka yere tayinleriyle yetinirdi (106).

Diğer taraftan bu mutasarrıfların arasında bazı refomcular da vardı ki devlet onların hizmetlerini takdir eder ve kendi yerlerinde tesbit ederdi. Devlet Nâblus ahalisinden Holu Paşa'nın hakkındaki zulümler için verilen şikayeti reddetmiş fakat daha sonra bilinmeyen bazı sebeplerden dolayı onu azletmiştir (107).

Mutasarrıfların rütbesi aynı derecede değildi. Bu farklılığın onu hükmettiği mutasarrıflıkla ilişkisi yoktur. Mesela vezir rütbesinde olan bir mutasarrıf bazen ehemmiyeti daha az olan başka bir mutasarrıflığa tayin edilir ve onun yerine de ikinci veya üçüncü derecede olan başka bir mutasarrıf getirilebilirdi (108). Dolayısıyla maaşlar da farklıydı. 1321/1903 yılında Nâblus mutasarrıfı olan Şukrî Paşa'nın aylık maaşı 5000 kuruş iken Lazkiye mutasarrıfının maaşı 4500 kuruştı (109).

3 - Şer'î Nâib :

Osmanlı hukuk teşkilatını Şeyhülislam, Rumeli kazaskeri ve Anadolu kazaskeri yönetirdi. Rumeli Kazaskeri Avrupa'daki Osmanlı vilayetlerine Anadolu Kazaskeri ise Asya ve Mısır'daki Osmanlı vilayetlerine küçük kadıları tayin ederdi (110).

Devletin ilk zamanlarında Osmanlı kadıları ve naibleri vazifelerinde uzun müddet kalırlardı. Ancak rüşvet ve nüfuz

sayesinde birçok vezir ve devlet adamı çocuklarının ve bazı cahil insanların, bu yaşama işlerine karışmaları, kadı defterlerinin onların adıyla dolmasına neden oldu. Bu da bu vazife-nin süresini bir yıla düşürdü ve alimlerin mevkileri düşerek devlet katında itibarları kayboldu. Hatta mültezimler ve di-ğerleri (mütesellim sipahi v.s.) onları azletme imkanını buldu (111).

Ser'i Kadı, tek başına davalara bakar ve davacılar ara-sındaki hükmü verirdi. Şahitleri dinler, onlarla tartışırdı . Bu dava işlerinde herhangi bir avukata ihtiyaç da yoktu. Bu konuda karar yeri mahkemelerdi. Kadı bazen de davalara kati-biyle beraber evinde bakardı ve evinin kapısı her zaman açık-tı. Osmanlı mahkemesi davalarda çok hızlı bir şekilde hüküm vermesiyle bilinir. Birçok defa kadı bir celsede hüküm verir ve uygulardı. Binaenaleyh, idarî ve mali işlemlerin çok uzun sürmesine karşın hukuki işler çok süratle neticelere bilmek-teydi (112).

Kadı genellikle dairesine bağlı olan küçük şehirlerdeki naiblerini kendisi tayin ederdi. Nâblus'un idarî açıdan Say-da, Şam, Kudüs ve Beyrut vilayetleri arasında değişmesine rağ-men Ser'i Naib Nablus'ta Osmanlı fethinden itibaren Kudüs-Ü Serif kadısı tarafından tayin edilir ve ona bağlı kalırdı (113). Mesela Kudüs kadısı İbrahim Halil, Mustafa el-Hammaş'ı 1233/1817 yılının Ramazan başlarında Gazze'ye naib tayin eder daha sonra 1234/1818 yılının Ramazan başlarında tayini yeni-lenir ve 1235/1819'da yine yenilenir ve bu böyle tekrar eder-

di (114). Bilindiği gibi Kudüs kadısı devletin önemli kadılarından sayılırdı. Fakat 1866'dan itibaren Nâblus naibi direkt olarak Anadolu Kazaskeri tarafından tayin edildi (115). Naib, el- Muvalla hilafuhu Unvanını aldı (116). Osmanlı devri sonuna kadar Nâblus'un naib derecesinden kadı derecesine yükseldiğini siciller ve vesikalar zikretmektedir.

Naibler, Nâblus'a ve diğer bölgelere naib ve mütesellimler gibi bir yıl süreyle tayin edilirdi. Naiblerden bazıları bir yıl bile görevde kalmazken, bazıları ise bir kaç defa tayin edilebilmekteydi (117). Mesela Mustafa el-Hammaş Nablus'a ardarda 1234/1817, 1235/1818 1236/1819, 1239/1823, 1240/1824, 1241/1825, 1242/ 1826, 1244/1228, 1245/1829 yıllarında tayin edildi (118).

Mustafa El-Hammaş, Kudüs-U Şerif'teki birkaç kadı tarafından, birçok defa aralıklı ve aralıksız olarak naib tayin edilmiştir.Yukarıdaki siciller de bunun kanıtıdır(119).

Naibler Tanzimattan önceki devirde vali, mütesellim ve kadılar gibi XIX. asrın ikinci yarısındaki naiblerden daha uzun süre görev yaparlardı ve her yeni kadı geldiğinde ya eski naibi azleder veya onun görevini tekrar yenilerdi (120).

XIX. asırda Nablus naiblerinin listesine bakıldığında görülür ki asrın birinci yarısındaki naiblerin çoğu Bostani, Halidi, Hammaş, Temimi, Cevheri, Kutub ve Dakkak gibi Nablus ailelerinden teşekkül etmektedir.Fakat asrın ikinci yarısında ve özellikle naiblerin tayinleri doğrudan Anadolu kazıaskerlerince yapıldıktan sonra naibleri Türkler oluşturdu (121).

Naiblerin tayin mersumlarında, naiblerde aranan şartlar ve Uzerlerine dUŖen görevler belittilmiŖtir. Mesela naibte dindarlık ve dUrUstluk bulunması, Ŗarttı (122). Naiblerin vazifeleri arasında Ŗunlar yer alırdı; alım satım iŖlerine hukmetmek, cinai, hukuki ve cezai vakalara bakmak (123), Ŗer'i belgeleri onaylamak, reŖit olmayanlara vasi tayin etmek, Nablus, Cinin ve nahiyelerindeki vakıflara nazır tayin etmek, Nablus, Cinin ve nahiyelerindeki vakıflara nazır tayin etmek, Ŗeriata uygun olarak basit mirasları dUzenlemek ve gaib olanların miraslarını yazmak, köylerdeki camiî imamlarını tayin etmek, naibliği çerçevesindeki camiîlerin genel denetimini yapmak, Ŗer'i mahkemelerin sicillerini dUzenlemek ve yazıŖmaları yapmak, gelen fermanları ve burulduları saklamak, bazen de mUsluman olmayan cemaatlerin iŖlerini denetlemek (124).

Ayrıca naib asrın birinci yarısında mütesellimlere halkın arasındaki anlaşmazlığı çözer, onların aleyhinde valiye veya padişaha şikayette bulunurdu (125). Birçok defa da mütesellimi çağırır ve hata yapmaması için onu uyarırdı (126). Asrın birinci yarısında naib hükümleri halka okuması ve uygulaması için münfasıl olarak gelirdi (127).

Nablus naibinin yetkisi Cinin'e kadar uzanır ve Kudüs-U Şerif kadısının onayı ile oraya bir vekil tayin ederdi. Hac-ı Şerife gittiği zaman da yerine bir vekil bırakırdı. Naib davalara bakması için oğlunu ya da bir kaç vekili tayin edebilirdi (128).

Ferman ve buyrularda görüldüğü gibi, Hanefi mezhebi devletin resmi mezhebiydi (129). Buna rağmen diğer mezhepler de vardı (130). Fakat resmi işler Hanefi mezhebi üzerinden yapılırdı. Naib, kadı gibi, davalara ya meclis-i şer'i şerif'de (mahkeme) ya evinde yada olayın yerinde bizzat kendisi veya gönderdiği bir vekili yoluyla bakardı (131). Bazen de naib subayların görevi olan askerlerin mahkeme celselerinde hazır olurdu. (132)

Mısır egemenliğinden itibaren naibin yetkileri daraldı ve kadı gibi sadece dini ve şahsi işlere münhasır kaldı. Çünkü Tanzimat kanunlarının çıkmasıyla mahkemenin, naibin ve kadının yetkileri sınırlandı. Artık bunlar cinai hukuki ve ticari işlere bakmaktan men' edildiler. Çünkü bu işler için özel mahkemeler kuruldu. Mahkemenin ve naibin görevi sadece vakıf ve şer'i işlere bakmaktaydı (133). Liva merkezlerine yakın

olan kazalarda naiblik süresi birbuçuk yıl, uzak yerlerde ise iki yıl olarak belirlendi (134). temyiz divanları kurulduktan sonra şer'i naib, şeyhülislam ve Anadolu kazıasker tarafından tayin edilmeye başladı (135).

Nablus'da şer'i naib yüksek bir mevkiye sahipti. Resmi yazışmalarda ve toplu mersumlarda birinci kademede gelir, ondan sonra sırayla müftü, nakibü'l-Esrafı, mütesellim, nahiye şeyhleri ve memleketin eşrafı yer alırdı (136).

Naib meclis-i şer'i şerif yetkisini bağımsız olarak sahiptir. Mütesellimin veya kaymakamın onun üzerine herhangi bir yetkisi yoktu. Onlar gerektiğinde kendilerinden meclise katılırlardı (137). Buruldular mütesellimden bütün işlerin ve hükümlerin şer'i şerife uygun olmasını ve tutuğu yolda naib'in doğrultusunda bulunmasını gerektirirdi (138). Hatta bazen naib denetleme sıfatına sahip olduğu için mütesellimin yetkisi ni sınırlardı. Halkın zalim mütesellime karşı şikayetlerini devlete yazar ve azlini isterdi. Bunun yanında fakirlerin ve şikayet sahiplerinin arzu hallerini valiye veya padişaha yazardı (139). Naib pahalılı önlemeye çalışır ve mütesellimlerin şer'i şerife aykırı olarak koydukları vergileri iptal ederdi (140).

XIX. asrın ikinci yarısında naibin yetkilerinin çoğu kaymakam ve mutasarrıflara verilmiştir. Fakat önemi ve dokunulmazlığı devam etmiştir. Mesela, kötülük yapan naiblere idam cezası verilmez, malları müsadere olunmaz ancak azil veya sürgün edilirlerdi (141).

Asrın birinci yarısı ve o zamana kadar naiblerin sabit maaşları yoktu. Onlara ikta'da verilmemiştir. Fakat birçok yerden çeşitli aidat almakta ediler. Baktıkları veya gördükleri işlemlerden ve onayladıkları belgelerden harç alıyorlardı. Bu harçlar sabit değildir. Asrın ikinci yarısında Tanzimattan sonra naiblere yerine göre değişen maaşlar verildi. Maaşlar livadan livaya, pahalılık ve hayat standartlarına göre değişir 600-1750 kuruş arasında oynardı (142). Maan livası naibi 1750 kuruş alırken (143). Cinin naibi 1299/1881'de 500 kuruş alıyordu. Suriyenin diğer vilayetlerinde olduğu gibi bu maaş 1299/1881'un martından itibaren 1250 kuruşa yükselmiş ve bu konuda 12 CA 1300 de bir irade çıkarılmıştır. (144).

Şer'i şerif meclisinde naibe birkaç kâtip yardım ederdi. Bu vazife genellikle irsi olurdu. Kâtiplikte de naibde olduğu gibi dindarlık, dürüstlük ve bu işin usullerini bilmesi şartı aranırdı. Burulduların belirttiği gibi katipler yazı işleri şer'i vesikalar ve senetleri yazarlardı (145). Katiblerin de naibler gibi maaşlar yoktu. Fakat yazı harcından bir kısmını alırlardı (146).

Ayrıca muhzir başılık vazifesi vardı ki, bu da mahkemenin kararlarını tebliğ eder, mahkeme celselerine çağırır ve naibin harçlarını tahsil ederdi (147). Bu vazifeler günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

4 - Muftu :

Muftu, şer'i şerif meclisinde ikinci kademede gelirdi ve

kadı veya naible yanyanaydı. Fakat vazifeleri birbirinden ayırdı. Müftünün görevi problemlerin çözülmesi için olumlu ya da olumsuz görüş bildirmektir.

İstanbul'daki şeyhülislam bütün imparatorluğun müftüsüydu. Bütün vilayet ve kazalardaki müftülerin başında gelirdi. XVII. ve XVIII. asırlarda bazı padişahların mutlak hakimiyetlerini kaybetmeleri nedeniyle şeyhülislam'ın nüfuzu çok artmıştı (148). Bu nüfuz XIX. asrın ikinci yarısında daha da artmış; şeyhülislamın, padişah'a tahtını sürdürebilmek için, erkek akrabalarını öldürmesi ya da harp ilan etmesi gibi birçok konuda fetva çıkarmasıyla mevkisi daha da güçlenmiştir. Bu fetvaların en önemlileri Sultan Abdülaziz'in 29 Mayıs 1876'da ve Sultan Murad'ın aynı yılın 31 Ağustosunda tahttan indirilmeleriyle ilgili olan fetvaleridir.

Bu nüfuza rağmen, müftülük müessesesi kadılık müessesesinden daha az düzenliydi. Vilayetteki müftüler kadılardan daha aşağı fakat naiblerden daha yüksek derecedeydiler (149). Bu müftülük müessesesinin düzenli olmamasının nedenlerinden biri müftülerin herhangi bir resmi maaş almamaları ve idari bakımdan birbirleriyle eşit durumda olmalarıydı (150). Müftü yerinde bulunmadığı zaman bu görevi kadı veya naib üstlenirdi. Yasamada devletin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebi kullanıldığı için şeyhülislam Hanefi şeyhlerini makamlarında tesbit ederdi. Fakat bu, başka mezheplerden olanların vali tarafından tesbitine bir engel teşkil etmezdi (151).

XIX. asrın sonlarında devlet müftülere ve onların varis-

lerine maaş bağladı (152). Bu devrin sonlarında devletin geçirdiği olaylar neticesinde müftülüğün mevkii azaldı ve saygı görmedi. Hatta müftüler bazı memurlardan dini mevkilerine layık olmayan hakaretler gördüler (153).

Nablus yasama bakımından Kudüs'e bağlı olmasına rağmen müftü, tayini İstanbul'daki seyhülislam tarafından yapılırdı. Buna rağmen, bir müftünün vefatı nedeniyle yeni bir müftünün tayin buyruldu su çıkıncaya kadar Kudüs kadısı geçici olarak bir müftü tayin edebilirdi (154). Bazen de müftü halkın isteğine göre tayin edilirdi (155).

Müftünün tayini İstanbul'dan olduğu için tayin buyruldu su Türkçe olarak çıkardı (156). Bunun aksine Şam ve Sayda divanından mütesellim ve kadıların tayiniyle ilgili çıkan Buyruldu lar Arapçaydı.

Müftü hayat boyu tayin edilir ve vefat edinceye kadar bu makamda kalırdı. Ondan da kâdının ve naibin özellikleri olan dindarlık, dürüstlük ve makamına layık olma şartları aranırdı (157).

Müftülük kâdılık gibi Hanefi mezhebi Uzerineydi. Ancak diğer mezhep sahiplerinin kendi müftülerini seçmeye, devlet tarafından, tanınan hakları vardı (158). Şer'i naib veya kâdı birçok işlerde müftü ile yardımlaşma halindeydi. Bunlar kendilerine yöneltilen bir çok davalarda müftünün görüşü Uzerine karar verirlerdi (159). Müftü bulunmadığı veya hacca gittiği zaman yerine vekil tayin ederdi (160). Yeni vilayet sisteminin kurulmasından sonra bazı kazalarda müftüler görülmeye

başlandı. MUFTU asrın ikinci yarısında liva erkanının önemli zatlarından biridi ve vakıflar komisyonu gibi birçok idari komiteye başkanlık yapardı (161).

XIX. asrın sonlarına kadar müftüler Nablus'un dışında tayin edilmezdi. Bu Nablus'da ilim evlerinin ve alimlerin bol olduğuna işaret eder. MUFTULUK mersumlarından kadılık ve müftülük vazifelerini aynı ailelerin üstlendiği görülüyor. Mesele Cevheri, Hammaş, Temimi, Caferi, Ahremi, Mekki ve diğerleri (162). MUFTULUĞUN olduğu bina aynı zamanda müftünün kendi eviydi.

XIX. asırda müftülük yapan kişilerin en önemlileri şunlardı (163):

- Abdulgani el- Cevheri 1223/1808
- İbrahim el- Cevheri 1226/1811
- Ahmed el- Hammaş 1253/1837
- Mehmed Efendi el- Temimi 1255/1839
- Ahmed Ebu El-Huda el- Hammaş 1255/1839
- Numan el- Cevheri 1282/1865
- Hüseyin Efendi Haşim el- Caferi 1315/1897

5 - NakibU'l-Eşraf :

Bu makam, Osmanlı devletinde Sultan II. Bayazıd (1481-1512) zamanında ortaya çıktı ve ilk nakibul Eşraf İstanbul'a tayin edildi. İstanbul nakibi de diğer şehir merkezlerinin nakiblerini tayin etme görevini üstlendi. Osmanlı Devleti'nde eşrafın manası Al-i Haşim'den olan Peygamber Efendimizin

ailesine intisab eden herkesin, ayrıca Alevileri, Abbasileri, Muhacirleri ve Ansarı ihtiva eder (164).

Kudüs nakibul Eşrafı Nablus nakibu'l-Eşrafını tayin ederdi. Mesela 26 M. 1237/23 Ekim 1821 tarihinde Kudüs-U Şerif Nakibu'l-Eşrafı Taceddin ebu's-uud Hambelizade Seyyid Muhammed'i Nablus'a nakibu'l-Eşrafı görevine ataması bu olayı açıklamaktadır. (Bu tayin, Gurre-i L. 1245/24 Şubat 1830'de Turuncuzade Seyyid Mustafa tarafından yenilendi ve yine Gurre-i B 1261/7 Temmuz 1845'te Kudüs nakibu'l-Eşrafı olan Seherzade Seyyid Muhammed Esad El-Hüseyini'nin tarafından Mehmed Murtaza Efendi'yi Nablus'a tayin edilmesi) (165). Bazen Kudüs nakibu'l-Eşrafı'nın tayini de İstanbul nakibu'l-Eşrafı tarafından yapılırdı. Mesela 22 Ca. 1241/3 Ocak 1826 yılında İstanbul nakibu'l-Eşrafı, Zeyni el- Abidin tarafından Nablus, Sayda, Beyrut ve Baalbek eşrafı Uzerine kaymakam olarak Seyyid Ömer el-Azami tayin edilmiştir. "Mafhar es-Saadet ashap es-Sadat es-Seyyid Ömer el- Ahrami kaymakam dame şerefi siyâdetühu gab et-tahiye el behiye inha olunur ki Sayda ve Beyrut ve Nablus ve Baalbek olan sadât-i kirâm zevi'l-ihtiram Uzerlerine tarafımızdan sizin kaymakam nasb ve tayin etmişiz (166)".

Nablus'da nakibu'l-Eşrafın görevlerinden en önemlisi Nablus ve Cinin sancağı'ndaki eşrafın menfaatlerini denetlemek (Bazen bu görev yukarıda gördüğümüz gibi daha geniş alanlara uzanabilirdi.) ve korumak, şer'i sebeplerin dışında hareket edenleri durdurmak, eşraflık nesebiyle ilgili tahkikat yapmak ve mezhebini isbat etmeden bu hakkı kullananlara engel

olmak (167). Osmanlı Devletinde eşrafın birçok avantajları vardı; başkalarının giyemediği yeşil amameyi (sorguç) başlarına giymek, saygı ve sevgi ile muamele görmek, vergi ve diğer mali mükellefiyetlerden mu'aaf tutulacak, herhangi bir olay olduğunda kendi kendine karar verme hakkına sahip olmak. Mesela eşraflardan birinin haps edilmesi gerektiğinde, nakibu'l-eşrafın konağında haps edilmesi. Ayrıca askerlik hizmetinden muaaf tutumlarıydı (168).

Sayet bir kişi eşraflık iddia ederse, nesebinin sıhhatli olduğunu ispatlamak için mezhep şeciresini takdim etmesi gerekiyordu. Al-i Tuffha'nın yaptığı gibidir. Kudüs, Gazze ve Nablus mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın Nablus, Cinin kaymakamı ve oranın ileri gelenlerine sunmuş olduğu mburulduda , şöyle deniliyor: "Sizin bilginiz olmasını isteriz ki bu buyruldumuzda ilgili sâdât-ı afazıl ve kiram'dan olan Seyyid Hasan Tuffaha oğulları Tuffahazade Seyyid Mahmud Efendi ve Seyyid Ahmed Efendi ve Seyyid Mahmud Tuffa oğlu Seyyid Hasan ve Seyyid Abdurrahman Tuffahaoğlu Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed. Bu adı geçenler Hz. Ali'nin oğlu imam Hüseyin Hazeretlerinin sülalesinden olduklarını ispat etmişlerdir (169)". Mesela Kudüs, Gazze ve Nablus valisi olan Mehmed Reşid Paşa'nın 1272/1855 tarihinde Nablus mutesellime gönderdiği burulduda da Seyyid Mustafa Efendi Tamimiyle Seyyid Ömer Efendi Tamiminin Seyyid Tamim Ed-Dari (R.A) sülalesinden olduklarını yazıyor. (Tabii ki isbat ettikten sonra) (170).

Eşraflar çeşitli mesleklerde çalışırlardı; ticaret ve

imalat gibi özellikle sabun imalatı onlara aitti (171). Eşrafların geleneklerinden en önemlisi de eşraf kızının, eşraf olmayan birisiyle evlenmesi yasak idi. Haşimi bir kız ancak Haşimi bir erkekle evlenebilirdi. Fakat alimler bu kuralın dışında bırakılmıştı. bu durumda eşraf kızının oğlu, babasının değil annesinin mezhebini taşıyordu. Eşraflar, Seyyiye Unvanını taşırlar ve "Fahri el-Eşraf ve Es-Sâdât" lakabıyla anılırlardı (172). Eşraf resmi yazışmalarda naib ve müftüden sonra gelirdi. (173)

Yeşil sorguçlu eşraflardan en yaşlısı takar ve bu olay daha sonra irsi bir şekilde babadan oğula geçerdi. yeşil sorguç takan eşraf, meclisin en önünde yer alırdı (174). Nakibu'l-eşraf XIX. asrın ikinci yarısında lîvadaki en önemli memuriyetlerden biri olan görevine devam ederdi (175).

Eşraflar, bu avantajlar sayesinde iktisadi bakımdan memleketin en zengin kişileri durumuna geldiler. Bu nedenle birçok aile de bu avantajlardan istifade edebilmek için, eşrafa intisab olmak ve yeşil sorguçlu giymek istedi. Bunlar arasında özellikle Rifâ'i ve Kâdiri sofî tarikatı mensupları gelir. Sonunda bu durum mezhepler arasında büyük bir anarşi yarattı ve 1809 yılında II. Meşrutiyetten sonra eşraf naibliğinin ve imtiyazlığının fesh edilmesine yol açtı. Bu fes kararını ittihatçılar şöyle yorumladı : Al-i Beyt mensupları cihadın direği ve İslam oğullarının komutanlarıdır. Dolayısıyla bunların cihaddan mu'aaf tutulmaları İslam şeriatına aykırıdır (176).

XIX. asırda Nablus nakibu'l-Eşraflarının en önemlileri

şunlardır (177) .

Mehmed Salih Efendi 1226e/1811

Mehmed Murtaza el-Hambeli 1237/1821

Ahmed Tuffaha 1281/1864

Abbas Tuffaha 1296/1878

Muhammed Rifat Tuffaha 1312/1894

Aşağıda tabloda genel olarak Filistin'de, özel olarak Nablus-
'daki şerif ve seyyid ailelerini zikrediyoruz (178):

Cebel-i Nablus'ta Seyyid ve Şerif Aileleri

Neseb	Büyük Aileler	Kollar	Yerleşim Merkezi	Notlar
Hasaniler	Kâdiriler	Zeyd el Geylani ailesi	Ya'bad, Nâblus, es-Sile el-Hariye	Son zamanlarda Amman ve Salt'a yayıldılar
Nesebleri Hasan bin-i		Zu'biyye	Nablus, Tubas, Nâsira, Remse	
Ali bin i Ebû Talib'		ebu'r-Rub	Kabatiyye, Tulkerm	
izafe edilir.		Şeref	Nablus	Küçük aile
		Melkâviyye	Melkâ (Aclun Kazası)	
		Rebba'yye	Kure Aclun Kazası)	
		'Azûka ailesi	Cinin	
		Amsih ailesi	Şuviye (Beni şa'b Kazası)	
	Cemâliler	şeka, Hırfân Za'ter	Nablus	Nesebleri kaybolmuştu, daha sonra Şerii sicillerde bulunmuştur.
	Hammâd ez-zememi		Nablus	Nesebleri yoktur, eñ-Nimer, neseb iftiharî için şer'i Kadıları tarafından tasdikli şer'i gördüğünü söyler.
	Mesâid Seyhleri		Gorû'l-Fari'a	Neseb veya dellilleri yoktur

Hüseyinler, Hazreti Hüseyin b. Ali (R.A)'e intisab edenler.		Simâdiler	Nablus, 'Ac-lun	Nablus'te Cebel-i 'ibâl'da gömülü olan 'İmâded-din'e izafe edilerek, 'İmâdiler adı ile de bilinirler. Nablus'daki Şamâdiler Seyh Muslim Al-Kebir Al-Hüseyini'nin süsüslâlesindendirler. Samâdiler neseb bakımından memleketin eşrafından olup, sayıları çoktur. Bir kısmı Dimaşk'a yerleşmiştir.
	Karâce Ailesi	Selim Henno	Karâciler Harîşîye ve 'Urâbe'de, Halhul, Beyt Sorik ve Deyr Bezih Halil Kazasında	Bir kısmı Humus'a yerleşmiş, Kāvukçular ise Trablus Şam'a, Rufâiler ise, Horan'a yerleşmişler.
	Dâciniler	Hamâmi Baytâr Câbi		
	Battabiler	Sûnûnu Münir		
	Tuffâhe Ailesi		Nâblus	
	Surfâ	Birik ve Abdülhak	Bitâ ve Nablus	
	Hasâvine	Na'ime Hâlid Abû Leymun 'Azza	idûn, 'Ur'Arrâbe, Beyt Cibrin	Nablus'te 'Ayıs ve Abu'z-zeheb adı ile bilinirler. 'İzza ailesine, daha önceleri de Temimilere intisab ederler.

Hüseyiniler.	Amriş ailesi		Nablus, Halil-Urrahman Salt, İrbid.	Şecerelerinin kaybolmasına rağmen nesepleri ma'lumdur
	Mu'miniyye		Cebel-i 'Aclunda, Sahra, 'Abilin ve Abya Köylerinde.	
	Kuzât		Cebel-i 'Aclun'un 'Ayn-i Cinne'sinde	
	Battut ailesi Mağribiler.	Kemâl Ayyûb Mağribi Battu Diyâb		1328/1910 yılında Nâblus'taki Şer'i mahkemede bir dava açmışlardır. Elllerinde Nablus ve Mağrib âlimlerinin şahitliği ile neseb şecere-leri vardır.
		Surafâ	Ferha	
		Salâh		Delûl unvanı ile de bilinirler, davalarının takdim etmişler, Halil ve 'Akka'da akrabaları vardır, geç devre ait şahitli nesepleri vardır.
Ca'feriler	Hâşim Ailesi		Nablus, Amman	Nesepleri meşhurdur, bir kısmı Mısır'a yerleşmiştir.
	Hanbeli		Zinnâbe ve Burka	Seyf ailesindendiler, Dımaşk'ta akrabalar vardır. Nablus'te Ca'feri olduğunu bildirirler, bunları Seyfî, Abû 'Akilin ve Huveyra ailesidir. Ancak Ca'afer Tâlib'e mi yoksa Ca'afer Bermeki'ye mi intisab ettikleri belli değildir

Abbâsiler İmâm Abbâs b. Abu Tâlib (R.A.) 'e nisbeten	Bustâmiler	Bustâmi Sâdık Hâlid 'Alim Sufyân Makbûl Bakri Gusayn	Salt Ramle	Bustâmiler Nablus'teki, macûsî asıllı ve tarikat sahibi olan Abu Yazid Al-Bustâmi'ye intisab ederler. Bu sekiz ailenin akrabalık bağları birbirinden uzaktır, dolayısıyla bazılarının neseb şeceresine ihtiyaç vardır. Al-Nimer Bustâmilerin ve 'Abbâsilerin şer'i vesikalarını gördüğünün zikreder. Onlara bu vesikalarda fahrûsadât unvanıyla takdim edilmişler. Bu vesikalar bazen ondokuzuncu asrın öncelerine kadar tarihleniyor. Al-Nimer şöyle devam ediyor: Maknasa ve samâre gibi bazı fakir aileler Bustâmilere intisab ettiği iddia eder, ancak bu iddiayı te'id eden bir delil yoktur.
	Biştâvî	Hatib	Nablus	Hatib adı ile tanındılar, çünkü babalarının annesi, nesli tükenmiş Makkiye âilesinden Ulu camî imâmının kızıdır. Bunu oturdukları evin resmi belgeleri te'id etmektedir.
	Halaf ve 'Abbâd			Neseb şecereleri yoktur.
	Sâhid	'Arafât		Nesepleri meşhurdur, fakat şecereleri görülmemiştir.
	Tokan		Nablus	Şeyh Muhamed Abulhüdâ Al-Sayyâdi, er-Ravd el-Bassâm adlı kitabında, onların Sâm'daki en meşhur kureysî karınlarından olduklarını söyledi. Muhibbi ise, onların Bermek değil, imâm Abbâs b. 'Abdûlmuttalib'e intisab ettiklerini söyler. Mavâli adı ile bilinen Rise ailesindendir. Diğer Araplardan farklı gözükmek için şöhret kazandılar
	fityân			Neseb şecereleri yoktur ve şöhretleri zayıftır
	Mar'i âilesi			Abbâsilerden olduklarını iddia ederler.

'umariler Hz.Ömer bin Hat- tab'a nisbeten	Gazzâviy- ye		Aclun'da Sahra Kö- yü Gaur Bisân, Ar- ba'in	Göç ettikleri Gazza'ya nis- beten, Hz.Ömer b.Hattab'ın Sulâlesinden oldukları bili- nir, ve neseb şecereleri vardır.
	Gazal AminUddin ailesi		Nablus	EminUldin el-Ömeri adı ile bilinirler, daha sonra . Gazal unvanı alır, Gazal EminUldin unvanı ile yeti- nirler. Nablus'ta eşrafların yanında ikamet ettiler. Ser'i delillerde fahrûlsadat ve eşraf olarak takdim ediyor- lardı. Nesepleri Şamadi ailelere bağlı idi.
	Nu'mân		Meru köyü (Cebel-i Aclun)	Cezzar paşa tarafından mer- sumlar var.
	'Ömeriyye Mesâdin		Küre (Cebel-i Aclun)	M.1030 tarihli tasdikli delilleri var.
	Hatâtba		HırbetÜlvahadına Kufûr Kunca (Ce- bel-i Aclun)	Hz.Ömer b.Hattab'a nisbeten adları neseblerine işaret eder.
Cârarha ve ubay- dat Abû ubayda Al-Carrah (R.A) 'a nisbeten.	Carârha Şarmân		Mezâr Köyü	Nesepleri vardır, ŞarkUlur- dûn Kabileleri tarihi kita- bında yayınlanmıştır.

Cerrah ve Ubeydet	Hammaş Ailesi	Ebu Dekir Cevheri Ebulhude Hurub		
Mahzuniler Mahzum oğulları- na nisbe- ten	Şahin Ailesi		Nablus	Halid b.Velid'e intisab ederler
	Kaddura Ailesi		Safad	
	Şeride Ailesi		Kura (Cebe- li Aclun)	
Heririler Ebu Hur- eyde (R.A) e nisbe- ten	Ammuri		Nablus	
Mikdadir- ler Mikdad b. el-Esved- 'e nis- beten	Sakir Şahin Mikdad Şebib Hamame		Cenin'de Gaur Bisan Aclun ve Sapra köyü Gazze ci- varındaki Hamame ve Bikaa.	Bu Mikdad b.El-Esved El- Kindi El-Bahrani El-Hazre- mi El-Sahabi'dir. Bu Saha- bi, Yermuk savaşında meş- hur olmuştur fakat neseb- leri yoktur.

Ahramiler Abdullah b.El-Ahram El-Ansâri'ye nisbeten	Ahrami	Fahreddin Kâdı Şuveyka Abdûlmecid Ebû Gazale Kâdı (Haddad) Eşâ'r Sâri Hannun Celbus Hulu Paşa Ebû Semaha Neccâr Ebû Şerife Ze'rin 'Ac'ac Habişa Hacı Muteves si'	Nablus Tulkerm	Büyük ihtimalle Nablus'a Haçlı savaşlarından sonra gelmişler, nesepleri vardır, şöhretleri bilinir. Onlardan nakibül eşraf olanlar var- dır. Ahremi adıyla onlardan tek bir adam kalmıştır. Çünkü hepsi zikredilen bu isimlere intisab ederler ve birbirlerini tanımazlar, (ilk dört kişi haricinde.)
			Tulkerm	

Tamimiler Temim ed-Dâri (R.A.)'e nis- beten.	Tamimi Tekrur-ı Sâhib Ka'var Ebû Mansur Ba'âretü'lpa- kar Selheb Macâli Ma'ayita Şitivât Şehâne Hatib ailesi ilim (Beytu'l- ilm) sultan ailesi Ebu Re- ceb Bayyuz Ebu Rumeyle Kâdı Halvânî 'Alul	Nablus ve Halilurrahman	Filistin Temimileri, ibn-i Temimi El-Dâri ibn-i Rukkiye bint-i Temim El-Dâri(R.A.)'e intisab ederler. Bu sahabiye peygamber efendimiz (S.A.) fetihten önce Habrun'da (Halil) bir ikt'a veya vakıf tahsis etmiştir. Bu islâm'da ilk vakıftır. Bu vakıf daha sonra Nablus ve Halil'deki Temim sülalesine intikal etti.
---	---	----------------------------	--

Ensâr (Ensari)	Ensâr	Barhûm Cum'a Amir Haryân 'Ubeyd Safân ailesi (beytÜ- lâlim)	'Attil Deyr el-Be- leh Kûfûr Kod- dûm	Şeyh Ahmed el-Ensari'nin uç oğlu vardı, bunlar: Nâsır, Nasir ve Ka- mir unvanı ile tanınan Yâsin'dir. Nasir Deyr el-Beleh'e, Kamir kûfûr Kuddum'a, Nâsır 'Attil'e yerleşti, ve onlardan bu kollar teşekkül etti
	Sehvîl ailesi	Orân	'Abvin Tufayla	Hepsinin Abdülcabir el-Ensârî (R.A) nin sülalesinden oldukları söylenir
Sa'adiye			Nablus Cinin	Meşhur tarikat şeyhi Saadeddin el- Cibâvî'nin sülalesindendirler. Dimaşk'a bağlı olan Dârya'da akra- balar vardır. Kâbe-i şerifin sede- neliğini yapan Benu Şîba'dan gel- mişler.
Hamâyıl Akrabâ	Omeyyeoğulları Fazıloğulları Câmi'oğulları Câbiroğulları Deyriyye Hevâşe Meyadine	Akraba		Nesepleri zayıf olanlardan- dılar. İddia ettikleri ri- vayete göre Ka'be-i şerife' nin bânisi ve Cedre adı ile bilinen Amir El-Carhamî'nin eshabındandırlar.

II-Mehmed Ali Paşa Hükümeti'nin Nablus idâresi Üzerindeki Etkisi:

Mehmed Ali Paşa'nın Suriye Üzerinde yaptığı değişiklikler özellikle Mısır hakimiyetinden önce vilayet merkezi olan Dimaşk, Sayda, Beyrut, Akka, Trablus ve Kudüs gibi Büyük şehirlerde dahi iyi fark edilmektedir. İbrahim Paşa, nüfus sayısı 20.000'i aşan her şehirde, Şura Meclisi adı ile bilinen ve bütün işlerinde - merkezi Dimaşk olan- Şam genel valisi Mehmed Serif Paşa'ya bağlı olan bir idari meclis kurmuştur (179).

O zamanlarda nüfus sayısının az olması nedeni ile bu idari sisteme girmeyen Nablus bir kaymakamlık olarak kalmıştır. Nablusta'ki idarede görülen tek değişiklik Tokan, Cerrar ve Kasım Ailelerinin yerine Abdülhadi Ailesi nüfuzunu artırarak 1834 yılında Hüseyin Abdülhadi'nin Filistin ve Akka'ya genel hakim olarak tayin edilmesiyle idarenin el değiştirmesidir (180). Bu tayin İbrahim paşa'ya karşı yapılan Filistin ayaklanmasının ana sebeblerini durdurması bakımından da önemlidir. İdareyi ele alan Şeyh Hüseyin Abdülhadi ve kendisini takip eden Süleyman Abdülhadi ile Mahmud Abdülhadi idari açıdan Şam valisi Serif Paşa'ya bağlı idiler. Nablus ve Cinin'de memleketin idari işlerini gören ve kontrol eden yani mütesellim vazifesini yapan Şeyh Hüseyin Abdülhadi'ye sulh kadıları yardım etmekteydi. Ayrıca vergi işleriyle görevli maliye mübaşirleriyle de işbirliği yapıyordu (181).

Yasama organı Mısır hakimiyetinden önceki durumunu korumakla birlikte kadının yetkileri özellikle mali ve sivil iş-

lerde kısıtlanmış ve sadece dini işlere bakmakla sınırlandırıldı (182).

Mehmed Ali Paşa'nın Şam'da yaptığı idari reformlar Osmanlı Devletinin idari sistemindeki reformları ve Tanzimat çerçevesi içindeki teşkilat açısından önem arz eder (183).

Çoğu tarihçiler tanzimat ve ıslahat hareketlerinin meydana gelmesinde Mısır'daki reformların büyük tesiri olduğunu kaanatini taşımaktadırlar.

III- TAZIMATTAN SONRASI İDARİ MOESSESELER (1845-1818)

İdari açıdan ilk adım vilayet divanı adı ile bilinen kuruluşun yerine 1845'te kurulan Sayda eyalet meclisi ve Neblus meclisinininde bağlı bulunduğu büyük eyalet meclisinin teşkil edilmesiydi. Bunun yanısıra Dimaşk ve Halep'de buna benzer meclisler kurulmuştur.

Gayri müslimleri ve muhtelif halk tabakalarını temsil eden bir kaç temsilcinin de katılmaya hak kazandığı bu meclise vilayetteki büyük memurlar üye idiler. 1864 yılında kurulan nizami mahkemelerden önce geniş yetkilere sahip olan eyalet meclisinin, nizami mahkemelerin kurulmasıyla birlikte geniş yetkileri elinden alınır ve sadece genel işler, vergi işleri ve idarenin yürütülmesi ile sınırlandırılır. Bu meclisin üyeleri arasında küçük memurları tedip etmek için Kadı'nın başkanlığında bir komite kurulurken diğer vilayetlerde de vakıflar, belediyeler ve mahalle komiteleri ile bunlara benzer komiteler kurulmuştur (184).

Büyük eyalet meclisinin kurulmasının şart olduğunu anlatan ve 1265/1848 tarihinde Vezir Salih Paşa'ya gönderilen fermanla meclisin kuruluş şartları ve görevleri kısaca şöyle açıklanmaktadır: "Bu yüksek Humayun emrinin ulaşması ile malûm oluyor ki bizim hayrî niyetimiz ve mulukî idaremiz Devlet-i Aliye'nin bütün düşüncesi fertlerinin rahatını ve refahî-hiyetini istememiz ile bu vekiller meclisindeki müzakerelere uyarak her eyalette bir eyalet meclisinin kurulması kararlaştırılmış ve bu meclise Devlet-i Aliye'mizin kullarından her birinin reis tayin edilmesi gerekmektedir".

Bu mecliste ayrıca her eyaletteki vali, kadı, müftü, hisbe reisi ile tahrirat katipleri reisi üye olarak yer alırlar. Bu meclise her milletten bir üye seçilmesine karşılık islâm ahalisinden dört üye seçilir. Ayrıca Vali'nin, meclis reisinin, defterdarların ve bu eyaletlere bağlı liva kaymakamlarının görevleri açıklanır. "Ve sen vali, bu meclisin kurulması için çok özen göstereceksin. Tanzimat-ı Hayriye'yi iyi bir şekilde uygulayacaksın. Siyasî, medenî ve malî işlerle ilgili reformları iyi bir şekilde icrâ edeceksin (185)". Başta valinin yer aldığı ve onu takiben vali muavininin, defterdarın, mektupcununun, yabancı işler müdürünün, maarif, ziraat, defter-i hakani, nüfus ve emlak, vakıflar ile nafia müdürlerinin, ayrıca alaybeyi ve bunların yanı sıra müslüman ve gayrî müslim halktan seçilen üyelerin yer aldığı Sayda meclisi 10 L. 1274/24 Mayıs 1858 tarihinde 23 üyeden teşekkül ediyordu (186).

Nablus'daki idarî meclisten ilk defa 1263/1845 yılında

bahsedilmiş ve bu meclise gelen burulduklarda kudvetü'l-emasıl ve'l-akran anılmıştır (187). 25 Ca 1267/28 Mart 1851 tarihindeki Nablus meclisinden Sayda eyaleti müşirine gönderilen yazıda meclisin aşağıda adı geçen üyelerden teşekkür ettiğini görüyoruz (188):

- Nablus ve Cinin Kaymakamı
- Naib, Tahir Asad, Mahmud Tamimi, Emin Seyid Haşim
- Mille-i Rum ve Mille-i Samira Üyeleridir.

Yukarıdan da gördüğümüz gibi kaymakamın reis olduğu meclis ikisi gayri müslim olmak üzere sekiz üyeden müteşekkildi. Ancak daha sonra 23 S. 1287/25 Mayıs 1870 tarihinde Liva Merkezindeki önemli memurlar meclis üye sayısı 13'e yükselmiştir.

Her ne kadar 1271-1277/1854-1860 yılları arasındaki meclisten Samira Üyeleri fesh edilmişse de bu tarihten sonra tekrar meclise girmeyi hak etmişlerdir. Tanzimat kanunlarına göre mutasarrıfların ve ona bağlı kazaların en önemli memurları ve vazifeleri şöyledir:

1-Livadaki Önemli Memurluklar

a- Mutasarrıf :

Mutesellim veya kaymakam yerine kullanılan mutasarrıflar tıpkı valiler gibi padişahın fermanı ile tayin edilir ve kendi mutasarrıflığı içerisinde mülki, mali ve güvenlik işlerini yönetirdi. Bağlı bulunduğu valinin emirlerini uygulamakla mükellef olan mutasarrıf liva memurlarını denetlediği gibi livadaki komitelerin en önemlileri olan liva meclisi reisliği

ve nafia komisyonuna başkanlık ederdi(189). Yüksek ahlaka sahip olmayan mutasarrıflar arasında rüşvetçi, gaspcı ve hırsız olanlarda vardı (190). Bu mutasarrıflardan biri azledildiği zaman görevinden çekilmeden önce başka bir yerde görev bulmak için talepte bulunurdu ve devlette bazan onların bu taleplerini karşılardı.

Asrın ikinci yarısında bazı idareciler kötü icraatları nedeniyle görevden hemen azledilmişlerdir (Holu Paşa, Tayyar Paşa, Mahmud Paşa, İzzet Paşa, Said Paşa (191) ve Şefik Bey gibi) (1316/1898).

Bunlara karşın Mehmed Bey (1298/1880) ve Şakir Bey(1301/1883) gibi Nablus'ta bazı reformcu mutasarrıflar bulunmuş ve devlet tarafından takdir edilmişlerdir (192).

Mutasarrıfların rütbeleri, dereceleri ve Unvanları değişirdi fakat bu değişikliğin mutasarrıflıkla ilgisi yoktu,örneğin bazıları Kudüs mutasarrıfı gibi vezir veya Paşa rütbesindeydi (193). Mutasarrıfın tayini ise seçimle olurdu (194).

b- Baş Muhâsib :

Her liva'da muhâsebeci adı ile bilinen bir muhâsib tayin edilir. Bunun en önemli işlerinden bazıları Livâdaki hesâb işlerini yapmak ve Defterdarın mutasarrıf kanalı ile çıkardığı emirleri uygulamaktır (195).

c- Tahrirât MÜDÜRÜ :

Liva tahrirat müdürü kanalı ile bütün resmi yazışmalar yapılır ve kendisinden yazışmaların ve resmi kayıtların korunması istenirdi (196).

d-Defter-i Hakâni Memuru :

Defteri Hakani memuru mutasarıf kanalı ile vilayetten gönderilen emir ve talimatları uygulardı (197).

e-Nüfus Memuru :

Liva nüfus memurunun baş görevi nüfus ve emlak işleri dışında liva merkezine bağlı kazaların seyir izni işlerini usula uygun olarak yürütmekti (198).

2 -Kazadaki Önemli Memurlar

a-Kaymakam : Kaymakam'a 1864 yılındaki vilayet sisteminin çıkmasından önce kaza müdürü denilirdi (199). Kaymakamlar liva mutasarıfına bağlı olmakla birlikte kaza'daki tüm mülki, mali ve zabıta işlerini yürütmekle yükümlüydü. Kaymakam dahili yasama hükümlerini uygulamakla birlikte devlet ve vilayet ile liva'dan gelen emir ve talimatları uygulamakla mükeleffti. Kaza'daki idari meclisinin başkanlığını yapan ve yine kazadaki zabıta gücünün amiri olan kaymakam vilayetler sistemi uyarınca kazalarda devletin vergisini tahsil eder ve bunların liva'ya gönderirdi (200). bunun yanı sıra kaymakam 1287/1871 yılında itibaren liva mutasarıfı ile görüştüktan sonra kaza dairesi içindeki nahiye müdürlerini de seçerdi (201).

Kaymakam, mal-i mirinin ve öşürlerin tahsil edilmesi gibi işlerde de sorumlu idi. Kaymakamların vazifelerini suistimal etmelerinden dolayı tıpkı mutasarıflar gibi vazifelerinde uzun müddet kalamazlardı ve değişik birçok yerlere nakil edilirlerdi. Bu durum bazanda (1263-1264/1846-47 yıllarında) Cinin ve Nablus'ta olduğu gibi birçok anlaşmazlıklara neden ol-

muş ve hatta asker gönderilmiştir (202). Bunların yanısıra devlet bazan'da bu kaymakamların zimmetindeki malı müsadere eder ve onu azlederdi. (Nitekim 1306/1888 tarihinde Mustafa Hamdi Paşa'nın zimmetinde bulunan Belka sancağı mallarından 14.564 kadar bir meblağdan vazgeçmesi gibi (203)). Ayrıca devlet 1304/1886 yılında Belka sancağına bağlı Cinin kaymakamını kötü idare, öşür almakta gevşeklik ve seçimdeki suistimali nedeni ile azletmiştir (204). Bu sebeblerden dolayı devlet kaymakamları muhakeme edebilirdi (205). Tanzimattan sonra kaymakamın maaşı yaklaşık 1575 kuruşu buluyordu. (Meselâ 1320/1902 yılında Cimmâin kaymakamı bulunan Muhtar Efendi'nin aldığı maaş gibi (206)). Halbuki Cimmâin kaymakamı için tavsiye edilen para 1200 kuruş ve kâtibi için 250 kuruştur (207).

Aclun, Horan ve Cebel-i'd-Dürüz kazaları müdürleri ise 1250 kuruş alıyorlardı (208). 1269/1852 yılında Nablus kaymakamı Emin Bey'de aranıldığı gibi Nablus kaymakamının iyi sıfatlara haiz olması ve arapça bilmesi istenirdi (209). kaymakam komite üyeleri arasında gizli oyla seçildikten sonra önerilen adlar valiye arz edilir, vali de onayladıktan sonra evrakların tekrar gözden geçirilmesi için dahiliye nezaretine gönderirdi (210). Bu işler, meselâ kaymakamın bölgesindeki isyanı bastırdığı ya da istenilen şekilde vergiyi tahsil etmesinden dolayı yapılan rütbe alma işlemlerinde de uygulanırdı (211). Kaymakam kaza idari meclisinin başkanlığı yanı sıra maarif şubesi ve vesaiti nakliye ile askeri komisyonun başkanlığından da sorumlu idi (212).

b- Kaza Mal Müdürü :

1871 yılında itibaren kaymakam'dan alınan mal işleri liva muhasibi önünde sorumlu olan kaza mal müdürüne verilmiştir. Kaza mal müdürünün yetkileri kaymakam kanalı ile gelen Liva talimatlarıyla sınırlıydı (213). Kaza mal müdürü ve kaymakamın yanında, tahrirat kâtibi, mahkeme reisi, mal kalem müdürü, Belediye reisi, mal müdürü muavini ve bir çok dağınık şekilde olan memurlardan teşekkül eden memur kadrosu vardı (214)

3- Nahiye Meclisi :

Nahiye meclisinin başında bulunan nahiye müdürü devletin kanunlarını, nizam ve emirlerini nahiyesine bağlı köylerde uygulayıp kaymakama bildirdiği gibi doğum, ölüm ve araz-i mektûme işlerinde köy muhtarları ile işbirliği yapmaktaydı Nahiye müdürü vilayet kanunları gereğince suçlulara ceza veremeyip, hapis ve tevkif edemediği gibi davalara bakamaz ve köy meclislerine müdahale edemezdi (215). Mutasarıflarda ve kaymakamlarda olduğu gibi nahiye müdürleride kendilerine verilen görevlerde gevşeklilik, kötü idare ve daha bir çok sebep yüzünden sık sık azledilebiliyorlardı (216). Bu nedenledir ki nahiye müdürleri arasında bir çok nakil gerçekleşmiştir (217).

Nahiye müdürüne tahrirat katibi yardım ederdi. Uçü'nün de seçim yolu ile ve nahiye müdürü, tahrirat kâtibi ile naib vekili olmak üzere Uçü'nün tabii üye olduğu nahiye meclisi 6 üyeden müteşekkildi (218). Bunların tahsisatları ise şöyle idi : 1303/1890 yılında Bisan nahiyesinde olduğu gibi nahiye müdürüne 500 kuruş, kâtibine 180 kuruş ve kırtasiye'ye 15

kuruş verilirdi (219).

4 - Köy Muhtarı :

vilayetteki idare memurlarının en küçüğü olan köy muhtarının görevleri arasında köy halkı üzerine tahsis edilen vergileri toplamak, nahiye müdürünün bazı kişileri getirmek için gönderdiği tezkereleri dağıtmak ile köydeki doğum, ölüm haberlerini nahiye müdürüne iletmekti. Bunun yanı sıra suçluları yakalamakta yardımcı olan köy muhtarı ayrıca araz-i mektûme yerlerle ilgili nahiye müdürüne bilgi verirdi. Ayrıca muhtarla birlikte Uyeleri 3-12 arasında değişen ve 30 yaşından az olmayan vergi ödeyen köy ahalisi tarafından seçilen bir köy meclisi mevcuttu (220).

5 - Aşağıdaki Tablolar İdâri Taksimâtı Göstermektedir:

2. no'lu tablo :

Bu tablo 1286-1299/1850-1881 yılları arasındaki Nablus mutasarrıflık meclisini ve Uyelerinin gelişmesini göstermekle beraber Nablus'un Sayda ve Suriye vilayetlerine bağlı olduğu devri gösterir (221).

3-4. no'lu tablo :

Bu Tablolar 1300-1305/1882-1887 yılları arasında Nablus livasının Suriye vilayetine bağlı olduğu devrin yanı sıra Nablus liva'sı idari meclisinin ve yan komitelerinin en önemli memurlarını gösterir (222).

5-6-7. no'lu tablo :

Bu tablolar 1305-1334/1887-1918 yılları arasında Nablus livasının Beyrut vilayetine bağlı olduğu sıradaki en önemli me-

murlarını ve idari meclisi ile ona bağı komitelerin gelişimini gösterir (223).

8. no'lu tablo :

Beyrut vilayetine bağı olduğu zamanda Nablus livasındaki kaza meclislerinin tablosudur (224).

9. no'lu tablo :

Suriye ve Beyrut vilayetine bağı olduğu zamanda Nablus livasının nahiye meclisini ve memleketi gösteren bir tablodur (225).

25 Ca. 1267 28 Ocak 1851	13 Z. 1267 9 Ekim 1851	11 M. 1268 6 Kasım 1851	16 N. 1271 2 Haziran 1855	19 N. 1272 24 Mayıs 1856	23 Z. 1275 24 Temmuz 1859	25 Ca. 1277 9 Aralık 1860	23 S. 1278 30 Ağustos 1861	16 M. 1282 11 Haziran 1865	29 Z. 1299 22 Kasım 1882
Vekil Mutasar- rîf muhasabe ci Livâ Belka Mehmet Ali	Kayma- kam Sabık Paşa	Nablus ve Cinin Kayma- kam vekili Ali Alemi	Nablus ve Cinin Kaymakam Vekili Ali Hilmi	Nablus ve Cinin Livası Kaymakam Ziya Yusuf	İstabl-i Amiri Nablus ve Cinin Livası Kaymakam Mahmud Abdülhadi	Kaymakam Seyyid Mustafa	Nablus ve Cinin Kayma- kama	Naib	Nablus ve Cinin Kaymaka- mı
N'aib Mehmed Emin	Nablus Kayma- kam vekili Seyid Ahmed Arif	Üye, Ali	Nablus N'aibi Ahmed El- Kutub	Nablus N'aibi Süleyman El- Hâlidî	Mâl Kati- bi Seyyid Mustafa	Nablus Naibi Abdül- vahid	Nâib	Hicâz'- daki Müftü	Üye
Müftü Mehmed Emin	Nablus Nâibi Nuh El-Ku- tub	Naib, El- Kutub	Müftü Ebülhüda Ahmed El- Hammas	Nablus- müftüsü	Meclis Üyesi	Nablus Müftüsü Ahmed Ebülhüda El-Ham- mas	Hicaz- daki Müftü	Üye (Fet- hüllah El- Fattâh)	Üye Tahir Esad
Tahrirat Müdürü Salih Rıza	Müftü Müdder- ris Nablus	Müftü Müder- ris Ahmed	Nakib Muhammed	Nablus Nakibi	Meclis Üyesi	Nablus Nakibi Muhammed Ammâre	Üye	Üye Seyyid Tahir	Üye Mahmud Temimi
Abdülha- dizâde Said	Nakib Müder- ris Muham- med	Nakib müder- ris Muham- med	Üye Ali	Mâl Ser- Katibi	Meclis Üyesi Numan El- Cevheri	Serkatib Seyyid Mustafa	Üye	Üye Mahmud Temimi	Üye Emin Seyyid Hâşim
Üye Tokân- zâde	Meclis Üyesi Süley- man	Üye	Üye Abdülva- hid El-Hammas	Meclis Üyesi Essad Tahir	Meclis Üyesi Muhammed	Üye Abdülga- für	Üye Tahir Esad	Üye Emin Seyyid Hâşim	Rum Milleti
Üye Kasım- zâde Mehmed Emin	Hicaz- da meclis Üyesi	Mâl Katibi Ismail Hakkı	Üye Muhammed	Meclis Üyesi Nu'man Abdo	Meclis Üyesi Abdülazim	Üye Esad Tahir	Üye Mahmud Temimi	Rum Milleti Davud Abdo	Samire Milleti

Üye rei- si ruha- ni Samire ()	Üye ()	Meclis Üyesi Hamdul- lah	İbrahim Sâlim	Üye Muhammed Abdülazim	Üye	Üye Ahmed El-Cev- heri El-Hanefi	Üye Emin Seyyid Haşim	Samire Milleti ()	
Protis- tan Üye Süleyman Abdo	Üye	Meclis Üyesi Seyyid Abdül- kadir Haşim El-Ca'- feri	Samire Milleti	Üye Haşim	Üye	Muhammed Ammare	Rum Milleti		
Rum Üye Mihail Abdo	Üye Abdül- kadir El- Nemir	Üye Abdül Azim Haşim	Üye	Ziraat Müdürü Hüseyin Tahsin Tuffaha	Ziraat Müdürü Muflih Şelebi	Ziraat Müdürü Ubeyde Muflih	Samire Milleti		
Samire Üye Mercan	Rum Üyesi İlyas	Samire Milleti vekili ()		Protistan Davud Abdo	Protistan Milleti Vekili Davud Abdo	Protistan Milleti Davud Abdo			
Reis-i Ruhani Rum Safarni- yos	Latin Üyesi Abdo								
	Üye Cahisan								
	Protis- tan Üyesi Süley- man								
	Samire Hazır değil- dir.								
12	16	12	10	12	12	12	10	8	7

Nablus Livasının Suriye vilayetine bağlı olduğu süredeki idare meclisi ve diğer komisyonlardan bir tablo 1864 -1887 Tablo:3

Komisyon Adı	Memurlar
Liva Memurları	- Mustasarıf : Mehmed Yusuf Paşa - Naib : Mufidzade Mehmed Emin Efendi - Muftu : Ebu el-Hudazade - Mehmed Emin Efendi - Muhasebeci : Mehmed Ali Efendi - Tahrirat MÜDÜRÜ : Salih Bey
idare Meclisi	- Tabii Oyeler : liva Memurları - Rum reisi ruhanisi (Safarniyos Efendi) - Latin reisi ruhanisi (Antuan Efendi) - Samiri müsevi (Yakub Efendi) - Seçilen Oyeler : Abdülhadizade Said Efendi, Tokanzade Selim Bey, Kasımzade Emin Bey, Süleyman Efendi Kara, Mihail Efendi Abdülnur, Mercan Efendi Selame
Kalemler	- Tahrirat MÜDÜRÜ : Refiki Arif Efendi - Samih Bey - Kamil Bey - Cemil Efendi - Ahmed Efendi. - Muhasebe Liva Kalemi : Muhasebeci Sınıf evveli Mehmed Said Efendi - Muhasebecisi Sınıf sanisi İsmail Efendi - A'sar Kalemi MÜDÜRÜ (Münhal) - Ser katib Filib Salim Efendi - Refiki Abdullah Niyazi Efendi. - Emlak Komisyonu : Reisi Memurun - 8 memur - Emlak Kalemi ile liva tahrir vergi memuru Abdülkerim Efendi - Merkez vergi katibi Mehmed Vehbi Efendi - Beni Saab Nahiyesi ile tahrir vergi katibi Mehmed Bey - Vadi El-Şair Nahiyesi ile tahrir vergi katibi Zeki Efendi - İskender Efendi Abdülhadi - Refik Efendi - Defterci İbrahim Efendi Samiri. - Defteri Hakani Kalemi : Refik Nasır Efendi - Nablus Kazası topu katibi Ali Bey.
Diğer Yoklamacı	Sukru Efendi - Mülazım Süleyman Efendi - Refik Sani - Yoklamacı Selim Efendi - Diğer Yusuf Efendi - Diğer Yusuf Efendi
Meclis Maarif Subesi	11 Uye .

Ziraat Odası	8 Uye
Belediye Meclisi	15 Uye
Bidayet Mahkemesi Heyeti	Hukuk Dairesi reis nabi Efendi - Ceza Dairesi reisi Muhammed Ebu El-Suud - Her birinde 5 Uye - Katibleri, baş katibi münhal - 2 zabıt - 2 mubayyiz
Ticaret Mahkemesi	2 Daimi Uye - 3 seçilmiş Uye - Katib
Telgraf ve Posta Memuru	Müdür - Muhabere Memuru
Rusumi Sitte Memurları	3 Memur - Katibi
Tahsildaran	- Liva ser tahsildarı Abdullatif Efendi - Kaza sertahsildarı Ali Murtaza Efendi - Suvri Tahsildarı Ali efendi - " " Fethullah Bey - " " Süleyman Efendi - " " Derviş Efendi - Piyade Tahsildarı Ahmed Efendi - " " Ömer Efendi - Suvri Tahsildarı Emin Efendi - " " Ragıp Efendi - " " Tahir Efendi - " " Mehmed Efendi - " " Selim Efendi - " " İbrahim Efendi - Piyade Tahsildarı Resid Efendi - " " Tahir Efendi

(Belka) Nablus Sancağı)

Tablo:4

Liva Memurları	Mutasarrıf Ahmed Paşa - Naib Seyyid Munib Efendi - Muftu Mehmed Emin Efendi - Nakibul Eşraf Muhammed Tuffahe Efendi - Muhasebeci Zeyd El-Abdin Bey - Tahrirat MUDURU Mehmed Ferid Efendi - Defteri Hakani Semseddin Efendi
Liva idare	Reis : Mutasarrıf Paşa - Tabii Uyeler : Naib - Muftu - Nakibul Eşraf - Muhasebeci - Tahrirat MUDURU - Seçilmiş Uyeler : Said Efendi - Emin Efendi - Seyh Munib Efendi - Cürcis Efendi - Mihail Efendi
Diğer Daireler	- Tahrirat Kalemı : 4 Uye - muhasebe kalemı : 6 - Mahkeme Dairesi : 9 - Ceza Dairesi : 8 - Ticaret Mahkemesi: 7 - Liva Defteri Hakani idaresi : 6 - Tahrir vergi idaresi: 6 = Vergi merkez - Vadi eş-Sair Nahiyesi vergi katibi. - Emlak Komisyonu = Vergi memuru reisi - 8 memur - Nufus idaresi : 2 - Liva Ziraat Odası : 6 - Maarif Şubesi = Reis - Reisani - 10 memur - Evkaf Komisyonu = Reis : Muftu - 3 Uye - Tahsildaran adet 8 - Liva Jandarma Heyeti : Zabtiye binbaşı - Suvari yüzbaşı - 5 memur - Piyade Yazbaşı - 5 - Polis Dairesi 2 - Telgraf ve Posta idaresi 2 Uye

Nablus Sancağı yıl 1311/1893 - 94 (Beyrut Vilayeti)

Mutasarrıf	Hasan Efendi
Liva Memurlar	Naib Mehmed Tahir Efendi - Muhasebeci Hasan Efendi - Tahrirat MÜDÜRÜ Abdülbaki Efendi
Liva Idare Meclisi	Reis Mutasarrıf Efendi - 3 tabii Uye - 4 seçilmiş Uye - başkatib Tevfik Efendi
Tahrirat Kalem	MÜsevvid - Mubayyız - Mukayyid
Muhasebe Kalem	Başkatib - Muavini - Mukayyid - Sanduk Emini - Memur
Adliye Daireleri	- Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reis Naib Efendi - 2 Uye - 2 mülazım Uye - 2 tüccar
	- Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi - 2 Uye - mülazımı Emin el-Hammaş Efendi - Her iki Dairenin muddai umumi muavinleri
Kalem Dairesi	- Hukuk Dairesi Baştakibi - icra Memuru - 2 zabıt katibi - her iki daireden ikişer adet mübaşir.
	- Ceza Dairesi mustantıkı - 2 zabıt katibi - Mukavele Muharırı
Defteri Hakani Dairesi	- Memuri ser nif evvel - Refik sanı - tapu katibi
	- Tahrir vergi dairesi memuru - merkez vergi katibi - Refik - Defterci
Maarif Şubesi	Reis Naib Efendi - 3 Uye - Belediye Reisi - Evkaf MÜDÜRÜ - Katib - Uye : Sanduk Emini
Belediye Meclisi	Reis Abdüllatif Efendi - 7 Uye - tabib - başkatib - müftü - sanduk emini
Nafia komisyonu	Reis Liva mutasarrıf - Muhasebeci - Belediye Reisi - Ziraat Bankası şube memuru - Nüfus memuru - Ticaret Odası Resi
Ziraat bankası	Reis Munib Efendi - Banka memuru - 3 Uye
Emlak Komisyonu	Reis - Vergi memuru - 4 Uye
Nüfus Dairesi	Memuru - Katibi
Ziraat Bankası	Reis Abdülkerim El-Nemır Efendi - 5 Uye
Ticaret odası	Reis Bedevi A'sur - 4 Uye - katib
Metebi Rüşdiye	Muallim evvel - Muallim sanı - Fransız Muallim - Hat Muallimi
Mahkemei Şer'iyeye Kalem	Başkatib Ragıb El-Temimi - Heyeti bedevie El-Temimi
Meteffrika	- Katib Süleyman Tuffahe - Katib Hasan Zir
Memurlar	Evkaf MÜDÜR Arif Efendi
	Duyuni Umumiye Memuru
	Polis Komiserleri
	Nafia Kondüktörü

Tablo:6

Nablus Sancağı yıl 1318/1900 (Beyrut Vilayeti)

Mutasarrıf	Ahmed Galib Paşa
Liva Erkanı	Naib Nureddin Efendi - Muftu Seyh Hasan Efendi - Muhasebeci Ahmed Saffad Efendi - Tahrirat MUDURU Mesud Bey
Liva idare Meclisi	Reis mutasarrıf Paşa - tabii Uyeler = Naib Efendi - Muhasebeci - Tahrirat MUDURU Bey - Muftu Efendi - Seçilmiş Uyeler = Ragib Kemal Efendi - Hasan Abdulhadi - Abdullah Durzi - Curci Sirofim Efendi
Kalemler :	
Tahrirat Kalem	MUDUR Muavini Muhammed Nemur Efendi - Mubayyiz evvel Ahmed Sıdkı - Mubayyiz sani Mehmed Ferid Efendi - Evrak memuru Suleyman Efendi
idare Meclis Kalem	idare Meclisi Başkatibi Ahmed Olbi Efendi - Mülazım Hilmi Samiri
Liva Muhasebe Kalem	Başkatib İsmail Efendi - Muavini Fevzi Efendi - Refik evvel Celebi - Refik Sani Kamil Efendi - Mukayyid Ferid Efendi - Sanduk Emini Betro Efendi
Tahriri Vergi Kalem	Memur Lutfi Efendi - Merkez Vergi katibi Ahmed Vehbi Efendi - Refiki Refik Efendi - Defteri İbrahim Efendi
Defteri Hakani	Memur Salim Efendi - Refik evvel Nasir Efendi - Refik sani Hasan Efendi - Tapu katibi Abdullah Samiri Efendi
Nüfus Dairesi	Memur İsmail Efendi - Katib Tahir Efendi
Bidayet Mahkemesi:	
Hukuk Dairesi	Reis Naib Efendi - Uyeler : Nemirzade Efendi - Mihail Kessab Efendi - Mülazımı İbrahim Abdulhadi Efendi
Ceza Dairesi	Reis Adil Efendi - Uyeler = Hasan Kasım Efendi - Münhal Uye - Mülazımı Emin Salah Efendi - Müddai Umumi muavini Bahaddin Efendi
Bidayet Mahkemesi Kalem	Başkatib Ahmed Lebabidi Efendi - icra Memuru Suleyman Efendi - Zabıt Katibi Rasid Efendi - Zabıt Katibi Munib Aga - Zabıt Katibi Derviş Efendi - Mustantik Abdullatif Efendi
Mukavele Muhariri	Tahir Efendi
Ziraat Bankası Meclisi	Reis Abdulhalim Kenan - Uye Muhammed Sarabi Efendi - Ragib Kemal Efendi
Ziraat Bankası Subesi Memurları	Memur Abdulselam Efendi - Katib veznedar Abdullah Muhlis Efendi - Memur Muavini Mercan Samiri
Maarif Meclisi	Reis evvel mutasarrıf Paşa - Reis sani idadi MUDURU Ali Rıza efendi - Uyeler: Nemur Dari Efendi - Tefvik Hammad - Mektebi idadi muallimlerinden İslam Efendi - Abdulkadir Efendi
Evkaf Komisyonu	Reis Muftu Efendi - Uyeler: Evkaf MUDURU Efendi - Musa Tokan - fethi Ebu - Gazale - Ahmed Mansur Efendi
Evkaf Dairesi	Evkaf MUDURU Seyh Arif Cevher Efendi
Ticaret ve Ziraat Odası	Reis Bedevi Efendi Aşur - Uyeler : Hacı Suleyman Kenan Efendi - Muhammed Sarabi Efendi - Salih Abdu

Belediye Meclisi	Efendi - Mercan Efendi Belediye Alaaddin Efendi - Muhammed Sarabi - Kasim Aga El-Nemir - Ismail Bey El-Safii - Hidir Efendi El-Hammas - Belediye tabibi vekili Artin Efendi - Katib ve Sanduk Emiri Ahmed Efendi - Cavis adet 2
Nafi Komisyonu	Reis Mutasarrif Paşa - Uyeler : Ticaret Odası Reisi Bedevi Efendi - Banka Memuru Efendi - Nufus memurun - Mihail Abdülhur Efendi - Nafia Konduktörü Efendi - Katib Riza Efendi
Vesait Nakliyyei Askeriye Komisyonu	Belediye Meclisi Reisi Abdullatif Efendi - Uyeler : Baytara binbaşısı Nuri Efendi - Ahmed Bedevi Asur - Yusuf Temimi
Telgraf ve Posta Mudiriyeti	Müdür Osman Efendi - Muhabere memuru Fahi Efendi - Hifzi Efendi - Posta Katibi Salih Efendi
Tahsilat Komisyonu	Reis Mutasarrif Paşa - Uyeler, Muhasebeci Efendi - Defteri Hakani memuru Efendi - Jandarma binbaşısı - verg memuru
Polis Dairesi	Polis Komiseri Mahmud Efendi - Selim Efendi - Polis muavinleri adet 2
Mektebi İdadî Mülki Heyeti Talimiyesi Mektebi İptidai Heyeti Talimiyesi Müteferrik Memurlar	Mahkemei Şer'iyeye Başkatibi Seyh Ragıp Efendi El-Temimi - Reji Müdürü İskender Matron - Duyuni Umumiye memuru Şukru Efendi
Ruasayı Ruhaniye	Rum taifesi reisi ruhanisi Cermanos Efendi - Latin taifesi reisi ruhanisi Antuan Efendi - Samiri taifesi reisi ruhanisi Yakub Efendi

Liva'daki Önemli Memurlar ve Komisyonlar

Tablo : 7

1320 - 1328/1902 - 1910

1333 - 1334/1914 - 1915

- Mutasarrıf
- Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi
- Muhasebeci
- Tahrirat Müdürü
- Müddai Umumi Muavini
- Defteri Hakani Memuru
- Telgraf ve Posta Müdürü
- Ziraat Bankası Şubesi
- Evkaf Müdür

- Mutasarrıf
- Kadı ve Bidayet Mahkemesi Reisi
- Muhasebeci
- Tahrirat Müdürü
- Muftı
- Bidayet Ceza Reisi
- Müddai Umumi - 4 Uye - Mülazımı - Mustantik
- Defter Hakani Müdürü
- Evkaf Müdürü
- Telgraf ve Posta Müdürü
- Ziraat Bankası Şubesi Müdürü
- Jandarma Taburu Kumandanı

Nablus Livasındaki Kaza Meclisleri ve Komisyonlarından
Bir Tablo

Cinin Kazası

- Liva Memurları	Kaymakam Ferid Efendi (Mütemayız) - Naib Mustafa Sabri Efendi - Mal Müdürü Takiyyuddin Efendi - Tahrirat Katibi Semseddin Efendi
- Kaza Idare Meclisi	Tabii Üyeler : Naib Efendi - Mal Müdürü - Tahrirat Katibi Seçilmiş Üyeler: Mehmed Ali Hasan - İbrahim Cerrar - Emin El-Ahmed - Başaran Ataullah
- Bidayet Mahkemesi	Reis Naib Mustafa Sabri Efendi - 2 Üye - Başkatib - Mustanlık - Mukavele Muharriri - Müddai Umumi Muavini vekili - Polis Memuru Selame Efendi
- Mal Kalemı	Mal Müdürü Muavini Zekeriya Efendi - Üye - Sanduk Emını - Bidaye Tahsildarı - Suvarı Tahsildarı 5 nefer
- Belediye Dairesi	Reisi Hasan Abbas Efendi - Üye Mustafa Safir - Ragib Dusuki - Hacı Hasan Dırı - Yusuf Müsleh - Katib ve Sanduk Emını Said Fez'a - Mufettis İbrahim Sabah - Cıvus nefer 1
- Vesaiti Nakliyyeyi Askeriye Komisyonu	Reis Kaymakam - 3 Üye - Depo Memuru - Katib Said Efendi
- Maarif Şubesi	Reis Kaymakam - 4 Üye - Katib ve Sanduk Emını
- Ticaret ve Ziraat Odası	Reis Said El- Mansur - 4 Üye
- Ziraat Bankası Meclisi	Reis Mustafa Safir Efendi - Muhasebe Katibi - 2 Üye - Tahsildar adet 1
- Muteferrik Memur-	zabıta Memuru Suvarı Yüzbaşı Faris Efendi Nüfus Memuru Nüfus Katibi Telgraf ve Posta Memuru Polis Memuru Polis Muavini Reji Memuru

Nahiye Meclislerini ve Memurlarını Gösteren Tablo
1300 - 1322

Yıl 1300/1882 Suriye Vilayeti	
-Salt Kazasına Bağlı Cize Nahiyesi	MUDÜRÜ Şeyh Sattam Ağa - Tahrirat Katibi Emin Çelebi. Nahiye Meclisi halen teşkil olma- mıştır.
- Liva Merkezine Bağlı Beni Saab Nahiyesi	MUDÜRÜ Necib Bey El-Esad - Naib Vekili Şeyh Numan Efendi Haşım - Tahrirat Katibi Mustafa Efendi
Mean Nahiyesi	Nahiye Meclisi : Reis - 3 tabii Uye - 3 seçilmiş Uye MUDÜR - Naib vekili - 4 Uye
Yıl 1318 - 1322 - Suriye Vilayeti Zama- nında	
Beni Saab Kazasına Bağlı Haram Nahiyesi Cenin Kazasına Bağlı Şaraviye Şarkiye Nahi- yesi Cimmain Nahiyesi	MUDÜR Abdurrahman Efendi - Katib Mezid Osman Efendi Nahiye Meclisi : Reis MUDÜR Efendi - 3 Uye - Katib Nemir Efendi Nahiye MUDÜRÜ Muhammed Şekib Efendi - Naib Salih Efendi - Nahiye Tahrirat ve Mal Katibi Abdulfettah Efendi - Vergi Katibi İbrahim Efendi Nahiye Meclisi : MUDÜR - Tabii Uyeler:Naib Efendi - Tahrirat ve Mal Katibi - Seçilmiş Uyeler : Abdullah Affane Efendi - Ahmed El-Hammas Efendi - Ömer El-Amed - Muhammed İsmail MUDÜR İsmail Sufi - Nahiye Tahrirat ve mal Katibi Zeki Efendi
- Şaraviye Nahiyesi	MUDÜR Rı'at Efendi - Muhasebe Başkatibi
- Bisan Çiftlik Humayuni Nahiyesi	Muhammed Halid Efendi - Tahrirat Katibi Muhammed Efendi - İnşaat Memuru Mümtaz - Yüzbaşı İbrahim Efendi - Tabib Yüzbaşısı Haşım Efendi

VI -Nâblus'da Askerî Teşkilat :

1- Tanzimattan Evvel Askerî Sınıflar:

Silahî kuvvetler Suriye Vilâyetlerinin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bu vilayetlerin her birinde üç çeşit askerî güç vardır; sipahi, imparatorluk yeniçerisi (Kapıkulu) ve yerli yeniçeri. Devlet ilk devirde iktai askerlere itimat etmiş, bunlar timar verilen komutanların etrafında toplanmış ve bu timarın geliriyle yaşamışlardır. Bunun karşılığında da savaş zamanında askerleriyle beraber, kendi hesaplarına savaşa katılmışlardır. Geliri uçbin akçadan az olan ikta sahiplerinin bizzat savaşa gitmesi gerekirdi. Eğer geliri daha fazlaysa veya geliri timar ise kendisi savaşa gitmez her üç bin akça için bir silahlı adam gönderirdi. Buna cebeli denirdi. Eğer liderse veya özel bir derecesi varsa her beş bin akça için bir silahlı asker gönderirdi (226). Bu ikta sisteminin bozuk ve dağılımının kötü olması neticesinde Şam'da sipahilerinin sayısı azaldı. Mesela XVI. asırda 7-8 bin olan bu sayı XIX. asırda yarıya düşmüştür (227).

Kapıkulu yeniçerileri merkezi yeniçerilerin bir bölümünü teşkil ederlerdi. Bunların görevleri Sultani Kaleleri korumaktı ve komutaları başkentteki yeniçeri ağasına direkt bağlı ve validen bağımsız olan bir ağaya aitti. Devletin yeniçeri ordusu 165-196 çalışır orta ve 58 yedek arta'dan müteşekkildi. Her orta 100 erden oluşur, bunların başlarında, onlardan olmayan bir komutan bulunurdu. Bu komutana çorbacı denirdi. Buna yazıcı, imam, bayraktar, harç vekili, su taşıyıcı, aşçı vb. yardım e-

derdi. Yeniçeri askerlerinin merkezi şehirdeydi ve ana kaleleri korurlardı (228).

Yerli yeniçeri ise yerli askerlerden teşekkül eder, bunlara kürtler, daltiler, Magribiler, Arnautlar gibi bazı gruplar ve bunun yanında bazı çiftçiler, bedeviler ve şehir halkı da katılırdı. Bu güç, siyasi işlere karışmaya başladıktan sonra, halkı rahatsız eden düşmana karşı olmak yerine, memleketin iç güvenliği için büyük bir tehlike yaratmış oldu (229).

XIX. asırda Nâblus da sipahi askerleri vardı. Bunları miralay komuta ederdi. Görevleri istenildiğinde sipahileri toplamaktı. Evasıt-ı R 1214 /10-20 Eylül 1799' da Nâblus miralay olan Hasan en-Nimer Ağa'ya gönderilen ferman bu kavramı açıklıyor, "Kudvetü'l-Emasil ve'l-Ekran Şam eyaleti dahilinde kain Nâblus Sancağı Alaybeyi Hasan en-Nimer zide kadruhu tevkii' rafii humayunı vasıl olacak malum ola ki halen Sivas valisi Düstur-ı Mukerrem müşiri mufahhem nizam el-alem vezirim Recep Paşa Adame'lltahu taala iclalehu bu defa Yafa canibine başbuğ nasb ve teyin ve maiyetine kulliyet-i asakir tertib ve tanzim olunmaktan naşi Şam eyaleti dahilinde kain elviyenin umumen zuama ve erbab-i timar müşarun ileyhi maiyetine tayin kılınıp ... imdi alaybeyi muma ileyha keyfiyet memuriden malumin olunduktan ber minval-i muharrar sancağından bil cümle zuama ve erbab-i timar neferatını seri'an bayrağı altında celp ve cem' birle olduğundan mahalden hareket ve nihayet on güne kadar beher hal maliyet müşari ileyha de mevcud bulunmakla ve emri ve re'yi Uzere tayin ve istihdam eylediği ha-

demât der akab izdivac ve hesab bilittifak taliyeye olmak had-i sibak gayret eylemeniz matlub (230)".

Bunun yanında miri malının ve erzakan tahsilinde mütesellime yardım etmek, hac kafilesini karşılamak, memleketteki iç ayaklanmaları bastırmak ve asileri tedib etmek (231) miralayın görevleri arasındaydı.

XIX. asrın yarısından Tanzimat devri başlayıncaya kadar Nablus'da alay komutanlığı ana yerli güç halindeydi. Nasıl mütesellimin vazifesi Tokan, Cerrar ve Abdul Hadi ailesinin elindeyse bu idari vazife de Nimer ailesinin elindeydi. Fakat bu vazife Tanzimattan sonra diğer idari teşkilatta olduğu gibi yabancı memurların eline geçti. Nimer ailesinin bu görevi üstlenen en meşhur liderleri : Hasan en-Nimer, Ağa Ahmed en-Nimer Ağa ve oğlu, Abdulfettah Ağa' idi (232).

Miralayın özel bir merasim alayı olurdu. Başta mehtar takımı ve etrafında da sipahiler yer alırdı (233). Miralay bazen mütesellim vazifesinin boş olduğu sıralarda bu göreve vekalet ederdi. Mesela, 25 Ra. 1246/13 Ekim 1830'da Abdullah Paşa, Ahmed En-Nimer Ağa'yı Mustafa Tokan Bey'in yerine vekil tayin etmiştir. Bu sırada istikrarın sağlanması ve nizamın korunması için bir zabıta memuru tayin edilirdi. Mesela 1263/1846 yılında Şukrî Bey ve Osman Bey Nablus'a kaymakam tayin edildiler.

Buyrulduklar, miralay'a, vazifesi mütesellimle, nahiye seyhleriyle, naiblerle ve müftülerle müşterek olduğu zaman toplu olarak, sadece alayla ilgiliyse ayrı olarak gönderilir-

di (234).

Nâblus miralaylarının (sipahilerinin) sayısı yaklaşık 400-500 kadadır (235) Buna ilaveten Lecun ve Aclun sipahileri de vardı. Aclun ve Lecun'dan cerde-i hac için 300 sipahi istenirdi (236).

Asrın birinci yarısında ve daha önceki yıllarda, buyruqlarda miralaya kudvetü'l-akran, mefahiri'l-akran ve miralay-yi Nâblus kelimeleriyle hitab edilirdi.

XIX. asrın ilk yarısında Nâblus da miralayın yanında Osmanlı askerî yoktu. Bazen belirli bir ayaklanmayı bastırmak veya âsileri tedib etmek için valilerin isteği üzerine devlet asker gönderirdi. Bunlar uzun müddet kalmazlar ve görevleri bittiğinde hemen geri dönerlerdi (237). Nablus'a asker gönderenler arasında Şam valisi Derviş Paşa vardı.

Nâblus halkı Sayda valisi Abdullah Paşa'dan bu askerleri çıkartmak için yardım istediler.Çünkü halk bu gibi işlere alışkın değildi ve bu askerler onları rahatsız ediyordu(238). Yeniçerileri yok etme emri çıktığında Nâblus da ancak bir yeniçeri askerî bulunduğu söylenir.Onu da halk Cebel-i İbal mağarasında öldürmüştür (239).

Murtazalar veya sekban ise asrın birinci yarısında Nablus'da yoktu. Ancak mütesellim Musa Tokan Bey oradaki isyanı bastırmak için devletten onların bir kısmını gön dermesini istemişti.Devlet 1235/1819 yılında bunlardan bir kısmını gön dermiş ve bunlar Musa Tokan Beyin evinde ağırlandırlmışlardır.Fakat halk Şam valisine bir dilekçe yazarak bunların kadın evlerinin yanında ikamet etmelerini protesto etmişti.Bunun Uze-

rine vali onları kadın evlerinin yanından daha sonra da Musa Tokan Bey'in isyanı çıkınca Nablus'dan uzaklaşmıştır (241).

Bunların yanında Nablus'da birde yerli topluluk olarak bilinen gruplar vardı. Yani her parti, grup veya aile etrafına gönüllü çiftçileri toplardı ve bunların sayısı bazen yüzleri, binleri bulurdu. Bu toplulukların en meşhurları Tokan, Cerrar Nimer ve Abdalhadi'dir (242). Muellif en-Nimer bu topluluğu iki kısma bölmüştü:

1 - Tokan sınıfı (Askerleri)

a - Özel Gruplar:

- Yüz büyük aşiret Tokan ailesi ve ona bağlı olanların bulunduğu batı yerleşim merkezleri (Garb mahallesi).

- Tokan ailesinin ikta köyleri.

- Onların destekleyen köy aşiretleri : Refidiye'de Ebu Ali, Kufur Kallil'de Mansur, Avarta'da Şerarbe, Kufur Kaddum'de Kumayr, Telfit'de Mansur Hacı Muhammed Ailesinin bir kısmı ve Karyun'da Muğir ve Calud'te i'mar aşiretleri.

b - Genel Gruplar :

- Vâdi es-Şair el-Garbi'de el-Barkâvi aşireti ve bunlara bağlı olarak Siffârin, Şofe, Zinnabe, ve Kufrû'l-Lebed köyleri. Ayrıca, Vâdi eş-Şair el-Avsat'da (Burka'da) Seyf ve Burka'da citâvi aşiretleri.

- Cımmain el-Garbiye'de Reyyan Aşiretine bağlı olan yirmi-iki köyün yanı sıra Selfit'de Namira Ailesi, kalkilya'da Nezzal, Davud ve Şerim, Merde'de Faris ailesi ve Tayba'da Masarva ailesi idiler.

- Cerrar es-Şarkavi aşireti : Bu aşiret Harise es-Şarkıye'-de dokuz köy bunlarla beraber olan Savfıta, Tammun ve Yasid'-in yarısına sahipti. Ayrıca Sır ve Kufir'de Erşid ailesi, Siletü'l-Harsiye'de de Ceradât ailesi, Deyr el-Gusun'da Sura ailesi, Anze'de Kuffa ailesi vardı.

- Bedevisler : Sakır, Abbâd, Huneydi, Mesaid, Ceramne, Tiya-ha, Manasıra, Hanacira araplarıdır. Bunların hepsi Rayyan'a bağlıdır.

2 - Nimer Sınıfı : (Askerleri)

a - Özel Gruplar :

- Nablus'da yüz büyük aşireden olduğu Hable mahallesi ve bunun kadar küçük ailelerden oluşan sipahi, Fedai, Kapıkulu ve konaklı aileleri. Bu semtin halkının çoğunluğunun asker olması diğer semtlerden ayrı bir özellikti. Davul sesini duyar duymaz sarayın kapısında bayrak altında bin silahlı toplanırdı. Bu semt nüfus bakımından Nablus'un yarısını temsil ediyordu.

- Nimer ailesine bağlı olan aile, doğu semtlerinde onları destekleyenler.

- Nimer ailesine bağlı Timar köyleri ahalisi ve sipahiler. Bunlar; Asıra Şimaliye, Baka Garbiye, Meslliye, Cit, Salim, Odele, Zevata, Hable, Sarta, Ferha, Azzun, Yerze, Fehme, As-sâfe, Dacuniye çiftliği, Huzeyme, Kufur Hette, Atara, Yanun, Tira, Matvi ve Yemeköyleridir.

- Büyük Aşiretler ; Balata , Asker, Rocib, Bitâ köylerinde Duvekât aşiretidir.

- Burin ve Kufur Kallil'de Kenan El-'Amir ailesi.
- Lihfât Baraka'da, Sabastiye, Ecnisiye, Nakura, Nisfu Cûbeyl, Deyr Şeref, Bezariye, Beyt Emrin, SiletU'z-Zahır köyleri. Ayrıca, bunlara 'Anabte'deki I'mar ailesi ve yakınları ilave edebiliriz. Bunların hepsi Vadi Eş-Şair El-Avsat'dadırlar.
- Doğu köylerinin aşiretleri:
Tubas'da Daragma, Fukaha, Sipahiye, Avara köyü (Şerarba ailesi hariç), Der El-Hatab'ın, Azmut; Beyt Forik'de Hac Muhammed ailesi, Tammun'da Beşarat, Huvvara'da Humus, Karyut'da Ebvem ve Saade aileleri.
- Kufur Kaddum'da Ştivat, Rafıde ve Beyt İba, Nâblus, Beyt Emrin, Salim ve Tammun köyleri ve Nasıra Kazasına bağlı olan Eksal köyüdür.
- Cûriş, Kusra, Beytecen köylerinde Kenan Hacı Muhammed Ailesi. Bu özel gruplar 5.000 silahlıdan müteşekkildir.

b - Genel Gruplar:

- 44 köyün bağlı olduğu Şarki ve Garbi saaraviyeler.
Başlarında Abdülhadi vardı. Bunlara Bağlı olarak Kakun'daki Hantaş ailesi (Ebu Hantaş) ve SileU'l-Hârisiye'deki Züyud ailesi.
- Harisiye El Garbiye : Bu da Cerrar el-Garbi ailesinin yani Ahmed Yusuf'un komutası altındaydı. Bunlar düzene vefalı kalmışlar, ama yakın zamana kadar akrabalarıyla geçimsizlikleri devam etmiştir.

- Beni Saab, bu da 24 köydür. Ceyyûsi başında gelir ve ona bağlı olarak Kakilye'de Zeyd, Azzun'da Ridvan aileleri vardır

- Cimmain Es-Sarkiye : 22 köyü vardı. Başlarında Kasım ailesi bulunurdu : Bunlara bağlı olarak, Rentis'de Halaf ailesi vardı.

- Cebel-i Kudûs Kaysileri, (şeyhleri Semhan ailesi olan) Ben Haris, (şeyhleri Suhvil ailesi olan) Zeyd, Sulvad köyü'ndeki (şeyhleri Hamed Ebu Zahre ailesi olan) Murra aileleridir.

- Bedevi Aşiretleri : Sahır aşireti ve bunların müttefikler olan Gazzaviyeler, Ridvan, Frihât, Ebu Kışık, Sevarke, Sevalme, Cebarat, Melalha, Belavne, Rimalat, Tarabin, Kaabne aşiretleridir. Bu genel topluluklar 20.000 silahlıyı bünyesinde barındırmakta idi.

Nablus'un tümünü Kudûs'un bir kısmını ve bedevileri işgal eden bu topluluklar, memleketleride fitnenin ve fesadın sebebiydi. Çünkü bu grupların herhangi bir yetkileri yoktu. Ancak yerli liderlerin emrettiklerini uygularlardı. Buna rağmen, bazen de dış saldırılara karşı memleketi savunurlardı. Nitekim 1771 yılında Zahir El-Ömer memlekete saldırdığı sırada ve 1800 yılında Napolyon'un istilası sırasında savunmada önemli rol oynamışlardı. Devlet Nablus liderlerinden bu iş için ikibin neferin toplanmasını istemiş. Fakat bunu oyaladıkları için para bedeliyle değişmiştir (243). Buna rağmen halk, dış tehlikeyi görünce bu grupları toplamış ve Napolyon'a karşı memleketi savunmuştur (244). Bu topluluklar ayrıca İbrahim Paşa'ya karşı düzenlenen Mısır devriminde de rol

almıştır. Süre tayin edilemeyeceği için, bu kararlar olarak

CO

Cebel-i Nablus'da bulunan bu yerli özel topluluklar sek-
 sanlı bir askerî birimdir. Bu birim, Nablus'ta bulunan bir askerî birimdir.
 bu birim, Nablus'ta bulunan bir askerî birimdir.

Osmanlı ordusunun yeni Avrupa sistemi ile değiştiril-
 meye çalışıldığı bir dönemdir. Bu dönem, Osmanlı ordusunun yeni Avrupa sistemi ile değiştiril-
 meye çalışıldığı bir dönemdir.

Dolayısıyla devlet Sultan II. Mahmud zamanında memleketin
 çocuklarını asker yapmak için zorlamaya başlamıştır. Bu zorlamaya
 çocuklarını asker yapmak için zorlamaya başlamıştır.

Bu düzenlemenin birkaç sebebi vardı (246). Bunlardan en
 önemli olanı, devletin askerî gücünü artırmak ve askerî gücünü artırmak
 önemli olanı, devletin askerî gücünü artırmak ve askerî gücünü artırmak

Yeniçeri teşkilatı birçok defa kanlı olaylara neden olmuş
 ve devletin menfaatlerine karşı gelmekten geri kalmamıştır.

Bunu için Sultan Selim'in başladığı gibi yeni bir ordu bir-
 liliğinin kurulması gerekmektedir.

Bu teşebbüsler ancak 15 Haziran 1826'da Sultan II. Mah-
 mud yeniçerileri yok edince uygulanabildi (247).

Sultan Mah-
 mud'un reformları sayesinde her nevi eski askerler fesh edil-
 miş yeni bir ordu kurulmuş ve bu orduya Aasakiri Mansure-i

Muhammediye (248) denilmiştir. Fakat bu sistem halkın huzursuzluğuna neden olmuştur.

Hatta bazı askerler ordudan firar etmişlerdir. Devlet seri
 mahkemede imzalanmış tezkere olmadan bunların bir yerden di-

ğer yere gitmelerini yasaklamış böylece hareketlerini sınır-
 lamıştır. Tezkeresiz hiç kimse bir memleketten diğerine gide-

mez ve hiçkimse Nablus'dan çıkışına seri şerif tarafından
 yasal tezkeresi olmadan izin verilmezdi (249). Özellikle dev-

letin askerî gücünü artırmak ve askerî gücünü artırmak

let askerlerin hareketinde sıkı önlemler almış bu amaçla Şam Vilâyetine 23, Trablus'a ise 26 mühür dağıtmış ve her mahkemede bir mühürün olmasını istemiştir (250).

1831'de İbrahim Paşa'nın Şam'ı işgali sebebiyle bu adımlar devlet tarafından durdurulmuştur. Ancak Avrupa sistemi üzerine Şam'da modern bir devlet kurmaya çalışan İbrahim Paşa babasının Mısır'da uyguladığı aynı yol üzerinde yürümüştür. Şeyhlerin çocukları da dahil olmak üzere askerliği memleket halkı üzerine mecbur etmiştir. Bu da 1834'de aleyhindeki ayaklanmaya sebep olmuştur. Fakat bu ayaklanmaları bastırdıktan sonra İbrahim Paşa yolunda yürümeye başlamıştır. 1255/1839 yılında İbrahim Paşa, Nâblus nahiyelerindeki şeyhlerin çocuklarını askere çağırılmıştır (251).

2 - Tanzimattan Sonra askerî Sınıflar

Devlet 1840 yılında Şamı tekrar egemenliği altına aldığı anda halk Mısır hakimiyeti günlerindeki gibi Osmanlı hakimiyetinde de kolay olacağını zannetti. Ama devlet Tanzimat kanunları uyarınca ve kur'a-i Şer'ie yoluyla mecburi askerlik sistemini getirdi. "Askerlik halkın üzerine bir mükellefiyettir. Vatanı korumak için askerinin verilmesi halk için mecburidir (252)".

Devlet asker toplamakta kur'a-i Şer'ie yolunu kullanırdı. Mesela kura yaşı olan 20-25 yaş arası kişiler toplanır hangisinin adı çıkarsa o asker olur, çıkmayanlar işine dönerdi. Devlet istenen kişilerin kura çekimine hazır olmaları için

belli bir süre tayin eder şayet gelmiyorsa adı kurasız olarak askere yazılırdı. Ayrıca kurada adı çıkan kişi askerliğe katıl madan yirmi günlük bir süreyle işlerini tamamlamak için memleketine dönerdi. Birisinin beş erkek çocuğu varsa ve hepsinin birden kura da adı çıksa ancak ikisi alınırdı. Kur'anın bazı şartları olan para bedeli de vardı(253). Devlet bu askeri bedeli almakta çok kolaylık gösterir bazen de taksitle aalırdı (254). Bu bedel bazen özellikle cezalı olduğu zaman yirmibin kuruşu bulurdu (255).

Yeni sistem aşağıdaki grupları askerlikten muaf tuttu :

- Ailenin tek çocuğu : Mesela 1218/1864 yılında Seyh Abdulvahid el-Hammas'ın oğlu Seyh Muhammed Munib Efendi'nin muaf olması gibi Seyh Munib Efendi ulema-i kiram sülalesinden ve ilmi şerif talebelerinden olduğu için askerliğin dışında kalmış çünkü ailenin tek oğludur. Babasına kendinden başka yardım edenı yoktur ve babası ihtiyarlık yaşına girmiştir (256).
- Müderrislerin ve ilim talebelerinin muafiyeti : Yukarıda da gördüğümüz gibi aynı zamanda Seyh Muhammed Şahade el-Hammas'ın oğlu Seyh Abbas Efendi Nablus'daki Nasr caminde müderris olduğu için askerlikten muaf tutulmuştur. (1218/1864) " Seyh Abbas askere alınmamıştır çünkü genel tedrisat müderrisidir (257) ".
- Hastalar : Her beş yılda bir sağlık kontrolünden geçme şartıyla askerlikten muaftırlar. Devlet askerlikten kaçmak için hile edenleri ortaya çıkarması için doktorlar tahsis etmiştir. Mesela sicilde şöyle geçer; Beyt İba köyünden olan

Said bin Bakir Naibi Şer'inin huzurunda Uç doktor tarafından muayene edilmiş. Bu muayeneden adı geçen vucudunda veya herhangi bir organında yara olmadığı anlaşılmış, dolayısıyla adı geçen neferin hile ettiğine karar verilmiştir (258). Gayr-i Müslimlerde nakit bedel karşılığında askerlikten muaftırlar (259).

Osmanlı memleketinde özellikle Nâblus bölgesinde mecburi askerlik hizmeti, halk daha önce buna alışık olmadığı için özellikle memleketlerinin dışındaki savaş durumlarında, birçok korkulara yol açtı. Zira böyle bir durumda birçoğu memleketin dışında ölecek veya hayat boyu sakat kalacaktı (260). Mesela Osmanlı Devletiyle Rusya arasındaki Savaşlardan, Birinci Dünya Savaşından ve birçok Avrupa vilayetlerindeki iç kargaşadan sonra oraya giden askerlerden çok azı geri dönmüştür.

Nablus'da askerliğe giren bir genç için onunlara kızını evlendirecek kişi bulunmazdı deniliyordu. Hatta evli ise eşi onu boşuyordu. Bu duruma sicillerde işaret edilmiştir. "Tahkikat ve istihbarattan anlaşıyor ki bazı nişanlı gençler askerliğe katıldıkları için nişanlılarını başkalarına veriyorlardı veya sisteme göre redif kağıdı verilen gence denirdi ki sen redif oldun nişanlını sana vermeyeceğiz. Bunun yanı sıra bazı evli kişiler askerliğe girince özellikle mezhepsiz ve din-siz bazı adamlar askere gidenlerin hanımlarına sizin eşleriniz savaşta ölmüş diyor ve bunun desteklemek için bazı sahte mektuplar ve yazışmalar yapıyor ve bu suretle o hanımlarla evleniyorlardı. Bu olaylar askerlik çağına gelenlerin

firarına yol açıyordu. Neticede devlet gönderdiği buyrudularla askere gidenlerin kendilerinin aile ve çocuklarının korunmasını ve yardım sağlamasını temine çalışmıştır (261).

- Askerlik sisteminde bazı tadilatlar yapıldı ve şu şekil oldu:

- Nizami : Bunlar hayat boyu askerlik sisteminde kalan kimse-
lerdir.

- Redif : Bunlar beş yıl hizmet edip sonra terhis olup vatanın dönen fakat gerektiğinde tekrar askere çağrılan kişilerdi. Redifliğin süresi yedi yıldır. Asrın sonunda sekiz yıl olmuştur.

- Mustahfiz : Hizmet müddeti yedi yıldır. Bu tür kişilerin askerlik işleriyle ilişkisi yoktur, fakat önemli durumlarda askere çağrılır.

3- Osmanlı Silahlı Kuvvetlerinin Genel Dağıtımı :

Osmanlı nizami ordusu, yedi ordu ve (Krit, Hicaz ve Trablus Garb'da) Uç bağımsız fırkadan teşekkül eder. Bu ordu içine şunları alıyordu : 31 fırka, 62 livâ, 262 Alay ve 528 tabur, (bunun onbeşi nişancıydı), ve şu kısımlara ayrılırdı: 192 nizami tabur, 320 redif tabur ve 16 mustahfiz tabur. Osmanlı Ordusu barış zamanında 285,000 askerden teşekkül eder, aşağıdaki tablo askerlerin dağılımını göstermektedir (262):

Osmanlı Ordusunun Teşkilâtı ve Dağılımı:

Tablo: 10

Ordunun Adı	osmanlı ordusunun Tümü	Arap Toprak- larındaki	Suriye'deki	Notlar
Osmanlı ordu- sunun fertle- ri sayısı	285.000	--	--	
ordular	7	3	1	
Piyâde fırka- sı	31	12	4	Hicaz, Krit Trablus- garb
Piyade Livası	62	31	8	
Alay	262	122	16	
Nişancı Tabu- ru	15	7	3	
Süvari Fır- kası	--	--	1	
Süvari Livası	13	5	3	
Süvari Alayı	39	20	6	
Süvari bölüğü	197	102	30	
Çöl topçu alayı	33	29	2	
Topçu bata- riyeri	131	71	--	
Çöl topları	1386	426	--	
İstihkâm top- çu taburu	18	6	1	

4 - Suriye'de Askerî Güç (263):

Suriye'ye beşinci ordu adı verilen bir askerî güç tahsis edildi, daha sonra bunun yerini dördüncü ordu aldı. Bu ordu 17 - 20 piyade fırkası ve beşinci sipahi fırkasını kapsıyordu. Her fırka iki livâdan teşekkül eder. Her livâ dört alayı kapsar. Her alay biri nişancı olmak üzere onaltı taburdan ibarettir. Sipahi fırkası Üç livayı içine alır.

Suriye'deki Beşinci Ordunun dağılımı:

Tablo:11

Fırka		Liva		Alay	
No	Karargâh	No	Karargâh	No	Karargâh
17	Dımaşk	33 34	Dımaşk Dımaşk	65 66 67	Dımaşk Ba'lebek Trablus
18	Akka	35 36	Akka Kudüs	68 69 70 71 72	Lazikiyye Akka Nâblus Kudüs yâfe
19	Halep	37 38	Halep Urfa	73 74	Halep Edleb
20	Halep	39 40	Adana Maraş	77 78 79 80	Adana İskenderun Maraş Maraş

5	Sipahi	13 14 15	Nâblus Dımaşk Dımaşk	25 26 27 28 29 30	Nâblus Hama Halep Beyrut Dımaşk Dımaşk	Çöl topçusu Dımaşk ve Halep de idi, istih- kam topçusu ise Akka'da idi.
---	--------	----------------	----------------------------	----------------------------------	---	---

Yukarıdaki tablolardan görüyoruz ki Nablus'da şu birlikler bulunuyordu : 18. fırkaya bağlı 35. livanın 70 no.lu alayı, 5. fırkaya bağlı 13. livanın 25. sipahi alayı, bu da 13 no.lu sipahi fırkasının merkezi idi.

5- Nâblus Livası ve Kazalarındaki Askerî Taksimatı

Suriye ve Beyrut Sâlnâmeleri Nâblus livâsı ve kazalarındaki askerî taksimatı ve bünyesini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

92 alay, Nâblus,	3.tabur binbaşısı Mehmed Rıfat Efendi.
140 alay, Nâblus,	3.tabur binbaşısı Yusuf Ziya Efendi.
Livâ sertahsildarı	AbdUllatif Efendi
Kaza sertahsildarı	Ali Murtaza Efendi
Sûvari Tahsildarı	Adet 5
Piyade	Adet 2
Sûvari tahsildarı	Adet 6
Piyâde	Adet 3

Cenin Kazası Tahsildaran :
 Kaza sertahsildarı Hafız Efendi
 Sûvâri tahsildarı Adet 3
 Diğeri Adet 2
 Piyade Adet 2

Cimmain Kazası :

Sertahsil - 7 tahsildaran

Livâ Jandarma Heyeti :
 Zabıtiye binbaşı - 7 sūvari yüzbaşı
 Piyade yüzbaşı 5
 Polis daire 2

Sertahsildarı - 5 nefer (264).

1311, 1318 Beyrut salnâmelerinde şu şekilde Zikredilmiştir (265).

Nâblus sancağı merkezinde bulunan mevaki askeriye efrâd ve zabıtası:

Nablus'ta 25 sūvari alayın miralayı Mehmed Rıfat Bey
 " " " " Kaymakamı Hafız Mehmed Asım Bey

60 Nâblus redif alay kaymakamı Mehmed Nazmi Bey

Nablus'ta bulunan beşinci sūvari alayı efrâd ve zabıtası :

Binbaşı Rıfat Efendi.

Binbaşı Faik Efendi.

Emiralay	Mulâzım evvel
Kulağası	Mulâzım Sâni
Kâtibalay	Mulâzım Sâni
Katib sanı	
Emin esvâb	Yüzbaşı
Tabib Kulağası	Yüzbaşı sanı
tabib Kulağası	Mulazım evvel

Eczacı	Mulazım evvel
Eczacı	Mulazım sani
Cerrah evvel	Mulazım sani
Cerrah Sani	Yüzbaşı
İmam evvel	Yüzbaşı sani
İmam sani	Mulazım evvel
Sancakdar mulazım sani	Mulazım evvel
Tüfekçi	Mulazım sani
Sernalband	Mulazım sani
ser serac	Yüzbaşı
yüzbaşı	Yüzbaşı
yüzbaşı sani	Mulazım evvel
mulazım evvel	Mulazım sani
mulazım evvel	Mulazım evvel
mulazım sani	
mulazım sani	
yüzbaşı	
yüzbaşı sani	
Mulazım evvel	

- Yetmişinci alayın birinci Nâblus Redif taburu:

Binbaşı Musa Efendi
 Kulağası
 tabur Kâtibi
 Tüfenkçi
 Yüzbaşı
 Yüzbaşı
 Yüzbaşı
 Yüzbaşı
 Yüzbaşı
 Mulazım evvel
 Mulazım evvel
 Depo memuru Mulazım evvel
 Mulazım Sâni
 Mulazım Sâni
 Mulazım Sâni

- Yetmişbirinci Kudüs alayının üçüncü Cımmain Redif Taburu :

Binbaşı Mehmed Ali Efendi
 Kulağası
 Tabur Kâtibi
 Yüzbaşı
 Yüzbaşı
 Yüzbaşı
 Yüzbaşı
 Mulazım evvel
 Mulazım evvel
 Mulazım Sâni
 Mulazım Sâni
 Mulazım Sâni

Mulazım Sâni

- Yetmişinci alayın dördüncü Cinin Taburu :

Binbaşı İsmail Hakkı Efendi	
Kulağası	Mulazım Sâni
Tabur Kâtibi	Yüzbaşı
Yüzbaşı	Mulazım evvel
Mulazım	Mulazım Sâni
Yüzbaşı	Yüzbaşı
Mulazım evvel	Mulazım evvel
	Mulazım Sâni
	Depo Memuru

- Yetmişinci Nâblus Alayının ikinci Beni Saab Redif Taburu :

Binbaşı Mehmed Sabri Efendi	
Kolağası	Mulazım evvel
Tabur Kâtibi	Mulazım Sâni
Tabur Kâtibi	Yüzbaşı
Tabur Kâtibi	Mulazım evvel
Yüzbaşı	Mulazım Sâni
Mulazım evvel	Yüzbaşı
Mulazım Sâni	Mulazım evvel
	Mulazım Sâni

- Beşinci Nâblus Jandarma Taburu :

Mevkii

Binbaşı ZeydÜlabidin Efendi	Nâblus
Tabur Katibi	Nabuls
Birinci piyade bölük yüzbaşısı	Akka
İkinci süvari bölük yüzbaşısı	Nâblus
Üçüncü süvari bölük yüzbaşısı	Nâblus
Yedici piyade bölük mulazım evvel	Hayfa
İkinci süvari bölük mulazım evvel	Beyrut
Üçüncü süvari bölük mulazım evvel	Cimmain
Birinci piyade bölük mulazım Sânisı	Nâblus
İkinci piyade bölük mulazım sânisı	Benisaab
Üçüncü piyade bölük mulazım sanısı	Markıb

1. BÖLÜM'E AIT DIPNOTLAR

- (1) XIX.asırdan evvel Nablus idari bağıllığı için giriş kısmına Bkz.
- (2) A.Cevdet, Cevdet Tarih-i, III,151-157; A.Cohen, Palestine, s.66; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, 606-607; S.J.Show, Ottoman Egypt in the Eighteen century, The Nizamname-i Mısır of cezzar Ahmed Paşa, Massachusett 1962 s.8 Not 4; Abdulkerim Rafık, Dirâsât fi Tarih el-Arab el-Hadis, (BiladU's-Sam ve Mısır) 1516-1798, Dımaşk 1968, s.393
- (3) A.Rafık, Tarih el-Arab, s.393; BOA,Mühimme Defteri, nr. 219 s.145 HUK 706. H.Şihabi, Lübnan fi Ahd el-Umara' eş-Şihabiyyın, Kısım II,Beyrut 1933,s.282 ;BOA,Cevdet Dahiliye, nr.1832; Mühimme Defteri, nr.211 s.54.HUK.231; BOA.Cevdet Dahiliye, nr.167; BOA.Cevdet Askeriye, nr. 50258; BOA, A.Emiri,nr.11936; A.Rafık,a.g.e.,,s. 393; BOA.A.Emiri (III.Selim), nr.20217(1208), nr.0632(1210); BOA.Mühimme Defteri,nr.217 s.106 HUK.398.
- (4) BOA.H.H.,nr.896. Cezzar Paşa 1203 yılında Bosna vilâyetine atanmak için Sayda vilâyetinden azledilecektir Fakat Cezzar Paşa bu teklifi reddetmiştir.Daha Bkz. H.Şihabi,Tarih Ahmed Başa el-Cezzar,Beyrut 1955,s.37,87,100.
- (5) "Hâlâ Şam ve Sayda Beyrut ve mulhakatile Şam ve Trablusşam Valisi ve mir el-hac ve Hicaz seraskri olup eyalet-i merkume ile Hicaz seraskerliği ve mir el-haclık umur-i azime ki kemâ kâne uhde-i'l-ahlin ve istihkakını ibkâ ve tehrik kılınan vezirim Gazi Cezzar Ahmed Paşa'ya hüküm ki fi evâil-i L. 1218 /14-24 Ocak 1804".Bkz. BOA.Cevdet Dahiliye,nr.1834
- (6) "Hâlâ Şam valisi ve mir haci olup eyaleti Şam ve mir haclık Nablus sancağı ilhakiyle kemâ kâne kedüye ibkâ kılınan vezirim el-Hac Abdullah Paşa iclalühüye hüküm ki". Not 3 kaynaklarına Bkz.
- (7) BOA.A.Emiri(III Selim)nr.20217,10632;Mühimme Defteri,nr. 217, s.106.HUK.398.
- (8) BOA.Mühimme Defteri,nr.213,s.57 HUK.86; BOA.Cevdet Dahiliye,nr.1087.
- (9) "Hâlâ Kudüs-U şerif-i sancağı mutasarrıfı olup bu defa livâ-i mezkure ilhâken Nablus sancağı ve mir-i haclık hatb-i cesimi inzımamile eyalet-i Şam müceddeden kedüye tevcih ve ihsan olunan vezirim el-hac Mehmed Paşa iclâlühüye hüküm ki.. eyalet-i Şam Uzerinde olan Kudüs-U şerif sancağına ilhakan Nablus sancağı sana tevcih olup".Bkz.BOA.Mühimme Defteri, nr.217.s.106 HUK.398.
- (10) "Sabikan Halep valisi olup bu defa Kudüs-U şerif ve Nablus sancakları ve mir-i haclık hatb-i cesimi izımamile Şam ve Cidde başbuğluğu ile Trablusşam eyaletleri kendüye tevcih ve Hicaz canibi seraskerliği uhdesine ihale ve taviz kılınan vezirim İbrahim Paşa iclalühüye hüküm ki..

- fi evâil-i Za 1219/3-13 Ocak 1805".Bkz. BOA.Mühimme Defteri,nr.221.s.50 HUK.201; BOA.Cevdet Dahiliye, nr.11812 2559 (Ş.1219)
- (11) BOA.H.H.nr.4028 D.,nr.4033 D.,4033 E.
- (12) M.ed-Dımskı, Tarih-u Havadis, MecelletU'l-Masrık 15/583. Asad Mansur,a.g.e.,s.58-59.
- (13) A. Mansur,a.g.e.aynı yer. Rafık, Tarih el-Arab, s.393.
- (14) BOA.H.H.,nr.4031 C.
- (15) BOA.H.H.,nr.4298.
- (16) BOA.Mühimme Defteri, nr.224.s.140 HUK.316.
- (17) BOA.Mühimme Defteri, nr.225.s.95 HUK.283.
- (18) BOA.Mühimme Defteri, nr.230.s.37. HUK.96; H.H.nr.4034
- (19) BOA.H.H.,nr.19573.
- (20) BOA.Mühimme Defteri,nr.230.s.107 HUK.335.
- (21) BOA.H.H.nr.34651.(10.M.1225).
- (22) "Sayda ve Trablusşam valisi vezirim SÜleyman Paşa iclalühüye hüküm ki ...sen ki vezir müşârün ileyh-i sin bundan akdemce hasb-el-iktizâ Şam-ı şerif eyalet-i uhde dev sarf ve tahvil olup bu rütbe-i ve alay vezâret mir el-hacılık inzimamile Kudûs-U şerif ve Nablus sancakları ilhakiyle silahdar şehriyânı esbak düştür vezirim SÜleyman Paşa iclalühüye tevcih ve ihsân humâyunum kılıp...". Bkz.BOA.Mühimme Defteri, nr.236.s.301 HUK.993.BOA.Cevdet Dahiliye nr.9423,13924, (Ra.1230) 1232/1816 yılına kadar devam etmiştir.
- (23) BOA.Mühimme Defteri,nr.237,s.9 HUK.27; BOA.Cevdet Dahiliye,nr.10545 (L.1236)
- (24) BOA.Mühimme Defteri,nr.237,s.198,HUK.751.
- (25) "Kudûs-U şerif ve Nablus sancakları ilhakiyle Şam valisi ve Emir el-hac plup zıkr kılınan eyalet ve sancaklar kemâ kâne uhdesinde ibkâ ve takrit kılınan vezirim SÜleyman Paşa ilalühüye hüküm ki".Bkz.BOA.Mühimme Defteri,nr.238, s.234,HUK.1048;Mühimme,nr.238, s.280.HUK.1225; BOA, K.Kepeci, nr.113. BOA;Cevdet Dahiliye, nr.13890.
- (26) BOA.Mühimme Defteri,nr.238. s.352. HUK.1467.
- (27) "Kudûs-U şerif Nablus ve Lecun sancaklarının uhde-i âbid-âneme tevcih ve ihsan-i humâyun buyurulmasını niyaz ve istirhamını mütecasir olduğun...".Bkz.BOA.Cevdet Dahiliye,nr.7101 (Z 1243),6258 (L.1238)
- (28) BOA.Mühimme Defteri,nr.246,s.207, HUK.1434; BOA.H.H.nr.32193,
- (29) Nâblus ve Kudûs sancaklarının ilk defa Şam valisi olmadan Sayda vâlisi Abdullâh Paşa'ya bağlanmıştır. Abdullâh Paşa Nâblus ve Aclun Şeyhlerini tutuklamak için Cebel-i Nâblus'a bu tarihten önce girmiştir. BOA.H.H.nr. 32193, 33845
- (30) Sicil, VIII,275.
- (31) a.g.sicil
- (32) Bu hususlar için IV.Bölüm'e Bkz.
- (33) Sicil X,269,275. A.Awad, Mukaddime fi Tarih-i Flistin el-Hasdıs (1831-1914),Beyrut 1983, s.11. Sicil XI,218. A.Awad, el-Idâre, s.65.

- (34) M.Ma'oz, Ottoman Reform in Syria and Palestine (1848-1861), Oxford 1968,s.18; Sicil XII,218.
- (35) A.Awad. el-Idare, s.65
- (36) Sicil, XIV,15. Ramini, a. g.e.,s.25.
- (37) Mechul, Muhtasar Tarih-i Suriye ve Lübnan. Beyrut 1930 s.13. Ranini, a.g.e., s.25.
- (38) Ramini,a.g.e.,s.25. Garayba, Suriye fi'l karni't-Tasi-aşar, Dimaşk 1962,s.86-96.
- (39) Üçüncü bölümde Timâr kısmına Bkz.
- (40) XVI.asırda Nâblus Lecun ve Aclun sancakları ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Uriel Heyd, Ottoman Documents on Palestine, oxford 1960, s.34, 41, 45, 58, 67. Not.15, 75-77, 85, 89, 92, 95 not3, 96-97 104-110, 113, Not 18, 129, 145
- (41) BOA.MUhimme Defteri, nr.211,s.60. Huk.254;nr.211,s.211, Huk.627-268; nr.213, s.21.Huk.32; Nimer,a.g.e.,II,183-184; A.Cohen, Palestine, s.158-164, 164-169.
- (42) Cinin sancağından maksat olan Lecun'un güney bölgesidir. Bu sancak her zaman ve hatta bağımsız mütesellimi olduğu halde de Nâblus sancağına bağlıydı. Lecun sancağı ise, Merc-i Beni Amir kısmını teşkil eder ve Aclun sancağıyla birlikte geçerdi.
- (43) BOA, MUhimme Defteri,nr.211 s.72. Huk. 315 ve s.115.Huk. 5000; Cevdet Askeriye,nr.41552
- (44) BOA. Ir.Dahiliye,nr.14609
- (45) XIX.asrın başlarında Cimmâin ve Meşârik ikiser nahiyeye taksim edilmişlerdir. Bkz. BOA, MUhimme Defteri,nr.211 s.115 HUK.500.
- (46) BOA, Ir.Dahiliye,nr. 29109.
- (47) BOA.Ir.M. Mahsus,nr. 3101 (25 L.1297)
- (48) 1285 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.188-189; 1289 Salname-i Devlet-i Aliye, s.254. 1290 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.152.
- (49) Ir.M.Mahsus,nr.3301
- (50) Ir.Dahiliye,nr.7 Şevval 1310/16.
- (51) 1268 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.86.
- (52) 1282 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.176.
- (53) 1269 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.72; 1272 a.g.s., s.104
- (54) 1280 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.180; 1281 a.g.s., s.180.
- (55) 1282 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.175.
- (56) a.g.s.,s.1730; 1284 a.g.s., s.184.
- (57) BOA, B.E.O. gelen,nr. 342/106 (II c.1284); BOA, Ayniyat Defteri,nr.902 (8 Ağustos 1284).
- (58) 1285 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.188-189.
- (59) a.g.s.,aynı yer.
- (60) a.g.s.
- (61) 1286 Salnâme-i Devlet-i Aliye,s.202; 1287 a.g.s.,s.222. 1288 a.g.s.,s.250.
- (62) BOA, Ayniyat, nr.902 (19 M.87); 1290; Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.152.
- (63) 1289 a.g.s., s.254; 1290 a.g.s., s.253.
- (64) BOA.Ayniyat,nr. 902 (28 L.90); BOA, B.E.O.,nr.340.gelen-

- giden(2 S 1290), nr.325 (Selh L.1290, 18 ca 90).
- (65) 1295 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.295.
- (66) a.g.s., s.394
- (67) a.g.s.aynı yer.
- (68) BOA, Ayniyat,nr. 908 (2 s.95) ve (15 ca.1295).
- (69) 1301 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.480; 1304 a.g.s.,s.59. 1305 a.g.s.,s.55.
- (70) BOA.ir.Dahiliye,nr.90403 (21 s.307); 1308 Salnâme-i Devlet-i Aliye, s.505.
- (71) 1309 Salname Devlet-i Aliye,s.532; 1310 a.g.s.,s.540-541. 1312 a.g.s., s.587-589.
- (72) 1318 Salnâme-i Devlet-i Aliye,s.486; 1318 Salnâme-i vilayet-i Beyrut,s.260 vs; Şemseddin Sami, KamusU'l-Alâm, İstanbul 1890 ,III,1831.
- (73) H.A.R.Gibb-Harold Bowen, Islamic Society and the west, C.I.,London 1950 ,s.139-141.
- (74) a.g.e.,aynı yer
- (75) H.A.R .Gibb-H.Bowen, Islamic Sositety and the West ,c.II, London 1954 s.444,445.
- (76) A.Garayıba, Mukaddime fi Tarihi'l-Arab el-Hadis, Dimaşk 1960, 57-59.
- (77) B. Russel, Natural History of Aleppo, (2 cilt) London 1974, I, 316.
- (78) a.g.e., I,141-1470; Gibb, Islamic, I,821, II, 45-46. C.F Volney, Travels through Syria and Egypt 1783-1785, (2 cilt) London 1787,II, 14.
- (79) Bu iki valı ile ilgili ayrıntılı bilgiler için IV.Bölüme Bkz.
- (80) Gibb, Islamic, II,151-1520; el-Muradi,a.g.e.,,IV,15.
- (81) Vâlinin mâli, zirâi, cinâi, medeni, eğitim ve güvenlik işleriyle ilgili görevinin detayı için Bkz. Dustur, c.I, İstanbul 1289, s.382, 383, 398-399.
- (82) Dustur ,I,378-399
- (83) Midhat Sertoğlu,Osmanlı Tarih Luğatı ,İstanbul 1986,s.23
- (84) BOA.Mühimme Defteri, nr.211,s.115, HUK.500;nr.217,s.57, HUK.86; nr.216, s.28-29, HUK.79.
- (85) BOA, Mühimme Defteri,nr.211, s.159,HUK.691-692 ve s.162, HUK.704.
- (86) BOA, Mühimme Defteri, nr.211, s.162, HUK.703.
- (87) BOA, Mühimme Defteri,nr.211, s.168-170, HUK.730-732.
- (88) BOA, Mühimme Defteri,nr.213, s.21, HUK.32.
- (89) BOA, Mühimme Defteri,nr.215, s.148-149, HUK.1094; H.H. nr.32193; BOA, i.Emin (Mühtelif),nr.11518.
- (90) BOA.A.Emiri(III.Selim),nr.1046
- (91) ed-Dimaşkı," Tarih Havadis es-Sam ve Lübnan"(nşr.Lewis Ma'luf), MecelletU'l-Maşrik, sayı XV (1912) s.577-589.
- (92) Sicil VI,340; Sicil VIII,371,373,376.
- (93) Sicil VI,338.
- (94) Sicil X,274; Sicil VI,337; BOA,Mühimme Defteri,nr.215, s.147.HUK. 1093.
- (95) BOA.Ayniyât,nr. 902 (4 B.90)
- (96) BOA.Mühimme Defteri,nr.215, s.147, HUK.1093.

- (97) a.g.e
 (98) Sicil X,274,291.
 (99) BOA.Muhamme Defteri, nr.213, s.57, Hük.86.
 (100) Sicil VI,309,337; BOA, Muhamme Defteri, nr.216,s.28-29,Hük.79.
 (101) a.g.e
 (102) Sicil IX,148.
 (103) A.Schölch,Tahvuvulat Cezriye fi Filistin 1856-1882, (çev.-K.el-Aseli), Amman 1988,s.136.Bu kitabın almancası (Palästina im Umbruch 1856-1882.Untersuchungen zur wirtschaftlichen und sozio-politischen entwicklung.Stuttgart 1986) Türkçe olarak Prof Dr.Kemal Beydilli tarafından tanıtılmıştır. Bkz. Osmanlı Araştırmaları(The Journal of Ottoman Studies) sayı IX (ayrı Basım-Kitabiyat),İstanbul 1989,s.389-405.Bu kitabiyattan çok istifadede bulundum.
 (104) BOA,,B.E.O.(gelen),nr.342 147/10 (20 Ş 84);İr.Dahiliye, nr.18.B.1322/21.
 (105) BOA,, B.E.O.(gelen),nr. 342/35-76.
 (106) BOA,Ayniyât Defteri,nr. 92 (18 Ş 1291); BOA,,İr.M.Mahsus nr.1751.
 (107) BOA.Ayniyât,nr.908 (17 Ca.95); nr.902(17 B.88);Ayniyât, nr.906(19 Ca.93); İr.Dailiye,nr.18 B.1322/21; nr.10 Ra.13/23/41.
 (108) BOA.Ayniyât Defteri,nr.908 (17 R.96);nr.906(11 Ş.1291) ve nr.(27 B.91)
 (109) BOA, İr.Dahiliye,nr.37269 ve nr.(22 Za. 1313)
 (110) BOA, İr.Dahiliye,nr.12 S 1321/53. Bu konu Hakkında fazla ayrıntı almak için Bkz. Gibb, Islamic, II,188-191, 115-124; A.H. Lybyer, The Goverment of the Ottaman Empire in the Time of Suleiman The Magnificent, Harvard 1913, s.217-218.
 (111) ŞeyhÜ'l- İslam ve Kazıasker için Bkz. J.A.Kramers "Şeyh-Ü'l-İslam" İA. c.XI., İstanbul 1980, s.485-486.
 (112) Cevdet Tarihi, c.VII., İstanbul 1390, s.148; C.B."Naip" İA.c.IX., İstanbul 1988, s.50-51; Ebü'l- ula Mardin, "Kadı", İA.c. VI., İstanbul 1988, s.42-46.
 (113) Garayba, Mukaddime, I/84.
 (114) Sicil VIII,58,86,116,143,235,251,259,279,293,311,322,337
 (115) Sicil XV,47.
 (116) Nâblus ve Cinin sancağı kaymakamı 11 Z. 1260 Tarihinde gönderdiği bayram tebriğinde Nâblus Nâibi Hilmi Efendi'-ye şöyle hitâb etti: "Hazret-i seniü'l-Himem Kerimu's-Şiyem el-Vâlid el-Mâcid sultanım nâib-i sancak Nâblus ve Cinin es-Seyyid Hilmi Efendi el-Muhterem atâle Allah-ü bakâeh-u." Bkz. Sicil X,126.
 (117) Not 114'e Bkz.
 (118) Sicil VI,219,237.
 (119) a.g.sicil,s.189,197.
 (120) Sicil VIII,338
 (121) Ramini,a.g.e.,s.34
 (122) Sicil VI,26,291,366; Sicil VII,402; Sicil VII,141,394.
 (123) Sicil VI,61,162,299,318,381,401; Sicil VII,381; Sicil

IX,146.

- (124) BOA,,İr.M.Mahtsus,nr.173; İr.Dahiliye,nr.37692 ;İr.M.Va-
la,nr.20367; Sicil VI,340.
- (125) Sicil IX,168,385,389.
- (126) a.g.siciller
- (127) Sicil VII,369; Sicil XV,4.
- (128) Sicil VI,49,61. Sicil VII,21.
- (129) Awad, el-İdâre, s.117; Garayıba, Suriye,s.55. Bugüne
kadar bazı düğün ve boşanma törenleri evde yapılıyor.
- (130) Sicil XI,61; Sicil XVI,287.
- (131) Sicil XX,138.
- (132) Awad, el-İdare, s.113.
- (133) Awad, a.g.e., s.124.
- (134) Naiblik Sistemi hakkında fazla bilgi için Bkz. Dustur,
c.II,646; Awad, el-İdare, s.123-126.
- (135) Sicil IX,168; Sicil X,141; BOA, Mühimme Defteri, nr.213
s.21. HUK.32.
- (136) Sicil VI,340; Sicil IX,385,389.
- (137) Not 123 Kaynaklarına Bkz.
- (138) Sicil VII,374. Dustur,II,668; el-Budeyri el-Hallak,Hava-
dis Dimaşk el-Yevmiye, (nşr. Ahmed İzzet Abdulkerim),Ka-
hire 1959,s.41-63.
- (139) A.Garayba, Suriye ,s.54.
- (140) BOA, İr.Dahiliye,nr. RA 1311/3.
- (141) BOA.İr.S.Devlet, nr.3687.
- (142) Sicil X, 72,77.
- (143) Sicil XIV,127.
- (144) Sicil XII,98.
- (145) Gibb, İslamic, I, 85-86.
- (146) Sultan Abdülaziz vak'asının hakkında fazla bilgi için
Bkz. İ.Uzunçarşılı,Sultan Abdülaziz vak'asına dair
Vak'anüis Lûtfi Efendi'nin bir risalesi,Belleten, VII/28
(1943),s.349-373
- (147) Garayba, Suriye ,s.55.
- (148) Gibb, İslamic, I/35.
- (149) Muradı,a.g.e., II,11-17.
- (150) İkdâm Gazetesi, Sayı II (1896)
- (151) Awad, el-İdare, s.119.
- (152) Sicil VI,313.
- (153) a.g.sicil.
- (154) Sicil VI,313 ,Sicil X,42.
- (155) Sicil X,284.
- (156) Sicil VI,313. Rafık, Dırasat, s.83. Awad, el-İdâre,
s.119.
- (157) Sicil XV,103.
- (158) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye s.232-235, 240-241.
- (159) Sicil VI,313. X,284. XII,140; Nimer, a.g.e., II,148-154.
Ramini,a.g.e., s.42. Daha gelecek idare Tablolarına Bk
- (160) a.g.eserler.aynı yerler
- (161) C.Van Arendonk, "Serif", İA, İstanbul 1879, s.435-442;
Nimer, a.g.e., II,155.
- (162) Sicil VIII, 311; Sicil X,272.

- (163) Nimer, a.g.e., II, 159; Nimer bu fermanı Osmanlıca olarak vermiştir.
- (164) Sicil VII, 311, 381; Sicil X, 272, 298; Nimer, II, 158; Ramini, a.g.e., s. 45.
- (165) Sicil X, 237, 238; Nimer II, 158.
- (166) Sicil X, 296; Ramini, a.g.e., s. 43, 46.
- (167) Sicil X, 270.
- (168) Sicil IX, 375
- (169) Nimer, II, 162
- (170) Sicil X, 141
- (171) Nimer, II, 162; V. Arendonek, a.g.e., aynı yer.
- (172) Bu bölümdeki idare Meclisinin Tablolarına Bkz.
- (173) a.g.e.serler.
- (174) a.g. siciller ve gelecek idare Meclislerin Tablolarına Bkz.
- (175) Nimer, II, 164-173; Mustafa Dabbag, el-Kabâil el-Arabiye ve Selâilihâ fi Bilâdinâ Filistin, Beyrut 1986, s. 214-242.
- (176) Suriye Eyaleti'nde bulunduğu maşuret divanları için Bkz. Meçhul, Hurub İbrahim Paşa el-Mısır Fi Suriye ve'l-Anadul, c.I, Mısır 1927, s. 37-38.
- (177) S. Abuezzedin, İbrahim Paşa fi Suriye, Beyrut 1929, s. 132.
- (178) Sicil X, 286, 287, 288, 289, 290, 292.
- (179) Bu bölümdeki Mısır Hakimiyetine daha Bkz. Abuezzedin a.g.e., s. 141-143.
- (180) Şam eyaletlerindeki İbrahim Paşa'nın idare, Maliye ve diğer formları için Bkz. Abuezzeddin, a.g.e., s. 131-150.
- (181) Garayba, Suriye, s. 62-63.
- (182) Sicil XI, 152-153; Ramini, a.g.e., s. 47.
- (183) BOA, İr. Dahiliye, nr. 26417
- (184) Sicil X, 18, 63, 231.
- (185) BOA, İr. Dahiliye, nr. 2263.
- (186) Mutasarrıflıktaki idare muesseselerine Bkz.
- (187) BOA, Ayniyat Defteri, nr. 92 (18 Ş 1291); nr. 906 (19 Ca 93) ve (27 Ca 91); nr. 908 (17 R. 96); İr. M. Mahsus nr. 1751.
- (188) BOA, Ayniyat Defteri, nr. 902 (17 B 88); nr. 905 (12 L. 88); nr. 906 (27 B. 91); nr. 908 (17 R. 96); nr. 908 (17 ca. 908); BOA, B.E.O. (gelen) nr. 342/53-76; BOA, B.E.O. (gelen) nr. 342/119-96; BOA. İr. Dahiliye, nr. 18 B 1322/21; nr. 22 ca. 1316/44.
- (189) BOA, İr. M. Vala, nr. 9073.
- (190) BOA, İr. Dahiliye, nr. 66510, 76208.
- (191) BOA, İr. Dahiliye, nr. 37269.
- (192) BOA, B.E.O. (gelen) nr. 342/147-10 ; nr. 342/119-96.
- (193) Awad, el-İdare, s. 97
- (194) a.g.e. aynı yer; BOA. Ayniyat Defteri, nr. 902 (Gurre-i M. 87).
- (195) a.g.e., aynı yer.
- (196) a.g.e., aynı yer.
- (197) Dustur, I, 389.
- (198) a.g.e., s. 407.
- (199) BOA, B.E.O. (AMkt), nr. 94/25; nr. 61/3; Ayniyât, nr.

- 906(29 B.91); Ir.Dahiliye,nr.95124,95945,94884; IR.
Dahiliye, nr. 18 Ra 1310/40;nr.II ca 1311/5. Ruzname-i
ceride-i Havadis, Sayı 301,(yıl 1282) s.1201.
- (200) BOA.Ir.Dahiliye,nr.5577.
- (201) BOA.Ir.Dahiliye, nr.82066; nr. 11 ca.1311/5; Ayniyat,
nr.903 (20 Za. 1283).
- (202) BOA.Ir.Dahiliye, nr.18 Ra 1310/40.
- (203) BOA.Ir.Dahiliye, nr.14 M. 1320/13.
- (204) BOA.Ir.M.Vala,nr.15363
- (205) BOA.Ir.M.Vala,nr.9073
- (206) BOA.Ir.M.Vala,nr.10850
- (207) BOA.Ir.Dahiliye, nr.61583,64357,79750,82066.
- (208) BOA.Ir.Dahiliye, nr.79032.
- (209) BOA.Ir.Dahiliye, nr.18439. Avad, el-idâre ,s.99.
- (210) Kazadaki idâre muesseselerinin tablosuna Bkz.
- (211) Awad,a.g.e.,s.99.
- (212) Kazadaki idâre muesseselerinin tablosuna Bkz.
- (213) Dustur,I,409. Awad, el-idare, a.g.e.,s.100.
- (214) BOA, Ayniyat,nr.902 (17 B. 88); nr.908(15 CA 95).
- (215) BOA.Ayniyat,nr.903(2 za. 83); nr.908(19 B.95 ve 7 ca 95)
- (216) Nahiyedeki idare muesseselerinin tablosuna Bkz.
- (217) BOA,Ir.S.Devlet, nr.4672.
- (218) Avad, el-idâre, s.100.
- (219) Bu meclislerin tabloları aşağıdaki vesikalara göre
zikredilmiştir. BOA, Ir.Dahiliye, nr.2263,14609;Ir.M.
Mahsus, nr.173; Ir.Dahiliye, nr.22597,29109; Ir.M.Vala,
nr.20367, 20752; Ir.Dahiliye, nr.37692,69309.
- (220) 1300 Salnâme-i Vilayât-i Suriye, s.236-238; 1303 a.g.s.,
s.148-151.
- (221) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.188-191;1318 Salname-
i Devlet Aliye, s.209-216; 1320 a.g.s.,s.559;1321 a.g.s.,
s.626; 1323 a.g.s.,s.694; 1324-1325,a.g.s.,s.758;
1326,a.g. s.,s.622; 1327,a.g.s.,s.604;
1328,a.g.s.,s.760; 1333-1334,a.g.s., s.57-58.
- (222) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut s.224-233; 1300 Salname-
Vilâyet-i Suriye, s.155-156, 232-240; 1303 Salnâme-i
Suriye s.198-196; 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut,s.
220-241.
- (223) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye s.241; 1318 Salnâme-i
Vilayeti Beyrut, s.222; 1219 a.g.s.,s.179, 189;
1322 a.g.s,s.337, 351.
- (224) III.Bölüm Bkz.
- (225) Gibb, Islamic, 1,52.Polyak, el-İktâ' fi Mısır ve Suriye
ve Lübnan, (cev. Atıf Kerem), Beyrut 1949 ,s.95-1250;
Garayba, Suriye ,s.49
- (226) Gibb, Islamic, 1,56-60, 3114-326
- (227) Gibb, Islamic ,1,218-219. Garayba, Suriye, s.51; a.mlf.
Mukaddime, s.76.
- (228) Nimer, II,192-193.
- (229) a.g.e.aynı.yer.
- (230) Sicil VIII,293; BOA, Ir.M.Vala,nr. 680,978.
- (231) Sicil VIII,276.

- (232) Sicil X,275,27700;BOA, Ir.Dahiliye,nr.2263.
- (233) Sicil VIII,237.
- (234) BOA.Mühimme Defteri, nr.212,s.173.Hük.569; nr.222,s.278.
Hük 1049; nr.224,s.137. Hük.390;nr.225/s.115 Hük.39
- (235) a.g.Mühimme Defterleri
- (236) Sicil VIII,237.
- (237) a.g.sicil,s.392
- (238) a.g.sicil
- (239) Nimer,a.g.e., II,210.
- (240) Sicil VIII,392; Nimer,a.g.e., 1,217.
- (241) En-Nimer, kendi aşiretinin liderliğiyle ilgili mübâlağa edip, onu Kays grubunun Komutanlığına koymuşsa da, gerçek komuta Cerrâr,Kâsım ve Abdülhâdi âilesinin elindeydi.Fakat en-Nimer bu grup ve sınıfların teşekkülü hakkında mufassal bilgi vermiştir.İkinci bölümde Kaysilik ve âileler hakkında yazdığımız bilgilere Bkz. Nimer,a.g.e. II,420-426.
- (242) Fransız Hamlesi bölümünde onunla ilgili bilgilere Bkz. BOA.Mühimme Defteri,nr.211,s.168. Hük. 720; ve s.170. Hük.723.
- (243) Fransız Saldırısına Bkz.
- (244) Sultan Selim 19 Türk ve iki yabancından imparatorluğunu eski gücünü kaybetmesinin sebepleri ile ilgili birer rapor yazmalarını, ayrıca Nizâm-i Cedid denilen o gücün geri getirilmesi için gereken reformlarında önerilmesini talep etmiştir. Padişaha gelen 21 adet raporun ortak görüşünün reformun ordudan başlanması şeklinde birleşince yeniçeriler dehşete düşmüşler. Geniş bilgi için Bkz. Asım Tarihi,s.34. Cevdet Tarihi,VI,3; Yılmaz Öztuna,Tarihi'd-Devleti'l-Osmaniye,(çev. Adnan Mahmud Süleyman) c.II, İstanbul 1988 ,s.644-647.
- (245) Yılmaz Öztuna, a.g.e.,s. 676.
- (246) Bu hadise vâkıa-i Hayriye adıyla bilinmektedir. Bu hadiseyle birlikte 465 yıl süren yeniçeri teşkilâtı feshedilir.Tuncer Baykara, "Yeniçeri ocağının kaldırılmasının sosyal sonuçları" Sultan II. Mahmud ve Reformları semineri, İstanbul 1990, s.147-156.
- (247) Bu konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz.Garayba, Suriye, s.25. Ahmed Bedevi Kuran,Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Haraketleri ve Milli Mücadele, İstanbul "ts" s.27.
- (248) Sicil VIII,400.
- (249) Sicil VIII,426.
- (250) A.Rustum, "Muhammed Ali Paşa ve's- Sultan Mahmud" Mecellet-tü'l-Muktataf ,cilt.66(1939),s.541.
- (251) Tanzimât kanunlarıyla ilgili detaylı bilgi için Bkz. Muhammad Tefvik, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1328, s.303-304. Türk maarif Vekaleti, Tanzimat, c.I,İstanbul1940. Dustur c.I,1-14. J.C. Hurewitz,Diplomacy in the near and The Middle East,Documentary Record (1535-1914), c.I.USA.
- (252) İbrahim el-Ebyâri , Misbahu's-Sâri ve Nuzhatü'l-Kâri, Beyrut 1858 ,s.75.
- (253) Mecellet'tü'l-Hilâl, yıl:II(1894-1895), s.714.

- (254) BOA.İr.Dahiliye.nr. 30801.
(255) Ramini,a.g.e., s.92
(256) Ramini,a.g.e., s.82
(257) Ramini,a.g.e., s.93
(258) A.RUstüm, LÜbnan, s.137. Musevi ve Hristiyanların Osmanlı askerî müessesesine girmeleri 1910 yılında beşinci ordudaki sayıları Hristiyanlardan 461, Musevilerden 95 kişi olmuştur. Bkz. Avad, Suriye, s.154
(259) Sicil XII,s.72.
(260) Hakkı Kolağası, Osmanlı ordusu, İstanbul 1325, s.65.
(261) Satı' el-Husari, el-BiladU'l- Arabiye ve'd'Devleti'l-Osmaniye. Beyrut 1960 ,s.253-254. Garayba, Suriye, s. 67-68.
(262) a.g.eserler .
(263) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.237-2400;1300 a.g.s., s.150-155.
(264) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut,s.215-21900;1318 a.g.s., s. 214.
(265) a.g.salnameler.

İKİNCİ BÖLÜM

NUFUS GELİŞMELERİ

Osmanlılarda yeni zaptetdikleri memleketlerin arazisini tescil, toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemini, vergi nisbetlerini tayin ve tesbit maksadıyla muntazam olarak yazılı kayıtlar tutulurdu. Otuz senede bir tekrarlanan olan bu sisteme tahrir denirdi.

Tahrir katib (Tahrir Emini) ve refâkatındaki heyet kendilerine verilen görevlere göre gittikleri bölgelerde padişah hasları, vezir, beylerbeyi, sancak beyi hasları, zeamet, tımarlar, selâtin vakıfları, amme vakıfları ve mülkler başta olmak üzere bulunan arazi şahıs ve meskenleri kayd ederlerdi. Tahrir heyeti şehir, kasaba ve köyleri birer birer dolaşarak buralarda oturan vergi mükelleflerinin künyelerini ve içlerinde vergiden muaf olacaklar varsa bunların hangi sebepten dolayı muaf olacaklarını tasrih ederek yazardı.

Bu tasrihler yapılırken topraklı ve topraksız köylü, evli veya bekar, yaşlı, sakat, dul, sanaat sahibi, imam, müezzin ve papaz olanların hepsi ayrı ayrı kaydolunurdu. Sonrada her köyün merası, kışlası yaylası, korusu, ormanı, çayırı ayrı ayrı gösterilip buralardan alınan yıllık buğday, arpa, nohut, mısır, ceviz, üzüm, bal, sebze, meyve ve saire mahsuller hesaplanır ve alınacak yıllık vergi miktarı hesaplanır ve alınırdı. Bu sıralamada yayla, kışla, mera gibi hususlarda bir ihtilaf çıktığı vakit hemen mahallinde hal olunurdu.

Bütün bu saydığımız malumatı ve aynı zamanda da idari teşkilatı gösteren defter mufassal adı ile anılırdı. Bundan başka idari teşkilatla köy isimlerini ve yıllık toplam miktarı gösteren mücmel veya ic-

mal isimli defterler mevcuttur.

Tahrir neticesini bildiren bu defterler devlet topraklarının ana ve esas kaydı olup tapu hükmünde idiler. Osmanlı devletinin bu muazzam ve muntazam tahrir sistemine dünyanın başka hiç bir yerinde rastlanmamıştır (1).

Tahrir işlemi kuruluşundan beri imparatorluğun nüfus sayımı için kullanılan tek metod olmakla birlikte imparatorlukta genel bir sayım için daha gelişmiş bir metod olarak ilk teşebbüsler ancak Kırım Savaşı öncesinde Sultan II.Mahmud zamanında başladı.1828-1829 Harbi nedeni ile kısmın kalan ve sadece Rumeli'deki bazı yerleri kapsayan bu sayımda askeri amaçlar için yaşları 1-100 arasındaki müslümanların kaydı yapıldı. Dolayısıyla bu sayım istenilen maksata ulaşamadı (2).

1830-1831 yılında tekrar gündeme gelen bu sayımda Sultan II.Mahmud'un imparatorlukta genel sayım için çıkardığı fermanında yine esas maksat askeri hedefler ve vergi idi. Bu iş için memurlar tayin edilir ve muhtelif daireler kurulurdu.Bu sayım bütün imparatorluğu kapsamayıp sadece Rumelinin ve Anadolu'nun bazı kazalarını kapsamış ve istenilen amaca ulaşmamış olmasına rağmen yine de Osmanlı devletinde yeni sisteme göre yapılan ilk sayımdır (3).

Neticede sadece ailelere ve şahıslara dayanan bu sayımlardaki eski metod XIX.asrın yetmişli yılların sonuna kadar devam etmiştir (4).

A- XIX.Asırdan Evvel Yapılan Nüfus Tahrirata Göre Cebel-i Nablus'un Nüfusu:

Arşivlerde mevcut tapu tahrir defterlerine dayanan bazı araştırmalar (5) gösteriyor ki Nablus livası XVI.asırda Kıblı, Şimalı, Kakun ve Beni Saab olmak üzere (6) dört nahiyeden mütesekkildi.Ailelerin toplamı

8426 ve 622 de mücerret var idi. Bunlardan 842 aile ve 12 mücerret Nablus şehrinde olup Hristiyan aile sayısı 191, mücerret sayısı 3 iken yahudiler 135 aile ve Samiriler ise 15 aileden mütesekkildi (7).

Lecun livası ise yine 4 nahiyeden mütesekkildi. Bu 4 nahiye Sahıl Atlit, Şefâ, Saâra ve Cinin'dir (8). Bu nahiyelerdeki müslüman aile sayısı 1051 idi. Aclun livası ise Aclun, Beni ilvan, Gavr ve Salt olmak üzere 4'ü kuzey'de (9) ve Kerek ve Kerek dağları ile Şevbek ve bunlara bağlı arap cemaatlerin den olmak üzere güneyde toplam 8 nahiyeden mütesekkildi.

Nablus Nahiyeleri	Müslüman		Hristiyan		Musevi		Sâmiri		Yekun	
	Usra	Mücerred	Usra	Mücerred	Usra	Mücerred	Usra	Mücerred	Usra	Mücerred
Cebel Samı										
Cebel Kibllı	7294	649	175	1	115	--	--	--	7584	650
Beni Sa'b										
Kakun										
Nablus Şehri	791	10	16	2	20	--	15	--	842	12
Yekun	8085	659	191	3	135	--	15	--	8426	662

Tablo 1 : 1596 Yılında Nablus Livası

Lecun Sancağı	Nefs Nahiyesinin Merkezi	Karye	Mazra'a çiftlik	Müslümanların sayısı "Usra
Sefâ	--	8	3	178
Sâhil 'Atlit	--	2	36	306
Sârâ	--	17	63	334
Cinin	1	14	34	223
Yekün	1	41	136	1051

Tablo 2 : 1596 yılında Lecun Sancağı

Aclun Sancağı nahiyeleeri	Nefs	Müslüman		Hristiyan		Sam Vilayet-i Nüfusuna göre (Nefs %)
		Usra	Mucer red	Usra	Mucer red	
Aclun	800	210	11	--	221	3,31
Salt	855	162	10	10	182	2,73
Urban Taifeleri	1670	--	--	--	--	---
Kerek	1216	86	2	117	185	2,77
Şevbek	1823	149	16	11	176	2,64
Yekün	6364	607	39	138	764	11,45

Tablo 3 : 1521 yılında Aclun Sancağı

vilayet	Sancak	Nüfus		Yekün	İdari Bölümler				
		Usra	Muc cer red		Nahiye sayısı	Şehir sayı.	Karye sayı.	Mazraa sayı.	Cemaat sayı
Sam	Nablus	7484	651	8135	5	2	221	193	16
	Aclun	5455	173	5628	8	3	114	88	6
Trablus Sam	Lecun	1051	-	1051	4	1	40	168	4
Yekün		13990	824	14814	18	6	357	459	26

Tablo 4 : 16 yüzyılında cebel-i Nablus sancaklarının idari bölme ve nüfus sayısı

Bu nahiyelerin hepsi, 600 aile ve 39 mücerret olmak üzere müslümanlardan, 138 aile ve 674 mücerret olmak üzere Hristiyanlardan oluşmakta olup, bu da toplam 6364 kişidir. Buna ilaveten Arap cemaatlerinden 1670 nefer mevcuttur. Bu livada şehirli nüfusunun (Aclun -Salt -Kerek - Şevbek) oranı : %11,45, Bedevilerin : %25,5 ,Kasabadaki nüfus oranı : %63,5 olmuştur. Aile fertlerinin ortalaması ise, 6 kişidir.

Sancak Adı	Usraların Nüfus Sayımı	Mücerred Sayısı	Yekün	%
Nablus	37420	651	38071	53,8
Aclun	27275	173	27448	
Lecun	5255	---	5255	38,8
Yekün	69950	824	70774	7,4

Tablo 5: 16.yüzyılda Cebel-i Nablus sancaklarının nüfus Sayısı

Aclun livasına bakıldığında, (tablo : 4) ,şehirdeki aile fertlerinin sayısı birbirinden farklı görülmektedir. Mesela,Aclun'da 3 kişi, Salt'da 4, Kerek'de 5, Şevbek'de 7 kişidir. Yani livadaki bir ailenin ortalama nüfus sayısı 5 kişidir.Bu sayısı diğer livalara da uygularsak, XVI. asırda Cebel-i Nablus livalarının nüfusunu (Tablo 5)'deki gibi tanzim etmek mümkündür.

B- XIX. Asırda Nüfus Gelişimleri

Tarihçilerin çoğu XIX. asırda Filistin'in nüfus gelişimi inceleme-ye çalışırlar, fakat pek başarılı olamamışlar, çünkü resmi ve gayri resmi sayımların kaybolması nedeniyle bu tarihçiler araştırmalarında sadece o asır da bölgeyi ziyaret eden seyyahların yazdıkları seyahâtnâmelere itimat etmişlerdi, halbuki bu seyahâtnâmeler köylerdeki nüfusla ilgili hiç bir bilgi vermemiş, bilgileri ve sayımları ancak büyük şehirleri içine almıştır (10).

Biz bu araştırmamızda Cebel-i Nablus nüfusu ile ilgili uç ana kaynağa itimat edeceğiz. Bu kaynaklar bize uç muhtelif dönemin takribi rakamlarını bulma imkanına ulaştırmıştır. Bu dönemler XIX. asrın ikinci yarısında başlar ve XX. asrın birinci çeyreğine kadar devam eder;

- Birinci Dönem (1847-1870) : Bu merhalenin ana kaynaklarını Filistin'deki yabancı konsolosların ve seyyahların raporları teşkil eder.

- İkinci Dönem (1871-1882): Bu merhalenin kaynaklarını Suriye vilayeti Salnâmesi başta olmak üzere, Salnâmeler teşkil eder. Bu salnâmelerdeki sayımlar hâne sayısı sistemine dayanmaktadır.

- Üçüncü Dönem (1885-1922): Bu merhalenin kaynaklarını devletin resmi sayımları, 1311-1326/1893-1908 Yılları Beyrut vilayeti salnâmeleri ve Osmanlı, Arap ve yabancı kaynaklar teşkil eder.

Aynı tarzda olmayan bu sayımları kavramak çok zordur. Mesela önceki sistemde hânelerin (aile ve ferdler) sayımı yapılmış, bazen de sadece askerlik çağı gelen erkekleri içine almıştır. Bazen de Kadın ve erkeklerin ayrı ayrı sayımları yapılmıştır. Bunu yanı sıra Müslüman, Hiris-

tiyan ve Musevi olmak Uzere dinlere göre sayım yapılmıştır. Ayrıca bu kaynaklar şehir ve kasaba nüfusunun ayrı ayrı sayımları vermiştir.

Asrın ikinci yarısında meydana gelen idari değişiklikler, bu sayımlardaki zorluğu arttırmıştır. Ayrıca devlet tarafından sağlıklı ve düzenli bir sayımın yapılmaması da bu durumu güçlendirmiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı ve imkan dahilinde tüm ayrıntılarıyla kolay anlaşılması için, bu sayımları tablolar şeklinde takdim etmeği uygun bulduk.

Sancak Adı	Müslüman Sayısı	Hristiyan Sayısı	Musevi Sayısı	Yekün	%
Kudüs Kudüs, Gazze Halilurrahman, Yafa, Ramle ve Lid kazaları	119.200	16300	13500	149.000	59.46
Nablus (Balka) Nablus ve Cinin Kazaları	100.000	1500	100	101600	40,54
	219200	17800	13600	250600	100

Tablo 6: 1847 yılında Kudüs ve Nablus sancakları nüfus sayısı

	Her Sancak Kendi nüfusuna göre				İki Sancakların Toplam Nüfuzuna göre			
sancak adı	müslüman sayısı	hrist. sayısı	musevi sayısı	Yekün	müslüman toplam sayısı	hristiyan toplam sayısı	musevi toplam sayısı	Yekün %
	%	%	%			%	%	
Kudüs	80	10,93	9,06	%100	47,56	6,5	5,4	59,46
Nablus	98,43	1,47	0,098	%100	39,8	0,6	0,04	40,54
Yekün					87,46	7,1	5,44	100

Tablo 7 : 6. Tabloya göre :

I. Birinci Merhale : 1847-1870

Cebel-i Nablus bu devirde (1840 da Mısırlıların memleketten çıkışından itibaren Sayda vilayetine bağlı olan) Kudüs livasına bağlıydı. Dolayısıyla bu devirde Cebel-i Nablus'un nüfusu ile ilgili araştırmamız Kudüs livası nüfusa ile mukayeseleri bir şekildi olacaktır. Bu durum (6-12)nolu tablolarda açıklanmaktadır.

Sancak Adı		Müslüman	Hristiyan	Musevi	Yekün
Kudüs	Şehir	20888	3855	889	25732
	Karyeler	100756	2932	---	103688
Yekün		121644	6787	889	129420
Nablus	Şehir	4810	313	--	5223
	Karyeler	64377	4252	80	68719
Yekün		69287	4565	80	73942
Yekün		180931	11352	1079	203362

Tablo 8 : 1849 yılında Nablus ve Kudüs sancakları Erkek Nüfus sayısı

sancak Adı	şehir-sancak sayısı %	karyeler-sancak sayısı %	şehir-toplam %	karyeler-toplam %	sancak-toplam %
Kudüs	19,88	79,22	15,22	84,78	63,64
Nablus	7,56	92,94			36,36

Tablo 9 : 8. Tabloya göre

Sancak Adı	Müslüman -Sancak %	Hristiyan-Sancak %	Musevi-Sancak %	Yekün
Kudüs	84	5,2	0,8	100
Balka	93,7	6,2	0,1	100

Tablo 10 : 8. Tabloya göre.

Kudüs	178,840	1.48.96	
Balka	114.244	31.28	
Akka	72140	18,76	
Yekün	365224	100	

Tablo 11 : 1849 yılında Kudüs, Belka ve Akka nüfus sayısı

6 numaralı tablo Nablus livasının nüfus sayısını göstermektedir. Bu sayı Fransız konsolosluğu ne göre 101.600'dir. Bunların 100.000'i müslüman, 1500'ü Hristiyan, 100'ü Yahudidir. Bu rakam Kudüs ve Nablus livalarının nüfus toplamının % 40,54'ünü teşkil eder (11). 7 nolu tablo ise Nablus da Hristiyan ve Yahudilerin oranının çok az olduğunu gösteriyor. Eğer bu oran Kudüs livasının Hristiyan ve Yahudi sayısının oranıyla kıyaslanırsa, Hristiyanlar % 1,47, Yahudiler ise % 0,98'dir. Müslümanların Kudüs livasında oranı % 80 iken Nablus'da % 98,43' dür.

1849'da Nablus kazasında erkeklerin sayısı 73,842 idi. Bunların 5223'ü içinde 68.719'u kasabalardaydı. Bu sayıda müslümanların sayısı 69.287, Hristiyanların sayısı 4565, Yahudilerin (Samiri) ise 80'dir. (Tablo 8'e Bkz.) (13). Bu toplamda şehir nüfusunun oranı % 7,56, kasabalarda ise % 92,94'tür. Kudüs livasında ise bunun tersini görüyoruz (8 nolu tabloya Bkz) Müslüman erkekler % 93,7, Hristiyanlar % 6,2, Yahudiler ise % 0,1 idi (10 nolu tabloya Bkz). Erkeklerin toplamının 203.362 olduğu kudüs ve Nablus sancaklarından Nablus sancağı bu nüfusun %36,38' sini oluşturmaktadır. (8 nolu tabloya Bkz).

1849'da Robinson'un sayımına göre Nablus livasının nüfusu 114244'tu (14). Yani iki yılda 12644 kişi artmıştır. Bu rakam Üç Filistin livasındaki nüfus toplamının % 31,28'ini teşkil ediyordu. (11 nolu tabloya Bkz.)

1- 11 nolu tablolara göre erkeklerin nüfusu toplam nüfus ile mukayese edilirse erkeklerin sayısının tüm livanın toplamının % 64,7 sini teşkil ettiği görülür. Bu oran çocuk, yaşlı ve vergi ödeyenleri de içine alıyordu.

Fakat görülüyor ki 1845-1870 yılları arasında nüfus sayısı 105.066 (15) oluyor. Yani 20 senede % 91.78 oranında azalma gösteriyor. (tablo 12'e Bkz.)

ilk merhale de makul olmayan bu artış ve düşüş oranları birçok sebepten kaynaklanıyordu. En önemlileri :

Sancak Adı	Nufusu	Sancak-Toplam	Sancak-Kudüs ve % 0.27	Balka Toplam % 0.27
Kudüs	186.642	148.87	63.98	
Balka	105066	27.51	38.02	
Yekun	291708			
Akka	80246	23.62	---	
Yekun	381954	100	100	

Tablo 12 : 1870 yılında Filistin sancakları nüfus sayısı ve %

Nablus kazası	şehir veya nahiyeye adı	müslüman hane	gayr-i müslüman hane	sayıs	ibâ ey	nahiyeye Top	karye
				888	1478		sayıs
				888	1478		sayıs
şehirler	Nablus şehri	1358	Rum orta doks	13	138	14	1
		1	0	70	13	138	14
	Maşarık Nablus Nahiyesi	1185				1185	20
	maşarık cerrar N.	1932	60			1992	28
	Cimmâin evvel	1500	40			1540	23
	Cimmâin Sanı	1258	---			1258	25
	Vâdi eş-sair N.	1707	20			1727	20
	eş-sarâviye sarkıya N.	1987	70			2067	24
	şa'raviye garbiye N.	1358	---			1358	8
	Beni Sa'b N.	2084	12			2096	28
Yekûn	---	13022	202			13224	177

Tablo 13 : 1288 Salname-i vilâyeti Suriye'ye göre kazalarında nüfus ve karye durumu.

Cinin Kazası	Şehir veya Nahiye Adı	Müslüman Nüfus Sayısı	Gayri Müslüman	Yekün	Karye Sayısı
Şehirler	Cinin Şehri	656	16	672	1
Nahiyeler	Sefa Kıblı Nahiyesi	468	7	475	12
	Sefa Sımalı Nahiyesi	513	--	513	13
	Sefa Garbı Nahiyesi	1138	10	1148	14
Yekün	--	2776	33	2809	40

Tablo 14 1288 (1870) Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre

14	1288	(1870)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
15	1289	(1871)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
16	1290	(1872)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
17	1291	(1873)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
18	1292	(1874)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
19	1293	(1875)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
20	1294	(1876)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
21	1295	(1877)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
22	1296	(1878)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
23	1297	(1879)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
24	1298	(1880)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
25	1299	(1881)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
26	1300	(1882)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
27	1301	(1883)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
28	1302	(1884)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
29	1303	(1885)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
30	1304	(1886)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
31	1305	(1887)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
32	1306	(1888)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
33	1307	(1889)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
34	1308	(1890)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
35	1309	(1891)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
36	1310	(1892)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
37	1311	(1893)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
38	1312	(1894)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
39	1313	(1895)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
40	1314	(1896)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
41	1315	(1897)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
42	1316	(1898)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
43	1317	(1899)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
44	1318	(1900)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
45	1319	(1901)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
46	1320	(1902)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
47	1321	(1903)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
48	1322	(1904)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
49	1323	(1905)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
50	1324	(1906)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
51	1325	(1907)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
52	1326	(1908)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
53	1327	(1909)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
54	1328	(1910)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
55	1329	(1911)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
56	1330	(1912)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
57	1331	(1913)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
58	1332	(1914)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
59	1333	(1915)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
60	1334	(1916)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
61	1335	(1917)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
62	1336	(1918)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
63	1337	(1919)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
64	1338	(1920)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
65	1339	(1921)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
66	1340	(1922)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
67	1341	(1923)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
68	1342	(1924)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
69	1343	(1925)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
70	1344	(1926)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
71	1345	(1927)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
72	1346	(1928)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
73	1347	(1929)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
74	1348	(1930)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
75	1349	(1931)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
76	1350	(1932)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
77	1351	(1933)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
78	1352	(1934)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
79	1353	(1935)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
80	1354	(1936)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
81	1355	(1937)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
82	1356	(1938)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
83	1357	(1939)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
84	1358	(1940)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
85	1359	(1941)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
86	1360	(1942)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
87	1361	(1943)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
88	1362	(1944)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
89	1363	(1945)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
90	1364	(1946)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
91	1365	(1947)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
92	1366	(1948)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
93	1367	(1949)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
94	1368	(1950)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
95	1369	(1951)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
96	1370	(1952)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
97	1371	(1953)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
98	1372	(1954)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
99	1373	(1955)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
100	1374	(1956)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
101	1375	(1957)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
102	1376	(1958)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
103	1377	(1959)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
104	1378	(1960)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
105	1379	(1961)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
106	1380	(1962)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
107	1381	(1963)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
108	1382	(1964)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
109	1383	(1965)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
110	1384	(1966)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
111	1385	(1967)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
112	1386	(1968)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
113	1387	(1969)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
114	1388	(1970)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
115	1389	(1971)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
116	1390	(1972)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
117	1391	(1973)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
118	1392	(1974)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
119	1393	(1975)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
120	1394	(1976)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
121	1395	(1977)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
122	1396	(1978)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
123	1397	(1979)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
124	1398	(1980)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
125	1399	(1981)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
126	1400	(1982)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
127	1401	(1983)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
128	1402	(1984)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
129	1403	(1985)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
130	1404	(1986)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
131	1405	(1987)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
132	1406	(1988)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
133	1407	(1989)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
134	1408	(1990)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
135	1409	(1991)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
136	1410	(1992)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
137	1411	(1993)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
138	1412	(1994)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
139	1413	(1995)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
140	1414	(1996)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
141	1415	(1997)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
142	1416	(1998)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
143	1417	(1999)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
144	1418	(2000)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
145	1419	(2001)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
146	1420	(2002)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
147	1421	(2003)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
148	1422	(2004)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
149	1423	(2005)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
150	1424	(2006)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
151	1425	(2007)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
152	1426	(2008)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
153	1427	(2009)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
154	1428	(2010)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
155	1429	(2011)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
156	1430	(2012)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
157	1431	(2013)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
158	1432	(2014)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
159	1433	(2015)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
160	1434	(2016)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
161	1435	(2017)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
162	1436	(2018)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
163	1437	(2019)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
164	1438	(2020)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
165	1439	(2021)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
166	1440	(2022)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
167	1441	(2023)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
168	1442	(2024)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
169	1443	(2025)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
170	1444	(2026)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
171	1445	(2027)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
172	1446	(2028)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
173	1447	(2029)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
174	1448	(2030)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
175	1449	(2031)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
176	1450	(2032)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
177	1451	(2033)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
178	1452	(2034)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
179	1453	(2035)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
180	1454	(2036)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
181	1455	(2037)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
182	1456	(2038)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
183	1457	(2039)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
184	1458	(2040)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
185	1459	(2041)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
186	1460	(2042)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
187	1461	(2043)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
188	1462	(2044)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
189	1463	(2045)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
190	1464	(2046)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
191	1465	(2047)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
192	1466	(2048)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
193	1467	(2049)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
194	1468	(2050)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
195	1469	(2051)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
196	1470	(2052)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
197	1471	(2053)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
198	1472	(2054)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
199	1473	(2055)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
200	1474	(2056)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
201	1475	(2057)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
202	1476	(2058)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
203	1477	(2059)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
204	1478	(2060)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
205	1479	(2061)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
206	1480	(2062)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
207	1481	(2063)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
208	1482	(2064)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
209	1483	(2065)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
210	1484	(2066)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
211	1485	(2067)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
212	1486	(2068)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
213	1487	(2069)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
214	1488	(2070)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
215	1489	(2071)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
216	1490	(2072)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
217	1491	(2073)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
218	1492	(2074)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
219	1493	(2075)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
220	1494	(2076)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
221	1495	(2077)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
222	1496	(2078)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
223	1497	(2079)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
224	1498	(2080)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
225	1499	(2081)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
226	1500	(2082)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
227	1501	(2083)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
228	1502	(2084)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
229	1503	(2085)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
230	1504	(2086)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
231	1505	(2087)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
232	1506	(2088)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
233	1507	(2089)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
234	1508	(2090)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
235	1509	(2091)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
236	1510	(2092)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
237	1511	(2093)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
238	1512	(2094)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
239	1513	(2095)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
240	1514	(2096)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
241	1515	(2097)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
242	1516	(2098)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
243	1517	(2099)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
244	1518	(2100)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
245	1519	(2101)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
246	1520	(2102)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
247	1521	(2103)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
248	1522	(2104)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
249	1523	(2105)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
250	1524	(2106)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
251	1525	(2107)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
252	1526	(2108)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
253	1527	(2109)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
254	1528	(2110)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
255	1529	(2111)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
256	1530	(2112)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
257	1531	(2113)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
258	1532	(2114)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
259	1533	(2115)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
260	1534	(2116)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
261	1535	(2117)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
262	1536	(2118)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
263	1537	(2119)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
264	1538	(2120)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
265	1539	(2121)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
266	1540	(2122)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
267	1541	(2123)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
268	1542	(2124)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
269	1543	(2125)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
270	1544	(2126)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
271	1545	(2127)	Salname-i Vilayeti Suriye'ye göre
272			

Adı ve Kazası	Şehir ve Nahiye Adı	Müslüman İb sayısı	Gayrim Müslüman sayısı	Yekün	Karyeler Sayısı
Şehirler	---	---	---	---	---
	Beni Cahma Nahiyesi	117	118	235	13
	Beni Ubeyd N	170	41	211	13
	Vasita (N.)	152	4	156	12
	Kura N.	343	16	359	14
	Cebel Mirad N.	438	54	493	20
	Keffarat	120	13	133	8
	Serv	228	138	364	18
Yekün		1568	382	1951	108

Tablo 15 1288 Salname-i vilâyeti Suriye'ye göre

Salt Kazası	Şehir ve N. Adı	Müslüman	Gayri Müslüman			Yekun	Şehir ve Sayısı
Şehirler	Salt Şehri	500	Rum Ort.	Latın	Protostan		
			175	25	150	750	
Karyeler		685				685	
Yekun		1185	175	25	150	1435	

Tablo 16 1288 Salname-i vilâyet-i Suriye-i Şahiye (Maden 37-38)

1958'ar Mərkəzləşdirilmiş
səhifə 1478'bit. Bütün bunlar 140'u Hərbiyənəzar. 15'ni Yəndəyənəzar
Səhifə 1478'bit və 177 40'40 Rəqəmlər. Hərbiyənəzar 1478'bit
Cəmi. Rəqəmlər və 1478 Rəqəmlər. Hərbiyənəzar 1478'bit

Rechtsanwalt Dr. habil. Hans-Joachim Lauth

Environ Monit Assess (2007) 132:115–120
DOI 10.1007/s10661-007-9250-2

- Bu veriler kesin olmayıp tahminiydi . Mesela, 1847'deki sayım Fransız konsoloslüğünün takdirlerine dayanıyordu. Bu da güvenilir değildi. Nitekim 1849'daki erkek sayısının oranında gayri resmi sayımlara dayananmaktadır (16). Bu asrın ellili yıllarında bölgede olan nüfus dengesizliğinin sebepleri devamlı iç savaşlardan dolayındı. Bu da özellikle köylerdeki erkek sayısının azalmasına neden oluyordu (17).

- 1865/1866'da Filistin'de meydana gelen kolera salgını (18) Nablus'da 18 gün içerisinde 1760 kişinin ölümüne neden oldu (19).

- Livada ve kazalarında görülen idari değişiklikler: Kudüs'ün bazen Sayda bazen de Suriye vilayetlerine bağlı olması doğal olarak sınırlarında değişmesine sebep olmakta neticede nüfusta iniş-cıkışlar meydana gelmekteydi.

- Resmi sayımlarda ço defa ahalinin ve köy muhtarlarının tahminine dayanırdı. Bu nedenle birçok kimse vergiden veya askerlikten kaçmak için varlığını inkar etmiş ya da bu gerçekleri gizlemek için sorumlulara ve yetkililere rüşvet vermiştir.

II- İkinci Dönem (1871/1882): Bu dönemin sayımları o devre ait Suriye vilayeti salnamelerine dayanmıştır. Bu sayımların özelliği nüfus sayısı yerine hane sayılarını vermesiydi.

(13-16 nolu) Tablolara bakınca görülüyor ki bu sayımlar Nablus, Cinin, Aclun ve Sald kazalarını ihtiva eder. Nablus kazası, Nablus Şehri, sekiz nahiyesi ve 177 köyü kapsar. Nablus köylerindeki hane sayısı 1478'dir. Bunlardan 110'u Hiristiyanların, 12'si Yahudilerin 1356'sı Müslümanlarındır.

Nablus kazasında yer alan nahiyelerdeki hane sayısı 13224'tür. Bunların 13022'si Müslüman, 202'si Hiristiyan ve Yahudilerindir (13 nolu tabloya Bkz.) (20).

Kaza Adı	Nahiye	Şehir	Karye	Hane Sayısı				Nefer	Toplam
	sayısı	sayı.	sayı.					sayısı	Sayı na göre 5
				müs.	hiris.	muse.	top.		
				şehir	1356	108	14	1478	
Nablus	8	1	176						70,3
				karye.	13022	202	--	13224	79344
				şehir	656	16	--	672	4032
Cinin	3	1	39						13,5
				karye.	2120	17	--	2137	12822
				şehir	--	--	--	--	--
Aclun	7	--	109						9,3
				karye.	1569	--	--	1951	11706
			500	250	--	750	4560		
Salt	--	1	12						6,9
				karye.	685	--	--	685	4110
Toplam	19	3	339	----	19908	975	14	20897	125382

Tablo 17 : 13-16 n'olu Tabloların Hulasası

Sancak Adı	Şehir ve Karye Sayısı	Hane Sayısı	Aclun ve Salt Kazaları Haric	Aclun ve Salt Kazaları Haric
			Sancak Toplamı %	Sancak Toplamı %
Kudüs	290	31107	48,58	46,14
Aclun ve salt haric	217	17511		
Belka			27,35	31
Aclun ve salt dahil	339	20897		
AKKA	163	15401	24,06	22,86
Aclun ve salt dahil	670	64019		
toplam			100	100
Aclun ve salt haric	792	67405		

Tablo 18: 1288 salname-i vilayet-i Suriye'ye göre Filistin sancaklarının karye ve hane toplamaları. ve %.

Kaza Adı	Salname					
	Sayı				Hane	Karye sayısı
				Toplam	sayısı	
		müslüman	gayri müslüman			
	1288	--	---	--	14702	176
	1295	51297	1101	52398	17943	169
NABLUS	1296	52000	446	52446	17943	220
	1298	52357	1008	53365	21349	253
	1300	47178	961	48139	17823	195
	1288	--	--	--	2809	40
CİNİN						
	1300	5172	47	5219	3526	58

Tablo 19: 1288-1300 salname-i vilayet-i Suriye'-ye göre Nablus ve Cinin kazalarında (Belka Sancağı) nüfus, hane ve karye durumu.

Kaza Adı	1288	1295	1296	1298	1300
Nablus	88212	107658	107658	128094	106938
Cinin	16854				21156
Toplam	105066	107658	107658	128094	128094

Tablo 20 : 19. Tabloya göre

Cinin kazası, Cinin şehri ve her biri 40 köyü kapsayan dört nahiyeden müteşekkildir ve köylerdeki hane sayısı toplam 2809'dur. Bunlardan sadece 33'ü Hristiyanlara aittir (Tablo 14 Bkz.) (21).

Aclun kazası salnameleri Aclun şehrinin sayımını vermemiş fakat kazaları ve nahiyeleri içine almıştır. Kaza, 7 nahiye ve 108 köyün toplam hane sayısı 1851'dir. Bunların 382'si gayri müslimlerin, 1569'u Müslümanlarındır (Tablo 15'e Bkz.) (22).

Salt kazasında ise sayım, salt şehrini ve 12 küçük köyü kapsamıştır. Salt şehri hanelerinin sayısı 750'dir. Ayrıca bütün köylerdeki Müslümanlara ait olan 685 hanenin yanında hristiyanlara ait 250'den fazla hane vardır (Tablo 16'ya Bkz.) (23).

17 nolu tabloya baktığımızda görüyoruz ki Nablus livası hanelerinin toplamı 3 şehir, 19 nahiye ve 339 köyü kapsar. Bunların toplam hane sayısı 20897 olup 18908'i Müslümanlara, 875'i Hristiyanlara ve 14'ü Yahudilere aittir (24).

Eğer bir hanenin ortalama sayısı 6 kişi farzedilse liva nüfusunun toplamı 125 382 kişi olur. Bu da önceki sayımdan 20316 kişi fazladır ve bu rakam Aclun ve Sald kazalarının nüfusunu kapsamaktadır.

19 nolu tablo ikinci dönem boyunca Nablus ve Cinin kazasının bazen

Nablus kazasıyla iç içe sayıldığı ve aynı katsayı olan 6 sayısının kullanıldığı görülmüyor. Yine görüyoruz ki Cebel-i Nablus (Nablus ve Cinin kazaları) nüfusu 1871'de 10566 iken 1883'de 12898'e yükselmiştir. Yani 12 yıl içinde en az 23028 kişi artmıştır. Bu da makul bir artıştır (25).

Bu merhalede nüfus sayımında kullanılan hane sistemi de güvenilir değildi. Mesela bu sayımları veren salnamelere bakınca özellikle 1288 yılındaki Suriye vilayeti salnamesinde her şehir veya köy için verdiği sayılarla toplam sayılar arasında tutarsızlık olduğunu görüyoruz. Bu tutarsızlık nedeniyle biz sadece salnamelerin toplam sayısına itimat ediyoruz.

Bu devir idari açıdan da birçok değişiklikler görmüştür. Mesela, 1288'de Salt ile Aclun, Cebel-i Nablus sayımlarıyla beraber yapılmıştır. Halbuki (1295-1300) yılları tablolarında onlarla ilgili sayımlara işaret edilmemiştir. Bu sayımlar sadece Nablus ve Cinin'in içine almıştır.

1870'deki resmi sayım (19 nolu tabloya Bkz.) ve 1288/ 1870 yılındaki hane sayımı birbirlerine mutabakat sağlamış dolayısıyla 6 rakamı Filistin ve Nablus'daki aile sayısı için en munasip bir ortalama olmuştur.

Genellikle bu rakamlar birinci merhalede zikrettiğimiz birçok sebepten dolayı kesin değildir ve takribidir.

III- Araştırmamızdaki Üçüncü merhale sayımları osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan bu yana yapılan en önemli ve güvenilir sayımdır. Beyrut vilayetinin kuruluşundan osmanlıların 1918 yılında Nablus'dan çıkışlarına kadar süren zaman içindeki Nablus mutasarrıflığının idari taksimatının

sabit olduğu bir merhale olmasından dolayı bu sayımlar daha sağlıklı ve daha kapsamlıdır. Bu devirde pek idari değışiklik olmamıştır. Sadece 1317/1899 yılından sonra Cimmain kazası fesh edilmiş ve bir nahiye olarak Nablus kazasına bağlanmıştır.

Ayrıca bu sayımlar Müslüman ve Müslüman olmayan cemaatlerin hepsinin erkek ve kadınlarını kapsamıştır. bazen kasaba ve nahiyeleri de içine almıştır.

1855 yılında yapılan sayımlar tüm imparatorluk sahasını kapsamış ve bu sayımlar resmi ve sıhhatli sayımların ilki sayılmıştır (21 nolu tabloya Bkz.) (26).

Bu sayımda Nablus mutasarrıflığının 4 kazası ile birlikte (Nablus, Cinin, Beni Saab ve Cimmain) nüfusu 115314 kişiydi. Bunların 113516'sı Müslüman 1709'u hristiyan ve 89'u Yahudiydi.

Livada erkeklerin sayısı 62299, kadınların ise 53015 dir. Bunlardan Müslüman erkek sayısı 61303, müslüman kadınların sayısı 52213, Gayr-i Müslimlerin erkek sayısı 996, Gayri Müslim kadınların sayısı 802 idi.

131

Kaza adı	Müslüman Sayısı		Gayrı Müslüman										Kaza Nüfusu		Kaza Nüfusu	Kaza Toplam		
	Erkek	Kadın	Rum		Katolik		Protestan		Latin		Musevi		Gayri Müslim Toplam	Erkek	Kadın	Toplam		%
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın								
Nablus	16982	13804	367	285	22	13	134	112	130	98	42	41	695	549	17677	14353	32030	27,78
Cinin	16570	13609	168	155	-	-	14	13	77	79	3	-	292	247	16862	13856	30718	26,64
Beni Saab	16308	14963	6	6	-	-	-	-	-	-	-	-	6	6	16314	14969	31283	27,13
Cimmain	11443	9837	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	11446	9873	21283	18,45
Nablus Mutasarraflığı Toplam	113516		1017		35		273		304		89		1798		115314	115314	100	

Tablo 21, 1885 yılında Belka Sancağı nüfus sayısı

Liva Adı	Erkek	Kad.	Toplam	%
Balka	62289	53015	115314	20,30
Akka	39278	36604	75882	13,35
Beyrut vilayetinin diğer livaları	192952	183866	376818	66,35
Beyrut vilayeti	294529	273485	568014	100

Tablo 22 : 1885 yılında Balka, Akka ve diğer Beyrut vilayetinin sancaklarının nüfusu

Nablus kazası nüfus bakımından bu sayımda birinci sırada yer alıyordu. Sayısı 32030 du. Erkek sayısı 17677, kadın sayısı 14353 olarak liva toplamının % 27,78'ini teşkil ediyordu. İkinci sırada Beni Saab geliyordu. Nüfusu 16314'u erkekk, 14869'u kadın olmak üzere 31283 idi. Oranı ise % 27,13 idi. Cinin kazası 16862 erkek, 13856 kadın olmak üzere toplam 30718 di. Oranı % 26,64 idi. Son olarak Cimmmain kazasının nüfusu 21318 olup 11446 sı erkek, 9873 u kadın, oranı ise % 18,45 di.

Bu sayımdan anlaşılıyor ki gayr-i müslimlerin yerleşim merkezleri daha çok Nablus ve Cininde idi. Halbuki Beni Saab kazasında sadece 12 rum, cimmmain kazasında sadece 3 yahudi vardı. Bu sayımda Nablus livasının nüfusuyla bağlı olduğu Beyrut vilayetinin nüfusu arasında bir mukayese yaparsak (22 nolu tabloya Bkz.) (27) Nablus nüfusunun, 568.014 olan vilayetin toplam nüfusunun % 20.30 unu teşkil ettiğini görürüz. Bu sayıdan 75882 si Filistin'deki Akka livasını kapsar ve oranı % 13,35'dir.

Bağımsız olan Kudüs mutasarrıflığının nüfusu 234774 u bulmuştur. Bunların 123702 si erkek 111072 si kadındır (28). Bu sayımda Belka mutasarrıflığı, Akka ve Kudüs'ün toplam nüfusu 425970'dir. Bunun % 27'sini Nablus livası, % 17,8'ini Akka, ve % 52,2'sini Kudüs teşkil etmiştir.

1311/1898 yılındaki Beyrut vilayeti salnamesinin verdiği sayıma göre (tablo 23 Bkz.) (29) Nablus mutasarrıflığı nüfusu 119499 olmuştur. Yani 1885 yılı sayımından sonra 4185 kişi artmıştır. Bu artışta 4023 müslüman ve sadece 162 Gayr-ı Müslüm vardı. Fakat görülüyor ki erkek sayısındaki artış 770 kişiyi geçmezken kadın sayısındaki artış 4185 kişi olmuştur. Bunun sebebi belki de erkeklerin birçoğunun askere gitmeleri ve çiftçilerin bir çoğunun vergiden kaçmak için varlıklarını inkar etmeleridir.

Cemaat Adı	Nablus Kazası		Cinin Kazası		Beni Saab Kazası		Cimmain Kazası		Kaza Nüfusu Toplam		Liva Nüfusu Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Müslüman	17677	14353	18173	14802	16314	14969	9818	11433	61982	55557	117539
Rum	359	285	198	155	6	6	-	-	563	446	1009
Protestan	169	112	14	13	-	-	-	-	183	125	308
Latin	114	98	77	79	-	-	-	-	191	177	368
Katolik	18	13	-	-	-	-	-	-	18	13	31
Musevi	34	41	3	-	-	-	-	-	41	37	78
Samiri	95	71	-	-	-	-	-	-	71	95	166
Kaza	18466	14973	18465	15049	16320	14975	9818	11433	63069	56430	119499
TOPLAM	33439		33514		31295		21251		119499		

Tablo 23 1311 Beyrut Salnamesine göre Nablus Sancağı nüfus sayısı

Cemaat	Nablus		Cinin		Beni		Cimmâ'in		Top-
Adı	Kazası		Kazası		Sa'b		Kazası		lam
Cemaat Adı	Kasaba	kaza	Kasaba	Kaza	Kasaba	Kaza	Kasaba	Kaza	
Müslüman	16710	43351	1292	28624	--	--	--	18106	12486
Rum	244	843	5	259	--	--	--	24	1126
Katolik	--	--	13	13	--	--	--	--	13
Protostan	156	348	--	27	--	--	--	--	375
Latin	144	299	1	211	--	--	--	--	510
Musevi	54	54	3	3	--	--	--	--	57
Sâmiri	164	164	--	--	--	--	--	--	164
Toplam	17472	45059	1314	29137	1721	34783	--	18130	127104

Tablo 24 : 1318 Beyrut Salnamesine göre Nablus sancağı nüfus sayısı

Müslüman	18386	46178	1134	30087	--	--	1501	18542	130254
Rum	348	738	5	275	--	--	--	23	1036
Katolik	--	--	12	12	--	--	--	--	12
Protostan	146	337	--	28	--	--	--	--	365
Latin	115	200	1	210	--	--	--	--	410
Musevi	50	50	3	3	--	--	--	--	53
Samiri	164	164	--	--	--	--	--	--	164
Toplam	19209	47667	1155	30615	1984	35447	1501	18565	132294

Tablo 25 : 1318 Beyrut Salnamesine göre Nablus sancağı nüfus sayısı

Cemaat	Nablus Kazası			Cinin Kazası		Beni Sa'b Kazası		Cemaat
								Topla- mı
	Nablus	Cimaa'in	Kaza	Kasaba	Kaza	Kasaba	Kaza	
	Kasaba	Nahiyesi						
Mus	Erk.		33503				17389	
10		18386	18542	11354	30843			133847
man			32749				19363	
	Kad.							
	Erk.		482			--	4	
Rum		341	23	5	376			1259
	Kad		410			--	7	
Kato	Erk.	--	--	--	--	--	--	
11k				12				12
	Kad	--	--	--	--	--	--	
Pro	Erk.		--	195		--	--	
tos		46			30			414
tan	Kad		--	189		--	--	
	Erk.		--	192		--	--	
La		115		1	223			570
tin	Kad		--	155		--	--	
Mu	Erk.		--	25		--	--	
se		50		3	4			58
vi	Kad		--	29		--	--	
Sa	Erk.		--	94	--	--	--	
mir		164						165
	Kad		--	71	--	--	--	
Top	Erk.			34471		--		17393
lam		--	--	--				
	Kad			33603		--		19370
Genel Top	19202	18565	68074	1155	31476	1984	36763	136313

Tablo 26 : 1322 Beyrut Salnamesine göre Nablus sancağı nüfus sayısı

Ayrıca bu salnemenin verilerine göre en büyük artış 2796 Cinin, 1409 kişiyle Nablus ve 12 kişiyle Beni Saab kazasında olmuştur. Cimmayn'de ise 32 kişilik bir düşüş görülmüştür. Bu rakamlardaki tutarsızlık belki de bazı köylerin Beni Saab'tan Cinin'e, bazılarının ise Cinin'in nahiyelerinden Nablus kazasına geçmeleri sonucunda olmuştur. Çünkü Cinin ve Nablus kazalarındaki artışın mantıklı olduğu görülürken Beni Saab ve Cimmayn kazalarında tersi görülmektedir.

1318/1800 tarihindeki Beyrut vilayeti salnamesinin verilerine göre (tablo 24) (30) Nablus livasının dört kazasıyla birlikte nüfusu 127109 kişidir. Bunların 17472'si Nablus şehri içinde kalan 109637'si ise livanın köy ve kasabalarında olanıdır. Bu rakamlardan 124864'ünü Müslüman, 2024'ünü Hristiyan, 57'sini Yahudi, 164'ünü samiriler teşekkül eder.

1311/1893 yılı salnamesine (tab.23) göre artış 7610'dur. Bu da yedi sene zarfında düzenli bir artış olduğunu gösterir. Fakat bu 1319/1801 salnamesinin verdiği bilgilere tezat teşkil etmektedir. Çünkü livanın nüfusu 132294'dir (tab. 25) (31). Bu da bir yıldaki artışın 5185 kişi olduğunu gösteriyor. 1801 de Cuinet'in 137518 olarak verdiği nüfus sayısı da buna bir tezat teşkil etmektedir. (tab.28) Yani 1318/1800 sayımandan 10406. 1318/1801 sayımından 5224 kişilik bir artış olmuştur.

Bu verilerin sağlıklı ve resmi olmaması, tahmini veya memurların söyledikleri rakamlara dayanması büyük bir tezata sebep olmuştur. Buna nüfus memurlarının değişik yerlere tayinlerini ve görevlerini iyi bir şekilde yapmamalarını da ilave edebiliriz. Ayrıca Cimmayn kazasının feshedilip eskiden olduğu gibi Nablus kazasına bir nahiye olarak bağlanması bir çok belgelerin birbirine karışmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra Cuinet'in verdiği bilgiler de bir yere kadar abartılmıştır (tab.30) (32). Mesela, 1322/1904 yılı salnamesine bakarsak (tab.26

(33) livanın nüfusu 136313'tur, fakat 1326/1908 yılı salnamesinde (tab.27) (34) nüfus 138593 idi. Böylece rakamlardaki artışların eskisinden daha sağlıklı olduğunu görüyoruz.

Cemaat Adı		Nablus Kazası	Cinin Kazası	Beni Sa'b Kazası	Toplam
Muslu man	Erkek	35625			
	Kadın	34005	33302	33003	135935
Rum	Erkek	492			
	Kad	447	519	6	1464
Kato lik	Erkek	--			
	Kad	--	4-1 Maron	6 (Maron)	11
Proto stan	Erkek	227			
	Kad	228	40	--	495
Latin	Erkek	152			
	Kad	129	210	3	495
Musevi	Erkek	17			
	Kad	18	--	--	35
Samiri	Erkek	93			
	Kad	65	--	10	168
Toplam	Kad	36606			
	Erkek	34892	--	--	---
Toplam		71498	34067	33028	138593

Tablo 27 : 1326 Beyrut salnamesine göre Nablus sancağı nüfus sayısı

Kaza Adı	Nüfus Sayısı	Mutasarrıflık	Vilayet Beyrut		
		nüfusuna göre %	nüfusuna göre %		
Nablus	56575	41,15	10,04		
Cinin	41815	30,47	7,44		
Beni Saab	39028	28,28	6,93		
Toplam	137518	100	--		
Vilayet-					
Beyrut	563030	---	24,41		
Top.Nüf.					

Tablo 28 : 1901 yılında Cuinet verdiği rakamlara göre Nablus kazaları ve Beyrut vilayet-i Toplam nüfus sayısı

1917 yılında Beyrut vilayetini ziyareti sırasında Nablus livasına giden Refik Temimi ve Behcet Katib, Nablus şehri, Nablus, Cinin ve Beni Saab kazalarının ve nahiyelerinin sayımını vermişlerdir (tab.29) (35). Bundan liva nüfusunun, 21072'si Nablus şehrine ait olmak üzere, 152060 olduğunu tesbit ediyoruz.

Bu müellifler sayımlarında, 1299/1882 yılı birinci tahrir evraklarının, 1321/1901 yılı ikinci tahrir evraklarının, 1328/1910 yılı üçüncü tahrir evraklarının, 1329/1911 ve 1330/1912 yılındaki doğum sayılarının bilgilerinden faydalandıklarını söylüyorlar ve Nablus livasındaki artış ikinci tahrir' de 14.00 kişidir diyorlar. Bu da 1326/1908 yılı salnamesinin bilgilerinin doğruluğunu ispat ediyor. Çünkü her iki sayımın arasında 13467 kişilik bir fark vardır.

Üçüncü merhalede (1892-1922) verilen rakamlar mukayese edilirse (tab.30) (37) nüfusun devamlı artış halinde olduğu görülür. Tutarsızlık 1327 yılında Temimi'nin verdiği rakamlarda görülmüştür. Bu rakamlarda ise 1326/1908 yılı salnamesindeki düşüş gösterilmiştir. Bu düşüş bir sene zarfında ortalama 7605 kişidir. Temimi, bu farkın tahrir evraklarının birbirine karışması, bir kısmının kaybolması ve yip-
ranması yüzünden olduğunu kendisi de kabul eder.

Kaza	Nahiye	Müslüman		Rum		Latin		Protestan		Musevi		Samiri		Toplam		Toplam
Adı	Adı	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	Kadın
A	Nablus	10141	10027	218	209	58	50	93	87	13	16	94	66	10617	10455	21072
N	Kasabası															
A	Cimmain	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10762	10471	21233
D	Nahiyesi															
O	Maşarik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8189	7875	16064
L	Bitavi															
U	Nahiyesi															
K	Vadi eş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4564	4280	8844
A	Şa'ir															
Z	Nahiyesi															
A	Maşarik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4178	4255	8433
S	Cerrar															
I	Nahiyesi															
	TOPLAM	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38310	37336	75646
Cinin		39473		772		224		46								40515
Kazası																
Beni	Vadi eş													5488	5214	10702
Saab	Şair															
Kazası	Nahiyesi															
	Beni													6503	6683	13186
	Saab															
	Nahiyesi															
	Şaaraviye													5901	6110	12011
	Nahiyesi															
	TOPLAM													17892	18007	35899
T O P L A M																152060

Tablo 29, 1917 yılında R.Tamimi ve Behçet Kâtib verdikleri rakamlara göre Nablus sancağı nüfus sayısı

1922 yılı verilerinde görülen liva nüfusunun sayısındaki düşüş İngilizlerin Filistin livasında yaptıkları idari değişikten ve bir çok Nablus köyünü Akka ve Kudüs livasına bağlanmasından kaynaklanmaktadır. Üçüncü merhalenin sayıları öncekilerden daha sağlıklı idi. Çünkü verilen rakamlar her ne kadar yüzde yüz güvenilir değilse de resmi sayımlara dayanmış. Her cemaatteki erkek ve kadınların, şehir ve köylerin, kaza ve kasabaların sayımı ayrı yapılmıştır.

XIX. asırda Cebel-i Nablus Filistin livaları arasında tek şehri (Nablus) ihtiva eden, tek bir liva olduğu halde Kudüs ve Akka livası 5-6 şehri kapsamaktadır.

Tarih	Nablus Kazası	Cinin Kazası	Beni Saab Kazası	Cimmain Kazası	Toplam
1311/1892	33439	33514	31285	21251	19499-831
1896	56575	41815	39028	--	137518
1318/1898	47667	30615	35447	18565	132284
1322/1903	68074	31476	36763	--	136313
1326/1907	71488	34067	33028	--	138593
1327/1909	54574	40515	35889	--	130988
1335/1917	77648	41815	35808	--	155372
1922	56685	33534	34872	--	125201

Tablo 30 : 1892-1922 yılları arasında Nablus livası nüfus sayısı

Şehir Adı	1800	1840	1860	1880	1922
Kudüs	9000	13000	19000	30000	62000
Akka	8000	10000	10000	85000	6400
Hayfa	1000	2000	3000	6000	246000
Yafa	2750	4750	6250	10000	47000
Ramle	2000	25000	3000	35000	7400
Gazze	8000	12000	15000	19000	17500
Halilurrahman	5000	6500	7500	10000	16600
Beytullahım	1500	2500	3750	4750	660
Nablus	7500	8000	9500	12500	16000
Nasıra	1250	2250	4000	6000	7500
Tabariye	2000/3500	2000	2500	3000	7000
Safed	5500/7500	4500	6500	7500	8800
Toplam	54000	70000	90000	120750	228600

Tablo 31 : 1800-1992 Filistin şehirleri nüfus sayısının gelişimi

1848	1870	1900	1901	1904	1912	1917
6978	8868	17472	18209	19202	27000	21072

Tablo 32 : 1848 - 1917 Nablus şehri nüfus sayısının gelişimi

31 nolu tablo (38) 1800-1922 yılları arasında araştırmacıların verdiği rakamlarla Filistin ve Nablus şehirlerinin gelişimini göstermekteydi. (32 nolu tablo) (38) ise XIX. asrın ikinci yarısında ve XX. asrın başlarında bu şehrin gelişimini gösteren resmi sayımların ve salnamelerin verdiği rakamları gösteriyor. Bu iki tablodaki veriler arasındaki fark ne olursa olsun, Nablus, Filistin şehirleri arasında nüfus alanında bir gelişme göstermiş ve ilk dört sıralara girmiştir. Üçüncü ve dördüncü sırayı almış, günümüzde de bu gelişmeyi korumuş ve Kudüs'ten sonra işgal edilmiş Filistin şehirlerinin ikinci büyük şehri olmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki nüfus artışı konusunun araştırılmasında ister genel olarak imparatorluk çapında olsun ister özel olarak Filistin'de yapılsın birçok zorluklarla karşılaşılır. Çünkü resmi sayımların az olduğu ve birçoğunun güvenilir olmadığı göz önüne alınır- sa doğru ve dikkatli rakamlar elde etmek uzak bir ihtimaldir.

Her ne kadar Filistin'de imparatorluğun diğer yerlerine göre nüfus konusu dahil daha çok araştırma yapılmışsa da bunlar kesin değil takribiydi bu araştırmayı yapanlar mukaddes yerleri ziyaret eden seyyahlardı. XX. asırda yapılan araştırmalar dahil, araştırmacılar gayrimüslim olduklarından araştırmalarını gayri-müslimler üzerinde yoğunlaştırmışlar bu durum ise sıhhatli bir neticenin alınması güçleştirmektedir.

Cebel-i Nablus'da gayri müslimlerin özellikle de yahudilerin sayısının az olması, burasını bu önemli araştırmalardan mahrum bırakılmıştır. Buradan sadece genel bilgi ve rakamlarla bahsedilmiştir.

Bu bölümde imkanımız dahilinde bu bölgedeki nüfus gelişimiyle ilgili resmi ve gayri resmi kaynaklardan bulduğumuz detaylı bir tablo vermeye çalıştık.

I.BÖLÜM'E AİT DİPNOTLAR

- (1) Tahrir hakkında çok ayrıntı bilmek için Bkz.Mithat Sert-oğlu, a.g.e., s.326-328. Necâti Aktaş- İsmet Bınark, s. 329-335.
- (2) Ahmet Lütfi, Lütfi Tarihi, İstanbul, 1292 c.III. s.142.
- (3) Bu teşebbüslerle ilgili çeşitli incelemeler yapılmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır : Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı 1831, Ankara 1943. Musa Çadırcı, "1830 Genel sayımına göre Ankara Şehir Merkezi nüfusu Üzerinde Bir Araştırma" Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 1980 sayı I, 109-132. Fazila Akbal, 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve nüfusu, Belleten, Ankara 1951, XC/60, s.617-628. Bu inceleme rakamlarında Enver Ziya'nın önceki kaynakta verdiği rakamlara olduğu gibi itimat etmiştir. Mahir Aydın, "Sultan II.Mahmud Döneminde yapılan nüfus Tahrirleri" I.U.E.F., Tarih Araştırma merkezi, Sultan II.Mahmud ve Reformları semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990 s.81-106. BU inceleme ise tamamiyle Osmanlı Arşivinde bulunan ve bu konuyla ilgili olan belgelere itimat etmiştir.
- (4) Bu konuyla ilgili gelecek sayfalarda Cebel-i Nâblus bahsine Bkz.
- (5) 1-5 nolu tabloları ve bunların analizi Prof. Halil Sahilioğlu'nun Şam vilayetleri ve livâları hakkındaki araştırmasından özetlenmiştir. Bkz. Halil Sahilioğlu, Nisbet aded Sukkan el-Mudûn ilâ Mecmû' aded es-Sukkan fi bâz el-vilâyet el-Arabiye fi el-Hukûmi'l- Osmani, el-Mecelle et-Tarihiye el-Arabiye Li'd-Dirâsât el-Osmaniye sayı I-II. Ocak 1990 s.131-163.
- (6) Bu nahiyeler için Bkz.Hitteroth Wolf- Dieter, Palästina und Trans-Jordanien in 16. Jahrhunder, Wiesbaden 1978. s.67-71.
- (7) Nâblus şehri nüfusu ve idari taksimatıyla ilgili araştırmalarında Sahilioğlu adigeçen kaynakta zikrettiği tapu tahrir defterlerinin aynısına itimat etmişlerdir. Bkz.:Amnon cohen-Bernard Lewis, Population and Revenue in the Towns of Palestine in the sixteenth century, princeton, new Jersey 1978, s.19-41, 145-153.
- (8) Wolf-Dieter, a.g.e.,s.75-76.
- (9) a.g.e.,s.76-79.
- (10) Filistin'nin veya bazı livâlarının nüfusuyla ilgili bir kaç inceleme teşebbüsleri olmuştur.Bu incelemeleri şöyle sırayabiliriz:
 - (a) Schumacher, "Population list of Liva of Akka" PEFQS.1887. Bu incelemede Schumacher yalnızca Akkâ livasının nüfus sayımını yapmış, bu sayım Akkâ, Hayfâ, Nâsire, Tabariye ve safed kazalarını kapsamıştır. Araştırmacı bu livânın nüfusunun 153.740 olduğunu zikreder.Bu rakamın da sonrakı ki resmi sayımların ve kaynakların verdikleri bilgiler mukayese edilirse abartılmış olduğu ortaya çıkar

- Bu abartmanın nedeni ise, Schumacher'in sayımı kendisinin yapmaması ve özellikle Safed kazası ile ilgili sayımda tüm rakamları livâ memurların almasıdır. Ayrıca Schumacher insanların değil hanelerin sayımını yapmış ve verdiği rakam 1885 resmi sayımda 75.882 olarak belirlenen rakamın yaklaşık iki mislini bulmuştur. 22.nolu tabloya Bkz.
- b) Haim Garber, "The Population of Syria and Palestine in the nineteenth century", AAS. sayı XIII (1979), s.58-80. Bu incelemede Garber Lübnan, Suriye ve Filistin'in bazı şehirlerindeki hâne sistemine itimat etmiştir. Örnek olarak Yâfâ'da bir âile nüfusunun ortalamasını 4,4 olarak vermiştir. Garber araştırmasında bazı batı kaynaklarına, Suriye, Beyrut ve Halep vilâyetleri sâlnamelerine dayanarak, 1800-1915 yılları arasında Suriye ve Filistin nüfusunun toplamını, 1836-1915 yılları arasında bazı şehirlerin nüfususunu ve 1782-1915 yılları arasında Beyrut, Dimaşk ve Halep'in nüfususunu vermiş 1905 yılında Filistin nüfususunu 700.000 kişi olduğunu göstermiştir.
- c) Fred M. Gotheil, "The Population of Palestine, circa 1875. MES. c.XV. (3 Ekim 1879) s.311-321. Bu incelemede Fred M. Gotheil sadece batı kaynaklarına dayanmış, 1800-1900 yılları arasında Filistin nüfususunu vermiştir. Daha sonra 1875 yılında Akkâ livâsı şehirlerinin nüfusu ile ilgili mufasssal bir inceleme yapmış. 1860-1885 yılları arasında Kudûs ve Nâblus livâsındaki bazı Filistin şehirlerinin nüfus rakamlarını göstermiştir.
- d) Yehoshna Ben-Arieh, "The population of the large Towns in Palestine During the first Eighty years of the nineteenth century, According to the western sources" Maoz, Studies on Palestine during the Ottoman period, Kudûs 1975, s.49-69. Yehoshna Ben-Arieh'nin çok önemli araştırmasında ise 1800-1922 yılları arasında Filistin şehirlerinden 13'nün nüfusu incelenmiştir. Araştırmacı aynı Gotheil gibi batı kaynaklarına dayanmış ve Osmanlı kaynaklarını ihmal etmiştir.
- (11) 6.Nolu tablodaki rakamları Schölch Kudûs'teki Fransız Konsolosluğu raporundan almıştır. Bu rapor hâlen Paris'te Fransız dışişleri bakanlığı arşivinde (MAG-CCC Jer-Tz) (Jeruselem 1.7.1847) numara ile saklıdır. Bkz. Schölch, Tahavvulat, s.40.
- (12) Bu yüzdellik oranlar yukarıdaki 6 nolu tablodan alınmıştır.
- (13) 8 nolu tablo Schölch'in sayımından almıştır. Schölch'in ifadesine göre, Rusya Konsolosu Rosen bu rakamları 1846 yılının resmi sayımından almış olup, ve bu rakamların 1846 yılı sayıma ait nüfus kütüğünde geçen Kudûs kazalarında yaşayan Bab-ı Ali'nin sadece erkek vatandaşlarını kapsamaktadır. Bkz. Schölch, a.g.e., s.41-42.
- (14) Schölch, a.g.e., s.43.
- (15) Bu rakam hâne sistemi hesabına göre yapılan 1288 yılı Suriye Vilâyet-i sâlnamesinden alınmıştır. Bu araştırma-

- nın ikinci merhalesindeki yazımıza Bkz.
- (16) Schölch, a.g.e., s.42.
- (17) Garber, a.g.e., s.63.
- (18) Walid Al-Arid, XVIII. ve XIX.Yüzyılda Filistin'de Dini, Kültürel ve Sosyal Müesseseler, İÜ.Yakınçağı Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s.128.
- (19) Schölch, Tahavvulat, s.43-44.
- (20) 1288 Salname-i Vilâyet-i Suriye Vilâyetine bağlı tüm kaza ve nahiyelerde mevcut olan hanelerin mufasssal bir şekilde sayısını veren yegâne sâlnamedir. Schölch bu sâlnamelere dayanarak, Akkâ ve Nâblus livâlarındaki Filistin kazalarının tablolarını yapmıştır (s.30-39). Ancak kitabın Arapça tercümesinde geçen rakamlarda birçok yanlışlık bulunduğundan Sâlnamenin kendisine başvurmak zorunda kaldık ve buradan (13-18) nolu tabloları aldık. (19-20) nolu tablolar ise, adı geçen sâlnamelerin sonlarına eklenen tablolardaki rakamlardır. Bkz. 1288 Salname-i Vilâyet-i Suriye s.276-282.
- (21) a.g.s., s.282-284.
- (22) a.g.s., s.284-287.
- (23) a.g.s., s.288.
- (24) 13-16 nolu tablolardan alınmıştır.
- (25) 19-20 Nolu tablolarda geçen rakamlar bu sâlnamelerin sonlarına eklenen tablolardan alınmıştır 20 nolu dipnota Bkz.
- (26) İÜ.Eski Eser kütüphanesi, (Nezaret-i Umur-i Nafia Nezaret-i Nüfus idaresi) nr.TY 947, s.39-40. Bu el yazması (1-73) sayfalarında Osmanlı devleti vilâyetleri ve kazalarındaki müslüman ve gayri müslimlerden tüm erkek ve kadın nüfusunun mufasssal ve umumi bir sayımı verilir. Aynı kütüphanede bulunan TY 4807 nolu yazma ise Osmanlı Devleti'ndeki vilâyetlerde yaşayan bütün cemaatlerin, her vilâyetin ve tüm imparatorluğun nüfus sayısının yekününü vermiştir. Bu el yazması rakamsız olarak 28 varaka ihtiva etmektedir. Bkz. İÜ. Eski Eser kütüphanesi, (Nezâret-i Umuru Nafi'a Nezaret-i Nüfus, TY 947, s.39-40.
- (27) a.g.e., s.39-40.
- (28) Kudûs müstakil bir mutasarrıflık olduğundan sayımı da müstakil olarak yapılmıştır. Bkz. a.g.e., s.55-56.
- (29) 1311 Salname-i Vilâyet-i Beyrut, s.448, 453-454, 457, 459, 462, 464, 469-470.
- (30) 1318 a.g.s., s.217, 228-229, 234.
- (31) 1319 a.g.s., s.254-257.
- (32) Vital Guinet, Syria Liban et Palestine, Paris 1901 s.215
- (33) 1322 Salname-i Vilâyet-i Beyrut, s.234, 239, 292-293.
- (34) 1326 a.g.s., s.79, 352, 359.
- (35) R.Temimi, Behcet katib, a.g.e., s.110, 113, 119-120, 179-180, 189, 204, 212, 229.
- (36) a.g.e., s.80.
- (37) 30 nolu tabloda 1311/1892, 1322/1903, 1326/1907 yılları için verilen rakamlar Beyrut Vilâyet-i sâlnamesinin bu

yıllar için gösterdiği rakamlara istinat etmektedir. 1896 yılı rakamları ise V.Cuinet'te gösterilmektedir. 1327 ve 1335 yılları rakamları ise, yukarıda belirttiğimiz gibi et-Tamimi'nin Beyrut Vilâyet-i kitabında geçmiştir. 1922 yılı rakamları ise, İngilizlerin aynı yılda Filistin livâlarında yaptıkları sayımdan alınmıştır. Bkz. Mustafa Dabbağ, Bilâduna Filistin, II, 2, s. 20.

(38) Ben Arie, a.g.e., s. 68.

(39) Bu tablo Üçüncü merhale tablolarından alınmıştır. (21-30 nolu tablolar).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sosyo - Politik Gelişme

"İkta ve Yerli Aileler"

Cebel-i Nablus'da, XIX. asrın birinci yarısı boyunca olayların detaylarına girmeden evvel bu sürtüşmenin şiddetlenmesinde ve devam etmesinde büyük rol oynayan ana unsurları açıklamak gerekir. Olayların seyrine baktığımızda bu sürtüşmeler nedeniyle vuku bulan içtimâ'i ve iktisâdî sıkıntıların ancak bu sebeplerin veya bunlara sebep olan unsurların sona ermesiyle bittiği görüyoruz. Bu unsurların en önemlileri şunlardır :

A- YERLİ AİLELER:I- KAYS ve YEMEN

Bu konuyu araştırmak için islam'dan önceki ve islamin ilk devrindeki Arap kabilelerinin kökenine inmek gerekir. Çünkü kuzey Arap kabilelerini Kaysiler temsil ederken güney Arap kabilelerini Yemeniler temsil etmekteydi (1).

Bu bölünme tarihin muhtelif zaman ve yerlerinde toprağa hakim olabilmek için yapılan sürtüşme ve kimi zamanda savaşlarda önemli bir rol oynamıştır. Bu bölünme birçok şekil ve benzer isimler almakla birlikte Arap yarımadasında 'Adnâni'ler, Kahtani'ler, Hicazi'ler ve Yemeni'ler, Anadolu hariç diğer islam memleketlerden ise, Kaysiler ve Yemeni'ler adı geçer. Daha sonra ise Lübnan'da Özbeki'ler ve Canbulat'lar, Mısır'da ise Fakâri'ler ve Kasimi'ler ortaya çıkmıştır (2).

Bu sürtüşme islam'dan önce çok şiddetli olmuş. Zira Ye-

men halkı, kendilerinin Hicaz halkından daha şerefli ve üstün olduğunu iddia ederken Hicaz ahalisi bunu inkar eder ve kendilerinin Yemeni'lerden daha üstün olduklarını ispat etmeye çalışırlardı. Sonuçta bu tür münakaşalar anlaşmazlıklara yol açıp taassubun ve kabileler arasındaki gruplaşmaların şiddetlenmesine ve dolayısıyla aralarındaki iç savaş alevlenirdi. Bu vaziyet sairler için bir kapı açardı. Her sair kendi milletini methederken karşıt gördüklerini hicvederdi.

İslamiyet geldiği zaman, Allah yolunda cihad kuralı altında taassubu yok eder ve bu anlaşmazlık belirli bir zaman için olsa bile ortadan kalkar Emeviler gelince, Kaysi'ler ve Yemeni'ler M.648 yılında (3) Mercirahit'ta ayağa kalkmışlar ve bunu fırsat bilen Emeviler onları kışkırtıp özellikle Şam'da taassubu yeniden canlandırmayı başardılar(4). Bu durum o tarihten XIX. asrın birinci yarısının sonlarına kadar iktidara ve toprağa hakim olmak için çıkan sürtüşmenin içtimai ve siyasi gelişiminde büyük bir rol oynamıştır.

Kaysi'ler kırmızı renk sancağı kaldırırken Yemeni'lerde beyaz renk sancağı kaldırmışlardır. Bazı fetvalarda deniliyor ki Kaysi'nin Yemeni üzerindeki şahitliği nasıl caiz değilse bunun tam tersi olarak Yemeni'ninde Kaysi üzerindeki şahitliği de aynı dereceden caiz değildir ve kabul edilmezdi. Bu durum da siyasi düşmanlığı gönüllerde yerleştiğini göstermektedir (5).

Filistin Kaysi ve Yemeni'ler için verimli bir yer olup memleket bir çok parçalara taksim edilmiş ve her parçada şeyh

ve emirler bulunyordu. Dolayısıyla da tüm sahil ve ova kısımları bedevilerin egemenliği altındaydı. Mesela bu taksim edilmiş parçalar Bi'rûs-Seb', Gazze, Azazime, Hanccara, Tarabin, Tiyahat ve Ceboratlara arasında payedilmiştir. Azazimelerde Yemeni olup şeyhleri ise İbn Said'in Dedeleri'dir. Tarabi'nin Emirleri ise Ebu Advu Sitta ailesinden'dir. Tiyahat Emirleri ise Hezil ailesindendir. Bu kabilelerin nesepleri açık olmayıp kaysilerle Yemeniler dahil olmak üzere muhtelif aşiret ve kabilelerin karışımından meydana gelmiştir (6).

Halilurrahman'de ise nüfusun çoğunluğun Kaysi olup Emirleri de Beni Amri'dendi. Ve merkezleri ise Dora idi (7). 'Azzi ailesin merkezi Beyt Cibrin iken 'Amle ve Lahhâm aileleri Yemenli olup (8) Kudûs bölgesindeki Yemen emirleri Beni Maluk nahiyesinde merkezleri 'Ineb köyü olan Ebu Goş Ailesi idi. Seyhleri Beni Hasan olan Ali Ailesinin merkezi el-Malihe köyü idi. Ayrıca merkezleri Ebu Dis olan Arikat Ailesi Vâdiye'de iken Birâ bölgesinde Kur'an Ailesi vardı. Beyt Eksa'da Zeyâdine ve Hatip aileleri, Deyr Dibvan'da Debavine Ailesi, Beytune'de Beytuni Ailesi, Beni Hammar'da 'Akı Ailesi ki bunların da merkezleri Ni'lin'de bulunmaktaydı. Kudûs'teki Kaysi'lerin en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Merkezleri Re's Koker olan Ben-i Hâris'teki Semhan Ailesi; banu Amir'de ve Vadi es-Sarar'da I'visât Ailesi; Beni Zeyd'de Bergusi Ailesi ve merkezleri deyr Gassane olan Beni Murra ve Beni Salim Ailesi. Birre'de Daruttavil Ailesi, Yafa sahilinde Ceramine Araplarına katılınca karşılarında Ebu Kişik Ailesi bulunmaktaydı (9).

Celil'de ise merkezleri Sefa Amr, olan Havaş "Hanadi" Aarapları vardı. Bu bölgelerde bu saydıklarımızdan daha fazla güçlü bir aile toplu olarak yoktu. Ancak ne zaman ki bir kişinin nüfuzu yükselirse ona bir grup insan katılır ve etrafındakilere hakim olurdu. Buna örnek olarak XVIII.asırda Şeyh Zahir El Ömer ve oğullarının liderliğinde Zeyâdine'yi gösterebiliriz. XIX. asrın 2. yarısında başta Akil Ağa olmak üzere Beni Mazi ailesinin merkezi Eczim'de idi (10).

Cebel-i Nablusta Kaysi'lerin ve Yemeni'lerin gruplaşması, hakimiyeti ele geçirebilme mücadeleleri yerli sürtüşmeyi açıkça gösteren mühim örneklerden biridir (11) İktâ, Sipahilik, Nablus ailelerinin, şeref ve neseb ile ilgili içtimâî taksim, buna ilaveten yerin topografyası (12) bu sürtüşmeyi tamamlıyordu. Bölgedeki güvenlik durumu, yerli düşmanlığın açıkça bir tablosunu verip bu durumdan doğan muhtelif içtimâî ve iktisadî durumları da göstermektedir.

Nablus bölgesi her biri belli bir ailenin egemenliği altında bulunan sekiz nahiye'den müteşekkildir (13). Beni Saab nahiyesinde merkez Kür köyü olup Ceyyûsî Ailesi bulunmaktaydı. Şa'raviye'de merkezi Şufe köyü olan Barkavî Ailesi ikamet etmekteydi. Kasım ve Rayyân aileleri ise Cimmain ve Cûret Amra'yı paylaşıyorlardı. Birinci merkezleri Beyt Vezen köyü ikinci merkezleri ise mecdel yaba köyü idi. Merkezi Beyt Forik olan Meşarik el-Beytavi'de Hacı Muhammed Ailesi bulunurken Bitâ'da Şemse Ailesi vardı. Gavr el Fâri'a ise Mesudi ve Fa'ur Aarapları arasında paylaşılmıştı. Merkezi Sanur ve kaysi

olan Cinin "Meşarik el Cerrar" Emiri Cerrar ailesindendi. Buna mukabil Haris'de mezarı olan Emir-i Hârisî vardı. Ancak bunun soyu tükenince yerine Tokan Ailesi gelir ve Cerrar ailesine ve onların egemenliğine rakip olurlar. Mısırlı İbrahim Paşa gelince kaysilerden olan Abdülhadi ailesini yükseltir ve memlekete hakim olup Cerrar ailesinden büyük bir grubu yanlarına çekmeyi başardılar. Nablus şehrinde ise Yemeni'lerden olan Tokan Ailesi ve Kaysilerden olan Nimer Ailesi bulunup her ikiside köylerinde büyük bir grubu yanlarına çekmişlerdir. Gavr Bisan Emirleri ise Azza ve Sakır kabilelerinden idi. Belka'da ise aşiret grupları arasındaki ayrıkçılığın kışkırtılmasında ve alevlenmesinde büyük rol oynayan Beni Sahr ve 'Udvan aileleri bulunmaktaydı. Aşağıdaki tablo XIX. asrın başlangıcından 1858'deki iç savaşın sonuna kadar olan ve bölgede bulunan Nablus ailelerini ve kökenlerini gösterir (14).

Cebel-i Nablus'taki Ailelerin kökeni ve Kays ve Yemen gruplarına bağlılığı

Aile	Köken	İntisab edilen grup	
		1794-1830	1841-1858
Kasim Reyyan Hacı Muhammad	Beni Gâzi Beni Gâzi Tay-Yemen	Kays Kays Yemen	Kays Yemen Yemen "Cüz'"
Beni Şemse	Medine-Kays Şammar, Tay-	Yemen Yemen	Kays "Cüz'" Kays
Duvikat Barkâvi	"Yemen" Sifâ-Türkmen	Kays Yemen	Kays Yemen-Uteyba'dan
Lihfât Cerrâr	Uteyba-Kays Şukrân-Ezd kıs-	-- Kays	olan bir kısmı Kaysiler Kays İçsavaşta bir
Abdülhâdi Ceyyûsî Tokan Nimer	Hamid-Yemen Kureys Rabiâtü'l-Esed	Kays Kays Yemen Kays	sim yemeni oldu. Kays Kays Yemen Kays
'Abbâd Beni Sakır Mesâ'id Beni şukr (Şukran) 'Azzâviye Mehidât Udvân	Tay (Yemen) Yemen Yemen Yemen Yemen Yemen Kays	Yemen Yemen Yemen Kays Kays Kays Kays	Yemen Yemen Yemen Kays Kays Kays Kays

Cebel-i Nablus köylerinin Kays ve Yemen Gruplarına bağlılığı

Kays grubuna bağlı olan köyler	Yemen grubuna bağlı olan köyler	Heriki gruba bağlı olan köyler
Bisân Cinin Kufur Yarub Ya'bed Sânur Kâkun Siletü'z-Zahir Bizâriye Beyt Emrin Nisfu Cubeyl İcnisya Sabastiye Nâkure Deyr Şeref 'Azzun Asira's-Şimaliye Beyt Decen Beyt Forik Zevâtâ Bitâ Akrabâ Tell Rentis Beyt Ibâ. 'Asker Rocib Odele Beyt Vezen sofin KUr Sarta 'Arrâbe	Barkın Sir Meyselon 'Anza Ceba Deyr el-Gusûn Zinnâba Şufe Kusrâ Telfit Câhud Muğir Tayba Merde Selfit Mecdel Yâbâ	Sile Tubâs Tammun Yâsid Taluzâ Burka Antebâ Burin Kalkilye Kufur Kallil Karyut Refidyâ Surra Kufur kaddum 'Avarta Huvvâra 'Attil Zita Tulkerm Şuveyke

Bu taksimattan anlaşılıyor ki son devirde kaysiler ve yemenilerin kabile gruplaşması kökene dayalı değildi. Bu taksime hakim olan ana unsur siyasi ve iktisadi menfaattir, çünkü her iki tarafta önce kendi bölgelerinde daha sonra ise bütün Cebel'in liderliğini kazabilmek için çalışmışlardır. Bu çalış-

malari yaparken mütesellim merkezi, nahiye şeyhliğine, ikta ve iltizam başına gelmeyi amaçlıyorlardı. Yine bu tablodan anlıyoruz ki menfaatleri için yemen kökenli olan birçok kişi kendini kaysi olarak gösteriyordu, yada tam tersi kaysi kökenli birçok kişi menfaatleri uğruna kendilerini Yemenli olarak gösteriyorlardı. Örneğin siyasi ve iktisadi menfaatleri için kendilerini olduklarından farklı gösteren Cerrer Ailesi, Reyhan Ailesi ve Hacı Muhammed Ailesinin bir kısmının yaptığı gibi) 1859 yılındaki iç savaşın sona ermesiyle birlikte, Kayşılık ve Yemenli'likte sona ermiştir. Bu tarihten sonra memleketle 1918 yılında Filistin'in Osmanlı Devleti hakimiyetinden çıkana kadar olan sürede herhangi bir aile yada grup adı duyulmamıştır.

II- NUFUZLU AİLELER

Hepside ileri gelenlerden olan nüfuzlu ailelerin çocukları, Osmanlı hakimiyeti boyunca memleketin idari ve askeri görevlerini icra ederken Bey, Ağa, Efendi gibi isimlerle anılırlardı. Bunun yanı sıra kadılık ve müftülük ile uğraştıklarından ve esraf tabakasına intisab etmekle kalmayıp bunların ilgili örgütlerine de intisab ederlerdi. Genel olarak Filistin'de bu ailelerin topluma hakim olmasının sebepleri XVI. asırdan beri askerlik ve vergiden muaf olan ve aynı zamanda sanayi ve ticaretle uğraşan esraf tabakasına intisab etmiş olmalarıyla derebeyliği ve multezimliği ele almalarıdır. Yani netice olarak bu nüfuzlu aileler Filistin'in en zengin ve avantajlı tabakasını teşkil etmiştir.

Esraftan olmalarını istismar edip bir yandan halkın arasında dine dayalı bir otorite kuran bu aileler diğer yandan hakimlerin sevgi ve in'amlarını kazanıp kedilerine geniş toprak parçalarının yani derebeyliklerin verilmesine neden olmuşlardır.

Osmanlı Devletinin zayıflama devri olarak bilinen ve Şam'da yerli nüfuzun güçlendiği XVIII. asırdan itibaren bu aileler, Şam valileri ve Bab-ı Ali katında nüfuzlarını kullanarak memleketin idaresini ele geçirmişlerdir. Müellif en-Nimer, XIX. asrın ikinci yarısına kadar olan süreyi Arap ve yerli Arap emirliklerinin hakimiyet devri olarak nitelemekle bir-likte asrın ikinci yarısında bunların hakimiyetlerinin sona ermesiyle Cebel-i Nablus ve Kudüs yabancı hakimiyeti altına girmiştir. Asrın ikinci yarısında gruplaşmanın, sipahilik beyliğinin ve yerli silahlı gücün bitimine rağmen bu ailelerin çok zengin olmaları ile çocuklarının dini ve dünyevi eğitim görmeleri, nüfuzlarının hafif bile olsa Osmanlı devrinin sonuna kadar sürebilmelerine neden olmuştur. Çünkü bu ailelerin hepsi sancak ve kazalarda idari meclis üyeliğine girip bir çok görevi üstlendikleri için bir çeşit gayr-ı mübaşir pozisyonundaydılar.

Bu aileler Tanzimattan önce ve derebeylik devri sırasında çiftçi ve ürünlerine tam bir şekilde hakim olup zengin oldukları gibi Tanzimattan sonrada idari yetkilerini kullanarak birçok mutasarrıf ve valilere rüşvet vererek çiftçileri yine hakimiyetleri altında tutmuşlar ve ekonomik durumu zaten is-

tismar edilmiş olan çiftçide hem fazla vergi ödemekten hem de mecburi askerlikten korktuğu için topraklarını kendi adlarına yazdırmaktan kaçınmışlardır. Bu durum tıpkı Abdülhadi Ailesi'nin o devirde ikiyüzbin dönümden fazla toprağı istimlak etmesi gibi (15) bu zengin ailelerin çiftçilerin topraklarını el koyup kendi adlarına tescil etmelerine neden olmuştur. Böylelikle aynı anda hem nüfuzu hemde gücü ellerine almış olan bu aileler o zamanki liderliğin vasıfları olan şeref, ilim ve malda da hakim olmuşlardı. Genel olarak sadece müslüman halkın Üzerinde kalmayan bu nüfuzları Filistin'de bulunan Rum, Latin ve Ermeni cemaatleri gibi gayr-ı müslim halkın Üzerinde uzanmaktaydı. Bunun içindirki gerek iki ayrı cemaatin gerekse iki ferdin arasındaki herhangi bir anlaşmazlığın halledilmesi konusunda hak sahibi olan bu aileler hemen araya girip mevcut anlaşmazlığı çözerlerdi. Yine bu ailelerin bazıları muhtelif idari meclislerde kimi cemaatin menfaatlerini yerli hükümet nezdinde korumakta ve savunmaktaydılar. Bu ailelerin çocuklarından bazıları da ecnebi konsolosluk ve müesseselerin başına getirilmiştir (16). Ecnebi konsolların Nablus'ta fitne çıkarmaya çalıştığını belirten en-Nimer, Abdülfettah Ağa'nın bu çıkan fitneleri söndürdüğünü belirtmiştir. Yine 1857 yılında bir İngiliz papazının bir vatandaşı öldürmesiyle meydana gelen fitneyi Nablus lideri çabalarıyla sakinleştirmiştir. Bu hadisenin neticesinde Nablus Müslümanları, Hristiyanlara karşı ayaklanmışlar Mahmud Abdülhadi ve Beni Nimer'dan bazı kişiler Hristiyanları öldürmek istemişlerdir (17).

Bu aileler Tanzimâtın ilânıyla birlikte muhtelif şehirlerde sivil ve askeri idare merkezlerinin kurulmasıyla doğan alt kuruluşlardan, güvenlik kuruluş merkezlerinden ve askeri birimlerden istifade etmişler ve böylelikle Tanzimat devrinde önce memlekette görülmemiş bir sivil ve askeri tabaka teşekkül etmiştir. Bu durumda bu aile çocuklarının idari görevlere hakim olmalarına neden olmuştur.

Bu ailelerin, asrın birinci yarısında derebeyliklere hakim olabilmek için aralarında şiddetli bir anlaşmazlık varken, süren rekabetle birlikte Tanzimattan sonra da Filistin'de liderlik ve nüfuzlarına hakim olabilmek amacı ile yerli hükümet dairelerinde veya Osmanlı parlamentosunda temsil ediliyorlardı (18).

İctimai ve iktisadi mevkiileri sayesinde şehirdeki zanaatkar, işçi ve küçük tüccar Üzerinde nüfusunu kullanan bu aileler Tanzimattan önceki devirde mallarını valilerin yetkilerini zayıflamak için kullanırken Tanzimattan sonrada yani merkez idari sırasında mallarını şehirlerdeki mutasarrıf ve kaymakamlara rüşvet verme amacıyla kullanmışlardır. Bu nedenden dolayıdırki devlet bazen kimini tutuklayarak kimini de sürgün ederek bu yerli liderlere karşı bazı terdbir alma-yoluna girmiştir. Çünkü devlet, özellikle başta Bedeviler olmak üzere bu ailelerin artan nüfuslarından dolayı çıkardıkları ve yaydıkları fesadlıklar ve iç ayaklanmalardan çekinmekteydi.

Bu aileler, çocuklarının eğitimini önce Filistin'de daha sonra ise İstanbul'daki yüksek okullarda ve Avrupa Universi-

telerinde yaptırabilecek durumdaydı. Diğer halk tabakalarının maddi olanakları el vermediğinden yüksek öğrenim sadece bu ailelerin çocuklarına münhasır kaldı. Yüksek öğrenim gören bu çocuklar XX. asrın başlarında Şam'daki Arap bağımsızlık hareketlerinde önemli bir rol oynamışlardır.

Kasabalardaki çiftçilerle şehirdeki aileler arasındaki ilişki özellikle bu ailelerin mülkiyetinde bulunan topraklarla ilgili olup bu topraklar hakimiyet ve istismar malzemesi olarak kullanılırdı. Çoğu zaman çiftçiler bu ailelerin topraklarında ya ücretle yada kâr ortağı çalışırlardı. Aileler toprakla çiftçiler ise işgücüyle bu ortaklığı meydana getirirlerdi. Esasında çiftçi toprakların hakiki maliki iken bu ailelerin çeşitli vesile, metod ve gayri kanuni yollarla bu yerleri mülkiyetlerine kaydedmeleri nedeniyle çiftçi kendi yerinde ücretle çalışma durumunda kalıyordu.

Kasabadaki her köyde vazifesi hakim ailelerin menfaatlerini korumakla birlikte bu aileleri şehirdeki resmi dairelerde savunmak olan zaim Efendi yada diğer bir deyişle kâhya'ya bu hizmetin karşılığında bazı nakdi ve aynı hediyeler verilip, evine'de hububat, yağ, sabun ve meyve gibi memûller de gönderilmekteydi.

Böylece Filistin zenginleri memleketin ana ekonomik geliri sayılan zirai mahsûllerin büyük bir kısmına egemen oldular. Bununla kalmayıp kendilerine karşı daima borçlu kalan çiftçileri'de himaye altına almışlardır. et-Temimi ve el-Kâtib 1917'de ziyaret ettikleri Selfit, Cimmain ve diğer Nablus

köyleri ahalisinin durumlarını şöyle dile getirmişlerdir :

"Nabluslular nifak ve ahlâksızlık tohumlarını sırf menfaei şahsiyelerini temin uğrunda bize döktüler Biz Nablus ahalisinin yanında zelil ve sefil, esir ve fakir kaldık. Bu iki köy ahalisi, Cimmah ahalisinin durumunu şu sözlerle gözler önüne serer: Nablus a'yanının zulüm ve intisafı karşısında zenginler köylüye %15 faiz ve 6 ay vad e ile para ikraz ediyorlardı. Paraya muhtaç cahil, şeraitin ağır veya hafifliğine bakmaksızın ne olursa olsun paraya vasıl olmak mustakriz bulunan köylünün adeta efendisi kesilir. Çünkü zaten fakir denecek derecede az varidata malik olan köylü vadinin hulu-lünde parayı tediye etmekten aciz kalır. Zengin mukriz hükümet ricali nezdinde peyda ettiği nüfuz dan bilistifade köylüyü tehdit eder, nihayet daha gayr-ı şerait tahtında borç muamelesi tecdid edilir. Hemen hemen para ikraziyle istigal eden bütün Nablus zenginlerinin senede faizi % 60-70 kadar is'ad ettikleri muhakkaktır. Bu para, ikraz ve istikraz muamemeleri meşruti olan memleketimize derebeylik usulünü iade etmiştir. Çünkü borcun tarakumundan dolayı aciz kalmış olan köylü mukrızı bulunan zengini ki ekseriye zalim ve vicdansız olurlar memnun etmek için adeta kendisine kölelik eder, mahsulâti sayfiye ve şitviyesinin gayet az bir miktarını kendine ayırdıktan sonra mutebakisini, gıya borca mahsup edilsin diye zengin mukrızına takdim eder. Her sene işbu muamelenin tekrar edilsine rağmen köylü yine borcundan kurtulamaz. Bu parayı ikraz ve istikraz muameleri dolayısıyla 10-40 bin liraya sonradan

malik olabilmis insanlar Nablus'ta nadir degildi (19)". Bu metinde ailelerin yuiksek faiz yoluyla çiftçilerin toprak larını nasıl istila ettikleri açıkça görülmektedir. Adı gecen yuiksek faiz 10-15 ile başlar ve % 60-70'e kadar yuikselirdi. Bunun neticesinde çiftçi, borcunu ödeyemez duruma gelir ve kanuna göre her sene biriken faiz miktarı 10-40 bin lira olduğunda borcu veren kişi toprağın maliki olurdu. Bundan dolayıdır ki zavallı çiftçiler sonunda kendi yeri ve toprağında ücretle çalışır duruma geliyordu. Memlekte bulunan jandarmalarında rüşvet üzerine yaşamaları ve çiftçilerin malik olduğu tavuk, arpa ve ellerinde bulunan diğer şeyleri tehdit yoluyla almaları ile birlikte vergi tahsildarlarının mahsul daha yeşil yani dalındayken hesaplanıp ona göre vergi talep etmeleri çiftçileri çok zor duruma bırakıyordu. Çünkü mahsul olgunlaşıp kuruyunca tahmin edilenden daha az tutuyordu ve çiftçiler olandan daha fazla vergi ödemek zorunda kalıyor du. Bütün bu zorluklardan dolayı çiftçilerin çoğu Horan'a hicret etmiştir. Buna örnek olarak Selfit köyünden 100 kişinin ve Kifil Haris'ten 20 kişinin hicreti gösterilmiştir .

XIX. Asırda Cebel-i Nablus'da Rol Oynayan Önemli Aileler :

1- Ceyyûsî Ailesi :

Şeyh Yusuf El-Ceyyusi'nin adı Cebel-i Nablus'un şeyhlerinden biri olarak 881/1486 yılı olaylarında geçmiştir. İbni İyâs şöyle zikretmiştir: "Cebel-i Nablus Arapları bir fitne çıkarıp bu fitne sebebiyle araplardan çok kişi ölmüş bunlar arasında Curm Emiri Ebu Bekir ve şeyhlerinden olan Yusuf el-

Ceyyûsî ve İsmail'in ailesinden ve Abdülkadir'in ailesinden bir çok kişi ölmüştür (20)".

Bu ailenin derebeylik sınırları Beni Saab'dan Remleî Beyzaya kadar uzanıyordu. Bu aile önce Cayyus köyüne indi, oradan da daha emniyetli olan Kur köyüne geçti. Şeyh Muklîd El-Cuyusî 1124/1712 Beni Saab üzerine seçilmiş bir şeyh idi. Bu şeyhlik ondan sonra Oğulları şeyh Hasan ve Şeyh Assaf'a geçti. 1142/1727'de bu iki kardeşin ölümünden sonra çocukları arasında anlaşmazlık çıktı ve şeyh Muhammed Şeyh Abdülhadiyi öldürdükten sonra şeyhliği eline geçirdi. Ancak Hasan Abdülhadi babasının katilini öldürdü ve böylece fitne genişledi. Bunun üzerine Şam Valisi 1180/1766 da Mustafa Tukon'ı Beni Saab şeyhliğine tayin etti. Bu tarihten itibaren Ceyyûsî ve Tukan Ailesi arasında sürtüşme başladı. Çünkü Ceyyûsî Ailesi Tukan Ailesinin yerlerini gaspetmekle suçladı. Ceyyusiler Ali Bey ve Zahir el-Ömer'e karşı savaşlarında Kaysilere, Tukan Ailesi ise Yemenilere yardım ettiler ve Kur köyüne savunma amacıyla bir kale yaptılar (21). Daha sonra Cezzar Paşa, Ahmed Tukan'ı Nablus mütesellimi ve Muhammed Tukan'ı Beni Saab Şeyhi tayin edince Nimer, Cerrar ve Ceyyûsî aileleri Cezzar'a karşı birleşti (22). Fakat bu ittifak Fransızların Filistin'e saldırmasıyla donduruldu. Çünkü muhalif gruplar Napolyon'a karşı cephe almak zorunda kaldılar. Asrın I. yarısında Cebel-i Nablus da cereyan eden olaylarda Ceyyûsî Ailesi önemli bir rol oynamıştır. Şeyh Yusuf el-Vakîd ve Şeyh Mahmud Ebu 'Ode Azzun vadisinde Napolyon ile savaşan Ceyyû-

silerin başında yer aldılar (23) ve 1223/1808 yılında Şam Valisi İbrahim Paşaya karşı koydular (24). Daha sonra onlarla sulh yapılması, miri mallarının belirlenmesi ve hac hazırlıklarının yapılması için 1232/1816 yılında Sayda Valisi Süleyman Paşa tarafından çağrılan şeyhler arasında yer aldılar. Şeyh Ebu Ode kendisini Beni Saab Şeyhi olarak nitelerdi. Bu da Butün Beni Saab nahiyesinin Şeyhi olmak demekti. Bunlara ayrıca Meğaribe şeyhleri(25) adı verilirdi. Ceyyüsiler günümüzde de memleketteki içtimai mevkilerini sürdürüyorlar.

2- Nimer Oğulları :

Bu aile Şam'ın İslam fethi zamanında Fırat ceziyesinde bulunan Beni Nimer kabilesine intisab eder. Ayrıca haclı savaşı zamanında Hama çölünde bulunan Mahayın adındaki yere nisbetinde Mahayine adıyla da tanınırlar. Bu aileler XVII.yüzyılın başlarında devletin güvenliğini sağlamak için Abdullah Paşa komutasında Belka'ya gönderilen orduya katılmak suretiyle Cebel-i Nablus ve Belkaya bağlanırlar.

Bu ailenin adı bu tarihten itibaren Filistin'de ortaya çıkar, erkeklerine Ağa denir. Bazen de bu ailenin kurucusu ve ordu komutanı Emir Yusuf Bin Abdullah'e nisbeten Yusufiler adıyla da bilinirler. Fakat son olarak Nablus'da kabile kökenlerine dönerek Nemur adı ile bilindiler.

İhsan en-Nimer bu ailenin mezheb sırasını anlatırken bu günkü ailenin Abdullah Paşanın neslinden geldiğini, oğullarının Ali Ağa, Osman Ağa ve Yusuf Bey olduğunu söyler. Bu son oğlu olan Yusuf Bey miralaydı. Annesi de sadrazam Nasuh

Paşanın kızıydı. Bu zat Bey Unvanını almış Nablus'u kendine merkez yapmış ve orada 1090/1678 yılında mütesellim olmuştur. Daha sonra mütesellimlik görevi en büyük oğlu Ali Ağa'ya geçti. Bu görevde ona kardeşleri Muhammed, Ömer, Amcası Salih ve Amcasının oğlu Ahmed yardım ettiler. Abdulgani En-Nablusi Nablus'a ziyaretinde Nablus mütesellimi Ali Ağa'yı ziyaret ettiğini şöyle yazar. "Nablus mütesellimi Cenab Ali eş-Şorbacının evine indik. Bu Dimesk'deki Şorbacıların ileri gelenlerinden muteber emirlerin iftiharî Kerek kalesi eski muhafızı merhum Emir Yusuf'un oğludur....".

Daha sonra Nimer Yusuf'dan sonraki II. neslin 1183-1226/1769-1811 zamanına rastlayan Mustafa, İsmail, Kasım, İbrahim, Muhammed, Hasan ve Ali Ağalar olduğunu söylüyor. Nimer bunların hayatlarının Tokan Ailesi ile tartışmalarla ve zahir'a direnişlerle geçmiş olduğunu belirtiyor. Daha sonra yazar VI. nesli anlatıyor. Bunlar da Musa, Ahmed Ağa, Mehmed, Ali ve Abdül Fettah Ağa en-Nimer'dir. Yine bunların Tokan ailesiyle ve özellikle asrın birinci çeyreğindeki Nablus mütesellimi Musa Tokan beyle olan sürtüşmelerini gösteriyor. Daha sonra Abdül Fettah Ağa el-Nimer'in ve çocuklarının iç savaşta rollerini açıklar (26).

İbrahim eş-Sabbagın Seyh Zahir el-Ömer adlı kitabı gibi diğer Muasır kitablarda Nimer Ailesinin Zahir el-Ömer'e karşı direnişte herhangi bir rol oynadıklarına dair kayıt yoktur. Aksine Ceyyûsî, Tokan, Cerrar, Berkavî ve Rayyan ailelerini zikrederler. Aynı zamanda elimizde bulunan vesikalar

ancak sipahi miralay vazifesinin bu ailenin çocuklarının,(en-Nimer ve Abdul Fettah gibi(27)), elinde olduğunu söyler. Olaylardaki rolleri ancak Mısır hakimiyeti öncesinde Kays grubu içinde Cerrar ve Ceyyûsî Ailesi liderlerinde ve Mısır hakimiyeti sonrasında Abdulhadi Ailesi içinde olmuştur. Nimer ailesinden Nablus'da idari meclis ve diğer vazifelere girenlerde vardır. Bunun yanında Nimer Ailesi memlekette birçok toprak parçalarına sahip olup günümüze dek büyük içtimai mevkilerini korumuşlardır.

3- Tokan Ailesi :

Bu aile bir Arap ailesidir. Cebel-i Nablus'da Nablusun idaresinde Cerrar, Reyyan ve Abdulhadi aileleri gibi rol oynamışlardır. Bu ailelerin ortaya çıkışları diğer aileler gibi kazandıkları derebeylikler ve mütesellimlik vazifeleri sayesinde olmuştur. Bu ailenin faaliyeti 150 yıldan fazla devam etmiştir. Tokan Ailesinin Hama livasında yaşayan Mevâli kabilesinin bir kolu olduğu söylenir. Bu kabile Tokan ve Ebu Rişe olmak üzere iki koldan ibarettir. Bunların arasında anlaşmazlık çıkması Tokan Ailesi başkanının aşiretiyle birlikte Belka'ya, oradanda Nablus'a gitmesine sebep olmuştur. Mevali Ailesinin lideri, Feyyaz el-Havâri kabilesinin emirlerinden olan Sultan b. Abdullah, Ali b.Fahrettin el-Mani Es-Sani babasının Avrupa'ya gitmesinden sonra Tokan ailesini Şam bölgesinde uzaklaştırmak için Balka bölgesine göndermiştir. Daha sonra Nâblus'a giden bu aşiret Tokan aşiretinin bir koludur (28).

İngiliz Frederek Beyk Kitabında, bunların mezhepleri meşhur Beni Sahr kabilesine uzanır ki bu da Tokan ve Kaábne aileleri olmak üzere ikiye ayrılır. Fakat birinci ihtimal daha güçlüdür. Bek'in ifade ettiğine göre Nablus'da Tokan Ailesi altında birçok müttelik aileler vardır. Bunlar; Hıdır, Rahhal Said, Abdürrezzak, Osman, Hocalar, Ağalar ve Beylerdir. Beyler Ailesi Tokan Unvanını taşırdı (29). Bu aile XVIII. ve XIX. asırda ortaya çıktı ve XIX. asır olaylarında iç savaşta büyük rol oynadı.

XVIII. asırda bu ailenin en önemli kişilerinden Kudüs'e mütesellim tayin edilen Salih Tokan daha sonra Paşa Unvanını ve Mir-i liva rütbesini aldı ve daha sonra da Baalbek'e tayin edildi. Fakat 1155/1742'de çok şiddetli olduğu ve Baalbek ayaklanmasında zalimce güç kullandığı için Süleyman Paşa El-Azım tarafından zehirlenerek öldürüldü (30). Ayrıca, bu aileden 1197/1782'de Mısır ve Cidde Valisi olan Vezir Mustafa Paşa Tokan idi (31). Müellif es-Sabbag Zâhir el-Ömer Cebel-i Nablus'a nüfuzunu genişlettiğini anlatırken Cebel-i Nablus Şeyhlerinin sorumluları İbrahim el-Cerrar'ın ölümünden sonra Sanur kalesi emiri Muhammed el-Cerrar'dır. Cerrar Ailesinin işlerini eski bir aile üstlenir. O da Tokan ailesidir. Bunlar memleketi devlet adına idare ediyorlardı. Çünkü Cebel-i Nablus onların özel mülkleri idi. Bey Unvanıyla tanınırlardı ve eskiden beri Cebelin kararlaştırılmış malını Şam paşasına gönderirlerdi. Bu da 500 keseydi. Vali de bunu devlete gönderdi (32). Haydar eş-Şihabi 1192/1778 yılı olaylarını anla-

tırken Esad Tokan Bey'i anlatır ve onun Nablus divan valilerinden olduğunu söyler. Cezzar onu Cebel-i Lübnan'a halkın mütekebbirlerini tehdit etmek için gönderir. Bunun aynı zamanda Emir Yusuf El-Şihabi ile ilişkisi vardır (33). Butün bunlardan Tokan Ailesinin eski bir aile olduğu anlaşılıyor. XVIII. asırda, büyük rolleri olduğunu da Salih Tokan, Mustafa Tokan ve Esad Bey gibi fertlerinden anlıyoruz. Ayrıca IV. ve V.bölümünde göreceğimiz gibi Tokan Ailesi asrın olaylarında Yemen grubuna başkanlık etmiş, memleket üzerinde büyük yetkileri olmuş ve mütesellim görevini de üstlenmişlerdi. Bu alanda başkalarından daha şanslıydılar. XIX. asırda meşhur olan Ahmed, Muhammed, Esad, Halil, Musa ve Mustafa Tokan Bey gibi şahıslar Nablus mütesellim ve nahiye şeyhleridir. Tanzımatın sonra bu ailelerin çocuklarının bir kısmı yerli idare meclislerine girmişlerdir. Bu ailenin mülkleri ve paraları çoktur ve çocukları Üniversite eğitimi yapmışlardır. Bugün de bunların içtimai mevkileri vardır ve çoğu günümüzde bakanlık rütbelerine gelmişlerdir.

4- Cerrâr Ailesi :

Bu ailenin Nablus bölgesinde uzunca bir süre idârede ve derebeylik liderliğinde adı geçmektedir. Bu aile Ezdi kabilisinin bir kolu olan Şukran koluna intisab eder (34). XVII. asırda Kastal ve Belka'daydılar. 1080/1669 yılında Kerek ayaklanması sırasında bu ayaklanma onlara kadar uzanmış onlar da şeyhleri Zeyn ile Merc Beni Amir taşınmışlar ve Zeyn Lec'un'a Emir olmuştur. Oluşundan sonra oğlu Mustafa Arrabe'ye

gitmiştir. Mustafa öldükten sonra Ailesi orada liderlik yapan Nezzal ailesiyle çatışmış, bunun üzerine çocukları Harisiye'-ye intikal etmişlerdir. Burada tekrar Meşakiye ailesiyle çatışmışlardır. muellif Nimer, bunlarla Muhammed Ağa en-Nimer arasında bir ittifak yapıldığını, 1141/1728 yılında Nezzal ve Meşakiye'yi yok ettiklerini ve mülklerine girdiklerini, o zamandan beri de Asira, Yâsid, Zavate, Talluze, Tammun ve Tubâs köylerinde birçok mülklere sahip olduklarını anlatır. O tarihten itibaren idare sahnesinde de ortaya çıkmışlardır (35). Bunların ilk ortaya çıkışları XI. asrın sonlarında Lecun emirliğini kazanmış olmaları, ikincisi ise Meşakka ve Nezzal'ı istila etmeleriyle olmuştur. Bu durum bunların Nablus da Nimer ve Tokan ailelerinden daha eski olduğunu ortaya koyar. Belki de bu hikayenin ortaya çıkmasına onlar yardımcı olmuşlardır. Emir Haydar eş-Sihabi 1178/1764 yılı olaylarında bunları zikreder. O tarihte Şam Valisi Osman Paşa, Muhammed el-Cerrar'ı öldürmek için Sanur kalesine gider ve Yusuf eş-Sihâbi'den yardım ister. Fakat hiçbir netice almaz ve kaleyi feth edemez çünkü cerrar Ailesi o zaman çok güçlüdür ve kalesininde savunması kuvvetlidir. İkincisi ise Emir Yusuf Es-Sihabi Ali'ye yardım etmek için ciddi değildir. Çünkü cerrar Ailesi gibi kendisi de Kaysilerdendir (36). Bu da merkezleri olan Sanur kalesinin 1185/1771'den önce varolduğunu ifade eder. O zaman kendileri gibi güçlü olan Cerrar ailesinden bir lider vardır. Örneğin XIX. asrın başlarında Cinin mütesellimi olan meşhur lider şeyh Yusuf el-Cerrar gibi (37).

İbrahim el-Sabbağ onların hakkında şöyle der : " Zahir El-Ömer Cinin'i istila edip onları ve Merc Beni Amir'den çekilmek zorunda bırakınca Zahir Ömer'e düşman oldular ve ona karşı Mazi ailesiyle birleştiler" (38). Müellif el-Ura da şöyle diyor: " Sanur Kalesine Şeyh Yusuf el-Cerrar Nablus şeyhlerinin arasındaydı. 1222/1807 yılında Süleyman Paşa onları çağırıp askerleriyle birlik olmalarını ve sadık kalmalarını istemiş, onlara hediyeler vermiş ve kaftan giydirmiştir. Bunları 1232/1816 yılında hac ihtiyaçlarını hazırlamak için Şeyhleri ve mütesellimleri çağırdığında birde Süleyman Paşa zikretmiştir. Davet edilenler arasında Hacı Ahmed ve Muhammed el-Cerrar vardı. Bunlara kararlaştırılan malların getirilmesi için şer'i senetler yazılmıştır (39).

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki XIII. asır ortalarında Cebel-i Nablus'un liderliği Cinin sancağında Cerrar Ailesi'nin, Nablus da ise Tokan Ailesinin elindeydi. Kısacası Cerrar Ailesi Cebel-i Nablus'taki en güçlü ailelerden biriydi. Bu aile kabilelerine önemli ölçüde hakimdi. Bu da onların yerli liderlik ve idaredeki yükselmelerinde destek olmuş ve Cebel-de XVIII. asrın sonlarından XIX. asrın ortalarına kadar süren olaylarda büyük bir yer tutmuşlardır. Meşarık el-Cerrar nahiyesi günümüze kadar onların ismini taşımıştır.

5- Abdülhadi Ailesi :

Bu aile Cerrar ailesine intisab eden Şukran ailesin'den bir koldur. Dedeleri Salih'tir. Salih Cerrar'ın kardeşi olup, bunlar Zeyn'in oğullarıdır. Ebu Bekir b. Salih amcasının ço-

cukları 'Arrâbe'den ayrıldıktan sonra kendisi oraya yerleşmiş daha sonra da oğlu Abdulhadi oraya şeyh olmuştur (40). Böylece bu aile bir Arap ailesidir. Ortaya çıkışları kendi bölgeleri sınırı içinde ve geç zamana' yani XIX. asrın başlarına, tesadüf eder. Görülüyor ki Abdulhadi Ailesinin Arrabe'yi şeyhlik etmesi büyük bir sosyal muhafazakarlığına dayanıyordu. Bu da onların ortaya çıkışına yol açtı.

Abdulhadi Ailesinin XIX. asrın birinci çeyreğinde ortaya çıkışı küçük çaptaydı. Bunu Abdulhadi'nin Oğulları Hüseyin, Mahmud ve Muhammed'in faaliyetleri temsil ediyordu (41). el-Ura şöyle diyor: " 1232/1816 yılında Süleyman Paşa'nın çağırdığı ve devam ettiği şeyhler arasında Hüseyin Abdulhadi de yer alıyordu ve Süleyman Paşa Abdulhadi Ebu Bekir ve Oğlu Hüseyin'e taraftar gözüküyordu". el-Ura şöyle devam ediyor: "Baba ölünce oğlu yerine geçerci ve Süleyman Paşa'nın onu tutması yanında vali yardımcılarını muallim Hayyim ve Muallim Hanna'nın onu vali nezinde desteklemeleri neticesinde adı parladı ve babasından daha çok tanındı. Çünkü babası Arrabe'nin şeyhi olsa bile önemli simalardan değildi. Oğlu Hüseyin ise çok ilerledi. Cebel-i Nablus'un ileri gelenleri arasında daha büyük bir itibar kazanmıştı (42)". Fakat Abdulhadi Ailesinin yükselişi Mısır hakimiyeti sırasında ve 1858'deki iç savaşın sonuna kadar sürmüştür. Hüseyin Abdulhadi'nin Oğulları Süleyman, Muhammed ve Mahmud Tokan ve Berkavi ailelerine karşı olan yerli sirtuşmelerde büyük bir rol oynamışlardır. Bu çocuklar bu süre boyunca mütesellimlik görevini de ele geçir-

mişlerdir. Bunu daha sonra açıklayacağız.

Abdülhadi Ailesinin çocukları içtimai mevkilerini korudular. Nablus Cinin ve 'Arrabe'deki mülklerini muhafaza ettiler. Bunların mülkleri Nablus bölgesinin en geniş mülkler idi ve o zaman 200.000 dönüm teşkil ediyordu. Tanzimattan sonra da birçok idari göreve geldiler. Bu gün de Filistin ailelerinin en büyüğüdür.

6- Kasim Ailesi :

Bu bir Arap ailesiydi. Cebel-i Nablus'da idari işlerde ve derebeylik alanında rolleri vardı. Bunlar Abdulhadi Ailesi gibi geç devirde ortaya çıkmışlardı. Kasim Ailesi Sarki'l-Urdün'de bulunan Beni Hasan kabilesine bağlı Beni Gâzi ailesine intisab ederler. Cebel-i Nablus'a 1080/1669 tarihinde çıkan Kerek ayaklanmasından sonra gelen aşiretlerle birlikte gelmişlerdir ve Cimmain nahiyesine yerleşip yayılmışlardır. Ayrıca Beni Gazi aşiretinde Kasim Ailesinin yanı sıra Benu Reyyan Ailesi de çıkmıştır (43).

Bu aile XIX. asrın birinci yarısında ortaya çıkan derebeylikleri ve idareyi ele geçirmek için yerli sürtüşmeye iştirak etmiştir. EL-Ura şöyle der : " Seyh Kasim el-Ahmed 1232/1816 yılında Suleyman Paşa'nın Akka'ya davet ettiği şeyhler arasında yer almıştır (44)". Daha sonra Beni Gazi aşiretiyle Musa Tokan Bey arasında geçen münasebetler arasında onu zikr ediyor ve şöyle devam diyor : " Paşa Seyh Kasim el-Ahmed'i, Seyh Musa el-Osman'ı, Musa Tokan'ı ve ileri gelen Cebel-i Nablus şeyhlerini davet eder. Bunları birbirleriyle barıştı-

rır. Musa Tokan'ı Beni Gazi cemiyetinden ölenler için fidye vermesini zorunlu kılar ve Şeyh Kâsım'a şöyle hitab eder: Ya Şeyh Kasim, ancak senin hatırın olur ve Musa Tokan Uzerine yazdırdığı senedi ona teslim eder" (45). Bu olay da Şeyh Kâsım'ın, aşiretinde birinci derecede olduğunu gösteriyor. Yine bu şeyhin adı Sayda Valisi olan Abdullah Paşa ıla arasındaki anlaşmazlıkta geçer. Abdullah Paşa 1246/1830 yılında Sanur'u kuşatmış, yıkmış ve Kethudası İbrahim Paşa Akka'ya Nablus şeyhleriyle birlikte dönmüştür. Bu şeyhlerin arasında Abdullah Cerrar, Şeyh Hüseyin Abdülhadi ve Şeyh Kasim el-Ahmed vardır.

Kasim Ailesinin merkezi Cimmain'de bulunurdu. Bu merkez 1834'de İbrahim Paşa devriminden sonra zayıfladı. Çünkü şeyh Kasim el-Ahmed ve oğlu Muhammed öldürüldü. Ailenin diğer fertleri de Mısır'a sürgün edildiler. Fakat Mısır hakimiyeti sona erdikten sonra tekrar geri döndüler ve Reyyan Ailesinin el koyduğu mülklerini geri aldılar.

7- Reyyân Ailesi :

Bu aile de bir Arap ailesidir. Beni Gazi aşiretine mensuptur Beni Reyyan Ailesi şeyhliklerini 22 köyü kapsayan Cimmain nahiyesinin batı tarafına kurmaşlardır. Merkezleri Mecdel Yaba köyündedir. Kasim ailesiyle aralarında Cimmain liderliği Uzerine rekabet vardır. Bu nedenle Kaysilerden olan Reyyan Ailesi Cimmain'e liderliklerini iade etmek için Yemen gurubuna düşmanolurlar, Tokan ve Berkavi ailelerinin yanında yer alırlar. Mısır hakimiyeti sırasında Kasim Ailesinin Mı-

sır'a sürgününden sonra tüm cimmain'e hakim olurlar. Fakat Mısır hakimiyetinden sonra Kasim Ailesi geri döndüğünde iki aile arasındaki rekabet tekrar başlar, Kasim Ailesi bütün hakimiyeti ele geçirip Reyryan ailesini oradan kovar (46).

Reyryan Ailesi, iç savaş sırasında Yemen tarafını tutmuştur. Bu olayları daha sonra açıklayacağız. Bu ailenin zayıf olmasına rağmen içtimai mevkileri ve birçok mülkleri vardır.

8- Berkavi Ailesi :

Bu aile Seyf aşiretine intisab eder. Bu da Trablusşam emirleri olan seyf ailesiyle ilişkilidir (47). XVII. asırda Maniler onları rahatsız edince Burka'ya gittiler. Nufuslar çoğalınca Buraka'da yaşayan Lihfât kabilesi ile aralarında kan davası olmuştur. Bunlar üç kola ayrılır: Birisi Beni Saab'da Zinnâbe'de yerleşen Davut ailesidir. Diğer ikisi de Sofe ve Kufur Lebed'e yerleşen Musa ve İsa aileleridir.

Berkavi Ailesi son kol olan ve Şufe'de yaşayan İsa ailesine intisab eder (48). Berkavi Ailesinin olaylar sahnesine çıkışı XIX. asrın başlarında başlar. Bu ailenin en meşhur olana Şeyh İsa el-Berkevi'dir. 1214/1799 yılında Vadi es-Sair'e şeyh olarak tayin edilmiştir. Daha sonra bu aile asrın ortasındaki savaşta rol oynamıştır. Bunu da olaylar bölümünde göreceğiz.

9- Şemseoğulları Ailesi :

Bunlar Cebel-i Nablus'da bir derebeylik ailesidir. Merkezi Bitâ'dır (49). Bu aile bu köydeki en eski Hicaz aşiret-

lerinden biridir ve kendilerinden birçok aile türemiştir. Mesela: Udeyli, Hamâyil, Barlut, Rommani ve Ziyab aileleri gibi.

Şemsoğulları Yemen grubundandılar, Hacı Muhammed ailesiyle aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu topraklarını kaybetmişler fakat XIX. asrın başında Nablus mütesellimi olan Halil Tokan topraklarını geri vermiştir (50). Bu aile, Yemen grubu içinde iç savaşta da rol oynamıştır.

10- Hacı Muhammed Ailesi :

Hacı Muhammed Ailesi derebeyliklerden biriydi. Merkezi Beyt'dedir (51). Bu aile Beni 'Ukabe'den olan Tay kabilesine intisab eder. Meşarik El-Beytâvi toprakları asıl sahibi olan Atme ailesinden zorla olarak kendilerine mal etmiştir.

Bazıları bu ailenin kökünün Medine'den ya da Cebel-i Aclun'dan olduğunu söylerler. Dedeleri Hacı Muhammed XVII. asrın ortalarında Bitâ köyünde yerleşir ve Atme ailesini yendikten sonra emri bütün Meşarik'e geçer. Cimmâin'i Atme Ailesinin elinden aldıktan sonra nüfuzlarını Meşârik'e kadar genişlettiler. Fakat Hacı Muhammed Ailesi buna karşı koyar. Ancak memleketin şeyhleri aralarını bulur ve Kudüs yolu aralarında sınır kabul edilir. Yolun doğusundaki köyler Hacı Muhammed ailesine verilmiştir. Bu aile de Gazioğulları ailesine bağlanır.

Hacı Muhammedden sonra yerine dört oğlu geçer. Bunlardan Seyhzade, Karyut köyüne yerleşir ve sülalesine Saade Ailesi denir. Şeyh Ahmed, Beyt Forik'e yerleşir, sülalesine Ahmed Ailesi denir. Kenan, Cûriş'e yerleşir, sülalesine Abdülcelil

Ailesi denir. Bu da Beyt Decen'de yaşayan ve orada bir saray yaptıran liderlerden birine izafe edilir. Son olarak dördüncü oğul Mansur, Bita ve Telfit'te yerleşir sülalesi de Mansur adı ile tanınır. Mansur ailesiyle köyde yaşayan Şemseoğulları Ailesi arasında liderlik için birçok anlaşmazlıklar çıkmıştır.

XVIII. asrın sonlarında Meşarik el-Beytavi merkezi ve mahalli sorumluluk olarak Hacı Muhammed Ailesinin idaresindeydi Bu XIX. asrın sonlarına kadar devam eder.

Burada onları Kaysilikle bilinen Şeyhzade temsi eder.

1214/1799'da Halil Tokan Bey Nablus'a tayin edilince Şam valisinden bir emir çıkararak onu uzaklaştırır ve yerine Şemse Oğulları lideri olan Yemenilikle bilinen Tokan Ailesinin yanında yer alan Şeyh Mustafa Udlei getirir. Hacı Muhammed Ailesinin hepsi bir grup altında toplanmamıştır. Çünkü aralarında rekabet vardı. Telfit, Calud, Muğir ve Kusra'da yayılmış olan Yemenilik tarafını tutan Mansur Ailesi iç olaylarda Tokan ailesiyle dayanışma halinde olmuştur. Halbuki Hacı Muhammed Ailesinin diğer kolları Kaysi tarafları olup Abdulhadi, Cerrar, Nimer ve Ceyyûsî gruplarını desteklediler (52). Her iki taraf 1858'de sona eren iç savaşa istirak ettiler.

Bu aile toprak ve nüfus bakımından Nablus'un en büyük ailesiydi ve Hacı Muhammed Ailesi Meşarikli adıyla bilinen Meşarik el-Bitaviye tam olarak egemen olmuşlardır.

11-Diğer Aileler:

Yukarıda bahsi geçtiği gibi Yemen ve Kays grupları olarak bilinen bu gruplar XIX.y.y'da meydana gelen bütün sürtüşmelerin kaynağını teşkil etmişlerdir. Bu aşiretler bu sürtüşmenin neticesinde idari liderliği ve toprağı ele geçirebiliyorlardı. Fakat bu büyük ailelerin yanında Nablus livası köylerinde bazı küçük aileler de vardı. Bunların yerli olaylardaki faaliyetleri ancak büyük ailelere olan akrabalıkları veya onların bayrağı altına girmeleriyle ortaya çıkıyordu. Bunların en önemlileri (53) :

- Atâita :

Merkezleri vadi eş-Şair'deki Ramin'dir. Bu vadinin en eski şeyhlerindendir. Bunlardan bir cemaat kaleleri korumak ve vadilerini savunmak için Beni Saabdaki Suveyke'ye gitmişlerdir.

- Lihfat :

Hicaz'daki Oteybe kabilesindendir. Dedeleri önce Burkay'a gitmiş, sonra nesilleri çoğalınca Vadi eş-Şair eş-Şarki'nin etrafındaki köylere yayılmışlardır. Bu köyler Deyr Şeref Sabastiye, Nakura, Beyt Emrin, Silet ez-Zahir, Bezariye, Nısif Cubeyl ve Ecnistiye'dir. Daha sonra bunların yeni adları ve yeni aileleri teşekkül etmiştir. Fakat hepsi Lihfa'ya intisab ederler.

- Ahmar Ailesi :

'Anabate'de büyük bir aşirettir. Bunların adı altında birçok aile vardır.

- Seyf Ailesi : Berkavi ailesinden bahsederken bu ailenin kollarını da söylemiştik.
 - Duvikât Ailesi : Büyük bir aşirettir. Aileleri Nablus kazasına bağlı Bitâ, Asker, Balata ve Rocib köylerine yayılmışlardır.
 - Şitivât Ailesi : Merkezleri Kufur Kaddudum'dur (Nablus Kazası)
 - Cebbarat Ailesi : Büyük bir aşirettir. Merkezleri Hecce'dir (Nablus kazası)
 - Zarağma Ailesi : Merkezleri Tobas'tır (Nablus Kazası)
 - Rızvan Ailesi : Merkezleri Azzun'dur (Beni Saab Kazası)
 - Zeyd Ailesi : Merkezleri Kalkiye'dir (Beni Saab Kazası)
 - Hataf Ailesi : Merkezleri Rentis'dir (Cimmain Kazası)
- Bunlar Cimmain Garbiyedeki en kuvvetli cemaatlerden sayılırlar.
- Mansur Ailesi : Merkezleri Kufur-Kallil'dir - Nablus Kazası
 - Ebu Hantaş Ailesi : Merkezleri Kakundur - Beni Saab Kazası
 - Tahir Ailesi : Merkezleri Ya'bed'tir - Cinin kazası. Bunlar büyük bir aşirettir. Birçoğu da Nablus da ikamet ederler.
 - Ziyud Ailesi : Merkezleri Sile El-Harsiye-Cinin kazası
 - Debabise Ailesi : Merkezleri Talluza - Nablus Kazası
 - Humus Ailesi : Merkezleri Huvvara - Nablus Kazası
 - Kenan Ailesi : Merkezleri Kufur Kalil - Nablus Kazası
 - Şaraba Ailesi : Merkezleri Avarta - Nablus Kazası
 - Faris Ailesi : Merkezleri Merde - Cimmain Kazası

- | | | |
|-------------------------|------------------------------|---------------------|
| - <u>Namıra Ailesi</u> | : Merkezleri Selfit | - Cimmain Kazası |
| - <u>Affana Ailesi</u> | : Merkezleri Selfit | - Cimmain Kazası |
| - <u>Arram Ailesi</u> | : Merkezleri Selfit | - Cimmain Kazası |
| - <u>Nezzal Ailesi</u> | : Merkezleri Kalkilya | - Beni Saab Kazası |
| - <u>Şerim Ailesi</u> | : Merkezleri Kalkilya | - Beni Saab Kazası |
| - <u>Davud Ailesi</u> | : Merkezleri Kalkilya | - Beni Saab Kazası |
| - <u>Kamir Ailesi</u> | : Merkezleri Kufur Kaddum | - Cimmain Kazası |
| - <u>Reşid Ailesi</u> | : Merkezleri Sirve el-Kefir | - " " |
| - <u>Huffaş Ailesi</u> | : Merkezleri Merde | - " " |
| - <u>Ceradat Ailesi</u> | : Merkezleri Sile el-Harsiye | - " " |
| - <u>Sura Ailesi</u> | : Merkezleri Deyr el-Gusun- | Beni Saab
kazası |

- | | |
|--|------------------|
| - <u>Kuffa Oğulları</u> : Merkezleri Eynanza | - Cimmain Kazası |
|--|------------------|

Bu aileler Yemen ve Kays grupları arasında şu şekilde ayrılıyorlardı.

<u>Yemen Grubu</u>	<u>Kays Grubu</u>
Faris Ailesi	Dovikat Ailesi
Nezzual"	Kenan "
Nizal "	Debabise "
Şerim "	Zarayma "
Davud "	Ziyud "
Hufaş "	Tahir "
Kamir "	Hantaş "
Reşid "	Zeyd "
Ceradat "	Cebbure "
Sura "	Şemseoğulları "
Kuffa Oğulları Ailesi	Mansur "
Savafite Ailesi	Lihfat "
Şarabe "	Halaf "

B- İKTİ':I- ARAZİ TAKSİMATINA BİR BAKIŞ:

Osmanlı İmparatorluğuna ait toprakların tümü, müslümanların halifesi, yerlerin ve denizlerin mülki sıfatıyla Osmanlı Padişahının tasarrufu altındaydı. Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren arazinin taksimi ve mülkiyetini düzenleyen kanunlar ortaya çıkmıştır (54). Bu kanunlara göre Osmanlı devrinde arazi şu ana kısımlardan teşekkül ediyordu :

1- Araz-i Mevkufa Veya Vakıf Arazı :

Bu tabir, cami, mescid, tekke, türbe, medrese, mektep ve imaret gibi dini müesseselerle hayır kurumlarının masraf karşılığı olarak bir arazi veya gelirini tahsis etmek manasına kullanılırdı. Yani bu arazinin geliri devlet hazinesine giderdi. Vakıf arazi, satılmaz, miras olarak kalmaz, kimse tarafından müdahale edilmez ve devletin himayesi altında bulunurdu (55).

2- Metruk Arazı Veya Arazı Metruke:

Rakabesi devlete ait olup tasarrufu kimseye verilmeden herkesin faydalanmasına bırakılan otlak, yaylak, batlık, harman yeri gibi arazidir. Bunun maktu vergisini beraberce faydalananlar verirlerdi (56).

3- Mülk _____ Arazı _____ :

Rakabaşı şahıslara ait olup öşür ve haraç vermezlerdi. Eğer hem rakabesi hem tasarrufu şahıslara ait olursa buna sırf mülk, rakabesi şahıslara ve tasarrufu devlete veya devlet namına arazi tasarruf edenlere ait olursa buna malikâne

divanı denilirdi (57).

4- Mektum Arazi : Yani rakabesi devlete ait olup kaydı bulunmadığından şahıslar tarafından gizlice ve hiç bir vergi verilmeden kullanılan arazi (58).

5- Mevat Arazi : Arazi bir kimsenin tasarrufunda ve mülkünde bulunmaktadır. Bu arazi üzerinde bir kimsenin mülkiyet hakkı varsa, tasarruf hakkı varsa, miri arazi bahse konu olur. Bu arazi ahaliye terk ve tahsis edilmemiş olmalıdır ve köy veya kasabaya uzak ve intifa olunmayan bir arazi olmalıdır. Çünkü arazi kanunu, taşlık, kiraç, pırnalık ve otlak gibi hali mahalleri demek suretiyle, bu yerlerin ahalinin intifasına terk edilmemesini öngörmüştür (59).

6- Miri Arazi Veya Araz-ı Miriye :

Rakabesi yani mülkiyeti devlete ait topraklar. Devlet bunların kullanma hakkını belli şartlarla belli kimselere verirdi. Bunların başında ise, Tımar, zeamet ve havass-ı humayun sahipleriyle yurtluk ve ocaklık, arpalık ve malikane sahipleri gelirdi. Bu şekilde toprağa tasarruf edenlere, meskun olan ve toprağı işleyip mahsul elde eden halkın vermekle mükellef bulundukları yıllık verilen vergi devlet tarafından terk olunmuştur (60).

Görülüyor ki miri arazinin temsil ettiği asker, sipahi devlet arazinin büyük bölümünü içine alıyordu. Tımar, zeamet, malikane ve iltizam şeklinde devletin koyduğu miri arazi kanunları uyarınca asker ve sivil devlet erkanına dağıtılıyordu. Bunun karşılığında devlet askeri hizmetler, ve kesintisiz

olarak hazineye vergi ve gelir tahsil etmektedir. Bu miri araziler kullanım şekline göre şu kısımlara bölünmüştür: a- Tımar Sistemi: Tımar arazisinin mülk olarak verilip verilmediğine göre :

Mülk Tımarlar : Anadolunun bazı vilayetlerinde mevcuttu. Mülk tımar sahibi, sefer anında muayyen miktarda cebeli gönderir, kendisi bizzat sefere gitmeye mecbur değildir. Bu mukellefiyetini yerine getirmediği takdirde, tımarın bir yıllık geliri hazine tarafından müsadere edilirdi. Fakat tımar alınıp başkasına verilmezdi. Bu tımarlar mülk olarak verildiği cihetle, sahibinin ölümü halinde önce oğluna, oğlu yoksa diğer mirasçılara intikal ederdi. Bunlar da ister erkek ister kadın olsun sefer vukuunda mutlaka cebeli göndermek zorundadırlar (61).

Mülk olmayan tımarlar ise hizmet mukabili varıdatın bir kısmının tahsisi suretiyle verilen tımarlardı ki, Osmanlı tımarlarının çoğu bu kabilden tımarlardır (62).

Dirlik (Tımar): Arazinin gelirine göre dirlik üç kısma ayrılır :

1- Has : Senelik geliri yüzbin akçeden fazla olan dirliklere verilen isim. Haslar, Sancak Beyleri, Beylerbeyi, şehzade, vezir, hükümdar ve hükümdar hanımları gibi şahıslara verildi. Memuriyetleri devam ettiği müddetçe bundan faydalanırlardı. Has sahibi olan kimse, senelik gelirinin her 5000 akçesi için bir cebeli göndermeye mecburdu (63).

2- Zeamet : Senelik geliri 20 bin akçeden 99.999. akçeye

kadar dirliklere zeamet denir. Zeametın yıllık geliri elli bin akçeden yukarı ise, buna ağır zeamet de denirdi. Bunlar, subası gibi memurlara, eyalet merkezlerindeki defterdarlara ve sancaklarda alay beylerine verilir. Zeamet sahibine ise zaim adı verilirdi. Zeamet sahipleri de gelirin 20 bin akçesi hariç her 5000 akçe için bir cebeli beslerdi. Bir zeamet munhal olunca tımarlara tevcih olunurdu. Yalnız bu tezkireli zeamet içinde yani icmal defterinde esasen aslında zeamet olarak mevcut ve kayıtlı ise böyleydi.

Bir tımar terrakki edip zeamete yükselirse, bu zeamet munhal olduğu zaman terakki şekilde eklenen hisseler düşer ve yine tımar şeklinde tevcih olunurdu. Eğer aslı zeamet ise, yani tezkireli ise 20 bin akçeden üstünde alınan terakkılar munhal vukunda düşerek zeamet 20 bin akçe olarak kalırdı. Zira terakkılar şahsa mahsustu. Zeametın hepsi serbesti. Yani rûsum-i örfiye ve rûsum-i şer'iiyesinin hepsini zeamet sahibi alır ve sancak beyi ile şubasılar müdahale etmezlerdi. Ayrıca zeamet sahipleri Sulh zamanında da sancak beylerine tabi sayılmazlar, zeametleri, hududuna kimse tecavüz edemez. Topraklarında bir mucrim bulunursa kendileri tutarlardı. Sefer zamanı cebelileri ile birlikte sancak beylerinin maiyetine giderlerdi (64).

3- Tımar : Senelik geliri 19.999 akçeye kadar olan dirliklere tımar denir. Tımarlar hizmet mukabili askerlere verilmektedir. Tımar sahipleri, senelik gelirden kılıç adı verilen muayyen bir kısmın ayrılmasından sonra, geriye kalan gelirin

her 3.000 akçesi için bir cebeli getirmeye mecburdular. Kılıç bedeli sipahinin kendi aylığına karşılıktır. Kılıç illere göre ve tımarların tezkireli veya teskiresiz olmasına göre, 2.000, 3.000, 6.000 akçe arasında değişir.

Bir kimsenin uhdesinde birden fazla tımar bulunursa, bunları zeamete çevirmek mümkündür. Fakat bir zeameti tımar olarak parçalamak asla mümkün değildir.

Haslar, has sahibi kimselerin vazifesine bağlıdır. Vazifeleri devam ettiği müddetçe sürer. Zeamet ve tımarlar ise sahiplerinin ölümlü halinde, ölenin oğullarına verilir. Tımarlara müstereken veya müstakilen tasarruf olunabilir. Müsterek tımar, ekseriye ölen tımar erinin çocuklarına, tımar parçalamak imkanı olmadığı için toptan verilmek suretiyle ortaya çıkar (66). Harpte ölen tımar sahibinin oğluna verilen den daha büyük tımar verilir. Buna sebep harp meydanında şehit düşen sipahinin arkasında bıraktığı çoluk çocuğunun sefalet çekmemesi ve ocağının sönmemesini temindir. Bunu düşünen sipahi cephede canla başla savaşıyor (67).

TIMAR Sahiplerinin Gördükleri İşlere Göre :

1- Eşkinici Tımarları : Bunların sipahileri, harp anında cebelileriyle birlikte cepheye giderler. Osmanlı tımarlarını ekseriyeti bu nevidir.

2- Mustahfız Tımarları : Bu tımarların sahipleri muayyen kaleleri korumakla mükellefdir.

3- Hadane Tımarları : Bu tımar sahipleri saraya ve dini kurumlara belli hizmetlerde bulunmakla mükellefterler. Bu tımarların sayısı azdır (68).

Veriliş Şekillerine Göre :

Kanunî devrine gelinceye kadar, ölmüş olan tımar sahiplerinin oğluna beylerbeyi tarafından tımar veriliyordu. Fakat 1530 tarihinde bu usul değiştirildi ve beylerbeyinin tezkiresi üzerine, İstanbul'dan fermanla verileceği esası kabul edildi. Beylerbeyi tımar talepten kimsenin sipahizade olup olmadığını tetkik eder; tımar talep eden kimsenin beyanlarını teyid ediyorsa, bu şahsa bir tezkire verir. Bu tezkire ile İstanbul'dan o şahsa tımar tevcih edilir. Bu muamele tezkireli ve tezkiresiz tımar ayırımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (69). Bu izahattan sonra, tezkireli ve tezkiresiz tımarları şöyle tarif edilebilir :

1- Tezkireli Tımarlar : Beylerbeyinin doğrudan doğruya yetkili olmadığı tımarlardır. Bunlar başkenten verilir. Beylerbeyliklerin arazileri aynı büyüklükte olmadığından, tezkireli ve tezkiresiz tımarlar her beylerbeyiliğine göre değiştirmektedir. Mesalâ bazı sancaklarda 6000 akçe, bazılarda ise 5000 akçellik tezkireli tımar olunurdu (70).

2- Tezkiresiz Tımarlar: Beylerbeyinin doğrudan vermek yetkisine sahip olduğu tımarlardır. Bunların kıymeti tezkireli tımarlardan düşüktür (71).

Bu sistemin hem iyi hem de kötü tarafları vardı. İyi tarafları şunlardı :

- Bu sistem devlet sınırları içindeki topraklarda geniş alanların ekilmesini teşvik etti. Özellikle barış zamanında derebeylerle çiftçiler arasında müşterek menfaat temeline dayanmıştır.
- Savaş zamanında devlete masrafsız olarak bazen yüzbin (72) kişiyi bulan süvari kuvvetlerini kazandırdı. Çünkü sipahiler savaşa silahları ve erzaklarıyla giderlerdi. Bu yüzden devlet onlara para vermezdi.
- Barış ve savaş zamanlarında sipahi askerlerine verilen maaşın devlet hazinesinde kalmasına imkan vermişti.
- Devletin en güçlü savaş kuvvetleri timar ve zeamet sahiplerinden teşekkül ediyordu.
- Bu sistemin uygulandığı yerlerde devletin özellikle mali geliri çiftçilerden vergi toplaması kolaylaşmıştır.

Kötü tarafları da şunlardır :

- Derebeylik sistemi (timar-zeamet) savaş işlerine bağlı ve sipahilik üzerine kurulduğu için iktisadi hayatın uzun vadede gelişmesine yardımcı olmamış, tam tersine çiftçilerin fakirleşmesine ve miri arazinin geniş olanlarının terk edilmesine sebep olmuştur (73).
- Sipahilerin çoğu daha çok faydalanmak için timarlarını özel ve irsi mülklere çevirmişler ya da ferdi vakıflara sokmuşlardır.

- Bu zeamet ve tımar sahipleri savaş zamanında topraklarının ve gelirlerinin ellerinden gitmemesi için hükümetin çağrısı karşısında ağır hareket etmişler dolayısıyla devlette onların üzerinde nüfuzunu kuvvetlendirmeye çalışmıştır.
- Sipahilerin savaş eğitimi ve at yetiştirmeyi ihmal etmeleri öldürücü becerilerini kayıp etmelerine sebep oldu. Bu da hükümeti tımarların çoğunu sahiplerinden almak zorunda bıraktı.
- Bu sistemde barış zamanında çiftçiler askerlerin elinde alet olmuşlardır. Askerler mahsulün büyük bir kısmını kazanmışlar. Çiftçiler ise köle muamelesi görmüşlerdir.
- Eskiden sadece sipahilere verilen tımar ve zeametın mütesellimlerin adı altında erlere de verilmesi tımar ve zeametle ilgili miri arazi de uygulanan kanunların bozulmasına sebep oldu. Dolayısıyla tımarların sahiplerinden alınmasını kolaylaştırdı.
- Bu sistem ilk ve ana görevi olan köylerde ve kasabalardaki güvenliğı sağlamakta başarısız oldu. Çünkü bunlar askeri görevlerin verdiği yetkiye dayanarak birçok avantajlar kazanmak istediler (74).

b- Tımar Sisteminin Bozulması

Kanuni devrinde tekamülünün zirvesine erişen tımar sistemi, bu padişahın ölümünden sonra bozulma belirtileri göstermiş (75). II. Selim Saltanatı sırasında (1566-1574) Sadrazam Sokulla Mehmed Paşa bu bozulmanın önüne geçmek konusunda bir takım tedbirler alınmıştır (76). III. Murad devrinde (1574-1595) tımar sistemindeki bozukluk daha da artmış; bir takım

tımar sahipleri sadrazamlara rüşvet vererek vazifelerini yapmaktan kaçınmıştır. Beylerbeyi, tımarları ehline değil, en çok rüşvet veren kimselere vermiş ve saray hediye yarışına giren kişilerle dolup taşmıştır (77).

1584 tarihinde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 300 akça karşılığında ecnebilere tımar vermesiyle tımar sistemindeki bozukluk hâd safhaya varmış, nihayet III. Mehmed zamanında (1598-1603) artık tımar kanunlarına hiç bir riayet edilmez olmuştur (78). Sultan I. Ahmed (1603-1617) devrinde Sadrazam Murad Paşa, dirlikleri düzeltmeye karar vermiş ve Ayni Ali Efendi'yi Defter-i Hâkâni eminliğine tayin etmiştir. Ayni Ali, Osmanlı Devletinde yüksek rütbeli ve iktidarda bulunan kimselerin, askerlerin ne kadar tımarları olduğunu, sancak beylerinin bulunduğunu tesbit etmekle görevlendirilmiştir (79). Fakat bu düzeltme çabaları da bir netice vermemiştir.

1623 yılında padişah olan IV. Murad, Kocı Bey risalesinden aldığı ilhamla tımar sistemini ıslah etmek istedi (80). IV. Murad'ın başlattığı ıslah hareketini I. İbrahim (1640-1648) devrinde Sadrazam Kemankes Kara Mustafa devam ettirmek istemiş fakat idam edilmesi sebebiyle buna muvaffak olamamıştır (81).

IV. Mehmed zamanında (1648-1687) artan mali sıkıntıyı gidermek için tımar gelirinin % 50'si musadare edilmiştir. 1656'da sadaret makamına gelen Köprülü Mehmed Paşa, bütün tımar ve zeamet sahiplerinin beratlarını yenilemelerini emretti ve bir çok kereler dirlik yoklamaları, yaptırdı. Fakat bu ça-

balar da dirlik sistemini düzeltmeye yetmedi (82).

İyi işlediği müddetçe kuvvet unsunlarından birini teşkil eden dirlik sistemi çöküntü ve dağılma devrinde, bozulmuş ve devletin karşısına yüzlerce derebeyi çıkmış ve memleketin ıktisadi hayatını felce uğratmıştır. Bu sebeple dirlik sistemini ilgası elzem hale gelmişti (83).

1703 tarihinde Girit adasında ortadan kaldırılmış ve burada maaşlı memurluk düzenine geçilmiştir (84). Ülkenin diğer yerlerindeki tımarlar ise 1812 tarihinden itibaren mahlul oldukça verilmemeye başlamış ve sonunda tımar sistemi Gülhane Hatt-ı Hümayını ile tamamen ortadan kaldırılmıştır (86). Ancak pek uzun bir müddeten beri, tımar toprakları üzerinde hakiki bir malik gibi hareket eden tımar sahipleri, bu topraklar üzerinde mülkiyet hakkı iddia etmişlerdir. İşte bunun içindirki Tanzimat fermanı ile dirlikleri elinden alınan kimselere, dirliklerine karşılık olarak bu arazi tekrar bağlanmıştır (87).

Tımar sistemi bu şekilde tarihe karışırken Miri arazi rejimini de yeni düzene bağlanmak gerekiyordu. Bu yolda girişilen münferit tedvin faaliyetlerinden sonra miri araziye esaslı bir şekilde tanzim eden 1274/1858 tarihi arazi kanunu kabul edilerek yürürlüğe konmuştur (88).

c- Şam'daki Miri Arazinin Genel Durumu Hakkında Notlar :

Şam'daki miri arazinin taksimatı imparatorluğun diğer yerlerde kimden farklı değildi. Bu araziler daha önce bahsettiğimiz türlerin hepsini kapsadı. Arazi sisteminde uygulanan kanun-

lar, Osmanlı padişahlarına Şam arazisinden geniş alanları askerlere dağıtmaya yetkili kıldı. Bu araziyi, tımar, iltizam, zeamet ve malikane sistemlerini içeren derebeylik şeklinde dağıttı. Osmanlı devletinde miri arazi şu yönde kullanılırdı: Miri toprak parçası Şam valilerinin aracılığıyla genişletildi ve bunlar ellerden geldiği kadar bu toprak parçasına özel veya mir-i'den geniş alanları katmaya çalışırlardı (89). Bir başka yön daha vardı ki bu da, miri araziyi özel mülke çevirmek veya babadan oğulla geçen vakıflar haline getirmek. Bu durum ise kendi çıkarı için miri araziyi kullananların isteğine bağlıydı.

Bu konuda şiddetli tapu kanunları olmasına rağmen miri mütesellimler vakıfları istismar ediyorlar, mali vergi ve askeri yardım vermeden bu arazilerin çoğunu babadan oğula geçen vakıflar haline getiriyorlardı. Böylece XIX. asrın ortalarında vakıf arazinin sadece Şam'da değil tüm imparatorlukta dörtte üçünü miri arazi teşkil etmiştir. Bunun neticesinde Osmanlı devletinin sonunda Şam'da miri arazi önem bakımından vakıf arazisinden sonra gelmeye başladı. Fakat, zeamet ve tımar arazisi, XVII. asra kadar, önem bakımından özel mülklerle ve vakıf arazisiyle mukayese edilemeyecek kadar kıymetliydi (90). Şam'da mir-i arazi, % 60 büyük mülkler, % 15 orta mülkler ve %25 küçük mülkler olmak üzere sınıflanmıştır.

Bu durum tımar sisteminin bozulmasıyla beraber, yerli derebeyliğin Şam'da Osmanlı hakimiyetinin öncesine dayanan ve uzun süre devam eden toprağa ve çiftçiye egemen olmasına se-

bep olmuştur (91). Bu durum Osmanlı idarecilerini emri vakiyle karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü aşirete dayanan bu bölgelerde tımar ve zeamet sisteminin ciddi bir şekilde uygulanmanın zor olduğunu anladılar (92). Özellikle Osmanlı idaresi yerli halk arasından kendisine destek bulmak için oradaki sosyal hayatın korunmasını tercih etti ve bu bölgeyi gerekse yere idare etmek istemedi. Sonunda en iyi desteği, Osmanlılardan hiçbir hizmeti esirgememiş olan bu toprak sahibi malik ailelerden gördü. Bunlardan en önemlileri Mercidabık savaşından sonra Yavuz Sultan Selim'in yanında yer alan Lübnan'daki derebeylik şeyhleridir. Lecun'daki Turrabay ailesi ve bunların derebeylikleri de yarı mülk sahipleri gibi, geleneklerin verdiği yetkiye göre, bu araziye kendilerine bağlı saydılar.

XIX. asrın başlarından itibaren bedevi saldırıları çoğaldı. Bunlar Horan, Mean ve Belkaya sızdılar (1803-1810) ve Şam arazisinin büyük bir kısmı ve Filistin sahil şeridi bedevilerin saldırılarına sahne oldu. Bedeviler miri araziden otlak ve ayrıca kendilerine silah temin ettiler. Daha sonra bazı kabileler Mültezim Zahir El-Ömar'ın Celil'deki ayaklanmasını desteklediler. Bunun yanında bedeviler XIX. asrın birinci yarısı boyunca Cebel-i Nablus aileleri arasındaki yerli savaşta bazı aileleri desteklemişlerdir (93).

Şam'daki miri arazi yukarıda göstermiş olduğumuz şartlara göre derebeylik, tımar, iltizam, malikane olarak taksim edilmıştır. Fakat Şam vilayetleri özel olarak eyalet niteliği kazanmış ve sadece Dimeşk Eyaletinin (Şam) bütçesi bir milyon

akçeyi aşmıştır. XVII. asrın başlarında vilayetlerin bütçesi şöyleydi (94).

Dimeşk Eyaleti 9.483.003 akçe

Halep Eyaleti 11.389.204 akçe

Trablusşam Eyaleti 7.694.732 akçe

Bu vilayetler askerlerini bağlı ve sipahi olmak üzere şu şekilde takdim ederler :

Dimeşk Eyaleti 2600 sipahi

Halep Eyaleti 2500 sipahi

Trablusşam Eyaleti 1400 sipahi

İkta sisteminin ve genel olarak Osmanlı Devletinin zayıflaması ve bozulması sebebiyle devlet bu sistemi ıslah etmek için birçok teşebbüste bulunmuş fakat bu teşebbüslerin daha önce de açıkladığımız gibi başarısız olması bu sistemin feshine sebep olmuştur. Bu ıslahlar şam vilayetlerinde de bahsettiğimiz kanunlarla uygulanmıştır.

II- İltizam Sistemi:

XVII. yüzyılda itibaren devlete gelir getiren kaynaklar, yavaş yavaş muayyen bedel mukabilinde şahıslara verilmeye başlandı. Bu usulün adı iltizamdır. İltizamı üzerine alan kim-seler, yani multezimler, geliri devlete peşin olarak öderler, sonra gene hükümet kuvvetine dayanarak bunu halktan tahsil ederlerdi. Tabii bu işte büyük kârlar peşinde koştuklarından, hem iltizam için verdikleri parayı, hem de bu işi almak için

muhtelif kimselere sundukları rüşveeti ve fâhiş kârı halkın sırtından çıkarmak için yapmadıkları zulüm kalmazdı.

Devletin gelir kaynakları halkın ödeme kabiliyeti eksildiği için iltizamla âdeta kurudu ve mültezimlerden bu sefer işlememiş ileri yıllara ait vergilerde peşin alınarak o yüz yılda muhtelif sebeplerden dolayı artan devlet ve saray masraflarına harcandı. İltizama verilen arazi ve sair gelirliere ise mukataa denirdi. İltizam bazan kaydı hayat şartına, bazan da bu hak babadan oğula geçmek suretiyle de olur, böyle zamanlar da iltizama verilen yer, mülke yakın bir şekilde mültezim eline geçmiş olurdu.

Osmanlı İmparatorluğunda her türlü iltizam mukataa sisteminin alıp yürümesine, Amerika'dan Avrupa'ya bol miktarda gelmeye başlaması dolayısıyla kıymetli maden fiyatlarının inmesi ve elinde para bulunanlar da bunu sabit bir kıymet olan toprağa yatırma arzusunun doğması da sebep olmuştur.

İmparatorlukta miri toprak sistemi câri olduğundan toprağı satın almak imkansızdı. Lakin iltizam usulüyle mülkiyete yakın bir tasarruf sistemi kurulmuş oluyordu. İltizam 18 Şubat 1856 tarihinde ilga olunarak yalnız toprak üzerinde hiç bir tasarruf hakkı iddia etmemek şartıyla aşar iltizamın devamına müsaade olunmuştur (95).

ŞAM'daki İltizam Sistemine Bir Bakış:

XVII. asırdan itibaren devletin askeri iktâ'nın yerine getirdiği iltizam sisteminin Şam'da Memlûk devrine kadar gi-

den tarihi bir kökü vardır. Osmanlı devrinde ikta'ın olduğu zaman, Şam'da Memlûk devrinde iltizam yaygındı. Bunu Toynbe şöyle dile getiriyor: "iltizam sistemi Osmanlı hakimiyetine girdiği sırada Şam'ın özel sosyal bünyeye sahip dağlık kısmında şu veya bu şekilde uygulanıyordu ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde mültezimler hazine adına vergi ve harç topluyorlardı" (96). Fakat bu sistem ancak ikta sistemi çöktükten sonra yürürlüğe girdi ve tanzimat kanunlarının çıkışına kadar devam etti. Çünkü bunların çıkışından sonra ikta ve iltizam sistemleri sona erdi.

iltizam sistemi, mir'i vergilerden hazineye ve bütçeye iyi bir gelir sağlamak için kurulmamıştı. Ayrıca askeri, sultani ve diğer nafakaları karşılamak maksadıyla da değildi (97). Bu sistem, devlet, sipahilikten vazgeçerek yerine askeri ve idari memurları askere aldığı anda, devletin lehine birçok kâr sağlamıştır. Bu memurlar da özel miri araziden malın toplanması karşılığında hazineye belli bir miktar mal ödüyorlardı. Bu sistem ikta sisteminden daha iyi değildi. Çünkü birçok problemin çıkmasına sebep oldu. Bu problemlerin çözülmesi iktisâdi nizamın çökmesine yol açtı. Nihayet idareciler de bu sistemi malikane sistemine çevirdiler (98).

iltizam sisteminin uygulanmasında birçok zararlar görüldü. Toprağın sahibi yanında yıllık vergi toplayan mültezimlerin eli altında çalışan çiftçi de zarar gördü. Bu durumu Haydar El-Şahabi 1804 yılı olaylarını anlatırken şöyle dile getiriyor : "Bu yıl Şam, Humus ve Hama'da zulüm arttı. Hatta bir

ay içerisinde Hamaya beş mütesellim tayin edildi ve hepsi halka eziyet etti " (99). Ayrıca babasından iltizam görevini devir alan Zahir El-Ömer Safed ve Taberiye de bu görevi hayatı boyunca yürüttü ve nüfuzuna rağmen yine de devlet nezdinde vergi mültezimleri arasında yer aldı (100). Yine Cezzar Ahmed Paşa Şam'a hükmetmesinin Akka'da zulmetmesinin ve Şam'da devletin emrilerini yerine getirmek şartıyla devlet nezninde bir vergi mültezimiydi (101).

İltizam sisteminin malikhaneye dönüşmesi neticesinde birçok miri arazi mültezimlerin özel mülkü itibar edildi. Şam'da Azım ailesi malikhane sahiplerinin en büyük örneğidir. Bu aileye XVIII. asrın birinci çeyreğinde MaarratU'n-Numan malikhanesi verilmiş, nüfuzları genişlemiş ve XIX. asrın ortasına kadar Şam'ın en büyük hakimleri olmuşlardır (102).

Kısacası bu malikhane sistemi yıllık iltizam yerine hayat boyu iltizam sayılır. Bunun hedefi kasabalardaki ziraatın çöküşünü önlemek, çiftçilerin üzerindeki yükü hafifletmek ve eskiden olduğu gibi çiftçiye ancak karnını doyurabilecek kadar para ödeyen, mültezimlerin zulümlerine engel olmaktır. Böylece malikhane sistemini teşvik etmek XIX. asrın birinci yarısı boyunca önemli bir zaruretti. Bunun hedefi mültezimlerin mir'i arazi üzerinde kötü idarelerini durdurmak, ayrıca ordu komutanlarını ve büyük subayları, kendilerine has malikhane şeklinde bu miri mülklerin verilmesiyle, razı etmektir. Böylece bunlar hem subaylık hem de tahsildarlık ve idarecilikte uğraşmışlardır (103).

Bütün bu uygulanan metodlar, ister ikta ister yıllık iltizam ister hayat boyu malikhane ya da doğrudan vergi olsun, bu miri arazinin devletin lehinde kullanılması için iyi bir çözüm bir metod değildir. Dolayısıyla buna şöyle bir çözüm düşünülebilirdi: Bu miri arazileri şahsi mülkiyet haline getirmek ve tasarruf arazisi üzerinde çalışan ya da yöneten kişilerin özel mülkiyetine dönüştürmekti. Bunların hepsi Şam'a da uygulanmıştır.

III- Cebel-i Nablus'ta ikta

Osmanlı Devletinin çıkardığı kanunlar, Anadolu vilayetlerinde ve özellikle Cebel-i Nablus'u da içine alan Şam'da toprak dağıtımını (Havâss-ı Padişah, Zeâmât, Timâr) öngörmüştür. Bunun yanı sıra vakıf, miri ve daha önce zikrettiğimiz diğer arazi türleri de dağıtılmıştır.

Yukarıda açıkladığımız gibi XVI. asır askeri bakımdan kuvvet devri olmuşken, vilayetlerdeki tımar dağıtımında da büyük bir ilerlemeye sahne olmuştur. Filistin sancakları bu tımarlardan en çok pay alan bölgelerin birini teşkil ediyordu.

Aşağıdaki tablolarda Filistin sancaklarındaki tımarların sayısını gösteriyor, aynı devirde Cebel-i Nablus sancaklarındaki tımar sayısıyla karşılaştırıyoruz.

1- XVI.Yüzyılda Filistin Sancaklarında Tımar Durumu:

XVI.yüzyılda Filistin sancaklarında nahiye ve Tımar durumu

Tablo :3

Sancak	Nahiye	Tımar nevi ve Sayısı		
		Padişah	Mirliva	Zeamet ve Tımar
Kudüs	Kudüs Halil	28 5	20 5	108 20
Yekün	2	33	25	129
Nablus	Cebel Sami	41	4	28
	Cebel Kiblı (Kabala)	28	5	71
	Kakun	7	11	7
	Banı Sa'b	28	--	7
Yekün	4	105	20	114
Lecun	Şefa	2	2	5
	Sahil 'Atlit	2	2	14
	S'ara	2	1	11
	Cinin	2	1	13
Yekün	4	8	6	
Sancak	Nahiye	Padişah	Mirliva	Zeamet ve Tımar
Aclun	Aclun	3	3	17
	beni ilvân	1	5	25
	Kura	5	2	16
	Gaur	10	4	11
	Salt	6	6	2
			"27"	
	Karak	-	14	-
	Cibâl Karak	-	7	-
	Şevbek	-	20	-
Yekün	8	25	88	71
Gazze	Gazze	26	16	100
	Ramle	11	5	56
Yekün	2	37	21	156
Safed	Cıra	34	6	20
	Tibnin	31	7	43
	Şaaif	16	2	21
	Tabariye	17	6	35
	Akka	21	11	30
Yekün	5	119	32	149

XVI.Yüzyılda Filistin Sancaklarında Nahiye ve Tımar Toplamları Tablo:4

Sancak	Nahiye Sayısı	Padışah (Havas) Sayısı	Mirliva Sayısı	Zeamet ve Sayısı	YekUn	%
KudUs	2	33	25	129	187	15.8
Nablus	4	105	20	114	239	20.3
Lecun	4	8	6	43	57	4.8
Aclun	8	25	88	71	184	15.6
Gazze	2	37	21	156	214	18.1
Safed	5	118	32	148	300	25.4
YekUn	25	327	182	662	1181	

Bu iki tablodan görüyoruz ki XVI. asırda Nablus sancağı nahiyelerinin sayısı dördttür, ve bu sayı 239 iktâ kapsıyordu, ayrıca Filistin sancaklarının % 20,3'Unu teşkil ediyordu. dört nahiyei içine alan lecun sancağındaki iktâ sayısı ise 43'dür ve % 4,8 'ni teşkil ediyor. Sekiz nahiyei ihtivâ eden Aclun livası ise, 184 iktâ kapsar, ve % 15,6 oranını teşkil eder.

Bundan anlaşılıyor ki Nablus sancağı Gazze livasından sonra ikinci sırada yer alıyor. Nablus ve Lecun sancaklarının ikisi 286 iktâ'ı kapsarlar ve % 25'i teşkil ederler. Bu oran Gazze sancaklarındaki eşittir. Ancak Aclun sancağı Cebel-i Nablus'a bağılı düşünülürse iktâ'nın tümü 480'i bulur, ve sancakların toplamının % 40'ı teşekkil eder ve böylece onların arasında birinci sırayı alır (104).

XVI. asırda Cebel-i Nablus sancaklarındaki iktâ'ı köyler şu şekilde taksim edilmiştir:

2- XVI. Yüzyıllında Cebel-i Nablus Tımar Köyleri (105)
a- Padişah Köyleri (Nablus)

Tablo:5

Cebel-i Şamı N.	Cebel-i Kıblı N.	Kakun N.	N.Beni Saab
Teyâsir Akkaba Tammun Tubâs	Sâlim Beyt Decen Tana 'Awarta	Kefr Râ'r Zeyta Şuveyka Mukata'aki Deyraci (Ragi) Tulkerim İfrâsin Stâba	Funduk Cinissafut Uskur Hacca
Tubrus Talluza Fandakumıya Arana Cab'a Burka Zavata Kab'it Cinisina Rama 'Acca	Inabûs Deyr urif Duveyr'Urif 'Urif Kusrita Kefrur libbe es-saviye Madama Kefr Bara İskâka Sinifriye Sinirye 'Akraba Zeyta Beni'Amir Kef Haris Marda Mesha Haris Deyr Beccâla Deyr İskâka Kabân Biret el-Hecce ez-Zaviye Kefr Beni Hamid Sanûsiya		Kerfsur Cemmasin Celema Cerişie Bâka Falamiya Mecdelvibvâ Fer'Un İrtâh Kalanseva Mazra'a
Burın Zillâr 'Attil Deyr Şeref Kefr Rumman Kefr Rafât Şufa Beytlid Seffârin Beyt Sellum Yâsid Kefr Yâsil Kufeyr Baka el- Garbiye Ramın İbtân 'Anabtâ Belsa Baka 'Akbara (Akıra) Hirbet Abu Ali Kasta Kabâtıya Miska Cedide			Kalkilya Celculıya Kefr Sâba Kefrzibâd Beyyt Ceffa Kür Kefr Cemmâl Sır

b- Mirliya Köyleri (Nablus)

Tablo: 6

C. Şamî	C. Kibîlî	Kakun	Benî Saab
'Arraba Y'abed Kufeyrat Brukin	Bûrin Beyt Furîk Kefr'Atiya Lubban el-Kefr. Mugayyir	Cemmasin Neffa Siran-Tayîfât Hamîd Sirîya (Benî Hamîd) Benî calis (Tayîfat Benî Fahd) Zanariya (Tayîfat Benî Muhanna Hilâl-Tayîfat Benî Hamîd Ahmed Bâz-Tayîfat Benî Fahd. Dervîş ve Raşîd ve Alî ve Sirac Urban Yetim 'Awatima	

c- Nablus Livası (Zeamet ve Tımar Köyleri)

Tablo: 7

C. Şamî N.	C. Kibîlî N.	Kakun N.	Benî Saab N.
'Asira			
Kefr Kud Mirka Lâvin Sirîs Meyselûn Kumra Balar (Yalar) Kefr Lebed Sânûr Deyr Hûmeyd Furadis Cebra Sebestiya Cûbeyl Mağara Kusin es-Sile Beyt Yarub Râba Selhâb 'Attara		Zannâba Yemma Sir Nefs Kakun Kefr Şîhir Türkmanan Akrad Kugar Guz	Tayibat el-isim Ferdisa Deyr'İsfir Râs Saraka Cemmâsın (Mazra'at Haşana Buraykî

Şarmita Fahma Beyt imren Sayda Zaviye Eşeyn Muhammed er- Rifâi	Selfit Huvvara Beyt ibâ Kefr SÜLÜS Karava Beni Hasan Cemma'in Kıra Kefr Kaddum Cerâba (Garaba) Hirbet Kays Karava'lgavr Sillün Kefr istüna Cib'it Mecdel Telfit Dumar Far'ata Ifkas Cit cemmâl Evkar Brukin Beyta Habla	Balata Farha Kefr Hatta 'Arafat Udala Kefr Beyta Rafidye Yasuf ar-Rumman Sarraf Til 'Asiraa Deyr el-Amir Bura'is Deyr Salim Kefrkah Mahina el-fuka Runur Kusayra Curis Yanun 'Azmut Kuza Usarin Rucib	Azzün Sarta 'Arfin Yitme Mazrara Hazima 'Ammuriya Marbur Beyt Yazid Matin el-Matur Rantis 'Asker Surtin Beyt vezen Deyr istiyya Kefr Fara Ta'na Calud Bidya Mecdel Yâba Sâviye Cerrâca
--	--	--	--

d-Lecun Livası (Padişah Köyleri)

Tablo:8

Şefa' N.	Sahil'Atlit N.	Saara Na.	Cinin N.
Sirin er-Mutran Denna	Cubeya Mâr ilyas	Bâka eş-Şakrkiya 'Arsara	Cinin Müncid ve Hâcir
Nain Kabâtıya	Türkmânan sevâhili Cemmâsin	Lecun	Yamun

e-Lecun Livası (Zeamet ve Tımar Köyleri)

Tablo:9

Şefa Nahiyesi	Sahil 'Atlit N.	Ş'ara Nahiyesi	Cinin Nahiyesi
'Idur 'Indur	Seyh Bureyk	Salım	'Arabbûni
Bira	Ce'aâra	'Arâ	Harnuba
Kevkeb el-Hava	Tırat el-levz	'Anin	'Aba
Tayyibât el-	Hayfa	zabda	zirûn

ism			
Nâ'ura	Masmur ve Mağarat Masmur	Cett	Beyt Kâd
	cebesvâr	Kefr DAN	Deyr el-Gazâl
	'Arâb Beni Hârısa	Rûmmâna	Sulâm
	Malha	Ta'innik	Nûris
	'Ayn el-Haud	Tayba	Celeme
	Ceb'a	Celeme deyrkakun	'Arrana
	iczim	ummûl Kafm	Rihâna
	Sevâmir		Kaffin
	Sarafend		'Urbân merc Beni 'Amir
	ummul-lusus		

f-Aclun Livası (Padişah Köyleri)

Tablo:10

Aclun N.	Beni İlvan N.	Kura N.	Gaur N.	Salt N.	Kerek N.	Cibal N.	Şevbek
Aclun	'İlâmUn	ZÜbya	Nimrin	Salt			
Deyr Beni Mardat	'İlâmUn	ZÜbya	Nimrin	Salt			
		Kefr 'Awân	Kefreyn	Sihân			
		kefr İbîl	Fahl el- Fahta	'İlakun			
		Hunayzira	Suâir	Hüsbân			
		ceddita	Hüseyniya	Müşrifa			
			Abisa	Kal'a			
			Beyt Rama				
			ummul-burû				
			Hammat cür				
			Müheyba				

g-Aclun Livası (Mirliya Köyleri)

Tablo:11

Ancara N.	Nakiye es-süfla	Cinin es-süfla N.	Dey'Alla N.	Kefr Yahud N.	Kerek N.	Ayna N.	Şevbek N.
Ayn cennet el-faki	Dibbin	Kefr elma	Ranik (Raniva)	urban beni sahr ve Kerim	mazdr	sınıfha	Basfar
Ragib Rayyan	Burma		Kurma	urban sum-aydat	samra-şerfa	'ima	Afrir
	merceş-seyh		Bisân	urban beni Mahdi	mazar	Huney-zira	ırhab
	Nahlı			urban Muhammadin	'Ayn Musa	'Ayn sid	Sâmit
					Kefr Rabba	Balâs	Vadi Da'am
					Muta	fitne ('Acarı)	Necil Deyr Vadi Musa
					Ras		

Aclun N.	Beni N.	kura N.	Gaur N.	Salt N.	Kerek N.	C.bâl Kerek N.	Şevbek Nahiyesi
					Ir'âk Tayba Secere Tafili Sâfya Mazra'a		Ribhiyya (Vadimusa) Tayba Harbiya Al Musa (Harbiya) Zübeyrat (Hasna) Abi Tab (Hasna) el-Hatabât (Hasna) Al-Burayr el-Muhammat deya (Hurubiya) 'Arab Kilâbiye urban el-Masâid 'Arab Tayıfat el-Mavâsıra SU'ayfat (Tayıfat Harâşa)

h-Aclun Livası (Zeamet ve Tımar Köyleri)

Tablo:12

Aclun Nahiyesi	İlvan Nahiyesi	Kura Nahiyesi	Gaur Nahiyesi	Salt Nahiyesi
Halâva İstif usara	Nacra Deyr Beni Kays Mansur	Deyr Cafer Deyr YUSİf Fitne	Nimrin Kafrin Fahl el-Tahta	Allân Kerf elma Tayifat Beni Sahr der Iiva-i Aclun Şeyh Ahmed ve Şeyh'Ali ve Beni Muhammed (Beni sahr) Şeyh Sâlim (Beni sahr.)
Rumman el- Fevka ve et- tahta Cahifa Kufvence	Cereş	Deyr'Asal	Savair	Musa (Beni Sahr) Şeyh Kabal (Beni sahr.) Şeyh Bakıs (Beni Sahr.) Şeyh Halifa (Beni Sahr.) Tavâbı ziya (Beni sahr) Damira (Beni sahr) Timasveyk (Beni sahr) Ruh ve Beni 'Acar (beni sahr) Kerim (Beni sahr)
Mansur	Sâkip	Mahrama	Abisa	Tayifat Sumay- dat der Iiva 'A cun el-Halavaniye el-Hassa (sumaydat) el-Cilman ve ad- Duban (Sumaydat) Tayifat Nu'aym Şarık (Nu'aym) Şukayrat (Nu'aym) İtracan el-via Naaym Tayifat beni Mahdi Mayal (beni mahdi) Sama'in ve sava- liha (beni mahdi)
Fa'ra	Ra'a (Rama) Mukbila	Sıra Beyt Yafa	Beyt Rama Ummu'l Buru'	
Muşrika (Muşrifa) Deyr Şubeyk	Nassa	Na'ur	Hammat Cur.	
Hamimel-fuka vet-tahta Rasun	Süma	Tibne	Muhayba	
İstalus	Kefr Matra	Beyt İdis		
el-Bedriye	Rumman	Rahim		
Kefr Turra	Rimün	'Asaba		
Rabad	'Ayn Necra	Baki'an- Nasira Kefrkifa		
Harba	ayn Cennet el-Kadi Ba'amta	Semüc (Semmüca)		
	Kâmya	Zimal		
	cebbat id'ik			
	Deyr Saly Sehariya Haran (Harara) 'Anata Deyr varaka ceba			
	'ikk			
	Deyr Zarkit			

3- XIX. Asırda Cebel-i Nablus'ta Tımar Köyleri:

Evliya Çelebi 1082/1671 yılında Cebel-i Nablus'ta yedi Zeamet ve 44 tımar bulunduğunu söylüyor. Aşağıdaki tablolar 1136-1252/1723-1816 yılları arasında Cebel-i Nablus'ta bulunan Zeamet ve tımarları açıklıyor. Bunlar El-Cebel El-Kıbli, El-Cebel Eş-Şami ve Kâkun nahiyelerini ihtiva eden Nablus sancağı ile sahil Atlit, Şa'ra ve Lecun nahiyeleri ihtiva eden Lecun sancağın dan ibarettir. Bunları şu şekilde arz ediyoruz : (106)

1723-1816 yılları arasında Nablus ve Lecun sancaklarında Tımar Durumu

Tablo:13

	Köy	Nahiye	Tımar veya zeamet Sahibi	Tımar Akçesi	Sene
	Rişun	Kıblı	İsmail Veled Mustafa	2000	136
	"	"	Hasan Veled Muhammed	4000	145
	'Atara	Samı	Yusuf ve Osman veledan	7000	146
		Kıblı	Kenan Berveci-İştirak		
	es-Sile	Sam	Ali Veled Muhammed	1600	146
	"	"	Halil Veled Yasin	2000	147
	"	"	Muhammed Veled Yasin	2000	147
	"	"	Mustafa Veled Yasin	2000	147
	Kufur	Kıblı	İsmail Veled Salih	1500	151
	Hatta				
	CidCemal	"	Hasan Veled Ali	1900	152
	Kufur	"	Hüseyin ? Hasan	1000	152
	Hatta				
	"	"	Hacı 'uda	3000	152
	MUselliye	"	Muhammed Veled Ahmed	3000	152
	Fer'in	"	Ömer	3800	152
	"	"	Hacı Salih	1500	152
	"	"	İsmail	1000	152
	"	"	Yusuf	1000	152
	"	"	Nasr	1500	152
	"	"	Salih	1000	152
	Matvı	"	Hasan	6000	152
		"	Osman Veled Hacı Ömer	1000	153
	Brulan	"	Abdugani Abdulkerim	4100	154
	Mazra'a	"	Salih	6200	155
	Asafa				
	Kufursid	Kakün	Osman Veled Ali	10450	157
		Kıblı	Ahmed	3000	157
		"	Bâkir	1600	158
	Kufur	"	Osman ve Ahmed Veleden		
	Kallıl		İbrahim berveci-i İştirak	11249	160
	Tel	Kıblı	Muhammed	5900	160
	Kufur	"	Eytam İsmail Veled El-	20750	160
	Kallık	"	Hacı Ömer		
		"	Seyyid Muhammed ve	2000	161
		"	Seyyid Osman Veleden		
		"	İbrahim ber veci İştirak		
	Kufursid		İsmail Veled Salih	5225	163
	cidecmal	Kıblı	Suleyman veled Salma	3000	161
			(Şems)		
	es-sile	"	Hasan Veled Hasan	500	169
			(Hüseyin)		

Rucib	Şamî	Hasan Veled Mustafa	4000		168
Cidcemal	Kıblî	Ali	1000		169
Kusin	Şamî	S'adi Veled Kemal	2000		170
	Kıblî	Hasan Veled Hacı Osman	3500		171
Arkub	"	Mustafa Veled Hacı Osman	3500		171
	"	Yusuf ve Siham Veledan	2000		172
Beyt	Şamî	Ahmed bery vech-i ıstirak			
Yarub		Mustafa Subhi	2500		175
	Kıblî	Halil Veled Hasan	2000		175
Rufur	Kakun	Mahmud	6350		175
Lebed	Şamî	Hasan Veled Muhammed	15750		176
"	"	Muhammed Veled Salih	7875		"
"	"	Ali Veled Salih	7875		"
	Kakun	Hasan Veled Salih	4500		177
	"	Musa Veled Mustafa	4000		178
	Kıblî	Salih Veled Muhammed	4000		178
	"	Muhammed Veled Muhammed	2500		"
	"	Muhammed	2000		"
Kufursaid	Kakun	Halil	2612		"
Beyt	Şamî	Muhammed ve Hasan	5400		188
Yarub		Veledan Ali bervech-i ıstirak			
	"	Ali Veled Osman el-Amdan	3400		181
Brukin	Kıblî	Mustafa Veled Yusuf	5000		181
Rantis	Kıblî	Seyyid Ahmed Veled	6000		184
	"	Seyyid Salih			
	"	Seyyid Muhammed Veled	1000		"
	"	Seyyid Osman			
	"	Mahmud Veled ismail	8800		"
	Şamî	Eytam Bassam Muhammed ve	20000		186
		Mahmud Veledan Salih			
Deysalim	Kıblî	veldan Salih			
	"	Kasim Veled Muhammed	4000		"
'Asker	"	Muhammed Veled Mustafa	13148		"
	"	Seyyid Yusuf	8350		"
	"	Seyyid Hasan Veled	1000		"
Rucib	"	Muhammed el-Hüseyin			
	"	Seyyid Cemal	3500		"
	"	Hüseyin ve Ibrahim			
	"	Veledan Ahmed ber vech-i ıstirak	2000		"
	"	Seyyid Halil Veled	4333		"
	"	Seyyid Hasan el-Ahrami			
	"	Seyyid Muhammed es-Sadık	8000		"
	"	el-Bustami			
	"	el-Hac Muhammed ve	1000		197
		Cevhar velden el-Hac			
		Hüseyin bervech-i ıstirak			

		"	Seyyid Hasan Veled Seyyid Abdulkadir el- Bustamı	5833	"
	'Asker	Samı Kıblı	İbrahim Veled Halil Seyyid Hıdr Veled Seyyid Muhammed el-Ahrami (el- Arvami)	4666 8350	" "
	Cimma'in	Samı	Musa Veled Hasan	5550	"
	"	"	Mahmud Veled Yusuf	5550	"
	SUhmata	Kakun	Salih Veled Hasan	4650	"
	"	"	es-Seyyid Mustafa veled Seyyid Abdulkadir el- Bustamı	6750	"
	Cimmain	Samı	Seyyid Abdul Celil	1700	"
	"	"	Seyyid Ahmed	2000	"
	"	"	Seyyid Ahmed Rabah	1700	"
	Miraniye	"	Muhammed Veled İbrahim Ömer	1250	"
	Cimmain	"	Seyyid Hasan	1700	"
	"	"	Seyyid Mahmud	2000	"
	"	"	Seyyid Mustafa	2000	"
	Miraniye	Kıblı	Muhammed ve Halil veled- dan Salih Savi(Savi) bervech-i ıstirak	1250	197
	Yasuf	"	Said veled Suleyman	2000	197
	"	"	Asad veled Suleyman	2000	"
	"	"	İsmail ve Abdullah ve Halil veledan Muhammed bervech-i ıstirak	2000	"
	Yasuf	"	Veled Suleyman	2000	"
	Yufur hatta	"	Said ve Muhammed ve Hasan veledan Hacı Muhammed bervech-i ıstirak	14500	"
	Miraniye	Samı	Halil veled Hacı İbrahim	3400	"
		Kıblı	Muhammed veled Ahmed	11148	198
	Rucib	"	Ahmed veled Kasım	1000	199
		"	es-seyyid Salih veled seyyid Ahmed	2500	199
		Samı	Hacı İsmail veled Ahmed	2334	202
		Kıblı	Bassam Abdullah veled Abdulssadık	26000	205
	Udale	"	İbrahim Veled Muhammed	1000	206
		"	Ahu Bekir veled Samı	19010	225
	Yasuf	"	Abdulkadir Tımar Suleyman veled Rafık Sıvari asakır-ı Mansure bervech takauud (Hamsı cebelu)	2000	245

	Kusin	Şamı	Tımar Muhammed veled Salih süvarı asakire Mansure bervech takaud (Hams Cebelu)	10000	"
		"	Muhammed veled Hasan Süvarı asakire Mansure bervech-i takaud (Hams Cebelu)	15750	240
	Kufur lebed Sevâmır	Sahil	İbrahim	6600	106
		Atlit			
		Sara	İbrahim	8000	194
		sefa	Halil veled Şahade	6000	198
		S. Atlit	Muhammed Said ve Abdul- hafiz veleden mirsalah bervech-i iştirak	8200	223
		sefa	Abdullah Salah veled Selim	3000	"
		Atlit	Assaf Muslih veled Muhammed Said	5000	"
		Sefa	Seyyid Mahmud veled Seyyid Yusuf	3333	"
		"	Seyyid Ali veled sey yid Emin	3333	"
		"	Muhammed ve Ahmed ve Salih veleden Mustafa bervech-i iştirak	--	"
		Atlit	Abdulhalim veled Hasan	7500	"
		"	Ahmed ve Derviş veled Hüseyin	7800	"
		Sara	Muhammed veled Halil	5200	"
		Atlit	Bassam Abdullah veled Mustafa	20000	"
		Şefa	Muhammed veled Ahmed	9500	"
		Sara	As'ad veled Hüseyin	6000	"
		Atlit	Bassam Ahmed s'ad veled Ali	20000	"
		"	Kasım veled Salih	5000	"
		Sefa	Muhammed ve Mahmud veleden	9500	"
		Atlit	Mustafa bervech-i iştirak	14000	"
		Sara	Maslama Salih veled İbrahim	3000	"
		Atlit	Ahmed Sami veled Ahmed	6000	"
		"	Hüseyin veled Ali	4166	226
		"	İbrahim veled Ali	6000	"
		"	Mustafa veled Ali	8000	"
		"	Eytam Seyyid Abdullah veled Ali	22000	"
		"	Abdullah	5600	"

		Şefa	Hasan veled Abdulhadi	10000	"
		Atlit	Ahmed veled Husab	5000	"
		Sara	Musa veled Masuud	6000	"
		Atlit	Hasan el-Mas'uud	6200	226
			Tımar-ı Mezbur markumun		
			Mahlulunda 7000 Akçe		
			Savâmir Nam Tımara		
			Mutasarrıf Muhammed		
			veled Hasan ilhaken		
			baarz yoklanmıştır.		
		Şefa	İsa veled Mas'uud	8000	226
		Atlit	Muhammed veled yasin	7000	226
			6200 Akçe Tımarına		
			ilhaken binaenbaarz		
			yoklanmıştır.		
		Şefa	Ahmed Abdulhadi veled	10070	226
			Abu Bekir		
		Sara	Halil veled Abdullah	3000	226
		"	Hurşid ve Abdullah	2500	228
		"	Süleyman veled Abdullah	2500	"
		"	Ahmed veled Abdullah	4000	229
		"	" " "	40000	"
		Lecun	Eytam Şahin veled	20000	230
			Abdullah		
		"	Eytam Ali Veled Abdullah	2000	"
		Şefa	Ömer Veled Ali	6200	"
		Şefa	S'ad Veled Abdullah	2000	230
		"	Mas'uud el-Mazı	5000	"
		"	Hasan veled Abdullah	35000	231

13.Tabloya Göre Nablus ve Lecun Sancaklarında Tımar Toplamları: Tablo:14

Sancak	Nahiye	Tımar Sayısı	Zeamet Sayısı
Nablus	Cebel Kıblı	60	2
	Cebeli Şamı	26	1
	Kakun	8	-
Toplam		94	3
Lecun	Atlit (Salih Atlit)	14	3
	S'ara	11	-
	Şefa	14	-
	Lecun	1	1
Toplam		40	4
Yekün		134	7

Zeâmetle ilgili olarak görüyoruz ki Nablus'ta Uçu Nâbluls sancağında, dördü ise Lecun sancağında olmak üzere yedi zeâmet bulunmuştur. Kaydedilen tımarların sayısı ise 134'tür, bunun 94'ü Nâblus sancağında 40'ı ise Lecun sancağında dır (107). Müellif en-Nimer, 1249/1833 yılında sâlyâne malının dağıtımı ile ilgili bir vesikayı zikreder, bu vesikadan 8 zeâmet ve 11 tımarın bulunduğunu ve şu şekilde dağıtıldığı anlaşılıyor:

1833 Yılında Nablus Sancağında Tımar Durumu :

Tablo:15

Zeamet	Zeamet veya Tımar Sahibi	Yeri	Miktarı
	es-Seyh Muhammed el-Kasım (Zeamet)	Huvvara	35000
	Eş-Seyh Hüseyin (Zeamet)	Fehma	57000
	Ahmed Ağa (Zeamet)	-	62850
	Dar Tukan (Zeamet)		67786
	Muhammed Bey Askalan (Zeamet)		35500
	Yekûn		258146
Tımar	Ibrahim Askalan ve Kızkardeşi evlâd Salih Bey (Zeamet)	KefrLebed	15000
	(Zeamet)	Cimmain	22000
		Odela	45000
		Yemma	8000
		Kuza,	14000
		Berkın	
		ve'Arfin	
	Halil Mer'i	2/3 Yemma	1600
	Süleyman Zeydan	Yasuf	6000
	İbni eş-Seyh Hamad el-Kâdi	Rantis	5000
	Evlâd Bâkir	'Asira	5000
		Kıbliya	
	İsmail Kubaysı (Zeamet)	KefrHatta	22000
	Evlâd Kenan Abu Z'arur	'Atara	7000
	Muhammed Derviş		6000
	İsmail Şâfi	Hüzeyma	5000
		ve Tıra	
	İsmail Suvvar	'Azzûn	8000
	Seyyid Ab'Abân el-Matvi		6000
	Yekûn		329746

XIX. asırda Nablus da vakıf ikta'ı adıyla bir sistem görüldü. Bu sistem, Şam valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın 1119/1799 tarihinde "Cinin mütesellimi Seyh Yusuf El-Cerrar'a gönderdi mersumda zikredilmiştir. Bu buyuruldu şöyle denilmiştir. Cinin vakıf mütevellisinden Seyh Muhammed Efendi imamın ikta'ı ile ilgili ki bu dört dönümden ibaretti. Bunun Cinin'de olması, ürünüyle birlikte bütün masraflardan muaf olmasını ve buna kimsenin kanuna göre muhalefet etmemesini istemiştir. Ayrıca malikhane türünden Havas-ı Humayun-ı Nablus'da bulunan Hamman er-Ris'de 8 kırat vardır ". Dört bostan ve arazi, Nablus şehrinin öşrü, Asira eş-Şimâliye, Baka el-Garbiye'nin yarısı ve Meselliye ile Salim köyü'nün hepsi aslında Nimer ailesi-
 nindi(108). 1171/1757'de tamir edildi ve daha sonra Tokan ailesi Mustafa Tokan'ın komutasında orasını istila etti. Zahir el-Ömer'i Nablus'dan çıkardıktan sonra malikhaneyi ele geçirdi. Bu malikhane Sultan III. Selim tarafından Abdullah Bey ve oğlu Muhammed Tokan'ın ismine kayıt edildi. Daha sonra bunlar 1198/1783 'da şer'i bir senet uyarınca haklarından vazgeçerek tekrar Nimer ailesine iade ettiler. Fakat 1206/1791 'da Sultan Selim'den çıkan bir fermanla bu malikhane, Hasan Ağa ve kardeşlerinden, ellerinde resmi bir belge olmadığı için, geri alınmıştır. Resmi bir belgenin olmayışı sultanın iradesine karşıdır ve şartlara muhaliftir. Bu nedenle malikhaneyi İbrahim el-Mağribi'ye vermiştir. Lakin Fransız devrimi ve memleketteki kargaşa sırasında ve Sultan Selim'in ölümünden sonra Nimer ailesi emirlere isyan etmiş ve malikhaneyi

zorla kendi adlarına yazdırmışlardır (109).

Havass-ı Humayunun en büyük arazisi Biysan'da bulunmaktaydı(110). Bu da Beşatva aşireti'nin elindeydi ve öndört bin dönümdü. "Hazine-i Hassa-ı Şahhane-i Nazaret-i Celilesinde tezkere-i resmiye maruzası sureti : Suriye vilayeti dahi-lin de Bisan çiftlik humayunu civarında Beşatve aşireti'nin bu tapu mutasarrıf oldukları ondört bin küsur dönüm arazide kema kanet ziraat etmek ve hükümete olan 300 liraya mahalli emlak-i humayun-ı hasılatından tesviye olunmak üzere (111)". Padişah bu arazinin bir kısmını, Müdevver hocası ve Taberiye kaymakamı Selim Efendi ya da başkaları mülkiyetlerine geçirmesinler, arazi aşiretin elinde kalsın ve orada tarım yapsınlar, Uzerindeki evler,olduğu gibi kalsın ve bunun karşılığında miri borçları olan 300 lirayı taksit şeklinde ödemeleri için,Sultan-ı arazidan çıkararak bu aşirete bırakmıştır (112).

4- Nablus'da iltizam Sistemi :

Yukarıda da açıkladığımız gibi XVII. asrın başlarından itibaren tımar ve zeamet sisteminin çöküşü neticesinde onun yerini yavaş yavaş iltizam sistemi almıştır. Dolayısıyla Nablus'da tımar ve zeamet sayısı azalmış hatta XIX. asırda düşük seviyeye gelmiş ve yedi zeamet ve onbir tımarı geçmemiştir.

O tarihten itibaren Nablus'a iltizam sistemi girmiştir. Bunu L 1120/Aralık 1708 tarihinde Kudüs mir livası İslam Paşa tarafından Ali b. Yusuf en-Nimer'e verilen iltizam vesikası teyid etmektedir. Bu vesikada şu yerlerin iltizamı kazanılmıştır : Fendkumiya,Acce, Yaba köyleri, Burin çiftliği,Asıra

köyü, Kusin köyünün yarısı, Daliye çiftliği, Kefrur köyü, Budir çiftliği, Salim köyünün yarısı ve Basaliye çiftliği dir. Bu köylerden 1121/1709 yılının iltizam malı 517 esedi Kuruş olarak valiye L 1120/Aralık 1708 yılında ödenmiştir (113).

İltizam bölgelerini sınırlamakta kabile mahafazakarlığı (Kays-Yemen) büyük rol oynamıştır ve XIX. asırda meydana gelen surluşme bu bölgelerin iltizamı için bir savaştı. Amacı Nablus ve Cinin'de Mutesel-limlik ve nahiye şeyhliğini elde etmektir.

Giriş kısmında iltizamının bir kısmını nasıl ödendiğini ve bunu tahsil etmede valilerin çektiği zorlukları Nablus ve Lecun sancakların anlatırken açıklamıştık (114). XIX. asrın başında, yani 1800 yılında, Nablus ahalisi mir'i hisselerini ödemezler, bunun üzerine Kudüs mutasarrıfı Mehmed Paşa onlar, tedip etmeye çalışır ve 57.000 kuruş hazineye, 500 deve ordu hazinesine verilmek üzere büyük bir ceza verir (115).

Sayda ve Şam'daki valilerki aynı zamanda mültezimdirler, bu iltizam görevini tekrar kazanmak için hazineye verilen malı yükseltmeye çalışıyorlardı. Mesela Cezzar 1789'da hazineye, Şam'a vali olmak ve hac imareti karşılığında, 400 kese ödemıştır (116).

Şam valisi Abdullah Paşa 1211-1218/1796-1803 hazineye 1.130.000 kuruş altın ödedi, zimmetinde 524.000 kuruş altın kaldı ve Cezzar'dan onu tahsil etmesini istedi (117).

Abdullah Paşa ise vilayeti olan Sayda'ya Kudüs ve Nablus sancaklarını ilhak etme bedeli olarak Şam hazinesine 750 kese diğer derebeylikler için ise 1246/1830 'de hazineye 2000 kese

ödedi (118).

Binaenaleyh valiler Uzerinde iltizamın artırılması li-
valar ve nahiyeler Uzerinde iltizamın artırılması demektir. Me-
sela 1244/1828'de Nablus ve Cinin sancaklarından tahsil edi-
len meblağ 267.390 kuruştur. Cinin sancağından tahsil edilen
meblağ da 28.029 kuruştur. 1245/1829 yılında Kudüs, Nablus
ve Cinin sancaklarından tahsil edilen paranın yekünü 850.160
kuruş olup bu meblağ masraflardan sonra net olarak 222.160
kuruştur.

Cebel-i Nablus'ta en meşhur iltizam sahiplerinden biri
Beni Saab nahiyesinde bulunan Ceyyüsi ailesidir. Bu aile es-
kiden beri bu görevi sürdürmesine rağmen o zamanki şeyh Ahmed
el Ceyyüsi'nin devlete itaatsizlik ve Mısır'da Fransızlarla
savaşın sonunda dönen ordu-yı Hümayuna erzak göndermeye üşen-
mekle itham edilmesi üzerine devlet tarafından bu görev ken-
disinden alınıp Tokan oğullarından olan Halil Bey ve kardeş-
leri olan Musa ile Muhammed Bey'e verilmişse de (119) 1206/
1791 yılında Musa Tokan'ın isyanından sonra tekrar Ceyyüsi
ailesine verildi (120). XIX. asrın başlarında en meşhur
mültezim nahiye şeyhleri arasında; Seyh Musa, Seyh Salih, Seyh
Muhammed, Seyh Abdül el Kasım, Seyh Mustafa, Seyh Medine, Seyh
Yakup, Seyh Muhammed İbrahim, Seyh Davut, Seyh İsmail en-Nas-
sar, Seyh Musa el-Nasr, Seyh Mustafa el-Udeyli, Seyh Osman,
Seyh Muhammed, Seyh Bısr ve Seyh Ebu Halife'yi sayabiliriz.
Merc nahiyesi şeyhleri arasında ise; Cüret Amra nahiyesi Sey-
hi, Meşârik nahiyesi Seyhi; Akraba nahiyesi Seyhi, Meşârik

el- Beytâvi nahiyesi Seyhi, Şaâraviye nahiyesi Seyhi'ni sayabiliriz. Bu şeyhlerin emirlere isyan etmeleri ve orduya miri ve zahire vermekten imtina etmeleri, yer yer isyan etmeleri Uzerine Nablus mütesellimi Halil Tokan ve Cinin mütesellimi şeyh Yusuf el Cerrar tarafından bu şeyhlerin tedipleri istendi ve paraları ile erzaklarını almaları emredildi (121).

1242/1826 yılında Şam valisi Nablus'daki Şeyh Kasım el Ahmed ile İsa el Barkavi'den ve Aclun'daki şeyh Kaid Berakat'ten daha önce muaf tutuldukları miri malı tahsili amacıyla (122) 130 bin kuruşluk senet almaları bu şeyhlerin bölgele-
rinde iltizam sahipleri olduklarını göstermektedir. Cebel-i Nablus'ta karşıt gruplar arasında çıkan iç anlaşmazlığın konusu mal-f miri idi. Mesala 1846 yılında Süleyman Tokan'ın zimmetinde önceki yıllara ait olan iltizam malından 400 keseyi ödemediği itham olundu (123). 1850 yılında Nablus nahiyesinde miri malına ait olan 900 kese bulunuyordu (124).

Cimmain iltizamı Uzerine Reyyan ailesi ile Kasım ailesi arasında çıkan büyük anlaşmazlık neticesinde 1271/1854 tarihinde İsmail Paşa, Cimmain nahiyesi tahsildarlığını yapan Muhammed es-Salman ve Ahmed Kasım'dan Nablus meclisi üyelerinin huzurunda senet alır. "Aramızda kendi rızamızla anlaşma yapıldı. Cimmain nahiyesi tahsildarlığı eskiden olduğu gibi Kasım ailesi ve Reyyan ailesi arasında yarı yarıya olacaktır. Kasım ailesinin ilgilendiren nahiye yarısı Davud el- Yusuf el- Kasım adına yazılacak, Reyyan ailesine ait olan nahiye diğer yarısının şeyh Muhammed Süleyman ve Şeyh Musa Ebu Bekir

adına yazılacaktır. Biz iki aile beraber olup Cimmain dışından gelen zarar verici şeyleri veya herhangi bir kimse Cimmain'e girerde ahaliye zarar verir ve ahali arasında ayırım yapmaya çalışırsa ona engel olmaya çalışacağız. Eğer Kasım ailesinden veya Reyyan ailesinden bir kimse ,bu anlaşmayı bozarsa,veya bu anlaşmayı bozacak bir söz ya da davranışta bulunursa bundan kendisi sorumlu olacaktır. Bu ilkeler Uzerine sened yazılıp mühürlendi ve hepimizin rızası ile bildirildi (125)".

İltizam sisteminde bazan bir köy bir kişiye verilirken bazan da birkaç köy bir kişiye verilirdi. Aynı durum nahiye-ler içinde geçerli olup bazanda bir veya bir kaç köyden bir kaç kırat olurdu ve iltizam meblağı senetle belli olup peşin ödenirdi. Mesela Cinisafut köyü iltizamı 1242/1826 yılında Sam valisi Salih paşa tarafından Cimmain'li Şeyh Kasım el-Ahmed'e 1.000 kuruşla verilmiştir."İftiharü'l-meşâyih mahsumumuz şeyh Kasım el-Ahmed el-Cimmaini Zide Mecdehu, izzet ve ikram ile selamdan sonra sizin sekban Baş iltimasi Uzerine biz Hacı Yasin Ağa size Beni Saab el-Garbiye mukataasından Cinisafut köyünün iltizamını inâm ediyoruz ve her yıl hazine-ye 1000 kuruş ödemeniz lazım gelir (126)". Arrâbe iltizamı da 1243/1827 yılında şeyh Hüseyin Abdülhadi'ye verilmiştir.

Böylece görüyoruz ki tımar ve zeamet sisteminde olduğu gibi iltizam sahipleri nüfuzlu ailelerden idi, çünkü yalnız bu şeyhler iltizam malını peşin olarak ödeyebilirdi. Bu nedenle işte Cebel-i Nablus'un tüm nahiyeleri ve köyleri bu şeyhlerin ve onlara bağlı kişilerin elinde iltizam gibiydi.

Yukarıda incelemiş olduğumuz konudan şu ana noktaları çıkarıyoruz :

- Osmanlı devletinde kuruluşundan sonuna kadar yaygın olan derebeylik (Tımar) sisteminin en önemli amacı genellikle hazineye ve özellikle Şam vilayeti hazinesine en büyük bütçeyi kazandırmakla birlikte Şam Cerde-i Hacı masraflarını karşılamak üzere devamlı yıllık geliri tahsil etmektir. Hac kafillesinin masraflarını karşılamak bu vilayetlerdeki bütün vali, mütesellimler ve mütezimlerin başarılı veya başarısız olmalarına bağlı idi.

- Tımar ve iltizam sistemini sınırlayan arazi ile ilgili birçok konuların çıkmasına rağmen bu durumdan istifade edenler değişmemiştir. Çünkü tımar ve zeamet sahibinin kendisi yine iltizam ve malikane sahibi olmuş ve bu sayede toprağın gerçek sahibi olmuştur. Bu durum iki sebepten ibarettir :

1 - Bu kanunlar ikta, iltizam veya toprağın mülkiyetini ele geçirmek için veraset hakkı vermiştir.

2 - Nüfuslu aileler, mesalâ Cebel-i Nablus'ta olduğu gibi, kanunların değişmesi ile servetlerini daha çok artırıyorlar. Halbuki çiftçiler olduklarından daha da fakirleşiyorlar. Çünkü hazinenin ihtiyaçlarını gerek savaş gerekse barış zamanında ancak zenginler karşılabiliyorlardı. Çiftçilerin içinde bulundukları kötü duruma sebep olan savaş veya kötü mahsul, kuraklık, çekirge istilası gibi tabii afetler karşısında borcunu ödemek için elinde bir şey gelmeyince elindeki toprak direkt zenginlerin himayesi altına giriyordu. Zenginler

toprağı ya satın alarak, ya tescil yolu ile ki bundan mülk senedi çıkarılır (1858-1876 arasında çıkan kanun esasınca) ve böylece bu aileler sahilin, cebelin ve şehrin büyük kısımların da söz sahibi oldular. Deniliyor ki Abdülhadi ailesinin mülkleri Osmanlı devri sırasında sadece Arrabe ve Celil bölgelerinde 200 bin dönümdü. Ayrıca bunun yanında Kudüs çiftçilerine ancak % 50 yer yani toprak kalmıştı. Celil'de ise bu sayı % 20'ye düşmekle birlikte deniliyor ki 1909 yılında 16.910 aile 785.000 dönüm toprakta çalışıyordu. Bu da demektir ki ortalama her aileye 46 dönüm düşmektedir.

XIX. asrın başlarında Filistin'de 144 mülk sahibi vardı ve bunların toplam olarak 3.130.000 dönüm toprakları vardı. Bütün bunları incelediğimizde görüyoruz ki çiftçi ödeyemediği ağır vergiler, doğal afetler ve zorunlu askerlik nedeniyle korkup topraklarını maliklere kaptırarak kendilerinin olduklarından daha da fakir olmalarına ve zenginlerin daha da zengin olmalarına neden olmuştur.

- Cebel-i Nablus ile Şam vilayetinin bir çok yerinde ve Kudüs ile başka yerdeki olaylardan görüldüğü gibi bu sürtüşmeler âlelade bir kabile sürtüşmesi olmayıp idari ve iktisadi menfaatler için olan bir sürtüşmedir. Hedefi ise yerli hakimiyetine egemen olmak ve dolayısıyla memleketin ekonomisine ve toprağın mülkiyetine hakim olmaktır. Bu iki faktöre yani menfaatlerin çatışıp çatışmadığına bağlı olarak bu sürtüşmeler bazen hafifler, bazen de şiddetlenirdi. Yine bu menfai sebeplerden dolayıdır ki Yemen tarafına mensup eden bir çok aile

nasıl ki Kays tarafını tutmaya başladı ise Kays tarafına mensup eden birçok ailede Yemen tarafına tutmuştur. Hatta, Kasım, Reyyan, Cerrar ve Hacı Muhammed aileleri gibi amcaoğulları arasında da sürüşme olurdu.

III. BÖLÜME AİT DİPNOTLAR

- (1) Güney Araplarını Kahtân Kabileleri, Kuzey Araplarını ise Adnân Kabilelerinin temsil etmekteydi. Bu kabileler ve nesbeleri ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Nimer, a.g.e., I, 57-58; P.Patai, Golden river to golden road, philadelphia 1696, s.177- 250; Dabbağ, el-Kabâil el-Arabiye ve Selâili-ha fi bilâdina Filistin, Beyrut 1986.
- (2) Philip Hitti, Libanon in History, London-Newyork 1957, s. 358,433; M.Derveze, el-Arab ve'l-Uruba, (9 cilt), Beyrut 1981.
Bu kaynak Arap Ülkelerinde yaşayan ve Osmanlı devrinde önemli rolü olan Arap aşiretleri ve âilelerini inceleyen başlıca kaynaklardan biri addedilir.
- (3) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.59-60.
- (4) Emirler Yemen tarafını tuttular ve desteklediler, karada onlarla denizde ise Kaysilerle gazaya çıkıyorlardı. Bu durumda Kaysilerin dargınlığı dolayısıyla Halife Muâviye adeleti uygulamak zorunda kalarak kazalara onlarla nöbetleşe olarak bir yıl denizde bir yıl karada çıkmaya başladı. Fakat Kaysiler Emevilere teşekkür etmediler ve onları desteklemediler. Ayrıca şairleri Emeviler aleyhinde dillerini uzatarak Haşimilerle iftihar ettiler. Bunlara karşı diğer grup şairleri de harekete geçerek bunların hepsi Barra ve Küfe panayırılarına çıkararak birbirlerine karşı şiirlerle hicri birinci asrın sonlarında taasup fitnesini âlevlendirdiler ve bu sürtüşme Emevilerin tükenmesine sebep oldu. Bkz. Ömer el-Bergusi-Halil Tutah, Tarih Filistin, Kudûs 1923, s.236-264.
Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2, s.59-62.
- (5) Kaysilik ve Yemenilik Emevilerden sonra tekrar XIII.asrın sonunda ve XIV.asrın birinci yarısında Memluk Sultanı en-Nâsır Muhammed bin Kalavun zamanında faaliyete geçer.Kalavun Cebel-i Nâblus toprağını iki âile arasında taksim ederek,Kuzey kısmı Adülkâdir âilesi komutasında Yemen grubuna, güney kısmını ise İsmail ailesi komutasında Kays grubuna vermiştir.Bu gruplaşma hareketi Şam'da tekrar Yavuz Sultan Selim zamanında canlanmıştır . Bkz.Bergusi,a.g.e.,s.263-264; Nimer, a.g.e.II,413; Heyd, Ottoman Documents, s.85-86,not nr.39 (6) Dabbağ, Bilâduna Filistin, I,2 s.383-477; Arif el-Arif, Tarihu Birûssebi' ve Kabailiha, Kudûs 1934.
- (7) Dabbağ, Bilâduna Filistin, V/2,s.165
- (8) Bergusi -Tutah, a.g.e.,s.266; Nimer,a.g.e., II,405; Dabbağ, Biladuna Filistin, V/2,s.165; Derveze, el-Arab, V,18-19.
- (9) Bergusi -Tutah,a.g.s., s.264-266; Dervez,a.g.e.,V,19-20; Miriam Haxter, "Qays and Yaman Factions Inlocal Political Divions", AAS, c.IX(1973), s.284-292; Schölch,Tahavvulat, s.222-225.
- (10) A.Nikola es-Sabbağ, Tarihu's-Şeyh ZahirU'l-Ömer ez-Zey-

- dani, Lübnan'ts", s.15-35; Nimer, a.g.e.,II,411-412. Bergusi-Tutah, a.g.e.,s.266. Derveze, el-Arab, V,171-221;Asad Mansur, Tarihü'n- Nasıra, Kahire 1923, s.73-80, 91-93; Arif el-Arif,Tarihu Gazze, Kudüs 1943,s.167; Schölch,Tahavvulât, s.235-240.
- (11) Kays ve Yemen gruplaşmasının Cebel-i Kudüs'te Cebel-i Nâblus'tan daha büyük rolü olmuştur.Çünkü Halilurrahman halkının çoğuluğu kaysidir. Bkz. Schölh,a.g.e.,s.267.
- (12) Ülke ikliminin dağlık olması dış güçlere karşı direnişte ve yerli sürtüşmenin şiddetlenmesinde önemli bir etken olmuştur.Bu iklim ayrıca Nâblus'lülerni sert ve şiddetli olmalarında ve liderlerinin XVII.asrın ikinci yarısından XIX. asrın ortasına kadar yerli hakimiyetlerini tespit etmelerindeki faktörlerinden biriydi. Bu konuyla ilgili IV.ve V.bölümlerdeki yazımıza Bkz.
- (13) Birinci bölümdeki nâhiye teşkilatına Bkz.
- (14) Nimer,a.g.e., I,124,130-134, II/555-556,259; Derveze,el-Arab, V,27-170. Hoexter,a.g.e.,s.276-278. Schölch,Tahavvulât, s.218-222, 226-232 ;Daha Bkz.Dabbağ, Bilâduna Filistin II,2 ve III/2; İbn İyas, Bedai' ez-Zuhûr fi Ve-kâi' ed-Duhur, c.III kahire 1963 s.225.
- (15) Örnek olarak eş-Saaraiye el-Garbiyye ve eş-Saarâriye eş-Sarkiyeye nâhiyeleri ve el-Hârise el-Kıbliye bölgesi 58 köyü kapsamakta olup, bunların hepsi merkezi 'Arrâbe olan Abdülhâdi âilesi ve merkezi Sânur olan Cerrâr ailesinin egemenliği altındaydı. Cebel-i Nâblus'ta birçok bölgeye de mâliklerinin adı verilmiştir, meselâ: Hârise bölgesi XVI. asırdaki Harise emirine nisbeten, Meşârik el-Cerrâr. Cerrâr âilesine nisbeten adlandırılmıştır. Beni saab'a Ceyyûsi şeyhliği denilmiş, Meşarık el-Beytâvi ile Cımmâ'in nahiyesi Reyân ve Kâsım âileleri arasında bölünmüştür.idâre teşkilâtı ve bu bölümde bunun la ilgili yazımıza Bkz.
- (16) A.avad,Mukaddıma fi Tarih-i Filistin el-Hadis(1831-1914) Beyrut 1983,s.97
- (17) IV.Bölüm Bkz.
- (18) R.Temimi,a.g.e.,s.98.
- (19) a.g.e.,s.110-111
- (20) a.g.e.,s.111
- (21) Nimer,I,128-129.
- (22) IV.Bölümdeki Cezzar Paşa'ya Bkz.
- (23) IV.Bölümdeki Fransız saldırısına Bkz.
- (24) V.Bölüm Bkz.
- (25) İbrahim el-Ura, Tarih Suleyman Başa el-'Adil, Sayda 1936 s.280-290.
- (26) Nimer, a.g.e., 1,43, 68-293.
- (27) a.g.e.
- (28) İskender, el-Maalûf, Tarih el-Amir Fahreddin el-Ma'ni es-Sâni, Beyrut 1966. s.131-132.
- (29) Friderek Bek, Tarih Sarki'l-Urdûn ve Kabâilihâ, (cev. Bahâeddin Tukan), Kudüs 1934 s.214.
- (30) el-Murâdi, Silkü'd-Durar fi 'ayâni'l-karni's-Saniaşar,

- Bağdat "ts" III,141-142.
- (31) İsveç'teki Obsala kütüphanesinde şu eski el yazması da bulunmaktadır, "Kalâidü'l-'Ayân fi Neseb Hazreti'l-Vezir Mustafa Başa Tokân" Bkz. Abdurrahman el-Ceberti, Acâibü'l-Asâr fi't-Tarâcim ve'l-Ahbar, c.II, Kahire 1322, s. 74; Sabbağ, a.g.e., s.315.
- (32) Sabbağ, a.g.e., s.51.
- (33) Haydar eş-Şihabi, Tarihu Lübnan fi 'Ahd'l-Umara' eş-Şihabiyyin veya (el-Gurari'l-Hisan fi Ahbar Abnâ'iz-Z-zaman ("nşr" Asad Ruştum) c.II. Beyrut 1933, s.126.
- (34) Nimer, a.g.e., I,13. Mecelletü'l-Asar, (yıl IV), Beyrut 1927, c.I, 47.
- (35) Nimer, a.g.e., a.g.e., I,103-104,130.
- (36) H.eş-Şihâbi, a.g.e., I,63.
- (37) IV. Bölüm Bkz.
- (38) Sabbağ, a.g.e., s.50-52.
- (39) el-Ura, a.g.e., s.83-84, 289-290.
- (40) Nimer, a.g.e., I,130-131.
- (41) Nimer, a.g.e., I,240-300.
- (42) el-Ura, a.g.e., s.290, 303-304.
- (43) Nimer, a.g.e., I, 131-132.
- (44) el-Ura, a.g.e., s.289-290.
- (45) a.g.e., s.303-315.
- (46) IV. Bölüm Bkz.
- (48) Nimer, a.g.e., s.133.
- (49) el-Bergüsi- Tutah, a.g.e., s.267.
- (50) Nimer, a.g.e., I, 135.
- (51) el-Bergüsi-Tutah, a.g.e., s.267.
- (52) Nimer, a.g.e., I, 134, 283,285.
- (53) a.g.e., I, 282-286.
- (54) Bu kanunlar ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Atıf Bey, kanunname-i Arazi Şehri, İstanbul 1330; A.Haydar, Şehr-i Cedid-i Kavanin'Ul Arazi, İstanbul 1321.O.L.Barkan, "Türk Toprak Hukukunda Tanzimât ve 1274/1858 Tarihli Arazi kanunnamesi" Tanzimat, İstanbul 1940, s.321-421; Koçi Bey, Risâle (Zuhurî Danışman), Ankara 1985; O.Hilmi, Ahkam'Ul- Arazi, İstanbul 1300.
- (55) M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (3 Cild), İstanbul 1946, III,5001; Barkan, "Türk Toprak Tanzimat" , I.Fasıl s. 90- 120, ve II.Fasıl Arazi-i Mevat 103-105. Ehkamü'l-Evkaf, İstanbul 1307, s.46; Haydar, Şehri Cedid-i, s.39-46; Ahmed Akgünüz, İslâm hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında vakıf Müessesesi, Ankara 1988.
- (56) Halil Cin, Mir-i Arazi ve bu Arazinin Mülkhaline Dönüşmesi , Ankara 1969, s.300; E.Mardin, Toprak Hukuku Dersleri, İstanbul 1947, s.74-80. S.Berki, Toprak Hukukun, Ankara 1967 s.146.
- (57) Cin, Osmanlı Toprak Düzeni, s.28 ; A.Haydar, Şehr-i Cedid, s.29
- (58) Midhat Sertoğlu, a.g.e., s.17-18.
- (59) S.Berki, Toprak Hukuku, s.103-112; Atıf Bey, a.g.e.,

- s.44. Mardin, Toprak Hukuku, s.90.
- (60) A.Haydar, Şehri Cedid-i, s.77-80.
- (61) Ayni Ali, a.g.e., s.144; C.Uçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar", AHFD, c.II, sayı 4, s.536-537.
- (62) Barkan, Malikane Divan-ı Sistemi, THİTM, c.II sayı I, (1939) s.119-162. Uçok, Osmanlı Devleti, AHFD, I,537.
- (63) B.Z. Köprülü, Memleketimizde İhya MÜessesesinin Geçirdiği İstihaleler, İstanbul 1956, s.12.
- (64) S.Berki, Toprak Hukuku, s.66; Uçok, a.g.e., AHFD, I,128 S.Şaw, Osmanlı İmparatorluğu, I,182; H. Cin, Osmanlı Toprak Düzeni, s.61.
- (65) Uçok, Türk Hukuku Tarihi Ders Kitabı, Ankara 1967, s.128. Ayni Ali, a.g.e., s.38-39.
- (66) H.İnalçık, Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1954, s.XXIV.
- (67) Ayni Ali, a.g.e., s.42. Uçok, Türk Hukuk, s.128; Pakalın, a.g.e., III, s.500-501.
- (68) Uçok, Türk Hukuk, s.128.
- (69) Ayni Ali, a.g.e., s.38; Uçok, Türk Hukuk, s.128.
- (70) a.g.eserler. aynı yer.
- (71) Ayni Ali, a.g.e., aynı yer.
- (72) Gibb-Bowen, Islamic, I,53.
- (73) 1067/1656 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bulunan sipahilerin sayısı 105.000, tımarların sayısı ise 44.000 'e ulaşmıştır.Bkz. Cevdet Tarihi, I,190; S.Şaw, Osmanlı İmparatorluğu, I,184.
- (74) Gibb-Bowen, Islamic, I,46.
- (75) Uçok, a.g.m., I,89.
- (76) a.g.e., s.II, 90
- (77) Berki, Toprak Hukuku, s.68. Cemalettin, Telhis-i Ahkamü'l-Arazi, İstanbul 1329, s.41-45.
- (78) Uçok, a.g.m, II,90; Berki, a.g.e., s.68.
- (79) Ayni Ali, a.g.e, s.38.
- (80) Koç Bey, Risale, (çev. Zuhurı Danışmend), İstanbul 1985, s.35-38, 76-78, 96-98.
- (81) Uçok, a.g.m., II,81; S.Şaw, Osmanlı İmparatorluğu, I, 277-278.
- (82) Uçok, a.g.m., s.91. S.Şaw, a.g.e., I,287-288.
- (83) a.g.eserler. aynı yer.
- (84) Enver Ziya Karamürsel, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara 1989, s.202; S.Şaw, Osmanlı İmparatorluğu, I,178.
- (85) S.Şaw, Holding and Land Tax Revenues in Ottoman Egypt, London 1968, s.95.
- (86) Mardin, Toprak Hukuku, s.250; Uçok, a.g.m., I,91-92. Berki, Toprak Hukuku, s.70.
- (87) Uçok, a.g.m., s.90
- (88) Barkan, Türk Toprak Hukuku, s.86-89; a.mlf, "Tımar" İA, İstanbul 1979, s.286-333.
- (89) Nasîreddin Saiduni, "Nazra fi Arazi el-Miri Bibiladi's-Sam" el-MU'temer ed-Devli es-Sani li-Biladi's-Şam, c.II,

- Dımaşk 1972, s.361.
- (90) a.g.e., s.361-362;
- (91) Abdülaziz ed-Duri, Mukaddima fi't-Tarih el-Iktisadi el-Arabi, Beyrut "ts", s.126.
- (92) İbn Tolun, Mufakehet el-Hillan fi Havadis'z-Zaman, (nshr. Muhammed Mustafa), c.II, Kahire 1964, s.1.
- (93) Loteskee, Tarihu'l-Aktar el-Arabiye el-Hadis, (çev.Efifa Bustani), Moskova 1971, s.80. Gibb-Bowen, el-Mucema' el-İslami ve'l-Garb, Kahire 1971, c.II, s.51, 98.
- (94) Loteskee, a.g.e., s.28.
- (95) İltizam sistemiyle ilgili ayrıntılar için Bkz. Pakalın, a.g.e., III, 500 vd; M.Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi" Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973), Hacettepe Üniversitesi Ankara 1975, s.231-291.
- (96) Arnold Toynbe, Muhtasar Dirasa lit'-Tarih, (çev. Muhammed Selet) c.I, Kahire "ts", s.296-297.
- (97) Muhammed Abdülmün'im es-Seyyid, el-Gazv el-Osmanî li Mısır ve Netaicuhu ala el-Vatan el-Arabi, el-İskenderiye 1972, s.382.
- (98) M.Genç, a.g.e., s.231-235.
- (99) Gibb-Bowen, el-Muctema', II, 57.
- (100) IV.bölümündeki Zahir el-Ömer hususundaki bilgilere Bkz.
- (101) IV.bölümdeki Cezzar Paşa hususundaki bilgilere Bkz.
- (102) IV.bölümdeki Azımzade Oğulları hususundaki bilgilere Bkz.
- (103) Gibb-Bowen, el-Muctema', II, 89.
- (104) Wolf-Dieter, Palestine und Trans Jordanien in 16. Jahrhundert, Wiesbaden 1978, s.65-91.
- (105) Wolf-Dieter, a.g.e., 67-71, 75-79.
- (106) BOA. K.Kepeci (Divan-i Hümayun Tahvil Kalemî Defteri, Zeamet Tevcih Defteri), nr. 462, 1576, 1891, 2064.
- (107) BOA. K.Krpeci (Divan-i Hümayun Tavil Kalemî Defteri), nr.1930.
- (108) Nimer, a.g.e., II, 223-224
- (109) a.g.e., II, 237-248.
- (110) Bisan nahiyesinin merkezi 1304/1886 yılında Belka Sancağına bağlı Cinin kazasının ortasında yer alan Arraba köyüne nakl edilmiştir. Adı geçen köyün yanında bulunan nahiyeye de eş-Saaraviye adı verilirken bu havass-i hümayun nahiyyede müstakil bir idareye tabi' olmuştur. Bkz. İr.Ş. Devlet, nr. 4972 (29 R. 1304).
- (111) Müellif Ramini, Sultan Abdülhamid'in Gor'da geniş arazi istimlak ettiğini ancak bunlardan 1908 ve 1909 yıllarındaki iki irade uyarınca vazgeçmiştir. Ramini bu araziyi kastetmiş olabilir, fakat görüldüğü gibi 1306/1889 yılındaki iradelerle vazgeçilmiştir. Bu da Ramini'nin zikrettiği tarihten an az yirmi yıl öncedir ve bunun karşılığında emredilen mirinin ödenmesi şart koşulmuştur. Bkz. Ramini, a.g.e, s.110.
- (112) a.g.iradeler.
- (113) Nimer, a.g.e., II, 234.
- (114) Giriş kısmına Bkz.

- (115) BOA. Cevdet Dahiliye, nr. 1087.
- (116) BOA. H.H., nr. 55164.
- (117) BOA. A. Emiri, (III. Selim), nr. 20014.
- (118) BOA. H.H., nr. 27452 B.
- (119) BOA. H.H., nr. 27452 D.
- (120) BOA. Muhimme Defteri, nr. 213, s. 21, HUK. 32.
- (121) BOA. Muhimme Defteri, nr. 211, s. 60, HUK 254.
- (122) BOA. H.H. nr. 33845.
- (123) BOA. Ir. Dahiliye, nr. 2295.
- (124) BOA. Ir. Dahiliye, nr. 14608.
- (125) BOA. Ir. Dahiliye, nr. 121140.
- (126) Nimer, a.g.e., II, 235.
- (127) Nimer, a.g.e., II, 235-236.

IV. BÖLÜM1775 - 1840 Yılları Arasında Siyasi Gelişmeler(Cebel-i Nâblus'la İlgili Dış ve İç Olaylar)

Cebel-i Nablus'ta özellikle XVIII. asrın ikinci yarısından XIX. asrın 60'lı yıllarına kadar güvenlik durumu kargaşa ile müztarip oldu ve yerli sürtüşme devam etmiştir. Fakat bu sürtüşmeler her zaman aynı seviye de olmayıp bazen çoğalıyor bazende azalıyordu. Hatta bazen öyle bir sakinleşiyorki bitti diye anlaşılmaktayken bazende tam tersi çok kan dökülüyordu. O zamanda devlet mecbur kalıp Şam'daki valileri aracılığıyla müdahale ediyor ve çoğunlukla sorunları askeri müdahale ile çözmek zorunda kalıyordu.

Cebel bölgesindeki yaygın olan bu anlaşmazlığın ana sebeplerini iki noktada toplayabiliriz:

Daimî SEBEPLER:

1-) Cebel-i Nablus'ta bir takım aile milliyetçiliğinden ibaret olan ve başlangıçtan beri Ülkenin idaresinde söz sahibi olan bir çok ikta-ı aile bulunuyordu. Bu aileler genel olarak Kays ve Yemen olmak üzere iki gruba ayrılmış bulunuyordu ve bu durum iki grubun ilk asırlardan beri sürtüşmelerinde ana sebebi teşkil etmekteydi.

2-) Bu aileler arasında mütesellimlik veya nahiye şeyhliği

gibi yerli idarecilik için şiddetli rekabet olmaktaydı. Yani her iki grupta tımarlar, zeametler, malikâneler ve iltizam sistemi ile araziyi kendi adlarına kayıt etmek gibi ikta-ı ve ekonomik imtiyazlar kazanmak istiyorlardı. Bu isteklerini yerine getirirkende bunu kabile gruplarının ve yerli milliyetçilik perdesinin arkasında yaparlardı. Tüm bu sebeplerin yerli olaylarda, iktisadi ve içtimai; hayatta açık etkileri olmuştur. Bu konular için ikinci bölümde de açıkladığım gibi özel bir bölüm açacağım.

GEÇİCİ SEBEPLER

Bu sabit olmayan sebeplerin ve faktörlerin muhtelif merhalelerde sürüşmenin artmasında veya hafiflemesinde büyük etkisi vardır. Hatta diyebiliriz ki bu geçici sebepler sürüşmenin 'sakin olduğu sıralarda bile yükselmesinde, artmasında veya alevlenmesinde ana faktör sayılabilir. Liderlerde bu sebepleri kendi emellerine varabilmek için kullanmışlardır. Bu sebeplerin en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Vali'nin yetkisi : Cebel bölgesindeki güvenlik durumu valinin otoriter veya beceriksiz ve buna bağlı olarak mâl-i mîrîyi toplayamamasına göre değişmekte idi.

2- İmparatorluk genelinde bir dış tehlike söz konusu olduğunda Cebel-i Nablus ve dolayısıyla Şam vilayetleride yerli tehditlerle ve dış tehlikelerle karşı karşıya kalıyordu. Bu tehlikeleri şöyle nitelendirebiliriz:

a- Bazı valilerin ve multezimlerin devlete karşı isyanları mesela Celil multezimi olan Zahir El Ömer tüm kuzey ve orta Filistin'i kendi egemenliği altına alırken iltizam malını XVIII. asrın üçüncü çeyreğinde kendisi tahsil etmiştir. Yine Büyük Ali Bey aynı devirde Zahir el- Ömer'le birleşerek Şam'a hakim olmuştur. Bunun dışında Cebel-i Lübnan liderliğinde olan Şahabilerin ve Dürzilerin tehditleri ve bağımsızlık hareketleri iç güvenliği tehdit etmekteydi. Son olarak ise 1831-1840 yıllarında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın istilâsı ve Suriye 'ye hakim olmasını sayabiliriz.

b- Dış tehlikelerin başında 1798-1801 yılları arasında Mısır ve Şam'a düzenlenen Fransız saldırıları geliyordu. Fransızların dışındaki ecnebi saldırılar özellikle Şam sahillerine olan Rus ve İngiliz saldırıları idi. Tüm bu saldırıların dışında Şam, Nablus ve diğer yerlerin işlerine konsolosluklar devamlı surette müdahale etmekteydi. Dış tehlikelerin yanı sıra imparatorluğun değişik yerlerinde vuku bulan iç ayaklanmalar nedeniyle devlet, çoğu zaman Mora ve Vahabi ayaklanmalarında olduğu gibi, çıkan ayaklanmaları bastırmak için diğer vilayetlerde bulunan ordusunu çekmek zorunda kalıyordu. Devlet, 1826-1827 yıllarında Rusya ile I. Kırım harbini ve 1856-1857 yıllarında yine Rusya ile II. Kırım savaşını yürütürken yerli liderlere iç hesaplamalar yapabilmek için fırsat veriyordu.

Bu geçici sebepler her ne kadar belli bir ailenin veya bir partinin diğeri üzerine hakim olmasına sebep olmuştada

aynı zamanda Nablus halkının birleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu ailelerin birleşmeleri zalim bey'ler, yabancı temsilcilere karşı olup yine devletle birleşerek bu yabancıları sınır dışına atmak içindi. Nitekim Fransızlara, Mehmed Ali Paşa'ya ve diğer baskaldırılara karşı bu birleşme vuku bulmuştur.

Yukarıdaki sebeplerden dolayı anlaşılmayan tarafların her birinin oynadığı rolü ve bölgenin sahne olduğu bu olayların seyrini inceleyebilmemiz için bunu iki dönemde inceleyeceğiz:

- Cezzar Paşa'dan Mısır hakimiyetine kadar 1776-1830
- Mısır hakimiyeti 1831-1840

A - BİRİNCİ DÖNEM

I-) Zahir el Ömer'in Nablus'a Egemenliği:

Zahir el Ömer 1737 yılında babasının vefatından sonra egemenliğini Tabariye bölgesine yaydı (1). Müellif İbrahim es-Sabbağ (2) 1148/1735 hadiselerini anlatırken şöyle der: "Şeyh Zahir el- Ömer hakimiyetini Celil'de yerleştirdikten sonra ve Akka(3) Surunu yeniledikten sonra Nablus düşmanlığı ile bilinen Nasır'a hakimiyetini yaydı ve onları Nabluslulardan korudu. Onları Nabluslulardan koruduğu gibi onlara Merc Beni Amir arazisi Uzerinde yapılan zulümleri de kaldırdı. (4) Nabluslular Zahir el- Ömer'e bu girişimlerinden dolayı büyük kin duymuşlar ve ona bir kötülük yapmayı düşünüyorlardı. Daha sonra Nablus eyaletinin son sınırı olan Hayfa'ya

giden(5) Zahir orayı tahrib edip yanına Yeni Hayfa adını verdiği ve şehiri korsanlardan korumak için bir kale yaptırdığı ayrı bir şehir inşa eder. Sonraki zamanda Tira ve Tantura'ya elini uzatan Zahir bu iki bölgeyi de egemenliği altına alır (6).

Zahir'in yapmış olduğu bu girişimler Nablus Emiri İbrahim el- Cerrar'ın ve Şeyh b. Mazi'nin kışkırtmalarına ve onların Sakır Kabilesinin Şeyhi Resid el- Cebir'a bir mektup yollayıp kendisinden Zahir'e karşı bir ittifak talep etmelerine sebep olmuştur. Her ne kadar Resid El-Cebir, Zahir ile bir anlaşma yapmışsa da, artık Zahir'in yaptıkları çekilecek gibi olmadığından Şeyh Resid el Cebir kendisine gönderilen mektupdaki talepleri kabul etmiştir. Bu amaçla Uç Şeyh kuvvetlerini toparlayıp bir hazırlığa girişimine başlarlar. Bu harekete Sakır Arapları iştirak edeceğini hisseden Zahir el- Ömer adamlarını hazırlar ve diğer Uç Şeyhi yenebilmek için pusular kurar. Başlayan savaşta karşı taraf parçalanır, kimisi kaçır ve aralarında İbrahim el Cerrar'ında(7) bulunduğu savaştan el- Ömer galip ayrılır.

Savaştan sonra Nablus Uzerine yürüyen Zahir El Ömer her ne kadar Muhammed el Cerrar'ın savunduğu Sanur kalesini fethedemediyse de yine de egemenliği ve hükranlığı tüm Ülkeye yayılmıştır.

Zahir'in karşısında mağlûb olan Cebel-i Nablus liderlerinden Cerrar ve Tokan aileleri(8) Zahir'in memleketlerine hakim olması karşısında oldukça üzülmüşlerdir. Bu nedenledir

ki bu iki aile Sam Valisi Azımcâde Süleyman Paşa'ya mektup yazarak ondan düşmana karşı yardım istemekte ve hatta Süleyman Paşa'yı tahrik etmekteydiler. Fakat Süleyman Paşa (9) kendilerine Zahir ile barışıp daha iyi bir fırsat ele geçinceye kadar onu oyalamalarını tavsiye etti. Bunun üzerine Şeyh Muhammed el Cerrar Şeyh Zahir ile görüşüp aralarında barış ve bir anlaşma yaparlar. Bu anlaşmaya göre: asker masrafı olarak ödenen 500 kese akçe karşılığında Şeyh Zahir onların memleketlerini terk eder. Bunun yanı sıra bunlar Şeyh Zahir'in Nasıra, Hayfa, Tira ve Tantura üzerinde olan hakimiyetini de kabul ederler (10).

Filistin ve Sam'da Büyük Ali Bey'in (11) müdahalesi başladığında (Receb 1184/Ekim 1770) (12) Sam Valisi Osman Paşa Ali Bey'in Kathudası olan İsmail Bey'in saldırılarını önlemek için harekete geçer ve Yafa'yı korumak amacıyla Yafa'ya girer. Fakat Yafa ahalisi ona karşı gelir. Bu durumda bize halkın kini ne derece olduğunu gösterir. Daha sonra Osman Paşa Zahir el Ömer'in İsmail Bey'e katılmasını görünce ikisinin kendisini öldürmeyi kararlaştırdıklarını anlar ve 8 Aralıkta Yafa'dan çekilip Dimşk'a gelir. O zaman Sanur kalesi hakimi (13) İbni Cerrar'ın ona vaad ettiği yardımın gelmemesi üzerine umidini keser ve kesin olarak Dimşk'a gelir. Daha sonra ise İsmail Bey ve Zahir el- Ömer'in elinde olan bir başka limanı da bu iki müttefikin elinden alır.

Osmanlı Devleti önce, bu ordunun başına getirilirken Urfa Valisi olan ve daha sonra Mısır Valisi olan ve nihayet

Osmanlı ordusuna serasker tayin edilen (15) Numan Paşa komutasında isyancılara karşı bir ordu gönderir. Bu durum karşısında korkan İsmail Bey ile Zahir El Ümer arasında dönmekte olan hac kafilesine saldırı konusunda anlaşmazlık çıktı (16). Böylece aralarındaki ittifak yine bozulur ve İsmail Bey ibni Cerrar'ı kuşatma için Sanur'a gider Zahir El Ümer de Safed'a döner (17).

Ali Bey'in Şam içlerine girmesi Ebu'z- Zeheb'inde Dimaşk'ı işgali ve sonra tekrar çekilişi Şam'daki güç dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Ebu'z- Zaheb'in çekilmesinden sonra bu siyasi boşluğu doldurmak için vuku bulan sürtüşmeye Osman Paşa , Zahir el- Ümer, Emir Yusuf eş- Şihabi ve Metaviler iştirak etmişlerdir. Osman Paşa'nın Zahir ve ortağı İsmail Bey yüzünden Sanur kalesi sahibi ibni Cerrar'ın yanına kaçmasıyla aralarında Hole gölü yakınlarında 22 Ca 1185/2 Eylül 1771) büyük bir savaş çıkmıştır. Emir Yusuf El Şihabi'nin Osman Paşa'nın talep ettiği yardıma bulunmaması ve onu oyalaması nedeniyle Osman Paşa bu savaştan yenik ayrılır (18).

Müellif en- Nimer 1185/1771 yılı hadiselerini şöyle anlatır: "Zahir el- Ümer Şam, Valisi tarafından silah ve zahir'e ile donatılan Beni Saab Seyhi, Mustafa Tokan Bey ile karşı karşıya gelir ve Mustafa Bey'e silah verilir ve Zahir'i durdurmakla görevlendirilir. Fakat Zahir'in gücü Mustafa Bey'in çekilmesine neden olur. Daha sonra Kudüs'ten İbrahim Ağa en- Nimer yetişir ve Tokan ailesi ile birleşip tüm kuvvetleri ile Nablus'u savunurlar. (Bu arada Nablus'ta ateşli silahların

sayısı 12'bindir). Tüm bu durumlar ve Zahir'e karşı çok iyi hazırlanmış olan halkın çabaları Zahir'in Nablus'a girmesine büyük bir engel teşkil eder. Zahir, Nablus'a varıp Mustafa Tokan'ın teslim olmasını isteyip Nablus'u tehdit edince Mustafa Bey'in kardeşi Ahmed Tokan Bey ona hediyelerle gider ve yapılan görüşmeler sonucunda Zahir onların silahlarını teslim etmelerini şart koşup Mustafa Tokan Bey'i, Nablus mütesellimi ve Ahmed Tokan Bey'i da Kuds mütesellimi olarak tayin eder. Her ikiside Şam vilayetleri mütesellimleri olarak Nimer ailesinin yerine tayin edilirler. Fakat Nablus halkı bu şartları reddeder ve yeni şartlarla bir anlaşma yapılmasını ister". en-Nimer şöyle ilave ediyor: "Zahir bir kaç gün Nablus ahalisini tehdit etmeye ve onlarla görüşmeye devam eder.Nihayet Nablus'a kuvvetle girer. Bu arada kendi adamlarından 100 kişi ölürken Nablus halkından sadece 3 kişi ölür. Sonra Zahir'le Namer ailesinin liderliğindeki Nabluslularla yeni bir anlaşma hasıl olur. Zahir bir tarafın diğerk tarafa müdâhale etmemesi Uzerinde Akka'ya gider" (19).

1768 - 1774 yılları arasında çıkan Rus-Osmanlı savaşı bölgede vku bulan anlaşmazlıklara devletin göz yummasına neden olmuştur.Bu savaş esnasında Zahir el-Omer'le Ali Bey'in ve mütlefiklerinin Şam'daki güçleri ortaya çıkınca devlet Seyh Zahir'le anlaşma yapmak zorunluluğunu hissetmişve devlet kendisine Kuds şehri haric Suriye'yi bırakmıştır.Buna ilave olarak kendisine Sayda şehri verilen Zahir'in bütün işlerden muaf tutulması için ferman çıkarılmıştır (20). Fakat Seyh

Zahir'in oğulları bunun kendilerini yok etmek isteyen devletin bir tuzağı olduğu görüşünde idiler ve babalarının devletle olan savaşı sürdürmelerini isteyip altı yıldan beri Uzerlerinde olan iltizamı da vermemelerini istediler (21).

Bütün bu olayların yanısıra Vadi et-Tim'de patlayan ve Lübnan'daki Şihabi Emirlerinin isyanı gibi olan bir takım ailevi anlaşmazlıklarda çıkmıştır. Fakat en büyük hadise Muhammed Ebu'z- Zeheb Bey'in 1775 Mart başlarında altmışbin savaşçı ile yürüyüp padişah adına Zahir El-Ömer'in hain olduğunu ve asılması gerektiğini ilan etmesi olmuştur (22). O sırada Zahir El-Ömer ve oğulları birbirleriyle büyük bir ihtilaf için deydiler (23). Tüm bunların yanısıra son yıllarda İbrahim es-Sabag'ın aldığı vergiler karşısında yorgun düşen Celil halkı şeyhlerini savunmak için herhangi bir girişimde bulunmadılar. Bütün bunlar kendisini yalnız bulan ve hiç mütefiki olmayan Şeyh Zahir'in yok olmasına zemin hazırlamıştır. Muhammed Ebu'z- Zeheb Bey'in kuvvetleri Akka'yı işgal edince Zahir serveti ile birlikte Safed dağlarına kaçır. Ancak Haziran 1775'te Muhammed Bey Ebu Zeheb'in zehirlenerek öldürülmesi üzerine Zahir, Akka'ya dönebilmek için yeni bir fırsat yakalamıştır. (24).

Devlet zahir'i yok etmek için gerekli zeminin hazır olduğunu hissedince bu amaçla görevli olarak Kapudan Hasan Paşa'yı gönderir (25). Kapudan Hasan Paşa ilk olarak Zahir'in üzerine borç olan altı yıllık vergiyi ödemesini ister. Zahir'in oğulları ve hazine müdürü İbrahim es-Sabbag kendilerinin

görüŖünü alan Zahir'e her ne kadar savaşı tavsiye etmiş- lersede Zahir ve komutanının görüşleri daha değışikti. Bu ko- nuda Zahir şöyle der: "Uzun süre dayanamayız. Çünkü Sultan'a karşı isyan eden dünya ve ahirette asılır. Sultan'ın kılıcı uzundur. Dağlarda bile olsak bize yetişecektir. Ben Kapudan Hasan Paşa'yla birlikte para ile işlerin yoluna koyulmasına kefil oldum" (26).

Ancak Sabbağ parayı vermekten imtina eder ve Tabyo komu- tanı olan Hon El-Denğarlı'nında ona ihanet etmesi sonucunda Osmanlı donanması şehre girer. Kaçarken 1776 yılında Mağribi- lerden birinin öldürdüğü 80 yaşındaki Zahir arkasında mücev- herat hariç kırk milyon kuruş bırakır (27). Zahir'in ölümü ile birlikte bütün Filistin dağları onun hakimiyetinden çık- mış ve kendisine iltizam malı ödemekten kurtulmuşlardır.

II) Cezzar Ahmed Paşa:

1720 yılında Bosna köylerinden birinde doğmuştur. 18 ya- sına geldiğinde İstanbul'a kaçır ve orada kendisi bir köle tüccarına satılır. Bu tüccar onu Mısır'daki Memluki komu- tanlarından biri olan Ahmed Ebu'z-Zeheb Bey'e satar. Ali Paşa Mısır'da bağımsızlığını ilan ettikten sonra memleketin ida- resinde Cezzar, Ali Ebu'z-Zeheb ve Salih Bey'e itimat eder. Mısır'da Cezzar Unvanı ile tanınır. Çünkü Mısır'daki siyasi hilelerinde birçok insanın ölümüne neden olur. Cezzar, Salih Bey'in ölümünden sonra İstanbul'dan firar eder ve Suriye'ye geçip 1770'de Deyr el-Kamer'e iner. Bu arada da Emir Yusuf El

Şahabi'nin en yakın adamı olmuştur. Daha sonra Emir Yusuf'u da terk edip Şam Valisi olan Osman Paşa'ya gider. Orada da Seyh Zahir El-Ömer'e karşı gönderler Halil Paşa komutasındaki orduya katıldı. 1772'de Cezzar Beyrut'a döner ve orada bir sı-
 ikastta uğramışsada ölmemiş sadece bir kaç yara almıştır. Emir Yusuf kendisini tedavi altını alır ve Beyrut'a vali tayin e-
 dilir. Ancak sonradan Cezzar Paşa'nın kötü niyeti ve ihaneti ortaya çıkınca Ebu Yusuf Beyrut'u terk etmesini istedi. Fakat Cezzar Yusuf'a karşı isyan eder. Bunun üzerine Emir Yusuf El-Şahabi onu Beyrut'tan çıkarmak için Seyh Zahir'den yardım is-
 ter. Tüm bunlar olup biterken denizde bulunan Rus donanması Seyh Zahir'in yardımı ile Beyrut'u 4 ay'dan beri kuşatmış bu-
 lunuyordu. Ancak Beyrut'ta bulunan Cezzar teslim olmamıştır. Cezzar Seyh Zahir'e kendi adamları ile birlikte çıkmasına izin verdiği takdirde Beyrut'tan çıkacağını temin eder. Fakat bu öneriyi reddeden Zahir Beyrut'u istila eder ve Rus donan-
 ması komutanına yardımların-dan dolayı Uçyüz bin kuruş verir. Parayı alan Rus donanması geri çekilir. Daha sonra Cezzar'ı beraberinde Akka'ya götüren Zahir orada Cezzar'a ikramda bu-
 lunup ona ordularının birinci komutanlığını verir. Fakat Cez-
 zar, Zahir'in bir görev için Gazze'ye gitmesini fırsat bile-
 rek tekrar Osman Paşa'nın ka-rargahına firar eder. 1775 'te de Zahir'i yok etmek için gelen Kapudan Hasan Paşa'ya katılır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Akka'nın kuşatılmasında ve Zahir El-Ömer'in düşüşünde bu olaylar önemli bir rol oynamış-
 tır (28).

Zahir El-Ömer mağlup olduktan sonra Kapudan Hasan Paşa Cezzar'ı Akka'ya muhafız tayin eder (29). Sonra 18 Aralık 1776 yılında Sayda'ya mütesellim olarak tayin edilir (30). 11 Mart 1776 tarihinde Kapudan Hasan Paşa'nın yardımı ile Padişah tarafından Sayda'ya vali olarak girmiştir. Bu münasebetle kendisine vezirlik rütbesi verilir (31).

Cezzar Paşa kısa bir süre içinde Beyrut'u istila eder ve egemenliğini tüm Cebel-i Lübnan'a yayar. Kendisinde olan güç ve cebbarlık özelliği ile istediğini işbaşına getirir istediğininide azlederdi. Lübnan emirleri azledilmemek için adeta yarışa girerlerdi .Bazıları o derece ileri gidiyorlardıki istenileni vermekten aciz kaldıkları zaman Cezzar'a bazı arkadaşlarını, dostlarını, akrabalarını ve hatta eşlerini bile rehin bırakıyorlardı. Örneğin Emir Besir Es-Sahabi ve Seyh Besir Cambulat kimi kişileri rehin bırakmışlardır (32). Cezzar'ın bu tutumu Kapudan Hasan Paşa'yı kızdırmış ve Cezzar'ı Sayda valiliğinden uzaklaştırmak için elinden geleni yapmayı hedef almışsa da bunu gerçekleştirememiştir.

Cezzar'ın 9 Saban 1197/11 Mart 1785'te Şam Vilâyetine tayini (34) tüm Güney Suriye tarihinde köklü bir değişim başlangıcıdır. Çünkü ilk defa Şam vilayeti Sayda valisine bağlanıyordu (35). Halbuki tüm önceki devirlerde diğer vilayetler Şam vilayetine bağlı idi. Bu tayin Cebel-i Nablus'un Cezzar'la tek resmi ilişkisidir. Lakin Cezzar'ın Şam'daki valiliği sürmedi, çünkü gösterdiği çok sert durumu nedeni ile 1786 başında azledildi (36). Hatta Kethudası Selim Paşa Cezzar'ın

yaptığı zulüm neticesinde Sivas'a gitmek zorunda kalır ve devlete olan hizmetini Cezzarsız arz etmek ister (37).

Cezzar Paşa'nın Şam'ı tekrar kazanmak için teşebbüsleri durmaz. 1104/1789'da vali iken yazdığı bir yazıda Şam Valisi tayin edilmesini ve Hac emiri olmak istediğini belirtip bunların karşılığında Darbehane-i Amire'ye 400 kuruş ödemeyi kabul ediyor. Ancak Bab-ı Ali Hac emirliğini Azımzade Abdullah Paşa'ya vermeye kararlı idi. Cezzar Paşa'nın bu mektubu ancak İstanbul'da kendi adasında bulunan Abdullah Paşa'nın tayini ile ilgili icraatlar zamanına rastladı. Fakat Sadrazamlıkta tartışmalardan sonra Gazi Hasan Paşa, Cezzar Paşa ile de bulunan anlaşmazlığı göz önünde tutarak Şam vilayetinin verilmemesi öngörüldü. Böylece görev Abdullah Paşa'ya verildi (38). Fakat, Cezzar, hasmı olan Sadrazam Gazi Hasan Paşa'nın vefatı üzerine bu görevi 03.Ekim 1790'da ele geçirmiştir (39). Tayin fermanında Bab-ı Ali'nin ona Şam vilayetini, Hac emirliğini ve Kudüs ile Nablus sancaklarını verme sebebi şöyle anlatılmıştır: "Cezzar, Sayda ve Beyrut vilayeti mutasarrıf ve vezirliğinden dolayı ile Hicaz yolunu bilmekte şöhretleri vardır. Ayrıca Arapları ve arabulucuların durumunu ile bilenlerdendir. Ayrıca hacıların rahatlıkları ve diğer bütün konuları rahat etmek içindir (40)".

İki sene geçtikten sonra yani 28 S 1207/25 Eylül 1790'da Medine-i Münevvere ve Şam'da Cezzar'ın zulmu ile ilgili birçok raporun gelmesi üzerine seyhülislam dairesinden fetva çıkıp onun yerine munasip birinin tayini isteniyor. Bunun Uze-

rine oraya ya Abdullah el-Azım Paşa'nın veya Derviş Paşa'nın tayin edilmesi Uzerinde tartışmalar yapılıyor (41). Ancak bu fetvaya rağmen Cezzar Şam'daki duruma hakimdir. Abdullah Paşa ancak 1211/1796'de tayinedilebiliyor. Tayini sırasında Kudüs ve Nablus'u ilhak eder (42). Abdullah Paşa'nın Trablussam Valisi olan Halil Paşa ile birlikte Cezzar'ın desteklediği Emir Beşir ve Emir Yusuf Es-Şahabi'nin oğulları yardım etmektedirler. Bunun yanısıra Emir Yusuf oğullarını destekleyen Cürcüs El-Bâs, Abdullah Paşa tarafından Akka'ya gönderilir (43).

Şam Valisi Abdullah El Azım Paşa geleneksel olan devre malını tahsil etmek için Nablus Sancağı'nda iken Cezzar onun Ustüne asker gönderir. Abdullah Paşa'da asker gönderince aralarında savaş çıkar ve çıkan savaşta Cezzar'ın birçok askeri ölür (44). Abdullah Paşa devre malını tamamladıktan sonra Hac kafilesini hazırlar (45) ve Hicre Meân şehrine 8 Z 1211/2 Haziran 1797'da hareket eder.

1218/1803 tarihine kadar Şam vilayetinde kalan (46) Abdullah el-Azım Paşa'nın Sayda Valisi olan Cezzar Ahmed Paşa ile olan ilişkisi bir müddet iyi iken daha sonra kötü oluyordu. Aralarındaki ilişkinin boyutu bakımından en şiddetlisi 1216/1801 yılındaki gerginlik olmuştur. Çünkü devlet Abdullah Paşa'dan Cezzar'a karşı olan Yafa mütesellimi Mehmed Ebu Merak Paşa'yı desteklemesini ister. Mehmed Paşa Hac kafilesini hazırlayacağını ilan edince Cezzar buna içerlenir ve kıskırtılarak onu değerini düşürmek için Cezzar Paşa, Mehmed Paşa'yı kuşatır (47). Bunun içindir ki devlet, tutumlarından

dolayı Cezzar Paşa'ya kızmakta (48) ve onunla Abdullah Paşa'yı dayanışmaya çağırır. Çağrının amacı Şam'ı berabere yönetmekti. Hatta kimi yerde anlaştıkları söylese bile 1218'de ikinci kez ayrıldılar. Aynı zamanda Abdullah Paşa, Cezzar'a yardım etmek isteyen Trablusşamdaki Mustafa Berberi yermek için Üstüne yürümeye başlamıştır. Yardım amacıyla Cezzar tarafından gönderilen 8 gemi Abdullah Paşa'nın adamlarınca batırılır (49).

1801'de Fransızların çekilmesinden sonra Mısır'a dönem sadrazam Şam'da birkaç gün kalır ve oraya Abdullah Paşa'yı vali tayin eder (50). Bu durum da Cezzar'ı çok kızdırmış ve artık tutumu eskisinden daha da güçlü olmuştur. Cezzar'ın kızmasının başlıca nedeni Napolyonun saldırısına karşı Akka'ya savunmasında gösterdiği büyük başarısına rağmen Şam Valiliği Abdullah El Azım Paşa'ya verilmiştir. Ancak Abdullah Paşa hacca gitiğinde Vahabi olduğunu bazı söylentiler ortaya çıkmış (51) ve bu devletin hoşuna gitmediği için hac emirliği tekrar Cezzar'a verildi. Bu işlerle devletin hatırını kazanan Cezzar Paşa Sayda vilayetinin yanısıra 1803'te Şam ve Trablusşam vilayetleri ile Şam ve Hicaz seraskerliğini verilmiştir (52). Cezzar Paşa'nın Şam'a dördüncü valiliği 1804 yılındaki (84 yaşında) Akka'da vefatına kadar devam etmiştir (53). Abdullah el-Azım Paşa'nın askerleri arasında ihracatçı olarak görülmesi üzerine Bağdat'a firar eder ve Dimaşk'a giremediğinden 1220/1805 yılı Cezzar'ın ölümüne kadar orada kalmak zorunda kalır. Ancak Cezzar'ın ölüm haberini alınca Bağdat

Valisi aracılığı ile Şam valiyetine döner 1220/1805'nin başlarından 1222'nin başına kadar orada kalır (54).

Cezzar Paşa'nın Cebel-i Nablus'ta yürüttüğü politika diğer bölgelerindeki politikasından farklı değildir. Nablus bölgesindeki ilk faali ilişkisi ikinci vilayetinde başlar (55). Bu ilişki Nablus miralayı olan Nimer'in oğullarından Hasan ve İbrahim Ağa'ya göstermiş olduğu mersumdan anlaşılmaktadır. Onlarla Hac dönüşünde Zarka'da bulunmalarını talip etmiş ve onlara hatırlarını yapmayı vaad etmiştir (1213/1798) (56).

Cezzar Hac'dan döndükten sonra Nablus ve Cinin mütesellimi olan Şeyh Yusuf El-Cerrar'ı azleder. Onun yerine Ahmed Tokan Bey'i Nablus mütesellimliğine tayin eder ve Muhammed Tokan'ı Beni Saab şeyhliğine getirir (57). Fakat Bab-ı Ali Ahmed Bey'i azleder ve yerine yeğeni Halil Tokan Bey'i tayin eder (8 Ca 1214/19 Kasım 1797) (58).

Bu azl ve tayin işi Cezzar'a karşı bir isyan hareketinin çıkmasına yol açar. İsyân Şeyh Yusuf El-Cerrar ile müttelikleri Ceyyûsî ve Nimer ailesi tarafından gerçekleştirildi. Ahmed Tokan Bey ve Muhammed Tokan'ın işlerine engel olması nedeni ile Cezzar Paşa Cerrar ailesinin karagahı olan Sanur kalesini kuşattı ve toplarla vurmaya başladı. Fakat hac mevsimi gelince bu durum bırakıp Hacca dönmeye mecbur edildi (59). Fakat hacdan döndükten sonra onları tehdit etmeye başlarken Napolyonun gelişi durumu yatıştırıyor ve Nablus halkı Cezzar'ın şerrinden kurtuluyor.

III -FRANSIZ SALDIRISI

XIX. asırda Filistin 1291 yılında haçlıların oradan çıkmasından sonra hiç alışmadığı yeni bir savaşla karşılaştı. Bu yeni savaş 1798 yılında Mısır'a inen ve sonra yol üzerinde A-riş'i ve bazı yöreleri işgal eden (60) Napolyon komutasındaki Fransız Saldırısı idi (61). 7 Mart 1778'da esir halka can güvenliği sözü verildikten sonra bu esir halktan 4-5 bin kişinin ölümü ile sonuçlanan meşhur Yafa katliamı olmuştur (62).

Görüldüğü gibi Nabluslular, Cezzar'ın Nablus mütesellimliğinden ibni Cerrar'ı azledip yerine Tokan oğullarını getirmesi neticesinde ortaya çıkan iç sürtüşme ve Cezzar'ın halkın içinde yarattığı korku ve terör yüzünden Cezzar'a karşı büyük bir kin beslemişlerdir ve böylelikle Mısır'da Napolyon'a karşı savaşmak için Cezzarın ordusuna katılmak istememişlerdir (63).

Nablus halkı ile birlikte diğer halktan birçoğunun Cezzarın Kasım Bey komutasında Mısır'da Napolyon'la savaş için gürre-i L 1213/ 8 Mart 1799 tarihinde gönderdiği emirden sonra firar ettiler (64). 1214 Zilkadesi başlarında Nablus mütesellimine yazılmış olan fermanda Cezzar, mütesellimlerden orduyu perişan hale getiren ve bu Fransız kafirlerle savaşmaktan kaçanların cezalandırılmasını ve her türlü askeri metotla onları korkutulmasını ister (65).

Aynı yılın Zilkadesi sonunda gönderilen fermanda ise ordudan firar eden askerlerin rütbeleri ile birlikte bunlara verilecek türlü cezalar belirtilmiştir: "Ordu-yı humayunundan

bilâ tezkere-i izin iç ağası ve çuha-dar ve delilâne ve tufegciyan ve mehterân ve sair gayri ve ettıba-i makûle ibtidar ve bunların bilâmucip firarları sair sunuf-ı askeriye'nin tefrikasına bâdi olacağı ve bu makulelerin icra-yı mücazâtleri lâzımı hükümetten idüğü vâzih ve ne muâl olmaktan nâsi' sizki mumailayhimesiz ahz ve mücâzâtı layıkalarını icrâ ve emval ve eşyaları beyn'el asâkir iğtinam olunup ruûsi maktua-lerini ba's ve ihdâye ve ihtimam vecdinâm ikinci fermanım olmağın tembihen ve ihtimamen mahsus işbu emri şerifin istisdar ve tisyâr olmuştur. İmdi o makule bilâ tezkere-i izin ve ferman firar edenlerin demlerini hadri olmakla alâeyyi hal ahz ve cezalarını tertip ve emval ve eşyaları beynel asakır-f iğtinam olunarak emsalleri olan sair havane-i nemek-haramda tertibleri lazım eden olduğu ve bu hususta münâf-i emir ve rıza tekâsül ve rehâvet ve hatır ve gönüle riayetle infaz emri şerifinde batâet olunmak lazım gelir ise ve hassatı sarfından raci' olacağından katiyyen istibah olmadığı malûmumuz olduktan ber vech-i meşruh amel ve hareket ikdam ve bu vesile ile yedlerinde izin tezkeresi olanlara ve evâmir-f âliyle hademâte memur kılınanlara te'adi ve taaruzdan ve bu emri e-hemmide hilaf-ı ferman tekasül ve rehâvet ve iğmaz ve batâet vuku ile... (66)". Bu fermanın anlaşılıyor ki ordudan kaçanlar, iç ağası, çuha-dar, delilâne, tufengciyan, mehteran gibi muhtelif birliklerden olup resmi izinleri yoktur. Ferman devlet, bunlara şiddetle öfkelenip ve kanları helâl edilmesini ifade etmiştir. Yine aynı fermanın mütesellimlerden çeşitli

vesilelerle kaçırların tutuklanmasını ve kafalarının İstanbul'a gönderilmesini istemiş. Bu kaçırlar dın ve vatan açısından hain sayıldıkları için herşeylerinin askerler arasında dağıtılmasını istemiş. Diğer yandan fermanda ellerinde resmi izinleri olanlara dokunulmaması ve fermandaki emirleri uygulamakla mükellef olan mütesellimlerin bu konuda gevşeklik yapıp tembel olmasını istemiştir, aksi takdirde kendileri de şiddetli cezalara maruz kalabileceklerdi. Bu iki fermanda geçen şiddetli uyarılara rağmen Racep 1215/Kasım 1800 'e kadar olan sürede Cinin mütesellimi Yusuf El-Cerrar ve Nablus mütesellimi Halil Tokan bu konuda herhangi birşey yapmamışlardır. Bunun üzerine evail-i B 1215/evâsıt Mart 1800 yılında üçüncü bir ferman çıkıyor. Bu fermanda da önceki iki fermanda geçen emirler tekrarlanıp mütesellimlerden kaçan askerlerin yakalanmaları ve cezalandırılmaları istenir. Bunun yanı sıra önceden iki fermanın çıktığı fakat bu adı geçen iki mütesellimin idareyi dinlemediği ve itaatsizlikleri dile getirilmiştir (67).

Bu isyanın bir başka şekli de Napolyon'a karşı savaşmak için bu iki sancaktan istenilen askerın toplanmasını engellemek şeklinde olmuştur. Mesela bir sureti de Cinin mütesellimine verilen 25 Ş 1215/11 Ocak 1800 tarihinde Nablus şehri kadısına, mütesellimine valisine, zahir ileri gelenlere ve nahiye şeyhlerine gönderilen fermanda şöyle deniliyor: "Fransızlar Mısır'ı işgal etmişler. Nablus ile düşman arasında sadece 6 günlük bir zaman kalmıştır. Osmanlı kara ve deniz or-

dusu askerleri bu kâfir düşmana savaşmak için memleketin en Uçra köşesinde geliyor. Çünkü bu herkesin özellikle Napolyon, Domas adlı bir komutanıyla Nablus şeyhlerine bir uyarı yazısı yollamış, "Ya savaş Ya Barış." Şöyle devam eder: "Ve Napolyon bildirisinde niyeti islami yok etmesinin olmadığını bildirir. Ve Müslümanların Fransız'lardan başka sadık dostları doludur." Şam ahalisine genel olarak şöyle dedi : "Ben buralara buradaki Memlukleri ve Cezzar Paşa ile askerlerini atmak için geldim. Çünkü bu Cezzar Paşa Yafa'ya ve Gazze'ye saldırıp askerlerini size gönderdi. Bundan da anlaşılan niyeti bizimle savaş etmektir, bizde onunla savaşmaya hazırlandık. Sizin bizden herhangi bir endişeniz olmasın yerinizde mültezim olun (71)". Nabluslular Napolyon'un teşebbüslerine ve kötü niyetlerini anladılar. Napolyon'un amacının Mısır ve Yafa halkını kandırdığı gibi kendilerini de aldatmak istediğini idrak ettiler. Ayrıca Cezzar'ın askeri hitap etmede onlara yakınlamada sevgi ve yakınlık politikası ve tüm Şam ahalisine çıkan fermanda kâfir olan Fransızlarla onların kötülükleri ve amaçları bildirilir. Yine fermanla ordu ve halk cihada teşvik edilmiş, islamin ve müslümanların koruyucusu olmaları istenmiş ve Allah'ın birliğine inananlar olarak kendilerinin de birleşmesi gerektiği, aralarındaki ihtilafın kalkması gerektiği ve sevgi ve birlik yolunu denemeleri istenmiştir (72). Bütün bunların Nabluslularda dini şuurun ve islam adı atında çalışmaya uyardırmak bakımından etkisi vardır. O zaman hepsi ölse bile bu işgalci kafirle harb ve cihada gitmedikleri takdirde ve

teslim olmaktansa ölümüne sonuna kadar savaşmışlardı. Bunun yanında Nabluslular şunu da düşündüler: Fransızlar ergeç gittikten sonra Cezzar'ın ve devletin azarından korkutukları için ne olacağını tahmin etmek epeyce güçtü .

Nabluslular gayret gösterip aralarındaki ihtilâfi ve savaşı bir kanara bırakarak birleştiler. Birleşme esnasında ordularını da birleştirirler ve Napolyon ile savaşan Osmanlı ordusunun yanında savaş ederler. Birincisi Kakun'da diğeri ise Merc Beni Amir'da savaşa katılırlar. Bu savaşta zafer elde eden Napolyon birçok askeri ölen Nablusluların taktiği sonunda Zita ve Azzun dağlarından ovaya çekilmek zorunda kalır. Muellif El-Cebreti Kakum savaşını şöyle anlatır : " Yafa'da Cezzar'ın askerlerinden 5000 kişi vardı ve hepsi öldü. Kurtulanlar ancak firar edenlerdir. Daha sonra Napolyon Yafa'dan Cebel-i Nablus'a geçti ve Kakun'da önüne gelen askeri kırıp geçiyor. Bununla da yetinmeyen Napolyon Kakun'da 5 yerleşim merkezini yaktı"(73). Emir Haydar eş-Şa-habi ise şöyle der: " Daha sonra Napolyon ordusu dağ yolundan Akka'ya yürüdü ve kakun toprağı Uzerine vardıklarında, Cezzar Paşa askerleri ve Nabluslular oradaki vadide pusu halindeydiler. Fransızlar ovaya çekildiğinde vadi oyuğundan 500 savaşçı çıktı ve gelen askerin üzerine mızrak ve ok atmaya başladılar.Hedefleri ise Napolyon askerleri tamamen vadiye çekmekti. Napolyon Nablusluların amacını öğrenince askerleri 3'e bölündü; I.Kısım vadinin oyuğuna gönderildi.II.ve III.Kısım ise başka bir yere gönderildiler,I.Kısım vadi oyuğuna yettiğinde top ve kurşun

atmaya başladılar. O zaman dağ üstünde diğer askerlerde çıktı. İslam askerinden tam olarak 400 kişi öldü. Diğerleri ise tek çareyi kaçmakta buldular. Böylelikle Fransızlar memlekette rahat edip yerleştiler (74)".

Kakun savaşına askerlerle birlikte iştirak eden Nablus komutanlarından bazıları Şunlar: Cinin mütesellimi Yusuf El-Cerrar, Ahmed El-Tahhan (75), Ahmed Tokan, İbrahim Ağa En-Nimer ve oğlu Muhammed Ağa ve amcası Hasan Ağa ve cebel-i Aclun Seyhi olan Berekât Eş-Seride (76).

Deniliyor ki Merc-i Beni Amir savaşında İslam askerleri yanında yer alan Nablus kuvvetleri Napolyon'un komutanlarından komutan Cliper'le karşı karşıya 7-8 bin kişi kalmıştır ve bu savaşta onu yenecek durumuna gelmiş iken Hristiyan olan Nasır'a halkından da bir kişi Napolyon'a Cliper'in zor durumda olduğunu ve Müslüman askerlerin çokluğunu ihbar eder. Bu ihbar üzerine hareketlenen Napolyon İslam kuvvetlerini kuşatır ve her taraftan yoğun ateşe tutar (78).

Nihayet Akka'ya varan Napolyon bu şehri 18 Mart 1799'dan 30 Mayıs 1799'a kadar almak üzere 70 gün kuşatır (79). Fakat Cezzar'ın Napolyon karşısındaki direnişi ile Napolyon kuşatmayı kaldırmak ve önce Mısır'a döndüğü halde oradan da çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Napolyon çizdiği hedeflerin hiçbirini gerçekleştirememiştir (80). Napolyon'un ana hedeflerinin bazıları :

- Mısır ve Şam'ı işgal ederek burasını bir üs olarak kullanıp İngiltere'nin doğuda olan sömürgelerini arkadan vurmaktı. Yine

Hindistan'ı işgal ederek Akdeniz'i bir Fransız denizi haline getirmekti. Bonapart bu seferi ile ne Mısır nede Akdenizdeki amacını gerçekleştirebildi. En önemliside ne İngiltereyi Hindistan'dan çıkarabildi ne de İngiliz donanmasının bu sömürge yolunda uzak kalmasını sağlayabildi (81).

Müellif Bazili Fransız çıkarmasının tek semeresini şöyle özetleniyor: "Avrupa ordularının şarkta bıraktığı intibâ' ve Asya'daki olan kuvvet üstünlüğü itibariyle, Avrupa ordusundan maksat(El-Kafkas ve Duna'deki Rus ordusu ve Hindistan'daki İngiliz ordularıdır) (82)".

Müellif El Ceberti Akka'nın direnişi ve Napolyon'un başarısızlığını ve hedeflerini gerçekleştiremeden Mısır'a dönüşü Napolyon'un dilinden şu sebeplere bağlıyor:

- Akka kuşatması sırasında İngilizler'in Cezzar'a yardımları ve orada denize üstünlükleri ve hakim olmaları.
- Kuşatma süresince Akka ile Mısır arasındaki bağlantının kesilmesi.
- Memleketin harap olmasıyla birlikte askerler için içte zahirenin ve erzakın az olması.
- Taun hastalığının yayılması ki bu hastalığa yakalanan birçok askerini Napolyon kendisi öldürmek zorunda kalmıştı.
- Mısır'ın Fransızların ellerinde muhtarip olması ve güvenilir bir çok komutanın ölmesi. Etrafının surlarla çevrili olması ve içinde çok sayıda erzakın bulunması nedeniyle Akka'nın 3-4 günden fazla direnme kabiliyetinin olması.
- Napolyon kafir olduğu için Şam halkından herhangi bir yar-

dım görmemiştir (83).

- Son olarak şunu ilave ediyoruz. Napolyon memleketteki Hristiyanların kendisine yardım edeceklerini zannediyordu fakat bu emelleri boşa çıktı. Bunu müteakip Napolyon Filistin'e girdiği zaman Yahudilere de vaatlerde bulundu ve eğer kendisine yardım ederlerse memlekette onların durumunu düzeltecek ve memleketin bir kısmını onlara verecektir. Fakat Yahudilerde onun teklifini reddetmişlerdir. Buna neden olarakta Osmanlı Devleti'nden korktukları ve Napolyon'dan yeterince güvence alamadıklarını gösterebiliriz.

Mısır ve Şam üzerindeki Fransız saldırısının bitmesi ve Mısır ile Şam'ın Osmanlı yönetimine tekrar dönmesinden sonra Cezzar'ın ihtişamı büyümüş hatta bütün Şam'ın en güçlü Valisi olmuştur. Fakat bu haşmet zulmünde büyümesine neden olmuş ve mal toplamadaki isteği aşırı artınca herkes onun yüzünden firar etmeye başlamıştır (84). Cezzar'ın bunlardan gayesi Şam Vilâyetinin kendisine iade edilmesi idi. Fakat sadrazam Yusuf Paşa 1801'de Mısır'a dönüşünde Abdullah El-Azım Paşa'yı Şam'a tayin eder. Ayrıca Mehmed Paşa Ebu Marak devlet tarafından Kudüs ve Nablus'a mutasarrıf tayin edilir. Kendisi yine Şam valisine bağlı idi (85). Bu tayin işleri Cezzar'ın kıskırtılmasına ve devlete isyan etmesine neden olmuştur. Cinin mütesellimi Şeyh Yusuf El-Cerrar'e Arapça olarak gönderilen ferman bu isyanı uzaklaştırmakla birlikte devletin tutumunu da şu şekilde açıklamıştır: "Bizim Kudvetü'l-Amâsıl ve'l-Akrân olan Şeyh Yusuf El-Cerrar'a zide kadruhu'ya âli ve sultanı

fermanımız ve Celil-i Hakani emrimiz çıktı. Bize haber geldi ki Ahmed Paşa El-Cezzar ordu-yı humayunu geçtikten sonra içinde olan asiliği ortaya çıkardı ve mukaddes Şam diyarında istediği gibi tasarruf edip mallarını almakta ve çocuklarını öldürmekte ve şereflerine dokunmakta. Bu arada biz Şam makamını ve hac emirliğini yüksek emrimizle düstur-u mükerrem ve müşir-i mufahham ve nizami'l-âlem olan vezirimiz seyyid Hacı Mehmed Paşa'ya veriyoruz. Buna itaat etmesi gerekir. Cenab-ı Hakkın buyurduğu gibi Allah ve Resûlün'e ve ulu'-emirlerinize itaat ediniz. Dolayısıyla ona itaat etmek bize itaat etmek demektir. Her müslümana cepheye karşı olan sorumluluklarını yerine getirmemleri farzdır. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle demiştir: " Her kim cemaatten bir karış uzaklaşırsa cahil gibi ölür". Onun için herkim Cezzar Paşa'ya tabi olursa müslümanlar tarafından öldürülmesi farz-dır. Bu yüzden yüksek emrimiz ve fetva-i şerife Uzerince onu öldürmek izni verilmiştir. Şimdi ise bildiriyoruz ki Seyyid Hacı Mehmed Paşa'ya tabii olunması ve Cezzar'a muhalif olup onu öldürmek gerekir. Sizin bu konuda kusur etmemeniz ve göz yumanları ikaz etmeniz gerekir. Çünkü sonunuz kötü olacak ve pişman olabilirsiniz. Sizin ferman içe-riğine bağlı kalmanız gerekiyor. Bu ferman 9 S 1217/10 Hazirân 1802'de yazılmıştır (87)".

Bu fermandan anlaşıyor ki Cezzar Paşa Şam'da Napolyon'la savaşın bitiminden sonra isyan etmiştir. Çünkü Cezzar Şam'a tayinini beklerken Mehmed Paşa Şam Valisi ile Kudüs ve Nablus sancaklarına mutasarrıflık tayini çıktı. Bu ferman Mehmed Pa-

sa'ya itaat edilmesi gerektiği ve Cezzar'a muhalif olarak onu öldürmeyi teşvik etti. Ayrıca bu ferman Cezzar'a tabii olan herkesin kanını helâl etti ve çocukları alınması uygun görülmüşlerdir.

Sam valilerinin tayin ve azilleri ve aralarındaki anlaşmazlığından yerli idareciler etkileniyordu. Çünkü bu işler anlaşmazlığa yol açıyor ve ardındaki sürtüşmeyi yeniliyor. Mesale Cezzar Sam'da üçüncü defa vilayetinden azledilince devlet Cezzar'ın Nablus mütesellimliğine tayin ettiği Ahmed Tokan Bey'i da azletti ve yerine yeğeni Halil Tokan geldi (88). Bilindiği gibi Cezzar Paşa daha önce Seyh Yusuf El-Cerrar'i Cinin mütesellimliğinden uzaklaştırdı. Müellif en-Nimer diyor ki: Halil Tokan Bey rüşvet kanalı ile Sam Valisi Abdullah el-Azım Paşa tarafından Nablus mütesellimliğine tayin edilmiştir. Ayrıca Abdullah Paşa diğer bir buyruğuya göre Mehmed Tokan Bey'i el-Ceyyûsi ailesine tâbi' Beni Saab nahiyesine, İsa el-Berkâvî'i Vadi eş-Şair'e ve Hacı Muhammed ailesine tabi' Meşârik nahiyesine Mustafa el-'Udeyli'yi tayin etmiştir (89).

Tabii ki bu yukarıda isimleri zikredilenler Yemen grubunu temsil ediyorlardı (Toka Ailesi grubu). Bu da Kays grubunun (Cerrar Ailesi, Ceyyûsi ve en-Nimer Ailesi) grupları hoşuna gitmedi. Dolayısıyla memlekette kargaşa yaratan bu aileler hem Sam Valisi ile devleti yeni tayin edilmiş olan mütesellimleri kıskırtır hemde kendilerinden istenen erzakların parasını ödemedi. 10 B 1214/8 Aralık 1789 tarihinde Sam Valisi

Hacı Yusuf Paşa da (80) Nablus mütesellimi Halil Tokan'a gönderdiği buyruğunda şehirde ve diğer nahiyeelerde emirlerini yerine getirmeyen herkesin cezalandırılmasını istedi. Bu işte geri kalmamasını ve mal-i mirinin ödenmesini isteyip, çünkü bu Devleti Aliye'nin malidir. Bu adı geçen mütesellimler Nablus halkının sonradan ödemeleri şartı ile orduda zahıra ve arpa sıkıntısı olduğu için kendi cebinden 25.800 kuruş ödemişlerdir. Fakat Nablus halkı sonradan bu parayı vermeyip isyanda devam etmiş. Bu da devletin hoşuna gitmemiş ve ayrı bir ferman çıkartmak zorunda kalmıştır. 11 Ra 1215/2 Ağustos 1800 tarihli bu ferman Nablus nâibine ve ahâlisine hitap etmiştir. Bu meblağın ödemesi için 3 gün mühlet verilmiş aksi halde cezalandırılmakla tehdit edilmişlerdir (81).

Fakat Nablus mütesellimi Halil Bey ve Cinin mütesellimi Yusuf el-Cerrar'dan bu arpayı ordu-yı humayununa yetiştirmesi istenmiştir. Çünkü Osmanlı gemileri denizde gecikince Fransızlar da hemen saldırmışlardır. Bu arpanın ordu ile Nablus'a gelen Sofracı Başlı Hacı Yusuf Ziya Paşa'ya teslim edilmesini istenmiştir. Matlup olan arpanın değeri 2.000 garade, fiyatından 20.000 kuruş ödenmiştir (82). Bu zahire ve arpanın yanı sıra koyun satın alınmış ve bu da 30.000 kuruş tutmuştur. 19 M 1215/12 Haziran 1800 tarihinde bu para Halil Bey'den istenmiştir. Bunun yanında başka şeyler de talep edilip, 2 çift kulan, 32 çift polat, 1 çift kaliter, 30 çift odun, 5 okka kolık, alınan koyun ise başı 3 kr.'den olmak üzere 360 kuruş tutan 320 keçi (vesikada yazıldığı gibi) tüm bu bilgiler 6 R 1215/

27 Ağustos 1800 tarihli def terlerinde kayıtlıdır. Daha sonra Halil Bey(21 R 1215/11 Eylül 1800) 38 parayı ödemek üzere 500 kuruş almış ve ordu hazinesine göndermiştir (93).

Kays grubunun kargaşasını uyandırmakta bu etkenler rol oynamıştır. Halil Bey'in orduya gönderdiği zahirenin parasını Veziriazam Yusuf Paşa'dan almıştır. Ancak devlete verildiği arpa farz-ı ayn ol-duğunu iddia ederek parasını Halil Bey'e ödememişlerdir. Hatta bununla da kalmayıp zahireyi yakmışlar ve Celculia ve Aynı'l-Esâvir hanlarında bulunan zahireyi yağma etmişlerdir. Halbuki Veziriazam ,Hacı muhammed Tokan Bey ve Seyh İsa el-Berkavi'den zahireyi muhafaza etmesini istemiştir. fakat Kays grubu, arpayı muhafaza edenleri bu zahireyi satmakla itham etmişlerdir (94).

Olay sadece zahire depolarını yağmalamakla kalmamış Kapudan Mustafa Paşa komutanında Yafa yakınlarında bulunan gemideki değeri 400 kantar beksimat ile türlü ticaret mallarına da saldırılmıştır. Gemi Yafa yakınlarındaki Zebâbide köyü'na yaklaştığında saldırıya uğramış ve 29 Za. 1215/13 Nisan 1801 tarihinde çıkan Yafa kadısına, Cinin mütesellimi Seyh Yusuf el-Cerrar ve Yafa iskelesinde zahireyi teslim almakla görevli bulunan Hacı İsmail'e gönderilmiş fermanla, gemiye saldıranların tutuklanması ve çalınan esyaların gemi ile gönderilen defterdar uyarınca iade edilmesi ve bu işde bir ihmalkarlık yapılmaması istendi (95).

Bu zahire olayında birçok Beni Saab şeyhlerinden olan Ceyyüsi ailesinin rolü olmuştur. Çünkü Halil Bey mütesellim-

liği terkedince Musa Bey yardıma gitmiş ve vekil olarak Mustafa Tokan'ı bırakmıştır (96). Devlet ise, Ceyyûsî ailesine çok kızmış ve evâsıt-ı Za 1206/30 Haziran - 7 Temmuz 1792'de çıkardığı fermanda Beni Saab Şeyhi olan Ahmed el-Ceyyûsî'nin itaatsizlik ettiği ve askere gelmiş olan zahireyi yağmada rolü olduğu böylece adı geçen nahiye'yi ve ona bağlı olan köyleri Ceyyûsî oğulları elinden alınırken bu nahiye ve ona bağlı köyler Halil Tokan ve kardeşi Muhammed Bey'e verilmiştir. Bu ferman Nablus naibine, Halil Tokan Bey'e, Nablus Mutesellimine, Musa Tokan ve kardeşi Muhammed Bey'e ve bütün memleketin ileri gelenleriyle Nablus ve Beni Saab nahiye ve köylerin şeyhlerine hitab etmiştir. Adı geçenlerden eski usullere göre mal-ı miriyi toplamaları, bunlara ibret etmeleri ve kimseye zulüm ve hakaret etmemeleri istenmiştir (97).

İsyana devam eden Nablus halkı adı geçen zahirenin parasını ödemediği gibi daha önce bin asker için istenen 110.000 kuruş bedeli ödemediler. Gürr-e-i B. 1215/18 Kasım 1800 yılında çıkan fermanda bu meblağ iki takside bölünmüştür. 8 Şevval'e kadar 40.000 kuruş olarak birinci taksit ve şevval ayının ortasına kadar ise 70.000 kuruş ikinci taksit olarak ödenecektir (98).

1214-1216/1799-1801 yılları arasında Cebel-i Nablus'ta Kays grubunun çıkardığı ihtilafte, Tokan ailesinden olan Cebel'in mutesellimleri isyanına sebep olmuştur. Bu ihtilafte Tokan Ailesi ve bütün Yemen grubu da rol oynamışlardır. Ayrıca Yafa mutesellimi ile Cezzar Paşa arasında anlaşmazlık çıkmış-

Mütessillimler azledilip yerine baskaları tayin edilmiştir. Ayrica özellikle Şam bölgesindeki, Cebel-i Nablus, Aclun ve Kudus sancaklarının halkından binlerce kişi dağlara kaçmıştır (100).

Cezzar'ın vefatından sonra Şam ve Sayda Eyaletleri birbirinden ayrılır. Şam Vilâyeti evail S. 1219/Evâsit Mart 1804 başlarında İbrahim Paşa'ya verilir (101). Sayda vilayetini ise Akka kalesinde sürgün edilen Maraş eski Valisi olan İsmail Paşa onu kendi emlakından addetmiştir. Fakat Şam Valisi İbrahim Paşa ve Derya Komutanı Abdulkadir Paşa Akka'yı kuşatıp İsmail Paşa'yı yakalamışlardır. Sonra Sayda Vilayetine Süleyman Paşa atanmıştır (102). Bu arada İbrahim Paşa, Seyh Yusuf el-Cerrar Nablus Mütessellimliğine tayin etmiştir (103). Fakat 1220/1805 yılında Seyh el-Cerrar Şam Valisi Abdullah el-Azım Paşa tarafından azledilip, yerine tekrar Musa Tokan Bey getirilmiştir (104). Aynı yılda Musa Bey Abdullah Paşa tarafından tekrar azl ve tayinedilmiştir (105).

Şam Vilâyeti ve Nablus sancaklarında tayin ve azledilme gibi değişikliklerin hızlı olması olayların devam etmesinde büyük etkisi vardır. Mesela, Abdullah El-Azım Paşa vilayete döndükten sonra âdet olduğu gibi mal-ı miri toplanması için Nablus'a gittiğinde isyan eden Nablus köyleri ile savaşa girmek zorunda kaldı. Başlangıç'ta yenilen Abdullah El Azım Paşa'nın bir süre sonra savaştan galip çıkar ve malları tahsil edip Şam'a döner (106). Şam Valisi Seyh Yusuf El Cerrar'a Mütessellimlikde kalabilmesi için 20.000 kuruş ödemesini şart

koşmuştur. Fakat Yusuf Cerrar Bey bunu ödemek istemeyince meblağ 10.000 kuruşa inmesine rağmen Cerrar bunu da ödememiştir (107). Cebel-i Nablus'da, Musa Tokan Bey'in Nablus mütesellimliği ve Muhammed Bey'in Beni Saab şeyhliğinde devam etmesi nedeniyle Abdullah El Azım Paşa'nın valiliği zamanında hadiseler devam eder.

Ceyyüsi ve Cerrar aileleri mütesellimliğini kendi hakları olduğunu ilan ettikleri gibi Tokan oğullarının bu mekan için Şam valisinden rüşvet aldıklarını idda etmişlerdir (108).

1222/1807 tarihinde Şam valiliğinden azledilen (109) Abdullah El-Azım Paşa yerine Genç Yusuf Paşa getirilir (110). Aynı yıl Şeyh Yusuf el Cerrar vefat etmiştir (111). 1225/1810 yıllı başlarına kadar devam eden (112) Yusuf Paşa'nın valiliği zamanında Musa Bey'in liderliğinde Tokan ailesinin, Şeyh Yusuf'un oğlu Davud Ağa liderliğindeki Cerrar Ailesi ile arasındaki sürtüşme devam eder. Adamlarıyla birilikte Nablus'a girmek isteyen Davud Ağa'nın bu teşebbüsüne müttetikleri Nimer Ailesi bile kızmakta ve Cüret Amra ile Beni Saab Nahiyelerinden Şeyh Cebare b. Dehiş (113) komutasındaki bir ordudan yardım isterler, çünkü Cerrar ailesinin Nablus'a hakim olmalarından korkuyorlar. Bunun üzerine İbn Cerrar oraya girmeden geri döner.

Davud Cerrar tarafından yapılan bu geri çekilme üzerine Cerrar Ailesi ile Kays grubu müttetikleri olan Nimer ve Ceyyusi aileleri arasında yeniden bir dostane ittifak kurulur. Bu olaylarda Musa Tokan 10 yaşındaki oğlunu kaybetmiş (114) ve

kendine karşı kurulan bu yeni ittifaktan oğlunun intikamını almaya karar vermiştir. Önce Kays grubuna mensup bazı aşiretlere hakaret etmiş ve Şitivat şeyhini tutuklamış bunu müteakip Selfit Köyünde Havatire şeyhlerinden ve Affana ailesinden olan Şeyh Ali b. Hasan es-Süleymi'yi de tutuklamıştır. Daha sonra adamlarıyla birlikte Kufur Kalil'de bulunan Düvekat ve Kenan el Amir'a saldırır (115) ve bu hadiseler neticesinde Musa Tokan Bey azledilir ve yerine silahtar Faik Ağa Nablus'a mütesellim olarak tayin edilir. (12 Ş 1223/ 22 Eylül 1808) (116).

IV-SÜLEYMAN PAŞA VALİLİĞİ

1225/1810 yılında Genç Yusuf Paşa'nın Sam valiliğinden azlinden (117) sonra Sayda Valisi olan Süleyman Paşa onun yerine getirilir ve buna ilaveten Trablusşam Vilâyeti ile Kudüs ve Nablus sancakları kendisine verilir (118). Süleyman Paşa Gürcü kökenli olup küçükken Cezzar Paşa tarafından evlatlık edinilmiş ve daha sonra Cezzar'ın en yakın adamlarından biri olmuştur. Hatta Cezzar Paşa dördüncü valiliği zamanında Hacca gittiğinde evini ona emanet etmiştir. Fakat Cezzar Paşa sayıları 40'a yakın olan kadınlarının adamlarıyla bir ilişkiye girebileceğinden şüphelenince onlara kötülük düşünmüş ve onları yok etmeye karar vermiştir. Fakat adamları Cezzar'ın tuzağını öğrenince kaçtılar. Cezzar Paşa Süleyman Paşa ve İsmail El-Kürdi adındaki şahıslardan kurtulmak maksadıyla Cebe-1-i Lübnan'a gönderir. Fakat bu ikisi Cezzar'ın maksadını an-

layınca geri dönüp onunla savaşmak isterler. Hile yaparak ismail El Kürdi'yi yanına çeken Cezzar'dan Urker Süleyman Paşa Deyr El Kamer'de bulunan Emir Yusuf Es-Sahabi'ye iltica edip ve bir müddet orada kalır. Cezzar Paşa ölünce Süleyman Paşa Sayda Valisi olarak tayin edilir (1219/1804) (119).

Süleyman Paşa Sayda'nın yanısıra Sam vilayetiyle birlikte Trablusşam, Kudüs ve Nablus'u idare eden Cezzar'dan sonra ikinci validir. Onun Sam'a birinci Vilâyeti 1225-1230/1810-1814 (120), ikinci Vilâyeti ise 1235/1819 tarihlerindedir (121). Süleyman Paşa Sam'da yaptığı birçok hayır işleri ile bilinir (122). Özellikle de Akka şehrindekilerdir. Ayrıca memlekette adaleti uygulamakta olup onun valiliği süresinde Sam, tarihinin en güzel anını yaşamıştır. Bir nevi cehennemden sonra cennet yaşamı olarak nitelendirilmiş. Süleyman Paşa vefat ettikten sonra Akka şehrinde Cezzar'ın yanına gömülmüştür (123).

Bilindiği gibi 1218/1803 yılından itibaren 6946 kuruş karşılığında Odle ve Balata köyleri ıktası Muhammed Tokan Bey'in iltizamı altında idi. Muhammed Tokan Bey 1225/1810 yılında vefat ettiğinde Musa Bey bu ıktayı eline geçirmek istedi bunun üzerine Balata bölgesinde fesad yenilenir ve özellikle Musa Bey'in o zamanki müttefiki olan Seyh el-Udeyli Balata zeytinlerini yaktı. Bu olay hadisenin yeni bir biçimi idi ve iki grup arasındaki anlaşmazlığın genişlemesine sebep oldu.

Bunun üzerine Musa Bey Sam valisine şunu yazdı : " Kays grubu liderleri her yerde çiftçileri toplayıp fesadı alevlendiriyor". Sam Valisi şu cevabı vermiştir: " Her kim o çiftçi-

lerden birini yedirip evinde barındırırsa Nablus'ta ceza olarak en şiddetli şekilde cezalandırıp 100 kese ödeyecektir". Tabii Kays grubu da buna benzer bir yazıyı Miralay Hasan en-Nimer Kanallıyla valiye göndermiştir. Bu yazıda şöyle deniliyor : "Bu çiftçilerin Nablus'a iltica etmelerinin sebeplerini Musa Bey ve mütefiklerinin zulmünden kaçtıkları için ve özellikle zeytinliklerini yaktıkları için gösterebiliriz".

Böylece gelişen hadiseler karşısında Musa Bey mütesellimlikten azledildi (124). Ceyyüsi Ailesi bu olayları istismar ederek ellerinden alınan toprakları geri alabilmenin yollarını aramaya başlarlar. Bu arada Şeyh Mahmud el-Oda el-Ceyyüsi, İbrahim Paşa'nın devre malını tahsil için geçtiği zamanda adamlarıyla birlikte orada ustlenir. İbrahim Paşa'nın Ceyyüsi isyanını bastıracak gücü olmadığından Şam Valisi Süleyman Paşa'dan yardım talep eder. Talebi kabul eden vali asker gönderir ve Sufin kalesini yıkar. Neticede Ceyyüsi ile birlikte 2.000 adamı teslim olur. Sufin aşiretleri ise Deyr el Hatab ve Kalkıl-ya köylerine hicret eden Davut, Zahran ve Nezzel aileri'dir. Daha sonra Şeyh Ceyyüsi 2.000 kuruş karşılığında ve adamlarının herbiri için 500 kuruş karşılığında serbest bırakılırlar ve onların köyleri olan Kür, Ertah ve Kalenseve Şeyh Ahmed b. Şeyh Muhammed ve Şeyh Assaf b. Şeyh Hasan el Ceyyüsi'ye iade edilir (1228/1813) (125).

Bu hadiselerin akabinde Şam Valisi Hafız Paşa'dan Musa Bey'e bir buyruldu gönderilir. Bu buyruluda, fesât ehlinden oldukları için Nimer ailesinin Nablus'ta kalmamaları istenir.

Bunun Uzerine 1232/1816 yılında Aynbus köyünde Kays grubu Cerrar ailesinin başkanlığında ve Nimer ailesinin komutasında yapılan ve ayrıca Meşarik, Cüret Amre, Beni Saab ve Cimmain Seyhlerinin de katıldığı toplantıda Tokan ailesine karşı a-yaklanma ilan edilir. Fakat Musa Bey daha çabuk harekete ge-cerek Cimmain nahiyesine kardeşleri Esad ve Rıdvan Beyler'in yardımı ile saldırır. Bu saldırıda Beni Gazi şeyhlerinden 8 kişi ölürken iki taraftan da bir çok kişi yaralanır verilir (126).

1232/1816 yılında Sayda Valisi olan Süleyman Paşa barış-cı yollarla bu anlaşmazlıklara son vermiştir. Cebel-i Nablus şeyhleri olan Nablus mütesellimi Musa Tokan, Esad Tokan, Vadi eş-Şair Seyhi olan İsa Berkavi, Cimmainli Musa El Ömer, Cimma-inli Yakup, Şeyh Kasım el Ahmed, Beni Saab nahiyesi Şeyhi Ebu Ode el Ceyyûsî, Hacı Ahmed ve Muhammed El Cerrar ve Seyh HU-seyin Abdülhadi ve diğer Cebel-i Nablus şeyhleri ve ileri ge-lenleri, muallim Abdul Es- Sâmiri ve sancağın katibi olan Yusuf Es Sâmiri ve bunlara ilaveten Cebel-i kudûs ve Halilür-rahman şeyhlerini davet eder.

Davetin zahiri sebebi olarak Süleyman Paşa'nın Şam Vila-yetine tayini bahane edilmişse de gerçekte mal-ı miri mebla-ğının tesbiti ve hac işlemlerinin hazırlığı söz konusu idi (127). Müellif El Ura bu olayı ve memleketin durumunu anla-tırken şöyle diyor: " Mütesellim olan Musa Tokan, Cimmainli Musa El Osman ve Kasım El Ahmed ile aralarında çıkan sürtüş-meyi kendisi başlatmıştır. Bunun Uzerine iki tarafın adamları

toplanır birbirine savaşıır. 17 ölüün verildiğı bu olayda tek sebebi kabeli taasubu etkisi altına girmektedirler (128)".

El-Ura Suleyman Paşa'nın davetini anlatırken şöyle devam diyor:"Bütün şeyhler hazır olurlar ve Paşa onlara geleneksel hediyeleri verir ve çok kolaylıkla onlara devre malını dağıtır. Onların üzerine Akka hazinesine gidecek olan arpanın senetleri yazdırır.Ayrıca Kudüs,Şam ve Gazze mütesellimlerine Hac levâzimâti hazırlanması için emirler verir (129).

Şeyhlikler, ahalinnın, memleketin durumu ve bu anlaşmazlığın sebeb olan nedenler ile ilgili El Ura şunları anlatır: " Biz şeyhlikler; bu memleket Uzerinde uzaklık nedeniyle Şam valilerinin güçleri yoktu. Çünkü uzaklık nedeni ile bu onları eskiden beri isyana ve kendi aralarında kan dökmeye götürmüştür. Ayrıca halk kendi liderlerine ve şeyhlerine körü körüne itaat eder,onlardan gelen her çağrıya koşarak,emirleri yerine getirir. Hatta bazen yemeklerini bile bırakıp savaş meydanlarına koşardı.Sanki bir eğlenceye veya davete gidecek gibiydiler. Kendileriyle birlikte kadınlarını ve güzel kızları da alırlardı. Bundan amaç kadın ve kızların onlara su taşınması içindi. Diğer bir amaçta kadın ve kızların erkekleri savaşmaya heveslendirmeleri idi.iyi savaşamadıkları zaman kadınlar cesaret vererek onların korkaklıklarını dile getirmek suretiyle savaşmalarını sağlamak istiyorlardı. Vali para toplama ya çıktığı zaman onu şeyhler korurlardı, Vali de onlara hediyeler ikram ederdi. Herkesin rütbesine göre kimine kürk, kimine ipek, kimine pamuk, kimine çuha cübbeler ve kışmır şal-

lar veya fes hediye eder sonra da mal-f miri dağıtmaya oturlarlardı. Valiler ile anlaştıktan sonra ve valiye ubudiyet denilen hediyeyi verdikten sonra, köylere istedikleri şekilde vergi tahakkuk ettirirler ve herkeste onlara sorgusuz, sualsiz itaat ederdi. Bir valinin Uzerine aslında 50.000 kuruş vergi düşmüşse bunlar halktan 150.000 veya 200.000 kuruş vergi toplarlardı. Valiler şeyhlerle her zaman iyi geçinmeye çalışırdı. Çünkü iyi geçinemezse kendisine karşı olurlar ve hemen isyan ederlerdi. Birçok defa valiler askerleri ile birlikte geri göndermişlerdi. Bunun yanı sıra onların kışlalarına saldırmak için adam göndermişlerdi. Bu sebeple vali onları idare ediyordu. Fakat memleket Akka ve Sayda valilerine bağlı olduğu zaman şeyhler daha itaatkar olurlardı. Çünkü bu kez vilayet merkeze daha yakındır".

El Ura şunu da ilave ediyor: "Süleyman Paşa onları davet ettiğinde onları 10 gün bekletir. Bu arada onlara, ikram eder ve meclisinde iyi ve hoş ağırlardı, fakat asıl konuya girmezdi. İşte o zaman özel bir toplantı düzenler ve toplantıda şeyhler saygılarını, dualarını valiye iletir, vali de onlara nasihatlar çeker ve fitneyi bırakmalarını talep eder. Ve onlarda kendisinden af dilerler. Vali de şöyle der: "olup bitenlerde beni sebep add edin, suç benimdir, ben sizi dinlemek için davet ettim ". Daha sonra kalkmalarını, birbirlerini öpmelerini ve önünde barış yemini etmelerini ister. Hepsi buna itaat edip valinin isteğini yaparlar. Daha sonra valinin eteğini öperler. Vali'de onlara dualarını tekrarlar. Daha sonra

vali,Musa Tokan Bey'in Kasım El Ahmed'in ölülere için 90.000 kuruş tazminat ödemesini ister.Musa Bey de bunu kabul eder ve kendi Uzerine bir senet yazar.Vali Süleyman Paşa hepsine teşekkür eder. Senedi Kasım El-Ahmed'e teslim ettikten sonra hepsi sevinçli bir şekilde memleketlerine dönerler (130)".

Bu şeyhler memleketlerine döndükten sonra 1232/1816 yılında Salih Paşa tarafından bir buyruldu çıkarılır. Çıkan buyrulduda şöyle denmektedir : "Nimer Ailesi tımarlar Uzerinden iltizam bedeli olan 866 1/4 kuruşu ödeyecektir çünkü bu meblağı 1227/1812'de Musa Bey cebinden ödemıştır.Bu iltizam meblağının aslı 5041 kuruş ve 6 masari idi. Zamanında 4164 kuruş ve 3/4 masari muallim Samiri tarafından pusula karşılığı ödenmiştir (131). Buna ilaveten 3000 kuruş 15 Ş 1232/30 Haziran 1817 tarihinde Süleyman Paşa tarafından çıkarılan buyruldu uyarınca Seyhzade Muazzemin doğum parası olarak ödenmiştir (132).

Nimer Ailesi bu meblağın Musa Bey'e ödenmesini red edip, isyan ederler. Fakat müellif En Nimer'in görüşüne göre gerçek sebep şöyledir:1234/1818 yılında Musa Bey Magriblilerin evine ve kadınlarına tecavüz ettiğini iddia ederek muhaliflerini yok etmek için bir hile düzenler. Bunun Uzerine Nimer Ailesi ona yardım için koşar ve bunların arasında Muhammed Ağa, Ali Ağa, Yusuf Ağa ve Ahmet Ağa bulunuyordu.Musa Ağa ise hastalığı nedeniyle gidememiştir.Bunlar Musa Tokan Bey'in evine vardıklarında onun kurduğu tuzaga düştüler.Ve bu tuzakta hepsi ölür. Sadece Ahmet Ağa yaralı olarak kurtulur ve müttefikleri

olan Cerrar ailesine firar eder (133).

Bütün bu olaylardan sonra Kays grubu, Musa Tokan ve Yemen grubundan, ölümlerinin intikamını almaya yemin ederek karar verdiler. Kays grubu Musa Ağa En Nimer'i Şam valisinden yardım görebilmek için onun yanına göndermiştir. Musa Bey bu arada Sufin kalesinde Ustlenir ve oradan Kays aşiretlerine ve köylerine saldırır. Bu saldırıların neticesinde Re'su'l-Ayn sularında Havaş ailesinin katliamı olmuştur (134).

Bu arada Şam Valisi Derviş Paşa 25 R. 1235/10 Şubat 1819 yılında bir buyruldu çıkararak Ahmet Ağa El Yusuf El Cerrar'ı Nablus mütesellimi olarak tayin edip Musa Bey'i azlediyor. Böylelikle Tokan ailesinin kanını helâl ediyor. Mustafa Tokan Bey'in ise bu hadiselerde hiç müdahalesi yoktur. Ve Vali Şam'dan Nablus'a Sekman Pehlivan Ağa komutasında asker gönderiyor. Bu askerler Paşanın emri üzerine Musa Bey'in evinde erkeklere ayrılan kısımda kalıyorlar (135).

Daha sonraki zamanlarda Musa Bey Tokan'la ilgili Nablus halkına bir çok buruldu gönderildi. Mesalâ 23 B.1235/6 Mayıs 1820 tarihinde mütesellim Ahmed El Cerrar'a, Cimmain, Saara-viye Sarkiye, Vadi Eş Şair, Beni Saab, Akrabe ve Bite nahiyele-rin Seyhlerine gönderilen buyruldu : "Musa Bey'in fesad üzere yapmış olduğu Sufin kalesi yıkılmıştır. Her kim onu destek-lerse veya onunla işbirliği içerisinde olursa Şam hazinesine ser'i hububat göndermesi gerekir" diyordu (136).

Aynı yılın L. başlarında çıkan buyrulduda ise Ahmet El-Cerrar'ın Nablus mütesellimliğine tayin edilmesi tekrarlanı-

yor. Ayrıca Musa Bey, Nablus şehrine ve bütün Cebel-i Nablus nahiye ve köylerine girmesi yasaktır. Ayrıca Cimmain ve nahiyelerinden kovuluyor. Ve onu desteklemek yataklık yapmak kesinlikle yasaktır ve mütesellim Cerrar'dan bu fermanı resmen Kudüs-ü Şerif'te kayıt etmesi talep edilir (137).

Böylece 1235/1819 yılında Musa Bey ve Yemen grubunun zayıfladığını görüyoruz. Çünkü Kays grubu Nablus miralayını Ebu Bekir Ağa (138) komutasındaki Şam askerleri ya da adamlarına yardım ile onun peşini bırakmazdı, bunun üzerine Musa Bey kaçmak zorunda kalır ve Yafa mütesellimi olan eniştesi (139) Mehmed abu Nebbüt Ağa'ya iltica eder ve orada yaklaşık bir yıl kadar kaldı.

Ahmed Ağa El Cerrar'ın ölümünden sonra Mustafa Tokan Bey 24 L 1236/25 Temmuz 1821 yılında Nablus mütesellimi olarak tayin edilir bu tayin Sayda Valisi Abdullah Paşa tarafından 3 Ş 1236/6 Mayıs 1821 yılında çıkan mersumdan belirlenir. Bu tayin Nablus ahalisinin adı geçen sancağın işlerini yürütmek için Mustafa Tokan Bey'i kendileri seçmeleri ve validen bu seçimi onaylamasını istemeleri üzerine olmuştur (140).

Bunun dışında Ceyyüsf Ailesi bu yılın sonlarında devlet-ten mülklerini geri almışlardır (141). Mustafa Tokan Bey 1237 /1821 yılına kadar Nablus mütesellimi olarak kaldıktan sonra (142) Sayda valisi Abdullah Paşa ile Sam valisi Derviş Paşa arasında çıkan ihtilaf neticesinde mütesellim makamında birçok değişiklik olur. Süleyman Faik Ağa ve Silahdar Hüseyin Ağa 1238/1822 yılında sıra ile bu göreve tayin edilmişlerdir (143). Bir sonraki yıl yeniden 5 S. 1239/11 Kasım 1823 yılında Mahmud Derviş Paşa Musa Tokan Bey'in bağışlanması ile ilgili bir buyruldu çıkarmıştır. Bu buyruldudaşöyle denilmiştir: "Musa Bey ve adamları bırakılacaktır" Ayrıca Mısır ahalisinden ona yardımcı olmaları, mülklerinde, köylerinde ve tarım işlerinde yardım etmeleri istendi (144).

Musa Tokan Bey daha sonra bu buyruldu uyarınca mütesellim olunca Kays grubu daha önce olduğu gibi yine ondan kurtulmaya karar verdiler. Musa Bey döndüğünde Beyt Vezen'de bulunan eski düşman Şeyh Kasım el-Ahmed'in evinde misafir oldu. Şeyh Kasım el-Ahmed barış yapmak iki grubun liderlerine başvurur ve her iki taraf bunu kabul eder. Bunların başında, Ahmed Ağa ve Musa en-Nimer Ağa, Esad Tokan Bey ve Musa Tokan Bey bulunuyordu. 16 R. 1239/ 20 Aralık 1823 yılının salı günü barış kahvesi hazırlanır ve taraflara ikram edilir. Fakat Musa Bey'in kahvesi zehirli olduğundan dolayı aynı gece öldü. Bu olayda eşi olan ve Muhammed Ağa Ebu Nebut'un kızı olan karısından şüphelenir. Ertesi gün Musa Bey Ferruh Ailesi mezarlığında gömüldü (145).

Musa Bey'in ölümü herhangi bir kışkırtmaya neden olmamıştır. Görülüyor ki Tokan Ailesi ve müttetikleri Musa Beyin kötü işleri, ailesinin birçok mülkü ile beraber itibarını kayb etmesi ve tüm bunlar sebebiyle yapılan kavgalar nedeniyle Musa Bey'den kurtulmak istemişler ve ölümüne hiç üzülmemişlerdir. Bu durum Mustafa Tokan Bey'in Musa Bey'in yaptığı işlere niçin iştirak etmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra o süre içerisinde Tokan ailesinin en azından o günlerde diğer gruba karşı yeterli gücü yoktu. Dolayısıyla da vali ve devleti sınırlendirmek istemediler. Özellikle de haklarında yeni af kararı çıkarmışlardı.

Bu sebeplerden dolayı ertesi gün yani 18 Ra.1239/22. Kasım 1823 yılında barış anlaşması imzalanır. Bu anlaşmaya imza atanları şöyle sıralayabiliriz: (146)

- Mustafa el-Udeyli el-Beytavi
- Nasir el-Mansur el-Beytavi
- Musa el-Osman (Cimmain)
- Süleyman (Cimmain)
- Ebubekir (Cimmain)
- Abdullah el-Cerrar
- Esad el-Cerrar
- Kasım el-Ahmed
- Hüseyin Abdülhadi
- İsa el-Berkavi
- Ahmed El-Saib
- el-Hac Assaf (Arrabe)

- Halil El-Hamed (Deyr el-Gusun)
- Hasan Ebu'l-Lutuf

Burada görüyoruz ki geçen hadiseler 1219/1804 yılında Cezzar'ın vefatı ile başlayıp 1209/1823 yılının sonuna kadar devam eden ve birkaç defa tayin ve azl arasında mütesillimlik makamına gelen Musa Tokan Bey başkanlığında olmuştur. Bu durum bir taraftan Nablus idari mevkinin Sayda ve Sam valileri arasındaki değişimin tabii bir neticesi olurken diğer taraftan yukarıda da belirttiğimiz gibi aralarındaki anlaşmazlık 1785 yılında Cezzar'ın Sam valiliğine tayin edilmesiyle daha da şiddetlenmiştir. Ancak valilerin arasındaki anlaşmazlık bitmez. Bu anlaşmazlıkların en tehlikelisi Kudüs ve Nablus sancaklarını kendi vilayetleri olması için çabalayan Sayda valisi Abdullah Paşa ile Sam valisi Derviş Paşa arasındaki ihtilâf olmuştur. Bu durum bütün Sam'ın aşağıda göreceğimiz gibi Osmanlı tebaasından çıkıp Mısır hakimiyeti altına girmesinin ana sebeplerinden biriydi.

V-ABDULLAH PAŞA

Abdullah Paşa Süleyman Paşa'nın üveyoğlu ve aynı zamanda da damadı idi. 1236/1819 yılında Süleyman Paşa'nın halefi olarak Sayda valisi olur (147). Deniliyorki, bu makama getirilmesinde Haim Farhi'nin büyük bir etkisi olmuştur. Fakat Abdullah Paşa Haim Farhi öldürüp cesedini deniz kenarına atar. Bu tutum Emir Beşir es-Şihabi'nin hiç hoşuna gitmez. Bu du-

rumu öğrenen Abdullah Paşa Şihabi'yi sıkıştırmaya ve kötü muamele yapmaya başlar ve ondan ödeyemeyeceği bir meblağlık mal isteyip onu ya bu parayı ödemekle ya da müslüman olmak gibi bir seçim arasında bırakır. Bunun üzerine Emir Beşir, Cebel-i Lübnan'ı terk edip 3.000 adamı ile birlikte Horan'daki Cebel-i'd- Duruz'a iltica eder. Onun yerine yine Şihabiler'den olan Emir Hüseyin ve Emir Süleyman, Abdullah Paşa tarafından tayin edilirler ve onları müslüman etmek için Mahmud ed-Dasuki'yi gönderir. Emir Beşir'in Validesi Abdullah Paşa'dan yardım istedi (148), özellikle Haim Farhi'nin kardeşi olan Süleyman Farhi'nin İstanbul'da onu azlettirmeye çalışmasını ve yerine Sam ile Trablusşam'a Derviş Paşa'yı tayin ettirmek istediğini (149) duyunca, Abdullah Paşa emirlere isyan eder ve Derviş Paşa'dan intikam almak için bir fırsat bularak Dimaşk'ı kuşatmak için bir ordu gönderir (150). O sırada Mustafa Paşa Derviş Paşa'nın yardımına gelip Akka'yı bes ay kuşatır. Fakat devlet bu kuşatma işinde Derviş Paşa'nın aciz olduğunu görünce onu azleder ve yerine Akka'yı 4 ay süre ile kuşatan Mustafa Paşa'yı tayin ederse de Akka'yı feth edemezdi (151).

Kuşatma sırasında Emir Beşir eş-Şihabi Mısır'a gidip Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya Padişah nezdinde Abdullah Paşa'nın bağışlanması için ricada bulunur. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa kefaleti ile 25.000 kuruş ödemesi şartı koşuluyla bağışlanır (152).

1236/1820 yılında Derviş Paşa valiliği sırasında Nablus ahalisi, Uzerlerine kararlaştırılan 600 kese mal-i miriyi ö-

demekten imtina ederler (153). 1243/1827 yılında Kasım el-Ahmed ve İsa el-Berkavî bulunan Nablus ahalisinden bir grup ile Valiyeddin Paşa'nın valiliği sırasında Cebel-i Aclun Şeyhi olan Seyh Berakat El-Kayid arasında büyük bir fitne çıkar. Bunun üzerine Abdullah Paşa askerleri ile Uzerlerine yürüyüp oğullarından iki tanesini alır, kalanını ise hapseder ve ancak yeni Şam Valisi Salih Paşa gelince hapisteki durumlarını Veliyeddin Paşa'ya bildirir. Bunun üzerine Veliyeddin Paşa bir emirname gönderir. Bu emirname de şunlar belirtildi: Abdullah Paşa'nın tutukluları Şam'a götürebilmesi için tedbir almak gerekir. Çünkü hem 1241/1825 yılından kalan hem de 1242/1826 yılının tüm miri malını ve Hicaz malını tahsil zamanı geldi. Nablus ve Cinin mütesellimi ve diğer şeyhlerin Şam'a gelmelerinden 12 gün önce bu adı geçenler valiyeddin Paşa tarafından getirilmelidir. Çünkü Salih Paşa'nın gelmesini beklemek imkansızdır ve onların bu durumda 40-50 gün hapiste kalmaları gerekiyor. Bunun üzerine serbest bırakılırlar ve onlardan 130.000 kuruşluk senet alınır (154).

Derviş Paşa, Nablus'tan Şam valiliğe bağlı olan devre malî Abdullah Paşa tarafından gönderilmesi isteyince, Abdullah Paşa bu hadiseyi fırsat bilerek (özellikle Derviş Paşa bu kadar yüksek bir rakam talep etmişki) bunu kabul ettiğini şöyle dile getirir : " Komsuluk haklarına riayet etmek, Devlet-i Aliye'ye hizmet etmek için istekli olmak ve hacı şerifin işlerini kolaylaştırmak için istendiği mal-i miriyi hazineден nakit olarak gönderiyoruz (155)".

Görüyoruz ki Abdullah Paşa Cebel-i Nablus'u kendi sınırı içine almak için bu malı kendi hazinesinden ödemiştir. Bununla da yetinmemiş ve açıkça eğer Cebel-i Nablus kendisine bağlanırsa onun aidatını 1.000 kuruşa yükselteceğini taahhüt etmiştir(156). Abdullah Paşa'nın Filistin Livaları olan Nablus, Kudüs ve Aclun'u alma teşebbüsleri devam etmiş ve Gürr-e-i R. 1246/19 Eylül 1830 başında itibaren (157) son olarak devletle anlaşmaya varmış ve kendisi bunların Sayda Eyaletine ilhak edilmesini, bunun kârının ise devlet hazinesine 2.000 kese altın ve Şam hazinesine 750 kese akçe olacağını belirtmiştir.

Şam hazinesinin geliri azalması neticesinde 1244-1245 yıllarında, bu hazineye yalnız 170.000.- 200.000 kuruş bulunmuştur. Bu azalma nedeni ise Şam valilerinin çok ikramda ve masrafta bulunmaları idi. Bu icraat hazinedeki açığı kapatmak için alınıyor (158).

Abdullah Paşa ödemeyi taahhüt ettiği bu büyük meblağın neticesinde Tokan ve Cerrar aileri başta olmak üzere Nablus ahalisi mal-i miri ödemekten imtina ediyor ve üzerlerinde olan bu mal-i miriyi Abdullah Paşa'nın bir zulmü olarak niteliyorlardı. Abdullah Paşa tek başına Nablus hakimiyetine gelemeyeceğini idrak edince Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya yazarak yardım istedi. Mehmet Ali Paşa devlet karşı gelenler üzerine savaş açmasını ve onları itaate getirilmesinin bir farz olduğunu cevap vermiştir (159). Daha sonra Mehmed Ali Paşa Emir Beşir'e mektup yazarak Abdullah Paşa'nın yardımına büyük bir ordu göndermesini ister ve böylece ikiside onun em-

rine girer (160).

Abdullah Paşa Cebel-i Nablus'da savaşı başlatmadan evvel oradaki şeyhlere yazarak gelmelerini ister ki onlarda mal-i mirinin gönderilmesini yapsınlar. Abdullah Paşa, şeyhler sözlerinden dönmek için onlardan yazılı bir taahhüt aldı ve onları yerlerine gönderdi (161). Dönüşleri sırasında bazıları valinin Cinin'deki mütesellimi olan Hüseyin Ağa'ya saldırır (162).

Bu olay Abdullah Paşa'yı öfkelenendirir, Abdullah Paşa, Esad Tokan Bey yardımıyla Abdulhadi köyüne (Arrabe kalesi) saldırır. Çünkü Esad Bey ve Abdullah el-Cerrar ile Hüseyin Abdulhadi eskiden arasında bir anlaşmazlık vardı. Anlaşmazlığın nedeni ise Abdullah el-Cerrar Nablus'a ve Esad Bey Kakun'a mütesellim olmuşlardı ve bunun yanında Abdullah Paşa, Esad Bey aracılığıyla Nablus şeyhlerinden itaat göstermelerini istediği zaman Hüseyin Abdulhadi gitmemiştir (163). Esad Tokan Bey Abdullah Paşa'nın Şeyh Hüseyin'e öfkeli olmasını fırsat bilerek onları Arrâbe köyünü yağma etmeye kışkırttı (164). Bunun üzerine Abdulhadi Akka'ya gider ve Paşa'ya devletin askerlerinin Arrâbe köyü ve mallarına yaptıklarından dolayı hoşnutsuzluğu dile getirdi. Abdullah Paşa bu fırsatı değerlendirir ve onu tutuklar. Çünkü onu tutuklamak Cebel-i Nablus üzerindeki politikasına uymaktadır (165).

Daha sonra Abdullah Paşa'nın askerleri cimmain nahiyesine yaklaşır ve Seyh Kasım el Ahmed'i tutuklayarak Akka'ya gönderdi. Bunun üzerine Cimmain ahalisi ayaklanır ve Abdullah

Paşa'nın askerlerinin 20'sini öldürür (166). Abdullah Paşa tarafından(Gurre-i R.1246/19 Eylül 1830) Kathudası Ibrahim Paşa'ya gönderilen yazıda bu sancaklardaki ahali fitne ve gargaşa altında oldukları ve her zaman olduğu gibi askerlerin tedip edilmesi gerektiği bildirildi. Çünkü birbirlerine ihanet ediyorlar ve köyün zayıf ahalisine zulüm edip kan döküyorlardı.Bu da Uzerlerindeki mal-i mirinin tahsilini engelliyordu.Abdullah Paşa mektubunda "Kudüs ve Nablus sancakları ona ilhak edildikten sonra bu yana oradaki anlaşmazlığın sebeplerini gidermek için bir kaç buyruldu göndermiştir. Fakat sancakların şeyhleri itaatta bulunmadılar.Fakat alınan kararları yerine getirdikten sonra bölgede barış ve güvenlik sağlanacak, ileride toplanacak mir-i malının tahsili kolaylaştırılacaktır" diyor.

Nablus ve Lecun sancakları ise kendilerinin Sayda valiliğine iade edilmelerini istiyorlardı.Çünkü Şam vilayetinde kalmaları onların fırsatını artıracaktır(167). Abdullah Paşa ise Şam valisi ile aralarındaki ihtilaf sebebiyle bu emri vermiştir.

Daha sonra 1828'da Abdullah Paşa Kathudası Ibrahim Paşa'yı 20.000 kişilik (168) bir orduyu top ve diğer silahlarla donatılmış olarak Sanur kalesine gönderdi. Oranın Şeyhi olan Abdullah el-Cerrar itaatkar olmak istemez, iki taraf arasında yapılan savaşta Abdullah Paşa kazanır ve Cerrar tarafından 93 kişi ölür. İbret olsun diye öldürülenlerin başları İstanbul'da teşhir edilir (169). Kalanlar ise Sanur'a çekilmek zorunda

kalır. Abdullah Paşa'nın uzun müddet Sanur kalesini kuşatması bir netice getirmez (170). Bu savaşta isyancılar büyük bir kuvvet gösterd (171).

Yukarıda da belirttiğim gibi Abdullah Paşa'nın Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesi Uzerine kendisine Ocak 1830'da 5.000 kişilik bir ordu gönderilir. Emir Beşir ve iki oğlu ordunun başındaydılar. Abdullah Paşa'nın karagahında misafir kaldıktan sonra Abdullah Paşa onları Sanur kalesini fethetmek için heveslendirir. "Sanuru alamazsam kendimi öldürürüm". Emir Beşir ise " Ben oraya adamlarımla gidersem mutlaka alırım" demiştir (172).

Emir Beşir'in ordusu Akka'dan çıkıp Nasıra ve Cinin'den geçerek üç gün sora Sanur kalesine ulaşır ve oradaki İbrahim Paşa'nın askerlerine katıldı.

Emir Beşir, asilerin teslim olması için bir mola verdi. Fakat asiler teslim olmamakta direnince saldırı şiddetlenir ve sonuçla kale yıkılarak içindekiler kaçmak zorunda kalır.

Cebel-i Nablus halkı Sanur'daki Cerrar'a 300 süvari ile yardıma koşar ve Acce, Fandakumiye ve Mezar Hüreyş köylerine geldiler. Emir Beşir onları yakalamak için adamlarını gönderince iki köy birbirine girer ve Cebel'in ahalisinin bir çoğu ölür (173).

28 Ş. 1246/11 Şubat 1831 perşembe gecesı kalede mahsur kalanlar çıkar, ve Abdullah Paşa'nın askerlerinden olan Arnavutlar Uzerlerine saldırdı. Kadınların da iştirak ettiğı bu savaşta Emir Beşir'in askerleri kaledekileri geri püskürtür-

ler (174) .

15 N gÜnÜ kaleden çıkan isyancılar toplanarak Acce ve Fendakumiye köylerinden gelen 14 kişiyle askerlere engellolurlar.Buna istinaden Beşir'in adamları köyÜ katliama tutup yakar.(Mesela, Kufur Ra'i, 'Atara, SiletÜ'z-Zahr köyleri gibi (175).) Bunun Uzerine korkan isyancılar yavaş yavaş teslim olurlar.

Abdullah Paşa Cebel-i Nablus şeyhlerinden olan tutukluları bir gün çağırarak Uzerlerine farz olan mallardan vazgeçtiğini söylemesine rağmen tehdid etti.Şeyhler özür diler ve Cerrar ailesinin tutumlarıyla bir ilgisi olmadığını söyler. Abdullah Paşa rehin olan oğullarını kurtarmak için Esad Bey Tokan'ın güven yazısını teslim eder (176).Aynı vali şeyhlerin işini bitirmek için Emir Beşir'e yardım etmek ister fakat Esad Bey önceki savaşıardan sonra Nablus'a kaçır ve hastalığı sebebiyle yardımda bulunamayacağını bildirir. Bunun Uzerine mütesellimliğe getirilen Mustafa Bey kalenin teslimi sırasında yardımcı olmasından korkmamasını, söylemesine rağmen Esad Bey Abdullah Bey Tokan'dan imzalı yazılı bir güven ister. Sanur kalesinin tesliminde eğer teslim olmak istemeyen olursa onun Uzerine bir vazife düşmeyeceğini taahhüt eder. Bunun Uzerine Emir Beşir istenilen garantiyi yazar ve hazır olmadığı takdirde onun tutuklanmasını ve Nablus'un yıkılmasını emr eder.

O sırada Sanur kalesi daha şiddetli kuşatılmış ve içeridekiler susuz kalınca dışarıya çıkmaya başlamışlardı. Böylece

kale nihayet teslim alınır (177).

Abdullah Paşa ve Emir Beşir'in verdiği güven mektubu uyarınca Nablus şeyhlerinden olan Hüseyin Abdülhadi, Kasım el-Ahmed, İsa el-Barkavi ve Esad Tokan, isyancılar ile Emir Beşir arasındaki görüşmelerde aracı olurlar. Cerrar Ailesi 22 L. 1246/5 Nisan 1833 yılında kaleden malları ile birlikte çıkarak Ceba', Talluza, Asira eş-Şimâliye köylerine yerleşmeyi tercih eder ve Abdullah Paşa daha sonra taş üstünde bir taş kalmayacak şekilde kaleyi yıktırdı. Bu kale çok büyük ve savunma için elverişli olup Filistin'in büyük kalelerinden biriydi (178).

Burada özetle şunu çıkarıyoruz ki Nablus Abdullah Paşa'ya kısa bir süre için bağlanmasına rağmen iç kargasa diğer devirlere göre daha şiddetli olup valilere karşı Cebel ahali-sinin isyanı daha şiddetli olmuştur. Abdullah Paşa Emir Beşir'in yardımıyla 3 aylık kuşatmadan sonra alabilmişse de, köyle-ri yıkmak bakımından daha şiddetli olaylar olmuştur. Ancak buna rağmen oradaki şeyhler durumu değiştirememiştir. Nitekim Emir Beşir ve İbrahim Paşa ile Cebel-i Nablus şeyhleri Akka'ya döndüklerinde Abdullah Paşa, Şeyh Abdullah el-Cerrar'a Nablus mutesellimliğini verir (179). Ayrıca Hüseyin Abdülhadi ve Kasım el-Ahmed'in köylerine dönmesine izin vermişti. Ancak Mustafa Tokan Bey ve Şeyh İsa el-Barkavi ihanetleri dolayısıyla tutuklanırlar (180).

Müellif Emir Haydar Eş-Şahabi, Sanur kalesinde mahsur olanların sayısını 1200 kişi olarak gösterir. Fakat teslim

sırasında hayatta kalanların sayısı ise Cerrar ailesinden 367, Cebel-i Kudüs'e bağlı olan Beni Zeyd nahiyesinden 20, Kufur Malik'ten 15 ve diğerleri de Cebel-i Nablus köylerindendir (181).

Abdullah Paşa Tatar Hüseyin Ağa aracılığıyla gönderdiği 90-91 kesilen baş ibret olsun diye İstanbul'da yüksek mızraklara astırılmıştır. Abdullah Paşa'nın kathudası olan İbrahim Paşa ile Emir Beşir'e bu savaşın komutanlığını paylaştığı için miri miran rütbesi verilmiştir (182).

Abdullah Paşa'nın Sanur'daki zaferi ile Nablus, Kudüs ve Halil cebellerinin'e egemenliğini garanti altına alırken, Trablusşam'ın Sayda Vilayeti'ne bağlanmış olması Abdullah Paşa'nın mağrur olmasında büyük etkisi vardır (183). Bu durum onu Efendisi olan Mehmet Ali Paşa'nın emirlerini reddetmesine kadar götürdü ve göreceğimiz gibi Abdullah Paşa'nın Şam'a, Mısır saldırısı yapmasının direkt sebebi idi.

B- İKİNCİ DÖNEM (1831-1840) YILLARI ARASINDA ŞAM'DA MISIR HAKİMİYETİ

I- Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi Zaptından Beklentileri :

Mehmet Ali Paşa Memlulukları yok ederek Mısır ve Sudan'da egemenliğini kabul ettikten sonra (184) birçok askeri ve ekonomik icraatları uygulamaya başlamıştır. Bu icraatlar onun itibar ve gücünü arttırmaya yardımcı olup, güçlü bir ordu ve servet elde etmesine sebep olmuştur. Hatta Mehmet Ali Paşa'nın bu durumu, Osmanlı Devleti'nin 1811-1818 yılları arasında

Vahabileri (185) yok etmek ve 1824-1827 yılları arasında Yunan (186) ayaklanmasını bastırmak için Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesine neden olmuştur.

Mehmet Ali Paşa bu iki görevde başarı gösterince devlet ona yeni iki vilayet olan Grit ve Cidde'yi vermiştir. Ancak beklentilerini bu kadarla sınırlandırmayan Mehmet Ali'nin zihninde Mısır ve Suriye'nin birleştirilip tamamen hakimiyeti almayı planlıyordu. Birbirlerini tamamlayan bu iki memleketin birleşmesi idi. Hatta yazarlardan biri bu birliği şöyle dile getirdi: "Mısır ve Suriye arkalarındaki doğu memleketlerine göre bir kapının iki kanadına benzemekte olup herbiri diğerini tamamlar. Her ikisini birleştirmek ikisinin hayrına olup (187) Mısır ve Şam emniyeti için lazımdır (188)".

M. Ali'nin Suriye'yi ele geçirme fikri 1810 yılında daha otoriter bir vali olan Şam Valisi Genç Yusuf Paşa'nın Sayda Valisi Süleyman Paşa'dan kaçarak M. Ali'ye sığınması zamanında başlar (189). Dolayısı ile M. Ali firar eden Paşa'nın kend vilayetine iade edilmesi için Osmanlı hükümetine başvurmuştur. Ancak Osmanlı hükümeti bu teşebbüsü hoşnutsuzlukla karşıladı (190). Bab-ı Ali M. Ali'nin gerçek amaçlarını bilmekle birlikte M. Ali'nin 1811'de verdiği demeçe göre Genç Yusuf Paşa'nın Şam'a iade edilmesinin hedefinin oğlu Tosun'u Akka'ya tayin etmek ve bütün Suriye için merkezi hazineye 7-8 milyon kuruş sağlamaktır (191). İşte bu öneri Süleyman Paşa'yı Vahabilerle savaşa girmesinden vazgeçirmiştir. Çünkü M. Ali'nin Suriye'ye saldırmasını tahmin ediyordu (192). Böylece M. Ali'nin

bir gözü daima Suriye'de olmakla birlikte Vahabi, Mora isyanları ve (1827-28) yıllarındaki Rus-Osmanlı savaşının çıkması, ayrıca Mora savaşında kaybettiği filosunu yeniden kurmaya mecbur oluşu, bunun yanı sıra birçok problemlerin ortaya çıkması; tüm bunlar M.Ali'nin daha o zaman için Suriye'yi işgal etmesine engel olmuştur. Bu engellerin en önemlileri (193):

a- Suriye vilayetlerinin Arap vilayetleri için bir anahtar olduğunu addeden Osmanlı Devleti bu sebepten dolayı Suriye'nin her zaman elinde olmasını isterdi. Özellikle M.Ali'nin Arap yarımadası, Mısır, Sudan ve Akdeniz'deki nüfuzunun güçlenmesinden sonra Osmanlı Devleti Suriye'ye tam olarak hakim olmak isterdi. Çünkü M.Ali'nin Suriye'yi işgali Arap yarımadası'ndaki ve Filistin'deki kutsal yerlere tam olarak hakim olması demektir. Aynı zamanda halife de olan Osmanlı Padişahları manevi güçleri Haremeyn-i şerifeyn ve Mescid-i Aksa gibi kutsal yerlerin hakimiyetinden almaktaydılar. Bu yerlerin himayesi için Osmanlı halifesinin rakibi olurdu. Özellikle Sultan II. Mahmud M.Ali'nin kendisinden ve veziri Hüseyin Paşa'dan intikam alacağı-nı idrak ediyordu. Çünkü Mehmed Ali Paşa onları birkaç defa düşürmek istemişse de başarılı olamamıştır.

b- Suriye'nin ekonomik durumu ve ikta' sisteminin gergin olması, devlet tarafından birçok avantajlara sahip olan ve bu haklarından kolay kolay taviz vermeyen yerli aileler, devletin Şam ve Sayda valilerinin zulmünden kendilerini koruyamadığını bildiğinden birçok defa direnişe geçmişlerdir.

c- Mehmed Ali Paşa'nın menfaatlerin Avrupa ve özellikle İngiltere'nin menfaati ile çarpışması (194), çünkü her iki tarafında gözü Suriye'de olup işgal etmek için münasib bir zaman bekliyorlardı.

II- Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'ye Müdahalesi :

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1822 yılında Sam Valisi Derviş Paşa ile Sayda Valisi Abdullah Paşa arasında bir anlaşmazlık olmuştur. Bu anlaşmazlıklar Emir Beşir eş-Sihabi ve Abdullah Paşa arasında da meydana gelmiştir. Bunun üzerine çıkarılan emirlere göre Abdullah Paşa Sayda valiliğinden Emir Beşir ise Cebel-i Lübnan'dan azledilmiştir. Bir diğer ferman ise Derviş Paşa ve Halep valisi Mustafa Paşa'ya çıkmış ve onların Akka'ya giderek Abdullah Paşa ile savaş etmeleri istenmiştir (195).

Emir Beşir Mısır'a firar ederek M. Ali'ye sığınıp, kendisinin ve Abdullah Paşa'nın bağışlanıp eski yerlerine dönebilmeleri için devlet nezdinde teşebbüse geçmesini istediler (196). M. Ali Emir Beşir ve Abdullah Paşa'yı yanına çekmesi Suriye'yi işgal etme hedeflerinden biridir. Çünkü Akka Kalesi ve Cebel-i Lübnan'ın stratejik mevkileri vardır. Ayrıca bu bölge Suriye'nin büyük şehirlerinden olan Şam, Sayda, Beyrut gibi şehirlerin yollarını hakim olması (197).

Osmanlı hükümeti nezdinde Abdullah Paşa ve Beşir'in affedilmesi talebi M. Ali için büyük bir fırsatı olmuştur. Tarihçiler M. Ali Paşa'nın Beşir'e aşırı ikram etmesi ve Abdullah

Paşa'nın Sayda Vilayetine ve Kudüs, Nablus, Yafa ve Gazze sancaklarına ibka ettirmesinin gerçek sebepleri Suriye'yi işgal etmektedir (188).

Abdullah Paşa hakkında 3 ferman çıkar. Birincisi, Abdullah Paşa'nın cezalandırılması beklenirken tam tersi bağışlanması, malı ve adamları ile birlikte sağ salim Mısır'a girmesini içerir (189). Fakat M. Ali bu fermanı reddedince Abdullah paşa'nın Akka'da kalmasını sağlayan ikinci ferman çıkmıştır (200). Üçüncü ferman da ise Abdullah Paşa'nın eskiden olduğu gibi Sayda valiliğine tayini (201). M. Ali Emir Beşir ve oğullarına ikramda bulunur, 3 kürk, 3 çift at ve 150.000 lira verdikten sonra Kasım 1820'de silahdarıyla Lübnan'e girmesine izin vermiştir (202).

M. Ali'nin Suriye'ye müdahale etmesi burada bitmiyor. Emir Beşir'i Lübnan'a geri gönderdikten sonra, Mora savaşında oğlu İbrahim'e yardımcı olmak için ona 4.000 kişilik bir ordu kurmuştur. Ayrıca aynı amaçla Abdullah Paşa'dan 10.000 kişi ister ve bunların her ikisinde M. Ali'nin taleplerini yerine getirmiştir (203).

Öte yandan Cebel-i Lübnan'da Emir Beşir ile Durzi şeyhlerinin büyüğü olan Şeyh Beşir Canbulat arasında çıkan fitnede Mehmed Ali, E. Beşir'i yardım etmek için Abdullah Paşa'ya yazmıştır. Abdullah Paşa bu talebi de yerine getirmiş ve dolayısıyla E. Beşir bu fitneden galip çıkmıştır. M. Ali bununla yetinmez. E. Beşire yazarak Cebel-i Libnan durumunu incelemek için bir komite göndermesini ister ve bunun için gerek-

tiğinde yardımda bulunmak üzere 2.000 Süvari ve 4.000 bin nizamî askerden oluşan bir birlik gönderrecekti (204). M.Ali'nin bu işlerden amacı Lübnan fitnesine müdahale etmek için bir sebep olarak kullanmasıdır (205). Ancak bu fitnenin Mehmed Ali'nin gönderdiği heyetin varmasından önce sona ermesi ile birlikte M.Ali'nin Lübnan'daki işlerine müdahalesi için bir sebep kalmadı. Aynı zamanda Mora savaşında ordunun galip gelmesine karşılık mukafat olarak Suriye'yi de ele geçirme planı iptal edildi.

M.Ali, Suriye işlerine karışmakta devam eder. E. Beşir Lübnan'daki egemenliğini ilan edip Seyh Beşir Canbulat'ı Akka'ya esir gönderdikten sonra Abdullah Paşa Seyh Beşir'i hapse atmadı. Tersine ona ikramda bulunmuştur. Bunun sebebi kendi menfaatini düşünerek Cebel-i Lübnan'daki dengeyi korumak içindi (206). Ancak E.Beşir Abdullah Paşa'nın politikasının renkli olduğunu belirtmiştir. E.Beşir M.Ali'ye yazarak Seyh Beşir'i öldürmek için Abdullah Paşa'ya baskı yapmasını talep eder. M.Ali bu talebi kabul ederek Abdullah Paşa'ya bu talebi iletince, Abdullah Paşa emri yerine getirir (207).

Seyh Beşir Canbulat'tan ve onun müttefiki olan İmâd ailesinden (208) kurtulmak Emir Beşir için büyük bir destek olmuştur. Çünkü nüfuz ve güç bakımından en şiddetli düşmandan kurtulmuş oldu. Artık Lübnan'a rakipsiz hakimdir. Bu işte E.Beşir'in M. Ali'ye olan minnet borcu sebebiyle aralarındaki ilişki artmıştır, bu da Suriye'nin istilası ve fethi için hazırlık sebeplerinden biri olmuştur.

Burada görüyoruz ki Suriye'yi istila etmek Mehmed Ali için bir heves olarak kalmış ve bulduğu her fırsat değerlendirmeye çalışmıştır. Bu arzusu barış yoluyla olmayınca kuvvet kullanmak yolunu tercih etti. Bu maksatla Navarin (209) savaşında hasar gören kara ve deniz kuvvetlerini yeniden düzeltmeyi bekledi. Bunun yanı sıra devlete karşı davranışları özellikle 1827-1829'de Rus-Osmanlı (210) savaşına katılmasını istediğinde, isyancı ve Suriye'yi işgal etmek niyetini açıkça ortaya koymaktadır.

III- Mehmet Ali'nin Suriye'yi işgalinin Gerçek Amaçları :

Mehmed Ali'nin Suriye'yi almakla gerçekleştirmek isteği menfaatlerden bazıları:

1- Suriye'de bulunan Hayrat ve insan gücünü kullanarak hakiyet çizgisini genişletmek. Ayrıca memleketin başkenti ile Osmanlı sınırı arasında bir tampon bölge oluşturmak. Bu amaç Müellif Klot'un yazdığı raporda görünmektedir: "Suriye'nin Mehmed Ali'nin elindeki Ülkelere ilhâki zaruri bir mesele idi. Nil kenarında teessüs edecek müstakil bir devlet büyük bir varlık teşkil edebilirdi. Fakat bu gayeye varmak için Suriye'nin Mısır'a ilâvesi elzemdi. Memleketin umumi vaziyeti, kendisini harici bilhassa Süveys Üzerinden gelecek istilâlara karşı koruyacak bir vaziyette değildir. Tarihte Fatimilerin ve Napolyon kumandasındaki Fransızların yapmış oldukları seferler istisna edilecek olursa, İranlıların, Yunanların, İslâmların ve nihâyet Türklerin yaptıkları muazzam istilâların daima

şarktan, Suriye Uzerinden, Mısıra geldiklerini görmekteyiz. Bundan dolayı Mısır'ın müstakil olarak emniyet içinde yaşaması, ancak Suriye'yi hudut yapmakla mümkündür, çünkü Mısırın tabii hudutları Süveyşte değil, Toroslardadır".

Klot sözlerine şöyle devam eder: "Suriye'de bulunan dağlık ve vadi bölgeleri Kuzey taraftan saldırıya geçebilecek muntazam bir orduya karşı set görevini üstlenmiştir. Bunun dışında nüfusu iki milyonu bulan Suriye'liler şiddetleri ve kuvvetleri ile bilinirlerdi. Bunlarla Mehmed Ali'nin ordu sayısı bir yandan artarken diğer yandan ise Mısır çiftçisinin askerlik yükü hafifler (211)".

Tüm bu etkenlerin yanısıra Mısır'da bulunmayan ahşap, taş-kömürü ve bronz vardı ki bunlara sanayi projelerini genişletmek için büyük bir ihtiyaç vardır. Toprağı endüstri ve tarım bakımından Mısır'dan daha iyi bir durumda olan Suriye'nin ekonomik ve politik bakımdan da büyük bir önemi vardı. Anadolu'ya bağlı ve orta Asya ile ticari ilişkileri olması bakımından Basra körfezi ile Akdeniz arasında doğu ürünlerinin batıya ihracı konusunda bir tampon bölge durumundaydı. Bunların yanısıra Mekke'ye giden hacı adaylarının yolu olup Dimaşk yolu Uzerinde bulunuyor. Çok önemli bir dini yer olan burası güzel sanat eserlerine sahip olup gelişmiş bir ticaret merkezi idi (212).

Mehmed Ali'nin Arap yarımadasına yerleşme sistemi Vahabi savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. Doğu Kızıldeniz sahillerinin önemini ortaya çıkaran bu savaşta (213) Mehmed Ali'nin

düşüncesine göre Suriye'yi ele geçirmek Arap yarımadası ile birlikte İstanbul yolunu kesmek demektir. Böylelikle tüm Arap ülkelerine hakim olacak ve birleşik bir devlet teşekkülüne imkan bulabilecekti.

2- Sultan II.Mahmud ve adamları Mehmed Ali'yi öldürtmek için Latif Paşa'yı komple düzenlemeye ittikleri gibi Mehmed Ali'nin ve oğlu İbrahim Paşa'nın aralarındaki anlaşmazlığı genişlettiler. İbrahim Paşa'yı Cidde valisi yaparak Harem-i Mekke Şeyhi Unvanını vererek onu resmi makamlarda babası Mehmed Ali'nin önünde yer almasını sağladılar. Bunların yanı sıra sultan II.Mahmud, Vahabi ve Mora savaşlarından sonra Mehmed Ali'ye geliri zayıf olan Girit adası yerine Suriye'yi verme sözünden dönmüştür (214).

1822 yılından beri devletinde bildiği bu amaçları gerçekleştirmek için Mehmet Ali Suriye'yi işgal etmeye karar verdi. Bu amacın bahanesi ise Mehmet Ali ve Sayda valisi olan Abdullah Paşa arasındaki menfaatlerin çarpışması olmuştur. Bu ikili arasındaki anlaşmazlığı şu şekilde maddelendirebiliriz:

a) Mehmet Ali Suriye'yi istila etmek için direkt bir sebep arayan Abdullah Paşa dolaylı olarak Şam vilayetini kendisinden önceki Süleyman Paşa ve Cezzar Paşa zamanında olduğu gibi kendisine katmak istedi. Böylece bu iki vezir arasındaki ilişkiler, özellikle Abdullah Paşa'nın Mehmed Ali'ye yazdığı yazışmalarda kendisine oğlumuz diye hitap etmesi ve Abdullah Paşa'ya bağlı olan Emir Beşir Es-Şahabiye'de kardeşimiz diye hitap etmesi karşısında çok kızmış

ve bunu hakaret olarak kabil edince iyice gerginleşmiştir (215).

- b) Mehmed Ali bağımsızlıkta, genişletmekte gözü olup tarım ve sanayi projelerinin yapılabilmesi için Mısır'lılara çok şiddetli davranmış ve onlardan çok sayıda mal ve para tahsil etmiştir. Ayrıca orduya süresi belli olmayan bir zaman için aldığı yerlere memlekete hizmet etmek adı altında angarya işleri yaptırmış ve böylece de altıbin kişilik bir grubun Suriye'ye firar etmesine neden olmuştur (216). Kaçanların arasında adi suçlu ve cezalıların olması karşısında Mehmed Ali Abdullah Paşa'dan bu kişilerin bir zarar vermemeleri için Mısır'a iade edilmelerini istemişse de Abdullah Paşa bu isteği geri çevirip ve dikkatli bir ifade ile şu cevabı verdi: Mısırlılar da Suriyeliler gibi, Osmanlı İmparatorluğunun tebeasıdırlar, Osmanlı İmparatorluğunun istedikleri her hangi bir yerinde ikamete hakları vardır. Abdullah Paşa bu tutumunda Bab-ı Ali'den kendisine gelen cevaba dayanarak reddetme ısrarında bulunmuştur. Çünkü Abdullah Paşa bu konuda Bab-ı Ali'ye şikayette bulunmuş ve şöyle cevap almıştır. "Arap çiftçiler Sultan'ın tebeası olup paşaların kölesi değildirler. Ve onların bir yerden diğer bir yere intikal etme özgürlükleri tüm imparatorluk sınırları için geçerlidir (217)". Abdullah Paşa'nın bu tutumu Mehmed Ali'yi çok öfkelenendirir ve onun Abdullah paşa'ya tehdit dolu bir yazı yazmasına ve kendisinin gelip onları Suriye'den süreceğini söylemesine neden olmuştu (218).

- c) Abdullah Paşa Mehmed Ali'den aldığı paranın kalanını vermeyi reddeder. Bilindiği gibi Mehmed Ali Abdullah Paşa'nın bağışlanması ve Sayda valiliğine iade edilmesi için padişah'tan bir ferman çıkarmak amacıyla teşebbüse geçmiş ve karşılığında ise bu amaç için devlete 60.000 kuruş vermiştir. Sözünü ettiğimiz bu borçtan Abdullah Paşa Uzerinde 11.000 kuruş borç kalmıştır (118).
- d) Abdullah Paşa 1801'de Lübnan'dan Mısır'a ihrac edilecek tohumu engel olmakta ve böylece Mısır'da tarımın genişlemesine ve ipek böceğini yetiştirilmesine darbe vurulmuştur (220).
- e) Mehmed Ali Abdullah Paşa'yı Suriye'ye ihrac edilen Mısır hasılatı ve ticaretini direkt olarak deniz yolu ile çıkarması yerine Sina çölüne geçilmesini istemesi ile itham etti. Mehmed Ali bu icraatın menfaatine karşı olduğunu adetti (221).
- f) Mehmet Ali, Sultan'ın Abdullah Paşa'dan intikamını almak için Akka'ya saldıracağı haberini yaydı. Çünkü Abdullah Paşa birçok olaya isyan etmiş ve özellikle 1246/1847 yılında (222) Sanur kalesini padişahın izni olmadan yıktığı gibi ve yeniçerilerin aletlerini Sultan Mahmud'un 1826 yılında iptal etmesine rağmen kullanmıştır.

MUellif Bazili'nin görüşüne göre çok bencil olan Mehmed Ali'nin planları devamlı isyan eden Paşaların çocukça davranışları ile mukayese edilirse Mehmed Ali'nin ki köklü ve daha geniş kalmaktaydı. Mehmed Ali'nin kavga ve mücadelesini ise

siyasi varlığı için kaçınılmaz bir zaruret olarak vasıflan-
dirmiştir. Mehmed Ali'nin bu kavga ve mücadelesi sadece maddi
güce dayanmayarak halkı tutumunu da göz önüne alıyordu. Mesela
isyan sonucu dini sitemden kaçınmaya çalışırdı. Bunu içindir
ki Mehmed Ali komşusu Abdullah Paşa ile arasındaki ihtilaf
için bir bahane bulmak zorunda idi. Böyle bir bahane de bul-
mak onun için kolay olmuştur (223).

IV- Mehmed Ali'nin İstilasından Önce Suriye'nin Durumu :

Osmanlı ordusu 1820'li yıllarda bir yanda Yunan ve Rus
savaşı ile meşgul oluyorken diğer yanda devlet yenicheriyi yok
etmek için çalışmaktaydı. Bu da Osmanlı ordusunun gücünü büyük
miktarda kaybettirmiştir. Zaten yenicheri teşkilatının kendisi
Osmanlı ordusunun savaşlarda itimat ettiği büyük bir gücü
teşkil etmekteydi, bu yüzden Osmanlı ordusu dağınık bir şe-
kilde bulunmaktaydı. Osmanlı ordusun aksine Mehmet Ali kendi
ordusunu yenilemiş ve ordusunun başına Süleyman El-Fransavi
(224) ve oğlu İbrahim Paşa gibi devrin en büyük komutanlarını
getirmiştir.

Suriye vilayetleri ise bir yandan aralarında olan ihtilaf
diğer yandan ise yerli halkın ayaklanmaları nedeniyle
asrın başlarından beri muhtarip bir durumdaydı. Mesela, daha
önce de zikrettiğimiz gibi Abdullah Paşa kendisine karşı olan
isyanı ancak Mehmed Ali'nin büyük mütefiki olan Emir Es-Sa-
habi'nin yardımı ile bastırabilmiştir. Aşağıdaki Gazze kadısı
ile bir Fransız arasında geçmiş olan muhavere Mısır saldırı-

sından önce memleketin halini ve halkın Mehmed Ali'ye karşı olan meyillerini açıkça göstermektedir: " Mutesellimimizin çöldeki kum gibi sönmez bir ateşi, teskin edilmez bir susuzluğu vardır.Memleketin serveti haznesi, nehirlerin denize aktığı gibi akar.Halbuki halk azap içinde kıvranmakta ve ezilmektedir. Gayri insani denecek derecede ağır olan vergilerden başka mahsul ve ekinleri bedeviler tarafından yağma ediliyor. Bu bedevilerin her sene yağma ettikleri miktar 10.000 kese kıymetinde tahmin edilebilir. Mutesellimimiz bunun önüne geçmek için en ufak bir tedbir bile almıyor. Abu Nebbut burada hakim iken,bedeviler daha az cesur ve mahsullar daha iyi muhafaza edilmekte idi. Onun emniyeti temin ve mücrimleri cezalandırmak hususunda sarfettiği gayret bunları itaatkar bir surette yaşamağa icbar etmişti. Bugün bunlar (bedeviler) sürülerini istedikleri çayırdaki otlamakta ve istedikleri yerde gecelemeaktedirler.Hemen yanınızdaki çölde bunlardan 6.000 kişi yaşıyor.Abdullah Paşa Nablus çiftçilerini tedip edeceğine bunların aleyhine yürümeli idi.Bütün halk bu yolsuzluklardan bıkmış, usanmış bir halde reform istemektedir. Halk arasında Mehmed Ali'nin Suriye'yi yakında idaresi altında alacağı şayaları dolaşıyor,bundan başka Cezayir'i zapteden milletin (Fransızlar) hakkında Suriye'yide zapt etmeyi düşündüğü söylenmektedir..... İşte siz de gürüyorsunuz ki, bize gelecek "Fatih" hangi taraftan gelirse gelsin büyük bir sevinçle karşılanacaktır (225)".

Bu demeçlerden genel olarak Şam ahalisinin Abdullah Pa-

sa'ya olan hoşnutsuzluğu görülmekte. Çünkü o devamlı tekrar eden bedeviler saldırılarını önlememiş ve yerli hakimlerin halkın erzakını istismar etmesine göz yummuştur. Mehmed Ali'nin bir kısmını Filistine kaçmasına sebep olduğu Mısır çiftçileri Üzerindeki zulmüne rağmen Suriye halkı genel olarak Mehmed Ali'yi karşılamaya hazır olduklarını belirttiler. Mehmed Ali özellikle halkın arasında Suriye ahalisine mal-i mirinin dışında herhangi bir teklif getirmeyeceğini iddia etmiştir (226). Tüm bu vaziyetlerde, görüyoruz ki Suriye halkı yabancılardan kendisini kurtarmak için herkesi iyi karşılamaya hazırdır. Yoksa eğer böyle biri çıkmayacak olursa memleket halkının bir halk devrimi eşiğinde olduğunu çok iyi biliyordu.

İşte bu durum Abdullah Paşa'nın yalnız kalmasına sebep olmuştur. Halktan hiç kimse yardımına koşmayınca, Abdullah Paşa'ya ilk 'valiliği zamanında silahlandığı Akka şehrinde üstlenmekten başka yapacak birşey kalmadı. Bu şehre yetecek şekilde 3.000 askerlik bir kuvvet yerleştirdi (217). Akka'yı savunma kararına devam eden Abdullah Paşa özellikle Napolyon'un Akka kapısındaki başarısızlığından sonra kendine daha çok güvenmeye başlamıştır. Akka Abdullah Paşa zamanında ve daha önceden Cezzar ve Süleyman Paşaları'nın Akka'yı onarım, yeni surlarla çevrilmesi ve 400 top yerleştirilmesi sonucu çok sağlam bir hale gelmiştir (228). Ayrıca Abdullah Paşa kendine güvenen bir komutan olarak ve güç bakımından Cezzar Paşa'dan az olmamakla beraber kendisini Suriye valilerinin en büyüğü

olarak addederdi.

V- Mehmet Ali'nin Suriye'yi Saldırısı :

Mehmed Ali'nin Suriye'ye saldırısı 2 Kasım 1831'de (229) iki yol Uzerinden gerçekleşmiştir. Birincisi, kara yolu Arış, Gazze, Yafa, Hayfa yolu Uzerinde küçük İbrahim Paşa komutasında, ikincisi, Deniz yolu İskenderiye, Yafa, Hayfa rotasını takip etmekte olup büyük İbrahim Paşa'nın komutasında idi. Bunun yanı sıra bazı top ve zahire de mevcuttu (230).

Kara kuvvetleri Uzerinden geçtiği yerleri hiçbir direnişle karşılaşmadan istila ettiler. Kara ve deniz kuvvetleri Yafa'da birleşir (231). Bütün direnişin sadece Akka'da olacağını tahmin eden İbrahim Paşa Nablus ve Kudüs'e bağlı kabilelerin güven oylarını alır ve halk İbrahim Paşa'ya itaatların takdim edip onun bayrağı altında savaşa hazırlık yaparlar. Ayrıca Kudüs, Nablus ve Taberiye şeyhleri Hayfa'ya gelerek süvari birliğinin, orada bulunan Abbas Paşa'ya bağlılıklarını takdim ederler. Bu da memleket halkının daha önce söylediğimiz gibi Abdullah Paşa'dan hoşnut olmamaları nedeniyle Mısırlılara direnmek niyetinde olmadığını gösterir (231). Bu teslimiyet İbrahim Paşa için altın bir fırsattı, çünkü hiçbir direnişle karşılaşmadan egemenliğini yaydı ve kara yolu hattının güvenliğini sağlayıp bundan sonraki bütün gücünü Akka'yı kuşatmak için kullandı.

İbrahim Paşa Akka'yı kuşatmak için Emir Beşir'den yardım isteyince Emir Beşir Fransız saldırısında olduğu gibi henüz

durumun açıklık kazanmaması nedeniyle tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Fakat İbrahim Paşa babası Mehmet Ali'ye bu haberi verince Mehmed Ali Emir Beşir'den emirlere uymasını ve Akka'yı kuşatmak için bulunan orduya katılmasını emreder, aksi halde evlerini başlarına yıkacağını belirtir. Bunun üzerine Emir Beşir hemen görev başına hazır olup ve geç kaldığı için özür diler (234).

Akka kuşatması 1831 yılının 27 Kasım ayı sonlarına kadar devam eder (235). Bu arada İbrahim Paşa 4.000 askerlik bir birlikle Sur, Sayda, Trablus ve Kudüs'ü işgal eder (236). 27 Mayıs günü Akka düştükten sonra (237) Abdullah Paşa, Kethudası ve bazı adamları ile Iskenderiye'ye girdi. Oraya 2 Haziran günü varınca Mehmet Ali Paşa tarafından çok iyi karşılandılar. Abdullah Paşa yaptığı işler için özür diledi. Sonra Mehmed Ali Paşa Abdullah Paşa ve adamları için bir saray hazırlayıp ve İstanbul'a dönünceye kadar bu Sarayda kaldılar (238).

İbrahim Paşa Akka'da işleri düzene soktukten sonra Dimaşk'a yürür ve 16 Temmuz'da Dimaşkı zapteder. Bu fetihten önce 8 Haziran'da Humus ve 15 Temmuz'da da Halebi zapteder (1832). Ondan sonra kuzeye çıkarak Bilan meydanında 28 Temmuz'da Osmanlı ordusu ile karşılaşır. Daha sonra aynı yılın 21 Aralık 1832'de Konya'yı işgal ettikten sonra (239) son olarak 20 ocak 1833'de Kutahya'yı işgal etmiştir. Böylece Suriye'nin ve Anadolu'nun bir bölümünün işgali İbrahim Paşa tarafından tamamlanmıştır (240).

İbrahim Paşa Kutahya'da bir direnişle karşılaşmamıştır.

Özellikle Konya'da bulunan Osmanlı Ordusu komutanı Reşid Paşa'yı esir ettikten sonra deniliyor ki, İbrahim Paşa İstanbul'a kadar yürümek niyetindeydi (241). Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere Avrupa kendi menfaatleri için savaşan tarafları anlaşmaya ikna etmişlerdir. Bu anlaşma 14 Mayıs 1833'te Kütahya'da imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre İbrahim Paşa ordusunu Anadoludan çekip karşılığında Osmanlı Sultanı onların Suriye'yi almalarını tanıyor ve Adana'yı da Mehmed Ali'nin hükmüne veriyor (242).

VI- Mısır Hakimiyetine Karşı Halkın Ayaklanması:

Mısır hakimiyetinin ilk dönemi (1831-33) dilimi içinde memlekette sükunet ve güvenlik istikrarlı geçti. Çünkü Mehmed Ali'nin yaptığı merkeziyetçi icraatı henüz halkın üzerinde neticesini göstermemiştir. Bu arada Mısırlılar verdikleri vaa-di uyguladılar. Halktan sadece miri vergisi aldılar. Bunların yanısıra İbrahim Paşa'nın Anadolu'dan savaşla meşgul olması nedeniyle istediğini uygulayabilmesi için bir fırsatı olma-mıştır.

1834 yılı başları ile genel olarak Şam ve özel olarak Filistin halkı üzerinde hoşnutsuzluklar görülmeye başlamış ve bu hoşnutsuzluk kısa bir sürede silahlı bir devrime dönüşmüş hedefi ise Mısırlılar memleketten çıkarmaktı. Muhaliflerin bir çoğu bu devrimin sebeplerini Mehmed Ali'nin bu yılın baş-larında oğlu İbrahim Paşa'ya verdiği emirlere bağlıyor. bu emirler Şunları uygulamayı gerektiriyordu:

- 1) Memleketin halkı üzerine mecburi askerliği farz etmesi.
- 2) Memleket ahalisinin elinden silahı almak.
- 3) Hangi mezhepten olursa olsun bütün adamlar üzerine ferde denile bazı vergileri tahsil etmek.
- 4) Suriye'de ipeğin yetiştirilmesi ve pazarlaması sadece Meh-med Ali Paşa'ya bağlıdır.
- 5) Paranın değerinde oynamaması, birçok harç ve vergiyi farz edilmesi.
- 6) İbrahim Paşa hükümetinin toplumun alıştığı İslam dini ku-rallarının ve Osmanlı kanunlarının çiğnenmesi. Örneğin

Müslümanlarla yabancıları eşit tutup meyhanelerin yapılması müsaade gösterildi. Bu da diğer Müslümanların dini duygularını hareket getirdi.

a) Mecburi Askerlik

Genel olarak Suriyeliler askerlikten şiddette nefret ederler. Çünkü buna alışkın değildirler. Her ne kadar da eskiden beri savaşlara alışmış olsalar bile mecburiyete alışık değillerdi (243). Bu sistemin özel bir kanunu, nizamı ya da belli bir zamanı yoktu. Yeni daha sonra Osmanlı devletinde uygulanan Kura-i şeri'ye usulü uygulanmamıştı. Burada ne zaman ki emirler çıktı askerler şehir ve köylerde gezerek gördükleri herkesi topluyorlardı. Bu ani araştırmadan dolayı şehirlerdeki pazarları ve dükkanları kapalı tutulmasına neden olmakta ve alım-satım işlerini etkileniyorlar. Ayrıca köydeki halk ve çiftçiler bu işten kaçıyorlardı. Hatta birçok kimse parmaklarını keserek bir gözlerini oyarak kendisini sakat bırakıp askerlik hizmetinden muaf tutuluyorlardı (244). Fakat tutuklanan kimseler kışlaların birine sevk ediliyor ve orada tespit işlemleri yapılarak Hristiyanları ve Müslüman dini şeyhleri onları çıkarıyorlardı. Kalanları ise Mısır'a gönderiyordu (245). Sanki cânıymış gibi bir askeri birliği ortasında sevk ediliyorlardı. Bu gidenleri bir daha dönmeme umitsizliği ve hayat boyu askerlik yapma korkusu sarıyordu. İşte böylece Mehmed Ali hükümeti ne zaman askere ihtiyaç duysa bayram zamanların, alım-satım pazarlarını ve halka dini bir törene katılmalarını fırsat bilerek Uzerlerine asker yollar

ve yeni tutuklular edinirdi (246).

Askere gidenlerin sayısı Cebel-i Nablustan 4000, Kudüs ve Yafa'dan 5.000 kişiye ulaşmıştır(247). Bu mecburi askerlik olayı Filistin ve Şam'ı kıskırttığı gibi Nablus ahalisini de herkesten önce kıskırtmıştır (248). İbrahim Paşa Cebel-i Nablus'ta mecburi askerlik isteğinden halk itaatten çıkmıştır. Safed halkının Emir Beşir el-Şahabi'yi yazdıkları yazıda istenen talepleri ve askerlere şikayet etmişler ve onun üzerine de büyük bir güç olduğunu yazmışlar. Emir Beşir'in sözünü Ce-maata yazdıklarını söylerler, bunlar Cebel-i Nablus şeyhlerinden Seyh Kasım El Ahmed, Seyh Ahmed El-Cerrar, Seyh Mahmud Abdülhadi ve Seyh İsa El-Berkavi'dir (249).

b-) Silahsızlanma

Hükümet tarafından halkın elindeki silahı almak güvenli-ği sağlamak amacını taşıyorsa da bu düşünce Suriyelilerin ho-suna gitmemiştir. Çünkü onlar için silah taşımak ve kullan-mak oğulların dedelerden aldığı eski bir gelenektir. Bu da şeyhler arasında sosyal bir iftiharın göstergesi idi (250). Halka göre ölmek silahsız kalmaktan daha şerefli idi, silah-larını almak kendilerine karşı hareket etmekteydi ve değerle-rinin düştüğünü düşünmekteydiler (251). Bunu Mehmet Ali ken-diside Avrupa devletlerinden korktuğu sorulunca şöyle dile getirmiştir. Ben hepsini bir enfiye kutusuna koyabilirim, fa-kat şirret olan Suriyelilerin yaptıkların uzulüyorum, çünkü onlar tüm çilelerine sebep olacaklardır (252).

c-) Meyhanelerin Kurulması

Mehmed Ali'nin hükümeti meyhanelerin inşaatına ruhsat vermiş ve içki satma hakkını şahıslara ve kahve sahiplerine vermiştir. Artık müslümanlarda isteyen içebiliyordu (250). Bu serbestlik ise bazı cahillerin içmenin dozunu kaçırıp olay çıkarmaları yada müslüman halk önünde içmeye kadar varmıştır. Tüm bu olumsuz etkiler şeyhlerde dini alevin yanmasına sebep olmuş ve bu durumu iyileştirme çabalarına itmıştır. Bunun yanı sıra birçok Hristiyan önceden içki satışından çok kâr ettiği hatta şimdi bundan mahrum kalmıştır. Çünkü Mehmed Ali'nin hükümeti tüm içkilere el koyup kendisi sattı. İçki sahiplerine ise bu malın gerçek bedelinin ancak 1/4'ünü ödedi. Hükümet ayrıca Hristiyan ve Yahudi evlerinde içki imalatında kullanılan aletlere el koydu (254).

Bu dini muhalefetin yanısıra İbrahim Paşa'nın idari işlerde Hristiyanları görevlendirmesi (255) memleket halkının onun müslümanlıta gösteriş yapan bir Hristiyan olduğunu itham etmesine neden olur. Çünkü İbrahim Paşa şeref ve saygı ehlinin değerini düşürmüş ve karşılığında sefilleri, zorbaları yükseltmiştir. Ayrıca Mısır askerleri birçok okul, cami ve tekkeyi işgal edip namaz kılanların içeriye girmelerine engel olup buraları ahır olarak kullanmışlardır (256).

Tüm bu olumsuz davranışlar din adamlarından bir Seyhi çok öfkelenip camilerinin birisinin minaresine çıkıp şöyle haykırmasına neden oldu : "İslam dininin varlığı bitti mi

acaba ? Peygamber Efendimizi seven her fert dinsiz olan bu adama yani kafir Ibrahim Paşa'ya karşı silah çekmesi vaciptir (257) .

Bunların yanısıra demir ticaretinin tekelliği, paranın değerinin oynaması, ferde vergisi ve işçilerin zorla çalıştırılmaları memlekette ekonomik durumun bozulmasına ve kötü tepkiler yaratmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti bu durumdan istifade ederek ve halkın duygusunu fırsat bilerek onları Ibrahim Paşa'ya karşı kıskırtır ve kendisinininde asker göndereceğini taahhüt eder (258) . Bunun halk ve liderler arasında büyük bir etkisi vardır. Hatta Suriye'deki kabileler Ibrahim Paşa ile aralarındaki mücadeleye bir çok kayıplar verdikten sonra şer'î seyidleri olan Pa-dışahtan yardım talebinde bulunmuşlardır (259) .

Zikrettiğimiz bu sebepler bütün Suriye'de ayaklanmanın patlaması için genel nedenler olmuştur. Ancak Filistin ve Nablus dağlarındaki ayaklanma bu genel sebeplerin yanısıra başka bölgelerden önce patlayan ayaklanmanın özel sebepleri de vardır. Bunlar :

1-) Ibrahim Paşa şeyhlerin, liderlerin, geleneksel iktâ sahiplerinin nüfuzlarını yok etmeye çalıştı. Örneğin, Tokan ailesi, Kasım ailesi, Cerrar ailesi Cebel-i Nablus'ta, Kudüs'te Ebu Guş ailesi, Eczim'da Mazi ailesi ve Cebel-i Halil'deki Amr ailesi'ni yok edip yerlerine yeni aile ve liderler getirecekti. İşte bu azledilen aileler Ibrahim Paşa'ya karşı ayaklanmak için fırsat arıyorlardı (260) .

2-) Cebel-i Nablus'ta iktidarı ele geçirmek için yerli aileler arasındaki rekâbet Abdülhadi ailesinin Mısır iktidarına yaklaştıırıp işbirliği yapmasına neden olur. İbrahim Paşa Kudüs mütesellimi olan Şeyh Kasım el-Ahmed'i azleder ve yerine oğlu Muhammed el-Kasım getirilir. Daha sonra Şam Valisi olan Mehmed Şerif Paşa Nablus mütesellimliğini Süleyman Abdülhadi'ye verir. Bu davranış Kasım ailesini öfkelenendirir. Çünkü onlar Nablus mütesellimliğinin ellerinden alınmasını kendilerine karşı bir hareket olarak el atarlar (261). Bunun üzerine Kasım ailesi isyan hareketini başlatıp Mısır hakimiyetine karşı olan Nablus liderleri ile 1834'de Beyt Vezen köyünde bir toplantı yaparak konulu tartışıldı. Toplantıya, Şeyh İsa El-Berkevi, Şeyh Nasır-El Mansur, Şeyh Abdullah Cerrar (262) ve Şeyh İsa El-Kaddumî katıldılar. Bunların hepsi İbrahim Paşa'ya karşı isyan etmeye karar vermişler. Fakat Şeyh İsa El-Kaddumî ve daha sonra Ahmed Ağa En-Nimer korkuttukları için sözlerinden geri döndüler (263). Şeyh Kasım El-Ahmed'e hakâret edilmesi Ahmed ve Cerrar ailesinin öfkesine yol açtı. Bu durum şöyle meydana gelmiştir. Birgün Şeyh Kasım El-Ahmed bir genç delikanlı gibi bir ata binip onu oksuyordu. Bu davranışı İbrahim Paşa hafiflik olarak algılar ve ona şöyle hitap eder: " Ümit ederim ki çocuklarınız sizden daha edepli olurlar". Bu söz Şeyh Kasım hoşuna gitmemiş ve İbrahim Paşa'ya karşı bir suikast düzenlemeye karar verir. Birgün İbrahim Paşa'yı onu Sabun hanesine davat ederek, Paşa geldiğinde Şeyh Kasım adamlarına onu kaynak yağına atmalarını emreder. Fakat Şeyh Hüseyin

Abdülhadî bu tuzağı öğrenince İbrahim Paşa'ya gitmemek için uyardı, böylece bu mesele başarısızlığa uğradı ve bunun üzerine Şeyh Kasım adamlarıyla birlikte Kudüs'e firar etmiştir (264).

VII- 1834 FİLİSTİN ve NABLUS AYAKLANMASI

Zikrettiğimiz genel ve özel sebepler tek başına yada toplu olarak bütün Şam'da ayaklanmanın alevlenmesine yol açtı. 1834 yılının Nisan'ından Eylül'e kadar Filistin ayaklanması, bu durumların başlangıcı ve ilki idi.

İlk hoşnutsuzluk işaretleri Ölü Deniz etrafındaki yerleşik Arap kabileleri arasında başlar. Çünkü bunlar Osmanlı hükümeti devrinde alışmadıkları M.Ali onlara emir etti (205). Bunların yanısıra Cebel-i Nablus şeyhleri olan Tokan, Cerrar, Kasım ailelerinin hoşnutsuzlukları daha şiddetlendi, çünkü Umit ettiklerinden mahrum kaldılar ve her şeyleri ellerinden alındı. Tüm bunları olurken Abu Guş ailesi daha önce Kudüs'e gelen ziyaretçilerden ve Hristiyan hacılardan kazandıkları haraç vergisinden Mehmed Ali hükümeti tarafından mahrum edilmiştir (266).

Bu liderler sözbirliğine ve İbrahim Paşa'nın taleplerini reddetmek için ittifak ederler (267). Bu ittifakı öğrenen İbrahim Paşa Kudüs'e gidip oradaki hakimleri ve kabile şeyhlerini acil bir toplantıya davet etmiştir (268). İbrahim Paşa tarafından atılan bu hızlı adımın liderler tarafından alınan sözbirliği kararının bozulmasında büyük bir etkisi olmuştur.

Çünkü onlar korku içinde kalıp hepsi İbrahim Paşa'nın çağırttığı toplantıya gitti. Bu toplantıda İbrahim Paşa onlara askerlik konusunda babasının emirlerini tebliği etti. Fakat bu liderler bu mecburi askerlik yerine mal-i bedel ve vergilerin artırılmasını teklif etmişler. Fakat İbrahim Paşa bunu redd edip onlardan özür dileyerek kendisinin, babası ile onların arasında sadece bir aracı olduğunu söyledi. Her iki taraf arasında birçok tartışmadan sonra her 12 kişiden bir kişinin askerliye gitmesine karar verildi (270).

İbrahim Paşa bu liderlerin verdiği sözü garantiye almak için Şeyh Kasım ve Şeyh Abdülhadi'yi rehin almıştır (271). Aynı zamanda iyi niyetini göstermek için Ahmed El-Kasım'ı Kudüs'e mütesellim tayin eder (272).

Toplantıdan çıkan her iki taraf diğer tarafa kin tutmuştur. İbrahim Paşa babasından talep ettiği askeri yardımın gelmesi için bir zamana ihtiyaç duymuştur ve toplantıdan çıkar çıkmaz yardımı beklemek için Yafa'ya gitti. Şeyhler ise İbrahim Paşa'ya verdikleri sözü uygulamak için memlekete yayılıp askerler toplamaya başlarmışlar (273). Ancak şeyhlerin bazıları, Osmanlı devletinin İbrahim Paşa'ya karşı Reşid Paşa komutasında bir ordu göndereceği haberini alınca, İbrahim Paşa'nın istediği yardımı istismar ettiler (274). Bu lider ve şeyhler İbrahim Paşa'ya olan kinleri gizleyip nefretlerini yenemezler. Ölü Deniz etrafındaki Araplar ayaklanmaya başlayıp, sonra Cebel-i Nablus ahalisi Yafa'daki hapishaneden Nablusa firar eden Şeyh Kasım El-Ahmed komutasında ayaklandılar. Şeyh Kasım,

bütün isyancıları yanına toplayıp ve Kudüs mütesellimi olan oğlunu ve adamları geri getirdi(275). Daha sonra bu isyancılara El-ineb köyüne yerleşen Ebu Gus cemaati de katıldı.Ebu Gus cemaatinin isyancıların azmini kuvvetlendirmede büyük etkileri oldu çünkü Yafa ve Kudüs bölgesinde siyasi ve sosyal mevkileri vardır. isyancılar ilk olarak Kudüs'te bulunan ve Yafa'ya çekilmeye çalışan İbrahim Paşa'nın savunma hattı ile karşılaştılar.Bu savunma hattı takribe 1.000 kişiler oluşmakta idi.50'sini Ebu Gus cemaatin öldürmüş diğerleri ise kalede kuşatılmıştır (270). İbrahim Paşa Kudüs savunma birliğini destek alarak ve kuşatmayı kaldırmak için kendi ordusundan bir mir alayı Hasan Bey komutasından gönderdi. Ebu Gus ve adamları, Hasan Bey'i ve adamlarından 30 kişiyi şiddetli bir çarpışma sonucunda öldürüp kalanlar Yafa'ya çekilmek zorunda kaldılar (277).

Diğer taraftan isyancılar oradaki savunma birliğine saldırarak 20 askeri öldürdüler (278). Isyancılara yardım için Kudüs'e birçok grupların gelmesinde etkisi olmuştur. Bunlar kaledeki bekçileri öldürdükten sonra kapıyı açıp oradaki askerlerle çatışmaya girdiler ve oradaki dükkanlar ve bazı Yahudi evlerini yağma ettiler (279).

Bu arada Mehmed Ali'nin Yafa'da bulunan İbrahim Paşa'ya gönderdiği askeri yardımlar 4 Haziran günü Süleyman Paşa El-Fransavi komutasına ulaştı. Bu yardım birliği 5.400 askerden oluşmaktaydı (280). Bu imdat birliği başlangıçta Ebu Gus'un merkezi olan ineb köyüne doğru yürüdü ve onlarla gece ve gün-

düz olmak üzere iki kanlı çatışma çıktı. İbrahim Paşa zaferi kazanarak Kudüs yolu açar ve oraya giden isyancıların hattını bozmuştur (281).

Nablus isyancıları ve Ebu Guş cemaatlerinden kalanların İneb köyüne yerleşmeleri sonucunda İbrahim Paşa Kudüs'te merkezinin zor olduğunu anlamıştır. Bunun yanı sıra Şufat'a yerleşmiş ve 2000 kişinin başında bulunan (282) Nâsrın el-Mansur tarafından kuşatılmış olan İbrahim Paşa onlarla 3 defa çatışmaya girmiştir. İbrahim Paşa bu çatışmalarda kısmi olarak zafere ulaşmışsada Emir-i liva rütbesinde bir komutası ile 80 askeri öldü (283). Ayrıca Nasır el-Mansur'un adamlarından 500 kişi ölmüş, Hanâdi Arapların süvarilerinden de 8 kafa kesilmiştir (284).

İbrahim Paşa Filistin'de zor durumda olduğu için Mehmed Ali'nin kendisi bizzat Mısır'dan 15.000 kişilik bir ordunun başında Savaşa geldi (285). İbrahim Paşa ise babasının kuvvetleri Yafa'dan savaş meydanına gelinceye kadar ve isyancılar zaman kazanmamak için bir savaş hilesi uygulamaya başlamıştır. İbrahim Paşa, savaşı durdurup Şeyh Kasım El-Ahmed ile diğer şeyhlere haber salarak mecburi askerlik hizmeti fikrin-den vazgeçtiğini, ayrıca diğer işlerde de bir takım kolaylık göstereceğini belirtmiştir (286).

Tüm bu düşünceler altında Süleyman Paşa el-Fransavi ile Ebu Guş ailesi arasında görüşmeler başladı. Süleyman Paşa onlara ayaklanmamaları için ikna edip karşılığında Akka'da tutuklu bulunan babalarını serbest bırakmak niyetindelerdir.

Ayrıca onlardan Mehmed Ali hükümeti'nin dostlar olmalarını, talep ederek ve bu hizmetleri karşıladığında mukafatlandır-
maya vaad etmiştir (287). Bu arada Emir Besir eş-Şihabi safed
ahâlisinin ayaklanmasını yok ederek liderleri tutukladı. Tu-
tuklanlar Akka'ya gönderilip ve böylece Safed halkının ayak-
lanması sona erdi. Safed halkının teslim olması, Ebu Guş ai-
lesinin babalarının serbest bırakılması tasarrısında, büyük-
lerinin istimaleti ve onları Nablus mütesellimliğine tayin
edilmesi sonucunda, isyancılar kuvvetlerinin büyük bir kıs-
mını kayıp etmiştir (289). Butün bu gelişmeler de Şeyh Hüseyin
Abdülhadi'nin İbrahim Paşa'nın yakınlarından biri olması se-
bebi olmuştur (290). İbrahim Paşa daha sonra Şeyh Kasım el-
Ahmed'le görüşmelerini keserek babasını karşılamak için Yafa-
'ya gitmiştir (291).

Nablus'a öfkeli dönen Şeyh Kasım el-Ahmed yeniden savaşa
hazırlık yapmaya başlar ve mütteliklerinin ondan ayrılmış ol-
ması İbrahim Paşa ile savaşa ısrar etmesine engel olmamıştır.
Bu düşünce ile adamlarını Deyr köyüne yığarken, İbrahim Paşa
Deyr köyünün karşısı olan Zita köyüne Ustlerinin iki tarafın
şiddetli süren çatışmasından İbrahim Paşa zaferle çıkarken
Nabluslular 300 ölü ve çok sayıda yaralı vermiştir (292).

İbrahim Paşa Deyr savaşından sonra Zita'dan Nablus köy-
lerine doğru yürüdü. Köy halkı İbrahim Paşa'dan bir güven
beklerken İbrahim Paşa tam aksi kendisinden firar eden halkın
köylerini yakmıştır (293). İbrahim Paşa Nablus'a yaklaşıpta
halk kendisinden bir güven istediğinde talebini kabul ederek

Nablus'un dışında bir su kaynağına yerleşti. İbrahim Paşa orada savaşta iştirak eden kişileri tutuklamaya başladı (294). Bu tutuklananlar arasında, Nasır el-Mahsur, Hacı Muhammed, Seyh Mesud el-Mazi, ve Nasıra ahalisinden oğlu (296) ile birlikte Avnullah Ağa da tutuklandı. Avnullah Ağa'nın tutuklanma sebebine gelince, İbrahim Paşa kendisini Deyr savaşı sırasında Nablus isyancılarının yanında olduğunu gördü. Dolayısıyla onu ve Nasıra'dan çağırttığı babası olan Ali'yi öldürttü. Fakat Kardeşi Mustafa Avn ise intihar etmeyi kalkmışsada başarılı olamamış ve İbrahim Paşa tarafından Akka'ya tedavi için gönderilmişti. Mustafa Ağa taburcu olduktan sonra da öldürülmüştür. Avnullah Ağa'nın oğullarından olan Ahmed ve Mahmud mecburi askeri hizmetine girmek için Mısır'a gönderilmiştir (297).

Isyanda ve direnişte ısrar ederek adamlarıyla birlikte isyan bitiminde idamla karşı karşıya kalan Kasım el-Ahmed, İsa el-Berkavi ve Abdullah el-Cerrar gibi isyanın liderleri Halilürrahman'a firar ettiler (298). İbrahim Paşa bu firar edenleri takip etmiş ve 4 Ağustos günü Halil'e bir saldırı yapmayı tasarlamıştı. Ancak İbrahim Paşa bunu tasarlarken isyancıların şehirden iki saat uzaklıkta bir yerde pusu kurduklarını tasavvur edememiştir. İbrahim Paşa onları teslim olmaya çağırdıysa da kimse teslim olmaya yanaşmamıştır. Bu davranışları üzerine İbrahim Paşa isyancılarla savaşa girmiş ve 600 kişiyi öldürmüştü. İbrahim Paşa, 8-12 yaşlarındaki çocuklarda 120 esir almıştır. Bunun üzerine ayaklanmanın liderleri Kerek'a kaçtılar ve İbrahim Paşa bizzat onların takibine çık-

mıştır (299).Firar eden isyancıların mehcür Kerek kalesinde barınmaları Uzerine, İbrahim Paşa,şehre teslim olması hakkında bilgi ve güvenlik verdikten sonra askerine şehri yağma etmelerini emretmiştir (300). Paşa'nın süvarileri kaleyi zapt etmek istemişse de aralarında ordunun miralayını, kaymakamını, ve binbaşısını da bulunan birçok kayıp vermiştir (301). Bu kayıplar neticesinde İbrahim Paşa askerlerine geri çekilme emrini vererek topçu birliğinin ulaşmasını bekledi.Kasım el-Ahmed ve müttetikleri bu fırsatı değerlendirip adamlarıyla birlikte geceleyin Salt'a doğru çekildiler(302). İbrahim Paşa'nın beklemiş olduğu topçu birliği kaleye saldırıp fethettiğinde kaledede zahire ve erzak dışında birşey göremediler (303).

İbrahim Paşa her ne kadar isyancıları takip etmek için Salt'a doğru yürümüşse de, isyancılar, Salt ahalisinin onların direnişlerini kabul etmemeleri neticesinde Şeyh Kasım el-Ahmed ve liderlerinin bir kısmı ile birlikte çöle gidip Anza Araplarının yanına yerleştiler (304). Fakat isyancıları takip etmekte ısrarlı olan İbrahim Paşa Mezirib'e varıp, adamları ve casuslarını Arapların yanına yollayarak isyancıların tutuklaması teslim etmelerini ister ve eğer aksini yapan olursa öldürülecek imajını verdi. Tıpkı diğer Arap şeyhleri gibi korkuya kapılan Anza kabilesi şeyhlerinden olan İbni ed-Duhi kendisine sığınan liderleri tutuklayarak İbrahim Paşa'nın süvari birliğine teslim etti.Daha sonra Teslim edilen tutuklu liderlerden Şeyh Kasım el-Ahmed ve Şeyh İsa el-Berkavi Dimaşk'ta idam edildikten sonra diğerleri Akka'da öldürüldü (305).

Böylece Filistin ve Nablus'taki ayaklanma sona ermiş ve İbrahim Paşa da Nablus'a dönmüştür. En-Nimer olayları şöyle anlatır : "Adamları ile birlikte Ahmed Ağa en-Nimer'in sarayına inen İbrahim Paşa orada Ramazan orucunu tutmuştur. Memleketin ilk askeri olsun diye Ahmed Ağa en-Nimer'in takdim ettiği oğlu Abdullahfettah'ı yakınları arasına alıp miralay rütbesini vermiştir. Bununla da yetinmeyi bütün tımarlarını iade eder ve Nablus nahiyesine onu Şeyh tayin eder. Bu durum ise Şeyh Süleyman Bey Abdülhadi'nin gücünün zayıflamasına neden olmuştur (306). Gücü zayıflayan Süleyman Abdülhadi içine düştüğü durum neticesinde İbrahim Paşa'ya karşı isyankar olup onun emirlerini uygulamamaya başlayınca İbrahim Paşa kendisine şu şekilde bir yazı gönderir : " Hayı ne bekliyorsun? Sayet kendi kafana göre ben Şeyh Hüseyin'in oğluyum diyorsan bir işlerimizde ise Şeyh Hüseyin'i ise de oğlunu tanımayız. Eğer sen bizim ona olan sevgimize güveniyorsan çok yanıllıyorsun. Bizin Şeyh Hüseyin'e olan sevgimiz yalnızca hizmette dostluğu içindir. Çünkü şimdiye kadar ondan dostluktan başka bir şey görmedik. Fakat bundan sonra Şeyh Hüseyin ile ve bütün ailesiyle ilişkilerin bozulmasına sen sebep olacaksın" (307).

Şeyh Abdülhadi'nin 1253/1837 yılında ölümü üzerine oğlu Süleyman babasının zehirlenerek öldürüldüğünden şüphelenince bu konu hakkında şüphelerini İbrahim Paşa'ya yazdığı bir yazı ile dile getirir. İbrahim Paşa'nın cevabı: "Kuduetü'l- Emâcid Şeyh Süleyman, pederinizin vefatı konusu arz etmişsiniz. Bilindiği gibi bu vefat Allah-U Teâlâ'nın emri ile yazılmış bir

kaderdir ve hepimiz bu çizilen kazaya dahilidir. Dolayısıyla bu konuyu düşünmeniz gerekmez. Çünkü hepimiz velinimetimiz olan yüce Hıvı'nın hizmetkârıyız. Onun devleti sağ olsun. Ve Allah-tan bu devletin devamına dua eder ve yüce Hıdivi'nin ömrünün devam etmesine duacıyız. Çünkü onun ömrünün uzaması kullarının saadeti demektir. Bilginiz olsun " (308) Şeklinde olmuştur.

İbrahim Paşa Süleyman Bey'i Nablus'tan uzaklaştırıp Sayda'ya tayin etmekle yetinmiş ise Şeyh Tahir el-Musa el-Arrâbi'yi getirmişse de casusları ile Süleyman Paşa'nın açıkça emirlerine uymadıklarını öğrendi. Bu duruma istinaden 1254/1838 yılında İbrahim Paşa şu yazıyı yazadı: "Nasıl bir cesaret ile bizim emirlerimize muhalefet edersiniz? Hemen adı geçenleri yani askerliğe istenenleri hazır edin. Yoksa Mehmed Ali'nin ve benim başımın üstüne yemin ederim ki bir Emir çıkarıp miralayların birini sona gönderip balta ile seni idam etsin, ya Hınzır. Yeter artık bizim emirlerimize karşı bu kadar durduğun " (308).

Bu yazıdan da gördüğümüz gibi Süleyman Bey Abdülhadi'nin İbrahim Paşa'ya karşı olan muhalefettir. Bu muhalefette İbrahim Paşa özellikle askerlik ve vergilerle ilgili olarak olan istekleri ile memleket halkı arasındaki dengeyi kurmuştur. Bunun üzerine Süleyman Bey İbrahim Paşa'ya hizmetleri olmasaydı durumun başka şekilde olacağına dair söylentiler yaymaya başladı. Tüm bu olaylar karşısında Süleyman Bey'e cevap verme ihtiyacını duyan İbrahim Paşa cevabını şu şekilde vermeyi uygun görür. "Diyorsunuz ki birçok hizmet ettik. Nere-

de hizmetlerin ey Hinzır? Allah sana lanetini versin."Bu barışça muhalefet Nablus Uzerine mutesellim olarak 1237/1841 tarihindeki ölümüne dek sürdü (310).

Filistin ve Cebel-i Nablus'taki devrimin sona ermesi ile birlikte en önemlileri 1834 yılında Dımaşk ayaklanması ve Ukar, Safıtya, Halep ve Antakya ile Beyrut gibi bütün Şam'da fitneye ve ayaklanmaya sebep oldu. Diğer önemli ayaklanmalar arasında da :

- Lazikiye'nin doğusunda Nasırya devrimini (1834-1835).
- Horan'daki dUrzi devrimi (1836-1859)'ni sayabiliriz. Bu ayaklanma aslında Uç ana ayaklanmadan ibâret idi ve yine Uç hamle sonunda İbrahim Paşa tarafından yok edilmiştir (311). Ayrıca Anadolu'da küçük çapta bir ayaklanma olmuştur.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden görüldüğü gibi Şam'daki karışıklıklar Mısır egemenliği boyunca devam etmiştir. Kısacası bu karışıklık 24 Haziran 1839 yılında meşhur Nezib savaşından sonra memleketin Mısır egemenliği altından çıkmasına kadar devam etmiştir. Ve sonuçta Mısır askerleri son olarak 19 Şubat 1841 tarihinde Gazze'yi terk etmiştir (312).

IV. BÖLÜME AİT DİPNOTLAR

- (1) Zahir el-Ömer dedesi Zeydân'a nisbeten ve Zeyâdine kabilesine intisap eder. Asılları Tâif araplarındandır. 1698 yılında Saydâ vâlisi Kaplan Paşa Zeydân'ı 'Arrâbetü'l-kutuf bölgesine tayin eder. Zeydân 1717'de vefat ettiğinde mülkleri Saffuriye, Lobiye, Şeyh Davud, Safed, Atlit ve Dâmun olmak üzere yedi mükataa'dan ibaretti. Bunlar oğlu Ömer'e intikal eder, Ömer'in 1737'de vefatından sonra bu mülkler Zâhir'e geçer, daha sonra Tabariye'de Şeyh Zâhir el-Ömer'in iltizâmına tâbi olur. Bu âileyle ilgili geniş bilgi için Bkz. BOA. Muhimme Defteri, nr. 140 s.159 (evasıt 1147/Eylül 1734); Esad Mansur, a.q.e., s.48-53; el-Murrâdi, silku'd-Durar, 111,84. M.Sabbağ, a.g.e., s. 15-38 vs.H.Şihabi, Lubnan, (Muqabagab) 11,748-750.
- (2) İbrahim el-sabbağ Şeyh Zâhir el-Ömer vefat edinceye kadar şeyh'in hazine müdürlüğünü yapmıştır.
- (3) Tarihte bir tutarsızlık vardır. Çünkü Zâhir Akkâ'yı Süleyman Paşa el-'Azim'in vefatından sonra 1744 yılında zaptetti. Bkz. Mihâil Bureyk, a.g.e., s.44.
- (4) Hârise el-Şimâliye lecan bölgesi emrine bağlıydı. Bkz. Esad Mansur, a.g.e. s.50.
- (5) Bu Nâblus ve Lecun sancaklarını ihtivâ eden Cebel-i Nâblus arâzisinin genişliğini gösterir. Bkz. Mansur, a.g.e., aynı yer.
- (6) M.Sabbağ, a.g.e., s.45.
- (7) Şeyh İbrahim el-Cerrâr'ın oğlu olup, Lecun (Cinin) sancağı Lideri olan babasının ölümünden sonra, Sanur kalesinde direnmıştır.
- (8) Cebel-i Nâblus'ta Zâhir'e karşı eski hasımlar birleşip Zâhir'in bölgeye egemenliği yaydığı bir dış düşman olarak göstermektedir.
- (9) Kendisi Süleyman Paşa el-'Azim'dir. Şam, Sayda ve Trablusşam vilayetlerinde hüküm süren Maarret en-Nu'man'dan olan Şam'lı bir Arap âilesine intisap eder. Bu âilenin ilk vâlisi olan İsmâil Paşa 1725 yılında Şam'a tayin edilir, daha sonra oğlu İbrahim Paşa 1727 yılında Trablus vilâyetine tayin edilir. İsmâil Paşa Urfa'ya nakledildikten sonra 1728'de azledilir, daha sonra tekrar Sayda Vilayetine getirilir. Süleyman Paşa ise, ilk defa 1734-1738 yılları arasında Şam vâlisi olur ve Zâhir el-Ömer'in Nâblus'a ve Hayfa'da Mâzi âilesine olan düşmanlığını istismar ederek onu yoketmek için bir saldırı düzenler. Bu saldırıya Zâhir'in düşmanı olan Beni Sakr be-devileri de iştirak eder, savaş sırasında Zâhir'in bir kardeşi esir alınır ve Dimâşk'ta idam edilir. Süleyman Paşa 1738'de azledilince Zâhir el-Ömer rahat bir nefes alır. Fakat tekrar Şam'a tayin edilince (1741-1743) aralarındaki düşmanlık tekrar başlar. Bu âileyle ilgili daha geniş bilgi için Bkz. M. Bureyk ed-Dimâşkî, Tarih el-Uşra, s.309-393; İsa İskender el-m'aluf. "Kasr AL-

Azım" el-Maşrik, c.XXIV (1926) s.5-6; a.mlf., "Cemil Bek el-'Azm" Mecellet'ul-Macma' el-'Arabi, Dimaşk c.14 (1936) s.56. XIX. asırda 'Azm âilesine mensup vâlilerden bu bölümde bahsedeceğiz.

- (10) Tantura Köyü Lecun sancağına bağlı olarak 1760'ta Zâhir el-Ömer'in egemenliği altındaydı. Bkz.: BOA.Mühimme, Defteri, nr.163.s.279; Maliye Müdevvere, nr.10203.s. 168 ver 10207.s.277; A.Cohen, Palestine, s.42; eN-Nimer ise şöyle diyor: Yusuf el-Cerrâr şeyh Zâhir'le bağlantı kurarak onu ittifak yapmak için Nimer âilesi misâfirhânesi davet etmiş, onlarla birleştikten sonra Köşklerinde misafir olur, Mustaf Paşa Tokan'a ve Şam Valisi Osman Paşa'ya karşı Cephe almış, daha sonra beraberlerindeki orduyla dönerek 1186/1772 tarihinde Mısır'ı Ebu ez-Zeheb'den geri almak ister. Bkz.: Nimer, a.g.e., I. 149.
- (11) Ali Bey içerideki rakiblerini yok ederek Mısır'da nüfuzunu sağlamlaştırdıktan sonra 1770'te Hicaz'a yaptığı saldırıda da başarı göstermesi Uzerine, gözlerini Şam'a diker. Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 yılları arası Rusya ile yaptığı savaşı fırsat bilerek özellikle Osmanlı donanmasının 5 Temmuz 1770 günü Çeşme savaşından yenik çıkmasından sonra, Rus donanması komutanı Kont Orloff'la bir ittifak yaparak onun yardımını kazandı. Bunun en önemli sebepleri ise Ali Bey ile Osman Paşa arasında 1764 yılında Hicaz Uzerine çıkan ihtilâf olmuştur. Çünkü birincisi Mısır Hacı emiri, ikincisi ise Şam Hacı emiriydi. Osman Paşa Mısır'daki Ali Bey'in dUşmanlarını ona karşı kışkırtması Uzerine, o da N.1179/Mart 1766 tarihinde Gazze'ye kaçar, ancak Osman Paşa Gazze'deki Mütessellimine onu Mısır'a kovmasını emreder. L 1182/Şubat 1769 tarihinde Ali Bey Osman Paşa'yı padişaha şikayet ederek, onu Mısır firarîlerini barındırmakla suçlar ve azledilmesini ister. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz. James Bruce: Travels to Discover the sources of the Nile in the years 1768-1773. (B cilt), Edinburgh 1813.I. 110-111; R.C., Naval Wars in the Levant 1559-1853, Liverpool 1952, s.286-289; Ceberti, a.g.e. I, 258.
- (12) Muhammed Ebu ez-Zeheb'in komutasındaki bu hamle sırasında Zâhir el-Ömer'in yardımıyla 12-18 Haziran 1771 tarihinde Dimaşk işgal edilince kargaşa zirveye ulaşmış, Osman Paşa ise Sâйда'ya iltica etmek zorunda kalmıştır. Bkz. A.Rafık, el-Arab, s.372, 377.
- (13) Bu kuvvetler ayrıca 4 Ocak 1770 günü Gazze ve Ramle'yi de işgal etti. Bkz. A.Rafık, el-Arab, s.372.
- (14) Bu kuvvetler ayrıca 4 Ocak 1770 günü Gazze ve Ramle'yi de işgal etti. Bkz. A.Rafık, el-Arab, s.372.
- (15) A.Rafık, a.g.e. s.377.
- (16) Bu kâfile 8 L. 1184/25 Ocak 1771 günü Hac emiri ve Şam vâlisi Osman Paşa komutasında Hicaz'a hareket etti. Bkz. Ceberti, I, 351, Bureyk. s.94.
- (17) A.Rafık, el-Arab, s.377.

- (18) Diyor ki Sam vâlisi Osman Paşa Muhammed el-Cerrar'a karşı savaşa çıkar ve Emir Yusuf eş-Şihâbî'nın yardımını ister, fakat bir netice alamaz, çünkü Emir Yusuf da Cerrar gibi Kays grubuna intisâb eder. Bkz.:Bureyk, a.g.e., s.97; H.Şihâbî, Lübnan, (Rûstûm) I.63; Derveze, el-Arab, V,124; Nimer,a.g.e., I.153-154.
- (19) Nimer. I.139,145,149.
- (20) Dimâşk'taki Fransız konsolosunun 31/1/1774 tarihli raporuna göre, Devlet bu af uyarınca onu Saydâ kendi malikanesi olduğu halde, Nâblus, Gazze, Ramle, Yâfâ ve Aclun sancaklarının iltizamını vermiştir. Bkz.A.Cohen, Palestine, s.47.
- (21) Sâйда'daki Fransız konsolosunun 4/3/1774 tarihli raporuna göre kendisinden çeyrek milyon kuruş mirinin yanısıra geçen altı yıl için yarım milyon kuruş isteniyordu. Bkz.:A.Cohen, a.g.e. s.48.
- (22) Ceberti. a.g.e. I. 413-414.
- (23) Ceberti, a.g.e. I, 213; H.Şihâbî; Lübnan, (Rûstûm) I.110
- (24) Ceberti. a.g.e. aynı yer. H.Şihâbî, a.g.e. aynı yer.
- (25) Cezayir'li Gazi Hasan Paşa, XVIII asrın son yarısında fevkalâde cesâret, cevvaliyeti ve Uzerine aldığı vazifeleri muvaffakiyetle başarması ile tanınmış Osmanlı vezirlerindendir. Ondan sonra Sadrazam olup ve Sadareti Uç buçuk ay sürmüştür. Bkz. Ahmet Vasıf Efendi, Mahâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar (yay. Mücteba Iigürel), İstanbul 1978. s.231-233. Hasan Paşa 14 B 1204/30 Mart 1790'da vefat etmiş ve Şumnu'de yaptırmış olduğu Bektaşî tekkesine defn edilmiştir. Hasan Paşa'nın gazveleri ve hayatıyla ilgili daha fazla bilgiler almak için Bkz. Muhammed ibnÜ's-Seyyid Osman, Menakib ve gazavat Gazi Hasan Paşa, Suleymaniye kütüphanesi, Esad Efendi Yazma nr.2419 verak 99'b-100'a İstanbul; Cevdet Tarihi, II,36, 37; i.H. Uzunçarşılı. "Hasan Paşa Cezayirli" IA.c.V/1 İstanbul 1988. s.319-323.
- (26) Bazılı, a.g.e. s.84-86. Esad Mansur. a.g.e. s.52-56.
- (27) A.Cohen, Palestine, s.50.
- (28) Esad Mansur, a.g.e., s.54-55; A.Cohen.a.g.e., s. 54.
- (29) BOA. Maliyeden Müdevver Defteri,nr. 10219, s.181.
- (30) BOA. Mühimme Defteri, nr.173.s.11; i.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi,IV.441.
- (31) BOA. Mühimme Defteri,nr.173.s.16'da "Hala Sayda valisi olup bu defa rutbe-i âliye-i vezaretle kadri terfi'" ve i'lâ kılınan Vezir Ahmed Paşa.... Ferman Tarihi evâhir Zilhice 1189/Subat 1776"; Ceberti. a.g.e., I. 306-307; H.Şihab, Lübnan, (Rûstûm) I, 166; H.Şihâb, Tarihu'I-Cezzâr, s.71; Cevdet Tarihi, II,34.
- (32) Esad Mansur Cezzâr'ın işlediği cinayetlerle ilgili bir liste hazırlayarak şöyle diyor: Cezzâr kendisine iyilik eden Emir Yusuf eş-Şahâbî'yi idam etti. Emir Büyük Beşir (eş-Şehâbî)'yi Akka'da yirmi ay hapsedti, Musa Rızkullah'ı çiftliğinde gördüğü defineye yaklaşmadığı için öldürdü. Esnaftan 230 kişiyi hiçbir suçları olmadığı hal-

de öldürdü ve cesetlerinin gömülmesini 3 gün geciktirdi, yeni esirlere yer sağlamak maksadıyla mahpusları öldür-ürdü, Ayrica olarak Deyrû'l-Kamar'dan olan ve Beyrut ile Mısır arasında ticaret yapan ve gemileri Akkâ'ya yanan Atiyye oğulları gösterilebilir. Ayrıca Cezar Sekruc âilesinin mülklerini müsâdere eder, daha sonra onları yok eder. Hazinesinin en yetenekli memuru musevi olan Hayim Fârhi'nin hesaplarda yanlışlık yaptığı için gözünü oyar, burnunu keser ve kulaklarını sağırlandırır. 1795 yılında Hac'dan dönüşünde köleleriyle seviştikleri gerekçesiyle cariyelerinden 37 kadını öldürür. Bkz. Esad Mansur, a.g.e., s.57-58.

- (33) Cezzâr'ın 1776'da Sâйда vilayetine tayininden 1785'de Şam vâlisi oluncaya kadar Saydâ'dan uzaklaştırmak için üç defa teşebbüse geçilmiş, bir defasında 1782 yılında Bosna vilâyetine tayini istenmiş, fakat Cezzar bunu reddeder ve Cebel-i Lübnan'da güvenliği sağlamak için eski yerinde kalmasının gerekli olduğuna iddia eder. Bkz. Cevdet Tarihi, III, 104; I.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, 605. Cezzâr'ı uzaklaştırmak için ikinci teşebbüs ise, 1788 yılındaydı, bu tarihte Kapudan Hasan Paşa Bâb-ı Ali'ye onun Memlûklerle savaş için Mısır'a gönderilmesini önerir, ancak Cezzâr devletin ondan razı olmadığını ve Cebel-i Lübnan'da Dürzi'lerle arasındaki anlaşmazlığı idrak ederek etrafına 20 bin kişilik bir güç toplar ve Hükûmete yarım milyon kuruş ödeyeceğini önerir. Bkz. A. Cohen, Palestine, s.59. Üçüncü teşebbüsü ise aynı yılda olmuş ve Rakka vâlisi ile yer değişmesi önerilmiş, fakat Cezzâr bütün bu teklifleri reddetmiş ve Akkâ'dan ayrılmayı da reddetmiştir. Bkz. BOA. Mühimme Defteri, nr.185, s.88, 125, 226.
- (34) Cezzâr'ın Şam'a vâli tayin edilmesi 27 Ocak 1785 tarihinde Bâb-ı Ali ile Şeyhülislâm dairesindeki istişâre meclisi arasında yapılan birkaç görüşmeden sonra kararlaştırılmıştır. Özellikle Muhammed el-Azım Paşa'nın 1783 yılının baharında vefatından sonra. Bkz. Cevdet Tarihi, III, 151-157; A.Cohen, Palestine, s.66.
- (35) 12 Mart 1785 tarihli Ferman gereğince Cezzâr Şam vâlisi ve Şam Hac Emiri tayin edilmiştir. Aynı ferman uyarınca Kethudası Selim Paşa Saydâ'ya, Mikdad Paşa Tarblusşam'a vali tayin edilmiştir. Bu fermanın metni için Bkz. A. Vasıf, a.g.e., s.219-224. Cezzâr'ın Şam'a ilk tayiniyle ilgili birçok kaynak değişik tarihler vermektedir. Meselâ bu tayinin 1782'de olduğu zikredilir. Bkz. H.Şihabi, Lübnan, s.82; I.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, 606-607. Diğer bir kaynak ise bunun 1197-1783 yılında olduğunu söyler. Bkz. S.J.Show, Ottoman Egypt in the Eighteen century, the Nizamname-ı Mısır of Cezzar Ahmed Paşa, Mısır 1962, s.9 Haşiye 4.
- (36) Cezzâr Ahmed Paşa Sayda vilâyetinde kalır, Şam vilâyeti ise, Vezir Battâl Hüseyin Paşa'ya verilir. Bkz.: Ahmed Vasıf Efendi, a.g.e., s.370.

- (37) BOA.H.H.,nr.11755.(Za 1203).
- (38) BOA.H.H.,nr.55164.
- (39) BOA.H.H.,nr.11670; Cevdet Dahiliye, nr.5608,10225,13125, Mühimme Defteri,nr.173.s.60; nr.178, s.295;nr.194,s.105; nr.105.s.451-452.
- (40) BOA.A.Emiri, (III.Selim) nr.315 (Ferman Tarihi 24 M.1205 /3.10.1790);H.H,nr.9534,9592,9842.
- (41) BOA.H.H.,nr.12499, 12572 A.
- (42) BOA.Cevdet Dahiliye,nr. 167; H.Şihab, Lübnan, (Rüstüm) 1,131-133.
- (43) H.Şihab,a.g.e.,I,185; Derveze, el-Arab, IV,94.
- (44) H.Şihab,a.g.e., s.185.
- (45) BOA.H.H.,nr.57516.
- (46) BOA.Mühimme Defteri, nr.212. s.137. Hük.569 evâil B 1215; nr.212.s.202. Hük.896;nr.216. s.22. Hük. 67;nr. 213,s.9 Hük.12; nr.215,s.158,Hük.1130; nr.220,s.84 Hük. 328;BOA,A. Emiri (III.Selim),nr.11518 (12 Cal.1214); H.Şihab,Lübnan, (Rüstüm),s.361-370
- (47) Daha sonra 1215/1800 ve 1217/1802 tarihinde Devlet Kudüs ve Nâblus mutasarrıflığını Şam vilâyeti kapsamında Muhammed Paşa'ya ilhâk etmiştir. Bkz. BOA.Mühimme Defteri, nr.211, s.26, Hük.254; nr.211, s.138, Hük.573-576. Cevdet Dahiliye, nr.1087; Cevdet Dahiliye,nr.2228 (II M. 1217). Daha sonra Muhammad Paşa Şam vâlisi ve Şam Hac Emiri olur ve selefinin Abdullah el-'Azım Paşa olduğunu zikreder. Bkz.BOA.Mühimme Defteri,nr.217,s.106, Hük.398; BOA. A.Emiri,(III.Selim) nr.20014.
- (48) A.Rüstüm, el-Gurar, s.368. 370-371. Derveze, el-Arab, IV, 96-97.
- (49) A.Rüstüm, el-Gurar, s.349. Daha Bkz. Haşiye nr.46.
- (50) A.Rüstüm,a.g.e., s.404.
- (51) Evâil-i c.1218/19-28 Eylül 1803 tarihinde Abdullah Paşa el-'Azım'a ilhale edilir, Cezzâr ise L.1218/Ocak 1804 tarihinde oraya vâli olur. Bkz. BOA. A.Emiri (III.Selim) nr.20014;BOA.Mühimme Defteri, nr.19, s.145, Hük.706.
- (52) E.Mansur,a.g.e.,s.57
- (53) Şam vilâyeti Cezzar'dan sonra evail-i s.1219/13-22 Nisan 1804 tarihinde İbrahim Paşa'ya verilir. Bkz. BOA. Mühimme Defteri,nr.221,s.50,Hük.201. Abdullah Paşa el-Azım ise, evâil-i c.1220/28 Ağustos-5 Mart 1805 tarihinde Şam valisi olmuştur. Bkz. BOA. Mühimme Defteri, nr.222,s.268,Hük.1031-1032;s.278,Hük.1049.
- (54) Cezzar'ın birinci vâliliği zamanında Cebel-i Nâblus'ta fiili ilişkisi görülmemiştir, çünkü onun Lübnan dağlarında hükümünü tespit etmekle uğraşması ve bu sürenin de olması buna neden olmuştur.
- (55) Nimer âilesi Nâblus'ta Tanzimatın tatbiki ve iç savaşın sona ermesine kadar ki müddet zarfında miralây makamını yürüttüler. Bkz. Nimer,a.g.e.,I,159.
- (56) Sicil VI,384; Nimer,a.g.e.,I.159; Ramini,a.g.e.,s.27. 59; Derveze, el-Arab, V,30.
- (57) BOA.A.Emiri (III.Selim), nr.1046; Sicil VI/377;.Ramini, a.g.e.,s.59

- (59) H.Şihabi, Lübnan, (Mügabgab) s.801; Tarihu'l-Cezzar, Mecelletü'l-Muktataf, sayı XXXI(1906) s.313.
- (60) Napolyon Bonapart, 280 parçadan kurulan bir donanma ve 38.000 kişilik bir ordu ile 19 Mayıs 1798'de Fransa'dan Doğru Akdeniz istikametine hareket etti. Yolda St.Şoval-ye'lerinden Malta'yı aldı (21 Haziran) ve 2 Temmuz'da İstenderiye'ye vardı. Bkz. Envir Ziya karamürsel, Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), c.V, Ankara 1988 s.27. İsmail Sosyal, Fransız İhtilâli ve Türk Fransa Diploması Münasebetleri (1789-1802) Ankara 1987 s.219.
- (61) 24 s.1213/31 Ocak 1799 tarihinde Arış'i işgal etti ve 19-23 N./24-28 Şubat günleri arasında Gazze'ye girdi. Bkz.: Muhammed Ferid Bek el-Muhamı, Tarihu'd-Devleti'l-Aliye el-Osmaniye, (yay. İhsan Hakı), Beyrut 1988 s.375 Enver Ziya, a.g.e. V.39; Genel Kurmay, (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı). 1799-1802 Osmanlı-Fransız Harbinde Akka Kalesi Savunması, Kültür Bakanlığı 1981, s.54.
- (62) "İkinci günü dört bin kadar esir Bonabart'ın huzuruna getirilmiş içlerinden Mısır'lı ve Şam'lı olanları seçip memleketlerine göndermiş ve bâki ne kadar Huvâre ve Ar - navut var ise cümlesini kurşuna dizdirip idam ettirmiş-tir". Bkz. Genel Kurmay, a.g.e., s.54.
- (63) Cezzar idârede Arap olan bölgeye itimat etmemiş, vilâye-tini Boşnak, Arnavut ve Mağrib'lılardan olan yurtsuz ve katillerle doldurmuş, muhtelif bölgelerden topladığı bu askerler onun bayrağı altında savaşmışlar ve sorumsuzca bir hayat yaşamışlardır. Bkz. Bazili, a.g.e., s.90.
- (64) Bab-ı Ali'deki birkaç görüşmeden sonra bu durum karşı-sında gereken birkaç tedbir alınmıştır. "Nihayet Şam va-lisi Emirü'l Hac İbrahim Paşa Mısır seraskeri ve Cezzar Paşa'da Sahil seraskerliğine tayin olundu. AzıMZade Ab-dullah Paşa'yada Mısır Beyleriyle birlikte Fransızlara karşı çarpışmak üzere, Mısır valiliği tercih edildi. Bkz. İsmail Sosyal, a.g.e., s.239.
- (65) Bu fermanın Cinin mütesellimi Yusuf el-Cerrar'a, Şam sancakları mütesellimlerine Haleb vâlisi vezir İbrahim Paşa'ya birer suret verilmiştir. Bkz. BOA.Mühimme Def-teri, nr.211 s.2 HUK.9.
- (66) BOA.Mühime Defteri, nr.211, s.13, HUK.53
- (67) BOA.Mühime Defteri, nr.211, s.159, HUK.691-692.
- (68) BOA.Mühime Defteri, nr.211, s.148, HUK.627-628.
BOA.Mühime Defteri, nr.211, s.162, HUK.704.
- (69) BOA.Mühime Defteri, nr.211, s.60 HUK.254; Cevdet askeri, nr.41552.
- (70) BOA.Mühimme Defteri, nr.211, s.168. HUK.720; BOA.Mühimme Defteri, nr.211 nr.s.170, HUK.723.
- (71) Nadir el-'Attar, Tarih Suriye fi'l-'Usur el-Hadise, Dimaşk "ts" I, 270; Halim İbrahim Bek, et-Tuhfa'l 'Alimiye fi Tarihi ed-Devle el-'Aliye, Mısır 1909, s.180.
- (72) İskender Bek İbkaryos, el-Manakıb el-İbrâhimiye ve Mısır el-Hidiviye, Hıms 1910, s.9; Bazili, a.g.e., s.96.

- (73) el-Ceberti. a.g.e., III, 47.
- (74) Bu deliller Bazili'nin şu sözlerini reddetmektedir: "Filistin dağları ve Nâblus kabilelerinin fertleri savaşta Fransızları yenmeseler bile, en azından birliklerini rahatsız edebilecekleri halde, Akkâ'ya kadar yol boyunca umursamadan seyirci kaldılar." Bkz.: H.Şihabi, Lübnan (Rüstüm) I. 261. Bazili a.g.e. s.88.
- (75) Edwar Lukru, el-Cezzar kahir Napolyon, (Daru's-Şakafa) Beyrut (tz) s.229 (76) Nimer, a.g.e., I.163-164;
- (76) Dabbağ, Biladuna Filistin, III,2, s.33.
- (77) a.g.eseler.
- (78) Bu konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz.: Antonyos Abu Hattar el-'Aynaturî, "Kitab Muhtasar Tarihi Cebel Lübnan" (yay. Tannus el-Huri), Mecelletü'l-Maşrik, sayı 47 (1953) s.26-64; Bazili. a.g.e., s.100; Sosyal, a.g.e. s.273.
- (79) Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, V, 39' da Bonapart, Suriye hareketinde hedefi olan Akkâ'nın önüne 24 Martta vardı ve şehri derhal kuşattı. Genel kurmay, a.g.e., s.57'de ise "Bonapart 64 gün süren muhasaradan sonra bir akşam Ustü karanlığından yararlanarak çekilmeye başlamıştı.
- (80) İngilizler Menou'yu Iskenderiye'ye asker çıkardılar ve Menou'nun ordusunu mağlup ettiler (2 Mart 1801) Bunun üzerine Mısır'ın tahliyesi için görüşmeler yeniden başladı 30 Ağustos 1801'de imzalanan Mütareke ile Fransızlar silah ve ağırlıkları ile çekilmeyi kabul ettiler. Bu suretle Mısır Osmanlı imparatorluğu'na tekrar katılmış oldu. Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, V, 42.
- (81) Müellif Bazili, Napolyon'un hedefleri arasında Hindistan yolunun açılmasını ve bedeviler arasında yeni bir misyonerlik olduğunu uzak görmektedir. Bkz. Bazili, a.g.e., s.101; Genel Kurmay, a.g.e., s.58
- (82) Bazili, s.101.
- (83) Bu sebepler ve neticelerle ilgili detaylar için Bkz. el-Ceberti, a.g.e., s.71-72; Genel Kurmay, a.g.e., s.53-60; Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, V, 21-42;
- (84) Muhammed Ferid Bek el-Muhamî, a.g.e., s.376-378; Esad Mansur, s.57.
- (85) Bu bölümün 50-54 notlara Bkz.
- (86) Bu fermanın Nâblus Mütessellimi İbni Tokân'a, Emir Beşir eş-Şehâbi'ye, Cebel'de bulunan Emir Hasan'a, Lübnan'daki Cihcân el-Harfus'a, Saffar (Lübnana)'da bulunan İbrahim Kaplan'a, Kudüs-i Şerif Kâdı ve müftüsüne, Ebu Guş'e, Halilülrahman ahalisine ve başkalarına birer suret göndermiştir.
- (87) Ferman 1217 yılının Şaban ayında ulaşmıştır. BOA. Muhimme Defteri, nr.213, s.57, HUK.86.
- (88) BOA.Cevdet askeri, nr.46671 (9 M.1215); A.Emiri, III.Selim, nr.1046 (19 Ca 1214/19.Ekim 1799).
- (89) En-Nimer bu konu hakkında iki fermana işaret eder. Bkz. Nimer, a.g.e., I, 168-169; Sicil VI, 372; Ramini, a.g.e., s.21.
- (90) Kendisi Napolyon'a karşı savaş için Mısır'a giden Osmanlı ordusunun komutanı Vezir Yusuf Ziya Paşa (Sadrazam)

- 'dır. Bkz. BOA.Mühimme Defteri,nr.211,s.115,Hük.500.
- (91) Nimer bu fermanı zikretmiştir. Bkz. Nimer, a.g.e., s. 171-172; Sicil VI, 377; Ramini, a.g.e., s.21
- (92) Bu ferdandan Cimmâin ve Meşârik nâhiyeleri ahalisine birer suret verilmiştir. Bkz. BOA.Mühimme Defteri, nr.211, s.115, Hük.500.
- (93) BOA. Cevdet askeri, nr.46679,41552; A.Emiri, (III.Selim) nr.9975.
- (94) Nimer, a.g.e., I, 176.
- (95) BOA.Mühimme Defteri, nr.216, s.28-29, Hük.79.
- (96) Nimer, a.g.e., I, 180; Derveze, el-Arap, V,31.
- (97) Bu ferdandan evâhir-i M.1217/5-13 1802 tarihinde düzeltilmiştir. Bkz.: BOA.Mühimme Defteri,nr,213, s.21,Hük. 32; BOA.Mühimme Defteri, nr.238,s.267. Hük.1178.
- (98) BOA.Mühimme Defteri, nr.211, s.168, Hük.720; BOA. Mühimme Defteri, nr 211, s.170, Hük.723.
- (99) Nimer, a.g.e.,I, 182-182.
- (100) el-'Ura, a.g.e, s.56-57.
- (101) İbrahim Paşa Halep vâlisiydi. Bkz. BOA.Mühimme Defteri, nr.221, s.50, Hük.201.
- (102) Şam vâlisinden sadârete gönderilen yazılar:Bkz.: Kapudan-ı Derya Abdülkâdir Paşa'da İsmail Paşa'ya gönderilen yazılar. Esad Mansur,bu anlaşmazlıklarla ve Süleyman Paşa'nın vâli olmasıyla ilgili olarak şöyle diyor: "Cezzâr vefat ettiğinde Süleyman Paşa Hac'daydı.Cezzâr'ın hazinedârı Hayim Fârhi onun ölümünü 36 saat gizli tutar, bu arada komutanları toplayıp, İstanbul'dan sürgün edilen İsmâil Paşa'yı vâli etmelerini tavsiye etmesi üzerine, onu hapishânedan çıkarıp Cezzâr'ın yerine vâli ederler. Hayim, bunu büyük bir hakimîn ölümü müteâkip hile-i hükûm denilen ve anarşiye yol açan otorite boşluğundan korktuğu için yapmış, aslında onun amacı Cezzâr'ın yerine Süleyman Paşa'yı vâli ettirme olup,dolayısıyla Bâb-ı Ali'den tayinini istemiş ve İsmâil Paşa'ya onunla savaşa çıkmasını işaret etmiş aksi takdirde Süleyman Paşa onu sıkıştırarak ve mâlın toplanması zorlaşacak. Bunun üzerine onun kaleden çıkmasını ister kendisinin de yardım etmesinin mümkün olduğunu söyler. İsmâil Paşa'da onu dinler ve kaleden çıkar. Hayim de onun arkasından hemen kale kapısını kapatır ve Süleyman Paşa'nın tayin emrinin geldiğini ilân eder. Bunun üzerine, İsmâil Paşa firar etmek zorunda kalır, ancak üç gün sonra Nâsire'de tutuklanır ve hapishânesine iade edilir. İsmâil Paşa'nın vilâyeti sadece üç ay sürmüştür. Bkz.BOA.H.H.,nr. 4043 t (20 ca.1219); nr.4154 (16 s. 1219); Esad Mansur, a.g.e., s.58-59; Mihail ed-Dimaşkı,"Tarih-i Havadis-i Ş-Sam ve Lübnan" (yay.Lewis Ma'luf), Mecelletü'l-Maşrik, sayı XV(1912), s.583
- (103) Sicil VI,337; M.ed-Dimaşkı, Tarih-i Havadis, s.583
- (104) BOA.Mühimme Defteri, nr.222, s.268, Hük.1031-32;s.278, Hük.1-49.
- (105) Sicil VI,340; Ramini,s.27.

- (106) H.Şihabi, Lübnan, (Rüstüm) s.434.
 (107) Nimer, a.g.e., I, 184.
 (108) a.g.e., aynı yer
 (109) H.Şihabi, a.g.e., s.512
 (110) BOA.Mühimme Defteri, nr.225, s.95, HUK.283 (evâil c.1222) s.114, HUK.336; H.Şihab, Lübnan, s.520
 (111) Derveze, el-Arab, V, 99.
 (112) BOA.Cevdet Dahiliye, nr.15946 (3 R.1223/ 29 Nisan 1808); Mühimme Defteri, nr.230, s.37, HUK.96. (evail Z.1224).
 (113) Nimer, a.g.e., I, 185.
 (114) Nimer, a.g.e., I, 185.
 (115) Nimer, a.g.e., I, 188.
 (116) Sicil VIII, 381; Nimer, a.g.e., I, 188.
 (117) Genç Yusuf Paşa devlete büyük hizmet sunmuştur. örnek olarak Vehâbilerle savaşa çıkıp Dimaşk yenîcerilerinin yardımıyla bir çoğunu yoketmiş, daha sonra Ensâr ve İsmail'i kabilelerini ele geçirerek saraylarını tahrip etmiş ve onları cizyeye bağlamıştır. Daha sonra Trablus kalesine Amir tayin edilen, halka zulüm eden ve onlardan haksız yere vergi alan Mustafa Berber Ağa'nın Üzerine yürür ve onu kuşatır ve Akkâ'ya firar etmek zorunda bırakır. Bâb-ı Ali ise, Genç Yusuf'un Cezzâr gibi olmasından endişe ederek ondan ordusu ve hazinesiyle birlikte Osmanlı-Rus savaşına katılmasını talep eder, fakat Paşa'nın sınırdaki vehâbi tehlikesini bahâne ederek özür dilemesi üzerine devlet Süleyman Paşa'ya onu öldürmesini ve yerine geçmesini teklif eder. Süleyman Paşa'nın bu iş için görevlendirdiği emir Beşir el-Şihâbi ise, 15 bin kişilik bir orduyla Dimaşk'ı kuşatır Genç Yusuf'un teslim olmaması halinde bu kuşatmaya 50 bin askerin daha katılacağını bildirerek onu tehdit etmesi, ayrıca kendi askerlerinin hazinesini çalmaya başlamaları üzerine Genç Yusuf hazinesiyle birlikte Antakya'ya firâr eder, oradan da Mısır'a geçer ve orada 1815 yılında vefat ederek elindeki hazineyi Muhammed Ali'ye terkeder. Bkz. Bazili, a.g.e., s.116-117. Ayrıca Mısır saldırısı bölümüne Bkz.
 (118) BOA.Mühimme Defteri, nr.229 s.226-227 HUK.393 (evahir ca.1225)
 (119) BOA.Mühimme Defteri, nr.230, s.107, HUK.335-336. Daha not 102'ye Bkz.
 (120) BOA.Mühimme Defteri, nr.230, s.187, HUK.580; nr.233, s.4, HUK.12; nr.233, s.119, HUK.284. Cevdet Darphane, nr.1284; Cevdet Dahiliye, nr.9423. 1227/1812 yılında vezirliğe nail olur. Bkz. Mühimme Defteri, nr.233, s.142, HUK.405; nr.233, s.164, HUK.278; Cevdet Dahiliye, nr.? (7 R.1228); Mühimme Defteri, nr.235, s.76-77, HUK.149; nr.235 s.266, HUK.604; Cevdet Dahiliye, nr.13924 (12 R.1229); nr.2360 (evail 1230); Mühimme Defteri, nr.236, s.54, HUK.157.
 (121) BOA.Mühimme Defteri, nr.238, s.185, HUK.777 (evail C 1235); nr.238, s.234, HUK.1048 (evail L.1235).
 (122) BOA.H.H, nr.506449, 50647.
 (123) Esad Mansur, a.g.e., s.58-59.

- (124) Nimer, a.g.e., I, s.189-190.
- (125) a.g.e., s.192-195.
- (126) a.g.e., s.196-198.
- (127) el-Ura, a.g.e., s.289-290.
- (128) a.g.e., s.303-315.
- (129) a.g.e., 289-290.
- (130) a.g.e., s.303-315.
- (131) Sicil VIII, 398.
- (132) Sicil, VIII, 398.
- (133) Nimer, a.g.e., I, 209.
- (134) a.g.e., s.209-214.
- (135) Sicil VIII, 392. Nimer, a.g.e., I, 217.
- (136) Sicil VIII, 407
- (137) Sicil VIII.397; Mühimme Defteri, nr.238, s.223, Hük.940 (evahir S.1235)
- (138) Sicil VIII, 397.
- (139) Nimer. a.g.e., I, 222
- (140) Sicil VIII, 382, 391 (5 R. 1237).
- (141) BOA.Mühimme Defteri, nr.238, s.267, Hük.1178.
- (142) Sicil VIII, 379.
- (143) Sicil VIII, 373, 380-381.
- (144) Sicil VIII, 374, 380.
- (145) Nimer. a.g.e., I, 224-225.
- (146) a.g.e., s.227-228.
- (147) BOA.Mühimme Defteri, nr.238, s.311, Hük.1328; s.314. Hük. 1334; s.267, Hük.1178; s.280, Hük.1225.
- (148) Esad Mansur. a.g.e., s.59.
- (149) BOA.Mühimme Defteri, nr.240, s.184, Hük.886.
- (150) Esad Mansur, a.g.e., s.60.
- (151) a.g.e.
- (152) a.g.e.
- (153) H.Şihabi, Lübnan, (Rüstüm) II, 800.
- (154) BOA.H.H., nr.33845.
- (155) H.Şihabi, a.g.e., aynı yer.
- (156) el-Attar, a.g.e., I, 152.
- (157) BOA.H.H., nr. 32193.
- (158) a.g.belge.
- (159) Bazili'nin dediğine göre, Sanur savaşı Abdullah Paşa'nın askerleri düşünmesine sebep olmuştur, çünkü paşalarla yeni sürtüşmelerin çıkmasından endişeliydi. Dolaşısıyla Bâb-ı Ali'nin her Paşa'ya kendisine bağlı halka karşı verdiği savaş hakkını kullanmıştır. Bkz. Bazili, a.g.e. s.134.
- (160) Yusuf Hattar Abu Şakra, Lübnan ile'ahd-i'l-Mutasarrıfiye, Beyrut 1952, s.17.
- (161) H.Şihabi, Lübnan, II, 800.
- (162) Ramini, s.71.
- (163) a.g.eserler
- (164) a.g.eserler
- (165) a.g.eserler
- (166) a.g.eserler
- (167) BOA.H.H., nr.32193. A.
- (168) Bazili, a.g.e., s.134.

- (169) BOA.H.H.,nr.23684,24917; Dabbağ, Bilâduna Filistin, III,2, s.120.
- (170) Daha önce de söylediğimiz gibi Cezzâr kendi gücüyle bu kaleyi zabdetmek istemiş ancak bunu gerçekleştirememiştir. Abdullah Paşa'da aynı şeyi yapmak istemiş fakat becerememiştir. Bkz.: Bazili, a.g.e.,s. 134; M.Maşakka, Maşhadi'l-'Ayan fi Havadis Suriye ve Lübnan, Kahire 1908,s.97 ; Maşakka, a.g.e.,(yay. Süheyl zekkar) Bil-adü's-Şam fi'l-Karni't-Tasi'aser,Beyrut 1982,s.146.
- (171) S.Zekkar, a.g.e. s.146.
- (172) T.eş-Şidyak, Ahbaru'l-'Ayan fi Cebel-i Lübnan,c.II-III, Beyrut 1954, s.566.
- (173) H.Şihabi, Lübnan, (Rüstüm) II, 804.
- (174) a.g.e., aynı yer.
- (175) a.g.e., aynı yer.
- (176) eş-Şidyak, a.g.e., s.566.
- (177) H.Şihabi, a.g.e., 809.
- (178) a.g.e., s.811.
- (179) a.g.e., 812.
- (180) a.g.e., s.813.
- (181) a.g.e., aynı yer.
- (182) BOA.H.H.,nr. 23684 (3 s 1246); nr. 24917 (27 N.1246/11 MART 1831).
- (183) Abdullah Paşa bu galibiyetini şiirle dile getirerek kendisini eski ve yeni çağlarda yer alan büyük komutanlar arasına koymuştur. Bkz. Bazili, a.g.e. s.134.
- (184) Memluklar Mısır üzerindeki hakimiyetlerini yeniden geri alabilmek için İngilizler'den yardım isterler ve talep kabul edilerek Bâb-ı Ali'den siyasi çözüm olarak Mehmed Ali'nin azli istenir. Buna karşılık Bâb-ı Ali 1807 yılında yeni bir mersumla Mehmed Ali'yi yerinde tespit eder. Askeri açıdan ise, İngilizler General Frayzer'in komutasındaki beşbin kişilik bir orduyu iskenderiyye'ye gönderirler. Ancak Mehmed Ali bunların bir çoğunu öldürür, diğer bir kısmını da esir alır, ve aralarında ikili bir anlaşma yapılır, buna göre İngilizler iskenderiyye'den 1807'de çekilir, Mehmed Ali de İngiliz esirlerini serbest bırakır. Bu hadisenin Kölemenlerin zayıflamasında ve Mehmed Ali'ye yaklaşımlarında büyük etkisi olmuştur. Çünkü onun güçlendiğini ve tekrar kendilerine karşı birşey yapacağını düşünmüşlerdir. Ancak Mehmed Ali onları tuzağa düşürerek 1811 yılındaki meşhur Kale savaşında onları yok etmiştir. Bkz. Ceber-ti, a.g.e.,c.IV,Kahire 1325, s.17-19,109, 120. Kâmil Paşa, Tarihi Siyasi Devleti Aliyye Osmaniye, c.III, İstanbul 1327, s.39-40; Şinasi Altundağ, Kavali Mehmed Ali Paşa isyanı (1831-1841), I.Kısım Ankara 1988,s.26. Maoz, Otoman Reform, s.312. Sir Gardner Wilkinson, Modern Egypt and the East, c.II,London 1843,s.524-525. S.Abuezzdin, a.g.e.,s.20,23. Sudan saldırısı hakkında geniş bilgi için Bkz. S.G.Wilkinson, a.g.e.,c.I,s.537; A.Paton, Hirtory of the Egyptian Revolution,London 1870 c.II, s.79-80; Abuezzdin, a.g.e., s.28.

- (185) Mehmed Ali vehâbilere karşı iki saldırı düzenledi, birincisi 1811-1815 yılları arasında oğlu Tosun'un komutasında olup, kendisi de 1813 Ağustostan 1815 Hazirana kadar bu saldırıya iştirak etmiştir. İkinci saldırı ise İbrahim Paşa'nın komutasında olup, 1816 yılının sonlarından 1818 yılının sonlarına kadar devam etmiştir. Bu saldırıda İbrahim Paşa vehâbilere bastırıp, yok etmiş ve liderleri Abdullah ibn-i Suud'u İstanbul'a göndermiş ve orada idam edilmiştir. Devlet bu başarı karşısında İbrahim Paşa'ya mukafaât olarak Cidde vilâyetini vermiştir. Bkz. A.Paton, a.g.e., s.47-49; Ş.Altındağ, a.g.e., s.27; Abuezzdin, a.g.e., s.24-25; Abdülhamid el-Batrik, "İbrahim Paşa fi bilâdi'l-Arap" el-Cemi'ye el-Melekiye lid-Dirâsat et-Tarihiye, Zikra el-Batal el-Fatih İbrahim Paşa (1848-1948), Kahire 1948 (el-Kısmi es-Siyasi), s.3-31.
- (186) Mehmed Ali'nin gönüllü olarak Yunanistan ayaklanmasını bastırmak için savaşa katıldığı söylenmektedir. Bu savaşta Mehmed Ali birçok zafer kazanır, ancak Fransa ve Rusya'nın Yunanistan tarafında yer almaları, ve 20 Ekim 1827'deki meşhur Navârin savaşında Osmanlı donanmasını imha etmeleri neticesinde Mehmed Ali müttefiklerle bir anlaşma yaptıktan sonra askerlerini geri çekmek zorunda kalır. Mehmed Ali'nin Padişah olmadan müttefiklerle yaptığı bu anlaşma, müttefiklerin onu tanınamaları demektir. Ayrıca Mora savaşının Mehmed Ali'nin üzerinde büyük etkisi olmuştur, çünkü bunun neticesinde ordusunu ve donanmasını yeniden düzenler ve Suriye'yi fethetmeğe hazırlanır. Bkz. Lütfi Tarihi, I, 86-87; Kamil Paşa Tarihi, III, 29,121. Abuezzdin, a.g.e., s.31. Bu ayaklanmanın sebepleri ve ayaklanma öncesi siyâsi gelişmeler hakkında geniş bilgi için Bkz.: Muhammed Hasnuna, "İbrahim Paşa fi Biladi'l-Yunan" Zikra el-Batal el-Fatih, s.33.77. Bu savaşta cereyan eden hadiselerle ilgili olarak da Bkz. Ahmed Fehim Beyyumi, "Harb-i Krit ve l-Mura" 1821-1828, Zikra el-Batal el-Fatih, s.213-277.
- (187) Abuezzeddin, a.g.e., s.32.
- (188) Abdurrahman Zeki, "Hamletu's-Şam el-Ula ve's-Saniye" Zikra el-Batal el-Fatih, s.300.
- (189) Mehmed Süreyya, Sicilli Osmanî, c.11, İstanbul 1309, s.94
- (190) Mehmed Ali, Bâb-ı Ali'deki vekili Necib Efendi'nin Sadrazamla görüşmesinden sonra (Hicaz'a Mısır saldırısı düzenlenmeden) bütün isteklerine bakılmayacağını anlayınca, geçici olarak Şam vilâyetini dostu Genç Yusuf Paşa'ya verilmesine göz yummaya ifade etmiştir. Bkz. A.el-Batrik, a.g.e., s.7.
- (191) Fransız konsolosu Mösyö Drovetti bu konuyu hükûmetine gönderdiği mektupta açıklar ve Mehmed Ali'nin Suriye'de gözü olduğunu izâh eder. Bkz. Abuezzdin, a.g.e., s.33-34; Ş.Altındağ, a.g.e., s.30-31.
- (192) Abuezzdin, a.g.e., s.33.
- (193) Abuezzdin, a.g.e., s.33-38.

- (194) İngiltere Şam'a ve Akdeniz'e egemen olmak için yapılan tüm teşebbüslere karşı çıkıyordu, çünkü buralar onun sömürgelerine ulaşan en önemli Kara ve Deniz yollarıydı.
- (195) T.eş-Şıdyâk, a.g.e., (1859) s.531-533; M.Sureyya, a.g.e., 11, 397-398; Bazilli, a.g.e., s.130-131. Abuezzdin, a.g.e., s.39.
- (196) Bazilli, a.g.e., s.131; Abuezzdin, a.g.e., s.39 ; Ş.Altındağ, s.31.
- (197) T.eş-Şıdyâk, a.g.e., s.539-541
- (198) Bazili, s.131.
- (199) Abuezzeddin, s.39; Altındağ, s.31
- (200) a.g.eseler
- (201) a.g.eserler
- (202) Abuezzdin, s.40-42; Ş.Altındağ a.g.e., s.31-32.
- (203) Devlet Mehmed Ali'nin bu hedeflerini Lübnan'daki işlere karışma teşebbüslerinden ve Suriye'ye hâkim olmak için Abdullah Paşa'ya ve emir Beşir'e yardım etmesinden iyice idrak etmiştir. Bkz. David Urganar, The Lebanon, London 1860, s.146; Ş.Altındağ, s.32-33.
- (206) Bazili, s.133.
- (207) Şeyh Beşir ile oğlu şeyh Emin el-İmâd da öldürülmüştür. Bazilli, s.133; T.Şıdyâk, a.g.e., s.546.
- (208) Emir Beşir, Şeyh Beşir'in oğullarını ve mütteliklerini sürgün etmekle, mülklerini müsâdere edip kendi oğullarına vermekle intikamını sürdürür. Bu sürgünler arasında Arslan el-İmâd ve Ebu Nekid'de bulunuyordu. Bunlar emir Beşir'in ölümünden sonra onun mütteliklerinden ve Şihabilerden intikam almak amacıyla Lübnan'a dönerler ve kısa bir sürede tüm bölgeye yayılan bir savaşın çıkmasına sebep olurlar. Bu savaş Avrupalılara göre ya Hristiyanlara karşı bir müslüman ve Dürzi komplosu veya Lübnan'da siyasi ağırlığı ele geçirmek için bir Dürzi-Hristiyan mücadelesiydi. Bkz. Bazili, s.133.
- (209) Mısır ordusu bu savaşta deniz donanmasının yanında 32 bin asker ve 775 bin Cüneyh kayıp vermiştir. Bkz. Wilkinson, a.g.e., 11, 546; Abdurrahman er-Râfi'i, Asr Muhammed Ali, Kahire 1951, s.227; Beyyûmi, a.g.e., s.276.
- (210) St. John, Egypt and Mohammed Ali, c.11, London 1843, s.483.
- (211) Abuezzdin, s.52.
- (212) a.g.e., aynı yer.
- (213) a.g.e., s.53.
- (214) Wilkinson, a.g.e., 11, 544; St. John, a.g.e., 11, 483 Abdurrahman Zeki, Zikra el Batal el-Fatih Ibrahim Paşa, Kahire 1948, s.290, 293-295.
- (215) Bilindiği gibi Mehmed Ali, Emir Bisir'i yaşının büyük olmasından dolayı (63 yaşındaydı), kardeşimiz kelimesiyle hitap ederdi. Mehmed Ali ise, 60 yaşındaydı. Abdullah Paşa ise, sadece 30 yaşındaydı. Bkz. Abuezzidin, s.55; Ş.Altındağ, s.35.
- (216) Wilkinson, 11, 545; Abuezzdin, s.56.
- (217) Bazili, a.g.e. s.137-138; Mustafa Nuri Paşa, Netaic ul-

Vukuât, (Haz. N.Çağtay), c.111-IV, Ankara 1987, s.270.

- (218) Abuezzdin, 56; Ş.Altındağ, s.36-37.
- (219) Abuezzdin, s.57; Altındağ, s.37.
- (220) Maşakka, a.g.e., s.224.
- (221) Abuezzdin, s.57; Altındağ, s.37.
- (222) Abdurrahman Zeki, Zikra, s.295.
- (223) Bazili, s.137.
- (224) a.g.e.
- (225) Orjinal Fransızca metin hakkında Bkz. Abuezzdin, s.69-70; Altındağ, s.38; Michaud et poujoulat, correspondance d'orient, C.V, Paris 1833-1835, s.404-405.
- (226) Abuezzdin, s.70-71.
- (227) Maşakka, a.g.e., s.235; Bazili s.139.
- (228) a.g.eserler.
- (229) Mısır saldırısına yılın başlarında karar verilmiş, ancak Mısır'da tâun hastalığının yayılması ve 5000 askerin ölümüne yolaçması nedeniyle ertelenmiştir. Ordu 29 Ekim 1831 günü Hânekâh kışlasından Mehmed Ali'nin kızkardeşinin oğlu General İbrahim Yekûn'un komutasında hareket eder. Bkz.: A.Zeki, Zikra, s.308.
- (230) Abuezzdin, s.74.
- (231) A.Zeki görüşmenin Yâfâ'da yapıldığını söylüyor. A.Zeki, a.g.e., 308.
- (232) Gazze'nin tepe üzerinde yeralan kalın surlarla çevrilmiş bir kalesi vardır, Napolyon Bonapat bunu bûsbütün tahrip etti; böylece Mısırlılar ise, Kalenin sakinleri tarafından hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Yâfâ'nın da büyük bir limanı vardır, buraya gemiler yanaşırlardı. Ayrıca Yâfâ'nın da yüksek suru ve kuleleri vardı.
- (233) ayrıca Bkz. Bazili, a.g.e., 138-139; Ma'oz, Ottoman Reform, s.312.
- (234) T. eş-Şidyâk, a.g.e. (1859), s.567; Bazili, 139.
- (235) Bu kuşatma hakkında geniş bilgi için Bkz.: Asad Rûstüm Notes on Akka and its Defences under İbrahim Paşa, Beyrut 1926; Meçhul, Müzekkarat Tarihiyye, s.47-48
- (236) A.Zeki, a.g.e., s.311-317.
- (237) Akkâ'nın düşüşüyle ilgili detaylı bilgi için Bkz. St. John, a.g.e., 11, 492-496.
- (238) Bazili, s.148.
- (239) A.Zeki, a.g.e., 340-355.
- (240) Davud Berakat, Hurub İbrahim Paşa fi Suriye ve'l-Anadol c.1, s.1, 8-9, 12, 18-19, 29; Kamil Paşa Tarihi, 111, 122, 124, 127, 132; Asad Rûstem, a.g.e., 106-107 el-Usul el-'Arabiye, 1, 99-104, 127-129; Müzekkarat Tarihiye, s. 48-49, 53-56, 57, 60, 63.
- (241) İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gitmekteki tereddüdü babasına gönderdiği 28 Aralık tarihli mektubunda görülmektedir. A.Zeki, Zikra, s.355-356.
- (242) Kûtahya antlaşması ve buna bağlı antlaşmalarla ilgili olarak geniş bilgi için Bkz. a.g.e., s.360. Hünkâr iskelesi ve Münchengrätz Bkz. Ş. Altındağ, a.g.e., s. 65-166.
- (243) Mecellet el-Kuliye 2.ay (1926) Beyrut Amerikan Univer-

- sitesi, s.48; Bazili, a.g.e. s.187; Abuezzdin, a.g.e. s. 163; MUzekkarat Tarihiye, s.18; A.Zeki, Zikra, s.364.
- (244) Mecellet el-KUlliye, a.g. sayı, s.48.
- (245) Bazili, s.188.
- (246) Abuezzdin, s.163.
- (247) Bowin, a.g.e., s.130; Abuezzden, s.163
- (248) Ibkarıos, a.g.e., s.101.
- (249) el-Bitâr, 1,101.
Mahmud el-Abidi, Min Tarihina, 1, 210.
- (250) Bazili, s. 188.
- (251) A.RUstUm, Beşir Beyna's-Sultan ve el-'Aziz 1804, Beyrut 1956, s.99; MUzekkrat Tarihiye, s.76; Abuezzdin, s.156, 165. Hitti, 513.
- (252) MUzekkarat Tarihiye, s.66; Abuezzden, s.165.
- (253) MUzekkarat Tarihiye, s.66.
- (254) MUzekkarat Tarihiye, s.66; Abuezzdin, s.165.
- (255) Lübnan'da Emir Beşir el-Sihâbi'den sonra, Nâblus'ta Abdülhadi ailesinden sonra İbrahim Paşa'nın güvendiği temel güçlerden biri de Hristiyanlar idi. Bkz. MUzzakkarat Tarihiye, s.17; Bazili, s.197.
- (256) Bazili, s.197.
- (257) Bâzili İbrahim Paşa'nın Şam'da herkesin gözü önünde içki kullandığını ve Camileri kirlettiğini söylüyor. Bkz.: Dabbag, Biladuna Filistin, 11,2, s.173; Bazili s.197.
- (258) Bazili, 198; Abuezzdin; s.168.
- (259) a.g.eserler.
- (260) Bazili, s.202; Arif el-Arif, el-Mufasssal fi Tarih el-Kudüs, s.276; el-Attâr, a.g.e., 1,172; el-Muktataf, sayı 30 (1905), s.902.
- (261) Ma'oz, Ottoman Reform, s.310.
- (262) Dabbag, Biladuna Filistin, 11, 2, s.322.
- (263) A.RUstUm, Beşir, s.121; Nimer, 1, 253-254.
- (264) Asad Mansur, s.71.
- (265) A.RUstUm, a.g.e., aynı yer; Abuezzdin, s.169; Ramini, s.79
- (266) Abuezzdin, s.169.
- (267) a.g.e., s.169.
- (268) Tuzzakkarat Tarihiye, s.71.
- (269) Abuezzdin, s.180.
- (270) Muzakkarat Tarihiye, s.71.
- (271) a.g.e., aynı yer.
- (272) a.g.e., aynı yer.
- (273) a.g.e., aynı yer.
- (274) Abuezzdin, s.171.
- (275) Muzakkarat Tarihiye, s.71.
- (276) a.g.e., s.72; Abuezzdin, s.172.
- (277) Abuezzdin, s.172.
- (278) Muzekkarat Tarihiye, s.72.
- (279) a.g.e., s.72.
- (280) a.g.e., s.72; Abuezzdin, s.173.
- (281) MUzekkarat Tarihiye, s.74.
- (282) a.g.e., s.74; A.RUstem, es-Savra fi Filistin, s.61.
- (283) MUzekkrat Tarihiye, s.75; Hurub İbrahim Paşa, 1.39.

- (284) Müzekkrat Tarihiye, s.75; A.Rüstüm, es-savra, s.61.
- (285) Müzekkrat Tarihiye, s.75; Hurub İbrahim Paşa, 1,40; Nimer, 1,357.
- (286) Müzekkrat Tarihiye,s.75; As'ad Mansur, s.72.
- (287) Hurub İbrahim Paşa, 1, 41, 45; T. eş-Şıdyak, s.578-579
- (288) Cebel-i Lübnan ahalisi Şeyh Beşir'in oğlu Emir Emine'e 2 Haziran 1840 tarihinde bir mektup göndererek, Emir Beşir ile Nâblus, Safed ve Nasiriyye ayaklanmalarını bastırmada iştirak ettiklerini hatırlatırlar, İbrahim Paşa'dan Uzerlerindeki vergiyi hafifletmesi için rica etmesini dilerler, Emir Beşir ise bu dileklerini yerine getirmek bir tarafa dursun, onlardan silahlarını ve askerlerini teslim etmeleri talep eder, bu da onlara büyük bir zarar verir. Bkz. Müzekkarat Tarihiye, s.74; el-Hazin, Mecmuaat el-Muharrarât es-Siyasiye, I.8.
- (289) Abuezzdin, S.175.
- (290) Barış görüşmeleri sırasında İbrahim Paşa Kasım El-Ahmed'e kaftan giydirir ve memleketin idaresini teslim eder. Müzekkrat Tarihiye, S.75; Abuezzdin, S.176
- (291) Müzekkrat Tarihiye, S.75.
- (292) a.g.e., S.76; Hurub İbrahim Paşa, 1,44.
- (293) Ceba' köyü İbrahim Paşa'nın yaktığı köylerden biridir. 1252/1836'da meydana gelen deprem ise, bu köyün kalan kısmını yoketmiştir. Hurub İbrahim Paşa, 1,45; Dabbağ, Bilâdin Filistin, 11,2 S.
- (294) Müzekkarat Tarihiye, S. 76
- (295) Nimer, 1, 357.
- (296) Hurub İbrahim Paşa, 1, 44
- (297) As'ad Mansur, S. 72
- (298) Müzekkarat Tarihiye, S.76; Hurub İbrahim Paşa,1,44 Abuezzdin S.176
- (299) Müzekkarat Tarihiye, S.77
- (300) a.g.e. S.77
- (301) Abuezzdin, S.178
- (302) Müzekkarat Tarihiye, S.78
- (303) Abuezzdin, S.178.
- (304) Müzekkarat Tarihiye, S.78
- (305) Müzekkarat Tarihiye, S.78
- (306) Nimer, 1, 259
- (307) a.g.e. 1,260
- (308) a.g.e. 1,261
- (309) a.g.e. 1,261
- (310) a.g.e. 1,262
- (311) Müzekkarat Tarihiye, S.80-117
Abuezzdin, S.180-220
T.eşıdyak, S.578-587; Bazili, 188-193
Al Zeki, Zikra, 5.365-367
Yusuf Balhi, Sevrât Huran alâ İbrahim Paşa (1831-1840), Yüsek lisans Tezi. Dimâşk Üniversitesi 1985. (yayınlanmıştır), BOA. Kütüphanesinde bir nüsha vardır.
- (312) Avrupa-Osmanlı-Mısır görüşmeleri ve Mısırlıların çıkışına yol açan savaş hazırlıklarıyla ilgili geniş bilgi için Bkz. Bazili, 209, 276-277,319

V. BölümİÇ SAVAŞ ve Sonraki DEVİR
(1840-1918)A-) 1843-1853 I.İÇ SAVAŞ

1840 yılında Mısır hakimiyetinin Şam'da sona ermesi üzerine devlet ilk üç yılda (1840-1843) Nablus ve Cinin sancağını, Nablus ve Cinin kaymakamlığı adı altında Şam Vilayetine ilhak etti.Cebel-i Nablus ahalisi, Abdülhadi Oğulları'nın,özellikle 1834 ayaklanmasının bastırılmasında olan rolleri ve İbrahim Paşa'nın idari,iktisadi ve azınlıklarla ilgili politikasını desteklemeleri yüzünden Abdülhadi Oğulları'nın kaymakamlıktan azledilmesini bekliyorlardı (1).

Bütün beklentilerin aksine devlet Abdülhadi ailesini aynı yerde bıraktı.Süleyman Abdülhadi 18 N 1256/13.Kasım 1840 tarihli devlet buyruğundan(2). Ra 1296/Mayıs 1841 tarihine kadar (Süleyman Abdülhadi'nin vefatı) görevde kalmıştır.Aynı tarihte kardeşi Abdullah Abdülhadi mutesellimliğe getirildi.Daha sonra 27 Ra 1257/19 Mayıs 1841 tarihinde çıkan devlet mersumuyla, Muhammed Abdülhadi, fiili kaymakam olarak tayin edildi.Aynı zamanda zabtiye memurluğu vazifesini de devam ettirmiştir (3).

Devlet, bu yapılan icraat Şam'da ihdas edilen Mısır Tanzimatı üzerine görüşünü savunduğu gibi, bunu Gülhane hattını uygulamak için bir geçici aşamalı olarak bu görüşü de savunmuştur. Devlet tarafından bu davranış neticesinde Mısır hakimiyeti devrinde mevkilerinden uzaklaştırılan memleketin şeyhleri Osmanlıların dönüşünden sonra ortaya çıkıp eski mevkile-

rini geri alabilmek amacıyla padişah'a bağlılık yeminleri etmişlerdir. Kaymakamlık için rekabete başlayan şeyhlerin amacı İbrahim Paşa'nın onlardan çaldığı hakkı geri alıp bu hakkı sadece Abdülhadi Ailesine vermektir. İbrahim Paşa'nın idamından kaçmayı başarabilen Cerrar ve Berkavi Ailesine mensup şeyhler ile 1834 devrimine katılmayıp olayları uzaktan takip edip fırsat kollayan Tokan Ailesi gibi gruplar, birleşip silah ve adam toplamaya çalıştılar. Bu gruplar, silahları, birincisi Mısırlıların çıkışı ile kalan silahlar, ikincisi Mısırlıları memleketlerinden çıkarmak için devletin gizli olarak verdiği silahlar ve Üçüncüsü de Lübnan ve diğer ecnebi tüccarlardan olmak üzere üç ayrı yoldan sağladılar. Tokan ve Cerrar ailelerinin bir kısmından oluşan bu müttefikler, kendileri karışıklık yaratarak, Kudüs ve Şam valilerine yazarak bu anarşi işlerini Abdülhadi Ailesi üzerine atıp, halkın Abdülhadi ailesinden rahatsız olduklarını açıklarlar. Bunların hükmüne göre bu karışıklıkları çıkaranlar, Abdülhadi ailesinin müttefiki olan Harise memleketinin bir bölümünde yaşayan Cerrar Ailesinin bir kısmı, Beni Saab'taki Ceyyûsî Ailesi, Cimmain ve Cûret Amra'daki Kasım Ailesi ve Meşarik el-Beytavi'deki Hacı Muhammed Ailesinin bir kısmıdır (4).

Buradan görüyoruz ki bu bölge ve etrafında yer alan Suriye ve Lübnan bölgelerindeki siyasi değişiklikler (5), her cemaat için eski hesaplaşmaları tamamlamak ve bütün Cebel-i Nablus'a egemen olmak için bir zemin yarattı.

Bu teşebbüslerin ilki İbrahim Paşa tarafından Mısır ve

Sudan'a sürgün edilen Ahmed Ağa el-Nımr tarafından başlatıldı. En-Nımer bu sürgünün sebebini şöyle dile getirmekte: Ahmet Ağa'ya İstanbul'dan, İbrahim Paşa'nın Nablus'ta misafir edilirken bir hamamda öldürülmesi kararının alındığını bildiren bir yazı gelmiştir. Ancak Ahmed Ağa böyle bir olayı kendisine yakıştıramadığı için bu mektubu saklar. Nablus'un ileri gelenleri İbrahim Paşa'ya bu haberi verince Paşa bir alay asker gönderip Ahmed ağayı tutuklatır. Ona yaptıklarından dolayı sitem ettiğinde Ahmed Ağa, padişahın eski ve yeni emirlerini çıkararak, onlar kendisinin misafiri iken hiç bir zaman için vezirlere itaat edip te onlara ihanet etmediğini ve her zaman için sadece padişaha sadık kaldığını belirtir. Bu sözler üzerine öfkesi iyice şiddetlenen İbrahim Paşa ona "Senin sadakatin seni kurtardı" der ve onu sadece Akka'da tutuklamakla yetinip daha sonra Mısır'a gönderir (6).

Devlet tarafından serbest bırakılan ve amacı fesadı alevlendirmek olan Ahmed Ağa en-Nımer, bu durumu fırsat bileerek bazı kışkırtıcı işler yapmaya kalkışır. Aynı zamanda kendisinin Kudüs, Nablus, Lacun ve Gazze sancaklarının miralayı olduğunu iddia ederek, kendisine rakip olan herkesi tutuklayabilmekle yetkili olduğunu belirtir ve kendi üzerine hiç bir hüküm uygulanamayacağını söyler. Nablus ahâlisinin 5 Z. 1257/18 Ocak 1842 tarihinde arzettikleri tutanakta, padişahın irâdesine aykırı olan ve Ahmed Ağa tarafından yapılan bu işler açıklanmıştır. Nâblus Naib Vekili, MUftu, Nakib ve Nâblus es-rafından 54 kişinin imzasını taşıyan bu tutanakta Ahmed Ağa'-

nın yaptığı kötü işler tek tek belirtilmiştir. Bu işlerin arasında, gece veya gündüz ayırmaksızın etraftaki silahları toplamak, sabah saat 4'te adamları ile birlikte hükümet konağına çıkarak oradaki tutukluları serbest bırakmak, sebebsiz yere halkı rahatsız ederek konağında hapsetmek ve 20 maddeden teşekkül eden birçok kışkırtıcı işler yapmak bulunmaktadır (7).

Devlet, karışıklığa engel olabilmek için, Ahmed Ağa'yı, Şam Valisi Mehmed Necib Paşa ile Bab-ı Ali arasında yapılan bir kaç görüşmeden sonra, Kıbrıs'a sürgün etti. Tokan Ailesi ve müttefikleri ise, Şam'daki İngiliz konsoloslugu kanalı ile Ahmed Ağa'nın çok uzak bölgelere uzaklaştırılmasına çalıştı. Zaten İngiliz konsoloslugu da Ahmed Ağa'nın Kıbrıs'a sürgün edilmesinden endişeli idi. Çünkü Kıbrıs Şam'a yakın olup orada Ahmed Ağa'nın akraba ve yakınları vardı. Dolayısıyla Ahmed Ağa bu düşünceye göre Kıbrıs'tan da fesad işlerine sebep olabildi (8). Ancak İngiliz konsolosluğunun çabaları boşa gitmiş ve devlet de, Kays grubunu kışkırtmak istemediğinden Ahmed Ağa'yı Kıbrıs'a sürgün etmekle yetinir. Bir yıl süren sürgün döneminden sonra bir arzuhal hazırlayan Nablus naibi ve ileri gelenleri bu arzuhali Saydae Valisi Esad Paşa'ya takdim etmiş ve devlet Ahmed Ağa'yı bağışlamıştır. Ailesi ile çocuklarının sefil bir hayat yaşadıklarını ve Ahmed en-Nimer'in devlete hizmet eden eski ailelerden olduğunu açıklayan arzuhal üzerine, 18 C.1259/16 Temmuz 1843 tarihinde Ahmet Ağa serbest bırakılır (9).

Daha önce Ahmed en-Nimer'in sürgün edilmesi için Nablus

ahalisinin bir tutanağına imza atan Nablus tahsildarı Süleyman Tokan, bu durumu istismar etmiş ve Cebel'de fesadın söndürülmesi için Ahmed Ağa en-Nımer'in af dilekôesine ilk imza atanlardan biri olmuştur (10).

Devlet, Nablus ve Cinin kaymakamlığını Sam valisinden alarak, Sayda Valisine bağlı Kudüs mutasarrıflığına bağladıktan sonra 1259/1843'te Süleyman Tokan Nablus ve Cinin'e baş tahsildar tayin eder(11). Süleyman Tokan 1260/1844 yılında ise kaymakamlığa yükselir (12).

Bu tarihten hemen sonra görevinden azledilmişse de 1262/1845 yılında tekrar görevine tayin edilmiştir(13). Mısır haki-miyeti boyunca yatışmış olan bölünmeler ve sürtüşmeler, aralıksız 13 yıl süren Abdulhadi Ailesinin yönetimden azledilip, yerine Tokan Ailesinin tayin edilmesiyle yeşil ışık almıştır. 1263/1847 yılında Nablus ahali si tarafından Sayda Valisi, Kudüs Mutasarrıfı ve Ordu-yı humayun seraskerine takdim edilen arzuhalde 1259-62/1840-46 yılları arasındaki olaylar gösterilmektedir. Bu arzuhalin yanı sıra, bu olayla ilgili halkın ve hükümetin görüşleri ve Abdulhadi ile Tokan Oğullarının Nablus mütesellimliklerinden azledilmesi, bu iki sancağa yabancı kaymakam olarak Osman Bey'in tayin edilmesi teklif edilmiştir.

Süleyman Tokan ve kardeşi Mustafa Bey'in 5 B, 11 B 1263/18, 25 Haziran 1847 tarihinde seraskerliğe ve Bab-ı Ali'ye gönderdikleri arzuhalde şöyle denilmektedir: "Abdulhadi Ailesi Devlet-i Aliye'nin rızası ile kurulmuş 500 senelik mumailay-

hinin evlerini tahrip ettirmiştir. Ayrica Abdülhadi Ailesi miri vergilerin kaybolmasına bizi bir neden olarak itham etmiştir. Halbuki bu vergiler Cebel-i Nablus'un büyükleri ve memurları olan sahiplerin elinde olduğu açıkca bilinmektedir. Arzuhal sahipleri ise bunun bazı tahrip edilmiş köylerin bakiyesi üzerine olduğunu ve sahiplerinin Nablus'a geldiği sırada Sayda Vilayeti defterdarına senet verilmiş olduğunu bildirmişlerdir. Defterdar da adı geçen bu hesapları kaymakam Süleyman Tokan Bey ile yapmış ve sonunda ödenmesi gereken mal-i miri ortaya çıkmıştır. Ancak defterdar ve Beyrut'taki Sayda Eyaleti müşaviri tarafından atanan, Abdülhadi Ailesinin hükümeti, Cebel-i Nablus halkının rızasını kazanmıştır . Bunun üzerine halk sözü edilen suç,azledilmesi için Süleyman Bey'in üzerine atmıştır". Arzuhâl şöyle devam eder:"Adı geçen defterdar,Süleyman Bey'i azletmek için bir sebep bulamayınca miri defterlerine kaymakamın iltizamı ve zimmeti altında olmayan fazla mal ilave etmiştir. ilave edilen mallar önceki döneme ait olduğu gibi Süleyman Tokan'ın, Devlet-i Aliye'nin itaatından çıktığı söylentilerini yaydılar (14)".

Sayda defterdarının kendisinin düşmanı olduğunu belirten Süleyman Bey,kendisine yeni kaymakam miralay Osman Bey'in hesap sormasını isteyip şöyle ilave eder: " Sayda'nın Valisi ve defterdarı tarafından kaymakamlıktan azledilmek zulüm ve hainliktir.Bu azlın hedefi Nablus ve Cinin kaymakamlığındaki Muhammed Hüseyin Abdülhadi hükümetini razı etmektir (15)".

Süleyman Bey sözlerinde kendisinin, kardeşinin ve cema-

atinin yeni kaymakam miralay Osman Bey'i karşılamaya gittiğini, halbuki bazı söylentilere göre Osman bey'in sohbetinden gelen Arnavut Selim Ağa komutasındaki 50 kişilik süvarinin Nablus'a girmesinin sebebi, Muhammed Hüseyin Abdülhadi'nin kaymakam olması için yardıma gelmesidir. Arzuhalde Osman Bey'den, Süleyman tokan'ın isyan etmediğine dair şahitlik yapmasını istediğı ve istenilen paranın zimmetlerinde olmamasına rağmen genede ödemiş oldukları yer almaktadır (16).

Nablus ahalisi, 5 B 1263/19 Haziran 1847 tarihinde Kudüs Mutasarrıfı Mustafa Zarif Paşa'ya ve Bab-ı Ali'ye yazdıkları arzuhalde, Osman Bey'in Nablus ve Cinin livasına kaymakam tayin edilmesinden hoşnut olduklarını ifade edip Devlet-i Aliye'ye itaatlarını belirtirler. Osman Bey'i karşılayan ahali Abdülhadi Ailesinin ortadan kaldırılması ile ondan kurtulmuş olmaktan ve durumun sakin olmasından sevinçli olduklarını belirtip, Nablus ve Cinin sancağından da Cerrar Ailesi'nin elini çekmesinden mutlu olduklarını ifade ederler. Buna ilaveten arzuhalde, Naib, müftü ve Nakibu'l-Eşraf görevini yapmakta olan Cerrar Ailesinin görevden alınması için Süleyman Tokan, kaymakam Osman Bey ve bir çok ileri gelenler imza atmışlardır (17). Osman Bey de 5 B 1263/19 Haziran 1847 tarihli arzuhalinde Cinin kaymakamlığının Cerrar Ailesinin elinden alınarak Küçük Ali'ye verildiğini teyid eder. Ancak Muhammed Hüseyin Abdülhadi'nin elinde bulunan Nablus ve Cinin sancaklarındaki gümruk, mal kalemi ve sipahi timarları konusunda Muhammed Hüseyin hükümetinden halkın razı olmaması konusu ile miri ve

iltizam malına zarar gelmemesi için Nablus meclisinde görüşmeler yapılmıştır (18).

Her biri kendi görüşünü arz eden anlaşmazlık tarafları idari ve maddi kazanç elde etmek için siyasi bir rol oynadılar. Tokan oğullarının fesada sebebiyet verdiği dair bir arzuhal sunan, Kasım Ailesi ve adamlarından bir grup, Tokan Oğullarının azlını isteyip sözlerine şöyle devam ederler: "Eski Sayda Valisi Muhammed Vecihi tarafından 1260/1844 yılında Süleyman Tokan Bey'in azlı için emirler çıkmıştır. Nablus ahalisinden bir grup ise, Kudüs-U Şerif Mutasarrıfı, Miri Mirân Ali Paşa'ya Kudüs'te itaatini takdim ettikten sonra (19) onunla beraber Nablus'a döner. Ancak adı geçen Sayda Eyalet-i Muşiri Vecihi Paşa, Süleyman Tokan'ı Nablus'a tekrar kaymakam tayin edince Süleyman Tokan, muhaliflerine şiddetli cezalar verir. Nablus'a gelen mir-i liva süvari Mehmed Paşa'nın yardımı ile Süleyman Bey, muhaliflerinin fesad kaynağı olduklarını iddia ederek bazı evleri yıkarlar. Kasım Ailesi ise, daha önce Tokan oğullarına mutasarrıflığın verilmemesi için devletin ferman çıkarttığını, bu fermanın Kudüs-U Şerif mahkemesi sicilinde kayıtlı olduğunu, Tokan oğullarının ancak Vadi es-Sair nahiyesini temsil eden el-Berkavi ve Hacı Muhammed Oğulları(20) gibi az bir miktarda müttefiki kaldığını, Tokan Oğullarının bu göreve getirilmesinin Devlet-i Aliye'nin rızasına aykırı olduğunu belirtip, hoşnutsuzluklarını ifade ederler.

Abdulfettah Ağa en-Nimer(21), Hacı Muhammed Ahmed el-Cerrar, Ahmed Yusuf el-Cerrar, Mustafa el-Berkavi ile Nablus Nai-

bi,MUftUSU ve Nakıbu'l- Eşrafı imzaladıkları ikinci arzuhalde,Cebel-i Nablus'ta ahalinin hoşnutluğunun, güvenliğinin ve sukunetinin sağlandığını ifade edip halkın korunması ve yolların himayesi ile ilgili önlemlerin alındığını, 1262/1846 yılına ait olan mal-ı mirinin tahsilinin gerçekleştiğini eklemişlerdir. Tüm bu saydıklarımız Süleyman Tokan'ın Nablus ve Cinin Kaymakamlığına getirilmesinin neticesinde olmuştur.

Abdülhadi ailesini fesadla suçlayan bu arzuhal sahipleri, halkın kendisine itaat etmemesi nedeniyle Muhammed el-Hüseyin Abdülhadi'nin Sayda Vilâyeti defterdarına gerçeğe aykırı bilgiler verdiğini belirtip, böylelikle kaymakamlıkta olanların amaçlarına ulaştıklarını, halkın ise bunu öğrendiğinden Liva Mûşiri Mustafa Paşa'ya, Abdülhadi Ailesinin görevden alınmasını istirham ettiğini ve eskiden olduğu gibi Süleyman Tokan'ın kalmasını istediklerini belirtmişlerdir.Süleyman Bey'in daha önceki arzuhalinin sağlıklı olduğunu destekleyerek, Miralay Osman Bey'in asker olmasına karşın sivil bir görevde bulunduğunu(22) ve dolayısıyla bu görevde bulunmaması gerektiğini belirtirler.4-7 Ş 1263/18-21 Temmuz 1847 tarihinde Bab-ı Ali'ye bir tahrirat gönderen Kudüs Mutasarrıfı Zârif Paşa,diğer arzuhal sahiplerinin Osman Bey ile ilgili görüşlerini doğrulamıştır.Osman Bey'in fesadı söndürmek için yapılan tayinine ve uzun bir müddet görevde kalmasına rağmen herhangi bir şey yapamaması azledilmesine neden olur.Yerine yeni bir kaymakamın tayin edildiğini yazan arzuhalde: yeni kaymakam gecikeceğinden, mal-ı mirinin toplanmasının gecikmemesi için

Süleyman Tokan veya kardeşi Mustafa Bey'in bu makama getirilmesi önerilir. Bunun gerçekleşmesi ile nizamın korunacağı ve mal-ı mirinin toplanması için askeri bir kuvvetin toplanacağı belirtilip tüm bunlar Sayda Valisi Kamil Paşa'ya bildirilir (23).

Mutasarrıfın ifade ettiğine göre: vali'nin cevabı geldiğinde, Kudüs-ü Şerif kadısı ile süvari birliğinden bir takım Nablus'a gitmiş ve şaban'ın başında oraya vardığında kendisini Süleyman Tokan hariç tüm Nablus şeyhlerinin karşıladığını ifade etmiş, Süleyman Tokan'ın da köylerin birinde bulunduğu belirtilmiştir. Ancak Mustafa Paşa'nın ifadesine göre Süleyman Bey'in gelmeme sebebi, onun Vecihi Paşa zamanında hapse atılmasının bir protestosudur. Ancak Süleyman Paşa'nın daha sonra gelip Kudüs'te karşılamaya çıkmadığı için pişman olduğunu ifade eden Mustafa Zarif, sözlerini şöyle sürdürür. Nablus halkı Süleyman beyin asi olmadığını açıklamış ve üzerinde olan 400 kesenin sadece onun zimmetinde olmadığını belirtmiştir. Süleyman Bey, zimmetinde olan tüm miri meblağın ödeneceğini taahhüt edince askeri bir kuvvete gerek kalmamıştır. Böylece Süleyman veya kardeşi Mustafa Tokan'ın görevlendirilmesi, mal-ı mirin toplanmasının gecikmemesi için büyük bir zaruret olmuştur. Ve gerçektende 8 N 1263/17 Eylül 1847 yılında göreve getiriliyor (24). Buna karşılık Muhammed el-Hüseyn Abdülhadi azledilip Beyrut'a sürgün edilir. Bu kararların hepsi Şeyhülislam fetvası ve Bab-ı Ali'nin onayıyla alınmıştır (25).

Bu arada fesadın ve fitnenin söndürülmesi amacı ile Ku-

düs mutasarıfı Mahmud Paşa ve Sayda Eyalet müşiri Mehmed Kamil zamanında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sırasında, Cerrar Ailesinin el koyduğu ve Abdülhadi Ailesine ait olan mülkler iade edildi(26). Bu konu ile ilgili çıkan buyruldu bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır : " Muhammed el-Hacı Ahmed el-Yusuf, Seyh Kasım ed-Davud el-Cerrar, Seyh Rebbah es-Said es-Sakır ile Seyh İzz el-Feyyaz'a mektuplar yazılıp, bu kişilerden Mesarik ve el-Bazan bölgelerinde ellerinde bulunan Abdülhadi'ye ait olan mülklerin iade edilmesi istenir (27)".

Süleyman Tokan 1266/1848-1850 tarihine kadar gayet sükunetli bir vaziyette görevine devam eder ve Sayda Valisi Namık Paşa'nın Bab-ı Ali'ye yazdığı 22 Ş 1266/3 Temmuz 1850 tarihli yazıda, Süleyman Bey'in, 1265/1848 yılı ile geçmiş yılların mal-ı mirini ödemekte başarılı olması sebebiyle, Nablus'a kaymakam kalmasında bir mahzur olmadığı belirtilmiştir (28). Fakat Namık Paşa, aynı yazıda Tokan Ailesinin Abdülhadi ve Cerrar aileleri ile birlikte fesadın kaynağı olduğunu ve onların Cinin kazasında olanlara sebep olduklarını da belirtmiştir. Ancak bu tarihe kadar Nablus meclis üyelerinin yenilenmemesi ve daha genç üyelerin bulunmaması ve Sancakta yeterli askeri bir güç bulunması sebebiyle, yeni bir kargaşa çıkacağına dair hiç bir belirti veya şüphe yoktur.

Ancak Namık Paşa'nın bu düşüncükleri uzun sürmedi. Çünkü 1266-67/1850-51 yıllarının sonları, yeniden eski sürtüşmelere sahne oldu. Abdullah Tokan, Şuveyke köyündeki bu fitnenin sebepleri hakkındaki kanaatlerini şu şekilde ifade eder: "Zeha-

ziha ve Behta köylerine mensup çobanlar, ineklerini Taâlû ve fukuhâ ailelerinin arpa otlagında otlatınca bunu haber alan arpa sahiplerinin otlaklarından inekleri çıkarmaya çalışmaları ve iki ineğin başını kesmeleri nedeniyle çobanlarla arpa sahiplerinin arasında tartışmalar çıkar. Tüm bu olaylar nedeni ile yukarıda bahsedilen dört aile arasında çıkan anlaşmazlık sonucu, aralarında bir tam gün ve gece süren bir çatışma olmuştur. Şuveyke'ye yakın olup Taâlû ve Fukahâ'nın yanında yer alan Deyr köyü ahalisinin Zehaziha ve Behta Ailesinin evlerini yağmalanması olaylarında Zehaziha ailesinden 14, Beytâ köyünden de 3 kişi ölmüş ve her iki köyden de 11'er kişi yaralanmıştır". Abdullah Tokan sözlerine şöyle devam eder: "Kendisi, iki taraf arasındaki barışı sağlamlaştırabilmek için teşebbüse geçmiş ve tartışma sırasında kaybolan çalıntı eşyaları sahiblerine vermek istemiştir. Çünkü Zehaziha'dan bazı kişiler, mallarını alabilmek için Taâlû'nun evinde kalmışlardır(30). Daha sonra Şuveyke köyüne gelen Yusuf Ağa ile birlikte Nablus'a dönmüştür. Abdullah Bey, ölenlerin yakınları ile katillerin Nablus'a gelmelerini isteyip, fitnenin sebebinin sorduğunda hepsi birlikte; " Büyük bir fitne idi, bu fitneye 600 tüfenkçi iştirak etmiştir ve bu nedenle gerçek katiller meçhuldür" demişlerdir. Daha sonra aralarında barış sağlanmıştır. Abdullah Bey de, Nablus kaymakamına, söyledikleri hakkında hiç bir delil takdim edemediği için, devlete 12 Ca 1267/15 Mart 1851 tarihinde bir arzuhal gönderdiğini ifade eder (31)".

Suveyke köyü hadiseleri ile daha önceki olayların değerlendirmelerini içeren bir çok arzuhal, her taraftan gelmeye başlamıştır. Bu arzuhallerde ilk göze çarpan şey, bir tarafın diğer tarafı suçlayarak, Cebel-i Nablus'ta mütesellimlik ve iltizam merkezini kazanmak istemeleridir.

Serasker'e takdim edilen 25 Ca 1267/28 Mart 1851 tarihli birinci arzuhalde: "Nablus'un eski kaymakamı Suleyman Tokan Bey ile kardeşleri Mustafa ve Abdullah Bey ile müttefikleri Cerrar Ailesi, Muhammed es-Sadık ve Berkavi Ailesi tarafından yapılan zulüm açıklanıyordu. Bu zulüm neticesinde 12 köyün yıkıldığını ve bir çok kimsenin öldüğünü de belirtilmiştir." Arzuhal şöyle devam ediyor: "Bu adı geçenler, Şam'a bağlı olan ve doğu tarafında yaşayan Udvan, Abbad, Beni Hasan ve Belka araplarını zulüm yapmaları için memlekete getirdiler . Bu zulmün 8 yıl devam etmiştir. Neticede mutasarrıf ve vali, onları tutuklayıp önce Beyrut'a daha sonra mahkeme edilmek üzere İstanbul'a göndermişse de sonradan Trabzon'a sürgün edildiklerini teyid eder". Tutanakta ayrıca şunlar ilave edilmiştir: " Memleket şimdi yeni kaymakam Mahmud Abdulhadi'nin idaresi altında nimet, rahatlık ve güvenlik içinde rahat bir hayat yaşıyor. Bu durumda, Nablus'tan Kura-ı Şeriye'nin çekilmesine neden olmuş ve seçilenler Arabistan ordusuna gönderilmişlerdir." Bu tutanağa kaymakam ve Nakibü'l-Esraf'ın yanı sıra, Nablus ahalisinin ileri gelenlerinden 53 kişi de imza atmışlardır (32).

İkinci tutanak ise, Suleyman Tokan'ın yaptığı yolsuzluk-

ları ortaya çıkarmıştır. "Süleyman Bey, devletin hazinesinden biri 70 kuruş olmak üzere fazladan 38 süvarinin maaşını alıyordu. Gerçekte bölükbaşı İsa Ağa da dahil olmak üzere onun sadece 12 Süvarisi bulunuyordu. Bununla beraber Nablus üzerine 40, Cinin üzerinde de 10 tane süvarisi olduğu yazılmıştır. 1261 /1845 yılından itibaren Süleyman Bey'in her ay bu yolla kazandığı para toplam 2160 kuruştur (33)".

Nablus ahalisinin göndermiş olduğu üçüncü arzuhalde ise: 1260-67/1844-51 yılları arasındaki Tokan Ailesi ve müttelikleri tarafından gerçekleştirilmiş olan fesad hadiselerinin seyri detaylı olarak şu şekilde açıklanmıştır:

1- Fesadın nedenleri arasında, ahalinin rahatını kaçırıp, erzaklarını, hayvanlarını yağma etme ve evlerini yıkma suçu- Tokan Ailesinin üstüne atılmıştır.

2- 1260/1844 olaylarında Cerrar, Berkavi ve Sadık ailelerinden olan Cebel-i Nablus şeyhleri, adamlarını toplayarak Cebel-i Nablus köylerine tecavüz edip şu işleri yapmışlardır:

a- Saaraviye Şarkiye'ye bağlı olan Ya'bed köyünün üçte ikisi ile Fehme ve Râme köylerinin yarısını yıktılar;

b- Meşarık nahiyesine bağlı Tubas köyünün yarısını yıktılar;

c- Vadi eş-Şair nahiyesine bağlı olan Şeyh Su'le köyünü yıktılar;

d- Orif ve Irak köylerini tamamen yıkıp Cimmain nahiyesine bağlı Kufur Kaddum köyünün üçte ikisini yıktılar;

e- Meşarık Nablus'a (Beytavi nahiyesi) bağlı Bitâ köyü-

nün yarısını yıktılar;

f- Şaaraviye el-Garbiye nahiyesine bağlı Kakun köyünü yıktılar;

3- Yukarıda zikrettiğimiz köylerin yıkılmasından sonra, Nablus sancaklarındaki çatışmalar şiddetlenir ve bir çok kişinin ölümüne neden olur.

4- Mehmed Paşa'nın mutasarrıflılığı zamanında sancakta fesad işleri azalırken, azledildikten tekrar şiddetlenmiştir.

5-Sakır, Mesâit ve Ceramne Arapları sancağa getirildikten sonra, Zehaziha Ailesi Kakun köyünden çıkarılarak, Şaaraviye Garbiye'ye bağlı olan Şiveyke köyüne getirilmiştir. Daha sonra tekrar kendi aşiretlerinden bazı kimselerin onlara musallat olması nedeniyle, şeyhleri olan el-Alemi ve akrabalarından bir kaç kişi öldürülerek erzakları yağma edilmiştir.

6- Mehmed Paşa, katilleri tutuklayıp, Nablus meclisinde onların suçlarını ispat ettikten sonra mahkeme edilmeleri için onları Beyrut'a göndermiştir.

7- Mehmed Paşa'nın, kaymakam olan Süleyman Bey ve kardeşi Mustafa Tokan Bey'e emir vererek bütün çalınan malları geri isteyerek, çiftliklerine tecavüz edilmemesini talep etmesine karşılık, adı geçen Paşa'nın gitmesinden sonra tekrar Zehaziha köyleri tecavüze uğrayıp, çalınan malları ise iade edilmiştir.

8- Daha sonra Şaaraviye el-Garbiye'de bazı köylere musallat olmuşlar ve Süleyman Bey, Cerrar, Sadık ve Berkavi aileleri ile birlikte yola çıkıp Attil'e yakın olan Deyr köyüne

inmişlerdir. Attil'i sürekli topa tutmuş ve kaymakam Suleymen Bey bu fitnede kullandığı erzak v.s'yi devlet mal-i mirinden getirmiştir.

9- Abdulkadir Efendi el-Hüseyinn, Tokan oğullarını Attil köyünden çıkarmak için oraya gitmiştir. Köyde, aralarında 10 gün süren ve bir çok kişinin hayatını kaybetmesine neden olan bir çatışma olmuştur.

10- Adı geçen Fesad, Kudüs-i Serif Mutasarrıfı tarafından gelen memurların çabasıyla sona erdirilmiştir.

11- Daha sonra her iki grubun taraftarları arasında Kufur Râ'i köyünde fesad tekrarlanmıştır. Bu nedenle, Muhammed el-Hüseyin, Tokan Ailesi muhalifleri yanında yer almıştır. Adı geçen köyün ahalisi arasında silahlı çatışma çıkmıştır. Tokan grubu, Şeyh Ziyâb el-Udvan'ı ve yakınları, Beni Hasan, Abbad, Salite, Mesaid, Caramne ve Sakır Araplarından oluşan 500 süvari ve 1000 piyadeyi getirttirmiş ve bunları Mustafa Tokan Bey'in komutasında fesatın bulunmadığı Saaraviye el-Garbiye nahiyesine göndererek burada Zita köyüne saldırttırmış ve bütün malları, erzakları ve hayvanları yağma edip bir çok kimseyi öldürttürmüşlerdir.

12- Daha sonra ise arapların, bu fitnede çaldıkları malları getirtmeleri ve birlikle geri dönmeleri sonucunda Kudüs-i Serif Mutasarrıfı, Kufur Ra'i köyünün fitnesini sona erdirmiştir.

13- Zita köyünün yağmalanması ve halkın dağılmasından sonra, Mustafa Bey ve adı geçen araplar, yanlarındaki adam-

larla birlikte, Mustafa Tokan'ın kardeşi Süleyman Bey'in Kufur Ra'i savaşı için bulunduğu Şaaraviye el-Şarkiye tarafına giderek, oraya yakın olan Fehma köyüne saldırmış ve bir çok kişiyi öldürmüşlerdir.

14- Fehme köyü olayından sonra, Tokan ailesinden bir grub, araplarla birlikte Nablus'a gitmiş çiftlikleri ve yoldan geçenleri soyarak, yağmaladıkları her şeyi Nablus'a getirmiş, atların tüm yemlerine ve zahirelere el koymuşlardır.

15- Daha sonra Kudüs-U Şerif Mutasarrıfı tarafından gönderilen, Paşa'nın yaveri olan yüzbaşı Hasan Ağa, Nablus'a gelerek, orada bir kaç gün kalmıştır. Arapları Nablus'ta gördükten sonra, Süleyman Tokan ile kardeşi Mustafa Bey'in yaptıkları işleri örtbas etmek amacı ile Araplara silah ve para vererek yerlerine dönmelerini istemiştir.

16- Bu olaylar sırasında Nablus sancağında ölenlerin sayısı 250 kişiyi bulmuştur.

Mahzarda, Tokan Ailesinin, adı geçen 250 kişiden daha fazla kişiyi öldürdüğü ve daha fazla erzak ile malları yağmaladığı iddia edilse bile, yine de Tokan Ailesinin Devlet-i Aliye'den bir korkusu yoktu. Korkmamalarının sebebi ise herkese açıkladıkları gibi, İngilizlerle olan ilişkilerine güvenmeleri idi. İngilizlerle iyi bir ilişki içinde bulunan Tokan Ailesi, İngiliz Devletin'e bağlı olan Hristiyan çocuklarının eğitimi için Devlet-i Aliye'den hiçbir izin ve emir almadan okul açmıştır.

Paşa askerleri ile birlikte geldiğinde, fitne ile fesa-

dın sebeplerini soruşturmak, Arapların getirilmesi ile insanların öldürölme sebeplerini incelemek amacı ile Nablus nahiyelerinin bütün şeyhlerini ve Tokan oğullarını davet etmiştir. Davete katılan Mustafa Tokan Bey, meclis üyelerinin, subayların ve Cebel-i Nablus şeyhlerinin önünde adı geçen Arapları kendisinin getirttiğini itiraf etmiştir.

Tutanağın ifadesine göre, sonunda Nablus halkı, bütün fesadın başları yok edildiği ve herkesin hakkı bulunduğu için, güven ve huzur içinde mal-i miriyi ödeyebilecektir (34).

Mehmed Fevzi Paşa, Za 1267/Ağustos 1851 tarihinde meclisin bu raporunu teyid edip Nablus hazinesinde (durumun sakin olması nedeniyle) 800 kese bulunduğunu ifade eder (35).

Süleyman Tokan ise 21 Z 1267/17 Ekim 1851 tarihinde bu tutanağa karşı çıkıp ve bu tutanağı yazanların sahte mühür sahipleri olup, içindekilerin birer iftiradan başka bir şey olmadığını iddia etmiştir (36).

Tüm bunlara karşılık, Sayda Valisi Namık Paşa, 7 Ca 1267/20 Mart 1851'de bir önceki raporunda ifade ettiği gibi Tokan ve Abdülhadi ailesini, anlatılan işleri yapmaktan dolayı suçlamış ve onları mahkeme edilmeleri için Beyrut'a göndermiştir. Burada adı geçen iki aile birbirlerini suçlar olmuşlardır. Namık Paşa'ya göre her ne kadar Cebel-i Nablus ahalisinden gelen raporlara göre Mahmud Abdülhadi'nin olaylarla ilgisi olmadığı yazılıyorsa da, halen kaymakam olan Mahmud Abdülhadi'nin bu görevde kalmamasını istiyor ve görüşünü şöyle yorumluyor: " Mahmud Abdülhadi, karşıt aileden olduğu için iki

taraf arasındaki fesadın devamına sebep olabilir. Bu nedenle devlet tarafından (Nablus ahalisinden olmayan) bir kaymakam tayin etmesi gerekiyordur (37).

Kudüs-i Şerif Mutasarrıfı da, geçmiş olaylarla ilgili olarak 13 L 1267/11 Ağustos 1851 tarihinde Sayda Valisine bir rapor sunar. Bu raporunda Kudüs-i Şerif Mutasarrıfı, anlaşmazlığın Süleyman Tokan ile Abdülhadi Oğulları Mahmud ve Muhammed arasında olduğunu söyler. Bu olaylarda Abdülhadi ailesi, yakınları olan ve fesadın yenilenip alevlenmesine sebep olan, Hacı Muhammed Ebu Hantaş'ı kaybeder. Mutasarrıf raporunda: "Bu anlaşmazlığı gidermek ve barışı sağlamak için Halil Efendi başkanlığında bir grup memur göndermişse de 25 Ş 1267/24 Haziran 1851 tarihinde çatışma tekrar başlamıştır, diye ilave etmiştir. Çatışma üzerine bir komite ile birlikte 60-70 asker de gönderir ve barışı tekrar sağlar. Fakat bu barış teşebbüsleri, Tokan ve Cerrar oğullarının devlet tarafından cezalandırılmamaları nedeniyle faydasız kalıyordu. Daha sonra bu adı geçenler Sakır ve Udvan askerlerinden 100 süvari ile halktan bir grubu silahlandırıp hazırlarlar. Buna karşılık Abdülhadi Oğulları da etraflarındakileri kendi subaylarına toplatınca aralarında çatışma çıkar. Böylelikle ne barışı sağlamak için, ne de savaşı bitirmek için yapılacak hiç bir şey kalmaz". Mutasarrıf raporunda şöyle devam ediyor: "Devletten adı geçen livada meydana gelen bu savaşı sona erdirmesini ister. Aksi takdirde durum daha da şiddetlenecektir. Çünkü bu çatışmalar, kişilerin devlete karşı cesareti olmasada, birbirlerine karşı

ne kadar acımasız ve sert olduklarını gösteriyor ve fakir halk için büyük tehlike oluşturunuyordu. Mutasarrıf, kendi komutasında 200 süvariden teşekkül eden ordusunun başında fesadı bitirmek için yola çıkmıştır (38)".

Sayda Valisinin Bab-ı Ali'ye gönderdiği 19 L. ve 14 Za 1267/18 Ağustos, 10 Eylül 1851 tarihli raporlarında anlaşmazlık taraflarının cezalandırılma zamanı henüz gelmediğinden, onları şimdilik uyarmakla yetinmek gerektiği ifade edilir. Bununla beraber üçüncü defa böyle bir savaşın tekrar etmemesi için tedbir almanın lüzumu ile bu uyarılar arasında, Arabistan Seraskeri tarafından yapılan tehditler yer almaktadır. Abdülhadi Oğulları tarafından malları tahrip edilen ahaliye, tazminat ödenmesi de bu uyarının içinde yer alınca, iki taraf arasında barış yapılır ve her iki taraf aynı hareketleri bir daha yapmamaya söz verirler (39).

14 Z. 1267/10 Ağustos 1851 tarihli rapor içinde yer alan nasihatlar karşı Süleyman Tokan'ın cevabı: "Bütün tazminatlar sahiplerine ödeyeceği ve Abdülhadi Ailesi ile barış yapacağı şeklinde olmuştur". Fakat raporda mahkemenin yapılıp yapılmayacağına dair herhangi bir işaret yoktur. Bu raporda ayrıca hırsızlık, yağma ve öldürme olaylarının olduğu, bu son hadiselerde 119 kişinin öldüğü ve iki misline yakın yaralı bulunduğu ve 300 kese akça değerinde mülkün tahrip edildiği de ifade edilmektedir. Raporda ayrıca adı geçenlerin tutuklandıkları ve artık Kura-ı Şeriyenin daha kolay yapılabilirdiği de ifade edilmektedir. Raporda Adliye ve Vela meclisi tarafın-

dan mahkemelerin yapılmasından sonra fesad ehillerinin sürgün edilip, Kapucu Başı rütbesiyle Mahmud Abdülhadi Bey'in kaymakam olarak tayin edilmesi tavsiye ediliyor (40).

Mir-i liva Mehmed Fevzi Paşa, Za 1267/ Eylül 1851 tarihinde raporunda şöyle ifade eder: "Muhammed el-Kasım mal-i mirinin tahsilini arz eder. Her iki liva'nın kaymakamı ve Nablus meclisi üyeleri tarafından, Muhammed es-Sadık'ın tasarrufunda olan Cimmain kazasının yarısının Muhammed el-Kasım'a verilmesini kararlaştırırlar. Ayrıca Dıyab el-Hummud el-Udvan ve onunla beraber fesad arasında hazır olan Arap şeyhlerine yüklendiğini de ifade edip inek, koyun, at ve silahları bazı Nablus köylerinde yağma ettiklerini ve onları Nablus'a 50 süvari ile gelen askeri şahane'nin kol ağasına götürdüklerini ifade eder. Bu yağmalamalar başta Cinin köyleri olan Baka, Zita, Attıl, Suveyke, Kakun, Nezle, Yabed, Ummulfehim, 'Anin

ve Tıra köylerini kapsamakla birlikte bunların hepsi sadece Fahme, Zita ve Kufur Ra'i savaşlarında olup, Kakun ahalisinin Suveyke'ye sürülmesi sırasında ortaya çıkar. Mehmed Fevzi, hazine de 900 kesenin bulunduğunu vurgulayıp (41) iki alay süvari ile 200 nefer piyade ve bir bu kadar muazzaf askerin gönderilmesini teyid eder (42)".

Bu rapora istinaden 22 Za 1267/19 Eylül 1851 yılında bir irade çıkarılarak Mahmud Abdülhadi'nin geçici olarak tayini kararlaştırılır. Ayrıca bu irade, kargaşaya sebep olan, Süleyman Tokan, Mustafa Tokan, Abdullah Tokan, Muhammed Abdülhadi, Abdülkadir Abdülhadi, Meşarık tahsildarı Kasım el-Cerrar bin Hacı Muhammed, Cimmâin tahsildarı Muhammed Sadık er-Reyyân, Vadi es-Sair tahsildarı İbrahim el-Berkavi olmak üzere sekiz kişiyi belirler. Bu irade devletin kargaşayı sona erdirmek için geçmiş zamankinden daha da ciddi bir şekilde kararlı olduğunu da vurgular (43).

Ancak Kura-ı Şerifin yapılması dolayısıyla 29 Za 1267/26 Ağustos 1851 tarihine kadar bu kişiler tutuklanmamasına rağmen, Cebel-i Nablus ahalisinden Mahmud Abdülhadi'nin devlet tarafından tayin edilmesi ve diğer icraatlarından dolayı devlete bir teşekkür cevabı da gelmiştir (44). M.1268 /25 Kasım 1851'deki irade de ise daha önceki raporlarda geçenleri desteklenmekte olup Cebel'in disiplin altına girdiği teyid edilir. Ayrıca bütün gerekli tedbirlerin alınmasından ve güvenliğin sağlanmasından sonra kura'nın yapılmasına da çalışılmaktadır (45).

Daha sonra adı geçen anlaşmazlık tarafları liderlerinin tutuklandığını ifade eden Kudus-i Şerif mutasarrıfı, Mustafa Tokan, Süleyman Tokan, Muhammed es-Sadık ve İbrahim el-Berkavi'den duruşmalarına gelecek birer vekil tayin etmesini ister. Bu adı geçenlerin takdim ettikleri arzuhalde ise, mutasarrıfın onlardan Feyyaz bin Mustafa Tokan veya Abdullah Tokan'ı vekil tayin etmelerini istediğini belirtirler. Buna karşılık bu adı geçen kişiler kendilerini vekil ettiklerini ve kendilerinin güvendikleri kimsenin olmadığını açıklayıp, vekâleten tayin edilen kişilerin düşmana karşı bu görevleri için yeterli olmadıklarını belirtirler. Bu kişiler arzuhalllerinde, kargaşanın çıkmasında Abdülhadi ailesini suçlu bulurlar ve onların düşmanlarının memleketten kovulması amacını güttüklerini ifade ederler. Bunun üzerine mir-i liva Mehmet Paşa onlardan Beyrut'a gitmelerini talep ettiğinde, onlar muhalifleri ile yüzleşebilmek amacıyla soruşturmanın Nablus meclisinde yapılmasını istemişlersede bu istekleri kabul edilmemiştir. Beyrut'ta bu isteklerini bir kere daha dile getirdikleri halde ikinci sefer de yine red cevabını almışlardır. Böylelikle Arabistan ordusu müşiri olan Mehmed Paşa ile Sayda Eyaleti müşiri olan Mehmed Paşa, onların İstanbul'a gitmelerini isteyince, suçlular İstanbul'daki adliye meclisinde bulunduktan sonra Trabzon'a sürgün edilme kararları çıkmıştır. Arzuhal sahipleri kendilerinin hapiste tutulmalarının bir zulüm olduğunu ifade edip düşmanlarının ise Cebel-i Nablus'ta serbest olduğunu eklerler. Bundan kasıtları da özellikle kaymakam olan Mahmud

Abdülhadi ve adamlarıdır. Ayrıca iddia ettiklerine göre, Abdülhadi ailesinden olan ve hapishanede bulunan Muhammed ve Abdülkadir Efendiler için bir sorun yoktur. Çünkü Nablus Kaymakamı olan Mahmud Abdülhadi hem amcaları olup hem de aracıyla onlara bir vekil tayin edilmiş ve kolaylıklar sağlanmıştır - tır (46).

Devlet bu krizi sona erdirmek için yeni bir adım olarak Mahmud Abdülhadi'yi azledip, yerine yabancı biri olan Said Ağa'yı kaymakam olarak tayin eder. Ancak kısa bir süre sonra yabancı hakimlerin, yerli hakimler kadar devletin menfaatlerini gerçekleştirme gücüne sahip olmadıkları anlaşılır. Çünkü yerli hakimler hem daha yetenekli ve güçlü olup hem de memleketin durumunu daha iyi bilmektedirler. Özellikle Cebel bölgesi ahalisi arasındaki eski düşmanlık her gün değişmekte olduğundan, devlet bu fikirden vaz geçerek Said Ağa'yı azleder ve 29 B 1268/11 Mayıs 1852 tarihinde Mahmud Abdülhadi'yi tekrar eski görevine getirir. Bunu yaparak halka birleşmesi için yeni bir fırsat tanımış olurlar. Bundan daha önemlisi de Mahmud Bey kanalı ile hazineye daha çok vergi sağlayan beyannamelerin düzenlenmesi amaçlanmaktadır (47).

Ancak Mahmud Bey tekrar azledilir. 17 C 1263/3 Ağustos 1853 tarihinde çıkan iradede Said Ağa'nın da suçsuz yere azledildiği anlaşılmışsa da ikisinin de kaymakamlık görevini yürütmek için yeterli derecede yetenekli olmadıkları belirtilir. Lazikiye eski kaymakamı Emin Bey Nablus ile Cinin'e 2500 kuruş maaşla kaymakam olarak tayin edilir. 14 Recep 1268 / 4

Mayıs 1852 tarihinde çıkan bir önceki iradede 1841 Mahmud Abdülhadi ile Süleyman Tokan'ın kovulması kararlaştırılmışsa da yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı(49) dört ay hizmet veren Said Ağa'dan sonra Mahmud Abdülhadi tekrar göreve getirilir. İrade Mahmud Abdülhadi'nin daha önce de 2 yıl hizmet ettiğini ifade etmiştir. Emin Bey'in tayini konusu ile ilgili olarakta Arabistan ordu müşaviri ve Sayda Valisi Mehmed Paşa'ya göre bu tayinde asaletin büyük bir rolü ol muştur (50) .

Yukarıdaki raporlarda anlaşmazlık tarafları ile resmi tarafların görüşlerini ve durum değerlendirmelerini olduğu gibi açıkladık. Şimdi bu durumla ilgili olarak yabancı konsoloslukların değerlendirmelerini ve görüşlerini inceleyeceğiz.

İstanbul'daki İngiliz sefaretinin 25 Kasım 1851 tarihli raporunda, Kudüs Vilâyeti ile ona bağlı bölgelerin değerlendirilmesi hakkında şöyle denilmiştir : " Kudüs Eyaleti içerisindeki bazı yerlerde kısmi ve tam ilerleme ile gelişme işareti görülmüştür. Bu gözlemin sağlıklı olmasına en büyük delil olarak Müslimler tarafından ödenen miri gelirin artışı gösterilebilir. Bu gelirin artış sebepleri arasında tarım ve hasaddaki gelişme ile özellikle Yafa etrafındaki ticaretin artışı ve harap olmuş köylerin tamiri de vardır. Örnek olarak, fesad ve zorbalıklar sırasında tahrip olan Cebel-i Nablus lîvasına bağlı bir islâm köyü olan Kabatiye hiç tahmin edilemeyecek kadar iyi bir şekilde tamir edilmiş ve Sanur köyü ile diğer Akka köylerinde de hiç bir eksiklik bırakılmamıştır.

Durum böyle iken bu yapılan yeni binalara manastırlar da kendi binalarını eklemişlerdir. Diğer yandan Rus tebaasına bağlı olan yahudiler ise tebaalarını değiştirerek İngiliz himayesi altına girmişler ve şimdi Tabariye ve Safa bölgelerinin batısında yaşamaktadırlar. Bu yahudilerin çoğu sanayi ile uğraşıp camcılık, terzilik, ciltçilik, demircilik ve kunduracılıkla meşguliyet halindeydiler. Avrupa tesirinin altında bulunan bu yahudiler, hristiyanlar gibi refah içinde yaşıyorlar (51).

Yahudi ve hristiyanlara nazaran bakıldığında, müslüman halkın ve toplulukların, gerek devlet hazinesi işlerinde ve gerekse uluslararası ticari refah ve imar işlerinde herhangi bir gelişme görülmemiştir. Ancak bu imar ve refah hareketsizliği karşısında Devlet-i Aliye memurları tarafından bir çözüm getirilmemiştir. Çünkü devlet memurları, vatandaşlara karşı olan baskı zulümlerini devam ettirmekteydiler. Eskiden olduğu gibi rüşvet hâlâ devam ediyordu. Bu durum, memurların hareket ve davranışlarında ileriki dönemlerde anarşinin artmasına yol açar ".

Tüm bu anlattıklarımıza istinaden 16 Ra 1268/9 Ocak 1852 tarihinde, adı geçen ecnebi iddiaların ve söylentilerin soruşturulması için bir irade-i âliye çıkarılmıştır (52).

Görülüyorki iç savaşın I. merhalesi olarak nitelediğimiz ve yüzlerce kişinin ölümü ile bir o kadar kişinin de yaralanmasına ve buna ilaveten de Belkâ araplarının getirilmesi ile de yağma ve hırsızlıklara yol açan, bu olaylar, Cebel-i Nablus

bölgesinde, kaymakamlık makamı için bu liderlerin şahsi menfaatlerini yerine getirmek istemelerindendir. Bu makamı sadece sosyal ve ekonomik bir mevki kazanmak için elde etmeye çalışmışlardır. Kaymakamlık yarışında olan bu liderlerin sürüşmelerini devlet kökünden kazıyacak kadar kuvvetli değilse de bu durumun devam etmesine müsaade edecek kadar zayıf değildir. Bunun yanı sıra devletin önerdiği icraatların baş hedefi, bu aileler arasındaki dengenin sağlanıp, mal-ı mirinin toplanması ve Kura-ı Şerifin yapılmasıyla, kendi menfaatini korumaktır. Bu dönemde Kudüs ve Sayda valilerinin, adı geçen liderlerin yanında yer alarak, çıkan olaylarda büyük bir rol oynadıkları görülmüştür. Valinin bu desteği, mali ve siyasi açıdan da bir liderin azlinin veya tayinin ne derece faydalı yada faydasız olacağı hakkında da söz sahibi olmasına neden olmuştur.

Öngörülen tedbirler arasında, olaylara karışan kişilerin, savaşımlara meydan verilmemesi için tutuklanmaları da vardır. Fakat yabancı memurların, Cebel idaresinde bu konuda çok güçsüz kalmaları bu tedbirlerin etkinliğini oldukça zayıflatmaktaydı. Yabancı liderlerin bu güçsüzlüğü karşısında devlet kendi menfaatlerini gerçekleştirmek için yerli liderler aramış ise de yine de sanıldığı gibi kavgaların tamamen sona ermesine neden olamayıp, sadece nispi olarak sakinleşmesini sağlamıştır.

Memleket ahalisinden, özellikle liderler ve çiftçiler bu nispi sükunet dönemini bir fırsat olarak değerlendirmişler-

dir. Başta ticari ve zirai olmak üzere özel işlerini geliştirme ve genişletmeye özen göstermiş ve sürtüşme nedeniyle çıkan çatışmalarda harap olan köy ve mahallerini tamir ve düzeltme işlerine girişmişlerdir. İngiliz konsolosluğunun raporlarından da yukarıda zikrettiğimiz tüm bu olaylar açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır.

B- II.İÇ SAVAŞ

1855-1859 yılları ile sürtüşmenin nihai olarak bitirilmesi ve liderlerin yetkilerinin alınması:

Daha öncede yazdığımız gibi, devlet Cebel'de savaşa neden olan liderleri tutuklamak için daha büyük bir adım atarak bu savaşı zamanında sona erdirebilirdi. Ancak birer ecnebi kaymakam olan Said Ağa ve Emin Bey memleketin idaresinde istenildiği kadar kuvvetli olamayınca, yeniden bu görevden azledilerek, yerlerine Mahmud Abdülhadi'nin kaymakam olmasına fırsat vermişlerdir; bu fırsatı yakalayan Mahmud Abdülhadi'nin intikam ruhunu uyandırıp, yeniden olabilecek savaşlar için bir zemin hazırlamışlardır.

Tüm bunların yanısıra, Beyrut ve daha sonra İstanbul'da, adı geçen liderlerin çıkan olaylardaki öldürme olaylarına karıştıklarına dair kesin deliller bulunamayınca verilen cezalar çok hafif kalmıştır. Bu da durumu tekrar gözden geçirerek memlekette kalan liderlerin, sürgünde olan akrabalarını kurtarmak için harekete geçebilmelerine olanak sağlamıştır.

Bu anlattığımızı örnek olarak, Beyrut'taki soruşturma sırasında ölenlerin ailelerinin, gerekli delil ve şahitleri bulamadıklarını ayrıca suçun birilerinin üzerine atılmaması için de yemin edemediklerini gösterebiliriz. Bunun yanı sıra büyük yada küçük varislere de ant içerecek kadar kâdir olmadıklarını görüyoruz (53). Kakum savaşında ölen Hacı Muhammed Ebu Hantaş ile Abdülhadi Ailesinden iki kişinin davası ile ilgili olarak, Sayda Valisi Muhammed Emin Paşa'nın da hazır bulunduğu meclis-i şer'i Şerif'te, Ebu Hantaş'ın, Hacı Salih, Zeynep, Seyha ve Ayşe olmak üzere dört karısına aynı köyden olan Abdulvahap bin Satara vekalet etmiştir. Ebu Hantaş'ın çocukları olan Mamud, Mustafa, İbrahim, İsa, Musa, Yusuf, Hamid, Ayşe ve Hacer'e de Mustafa bin Esad Rebahi vekalet edip duruşmada hazır buluşmuşlardır. Duruşmada ayrıca köy sakinlerinden Esad el-Hıdır ile Yusuf el-Hıdır ve Şuveyke köyünden Hızır el-Taye hazır bulunurlar. Fakat hiçbir katillerin suçunu ispat edemeyince, evasıt-ı Ra 1269/Aralık 1852 (54) tarihinde yapılan mahkeme sonucunda, suçlulara şer'i yemin ettirilip onlardan, önceki fesada ve kargaşaya dönmemeleri için sadece bir kefalet alınması ve sürgün edilenlerin de serbest bırakılıp Akka'ya gönderilmeleri öngörülmüştür. Bu adı geçen şahıslarla ilgili 21 Ca 1289/2 Mart 1853 tarihinde bir irade çıkarılmıştır (55).

Tabiki kanuni görüşmelerden sonra çıkan bu iradede, başlangıçtan beri Trabzon'da sürgün olan bu şahısların Beyrut'ta şer'i hakları yerine gelmeden ve mülkleri ile ilgili problem-

ler çözülmeden gönderilmelerinin caiz olmadığı görüşüne varılmıştır. Trabzon Valisine, bu şahısları Akka'ya göndermeden önce tedbirlerin alınması ve bir daha, önceki işleri yapmayacaklarına dair kefil vermeleri gerektiği belirtilir (56).

Bu liderlerin bağışlanmasına ve tekrar memleketlerine dönebilmeleri için kefil vermelerine rağmen, Cebel-i Nablus'ta 1271/1855 yılı sonlarına doğru sürtüşmeler yeniden başlar. Bu sürtüşmeler daha öncekiler gibi Abdülhadi ve Tokan Aileleri arasında çıkmıştır. Fakat bu sefer iki sabit müttefik arasında kalmayıp bütün Cebel nahiyelerini içine alan ittifak kollarının çıkması ile 1859 yılı baharına kadar devam etmiştir. Bu sürtüşme daha sonra nihai olarak yok edilir. Yukarıda zikrettiğimiz bütün raporlarda iç savaşın bitmesi ile birlikte liderlerin sürgün edilmesi dolayısıyla güvenliği rahatsız edecek bir şeyin kalmadığı ve memleketin her tarafında istikrarın sağlandığı anlaşılıyordu. Durum böyle iken bu savaşın tekrar alevlenmesine yol açan sebepleri incelemek istersek bu sebepleri şu şekilde açıklayabiliriz:

- Cebel-i Nablus'ta devlet yarı sabit olan tabii kural bölgesinden askerini çekmek zorunda kalınca rekabet ortamı hemen kendini göstermekteydi. Devlet 1855-1857 tarihinde Rusya ile Kırım savaşına girdiğinde askerini çekmek zorunda kalınca Cebel bölgesindeki gücü zayıflamış ve dolayısıyla bu sürtüşmeye açık alan boş kalmıştır (57).

- Devlet anlaşmazlık şiddetlenince Nablus dağlarının etrafındaki Belka bölgesinde bulunan Bedevilerin yardımını

istemmiş fakat Bedeviler kendi menfaatlerini artırmak ve yerine getirmek için bu durum ve yardım istemeyi bir istismar konusu haline getirmiştir (58).

- Ecnebi devletlerin konsoloslukları özellikle Kudüs Vilâyeti işlerine karışmış ve anlaşmazlık taraftarları da bu konsoloslukların desteğine güvenmişlerdir. Örneğin Tokan Ailesi İngilizlerin dostluğuna güvenirken, Mısır hakimiyeti taraftarı olan Abdülhadi Ailesi Muhammed Emin el Kasım'ın Nablus'ta Fransız konsolos vekili olmasından dolayı Fransızların dostluğuna güveniyordu. Kasım Ailesi ise Abdülhadi Ailesinin amcazadeleri olup bu grubun başta olmak üzere önemli şahsiyetlerindendi. Abdülhadi Ailesi Mısır hakimiyetinin sona ermesinden sonra Kudüs ve Sayda valilerinin bir kısmını yanlarına çekmeyi başarmışlar ve devletin reform niteliğini taşıyan Gulhane hattı ile 1856 yılındaki Tanzimat'ı ilk teşvik edip destekleyenler arasında oldukları için Devletin teyidini de almışlardır. Abdülhadi Ailesi daha Mısırlılar zamanında bu icraata alışkın olup başkalarından daha iyi anlamışlardır. Tüm bunların dışında ticari ve iktisadi faaliyetlerini genişletmek için Avrupalılarla olan ilişkilerinde daha titiz davranıyorlardı.

- Kudüs ve Sayda vilayetlerinde rüşvet alan mutasarrıflar bulunduğu için anlaşmazlık tarafların herbiri bu mutasarrıfları razı etmek için onlara büyük miktarda para verme yarışına girmişlerdir.

- Eski anlaşmazlık liderlerini kovulmaları hatta Muham-

med Hüseyin Abdülhadi gibi hapishaneden kaçanlarında bağışlamaları eski düşmanlıkların yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu liderler memleket psikolojisini daha iyi bildikleri için anlaşmazlık ve sürtüşme çıkarmaları diğerlerinden daha kolaydı.

- Memleket ve halkın durumunu daha iyi bilen yerli hakimler devletin menfaatlerini özellikle miri ve kurra-i şerifle ilgili konularda menfaatlerini daha iyi bildiklerini ve gözettiklerini belirtip yabancı kaymakamların bu görevi gerçekleştirmede başarısız olduklarını belirtmişlerdir.

- Köy ahalisi ve çiftçiler bu savaşlardan dolayı büyük maddi hasarlara uğramalarına rağmen liderler bu ahali ve çiftçilerden 1000 kese alıp savaşa sevk edebiliyorlardı. Bunu yaparkende onların şerefini koruduklarını ve eski mallarının yerine yenisini alacaklarını belirtiyorlardı. Zaten çiftçilerin büyük bir kısmı bu liderlere borçlu oldukları için bu emirlere uymak zorunda kalıyorlardı. Çiftçiler bu emirlere uymadıkları takdirde direkt olarak liderlerden veya bunların kanalı ile vali ve mutasarrıftan gelecek cezaları da çok iyi biliyorlardı.

- Tanzimat ve reformlarla meşgul olan devlet kazalarda ve vilayetlerde birçok idari tayinlere yol açmış ve bu da idarecilerden sadık olanlara herhangi bir reforma girişmelerine ya da tamamlamalarına imkan bırakmamıştır.

Savaş için tek hazırlıklar Yemen ve Kays grupları tarafından başlatılmışsada ittifaklarda bazı değişiklikler yapı-

larak çiftçilerin silahlandırılması ve savaşçıların artırılmasıyla olayların yönü değiştirilip Cebel-i Nablus'ta geniş kapsamlı bir iç savaş şekline dönmüştür (59). Kaymakam Mustafa Hamdi beyin 16 N 1271/ 2 Haziran 1855 tarihinde ifade ettiği gibi kendisine Cinin tahsildarı İbrahim el-Cerrar'dan gelen mektup uyarınca bölgesinde miri malın tahsili ile mukellef Derviş Ağa ifadesi uyarınca onların görev sırasında Cerrar Ailesi köylerinden gelen bazı kişiler gelerek, Arrâbe köyü ahalisinin bir kısmının bazı müttefiklerle yerlerinden kalkıp fasadı ve kavgayı yenilemek için, Arapları getirdiklerini söylemişlerdir. Bu haberi duyan Cerrar Ailesi adı geçen memuruna Nablus'a dönmesini söyleyip kendilerinde düşmana karşı koymak için gidip bazı Arapları getireceklerini söylerler (60).

Adı geçen kaymakam Kudüs mutasarrıfına Said Ağa ile haber göndererek gördüklerini ve duyduklarını anlatmasını ister. Görüşlerini dile getiren mutasarrıf her iki tarafında gerçekten de amaçlarını yerine getirmek için söyledikleri Arapları getirdiklerini belirtir. Kaymakam sözlerini şöyle devam eder: "Mutasarıfa arz edilen konuda anında ve fesad çıkmadan önce tedbir alması için ya askeri kuvvet gönderilmesi veya kendisinin munasip gördüğü şeyi yapması söylendi (61)".

Kaymakamın ifade ettiğine göre Ahmed Efendi el-Kasım ve kardeşi Muhammed Efendi Kudüs'te bulunmaktayken Nablus'a gelirler. Sadık Abdülhadi ise yirmi süvari ile birlikte Sam etrafına gider ve İbin Ferih, Samih ve Beni Sakır araplarını

getirerek köyleri yağma ettirip yeniden fesadı ortaya çıkarıyorlar (62).

Bu haberi duyan ahali ve köy şeyhleri tahsildarlıktan miri malları geri almaya kalkışınca Cinin müdür livayı terk ederek Sanur'a gider. Mustafa Hamdi sözlerine şöyle devam eder: Derviş Ağa'yı çok acele olarak bu durumu bildirmek için tekrar mutasarrıfa gönderip ondan askeri bir kuvvet talep eder. Bu kuvveti tedarik etmediği takdirde fesad şiddetlenecek ve miri mallarda büyük bir noksanlık meydana gelecekti. Mahmud Bey ayrıca Abdülhadi'den Arraba köyünde vuku bulan fesadını engellemesini ister, yoksa bundan kendisini sorumlu tutacağını söyler (63).

19 B 1271/5 Haziran 1855 tarihli Mustafa Hamdi'nin birinci raporunda üç gün sonraki bir diğer raporunun ardından ise Mahmud Bey Abdülhadinin Oraba köyünden çağırılarak Ali Tokan Bey ve Ahmed el-Yusuf Ağa ile birlikte Nablus meclisine getirtildiği ve fesad işlerini bırakmak için onlara nasihatlar verilip bunu Cinin ve Sanur'da bulunanlara da iletilmesi istedi. Bunun dışında Şeyh Barakat Feriha'ya diğer ilgili müdür ve şeyhlere bir mazbata yazarak onlardan işlerini iyi yapmalarını ve onlardan özellikle miri mallarla ilgili olarak İbrahim Ağa'ya yardım etmelerini talep etmiştir (64).

Bu amaç için Nablusta bir meclis kurulmuş ancak Mahmud Abdülhadi ve kardeşi Ahmed bu hadiselerle ilgileri olduklarını inkar etmişlerdir. Soruşturma neticesinde ise Salih Abdülhadi Bey'in Arrabe'den gitmediği anlaşılır ve aslında giden-

lerin Mahmud beyin akrabaları olan Abdülğani Hacı Essaf ile Abdülğani Salman'ın olduğu anlaşılır. Bu tarihe kadar da hiç bir olay olmamış ve bu arada Şeyh Barakat, köyü olan Kufrence'de görülmüştür (65).

Fakat kaymakam şu ana kadar yine de bir olayın meydana çıkmamasına rağmen acil bir şekilde fesadın tamamen söndürülmesi için askerın gönderilmesi kanaatindeydi. Çünkü bölge ahalisi hem vahşi hemde sözlerinde durmuyorlardı (66).

Kudüs mutasarrıfı Şerif İsmail Kamil Paşa'nın 29 N 1271/11 Haziran 1855 tarihinde Bab-ı Ali'ye gönderdiği raporunda, Nablus kaymakamının raporuna istinaden askerleri hazırlamak için acil icraatler yapıldığı ifade edilmiş ve hemen Gazze reisi Boşnak Yusuf Ağay'ı 100 kişi ile beraber çağırarak, Remle başmemuru Ağa ve 45 süvarisi ile birlikte Nablus'a gelmelerini istemiştir. Bu tarihe kadar onlardan herhangi bir cevap alamamıştır.

İsmail Paşa Arapları getirme olayları ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: "Yemen grubu Dıyab el-Udvan Araplarına giderek onlardan yardım istemiş fakat bu talebi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Akıl Ağa Sakır Araplarına gider, fakat yine red cevabını alır. Red cevabını bahane ederek iki arap kavmi oraya gitmek istemediklerini belirtirler". Zaten mutasarrıf Şam Valisine Arapları uyarmasını bildirdiğinden dolayı mutasarrıfın görüşüne göre herhangi bir fesad söz konusu olamazdı (67).

Burka köyünde Lihfat ve Seyf Aileleri arasında vuku bu-

lan kargaşa ile ilgili olarak Nablus kaymakamı bu kargaşayı söndürmek için asker talep etmiştir. Fakat sayısı ancak 200 kişi olan Kudüs'teki askerler Kudüs'ün ve diğer Halilurrahman nahiyesinde vuku bulan fesadı söndürmekle mükellef oldukları için bu talebi yerine getiremediler ve eğer Gazze ile Remle'-den gelen askerler ve Sayda valisinden istenen 200 asker geldiği takdirde, bu fesadı sona erdirmek için yeterli bir güç meydana gelirdi. Özellikle Atıl Ağa anlaşmazlık taraflarını hiçbirini tutmuyordu (68).

Bu anlaşmazlık olayı Kudüs mutasarrıfı ile Sayda Valisi Mahmud Paşa'nın ilgisini çekmiş ve Sayda Vilâyeti meclisi 24 C 1271/10 Temmuz 1855 tarihli raporunda Saydı, Kudüs ve Şam'-dan anarşiyi tamamen yok edip Kudüs mutasarrıfı tarafından memleketin hayrına olan acil icraatlarını yapabilmesi için yeterli sayıda askeri taburların gönderilmesi istenmiştir. Raporunda eğer bu konuya acil el atılmazsa kargaşanın şiddetleneceği ve Cebel-i Nablus ile Kudüs halkının diğer bölgelerle mukayese edildiğinde daha sert oldukları ilave edilmiştir (69).

Ancak vilayet meclisi bu problemin halledilmesi konusunda bir çok sakıncalar görmüştür. En önemlileri (70):

- Kamil Paşa'nın idaredeki çalışmaların semerisi henüz ortaya çıkmadığından Kudüs'ta mutasarrıf kalması menfaate uygun değildi. Bu problemin halledilmesi için bu görevi daha iyi yapabilecek ve tecrübeli olan Muhammed Paşa'nın Ustlenmesi gerekmektedir.

- Ali Tokan Bey şahsında Tokan Ailesinin büyük bir şöhreti olup uzun müddet kaymakamlık yapmış ve onun devrinde hiç bir fesad meydana çıkmamıştır. Bunun sebebi ise idareciliği iyi bir şekilde yapmasıydı. Şimdi de gönderilecek kadar yeterli bir askeri kuvveti yoksa da Nablus liderlerinin en sadık olması ve kargaşayı gidercek güce sahip olması bakımından onu kaymakamlığa getirmek menfaate uygun olup ayrıca da yerinde bir tedbir olacaktır.

- Meclis Sayda Valisine gönderilecek cevaba istinaden onun Kudüs ve Nablus'ta olan hadiselerle dikkatini çekmiş ve önemli bu konuya eğilmesini isteyip fesadı mantık gücüyle düzeltmesini isteyip askeri kuvvetlerin ise sadece zaruret zamanında gönderileceğini belirtmiştir.

- Kudüs mutasarrıfının işaret ettiği tembihler doğru olmasına rağmen gayesi devletin güvenini sağlamak ve büyük müşirlerden olması için mutasarrıflıkla ilgili notları şahsi menfaatlerine dayandırmak idi.

- Mutasarrıflığın Sayda vilayetinden ayrılması şu an için ne kadar menfaate aykırı ise mutasarrıfın kalması veya yeni seçilmiş bir memurun gönderilmesi de o derece menfaate aykırı idi. Bunun yanısıra Kudüs mutasarrıfı ile Sayda Valisinin iş-birliği yapıp süratle bu problemin giderilme çalışmalarına başlamaları tavsiye edilip valinin asker gönderimi istemesi halinde acil bir şekilde Arabistan ordu kaymakamı ve diğer ilgililere bu isteğe uymaları için tavsiyeler gönderilmesi gerekmektedir (71).

Cimmâin tahsildarı Muhammed es-Salman ile Ahmed er-Reyyan arasında vuku bulan hilaf büyük bir soruna yol açacaktır.

Deniliyor ki Reyyan Ailesi lideri Muhammed es-Sadık Trabzon'a sürgün edildiğinde Cemain'in egemenliği doğu bölgesine yerleşen Kasım Ailesinin eline geçmesi ve Kasım Ailesinin merkezi Abdülhadi Ailesinin Nablus ve Cininle kaymakam olmasından sonra kuvvetlenir (72).

İngiliz Konsolosu Finn'in görüşleri ise şöyle idi: "Reyyan Ailesi 1853 yılında Cimmâin el-Garbiye topraklarını geri almak için Kudüs'teki meclise ve Paşa'ya 47.000 kuruş rüşvet vermiştir. O zamanki Kudüs hakimi Türk olan bir memurunu Cimmâinin diğer Şeyhi olarak tayin etmişse de kısa bir süre sonra Kasım el-Ahmed ve Abdülhadi Ailesi rakiplerinin hakimiyetleri altına girince, bu memur kovulmuştur. Bu savaş sonucunda Reyyan ailesinden 17 ölü, 40 yaralı olmuş ve 7 köyde yanmıştır. Bu da Kudüs hakiminin görevinden alınmasına neden olmuştur. Bir Türk hakim varıncaya kadar kaymakamlık görevi geçici olarak Ali Tokan Bey'e verilmiştir. Bu arada Kasım el-Ahmed Ailesi Deyr Isita köyünü terk edip Nablus'daki Nimer Ailesine iltica eder. Tüm bu olaylar olurken Türk mütesellimi Nablus'a girdiyse de gülünç bir duruma düşmüştür." Finn bu raporunu 1854 yılı başlarında İstanbul'daki eyaletine göndermiştir (73).

3 L 1271/19 Haziran 1855 tarihinde Kamil Paşa onları davet edip iki nahiyenin eski usullere göre Kasım ve Reyyan ileleri arasında yarı yarıya taksim edilmek amacıyla onlardan

bir senet alır.Kasım Ailesini ilgilendiren nahiyenin yanısıra Davut el-Kasım adına, Reyyan ailesini ilgilendiren diğer yarısı ise Şeyh Muhammed Süleyman ve Şeyh Musa Ebu Bekir adına yazılıp ve bu iki ailesini Cımmâin nahiyesinin dışından gelen aşiretler tarafından verilen zararı engellemek için, bir el olmsı tavsiye edilmiştir. Bu senetlerden Kudûs-ı Şerif ve Nablus meclislerinden imzalı olarak aynı tarihi taşıyan bir çok nüsha yazılır (74).

Görülüyor ki devletin aldığı tedbirler ya yavaş uygulanıyordu yada tam tersi hiç uygulanmıyordu. 1271/1855 yılı son ayları anlaşmazlık tarafları arasında gitmeyi alevlendirmek ve bir tarafın diğer bir tarafı yok edip zafere ulaşmak için hızlı hareketlere sahne olmuştur. Nablus kaymakamı, Kudûs mu-tasarrafı ve Bab-ı Ali'ye gelen Gurre-i Ca 1272/ 20 Ocak 1855 tarihindeki raporlara göre; Tokan -Cerrar grupları ve Vadi eş-Şair ile eş-Şaarâviye sakinleri Cinin tahsildarı İbrahim Muhammed el-Cerrar, Muhtar Yusuf el-Muhammed, Sakır Arapları Seyhi Muflih el-Said, Berkavi Oğulları Muhammed, Davut, Hasan ve Derviş Tokan Bey'in da iştirak ettiği acil bir toplantı yaparak bir araya gelmişlerdir. Adını saydığımız bu şahıslar Mahmud Abdülhadi Bey'in Nablus ve Cinin'e kaymakam olarak tayin edildiği haberini duyunca bu toplantıyı gerçekleştirmişler ve toplantının amacı Abdülhadi Ailesi tarafından gelecek fesadı engellemekti. Bu şahıslar ve özellikle de ahali Abdülhadi ailesinden birisini istemekte olup ilk hedefleri reform yapmaktı (75).

Fakat Şeyh Yusuf el-Ceyyûsi'nin kaymakam'a gönderildiği raporda; Ebu Halil İbrahim el-Muhammed el-Cerrar, Derviş Tokan Bey, Berkâvi Oğulları müttefikleri olan Sakır Arapları ile Cinin kabilelerinin Tulkerm'e gelerek cephanelerini Ertah köyüne koyduklarını ve bunu yapmaktaki amaçlarının Beni Saab ve Cinin köylerini tahrip etmek olması karşısında Ceyyûsi ailesinde Oğullarını onlara karşı savaşa gönderdiklerini (76) belirtir.

Sergar'dan İbrahim Ağa, Derviş Ağa ve Sakır Ağa bölgede vuku bulan hadiselerle ilgili olarak Nablus kaymakamına verdikleri birleşik raporda şunları ifade etmişlerdir: pazartesi günü gündüzleyin kaymakamın emirleri üzerine Ebu Halil, Berkâvi ve Şeyh Muflih es-Said'a giderek onları Ertah köyünden geri çekmek isteyince Arapların bölgeyi yağma ettiklerini görürler ve Ebu Halil'indeki Saab sınırı içerisinde olan Ertah köyünde ustlenmiş olduğunu fark ederler. Bu Ağalar Zinnâbe ve Tulkerm arasındaki bölgeye vardıklarında bir süvariye Ebu Halil'i sorarlar. Süvari onun Suveyke köyüne gittiğini söyleyince ağalarda Suveyke köyüne giderler ve arada Arap atlıları ile karşılaşır. Suveyke etrafına vardıklarında Ebu Halil'in süvarileri. Tulkerm'e koşarlar fakat takipte ısrarlar olan bu Ağalar Ebu Halil'e kaymakamın tavsiyelerini gönderirler. Fakat Ebu Halil şöyle cevap verir: "Ben Devlet-i Aliye'nin hizmetinde olan bir adamım. Ona karşı değilim. Bana gelen haberlere göre Nablus ve Cinin kaymakamlığı Mahmud Abdülhadi'ye verilmiştir. Biz onu kabul etmiyoruz. Çünkü

boynumuzu dUşmanımıza vermeyiz. Eger Devlet-i Aliye'nin isteği Cebel-i Nablus'ta kurra çekmek veya bir mal toplamak ise ben onu takdim etmeyi taahhüt ederim. Fakat devletin isteği Nablus'a kaymakam tayin etmek ise bunda bir sakınca yoktur. Ancak Nablus ve Cinin'e Abdülhadî kaymakam olmasın (77) ".

Ağaların ifade ettiğine göre Ebu Halil'den dönmesini istemişler ve bu köylerde ne olduğunu mutlaka ortaya çıkarma amacındaydılar. Bunun Uzerine Ebu Halil ve Ağalar birlikte olup bitenleri görmek için Ertah köyüne dönerler. Oraya vardıklarında bir grup süvari ve silahlı adamlar Tulkerm'e saldırıp yağmalarlar. Bu olayın neticesinde yine sesler ortaya çıkar araplar ile Ebu Halil ve Berkâvi onların Uzerine saldırıp onların Tulkerm'den çıkıp Ertah köyüne kaçmasına neden olmuşlar (78). Daha sonra Ertah köyünde yarım saatlik bir süre ile Berkâvi ve Arapların adamları ile Ceyyûsi adamları arasında bir çatışma çıkmıştır. Burada Araplar ile Vâdi eş-Sair ahalisi Ertah köyüne hakim olurlar. Bu olaydan sonra yenilgiye uğrayan Ceyyûsi'nin adamlarını aradığı söylenir fakat aynı zamandada şeyhlerini bulamazlar. Şeyhleri yerine onun amca oğlu olan Yakub el-Ceyyûsi'yi bulurlar ve ona bu olayların sebebini sorduklarında "Araplar dün Ertah'ı aldılar ve bizde Tulkerem'i aldık (79) "cevabını alırlar.

Daha sonra Ertah köyüne dönen Ağalar orada kalan adamlarında çıkarırlar ve İbrahim Ağa, Derviş Ağa ve Sokur ağanın süvarilerinden 15 kişiyi yeni kaymakamdan emir çıkıncaya ka-

dar köyü korumak için koyarlar. Ağaların ifadesine göre Ebu Halil Ertah köyünü yağmamıştır. Ancak köy ahalisine sorulduğu zaman Ebu Lalil Tulkerm'de iken onu kahve içmeye davet ettilerse de Ebu Halil bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Hüseyin isimli biri gelip de Ertah köyüne varınca Ebu Halil onu takip eder ve köye girmeden onu geri çevirir ve köyde hiç bir şey olmaz (80).

Yukarıda zikrettiğimiz subaylarla birlikte olan İbrahim Ağa el-Merdeni mustakil bir raporla bu geçen olayları teyid edip şöyle ilave eder: Süvarilerden iki tanesi Tulkerem'den ayrılıp Şuveykaye giderler ve Araplar ile Ebu Halil'den yardım isterler. Ve neticede şunlar söylendi: Halkın Şerefine dokunuldu, miri mallar ya çalındı yada yağmalandı. Hemde Tulkerm'e giden Ceyyüsi'nin adamları tarafından. Yağmalanan mal ve mülklerin arasında Şeyh Ali el-Mansur'un evi de vardı. Ayrıca bu olaylarda Tulkerm halkından 2 kişi de öldürülmüştür.

Daha sonra İbrahim Ağa ile süvarilerin yarbayları ve Ceyyüsi'nin yeğeni Ebu Yakup ve Suare Arapları ile İbni Ebu Kışk Arapları birlikte oradaki Arapların arasını korumaya başladılar. Bunun üzerine diğer gruptan bazı adamlar Tulkerm'de çatışmaya girdiler. Tulkerm de bulunan Ceyyüsi adamların ve Ebu Halil'in üzerlerine saldırdığını görünce kaçtılar ancak Ebu Halil'in adamları takip etmekte devam ettiler (81).

Görevli askerler ise Tulkerm'e verip Ebu Halil'in adamlarını geri çekmeye çalışırlar. Bu askerler durumu halletmek

için bir çözüm düşünürken Ebu Halil'in adamları Ertah köyüne girip köyü harap edince Ceyyûsi'nin adamları kaçarlar (82).

Bu çatışmada 8 Ebu Halil cemaatinden ve 32 Ceyyûsi cemaatinden olmak üzere her iki taraftan toplam 40 kişi ölmüştür. Daha sonra Sakır Arapları Suarke ve Ebu Kışk atlarından beş ata el koyarlar. Tüm bu olaylar Firosit Firavun ve Tayba köylerini de kapsamıştır. Seyh Yusuf el-Ceyyûsi'nin yardımına gelen Arapları 1272 yılı CA ayında/Ocak 1856 yılında yaklaşık 300-400 kişi idiler. Bu araplar Seyh ibni Rebbah'ın komutasında olan Ebu Kışık Arapları idi (84).

Kudûs-ı Şerif kadısı ile mutasarrıfı İsmail Kamil'in ortak yazılarında 7 Recep 1272/28 Mart 1856 tarihinde şöyle ifade edilmiştir: Nablus meclisinde daha önce takdim edilmiş tutanaklara istinaden Cebel-i Nablus'ta değişik fesadın ve kargaşanın müsebbibi olarak bilinen Ali Tokan Bey Dergâh-ı Ali Kapucu başlarından Mahmud es-Selman el-Kasim Efendi'ye sabah saat üçte giderek onunla birbuçuk saat oturmuş ve müttefik almaya teşvik etmiştir. Kendisine Nablus halkının çok zor durumda olduğunu hatırlatıp devletin aleyhinde işbirliği yapmasının gerektiğini belirtir. Buna Cebelin işlerini yapmayı da ekliyor. Bunun dışında kurra-ı Şerrie işlerinde karşı çıkmaları gerektiğini eklerler. Çünkü bu kurra neticesinden Cebeldeki insanların en iyilerini seçip askere gönderdikleri gibi ayrıca ahalindende çok miktarda para tahsil ediyorlardı (85).

Ancak Mahmud el-Kasim es-Selman Efendi ona şöyle cevap

verir: "Ben bu işi asla yapamam.Çünkü biz Devlet-i Aâliye'nin hizmetindeyiz. Ve ben kanımı da ona feda ederim ve eğer ben-den istedikleri takdirde sakalımı kesip askere giderim." Bu söz Ali Tokan Bey'i şaşırtır hatta bu durum karşısında dudak-ları kulaklarına varır. Mahmud es-Selman el-Kasım'ın Efendi-'nin mecliste ifade ettiği sözler bunlardan ibarettir. Buna ilaveten köy ahalisi Ali Tokan Bey'in kendilerini fesada ve isyana tahrik ettiğini ifade ederler (86).

Bu olayların neticesinde Nablus ve Kudus kamoyunu ile nahiyelerdeki tahsildarların görüşleri ortaya çıkmış ve bu görüşe görede Nablus kaymakamı Hamdi Bey'in azledip yerine başka birinin tayin edilmesinin fesada yol açacağı görüşü hakimdir. Bu konu ile ilgili Kudus Nakilbul eşrafı Abdullah es-Selman Efendi Sanur köyüne giderek Kasım Muhammed el- Carrar'la görüşerek ona ileride bir kargaşaya veya fesada kal-kışmaması için uyarır (87).Sözünü ettiğimiz Kasım Muhammed el-Cerrar bir müddet için Trabzon'a sürgün edilmissede 7 Recep 1272/14 Mart 1856 tarihli iradeye göre bağışlanmış olup İbrahim Muhammed el-Cerrar'ın büyük kardeşidir.

Cinin tahsildarı ve Derviş Tokan Bey, Muhammed el-Berkâvi ile Beni Saab tahsildarı Yusuf el-Ceyyûsi arasında vuku bulan hilaf, aralarındaki barış teşebbüsleri ile karga-şanın sona erdirilmesi ile ilgili olarak adı geçen Ağalar ta-rafindan onların Nablus'a gelmeleri için gönderilen bildiriye istinaden Derviş Bey, Muhammed el-Berkavi ve Yusuf el-Ceyyûsi gelirler fakat Ebu Halil'in kendi yerine vekil gönderilmesi

kendisinin gelmesi gerektiği için kabul edilmemiştir. Toplantıya 2 gün kale kendisine Ömer Ağa vasıtası ile haber gönderilir ancak yine de gelmeyince Derviş Bey ile Muhammed el-Berkavi Yusuf el-Ceyyüsi tarafından toplanan Arapların savaşmak için bekledikleri Beni Saab nahiyesine giderler. Ancak bu ikisinin devletten habersiz gitmeleri fesadı yenilemeye hazırlanmaları mânâsına gelmektedir. Bunun üzerine devlet yetkilileri bu fesadı önlemek için bir çıkar yol aramaya başlarlar ve onların herhangi bir harekete kalkmayacaklarına dair taahhüt alması için bir memur gönderirler. Yusuf el-Ceyyüsi de bu şüphede olduğu için ondan da bir taahhüt alınır (88).

Bu yazılarda şöyle denilmiştir: Bunların gelme konusuna iyice dikkate almak lazım. Çünkü Arapların yerlerine dönmeleri karşısında durumu sakinleştirmek imkansızdır. İşte bu şeyin Yusuf el-Ceyyüsi'nin etrafında toplanan araplar ister İbni Rabah Arapları veya Ebu Kışk Arapları olsun isterse de Sakır Araplarından Ebu Halil'i destekleyen Araplardan olsun, bu Araplardan hiç bir taraftan olmamaları istenip memleketlerine dönmeleri istenir. Bunu reddettikleri takdirde askeri güç ve toplarla kovulacaklardır (89).

Diğer taraftan Cimmain nahiyesinde bir ihtilaf meydana gelmiş ve Nablus meclisinin görüşüne göre Kudüs-i Şerif eski mutasarrıfı Hafız Paşa tarafından kazaya bir müdür tayin edilmesi istenmişse de bu tayin kaza ahalisi tarafından iyi karşılanmamıştır. Çünkü maaşlarla ilgili olarak onlardan 3000

kuruşluk borç alınmıştı. Ancak 28 Recep 1272/4 Mart 1856 yılında Meclis-i Valâ kararı uyarınca bu meblağı Nablus meclisi Uzerine kayd edilmiştir. Bunun neticesinde Ahmed Ağa 1200 kuruş maaşla kaza müdürü olarak tayin edilir ve yanına maaşı 250 kuruş olan bir katip verilir. Yani yıllık toplam maaş 18 bin kuruş olur. Ayrıca Nablus ve Kudus meclisleri kararı uyarınca Uçbin kurşun vergi ilavesi verilmiştir. Ortaya çıkan farklar ise hazinenin bilgisi içinde Hafız Paşa hazineden adı geçen kural için 3000 kuruş borç almıştır. Böylelikle kendisine şimdiye kadar sadece 1500 kuruş ödenmiştir (90).

Fesadı çıkaranları belli etmek için ortaya çıkan fesatlar neticesinde Bab-i Ali, Nablus meclisinde, geniş, kapsamlı ve olayları değerlendiren bir rapor takdim etmesini ister. Gerçektende Nablus halkı ve meclisi 19 Ş 1272/25 Nisan 1856 yılında bir tutanak takdim ederek şunları ifade etmişlerdir- (91) :

- Özellikle Beni Saab bölgesinde vuku bulan olayların sebepleri arasında Nablus halkının cahil olması ve fesad işlerini çıkarmaya alışkın olmaları vardır.

- Vuku bulan olayların özellikle Kudus'un eski mutasarrıfları Hasan Paşa ve Yakup Paşa zamanında ortaya çıkış sebeplerinin en önemlileri bu Paşaların işlerini küçük memurlara teslim etmelerinden doğmuştur. Hatta Hafız Paşa zamanında 20 köy yağmalanmış ve halk da fakirleşmiştir. Hafız Paşa zamanında yağma edilen eşyanın değeri 50 kese akçe olmuş, 83 erkek ve 3 kadın olmak üzere 86 kişi de hayatını kaybetmiş-

tir. Yakup Paşa döneminde ise yine 20 köy yağmalanıp tahrip edilmiş, yağma edilen esyanın değeri 2000 kese akçe olmuş ve ölenler yaklaşık 101 kişi den ibarettir.

- Bu iki Paşa'ya nazaran Kamil Paşa halk tarafından yapıcı olarak nitelenir. Kamil Paşa fakir fukaranın rahatı ve güvenliği için çalışırdı. Kamil Paşa Şam valisine bildirdiği gibi fesadı ve durumu sakinleştirmek için Nablus'a geçici olarak bir tabur asker göndermiştir. Paşa bu fikrini kolaylaştırmak için Nablus'un ileri gelenlerini Kudus'e toplayıp daha sonrada Cebel-i Kudus efendilerini biraraya getirir. Nablus'tan gelenler arasında Mahmud Abdülhadi Bey, Serbavvâ bin Muhammed el-Kasim es-Selman Efendi, Kasim Ağa el-Davud el-Cerrar, Ahmed el-Kasim es-Selman Efendi, Yusuf es-Selman Efendi, Abdullah el-Berkavi ile bu şahıslar dışında bulunması gereken naib, müftü ve nakib gibi kimselerde hazır bulunarak Kudus-i Şerif'te umumi bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda bu görüşler ifade edilmiştir :

* Cebel-i Nablus'ta fesadın yayılması ve Mustafa beyin kötü idareciliği sonucunda Mustafa beyin azledilip daha iyi vazife yapacak birinin getirilmesi öngörülmüştür.

* Eski kaymakam Mahmud Abdülhadi Bey ile eski Cinin tahsildarı arasındaki eski düşmanlığın tekrar vuku bulması ve Beni Saab tahsildarı Şeyh Yusuf el-Ceyyûsi'nin onların aralarına girip onları barıştırmalı;

* Bu barışı Tokan Ailesinin akrabası olan Berkâvi Ailesinin onaylamaması ile birlikte Cerrar ailesinin de onaylama-

ması ve özellikle eski Cinin tahsildarı İbrahim Muhammed el-Cerrar'ın tayininin eski Nablus kaymakamı Mustafa Hamdi Bey tarafından oluşan Berkâvi ailesinden olan adı geçenler ile Şeyh Yusuf el-Cyuri arasındaki düşmanlığın ortaya çıkışı ile birlikte Şeyh her ne kadarsa da iki taraf arasında aracılık yaptıysa da Hamdi Bey'in kaymakam kararlaştırıp bu göreve Ali Tokan Bey'in tavsiyesi uygun görülmüştür.

* Yukarıda zikrettiğimiz gibi Yusuf el-Ceyyûsi ile eski Cinin tahsildarı İbrahim Muhammed el-Hacı Cerrar arasında vuku' bulan düşmanlık neticesinde bu fesadı alevlendirmek için Ali Tokan Bey Şaarâviye tahsildarı olan akrabası Derviş beyi Berkâvi ve Cerrar ailesinden adı geçenler ile birlikte Şeyh Cyusi'ye karşı tahrik etmesi ile Arapları ve adamlarını getirerek Beni Saab köylerine giderek oraları ele geçirmesi,

* Herkes tarafından itaakâr olarak bilinen Şeyh el-Ceyyûsi Mısır idaresinde çalışmış ve Şam'da devlet disiplinini uygulayarak 30 yıllık tahsildarlığı zamanında hiçbir ters davranışta bulunmamış fakat başkalarının kendisine musallat olması neticesinde köylerini korumak amacıyla adamlarını toplamaya başlamış ve Ertah, Firawn ile Kûfür Abbûş köylerini yağmalayan düşmana karşı durmuştur. Daha sonra Vâdi eş-Şair köylerinden olan Tulkerm köylerine saldırıp köyü yağmalayıp 30 kişiyi öldürdüler.

* Bu fesadı sakinleştirmek için Kudûs-ı Şerif'te bulunan arabistan ordu-yı humayun meclisi miralay Mustafa Bey, Paşanın divan katibi Dâniş es-Selman Efendi ile Kudûs-ı Şerif

müftüsü Mustafa efendiden teşekkür eden bir heyet gönderir. Bu heyetle birlikte Kudüs-i Şerif meclisinden Mahmud Efendi de gönderilmiştir. Bu heyet Nablus'a vardığında İbrahim Muhammed el-Hacı el-Cerra hariç her iki tarafın ileri gelenleri toplanır. Onlara gerekli nasihatlar verildikten sonra 31 günlük bir süre ile mühlet tanımıştır. Adamları ve Arapları çıkarmak için her tarafa görevli askerler konulmuşsa da bu tedbir faydasız olmuştur.

* Tokan Berkavi-Cerrar'dan oluşan hasım taraf Kufur Cemal ve Celculiye'ye saldırılarını tekrarlamış ve yağmaladıkları yörelerde 8 kişinin ölümüne neden olmuşlardır. Özellikle Ali Tokan Bey başkalarına itimat ederek hergün fesadın biraz daha fazla artmasına neden olmuştur. Bu fesadın mensai Tokan Ailesi olduğundan Ali Bey Nablus meclisine çağrılır ve ondan diğerlerini durdurması istenip nasihatlar edilir. Ancak Bey özür dileyerek bu meselinin elinden çıktığını belirtip nasihatları kabul etmediğini söyler. Fakat gizli olarak adamları ve fesadı sakinleştirmek için görevli askerleri ile birlikte Beni Saab nahiyesinde bulunan Savarko Araplarına saldırıp onlardan 5 kişi ve 4 kat öldürüp 30 top çalarlar ve ayrıca Şeyh Yusuf el-Ceyyüsi'nin akrabalarından bazılarını yaralar.

* Buna istinaden Şeyh el-Ceyyüsi Paşa hazretlerine bu konuyu arz eder ve durum ile tahrikatı bildirip ondan yardım ister. Çünkü sevorken Arapları Gazze'de olan cemaatlerin yardımını isteyerek 300-400 süvari hazırlarlar ve Beni Saab bölgesine gelmişlerdir. Bu durumda kargaşanın artmasına sebep

olup bu konu ile ilgili Nablus meclisinden bir mazbata yazı-
 larak Paşa'ya sunulur. Bu mazbataya dayanarak Kudüs-i Şerif
 meclisindende bir grup ayrı bir mazbata yazdı. Bunun Uzerine
 Paşa Kudüs-i malları ile beraber Nablus'a gider ve kargaşayı
 sakinleştirecek iki taraf arasında barışın sağlanması için
 gelmesi gereken kişilere yazı gönderilir. Yazı gönderilen
 kişiler arasında İbrahim Muhammed el-Hacı el-Cerrar, Derviş
 Tokan Bey, Muhammed el-Berkavi ve Cemain nahiyesi tahsildarı
 olan Muhammed el-Süleyman bulunur. Ancak bu kişiler yaptıkları
 kötülükler dolayısıyla gelmeyince görevlerinden azledildiler.

* Devletin daha eski kaymakamlığı zamanında iyi idareci-
 lik yapan Mahmud Abdülhadi'ye dostluğu nedeni ile Paşa onu
 tekrar kaymakamlık görevine getirip Nablus'u tekrar ona ver-
 miştir. Fakat bu görev verimi Ali Tokan Bey'in hoşuna gitmez
 ve sonuçta Zinnâbe ile Deyr el-Gusun ahalisini Mahmud Abdül-
 hadi'ye karşı kıskırtır. Ahalî malları ve eşyalarını başka
 yere taşıyarak savaşa hazırlık yaparlar. Bu hazırlığı özel-
 liklede daha önce yıkılan köylerini yeniden tamir eden Zuneba
 köyü ahalisi yapmıştır. Muhammed el-Berkavi'de Deyr el-Gusun
 ahalisi ile birlikte Balâ ve Kufür Rumman ahalisine haber
 göndererek isyanda müttetikleri olmalarını istedilerse de
 olumlu bir cevap alamamışlardır. Çünkü onlar devleti âliye'ye
 karşı gelmek istemezler. Bunun Uzerine adı geçenler bu köy
 ahalisini vurarak bir kısmını öldürüp diğer kısmını yaralar-
 lar ve mallarını, ortakların, hayvanlarını yağmalarlar.

* Durumu sakinleştirmek ve eskisi gibi yapmak için ve

aynı zamanda kargaşayı yok etmek için görevli askerlerden bazı memurlar gönderilir. Bu memurların görevleri Zinnâbe ve Dayr el-Gusun köyleri ahalisini kuşatıp onları korkutarak itaate sokmaktır. Böylelikle onlara iki Buyruldu yazıldı. Birinci buyruk erzaklarını başka yerlere dağıtan Suveyke ve Attil ahalisine yazılmıştır. Bunun Uzerine Zunebe ve Deyr el-Gusun ahalisinin bazıları Nablus'a gelerek köylerinin itaate uyacağını belirtip sözlü olarak güvenliği sağlamak için köylerine bazı askerleri kabul etmeleri istenir. Ve bunu kabul etmedikleri takdirde asakiri şahaniye'den bir tabur askerin gönderilerek kuvvetle devletin itaatine girmelerini mecbur edileceği söylendi. Böylelikle Nablus'a 2 kişi ile gelenlere de bu konuda bir Buyruldu gönderildi.

* Bu sırada Şuveyke ahalisi daha önce onların yardımına gelen Arapları alarak komşu olan Cit köyüne saldırıp iki kişiyi öldürürler. Buna istinaden Cit köyü ahaliside onlara karşılık vererek onları kovarlar. Şuveyke ahalisinin yardımına gelen araplar önce direnme çabalarını göndermişlersede daha sonra fesadı sakinleştirmek için gelen görevli askerlerin önünden kaçarlar. Böylece iki tarafta sakinleşip iteatlerini takdim edince askerler onların köylerine girerler. Bu hadiselerde Cit ve Şuveyke köyünde ikişer kişi ölür ve bir kaç kişi yaralanır.

* Daha sonra Deyr el Gusun, Attil ve Zinnâbe köyü ahali-lerini takdim ederler ve askerlerin köylerine girip işlerini yapmalarını kabul ederler. Böylece fesad biter ve Zinnâbe'de

yapılmış olan Suru yıktırmak için bir mimar gönderilir. Sur yıkıldıktan sonra dönülür ve daha sonra Şaarâviye el-Garbiye köyünün yaşlı şeyhlerinden birkaç kişi ve daha önceki 5 köyü yağma edilen Vadi eş-Şair'den de bir o kadar kişi toplantıda hazır bulunur. Ardından Beni Saab köylerinin yaşlıları Nablu-s'a getirilip umumi bir toplantı yapılır ve iki taraf hakkında soruşturma açılır.

* Bu mecliste Beni Saab köyü ahalisi şunları belirtir : Kendileri hiç birşey yok iken Şaarâviye el-Garbiye ve Vâdi eş-Şair ahalisinin onlara saldırdığını ve Ertah köyünü yağmalayıp Firavv köyüne girdiklerini belirtirler. Bunun üzerine Şeyh el-Ceyyûsi Firavv köyüne gelip bu köyün halkını korumak için komşu Sevarko köyünden adam toplar. Adam toplamasının nedeni düşmanı olan Kufûr Abbûş ve Firavv köylerine saldırıp yağmalaması nedeniyle idi. Kufûr bu köylerin dışında ayrıca Tulkerm köyünü de yağmalamış ve daha öncede söylediğimiz Kufûr Cemâl ile Celculiye köylerinden 8 ve Tulkerm köyünden 27 kişiyi öldürmüştür.

* Şaarâviye el-Garbiye ve Vâdi eş-Şair ahalisi ise görüşlerini şu şekilde açıklar:" İbrahim Muhammed el-Cerrar Ebu Halil, Muhammed el-Berkavi ve Derviş Tokan Sakır Araplarını getirterek onlara Beni Saab nahiyesine saldırmalarını önerirler. Fakat Sakır Arapları bu öneriyi kabul etmeyip bizim köylerimizden ikisini yağmaladılar ve onlardan korktuğumuz için onlarla bir olmak zorunda kalıp askerle birlikte bizde saldırdık ". Fakat daha sonradan özür dileyerek bu işi onlardan

korktukları için yaptıklarını söylediler. İbrahim el-Cerrar, Derviş Tokan Bey ve Muhammed el-Berkavi'nin haberlere göre Ali Tokan Bey ve adamları mutasarrıf vazifesinden azl edildiğini söylemiş ve onları kendilerine itaat etmeleri için uyarılmışlardır. Ve demişler ki birkaç gün sonra 1.000 süvarinin onlara yardıma geleceğine işaret edip onları isyana teşvik etmişlerdir. Betâ ve Rummana köylerinin akraba olmalarına rağmen köylerin yağmalanma sebebi aralarındaki ittifak nedeni ile çıkmıştır. Belâ ve Kûfur Rumman ahalisi Devlet-i Aliye'ye itaatlarını takdim edip Deyr el-Gusun halkı Muhammed el-Bar-kavi ile birlikte bu iki köyü yağmalamışlardır. Aynı şeyi Deyr el-Gusun, Şuveyke, Zinnâbe ve Attil köyü halkları da ifade ederek isyanların aynı sebepten dolayı çıktığını belir-tip ahalinin de bu olaya karıştığını söylemiştir.

* İkinci tarafı temsil eden İbrahim el-Carrar, Derviş Tokan Bey ve Muhammed el-Berkavi'ye kimi temsilci olarak seçtiklerini sorduklarında bu şahıslar cevap olarak Ali Bey Toğkanı Seçtiklerinde kendilerinden çalınan ve yağmalanan malların listesini yapmaları istenmiştir. Bu arada güvenlik sağlanmasaydı Tokan ve el-Berkavi aileleri arasındaki anlaşmazlık ve fesad tekrar başlayacaktı. Bu tutanağı meclis Uyelerinin yanı sıra Nablus ve Cinin livası kaymakamı Mahmud Abdülhadi Ailesi ile birlikte Kasım ve Ceyyûsî aileleri, Kasım Muhammed el-Carrar ve diğer aileler ile tüm gelenler imzalanmışlardır (92).

Önceki anlaşmazlık sadece bu grupların arasında munhasır

kalmayıp, bu konu gelişerek bir taraftan bu gruplar ile devlet arasında, diğer taraftan ise İngilizler ile devlet arasına sıçramış ve o bölgeye yabancı konsolosların müdahalesine yol açar. Geçişler hadisesi dolayısıyla büyük bir diplomatik kriz meydana gelecekti.

İstanbul'daki İngiliz sefaretinin 23 Nisan 1856 tarihli bildirisinde tercüman aracılığı ile sefarete şu haberin ulaştığı ifade edilmiştir: " Namık Paşa Kudüs mutasarrıfı Kamil Paşa'ya bazı yazılar göndererek, ondan Nablus'ta meydana gelen son olaylarla ilgili bazı bilgiler istemiş, ancak bu görevle mükellef olan memur, dönüşünde adı geçen mutasarrıftan ne yazılı, ne de sözlü cevap alamadığını bildirmiştir. Bu davranış bir kez daha Kamil Paşa'nın itaâtsizliğini ispat etmektedir. Kudüs'ten gelen memurun ifadesine göre Nablus bölgesinde ihtilâf devam etmekte olup Abdülhadi Ailesi ise, devletten istemiş olduğu yardım alamayınca zayıf kalmış ve bedevi kabilelerinden aldığı yardım ve destek ile Tokan'a ait bazı köylere saldırarak çocuklar dahil bir çok insanı öldürmüştür, Cebel-i Nablus'ta vuku bulan olayların nedeni ise Kamil Paşa'nın hareket ve davranışları olmuştur (93)".

Sefaretin bildirisine göre bu olayları durdurmak, hesap edilen bölgeye hakim olmak için ayrıca Namık Paşa'nın Kudüs'ten cevap alamaması üzerine gerekli tedbirlerin alınması, Mahmut Abdülhadi'nin azledilmesi, yerine valinin isteği üzerine bir Osmanlı müdürün tayin edilmesi öngörülmüştür (94). İngiliz sefiri Lord Stranford'un 6 Mayıs 1856 tarihinde Hariciye

Nezaretine gönderdiği diğer bir raporda ise, anarşinin Osmanlı devletinin birçok memleketinde yaygın olduğu ve yerli menfaatlerini tehdit ettiği ayrıca , Osmanlı devletinin himayesi altında yaşayan yabancı Ülke vatandaşlarını da tehdit ettiği vurgulanmıştır. Bunun yanısıra raporda müslümanların, hıristiyanlara hakaret etmelerine, mallarını yağma etmelerine, kiliselerini yıkmalarına, o bölgelerde bulunan konsolosluklarına ve vatandaşlarına hakaret etmelerine yer verilmiştir(95).

Raporda konsolos vekilinin Maraş'ta sancak meclisine getirilip azarlanması, Selanik'te ve Bulgaristan'da da buna benzer hadiselerin vuku bulmasına da yer verilmiştir. Rapor bu olayların Osmanlı görevlilerinin gözleri önünde cereyan ettiğini iddia ederek şu örnekleri göstermektedir: "Gelâse olayında müslümanlardan bir cemaat, bir Rum'un idam hükmünü vermiştir. Onu astıktan sonra cesedini ikiye bölmüştür. Bunun üzerine bir grup hıristiyan oraya giderek hadiseyi Osmanlı memurlarına şikayet etmişlerse de, onlar bu olayı yalanlamışlardır. Müslümanlar papazın ölümünün tabii bir ölüm olduğunu iddia ederken iki Avrupalı hekim cesedi çıkarıp, ölümün tabii değil, cinayet yoluyla meydana geldiğine dair bir rapor hazırlamışlardır. Osmanlı devleti'nden yeni usul ve Tanzimata göre oradaki güvenliği sağlamak için disiplin uygulamasını, bu suçları işleyenler ve anarşiyi yaratanlar hakkında gerekli cezanın bölgeye zaman geçirmeden gönderilecek yeterli nizamı asker, ve Osmanlı tarafından seçilen yerli memurlar tarafından verilmesini istemişlerdir. 29 N. 1273 /24

Mayıs 1873 tarihli irade-i seniye'de ise vuku bulan bu olayların resmi olmadığı ancak bunu da cezasız kalmıyacağı ifade edilmiştir (86).

Büyük bir yankı uyandıran Nablus hadisesi Nablus meclisinin 17 Za 1273/9 Temmuz 1857 tarihli tutanağında şöyle anlatılmıştır: " Nablus'a bir İngiliz Papaz gelir, aynı gün Nablus'tan yola çıkmak Uzeri iken Nablus ehalisinden bir dilsiz yoksul adamla karşılaşmıştır. Bu dilsiz adam Papazdan bir iyilik talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep karşılıksız kalınca dilsiz ısrar etmiştir. Papaz ise, tekrar reddeder ve elindeki tüfekte itmiştir. Bu arada tüfekten çıkan bir kurşun dilsizin yaralanmasına ve bir saat sonra ölümüne yol açmıştır. Bu olay neticesinde bazı cahil insanlar İngiliz Konsolosluk vekaletine ve Protestan Mektebine saldırmışlar. Bu saldırıda bazı çini ve ahşap vazoları kırarak ,bazı kitap ve eşyaları almışlardır. Bu haberin yayılması Uzerine Hükümet yetkilileri ve memleketin ileri gelenleri bazı kimseleri geri çevirerek, ellerinde bulunan çaldıkları eşyayı sahiplerine iade etmişlerdir. Hadisenin çıktığı anda bir tutanak yapılarak Kudüs eski mutasarrıfı olan Kamil Paşa'ya takdim edilmiştir. Sözün kısası bu hadise kasıtlı ve planlı olmayıp, ani bir şekilde vuku bulmuştur (87).

Kayıp ve kırılan esyanın bir listesi yapılır. Ancak biçilen değer gerçeğinden çok yüksek olmuştur. Ayrıca bu meblağın yağmaya katılan kişilerden alınması gerekmekte olup, bunun memleket ahalisi tarafından ortaklaşa ödenmesi adalet dışı-

dır, hakkani adalete aykırıdır. Cezalandırılması gereken kişiler ise bilinmemektedirler. Çünkü bu hadiseye kimin katıldığı belli değildir. Ancak bu işi yapanların cahil kimseler olması gözönünde tutularak, tüm memleket halkını cezalandırmak doğru olmaz ve birçok problem yaratabilir. Ancak bu cahillerin başkaları için örnek olmaması düşünülerek, üç veya dört kişi tutuklanıp adalet-i seniye kanunları uyarınca tedip edilmeleri için Kudüs-i Şerif'e gönderilmeleri isabet olur.

Bu şehirde işaret edilen devlet sancağının kaldırılması hakkında, daha önce büyük bir hadise olmamıştır. Çünkü memleket ve içindeki insanların hepsi Devlet-i Aliye'nin mülküdür. Böyle bir şey red edilmiştir. İrade-i Seniye böyle bir şey demiş ise, herkes bütün hallerde Devlet-i Aliye'nin itaati altındadır (98) ".

Bu meseleyi halletmek için teşebbüslere geçilmiş, 21 R 1274/9 Aralık 1857 tarihli iradede aşağıdaki kararlar alınmıştır (99) :

a - Çalınan, bozulan ve kırılan malların bedeli 55 bin kûsur kuruş olarak belirlenmiş olup, bu meblağ sahiplerine ödenmiştir.

b - Adı geçen papaz için Kudüs-U Şerif'te bir mahkeme kuruldu ve İngiltere'ye gönderilmesi kararlaştırıldı. Çünkü yapılan öldürme olayı kasıtlı olmamıştır. Katilden herhangi bir diyet istenmemiş ve olay kapanmıştır.

c - Nablus mutasarrıflığı, Kudüs mutasarrıflığından ayrılıp, doğrudan Sayda vilayetine bağlanmıştır.

d - İngiltere konsoloslunun itibarını vermek ve tamir edildikten sonra tekrar açılmasına ve indirilen İngiliz bayrağının tekrar yerine asılmasına karar verilmiştir.

e - Hadisenin gerçek suçlularını bilmeden mutasarrıfın birkaç kişiyi cezalandırma önerisi adâlete uygun görülmemiştir. Ancak gerçek suçlular yakalanınca mahkemeye verilip cezalandırılacaktır.

f- Saydâ vilâyeti hazinesinden sadaka olarak onbin kuruş ölen kişinin vârislerine ödenmesi öngörülmüştür.

g- Genel te'dib işlemi ise, bölgeye asker gönderilip, güvenliği sağlamak ve böyle bir hadisenin tekrarlanmasını önlemek şeklinde olacaktır.

Bu kararların alınması hadisenin tüm Avrupa'da abartılmış bir surette yayılması neticesinde olmuş, Osmanlı devleti ile Hristiyan Avrupa devletleri arasındaki ilişkinin korunmasını gerekli kılmıştır.

Bu olaylardan sonra 11 R. 1275/16 Ocak 1859 tarihli irâde şöyle ifade etmiştir: Mir-ilivâ izzet Paşa'nın reformları ve yanında bulunan nizâmi askerlerin sayesinde kuvvet kullanması neticesinde fesad sahipleri evlerine dönmüşler ve bundan sonra Cebel-i Nâblus'ta güvenlik sağlanmıştır. Arabistan ordusu seraskeri bu durumla ilgili bir bildiriği Bâb-ı Ali'ye takdim etmiştir (100).

Bunun yanı sıra Mahmud Abdülhâdi'nin yerine Nâblus'a kaymakam tayin edilen Ziyâ Bey bölgedeki güvenlik durumundan halkın memnun olduğunu dile getirir (101).

Bu hususu 12 Ocak 1859 tarihinde Mösyö Mor Ser Henri Bolfer'e şöyle ifade eder: İstanbul'dan çıkan emirler uyarınca Arabistan ordusu seraskerlerden bir bölüğü Dimâşk'tan Nâblus'a gönderir ve Nâblus kazası kaymakamı Mahmud Abdülhâdi'yi tutuklayarak Beyrut'a göndermesini sağlar. Ordu hiçbir direnişle karşılaşmaz. Çünkü ahali bu kaymakamdan nefret edi-

yordu. Ser asker daha sonra bu kazada birkaç yıldan beriv uku bulan olaylara iştirâk eden suçlu kişileri tutuklamak için bulunan nizâmi askere yardım etmek üzere memurlarından biri olan Hurşid Paşa'yı nizâmi olmayan bir kuvvetle Nâblus'a gönderir. Nâblus kaymakamlığına tayin edilen ve İstanbul'dan gelen Rıza Bey ise yeni görevini teslim alır (102).

Fakat görünüyor ki bu sukûnet ve güvenlik geçiciydi, Saydâ vâlisi Mehmet Hurşid Paşa 21 N. 1275/26 Mart 1859 tarihli yazılarında adı geçen Nâblus sancağı'nda güvenliğin sağlanması nizâmi askerin gönderilmesine bağlı olup, bu askerlerin daha önce gönderilmesi gerektiğini, ancak Muhammed el-Hüseyin Abdülhâdi'den fesat hareketlerine kalkmamasına dair taahhüt alındığı için askerin gönderilmesinin ertelendiğini ifade etmiştir.

Fakat adı geçen kişinin taahhüdünü yerine getirmemesi, fesat, zulüm ve kabadayılık yapması neticesinde nizâmi askerin gönderilmesi kaçınılmaz olmuştur (103).

İngiliz konsolosu Finn 14 Nisan 1856 tarihinde Kudüs'teki Kont De Melsburi'ye yazdığı mektupta şöyle açıklıyor: Cebel-i Nâblus adıyla bilinen kazadan Kudüs'e yeni döndüğümde

Abdülhâdi ailesi'nin merkezi olan Arrabe'ye saldırıya hazırlanan bir askeri güçle karşılaştım. Bu birlik 400 piyâde, 200 nizâmi süvari ve 800 tüfekliden teşebbüs ediyordu. Bunun yanı sıra uzun menzilli yarı (Bronz) iki yer topu da bulunuyordu. Tokân ve Cerrâr grubuna intisab eden çiftçiler de bu orduya katılmıştır. Bu ordu Arrâbe'nin güneyinde uç mil uzaklıkta olan bir ovaya ustlenmiştir. Arrâbe denilen bu köy komşu nahiyeye fesat kaynağı olmuştur. Daha önce de bu mektubumda Abdülhâdi'yi anlatmıştım. Bunların paraları, malları ve güçlü adamları adı geçen beldeededir. Güçlü adamlarının başında liderleri Muhammed el-Hüseyin gelmekte olup, birkaç yıl önce Trabzon'daki hapis haneden firar etmiştir. Bu birliği komuta eden miralay ve binbaşı hamlenin ana hedefinin benim mükerrer taleperini yerine getirmek ve 1856 yılı fitnesini çıkaranları tutuklamak olduğunu söylediler. Halbuki ben bu metodlara başvurulmasını istememişim, ayrıca benim isteklerimin bu hamle ile başarılı olsa bile gerçekleşmesini sanmıyorum. Ancak askeri hükümetin Abdülhâdi ailesini ceza-landırmak için birçok sebepleri vardır (104).

Devlet bu defa eski zamanlardan daha ziyade bu fesâdi ve yerli grupların başlarını kökünden yok etmeye kararlıydı. Tabii ki bu işler devletin merkezi icraatına ve yeni Tanzimat

kanunlarının uygulanmasına bağlıdır ki bu kanunlarla bütün alanlarda reform başlatılmış, bunların başında idâri işlerin düzeltilmesi timar ve iktâ'ın fesh edilmesi yer alıyordu.

Devlet bu hususta gördüğümüz gibi bölgeye büyük bir askeri güç göndermiş ve bazı asker arasında savaş meydana gelmiştir. Muhammed el-Hüseyin Abdülhâdi bu durumu istismar ederek halkı direnişe tahrik eder, kendisi de köyü olan Arrâbe'-de ve direnmeye devam eder. Mutasarrıf ve vali'ye gönderilen tüm yazılar, gasp ve yağma işlerinin hepsinin Abdülhâdi ailesi ve yandaşları Ziyâb ve Udvân aşiretlerinin yaptığını ifade ediyordu. Ancak eski kaymakam Mahmud Abdülhâdi'nin suçsuz olduğu ve istenilen taahhütler sadece Muhammed el-Hüseyin'den alındığı ifade edilir (105).

Bu yazılara göre vali, Yusuf Ziya Bey'i liva'ya kaymakam olarak gönderir. Muhammed el-Hüseyin Abdülhadi ise, yanına adı geçen Arrâbe köyünde 200 silahlı alarak, ahaliyi tehdit eder ve şikayetçilerin mahkemeye gitmelerini engeller, kendisine verilen öğütleri dinlemek bir yana dursun, problemleri arttırmaya çalışır, halkı kuvvetle etrafına toplayarak hükümete karşı gelir. Dolayısıyla kaymakam Yusuf Ziya Bey Hüseyin ile birlikte nizâmi askerlerin başında Arrâbe köyüne

giderek, köyü dört saatlik bir süreyle saldırı altında tutarlar ve kalesini kuşatırlar. Bu arada köyde bulunan direnişçilerin bir kısmını tutuklarlar, 100 kişi de firar eder. Daha sonra Abdülhâdi ailesinin isteği üzerine onlara güven sözü verilir ve askerler sabahleyin köye girerler (106).

Muhammed el-Hüseyin ise, yirmi adamıyla birlikte firar eder, fakat Devlet bu ailenin birliğinden kurtulmak için, askerler köyü çeviren suru yıkarlar, ve evlerinden çıkan ahaliyi, bu yerleri tamir ettikten sonra evlerine iade ederler. Bu savaş sırasında, asker-i Şahâniden bir yüzbaşı ölür, Uç er yaralanır. Görevli askerden ise, iki er ölür ve Uç er hafif yaralanır. Bunların dışında asker herhangi bir zarar görmemiştir (107).

İngiliz Konsolosu Finn 26 Nisan 1859 tarihinde Kont De Melsburi'ye gönderdiği mektupta Arrâbe hadiseleri hakkında şöyle diyordu: "Sizlere şunu bildirmek isterim, bu ayın 14'ünde yazdığım mektubumda zikrettiğim askeri heyetten 17 kişi büyük Arrâbe beldesine saldırarak, isyancı Abdülhâdi ailesine büyük hasar verdi, buna karşılık hükümetin hasarları azdı. Bu ailenin tüm liderleri ya öldüler veya dağıldılar, köyleri ise iki saatlik bir süreyle yağmalandı evleri ise getirilen yapı ustaları tarafından yıkıldı, ve köyle askerlerin barınması

için birkaç er kaldı. Türk Hükümeti 1840 yılında hakimiyeti eline geçirdikten beri böyle bir şiddet kullanmamıştır, dolayısıyla eğer insafınız bunu kabul etmiyorsa, şimdi özür dilemesine lüzum yoktur (108).

Bu savaştan sonra ahali(bu hadiseden dolayı) şükran ve minnetlerini takdim ettiler. Kaymakam Rıza Bey'in ifadesine göre, kendisi de ikinci süvari alayına 3 baş at vermiş, Cebel-i Nâblus'taki emir ve şeyhler de Asker-i Şahanaye 50 baş at vermişler ve sadrazamlığa bir bildiri göndererek, Arabistan ordu müşirinden gelen yazılara istinaden bu hedefleri kabul ettiğini beyan etmiştir. Bu hediyelerin kapsadığı hayvanların vasıflarını ihtiva eden listeler Havadis ve Takvim-i Vaka'i gazetelerinde yayınlanmıştır. Ayrıca bu hediyelerle ilgili 9 D. 1275/10 Haziran 1859 tarihinde bir irade çıkar (109). Bunun Uzerine hediyelerin sayısı artar 29 M. 1276/28 Ağustos 1859 tarihli iradede 131 baş at olur (110).

Vesikalar da bu güvenlikten şöyle sözeler: Bu bölgelerde sağlanan güvenlik neticesinde Kudüs-i şerif, Nâblus ve diğer yerlerden 1275/1859 yılı resmi gelirleri hakkında 9 muassal rapor gelmiştir, bu raporlar gereğinin yapılması için 23 L. 1275/25 Mayıs 1859 tarihinde maliye nezaretine havale

edilmiştir (111).

Abdülhâdi ailesinin müttefikî olan Ziyâb el-Udvan ise, askerlerin takibi karşısında Şam (Belkâ) topraklarına firar etmiş, bu hususta 14 L. 1275/17 Mayıs 1859 tarihli irade gereğince Şam valisine onlarla ilgili icraatın yapılması yazılır (112).

Ayrıca Aclûn sancagında Seyh Berekat el-Ahmed ile şeyh Buşeridi arasında eskiden beri süren sürtüşme, Şam valisinin 11 B. 1274/25 Şubat 1858 tarihli tutanağına göre kendi komutasındaki 200 piyadeden mütesekkîl bir askeri kuvvetle kolaylıkla yok edilmiştir (113).

Burada diyebiliriz ki Arrâbe'nin yıkılması Cebel-i Nâblus'ta iç savaşın sonu olmuştur. Zira ahali tarafından gelen vesikalar ve valilerin raporları eskiden olduğu gibi fesat ve şataşma hareketlerinden artık bahsetmez oldu, ve ondan sonra Nâblus kazasında emniyetli bir hayat yaygınlaşır. Bunu Finn 17 Kasım 1859 tarihinde Kudûs'te bulunan C.Rosel'e gönderdiği mektupta şöyle ifade eder: Nâblus kazasına gidenler vefallı hükûmetin ve köylerdeki nizâmî askerlerin sayesinde rahatlık ve güvenlik içinde olduklarını söylediler. Lakin askerlerin

Nablus'ta zavallı çiftçilere (İngiliz'lere yapılan zararları kaldırmak amacıyla) yaptıkları kötülüğün zararlarını görmediklerini söylediler. Ben daha önce bu hususu şikayet etmiştim (114)".

İngiliz komutanı Barfar ise Beyrut'tan İngiliz savaş bakanına 12 Kasım 1859 tarihinde gönderdiği raporda, Suriye, Lübnan ve Filistin'in durumunu vafsetmiştir. Bu komutan kurmay subaylarından bir grubu yolculuk bahanesiyle bu memleketlere göndermiş, bunların gezileriyle ilgili takdim ettikleri bilgilere dayanarak, bu komutan Dimaşk, Beyrut, Sur, Trablus, Akkâ, Hayfâ, Celil, Yafâ, Kudüs ve Nâblus'u vafsetmiş, Nâblus hakkında şöyle demiştir: "Nâblus ve Sâmile memleketleri ise, birkaç yıldan beri kabadayılık ve Türk Hükûmetine karşı ayaklanmalara sahne olmuşken, bugün 300 askerden başka bir şeyi olmayan Yusuf Ziya Bey'in idaresi altında çok güzel ve rahatlık içindedir, zira bir idareci uzun müddet hizmet ettiği Mısır hükûmeti metodunu uygulamaktadır (115)".

En-Nimer'in zikrettiğine göre de Kays ve Yemen grupları arasındaki son savaş şöyle olmuştur: Cibâre Seyhi Mustafa Bey es-Said adamlarıyla kuzeye çıkıp, Arrâbe'nin intikamını almak için 1278/1861'de Caba; Meyselun, Barkın ve Avarta'yı yağmalamış, böylece hiçbir grubun birbirinden alacağı bir intikam

kalmamış ve bu hadiseyle iç savaş ve ikta devri sona ermiştir (116).

Eğer en-Nimer'in rivayeti doğru ise, bu hadisenin küçük ve önemsiz olduğu, devletin buna müdahale etmesi için gerek olmadığı anlaşıldığı, çünkü bu hadise çıktığı yerde sona ermiştir.

C - Bu Olaylarda Avrupalı Konsolosların Rolü ve Değerlendirmeleri :

XIX. asrın kırklı ve ellili yılları Osmanlı-Avrupa ilişkileri genelinde ve özellikle Filistin sahasında yeni gelişmelere sahne olmuş, onlarca Hristiyan dini ve kültürel müesseseleri kurulmuştur (117).

Bu müesseselerin menfaatlerini korumak için bağlı oldukları yabancı devletlerin Konsolosluk kurma isteklerinde faal rolleri olmuştur (118).

Kırım savaşından sonra Avrupalı konsoslara Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü tehdit edecek her türlü işlerden uzak kalmalarına dair talimat verilmiştir. Ancak tebşir-

cilerin, hacıların, konsolosların ve araştırmacıların genel olarak Filistin hakkında yazdıkları ve topladıkları geniş bilgiler o devirde, Avrupa Kamuoyunun Avrupa'nın dışında her yerden önce mukaddes toprakların temellük hakkı kanaatını uyandırmıştır (119).

Avrupalı ve özellikle İngiliz ve Fransız konsolosların Nâblus'taki iç savaş olaylarına karışmaları, Nâblus'un 1843'-den itibaren Kudüs vilayetine tabi olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu müdahale 1864 yılına kadar sürmüş çünkü bu tarihte yeni vilayetler kanunu teşekkül etmiş ve Nâblus Şam vilayetine bağlanmıştır.

Bu araştırmamızda Avrupalı konsolosların raporuna dayanarak bazı bilgiler vermemize rağmen bu konsoloslar birçok kez yerli liderlerin ve hükümet sorumlularının hakkında gerçek dışı haberler vermişler, bazen de ahaliye dil uzatıp, onların Hristiyanlık, Musevilik ve Müslüman olmayan gruplara düşman olduklarını yazmışlardır.

Bazı raporlar Avrupalı konsolosların bu olaylara direkt ve kasıtlı karıştıklarını ispat etmiştir. Misal olarak İngiliz konsolosu Finn 1856 yılında şu haberi vermiştir: Kamil

Paşa Fransız konsolosunun desteğiyle Mahmud Abdülhâdi'yi 500 kese karşılığında kaymakam tayin edecek, Yusuf el-Cerrar'da 150 kese karşılığında Cinin'e tayin edecek, Yusuf el-Ceyyusi den büyük bir meblağ tahsil eder, ve Kasım el-Ahmed'den elli bin kuruş alır. Bunun karşılığında bütün Cimmain'i ona vadededer. Bu pazarlığın hepsi 1856 yılının Ocak ayında Kudüs'te yapılan barış toplantısında olmuştur (120).

Konsolos Mor ise, Beyrut'tan Mister Alişan'a gönderdiği 15 Şubat 1858 tarihli raporunda şöyle diyor: "Sizlere şu haberi iletmek benim için büyük bir şereftir, ben buradan Nâblus meselesini Uzerine Muşir Hürşid Paşa'ya bir mektup yazdım , Paşa bu konudaki niyetlerini bana gizli olarak bildireceğini söyleyerek ertesi gün ziyaretime geldi ve şunu anlattı: Nâblus kaymakamının emri Uzerine Beyrut'a geldiği için onu tekrar geri göndereceğim ki varır varmaz Bab-ı Ali' nin emrettiği taviz paralarını toplasın ve zarar görenlere ödesin, ayrıca İngiliz bayrağını yerine assın. Ben bu kaymakam yerine döndüğünde bu görevi yapamayacağını söylediğimde Muşir dedi ki eğer görevini yapmaz ise tavizleri kendisi ödeyecektir. Ben ona fitneyi çıkaranların tutuklanmalarının gerekli olduğunu söyledim, ayrıca ona bir bildiri sunarak, bu makama gelmek isteyen kişinin halen İstanbul'da bulunduğunu, ve

hükümetin bunun tayinini kabul etmesini istedim. Paşa da bu memur vardığında onunla Nablus'a bir grup askerin eşliğinde gideceğini söyleyerek, orada halen görevde olan kaymakamı azladeceğini ve işleri yeni kaymakama teslim edeceğini söyledi. Böylece yeni kaymakam fitneye iştirak eden herkesi tutuklayacaktır. Müşir Hürşit Paşa konuşmanın sonunda halen kaymakam olan Mahmud Abdülhâdi'yi ve bazı Nâblus liderlerini tutuklayarak İstanbul'a göndereceğini söylerse de Paşa'nın bu vaadi yerine getirip, getirmemesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur (121).

Bu rapordan İngiliz konsolosunun Kudüs mutasarrıfına yerli liderleri tutuklamak, kaymakamı azledip, yerine başkasına tayin etmek için baskı yaptığı görülmektedir. Bununla kalmayıp, Saydâ Paşası'ndan konsolosun Nâblus kaymakamlığının İngilizlerin istedikleri kişinin tayin edilmesini ihtiva eden bildirisini Bab-ı Ali'ye takdim etmesi talep edilmiştir.

Mösyö Mor Hürşid Paşa'ya gönderdiği 3 N. 1274/17 Nisan 1858 tarihli diğer bir raporda şöyle diyor: Kudüs'te bulunan İngiliz konsolosu kendisine 1856 olaylarına katılan şahısların isimlerini ihtivâ eden bir bildiri göndererek, kargaşa çıkaranların Beyrut'a getirilmesini talep ediyor. Bu listede

kadı, müftü, Muhammed Aşur ve Abdülfettah Ağa en-Nimer'in isimleri yer almaktadır. Ayrıca Hürşid Paşa'dan şehirde bu feshadın ve katliaman suçlularını cezalandırmadan bu kişilerin Nablus'a dönmelerinin yasaklanması istenmiştir. Nitekim Hürşid Paşa Mahmud Abdülhâdi'nin kaymakamlığa iade edilmeyeceğini iki ay önceki görüşmelerinde söylediğini vurguladı. Ayrıca Osmanlı Hariciye Nezâretinden bu makama Paşa'nın aday gösterildiği ve hala İstanbul'da bulunan kişinin mutasarrıf tayin edilmesini işaret ettiğini söylemiştir (122).

Hürşid Paşa konsolos Mor'un mektubuna şu cevabı verir: Sadrazam'dan gelen yazı, olay yerine vardığımız görüşü destekliyor. Yeni suçlu bulunan ahaliden 55 bin kuruş alınacak İngiltere konsolosuna ödenecek, ayrıca devletin bayrağının ilk defa olarak asılmasına yardım edilecek ki şerefi ve gururu korunsun. Daha sonra Hürşid Paşa şunu ilave ediyor: "Bu fitnenin ortaya çıkmasında adı geçen herkesi hapsedmek adâlete aykırı olduğundan, Osmanlı hükûmeti'nin yardımıyla suçları tesbit edilen kişilerin cezalandırması gerekli olup, hükûmet dilsizin varislerine onbin kuruş ödeyecek buna karşılık onu öldürmeye cesaret eden papaz (ki bu olaylara neden oldu) İngiltere'ye gönderilecek ve tekrar dönmeyecektir. Benim görevim padişahın iradesini uygulamaktır, fakat ben suçluların cezalandırılmasında şiddet ve zorlama metodlarının kullanıl-

masının ertelenmesi için emir aldım (adı geçen vezirlik yazısında belirlendiği gibi) (123)".

Cebel-i Nâblus'ta vuku bulan son olay hakkında konsolosların raporları birbirini takip etti. Mor 12 Mayıs 1858'de Kont Di Melisuri'ye gönderdiği mektupta ona Bab-ı Ali'deki İngiliz Sefirine gönderdiği ve Nâblus olaylarıyla ilgili Üç mektubun birer nüshasını ilettili. Sefere giden bu mektupların birincisi Mayıs ayının birinde, ikincisi ayın 7'sinde, Üçüncüsü ise, ayın 11'inde gönderilmiştir (124).

Konsolos Finn Eylül 1858'de Kudüs'teki Konsolos Kont Di Meliburi'ye şunları açıklamıştır: Paşa döndükten sonra Gazze'nin güneyinde bulunan Tabbâha arapları ile büyük bir savaş meydana gelir, her iki tarafında hasarları büyük derecede olup, Arkalân ovasında bulunan Beni Sahar ile Tabariye'nin kuzeyinde bulunan Henâdi kabilesi Nâblus'a saldırarak Abdülhâdi ailesinin yanında yer alır. Bu çatışmalarda Türk hükümeti tarafından Nâblus'un ve diğer küçük şehirlerin idaresini elinde tutar Abdülhâdi ailesi yenilgiye uğradı. Bu hadiseler bizden 35 mil uzakta cereyan ettiği halde biz bugüne kadar bu hususta herhangi bir bilgi alamadık, ancak bu hadisenin sebebinin Nâblus'un ve nahiyelerinin Beyrut vilayetine ilhak edilmesin-

den kaynaklandığı bellidir. Bu ilhak bu kazaya giden yolcularıda rahatsız edecektir (125).

Finn, 19 Ekim 1859 tarihli diğer bir mektupla da şöyle ilave ediyor: Filistin'de bulunan bedevi kabileler arasında alevlenen yeni çatışmaları her iki taraftan beklediğimiz intikamları takip etti. Bu savaşta Beni Sahab meşhur lideri Şeyh Rebâh'ı kaybeder, sakatlanan bir grup kadına develer üzerinde Urdun nehrinin doğu tarafındaki Araplara gönderirler ki Kabileleri ile onları ittifaklar davet etsinler. Zaferi kazanan Udvan ve Abdülhâdi aileleri ise, zaferlerini devam ettirerek Nâblus kazasının dışına kadar, ve Yafa yakınlarındaki köyün sürülerini yağma ederler. Bu çok garip bir hadisedir. Çünkü Udvan kabilesinin bu defaki kadar sahil şehirlerine yaklaştığı görülmemiştir (126).

Kont Di Melsburi'de Finn'e gönderdiği 27 Ekim 1859 tarihini cevabında, daha önce de konsolos Mor'a bildirdiği gibi Nâblus kazasının birkaç köyünde yaşayan Hristiyan ailelerinin hakaret gördüğünü, askeri komutan Tahir Paşa'nın ulaşmasından önce de yağmalandığını iddia etmiş Zebâi'de ve kufir köyleri (bütün sakinleri Hristiyan olup, birincisinde küçük bir tapınak vardır) temelden yıkılmış, erkek ve kadınları ça-

linmiştir, Uzerlerindeki gömlekler alınmıştır. Bunları yapanların sertlikle bilinen Tobas ve Kabâtye ahalisi olduğunu ve hiçbir askeri güç tarafından bir cezaya maruz kalmadıklarının sözlerini eklemiştir. Osmanlı idaresinin kargaşacıların lideri olduğu için bir şey yapmadığını söylemeye lüzum yoktur. Daha sonra Tahir Paşa şehre vardığında bu güzel mevsimde hanlarda kalmak yerine bir evde kalmak ister, ve Rum kâhin'nin kendisi yok iken evinde kalır, ve kâhin'in kış zahiresi olarak topladığı hububata ve yağa el koyar. Askerleri ise, ellerini hiçbir şeye sürmezler, çünkü sahiplerinin hükümete şikayet etmelerini tahmin ediyorlardır. Ancak şehrin müslümanlarının buğday, arpa, mercimek ve yağı birbirine karıştırıp hepsini sokağa dökerler. İşte bu iş benim 1856'daki Nâblus kargaşasının Hristiyanlara olan nefret ruhundan kaynaklanmasıyla ilgili kanaatimi doğruladı. Belki de komutan indiği Kâhinin evinde olan bitenleri itiraf eder. Ben soruyorum nasıl onu tanımaz halbuki benimle görüştü. Çünkü ben Hristiyanın ve suçları onun üzerine atmakta endişe ediyorlar, ve kendisi de bu işi yapanların cezalandırılmasında şiddet yollarını kullanmasından endişe ediyor.

Son olarak Filistin'de bulunan Hristiyanların şikayetlerini sizlere iletmekten şeref duyuyorum, zira durumları Rus

Harbi sona erdikten beri 1831'de olduğundan daha da kötü olmuştur (127).

Burada görüyoruz ki özellikle İngilizler Kudüs'te 1839'da İngiliz konsoloslğunun kurulmasından sonra, iç savaş sırasında Nâblus'un iç işlerinde büyük bir rol oynamışlardır. Surtuşme taraflarını teşkil eden Tokân, Abdülhâdi ve Kasım ailelerinden Tokân'ın İngiliz yandaşı, Abdülhâdi ve Kasım'ın ise Fransız yandaşı olarak biliniyordu. İngilizlerin 1843 yılında Ahmet en-Nimer Ağa'yı (o zaman Abdülhâdi'nin mütefikiydi) Kıbrıs'tan daha uzak bölgeleri sürgün etme teşebbüsü bu görüşü destekler. Ayrıca 1851 tarihi tutanakta Tokân ailesi demişler ki eğer Nâblus halkını hepsini keserler, mallarını ve erzaklarını yağmalarlarsa da devlet-i Aliye'de korkmazlar çünkü İngilizlerle iyi ilişkileri vardır. Bunun yanı sıra Devlet-i Aliye'nin izni olmadan bir Hristiyan okulu açmaları, bu hadiselerde İngilizlerin parmağının olduğunu ve onların esas tahrikçi olup sanki surtüşme taraflarından biri olmalarını gösteriyor. Bunun üzerine devlet 1852'de bir irade çıkartarak İngilizlerin yaydığı Osmanlı memurlarının halka zulüm ve hakaret ettikleri, liderlerden rüşvet aldıkları yolundaki söylentileri soruşturmuştur.

Ancak bu müdahale 1856 olaylarından önce büyük ölçüde

değildir, fakat İngilizler bu hadiseleri bir bahane ederek Osmanlı Devleti himayesinde bu bölgede yaşayan yabancıların can güvenliklerinin kalmadığını iddia ederler. Ayrıca Müslümanlar tarafından Hristiyanlara yapılan hakaret, mallarının yağmalanması, kiliselerinin yıkılması ve birçok yerde yabancı konsolosluklara hakaret edilmesinin sebebinin Müslümanların Hristiyanlara karşı olan nefretlerinin olduğunu savunurlar.

İngiliz gayri Müslimlerin tanzimat kanunlarından daha çok kazanç sağlayabilmesi için bu hadiseleri dini sürtüşmeye dönüştürmeye teşebbüs ettiler. Ayrıca bu metodlarla ve halk ile Osmanlı hükümeti arasındaki iç hadiseleri fırsat bilerek bölgeye siyasi egemenliklerini arttırmaya çalıştılar.

Yukarıda takdim ettiğimiz raporlar, bölgede en güçlü olan İngilizlerin Hristiyan dini duygusunu ve bölgede Osmanlı Devleti'nin askeri varlığını istismâr ederek Müslümanlar ve liderleri arasında daha çok öldürme ve kargaşa eylemlerini arttırma teşebbüsüne geçtiklerinin en büyük delilidir: İngilizlerin bazı raporlarında (özellikle son raporda) gerçeğe aykırı bilgiler zikredilmektedir. Meselâ, iddiâ ediyorlar ki Müslümanlar Hristiyanları öldürdüler ve yurtsuz bıraktılar,

mâbetlerini ve köylerini yıktılar, halbuki o sırada devlet Cebel-i Nâblus bölgesine tam bir şekilde hakim olmuş, iç savaş sona ermiş, devlet emniyet ve güvenliği sağlanmış bulunuyordu. Bu gerçek dışı iddiâları arttıran bir haberde İngiliz konsolosunun kargaşayı bastıran Osmanlı askeri komutanının isyancıların lideri olmakla suçlamasıdır. Ayrıca elimize geçen Osmanlı vesikalarında İngiliz konsoloslarının raporlarında zikrettikleri bazı suçlamalara yakında veya uzaktan herhangi bir işaret göremedik, halbuki Osmanlı vesikaları müfassal bilgi kaynağıdır, çünkü devletin memleket idaresinde uyguladığı politika uyarınca, özellikle tanzimattan sonra uyguladığı merkezîyetçi politika gereğince bu vesikalar muhtelif yerlerden geliyordu.

D- İç Savaştan Sonraki Devir : 1860-1918

1859 yılı baharında Abdülhâdi ailesinin kalesi olan Arrâbe'nin yıkılması, liderlerinin yurtsuz kalması, ve memlekette iç savaşın sona ermesinden sonra, sürtüşmenin her iki tarafına mensup Cebel-i Nâblus liderleri kendilerine âit olan yerli hâkimîyetin sona ereceğini, tüm yaşayış taviziyle ilgili 1856'da çıkarılan tanzimat kanunlarına göre uygulanacağını

devlet tarafından ciddi olarak düşünöldüğünü idrâk etmişlerdir.

Tabii ki bölgede mütesellimlik ve mutasarrıflık makamı için rekabet halini alan sürtüşmenin temel unsurları feshedilmiş ve memleket halkının dışından yabancı mutasarrıflar tayin edilmiş, ayrıca bu liderlerin zenginlik kaynağı olan iktâ, iltizâm ve timarlar feshedilmiş, yerine vergi sistemi konulmuş, bununyanısıra iç güvenliği yerli sipahilik idi feshedilmiş, yerine nizâmî ordu ve hükümet kuvvetleri kurulmuştur.

Yerli liderler bu değışikliğin ellerinden herşeyi alacağını idrâki içinde oldukları için, yeni yollar bulmaya çalışmışlar ki özellikle halk arasında iktisadi ve ictimâî yerlerini korusunlar, ve devlete karşı olan borçlarını yerine getirsinler özellikle vergi, mâli ve askerlik konularındadır.

Osmanlı idaresi bölgede ve tüm memlekette 1859 yılından beri askeri ve idari işleri elinde tutmuş, şehirlere indirdiği askeri birlikler ve köylere gönderdiği askerler bunun en iyi işâretidir. Böylece yerli liderler devri kesin surette sona ermiştir.

Yerli liderlerin mensup oldukları âilelerin çoğu yeni siyâsi, idâri ve iktisâdi merkezler kurup, yeni devirde de nüfuzunu güçlendirmeye çalışmıştır. Bu hususta aileler faaliyet merkezlerini şehirlere nakletmek zorunda kaldılar, ve oralarda kurulan idâri meclislerde kendilerine bir yer aramaya başladılar, özellikle idâre ve belediye meclisleri, mahkemeler ve muhtelif komitelerde.

Böylece genel olarak Filistin'deki ictimâi ve siyâsi nüfuz hızlı bir şekilde yerli liderlerin koltuklarından şehir meclislerine intikâl etmiş, Kudüs ve Nâblus birinci derecede idâri merkez haline gelmiştir. Bunun yanısıra şehre yönelmek gerekli olmuştur. Çünkü iltizam vermek idâre meclislerinin yetkisinde olmuş, artık kasaba ve nâhiye şeyhleri de şehrin ileri gelenleri ile birlikte bu iktisadi kazanç için şehre yığılmaya başlamıştır.

Bu değişiklik sırf siyâsi ve idâri temel üzerine değil birinci derecede iktisâdi mantık üzerine kurulmuştur. Nüfuz, yetki ve dağlardaki iktisadi gelir için vuku bulan yerli savaşın altmışlı ve yetmişli yıllardan beri sona ermesi neticesinde ürün merkezleri birinci derecede ovalara intikâl etmiş

ve şehir merkezlerinde en iyi iktisâdi imkânlar açılmıştır.

Genel olarak Nâblus'un durumu hakkında, özel olarak da sahte mühürler konusunda soruşturma yapmak için devlet tarafından gönderilen Ahmed Said 28 RA. 1279/24 Ekim 1862 tarihinde, yani savaşın bitmesinden üç yıl sonra yazdığı geniş raporda gördüklerini şöyle anlatmıştır (128). "Nâblus'a 21 Rabiülevvel günü vardım. Görevim Nâblus'ta kaymakam Ahmed Hilmi meselesini ve diğer halkın ve fakirlerin durum ve güvenliklerini soruşturmaktı. Tutanağa imza atan meşhur kimselelere gittim, ve rapoda neler yazıldığını sordum, hiç bir şeyden haberleri olmadığını söylediler. Ancak ellerindeki mühürlerle tutanağa basılan mühürleri karşılaştırdınca bunların benzemediği ortaya çıktı. Bunun üzerine tutanağa imza atan 40-50 kişiyi topladım ve Ali Tokân'ın evinde görüştük. Bunların hepsi devletin ve adaletin rızasına aykırı bir şeyin hasıl olmadığını ve kaymakam Ahmed Hilmi Efendi'nin vazifesini mükemmel bir şekilde yaptığını ve onun hakkında yazılanların doğru olmadığını ifade ettiler. Benim gördüğüm bundan ibârettir".

Ahmet Said şöyle ilâve ediyor: "Cebel-i Nâblus dört fırkaya bölünmüştür. Bunları Abdülhâdi, Tokân; Cerrâroğulları ve Nimerzâde fırkalarıdır. Bu fırkalardan Nimer ailesinin hâlen yerli idâreyle hiçbir ilişkileri yoktur ve kendi hal-

lerinde duruyorlar. Ceraroğulları ise, Nâblus'un dışında olup, onlarında yerli idâreyle ilişkileri yoktur. Abdülhâdi ve Tokân âileleri ise, özellikle Mısır devrinden kalan büyükleri çok nüfuz kazanmışlar ve istediklerini yapmışlardır. Bu nedenle onlar idâreyi ele geçirmek için bir dakikayı bile kaçırmazlar ve bu yolda her türlü metodu kullanırlar ve hiç uzak değil ki bazı kabilelerin kalan kur'âyı yapmamalarında onların parmağı vardır".

Ziya Bey Nâblus'a kaymakam olduğu zaman Tokân ailesinin tarafını tutmuş, Abdülhâdi ailesini ezmiş, bir kısmını sürgün etmiş diğer bir kısmı da yurdundan firar etmiştir. Fakat Ziya Bey devlet tarafından çıkarılan af gereğince onları evlerine geri getirmiş ve haklarını iade etmiştir. Bu iki fırka devemli birbirine karşı olup ve her biri devlet tarafından daha çok iltifat kazanmak istiyordu, ve bu iki ailenin arasını bulmak zor olduğu için, Hilmi Bey de bu yolu seçmiştir.

Ancak Muhammed el-Hüseyn Abdülhâdi ki, âilesinin en eski adamdır, Akkâ ve Nâblus'ta kaymakamlık yapmış, hükümet işlerinde şöhret kazanmış, hâlen şehir meclisi Uyesidir, söz sahibidir, özellikle Ziya Bey zamanında ezik durumdaydı, çünkü Tokân ailesi birinci derecedeydi.

Bugün Abdülhâdi çaba harcıyor, Tokân ailesi de onu ezmek için, ve Ziyâ Bey zamanında olduğu gibi nüfuzunun artması

için Çaba harcıyor. Nâblus müftüsü şeyh Selân Efendi Hilmi Efendi aleyhinde fetvâ çıkarmıştır. Çünkü bu şeyh Ziyâ Bey'i destekliyordu. Bunun tersine Hilmi Efendi'ye karşı hiç bir şikâyet olmamıştır, özellikle bir şahıs veya iki şahıstan ibaret bu tabakadan, bunların tüm şikayetleri Muhammed el-Hüseyin Abdülhâdi ile Ahmet el-Kasım'dandır. Fakat bu sahte arzual Ziyâ Bey'in bilgisiyle İstanbul'a gönderme ihtimali uzak değildir. Ne varki adı geçen şeyh Salah'a karşı açık veya gizli olarak Hilmi Efendi tarafından herhangi bir şikayet yoktur. Fakat deniliyor ki gizli olarak İstanbul'a gönderilen raporun belki şeyh Salah'ın, Ali Bey Tokân'ın ve Ziyâ Bey'in bilgili içinde olmuştur.

Muhammed el-Hüseyin hakkında ise, madem ki sözü bu dereceye kadar getirdik, diğer tarafların menfaatlerine zararlı olur, gizlice de bir söyleniyor, Nakib ve Ahmed el-kasım hakkında hiçbir şikayet olmamıştır. Muhim olan bu ailelerin hepsi Nâblus'tan kopmuş, ancak dedikodular bitmemiş aralarında eşitliği bulmak veya nüfuslarını azaltmak veya onları vazifelerde istindam etmek kolay değildir (129)".

Yukarıdaki bu rapor, Nâblus ahalisinin 15 Z. 1278/14 Mayıs 1862 tarihinde kaymakam Hilmi Efendi ve muavinleri Muhammed el-Hüseyin Abdülhâdi ile Ahmed Efendi el-Kasım'ın

aleyhinde takdim ettikleri arzuhal Uzerine hazırlanmıştır. Ahalinin raporunda şöyle denilmiştir: "Miri mevsime kadar çiftçiler borç olarak mali meblağlar veriyorlardı. Nâblus ve Cinin sancağı kaymakamı kethadası gelince sürgün olan Muhammed el-Hüseyin Abdülhâdi'yi ve Ahmed Efendi el-Kasım'ı Nâblus'a getirir. Hilmi Efendi bu muvazzaf askerlerden teşekkül eden yardımcıları aracılığıyla ahaliye zulüm ediyordu ve onların yağmalıyordu. Hilmi Bey muvazzaf askerleri ve barışı bozanların başına adı geçen yardımcılarının akrabalarını yerleştirmiş ve herhangi bir köyden bunlar hakkında bir şikayetçi olduğunda onu Nâblus'a getirtip, demire bağlayıp faizle suçlayıp hapse atıyorlardı, bu kişi ancak büyük bir meblağ ödediği taktirde hapishaneden kurtulabiliyordu. Muhammed Efendi el-Hüseyin ile Ahmet el-Kasım ise, 500 süvariye bulan bir hırsız aşiretine sahip olup Habbaziye'ye intisab ederler. Biz korumak için bölükbaşından bazı muvazzaf asker talep ettiğimizde Hilmi Efendi belli miktarda dirhemleri almadan bunu kabul etmiyor, bunun yanı sıra süvarilerinden biz aldıkları bahşiş malumdur. Ayrıca şehirde bulunan nakibü'l-Eşrâf bunların yaptıkları kötü işleri uygun bulmakta, müslümanların vakıf mallarına ve camii vakıflarına ait bütün dükkanlara, hamamlara ve bahçelere el koyup, gelirlerini kendi hesabına kullanıyor (130).

Ahali Hilmi Efendi'nin yaptıklarına bir misal olarak şunu gösteriyorlar: Bu adam karpuz satıcılarına kaymakamın emri üzerine belli bir handa karpuzlarını satabileceklerini şart koşuyor, bunun karşılığında hergün 500 kuruş alıyor, ve durum 4 ay süren karpuz mevsimi boyunca devam ediyor. Bir Cemaat Sayda valisi Ahmed el-'Azım Paşa'ya durumu şikayet için gittiğinde, paşa onları tutukluyor ve Nablus'a Hilmi Bey'e iade ediyor, kaymakam Hilmi Bey ise, onları dövüp, aylarca hapse atıyor. Biz duru-munuzu yüce padişahımıza şikayet ediyoruz, biz itaatkar, miri malı ödeyen ve Kurd çeken bir halkız. Ayrıca biz Devlet-i Aliye'nin tüm isteklerini yerine getiririz, aramızda adakti icra etsin, duamız adalet ve padişaha'dır. Bu tutanağa 77 şahıs imza atmış, bunlar arasında imam, müderris, âlim, tüccar, bulunmakta olup, Tokan ailesinde 8 kişi, Nimer ailesinde 5 kişi ve Musa Cerrar'da imza atanlar arasındadır (131).

Yukarıdaki olaylardan görüldüğü ki silahlı çatışmanın sona ermesi, ve yerli idarenin devlet tarafından resmen kaldırılmasını takip eden ilk beş yıl, daha önceki iç savaşta Tokan - Abdülhadi ailelerinin temsil ettiği iki ana grup arasında idari-iktisadi bir mücadeleye sahne olmuştur. Bunun nedeni ise, kaymakam Ziya Bey'in Tokan ailesi tarafına meyil etmesi, dolayısıyla aleyhinde Abdülhadi başkanlığında halkın şikayet etmesi neticesinde yapılan soruşturmadan sonra azledilmesi olmuştur.

Bilindiği gibi bu şikayetler neticesinde Ziya Bey için

Nablus mahalli meclis'te, Sayda vilayet meclisinde ve Istanbul Velâ meclisinde soruşturma ve mahkeme celseleri düzenlenmiş, ve şu suçlarla itham edilmiştir (132):

1- Beni Saab kazası müdürü Şeyh el-Cuyyusi'den, vadi eş-Şair el-Garbi kazası müdürü Muhammed Ağa'dan rüşvet almış ayrıca diğerlerinden 6 rüşvet almıştır ve bu rüşvetler 140 no'lu maddeye göre şöyle tertip edilmiştir:

- Arrabe Karyesi ahâlisinden nâm kimseden almış olduğu bir re's kısrak;
- Süvari Zabtiye neferatından Abdülfettah'dan ahz olduğu bir re's tay;
- Tubas nâm ahâlisinden rüşvet tarikiyle aldığı beygir (esb);
- Calûd karyesi ahalisinden Kasım Muhammed el-Nasır'dan Cerime olarak me'huz olan üç bin kuruş;
- Beni Saab kazası müdürü Şeyh Yusuf el-Ceyyûsi'nin rüşvet olarak verdiği bir re's kısrak ile yüz adet mecidiye altını;
- Vadi eş-Şair el-Garbi kazası müdürü Muhammed Ağa'nın gönderdiği bir siyah köle ile yüzyirmi riyal maddeleri olup.

2- Ziya Bey'in gösterdiği savunma Uzerlerinin kabul edilmemesi, çünkü Ebû Bekir'den kısrak aldığı anda adı geçen meclis üyelerinden birinin şahitliğini kabul etmemiş ve bunun alışılmış birşey olduğunu söyliyerek kısrakın Sakır Arapları Şeyhi tarafından gönderildiğini söylemiş, ve bunun alınmasının da bir zaruret olduğunu vurgulayarak, bunun doğruluğuna dair Hacı Asâd Tahir'i, Cevheri Zâde Numan'ı ve Tokanzade Numan'ı şahit göstermiştir. Tay ise, Abdülfet-

tah'tan aldığını, daha sonra azledilip mahkemelik olunca fiatını ödeyemez duruma geldiğini söyleyerek, davanın bu nedenle açıldığını ve tayı hükümetin bilgisiyle iade ettiğini ifade etmiştir. Tubas köyünde rüşvet olarak aldığı beygirle ilgili olarak da, bunun muhtar tarafından gönderildiğini, kendisine gelmediğini çünkü çetelerin biri buna el koyup aldığını ifade eder. Muhammed el-Nasır'ın ödediği 400 kuruş ise, bir öldürme konusuyla ilgili bir barış anlaşması olduğunu, diğer 500 kuruşun ise, hükümetin şer'i harcı olan 16 bin kuruştan bir kısmı olduğunu, bunun da harc tahsilinde alışılmış olduğunu ifade eder. Beni Saab kazası müdüründen ve Vâdi eş-Şair el-Garbi müdüründen aldığına dair suçlamanın doğru olmadığını söyler, kısırak ile köle ise, daha önce kendisine takdim edildiğini ve bunları iade ettiğini savunur (133).

Mahkeme kararında Ziya Bey'in özerleri kabul edilebilirdi, ancak kısırak ve köleyle ilgili özürleri reddedilir çünkü rüşvet olduğu saptanmıştır. Ayrıca Muhammed Ağa ve Yusuf el-Ceyyûsi'nin bunları rüşvet olarak takdim olarak takdim ettikleri ispat edilmiştir. Kanunname cezasının 164 nolu maddesine göre şu hüküm yer almaktadır: Rütbesi ne olursa olsun her kim vazife sırasında rüşvet alırsa. Rüşvetin bedeli sahibine iade edilir, kendisi de ceza öder, ya hapsedilir veya 141 nolu maddeye göre te'dibi ceza olarak altı yıllık bir süre için görevden atılır. Geçeci olarak Kale-i Bend'e verilmesi kararlaştırıldı. Bu duruşmaların sonucunda Ziya Bey Güzel Hisar'a

Muhammed Ağa Maras'a ve Yusuf el-Ceyyûsi Edirne'ye altı yıllık bir süre için sürgün edilir, ayrıca mâliye nezâretinin ve sayda vilâyeti müşiri'nin kararlaştırdığı para cezası da ilâve edilir. Bu hususla ilgili olarak 9 M. 1279 / 7 Temmuz 1862 tarihinde bir irâde çıkarılır (134).

Ziya Bey'in halefi Hilmi Bey ise, tahsil işlerinde şüpheli davranışlarından dolayı azledilir, yerine Haluk Paşa tayin edilir. Çünkü tecrübe ve güven ehli olup, hizmetlerinden dolayı 3 C. 1280/ tarihinde paşalık rütbesine nâil olmuştur (135).

Nâblus iç savaşın sona ermesinden I.dünya savaşına sonuna kadar hiç bir silahlı çatışmaya sahne olmayıp ancak idâri görevleri için mücadele alanı olmuştur. Bunun yanında bir tarafta rüşvetler diğer taraftan bazı idarecilere baskılar kanunî sürelerini doldurmayan bazı mutasarrıfların azline yol açmıştır. Lakin bazıları nazâhatleri sayesinde bir yıldan fazla vazifelerinde kalebilmişler. Her iki halde de zarar gören tek kişinin yine çiftçi olduğu anlaşıyor. Çünkü onlar tarafından büyük zulüm ve baskı altındaydılar.

1914'den 1918'e kadar süren I.dünya savaşının başlaması ile Nâblus diğer Filistin bölgeleri gibi iktisâdi yıkıntı, açlık, kötü sağlık ve içtimâî durum içine girer, ki bunları kendilerine her bölümlerde göstermiştik. Bu durum böyle devam eder, ta Osmanlı hakimiyetinden çıkar, 20 Eylül 1918'de İngiliz işgâli altına girer, bu siyasi gelişme Osmanlılarla İngilizler arasında meydana gelen savaşlardan sonra ortaya çıkar,

bu savaşlara (Nâblus Meydan Muharebesi) adı verilir, Bu savaşlar kahramanlık örneği olan Makdunya efsanesini hatırlatmaktadır (136).

V. Bölüm Ait Dipnotlar

- (1) Schölch, Tahavvulat, s.247.
- (2) Sicil X,1,2,27,126
- (3) a.g.sicil,s.283
- (4) Avrupalı diplomatlar Cebel-i Lübnan'ın o devirde acımasız iktâi durumun 1860 devriminin sebeplerinden biri olduğuna işaret ederler: Bkz : Nimer,a.g.e., I, 284, 286, Schölch, s.252.
- (5) Schölch, Tahavvulat, s.246.
- (6) Nimer,a.g.e., I, 265.
- (7) BOA, Ir.M.Vala,,nr.680.
- (8) En-Nimer bu konuya asla değinmemiştir. a.g.İrade.
- (9) BOA, Ir. M. Vala, nr. 978.
- (10) En-Nimer bu af konusuna da değinmemiş, sadece vasiyetlerin ölümden sonra âilesine iyi bakılsın diye gönderildiğini zikreder. a.g. İrade. Nimer,a.g.e., I, 266.
- (11) a.g. İrade.
- (12) Sicil X. 126.
- (13) Nimer,a.g.e., I, 268.
- (14) Bu ilk defadır anlaşmazlık taraflarının birinin hasmının idaresinden halkın razı olmasını itiraf ediyor, halbuki gelenekte hasımlar halkın diğer taraftan nefret ettiğini dile getirir. mutasarrıflara ve vâililere gönderilen yazılarda ve arzuhalde böyle görülmüştür.
- (15) BOA, İrade Dahiliye, nr.2263.
- (16) a.g. İrade.
- (17) a.g. İrade.
- (18) a.g. İrade.
- (19) BOA, İrade Dahiliye, nr.4935.
- (20) Hacı Muhammed âilesinin diğer bir kısmı Abdülhadi âilesinin tarafında yer almıştır. BOA. Ir.Dahiliye,nr.2263.
- (21) Nimer âilesinin aslında Abdülhadi âilesinin yanında yer almalarına rağmen bu defa Tokan ailesi ve mütteliklerinin yanında yer aldıklarını görüyoruz. Bu durum en-Nimer'in şu sözlerine sebep olmuştur: Abdulfettah Ağa Cerrâr ve Ahbülhadi âileleri arasındaki ihtilâfi gidermek için çaba harcamış ve Cerrâr âilesinin tarafını tutmuş, daha sonra yön değiştirerek Abdülhadi âilesine yardım etmiş, böylece fitne kapısı açılmış ve bütün Nâblusta iç savaş belirtileri görülmüştür. Bkz. Nimer,a.g.e., I, 275.
- (22) a.g. İrade.
- (23) BOA, Ir. Dahiliye, nr.2295.
- (24) a.g. İrade
- (25) BOA, İrade Dahiliye, nr.2290,7917 .
- (26) Sicil, X, 231.
- (27) a.g.sicil, s.269
- (28) BOA, Cevdet Askeriye, nr.4394.
- (29) BOA, Ir.M.Vala, nr.5195.
- (30) BOA, Ir.Dahiliye, nr.13964.
- (31) a.g. İrade.
- (32) BOA, Ir.Dahiliye,nr.2263.

- (33) a.g. irade.
- (34) BOA,ir. Dahiliye, nr.14609.
- (35) a.g.irade.
- (36) a.g.irade.
- (37) a.g.irade.
- (38) BOA.ir. Dahiliye, nr.14378.
- (39) BOA.ir. Dahiliye, nr.14396, 14609
- (40) BOA.ir. Dahiliye, nr.14609
- (41) a.g.irade.
- (42) BOA.ir. Dahiliye, nr.14556.
- (43) BOA.ir. Dahiliye, nr.14609
- (44) BOA.ir. Dahiliye, nr.14671.
- (45) BOA.ir. Dahiliye, nr.14759,
- (46) BOA.ir. M.Vala, nr.7631, 9482.
- (47) BOA.ir. M.Vala, nr.8256.
- (48) BOA,ir. M.Vala, nr.8356.
- (49) BOA,ir. M.Vala, nr.10850.
- (50) BOA.ir. M.Vala, nr.7631
- (51) BOA.ir. M.Vala, 7819.
- (52) a.g.irade.
- (53) BOA.ir. M.Vala, nr. 9972
- (54) BOA.ir. M.Vala, nr.9462.
- (55) BOA.ir. M.Vala, nr.9972.
- (56) BOA.ir. M.Vala, nr.9462.
- (57) Schölch, Tahavvulat, s.248-249
- (58) a.g.e., s.249.
- (59) Nimer,a.g.e., I, 227, 304; Finn, String Times, I, 339 II,197.
- (60) ir. M. Mahsus, nr.173.
- (61) a.g. irade.
- (62) a.g. irade.
- (63) a.g. irade.
- (64) a.g. irade.
- (65) a.g. irade.
- (66) a.g. irade.
- (67) a.g. irade.
- (68) a.g. irade.
- (69) a.g. irade.
- (70) a.g. irade.
- (71) a.g. irade.
- (72) Finn, String Times, I,296, II,9,11; Schölch, Tahavvulat, s.253.
- (73) Finn, String Times, I, 240; Nimer,a.g.e.,I, 279
- (74) BOA, ir.Dahiliye, nr.21140.
- (75) BOA, ir.M.Vala, nr.680.
- (76) a.g. irade.
- (77) a.g. irade.
- (78) a.g. irade.
- (79) a.g. irade.
- (80) a.g. irade.
- (81) a.g. irade.
- (82) a.g. irade.

- (83) İngiliz Konsolosu Finn 14/3/1356 tarihinde Londra'ya bir liste göndererek Kudüs mutasarrıfının Nâblus'ta olduğu sıradaki yağmada ölen 42 erkek, 3 kadın ve 3 çocuğun ismini bildirmiştir. Ayrıca 35 kişinin de yaralandığını ilâve etmiştir. Bkz. Schölch, s.256 nr.638
- (84) BOA,ır. Dahiliye, nr.22597.
- (85) a.g. İrade.
- (86) a.g. İrade.
- (87) a.g. İrade.
- (88) a.g. İrade.
- (89) a.g. İrade.
- (90) BOA,ır. M. Vala, 15368.
- (91) BOA,ır.Dahiliye, nr.22597.
- (92) a.g. İrade.
- (93) BOA,ır. M. Mahsus, nr.287.
- (94) a.g. İrade.
- (95) a.g. İrade.
- (96) a.g. İrade.
- (97) BOA, ır. M. Vala,nr. 463.
- (98) a.g. İrade.
- (99) a.g. İrade.
- (100) ır. Dahiliye, nr.27620.
- (101) ır. Dahiliye, nr.28893.
- (102) Filip el-Hâzin, el-Muharrarat ed-Devliye, I,354.
- (103) ır. Dahiliye nr.28545
- (104) Filip el-Hâzin, a.g.e., I, nr.358
- (105) a.g. İrade.
- (106) a.g. İrade.
- (107) a.g. İrade.
- (108) Filip el-Hâzin, a.g.e., I, 360.
- (109) BOA,ır. Dahiliye, nr.28893
- (110) BOA,ır. Dahiliye, nr.29109
- (111) BOA,ır. Dahiliye, nr.28592
- (112) BOA,ır. Dahiliye, nr.28545
- (113) BOA,ır. Dahiliye, nr.26417
- (114) Filip el-Hâzin, a.g.e., I, 382
- (115) a.g.e., III, 294-295
- (116) Nimer,a.g.e., I,304
- (117) Walid Al-Arid, a.g.e., I. ve II. Bölüm
- (118) A.L. Tibâwî, British interets in Palestine 1800-1901, a.mlf, Astudy of Religious and Education Enterprise, London 1961 s.2, 27, 34 vs.
- (119) Schölch, Tahavvullat, s.59-92; Tıbawî, a.g.e.,
- (120) Schölch, a.g.e., s.256.
- (121) Filip el-Hâzin, a.g.e., I. 294-295
- (122) a.g.e., I, 299-300.
- (123) a.g.e., I, 300-301.
- (124) a.g.e., I, 302-303.
- (125) a.g.e., I, 335.
- (126) a.g.e., I, 366.
- (127) a.g.e., I. 45-346.
- (128) BOA,ır. M. Vala, nr.21650.

- (129) a.g. irade.
- (130) a.g. irade.
- (131) a.g. irade.
- (132) BOA,ır. M. Vala, nr.21192.
- (133) a.g. irade.
- (134) a.g. irade.
- (135) ır. M. Vala, nr.22293
- (136) Bu savaşlar ile ilgili geniş bilgi için Bkz: M. Larşer, Büyük Harb'de Türk Harbi (çev. Mehmed Nihad), c.II, İstanbul 1928, s.222, 224-225.

ALTINCI BÖLÜMEKONOMİK DURUM

Girişte de gördüğümüz gibi Nablus, ova, dağ ve basık yerlerden teşekkül eden değişik iklimlere sahip bir yerdir. Bu özellik, Nablus'un ekonomik durumunu, özellikle tarım ve bundan doğan yerli imalatını, iç ve dış ticaretini belirlemede önemli bir faktör olmuştur.

Diğer taraflar, Üçüncü bölümde de açıklandığımız gibi, ictimai ve siyasi bir gelişme olarak toprak mülkiyeti, gerçek mülki ve toprağın çiftçisi, ve bundan doğan neticeleri, gerek mahsul gerekse pazarlama bakımından genel olarak halkın yaşayışına olan etkisini belirlemiştir.

Bu bölümde Nablus ekonomisinin türlerini açıklayacağız: Bu ekonomi türleri; Tarım metodları ve Ürünleri, bulunan sanayi çeşitleri ve bundan meydana gelen iç ve dış ticari faaliyet ve bu faaliyetin muhtelif merhalelerde yükseliş ve düşüş arasındaki değişimi ve bunların fert ve toplum üzerindeki etkileri ayrıca ticaret yollarının deniz ve kara ulaşımının düzenlenmesinden teşekkül etmektedir. Bunun yanısıra bu bölümde ekonomik açıdan devletin bölge ile olan ilişkisini, ayrıca Yabancı Ülkelerle ve etraftaki bölgelerle olan diğer ilişkilerini açıklayacağız. Ayrıca konulan vergilere, bu vergi türlerine, halkın kullandığı yerli ve uluslararası paralara yer vereceğiz.

Ekonomik faaliyeti diğer konularda olduğu gibi iki devreye ayırabiliriz. Birincisi: Klasik devredir; ve Tanzimatın

çıkışına kadar devam etmiştir. İkincisi ise, Tanzımattan sonraki devredir ki ekonomik bakımından açıklık ve reform devri olarak bilinmektedir.

A-TARIM :

Nablus iklimine dağlığın hakim olmasından son devir tarihçilerinden bazıları Nablus toprağının verimsiz ve kalite bakımından (1) ikinci derecede olduğunu söylemişlerdir. Bu tarihçiler tezlerini, hububat, sebze ve meyvenin bol miktarda yetiştiği Filistin sahil şeriti toprağı ile mukayese ederek savunmuşlardır. Bilindiği gibi batıdan Akka'ya bağlanan ve doğuda Bisan'a uzanan ve Merc Beni Amir adı ile tanınan ova dünyanın en verimli ovası olup, hububat ve ekşi meyveler çeşitleri ile pek zengindir. Bu ovanın bir kısmının Cebel-i Nablus'a bağlı olması bu bölgeye tarımda çeşitlilik özelliği vermiştir (2) .

Tabii olarak son devir tarihçileri tarafından iddia edilen bu tez Nablus bölgesinin tarım bakımından birinci derecede olmasını engellemez. Özellikle zeytin gibi meyveli ağaç ziraatındadır. Su kaynaklarının bolluğu ve dağların arasında ki büyük vadiler ve küçük nehirlerin olması sebebiyle birçok su birikimlerini ve akarsuları teşkil etmiştir (3) .

Bu özellik muhtelif devirlerde Nablus'u ziyaret eden eski seyyahların dikkatini çekmiştir (4) . Son devir Avrupa tarihçilerinininde bir kısmı Nablus'u zikretmişler, bu bölgede çok sayıda nehir, ve bir kaç kuyu ve pınarın bulunduğunu ve

bunların suyunun şehrin içine ve dışına aktığını ve bunların en önemlilerinin de sebze , meyve ve zeytin çiftliklerinin ortasında değirmenleri döndüren nehirler olduğunu söylerler. Bütün bu özellikleri karşısında Avrupalılar Nablus'u çok beğenmişler ve onun Filistin'den başka bir rakibi olmadığı Kanaatine varmışlar (5). Seyyah Tristram Nablus şehri vasfın şöyle diyor: " Nablus Beyaz damlı evleri zeytin, hurma, portakal ve erik ağaçları aralarında bulunmaktadır. Her tarafı yemyeşil ve her yerde gölge ve su vardır. Buradaki Su cetveleri ve pınarların etkisi ile her şey renkli, güzel ve yumuşak görünüyor (6).

Ondokuzuncu asırda genellikle Filistin'de özellikle Cebel-i Nablus'da tarım ürünlerinin çeşitliği görülmektedir. Bu ürünler üç türe bölünebilir:

- Hububat : Bu bölüm, altına buğday, arpa, mısır, nohut, bakla, mercimek, susam, çemen otu, ihlamur , acı bakla ve şeker pancarı(7) girer.
- Sebze, meyve ve meyveli ağaçlar : Bu bölüm, patlıcan, domates, patates, soğan, kabak, karnıbahar, bezelye, bamya, hıyar, karpuz, (8) kavun, kiraz, şeftali, dut, incir, üzüm, muz, portakal, elma ve armutu (9) içine alır. Zeytin ise özellikle Nablus'ta genellikle Filistin'de en önemli bir yere sahiptir (10).
- Meyvesiz ağaçlar : Ekinsiz bölgeler bir çok meyvesiz ağaçlar ve ormanları ihtiva etmektedir. Bunların ağaçlarından (ahşabından) ve güzel manzaralarından istifade edilir. Bu a-

ğaçlar şunlardır: çam, selvi, sekiz ağacı, meşe, mersin ağacı, et şeftali ve kızıl ağaç gibidir (11).

Filistin'de zirâi işler bugün ondokuzuncu asırda olduğundan fakrlı değildir. Ancak özellikle ovalarda kullanılan bazı âletler bugün yenileriyle değiştirilmiştir. Dağlık bölgelerinde ise , hayvan ve insandan teşekkül eden zirâi techizatın aynısı günümüzde de kullanılmaktadır. Tarım sezonun birinci merhalesi Eylülün sonlarına doğru başlar, Martın sonlarında son bulur(12). Bu arada çiftçi zirâi âletlerini, hayvanlarını hazırlamaya başlar. Techizat arasında şu âletler yer alır: pulluk , saban demiri , Nir, (13) gerdanlık, (14) ve Balta. Bunları hazırladıktan sonra zirâi iş gününe sabah başlar ve akşama kadar devam eder.

Çiftçi ekin çıktığında başka bir kişi veya eşi veya çocukları ona yardım ederek ekin aletinin yetişmediği köşeleri temizler, düzeltilmesi gereken toprağı baltasıyla düzeltir. Bu arada tohum ekimi de yapılır.

İkinci merhale ise Nisan-Mayıs aylarında başlar. Bu devrede çiftçi ekinleri zararlı otlardan temizler. Bu işleme ta'sib adı verilir ve âdetâ ekinin ortaya çıkışının ilk ayında başlardı (15).

Üçüncü merhale ise, hasat mevsimi adını alır ve bu devrede kuru ekinler yâ elle veyâ keser adı verilen bir âletiyle koparılır. Daha sonra bu kuru ekinler deve veya katırlar üzerinde şehre veya eve yakın bir yerde bulunan harmanlara nak-

ledilir (16). Dördüncü merhale ise, son devredir. Burada ekinler sivri dişli demir veya tahta ile hayvandan oluşan bir aletle dövülür. Bu işlem mahsulün hacmine göre bazen Ağustosun sonuna kadar devam eder (17).

Meyveli ağaçlarla, özellikle zeytinle ilgili ekin mevsimi ise, Ocak ayının başında başlar, mart ayının sonuna kadar devam eder. Yani mahsul biçimini takip eder. Bu arada budamak denilen işlem yapılır. Daha sonra zeytin ağacı Mayıs ve Haziran aylarında çekirdeğini çıkarmaya başlar ki buna da berz (ağacının meyvesi belirlemek) adı verilir. Zeytin biçme mevsimi, Nâblus'ta Ekim-Aralık ayları arasında başlar. Zeytinin bir kısmı yeşil ve siyah olarak ayrılır, kalanından ise, zeytin yağı çıkarılır (18).

Tarım ondokuzuncu asrın birinci yarısında (Tanzımattan önce), birkaç faktörün etkisi altında kalmıştır. Bu faktörler Nâblus'ta zirâî faâliyeti olumsuz şekilde etkilemiştir. Bunları şöyle sıralıyabiliriz.

a- Timâr ve iltizâm gibi iktâ' sistemi. Daha önceleri de zikrettiğimiz gibi Cebel-i Nâblus'ta iktâ'i âileler mahsuldan büyük pay alarak çiftçileri ve tarımı etkilemişlerdir. Zira bu âileler memleketin hakimiyetini ellerine geçirip, devlet ile çiftçi arasında arabuluculuk yapmaktadırlar. Onların en önemli amaçları ise, Şam ve Sayda vâlilerini ve devlet hazinesini razı edip, kendilerine mümkün olduğu kadar büyük mâli âidât tahsil etmektir (19). Üçüncü bölümde de işaret ettiğimiz gibi bu âiler, Nâblus'ta Nimer ve Tokan, Cinin'de Abdülhâdi

ve Carrâr, Beni Saab'da Ceyyûsi, Cimmâin'de Kâsım ve Reyyân, Meşârik'de Hacı Muhammed ve Vâdi eş-Sair'de Berkâvi âilelerinden ibaret olup, Yemen ve Kays grupları adı altındatoplanmışlardır.

Çiftçiler bu sistemin gölgesi altında kendi topraklarında Kiracı gibi olmuşlar, ve bu iktâ'iler çok kez devlet ile çiftçilerin arasında bir engel teşkil etmişler ve bir çoğu köylerde kendisinin tam yetki hakkı olduğunu iddia etmiş, bununla yetinmeyip çiftçileri en küçük haklarına bile riâyet göstermeden, dövme, kamçılama ve hapsetme (20) yetkisine de kendilerinde bulmuşlardır.

b- Devre malı ve iltizam gibi sistemler ve bunlardan doğan vergilerde tarıma zarar vermiştir. Çünkü bu vergilerin ve iltizamın büyük bir kısmı vâli ve mütessellim tarafından konulmuştur (21). Bu vergiler, Cebel-i Nâblus ahâlisinin Cezzar'ın emirlerine isyan etmelerinin, Abdulla Paşa'ya ve Mısırlı İbrahim Paşa'ya karşı ayaklanmalarının ana sebeplerinden biriydi (22).

c- İbrahim Paşa'nın tarımla ilgili icraatı, özellikle mahsulün dış ülkelere ihracını yasaklaması ve pamuğun sadece Suriye'de sınırlı kalması, bunun yanı sıra Zirâi işgücünün azalmasına ve istikrarın kaybolmasına yol açan mecburi askerlik hizmeti memlekette tarımın çöküşüne sebep olur (23).

d-Şunu da ilâve edelim ki (1840-1860) Mısır egemenliğini takip eden yirmi yıllı içine alan devre özellikle tarım hayatında görülen zor bir devreydi, çünkü bu devrede âileler ara-

sında aralıksız olarak savaşlar meydana gelmiştir. Bu durumu daha önce beşinci bölümde (iç savaş) başlığı altında incelemiştik. Bu savaşlar birçok köyün yıkılmasına ve halkının ezilmesine, ve birçok mülkün tahrip olmasına neden olmuş ve son olarak bu savaşlar âile liderlerinin kendilerini de yok etmiş veya memleketin dışına firar etmeğe mecbur etmiştir. Ayrıca memleket iç savaşta ki taraflardan birinin yardım istemesi üzerine veya anarşiren yararlanarak erzâk elde etmek için kendiliğinden gelen bedevilerin devamlı saldırısına maruz kalmıştır (24).

İnsan oğlunun elinde olan yukarıdaki sebeplerin yanı sıra, tarımı etkileyen bazı tabii faktörler de bulunuyordu. Mesela birçok mevsimlerde yağmurun azalması (25), ve 1227/1812, 1232/ 1816, 1235/1819 yıllarında vuku' bulan çekirge saldırısını sayabiliriz. Hatta 1845 yılındaki saldırıda çekirge sayısının çok büyük olmasına Tomson "Toprak ve kitap" adlı eserinde i-şaret etmiş ki bu da çekirgelerin memlekette yaptıkları tahribata bir delildir (26). Ayrıca çekirgenin Mısır egemenliği sü-resinde birçok ağacın ve mahsulün yok olmasına yol açtığı söylenmektedir.

Tanzimat kanunları sayesinde tarımı etkileyen iktâ'i iltizâm ve yerli olaylar gibi engeller geride kalır, tarımı, sanayiye, iç ve dış ticareti teşvik eden ve destekleyen kanunlar çıkarılır. Filistin genelinde ondokuzuncu asrın birinci yarısına göre tarım mahsullerinde büyük bir gelişme meydana gelir.

Bu gelişme, buğday, arpa, mısır, susam, pamuk (27) ve zeytin yağı gibi tüketim ve sanâyide kullanılan türleri içine almıştır. Zeytin ise Nâblus livâsı ziraatında birinci derecede yer alır. Yetiştigi önemli yerler ise, Cinin kazasında Ya'bed, Cedide, Kefir, Yâmun, ve Barkin, Tolkerem kazasında il-lâr, Cit, DeyrÜ'l-Gusun, Betâ, KufürÜ'l-Lebed, Taybe ve Attil köyleri, Nâblus kazasında ise, Selfit, Cimmain, Brukın, Asire eş-Şimaliye, Telfit ve Bidyâ köyleridir (28).

Nâblus livâsı çiftçilerinin zeytin ekinine karşı şiddetli düşünlükleri vardır, onlar her yıl binlerce dönümlük arazinin ekilmesini yenilerler. Filistin'de Zeytin ağacının ortalama mahsulü kıtlık yılda 2 kg, normal yılda 7 kg, verimli yılda ise, 12-13 kg zeytini bulmaktadır. Filistin genelinde 550958 dönümlük bir arazide ekilmiş 6 milyon Zeytin ağacı bulunmaktadır. Bu alanın 292787 dönümü Cebel-i Nâblus topraklarında yer almaktadır. Bu da memleketin yüzölçümünün % 53'ünü teşkil eder. Ayrıca Filistin zeytinyağı mahsulünün yarısıyla yakınının Nâblus'dan çıktığı söylenebilir.

Aşağıdaki tablo zeytin mahsulünün ve bundan imâl edilen Zeytinyağının her uç merhaledeki miktarını göstermektedir.

Zeytinyağı Mahsulü (Kg)	Zeytinyağı için kul- lanılan	Yeşil ve siyah Zeytin olarak kullanılan(Kg)	Zeytinin genel mahsulü (Kg)	Ağacın ortala- ma ve- rimi (Kg)	Zeytin ağacı- nın sayısı
--	--	--	--	--	6,000, 000
1.500.000- 1.800.000	7.000.000	5.000.000	12.000.00	2 kıtık yıl	
8.000.000 9.000.000	37.000.000	5.000.000	42.000.000	7 normal yıl	
15.000.000 16.000.000	67.000.000	5.000.000	72.000.000	12 verimli yıl	

Tablo 1: Cebel-i Nablus'ta Zeytin Mahsulünün Durumu

Nâblus'un ana limanı olan Yâfâ limanının 1861-1882 yılları arasındaki ihrâc keşiflerinden, buğday, arpa, mısır, susam ve pamuğun, zeytin yağının yanında, özellikle Mısır, İstanbul, Şam ve Avrupa başta olmak üzere dışarıya ihrac edilen malzemeler arasında olduğu anlaşılmaktadır(30). Ayrıca pamuk mahsulünün 1865-1866 da sona eren Amerikan savaşı sırasında arttığı da söylenir. Yetmişli yılların başında savaşın durması dolayısıyla pamuk ihracının durdurulmasına rağmen Nâblus livâsında ekilmesine devam edilir, fakat bu defa ancak yerli ihtiyacı, orta Suriye ve komşu pazarların ihtiyacını karşılamak için 1866-1874 yılları arasında pamuğun yıllık mahsulü 600,000-700,000 okka arasında tahmin edilmiştir (31).

Bunun yanısıra aynı dönemde Nâblus da bol bulunan Zirâ'i

Ur n  u şekilde gösterilmiştir (32):

Buğday	10,725,12	Kilo
Arpa	18,375,41	Kilo
Darı	1944	Kilo
Kosne	1558	Kilo
Susam	53	Kilo
Mercimek	81	Kilo
Tereyağı ve yağı	6,687	Okka
Haylac ve Pamuk	47112	Okka

Et-Temimi N blus kazalarındaki ekinleri şöyle vasılandırıyor:

Cinin Kazası :

"Kazanın takriben iki s l s  zira t ve fil het( ift ilik) edilmekte olup, buğday ve arpa vasati olarak bire onbeş ve mahsul ti   aire bire on vermektedir. En münbit olan kısım  im li tarafları olup, bütün kaz dan senevi tahminen 10.000.000 kilo buğday ve 8.000.000 kilo arpa ve 2.073.000 susam mercimek , bakla ve sair mahsulat elde edilirdi. Yalnız mahsulün hisseyi u riyesi 925055 kuruş kadardır. Bu rakamın bir s ls  darıdan nohut ve pamukdan diğ r iki s l s  susamdan istifa olunmaktadır. Zeytinin hisseyi u riyesi 431530 kurustur. Bu seneki mahsul t gayet iyi iken birden bire har retin yükselmesi yüzünden vasati yüzde nisbetinde bir ten kuz hasıl olmuştur (33) ".

Et-Temimi 1311/1893 yılında Beni Saab kazasındaki zira tin durumunu ve mahsulleri vasf ederken  u tabloyuarzetmi tir (Zira t istatistik projesi) (34) :

Mezruatın cinsi	Ekilen Arazi dönüm hesabıyla	Ekilen tohum dönüm hesabıyla	Alınan mahsul kilo hesabıyla	notlar
Buğday	25000	15000	120000	
Kaplara	-	-	75.000	
Arpa	12000	6000	60000	
Pulak	1000	6000	48000	
Pirinç	15000	-	-	
Dar1	24000	4000	40000	
Bakla	1600	1200	12000	
Zeytin	600000		82500	Bu miktardan zeytin yağı çıkarılır
Portakal	600	-	-	Tane
Susam	-	-	-	
Pamuk	-	-	-	
Karpuz	-	-	-	Bu kafada 60-80 liralık karpuz ve kavun hasılatı dahi vardır

Tablo 2: 1893 yılında Beni Saab Kazasında Ziraat İstatistik Projesi.

Bilindiği gibi Avrupa XIX. asrın ikinci yarısında Filistin'e büyük önem vermiş, bu önem Onsekzinci asır ve ondokuzuncu asrın ilk yarısında seyyahların Filistin'le ilgili verdikleri bilgilerden kaynaklanmıştır. Lord Gurzon şöyle yorumluyor: "Gerçeklere bakılırsa Filistin tabii kaynaklara sahip olmayan fakir bir memleketti. Kömür, demir, gümüş ve altını olmadığından tepelerde yaşayan koyunların yetiştirilmesine itimat eder. Diğer tarafından Filistin ihracatta esas malzemeyi teşkil eden Zirâ'i ürünler, özellikle hububât, zeytinyağı, susam ve portakal için gerekli olan su ve iyi iklim de sahip değildir (36).

Birçok tarihçi Avrupa'nın gösterdiği önemin değişik olduğunu, Nâblus bölgesinin birçok sebepten dolayı diğer bölgelerden çok az ilgi gördüğünü ifade etmişlerdir. Bu sebepler şunlardır.

- a- Nâblus bölgesi diğer Filistin bölgelerinden farklı olarak, verimli sahil toprakları çok azdır.
- b- Cebel-i Nâblus'un ihracata elverişli sahil limanları, Yâfa, Akkâ ve Hayfâ limanlarına nazaran çok azdır.
- c- Nâblus halkının öz araplardan olup, topraklarına ve dinlerine bağlı olmaları ve topraklarının tabiatı neticesinde de bölge halklarına nazaran direnişe daha kudretli ve sert yapılı oluşları.
- d- Nâblus bölgesinde hristiyan ve musevi olmak üzere gayri islami kutsal yerlerin az olması, bu yerlerin Akkâ ve Kudüs livalarında toplanması ki Avrupalılar bunu Filis-

tin'i işgal etmek için temel bahanelerden biri olarak göstermişlerdir. Bu sebepten dolayı görürüz ki musevilerin kutsal şehirleri olan Safed, Tabariye, HalilUrahman, ve Kudüs, hıristiyanların kutsal şehirleri olan Kudüs, Beytullahim ve Nâsire Nâblus livâsının dışında bulunmaktır.

Bunun yanısıra tarihçilerin bazıları Nâblus arâzisinin verimsiz olmasının, siyâsi öneminin olmamasına ve yahudilerin elinden kurtulmasına neden olduğunu ifade etmişler.Çünkü bunlar sahil ve iç ovalardaki en kaliteli zirâi arâziye el koymuşlar ki bu arâzi, Akkâ ovası, Merc Beni Amir ovası, Bisân ve Bisan ile Nâsire arasında yer alan Kuzey Ğavr, Yâfa, Ramle Gazze ve Sefed topraklarından teşekkül etmektedir. Halbuki Nâblus livasından gasbettikleri arâzi Tulkerem livasında toplanmış olup, ellerine geçirdikleri arâzinin toplamının %20, 8'ni Filistin'de tarıma elverişli arâzinin toplamının da %24'nü teşkil etmiştir. Daha sonra Yahudiler Cinin kazası arâzisinin de %0,9'nu ele geçirmişlerdir (37).

Nâblus arazisiyle Avrupa'nın ilgilenmemesi, Nâblus bölgesinin diğer bölgelerin yeni göçmenlerden kazandığı bazı zirâi tecrübelerden mahrum bırakmıştır. XIX. asrın ikinci yarısındaki zirai gelişime rağmen, tarım ürünleri üzerinde kötü etkileri olan bazı faktörler bulunmaktaydı, bunların en önemlilerini şöyle sıralıyabiliriz :

- a- Asrın birinci yarısında araziye malik olan büyük aileler, çıkarılan vergi kanunları neticesinde çiftçilerin bir ço-

ğunun bu vergileri karşılıyamadıkları için arazilerini terketmelerinden istifade ederek topraklarını genişletmişlerdir. Bu durum 1874 ve yıllarında tapu kanunlarının çıkmasıyla iyice ortaya çıkmış, bu aileler bu arazinin üzerine farzolunca vergileri ödeyip ve bu araziyi kendi adlarına kaydetmişlerdir.

b- Çiftçilerin çoğunun bu ailelere borçlu olması dolayısıyla birçok kez elde ettikleri tarım mahsülleri bu borçlarıyla karşılamıyordu, bu da çiftçilerin azimlerini kırıyor ve toprağı elemeye, ürünleri arttırmaya onları teşvik etmiyordu.

c- Osmanlı devletinen birçok bölgesinde güvenliğin azalması Rusya, İngiltere ve başkalarıyla vuku bulan savaşlar askerlik işlerini arttırdı ve tarımda çalışan işgücünün azalmasına yol açtı.

d- En tehlikeli, etkeni ise, çekirge teşkil etmiştir. XIX. asrın ikinci yarısında Suriye genelinde çekirge saldırısı ortaya çıkmış, Filistin'de de 1865-1916 yılları arasında birkaç defa bu olay yaşanmıştır. İlk defa 1865 yılında vuku bulan çekirge saldırısını Motran 13 Kasım 1865 tarihinde şöyle anlatıyor: Mayıs, Haziran ve Temmuz'da çekirge geldi, Gazze'dan Bisan'e kadar olan yeri kapladı, hasat mevsimi olmasına rağmen ekin kuruydu çekirge tüm yaprakları ve yaz mahsulünü bitirmiş ve ondan kurtulan çok az olmuştur ve deniliyor ki o yıl yağmur çok gecikmişti ve kıtlıktan çok korkuluyordu.

Papaz Kont, 13 Kasım 1865 yılında Nâsire'de görül-düğü çekirgen şöyle anlatıyor:" Çekirgen mısırı yedikten sonra gitmiştir.Mısır tekrar çoğalmayı başlamış ve iyi bir şekilde Urün vermiştir. Bu mısır çiftçilerin yemeği idi. Çekirgenin gitmesinden sonra ekilen yeşilliklerle ölümden kurtulduk, ancak yiyecekler pahalıydı, bunun yanısıra çekirgeden daha kötü olan kolera salgını da vuku bulmuştur (38).

Ayrıca 1877, 1882 yıllarında ğavr ekini Uzerine çekirge saldırısı meydana gelmiş, daha sonra 1899 ve 1904 yıllarında Filistin'nin güneyi ve Mısır'da meydana gelmiştir. Ancak 1915 yılında gelen çekirge bütün Suriye'ye ve Mısır sınırından Toros dağlarına kadar yayılmıştır (39). Kudüs'te bulunan Amerikan konsolosluğu bu çekirge saldırısını şöyle vafediyor :

"Daha önce benzeri görölmeyen bir çekirgedir, zeytin ormanından, meyve ve Uzümleri, bostanlarından tüm yeşil ve kuruyu ve yaz mevsimi Urünlerinin çoğunu yok etti. 1916 yılı başlarında Osmanlı hükümeti Çekirgeyle savaş komitesi kurdu ve başına Yahudilere ait deneme çiftliği müdürü Dr.Hardın Harison'u getirdi, ve çıkardığı bir emre göre 15-60 yaşları arasında her erkeğin yirmi kilo çekirge toplaması gerektiğini, aksi takdirde bir Osmanlı lirası ödeyeceğini şart koştı. Ancak bu tedbir ve diğer zor tedbirler hiç bir fayda vermedi (40)".

B- Sanayi :

Bilindiği gibi Osmanlı devletinde XIX. asırda ve öncesinde sanayi basit ve el işlerine (41) munhasırdı, halbuki

Avrupa'da Sanayi devrimi XVIII.asrın ortasında başlamış (42), XIX. asrında ve XX.asrın başlarında verimli meyveleri ortaya çıkmıştır.

Tarım bölümünde de açıkladığımız gibi, Cebel-i Nâblus'ta sanayide kullanılan birçok Zirai Ürün yetişiyordu ve bunların başında zeytin, Pamuk, Nile(43) ve susam yer alıyordu.Bu mahsuller Cebel-i Nâblus'taki sanayinin ham maddesini teşkil ediyordu. Bu sanayi gruplar halinde düzenlenmiştir. Yani her mesleğin bir Şeyhi vardı, görevi başında bulunduğu sanayi alanına denetlemek (44) ve hile yapanı Kâdının önünde mahkeme etmektir(45). Bu meslek Şeyhleri de esnaf meclisi denilen bir meclisinin çatısı altında toplanarak mesleklerle ilgili görüşmeler yaparlardı(46). Her mesleğin Şeyhi veya ustasının meclislerde büyük saygısı vardır. Bu mesleklerden her birinin üzerine yıllık vergi konulmuştur. Bu verginin kararlaştırılmış sınırından fazla tahsil edildiği takdirde sanatkarlar işyerlerini kapatırlar, kadının, müftünün, nakibin ve şehrin ileri gelenlerinin desteğiyle bir arzuhal yazarlar, bu hususu görüşmek için vâliye gönderirler (47).

Cebel-in XIX. asırda ve XX. asrın başlarında ve günümüze kadar devam eden meşhur sanayisini baklava, künefe ve kadayıf imalatı teşkil eder. künefenin tarihi çok eskidir, ayrıca bu tatlı Emevilerden Muaviye b. Ebü süfyan ve Süleyman b. Abdülmelik'in en sevilen övünlerinden addedilirdi (48).

Fakat tahmin ediliyor ki bugünkü künefa ve kadayıf Memlûk devrinde çıkmıştır. Çünkü o devirde haklarında şiirler

söylenmiştir(49). Geçen asra ait serii siciller bu imalâtlara şu vesikada işaret etmiştir: " Nâblus'tan olan Muhammed b. Hızır el-Felâhe Nâblus sùvari zabtiyesinden olan Hacı Arif Şakir'in Kûnefe ve baklava tatlısı fiyatından kalan(doksan- bir kuruş ve otuz para (91,30)) borcu ödenmesini talep eder. Hacı Şakir borçlu olduğunu itiraf ettikten sonra bu dava şer' an tespit edilmiştir (50)".

Ancak Nâblus'un daha ziyade en meşhur sanayisini sabun imâlat teşkil eder. Nâblus'ta sabun imalatı çok eski olup, tarihi belki de hicri IV.asra kadar iner. El-Makdisi (ö.380/ 990) sabunun Filistin ticareti içinde olduğuna söyler (51). Seyh el-Rebve (ö.727/ 1326) ise, Nâblus'ta sabun imalâtının olduğuna açıkça işaret eder (52). İbn-i Battuta da Nâblus'a yaptığı seyahat sırasında bu sanayiye şöyle işaret eder:

" Nâblus sanayisi olan bir belde olup, zeytinyağından imâl edilen sabunu, tatlı özünden imal edilen tatlısı vardır(53). Ayrıca el-Unsilcelil müellifi de 898/1492 yılı hadiselerini anlatırken sabun imâlatına işaret eder (54).Nâblus'ta imâl edilen sabuna şöhreti nedeniyle Nâblus sabunu denilmiştir(55).

Nâblus sabunu Kali, Zeytinyağı, Çerik ve Sudan imâl edilir. Kali ise, Belkâ ve Maân'da yetişen şih(yavşan otu denen bitki) ve hamaz(acı ve eşki bir bitki) bitkilerinin yanmışından meydana gelmiştir. Bedeviler bu bitkileri istif halinde topluyorlar ve pişirirlerdi.Daha sonra onun yanmış külünü keselere doldurup, bin deveyi bulan kafileler halinde Nâblus'a götürürlerdi. Daha sonra kefile reisiyle sabun tüccarları a-

rasında özel şart ve fiyatlar Uzerinden sözleşme yapılırdı. Sabunun kaliyle pişirilmesi zor metotlar gerektiriyordu. Sabun imalâtçıları pişirmek için sabunhanenin gücüne göre koliden belli miktar hazırlayıp, bunu çerikle birlikte ez dikten sonra sabunhenenin hamurhanesinden 24 saat su içinde bekletirler. Daha sonra hamurdan çıkarılır, ve açık bir kilim Uzerine konur, karşılıklı iki işçi bu kilimi iki tarafından çekerek bu hamur nohut tanesi gibi olur, daha sonra Uzerine bir miktar su dökerler, bu su havuzlere döküldükten sonra, alttan tekrar "akid oluncaya kadar", su dökmeye başlarlar ki buna evvel bâb denir. Daha sonra bir "Kıdre" içinde zeytinyağı Uzerine dökülür, Kıdre ise, bronzdan bir tabaka olup bir ton ağırlığındadır. Bukıdre bir yuvarlak Zembilin dibine konur, bu zembil cibiz ve çömlek parçası ile karıştırılmış ki sıvı geçirmesin. Kıdre tabakasının altında Kamim denilen bir bodrum odanın değişik yerlerinde ateş yakılır. Daha sonra bu pişirilmiş madde (tabha) ikinci kata naklidir, yere yayılır ve prizma şekillerine bölünür. Daha sonra sabunlar birbiri Uzerine konur ve buna tenanir adı verilir ki Uç ay zarfında kurusun (56).

Bu zor metodun neticesinde kali maddesini yerine soda kullanılarak karıştırma ve kurutma işlemleri kolaylaşmış ve bir gün bir gece de pişirilip bir kaç günde kuruması sağlanmıştır (57). Bu aynı metotlarla evlerde de küçük miktarda yapılmıştır.

Bir sabun tabakası 250 cere zeytinyağı, 10 kantar çerik

ve bir o kadar kaliden yani toplam 25 kantardan ibarettir. Kuruduktan sonra ise, $22 \frac{1}{2}$ kantar sabun oluyordu (58).

Refik et-Temimi ve Behcet el-Kâtib XX.asrın başlarında Nâblus'ta sabun imâlini ve bununla ilgili işlemleri şöyle vasfediyorlar:"Nâblus'un belli başlı sanayii arazisinin bir kısım mûhimini sitreden zeytin ağaçlarının mahsulünden sabun imâl etmek olup. Şehirde el-Yevm 23 büyük ve 6'sı küçük olmak üzere 29 adet sabunhane mevcuttur. Her mevsimde 400 defa sabun ihzar edilir. Sabun imâlatının kisret veya nedreti Zeytin bağının az veya çok olmasıyla mûtenasip olup herbir defasında 250 desti zeytin yağı serf olunur. Bütün merkez kazanın zeytin yağı hâsılâtı yapılan bir hesap takribiye göre 100.000 desti (bir desti 15 okka) olduğuna nazaran hâsılat-ı umumiye 150,000 okka demektir. Bâlade zikrolundağı vechiyle Nâblus sabunhanelerinde her sene 400 defa sabun imâlatı tekrar eder. Bu rakamın 163'ü Nâblus ailesine, 70'i Sihanilere ,20'si Gaz-zavilere, 25'i Şekalere, 20'si Ağalara ve 12'si Temimlere ve 20'si Anabtâvilere beraber bir Şamlı'ya âittir. Bundan başka Asur ailesi 15, Hayyât ailesi 28, Kemal ailesi 15 defa sabun imâl ederler.

Mâlum olduğu üzere Klor, kâlusyon ile imâl olunan sabunlar daha dayanıklı ve pahalı olup. Bir tabha ancak sekiz günde itmâm ve ihzâr olunabilir. Hâlbuki natrun ile yapılan sabunlar daha az dayanır ve bir tabhası yalnız üç gün zarfında itmâm olunur. Bundan onbeş sene evvel bütün sabunhanelerde kullanılırken yavaş yavaş bu madde-i ibtidaiye ihmâl edilerek

yerine daha ucuz olan natrun istimâl edilmekle başlamışlardır

Bir defa (tabha) lık sabun imâlatın masrafi şöyledir:

Lira

250	250 desti Zeytinyağı (Müsait zamanlarda)
13	6,5 varil natrun
2,5	Yâfa'dan natrun nakli Ucreti
4	Kireç
10	Zeytin turturumsı (Odun makamında istimal olunur).
6,5	amele Ucreti
1	masarif-i müteferika
287	Yekûn

287 lira ile ihzâr olunan bir tabhalık (pişirim) sabun 20-22 kantar sıklunda olmasına ve bir kantar sabunun fiyatı âdi günlerde 1500 kuruş olduğuna nazaran teknik hasılâtı 34.000-35.000 kuruşa satılır ve kâr olarak vasatı 50-70 lira kadar bir pare te'min edilir demektir. Bütün bu hesaplara rağmen sabundan alınan kâr imâlathâne sahibinin mevâd-i ev-veliyeye iddihavindeki mehâret veya cehâletine göre tereffu' veya tenâkus eyler. Bazı zenginlerin kârı yüz liradan ziyâdeye çıktığı kesirü'l-vuku' (59)".

et-Temimi şöyle imâlatıyla ilâve ediyor: "Zeytin ağaçlarının kesreti yüzünden eskiden beri sabun imâlatıyla iştigâl etmiş olan Nâblus gibi bir muhitde kokulu godronlu, gliserinli ve sair zarif ve sehlilistimâl(kullanışı kolay) tuvalet sabunlarının yapılmaması şeyanı tadviktir.Nâblus zenginlerinden Mahmud en-Nâblusi Efendi vaktiyle kokulu sabundan bir kemkemmiyet ihzâr ederek İstanbul fiyatlarında satmaya kalkıştı. Sabun cinsinin iyi olmasına rağmen kabalığı ve pek pahalı olması yüzünden ziyâde ederek bir daha böyle bir tecrübeyi tekrar etmekten vazgeçti.

Nâblus sabunlarından istimal edilen alet ve edevât gâyet iptidâî ve kâr kadim olup, hiç bir vakit şimdiki halleriyle Avrupa'nın zarif tuvalet sabunlarıyla, rekâbetine girişemeler (60)".

Böylece görüyoruz ki Nâblus'ta sabun imalatı XIX.asrın Filistin'de ve hatta bütün Suriye'de meşhur sanayilerden biriydi. Bu alanda çalışan en meşhur aileler ise, Nâblus'i, Şeka, Ağa, Temimi, Anbetâvi, Asur, Hayyat ve Kemâl aileleriydi. Sabun ticaretinde çalışan kişiler ise, şunlardır: Nakibu'l-Eşraf Muhammed el-Caferi Efendi, Şeyh Yusuf Zeyd el-Kâdiri, Seyyid Mahmud Tuffaha el-Hüseyini, Seyyid Abdülkadir Haşim el-Hanbeli ki bunlar da eşraftandırlar, ve Hacı Esad Şemmut, Esad et-Tahir, Seyyid Muhiyiddin Arafat, Yusuf Ahmed Tokan, Hacı İsmet Kemal, Şeyh Abdullah el-Hamid el-Kaddumi ve özellikle eşraftan olan değerleri (61). Ayrıca görüldüğü ki bu sanayi çok kazançlıydı, bazı ailelerin kârı yılda bin liranın üzerine çıkıyordu.

Kürd Ali ise, Nâblus sabunu hakkında şunları zikrediyor: " Bugün en iyi ve meşhur sabun, Nâblus sabunudur. Bu sabunda başka sabunlarda olmayan özellikler vardır, kalitelerindeki sır ise hilesiz yapılmasındadır (62)". Bunun yanısıra Nâblus sabunun diğer çeşitlerin kesinlikle üstündedir (63) Bunun sabunun kaliteli olmasının diğer bir nedeni de çabuk erimesine mani olan yüksek demir oranına sahip olmasıdır, ve diniliyor ki Şam ehâlisi Nâblus sabunu kullanıyor ve onu tercih ediyorlardı (64). Tabii ki bu sanayinin şöhreti Nâblus'ta zeytinin

bol olmasından kaynaklanıyor. XIX.asrın sonlarında Nâblus'ta 30 sabunhane bulunuyordu (65).

Meşhur sabun imalatının yanısıra Nâblus'ta daha az şöreti olan birkaç imalât daha bulunmuş, bunlardan birisi zeytinyağı ve susamyağı gibi bitkisel yağ imalâtıdır. Zeytinyağı yuvarlak taşların kayaların içindeki çukurda bulunan zeytin tanelerini ezmesiyle meydana gelirdi. Başlangıçta ezildikten sonra elle sıkılırdı, daha sonra gelişerek âletlerel sıkılmaya başlandı. Bu âlet yuvarlak şekilde büyük bir taş kaidenin üzerinde büyük bir değirmen taşında ibarettir. Bu taş ağaç veya demir bir eksen üzerinde bir hayvanın çekmesiyle döner. (66) Bu işlem bugün elektrikli ve otomatik preslerle yapılmaktadır.

Ayrıca Nâblus yerel ve bölgesel yönelik mesleki ürünlerin en önemli merkezlerinden biridir, özellikle pamuk dokumacılığı imalatında. Nâblus'ta sukılğazal (eğiciler pazarı) adında bir çarşı vardı. Nablus'un pamuğu Suriye pamuk çeşitlerinin en kalitelisiydi, ve pamuğun râic olduğu zamanlarda Nâblus hem imalâthane de ihrac merkeziydi. Pamuk hallaçlarının çalışma sesleri her taraftan duyulur ve pamuk kabukları sokağa atılıyordu. Nâblus pamuğu iyi kaliteli nedeniyle, ayrıca deve tüyünden imâl edilen pamuk ve yün dokumalar, ve elbise dikiş işleri Filistin, şarki Urdun ve Suriye pazarlarında büyük bir rağbet kazanmış, ve deniliyor ki Nâblus'un 1863 yılı ürünleri geçmişteki yılların dört misline çıkmıştır(67).

Bunun yanı sıra şehirde ve köylerde dokuma çıkırıklarıy-

la aba denilen çarşaflar dokunurdu. en-Nimer şöyle diyor: "el-Nimer şehrinde ve sanayileşmiş köylerinde büyük sayıda çıkırık vardı, sadece Nâblus'ta bulunanların sayısı onbin yün ve pamuk çıkırığıydı. Bu çıkırıklar evlerin birinci katında yer alıyordu, ayrıca bu ürünleri boyamak için yalnızca Nâblus şehrinde yirmi adet boyahane bulunuyordu. Bu sanayi dalında meşhur olan köyleri şöyle sıralıyabiliriz: Burin, Surre, Refıdyâ, Cüneyd, Hacce, Hebet, Aynbus, Hauvare, Cimmâin, Selfit, Immâtin, Asire el-kıbliye, Avartâ, Beyt, Forik, Mecdal, Akrabâ, Tubâs, Beyt Emrin, Barka, İcnisyâ, Cebâ, Asire eş-Şimâliye, Tammun, Yâsid, Tallûze, Kalansava, Ceyyûs ve Azzun. Bu merkezlerin yıllık ürünü yaklaşık 20 bin kuruşu bulmuştur (68).

Siyah boya sumak yaprağı, nar kabuğu, belsan ve bakım tohumundan hazırlanıyordu. Sarı boya ise, Kedkem ve nar kabuğundan hazırlanıyordu. Kırmızı boya ve hamur rengi ise ovalarda yetişen fuh bitkisinden hazırlanıyordu (69).

Ayrıca Nâblus'ta deri ve tulum imalatheneleri de bulunuyordu, bunların sayısı yediydi, Üçü tulum, dördü cilt imalâthanesiydi. Bunlardan iki tane de Cinin'de bulunuyordu, ancak XX.asrın başlarında harap duruma gelmiştir. Tabakhâne ağacı az olan, suyu olan ve içinde birkaç havuz ve birbirine bağlanan kanallar bulunan bir bostandan ibarettir. Bu havuzlara kestane ve ceviz ağacı yaprağı ve kabuğu konur, havuzlara devamlı su akınca, içindeki malzemeler çözülür, nihâyet kan renginde kırmızı ve yumuşak hale gelir. Tabakhâne sahipleri keçi derilerini alıp, diğerlerdi ve tulum şekli verirlerdi,

boyunda bir ağız açılır ve iki tarafında süsler yapılırdı. Bu tulum yumuşak kırmızı suyla doldurulup suyla doldurulup güneşe serilirdi ve her iki veya üç günde bir suyu değiştirildi ki sıklaşsın ve yumuşamasını ayrıca bu tulumun bir ucuna madeni zincir ve ip bağlanırdı, sucular bu alıp, kullanırlardı (70).

Yukarıda zikrettiğim bu sanayinin yanı sıra Nâblus'ta çömlek, bronz, gümüş ve ut teli imâl edilirdi (71). Bu sanayi dalına büyük ihtiyaç vardı ve Kudüs Akka, ve yafâ gibi komşu şehirlere ihrac ediliyordu, çünkü bu ürünler turistlere satılırdı. Ayrıca Nâblus'ta marangozluk ve demircilik sanayisi de bulunuyordu.

Böylece görüyoruzki Nâblus bölgesi muhtelif devirlerde tür ve miktarın bu düzeyinde Osmanlı Sanayisine katkıda bulunmuş ve Nâblus halkı XIX. ve XX.asrın muhtelif merhalelerinde yaşadıkları kötü güvenlik durumlarına rağmen, bu sanayi alanında faâl derecede katkıda bulunmuşlardır.

C-TİCARET :

Nâblus Filistin'in diğer bölgeleri gibi önemli bir Ticaret merkeziydi. Fakat bu önemli limanlara sahip olan sahil şehirleri veyâ kutsal şehirlerin önemi kadar değildir. Cebeli Nâblus Filistin'in Kuzeyiyle Güneyinin ortasında mühim bir mevkiye sahiptir. Bunun yanı sıra Suriye, Mısır, Şarkilürdün ve Hicaz'ın ortasında yer alması dolayısıyla Kuzeyden Güneye ve doğudan batıya giden kabilelerin dinlenme durağı olmuştur.

Ayrıca Nablus'un geniş osmanlı imparatorluğunun bir par-

çası olması tüccarların osmanlı vilayetleri arasındaki seyahat hareketlerini kolaylaştırmış, bu hususta para veya dil bakımından herhangi bir engelle karşılaşmamışlardır (72). Aynı zamanda Nablus'un ortada bulunması Urûnlerinin Akka, Hayfa ve Yâfâ olmak üzere Filistin'in tüm limanlarından ihraç etmesine yardımcı olmuş, ancak Yâfâ onun birinci baş limanı addedilir (73).

Cebel-i Nablus'ta XIX. asırda bazen dış ve iç ticareti engelleyen birkaç etken bulunmuş, bunların en önemlileri şunlardır: Liderler arasında meydana gelen yerli sürtüşmeler, güvenliğin bozulması ve genel olarak hırsızlar, yol kesiciler ve bedevilerin saldırıları dolayısıyla yolların devamlı tehdit altında olması ve bunun neticesinde yolcuların endişelendirir (74). Ayrıca bu sebepler neticesinde sosyal durum ve yaşam düzeyi asrın birinci yarısından Cebel bölgesinin osmanlı hakimiyetinden çıkışına kadar, çok aşağı bir seviyedeydi ki bu da ticaretin az bir grup elinde tutulmasına yol açmıştır, zira yüksek makam sahipleri, beyler ve efendiler küçük esnafın ve işçi kesiminin elindeki ticareti muhtelif vesilelerle almaya alışmışlardır (75).

Bunun yanı sıra Mısır hakimiyeti, ve bu idarenin genellikle Şam'da güttüğü tekel politikası ticaretin zayıflamasına yol açmıştır, çünkü mirinin bilgisi dışında her mâla müsadere ediliyordu, özellikle pamuk, keten, usfır tohumu, kına ve ipek gibi mallar (76).

Yukarıda zikrettiğimiz bu engellere rağmen, Filistin

buğday, arpa, darı, susam, pamuk, zeytinyağı ve sabun, diğer meyve ve sebze başta olmak üzere zirai üründe büyük bir ilerleme görmüş, bu da osmanlı devleti vilayetlerini kapsayan büyük ihracat işlerine yol açmış ve şu vilayetleri kapsamıştır. Kudüs, Mısır, Lübnan, Suriye, Ürdün, Akdeniz adaları, Arap Körfezi, Arap yarım adası ve Kuzey Afrika. Ayrıca Yunanistan, İtalya, Malta, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa Ülkelerine de ihracat işleri yapılmıştır (77). Avrupa'ya yapılan bu ihracatın sebebi ise, Avrupa'da Sanayi devriminin başlaması ve sanayici Ülkelerle osmanlı devletine bağlı memleketlerin arasında faaliyet gösteren ticaret hareketi, çünkü bu memleketler ham madde ve tüketim maddelerini aynı vakitte Avrupa'ya ihracat ediyorlardı (78).

Ayrıca Mısır idaresinin tekel politikasına rağmen Bazili, şöyle diyor : "Mısır idaresinin ticarete verdiği hürriyet özellikle Beyrut, Sayda ve Trablus gibi sahil limanlarında yeni bir hayat uyandırmıştır. Bu şehirler Cebel halkı için birer pazar olup, buralarda ipek, zeytinyağı ve buğdayı Avrupa'nın sanayi ürünleriyle değiştiriyorlardır. Şunu da unutmamalıyız ki osmanlı devleti özellikle tarım, sanayi ve ticaretle ilgili çıkardığı Tanzimat kanunları, bunun müteship 1861 ve 1867 yıllarında çıkarılan ticari mühakemeler kanunları ve deniz ticareti kanun, (80) Avrupa Ülkeleriyle yaptığı, ikili ticari antlaşmalar genel olarak ticari faaliyetin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Böylece Nablus'ta bu kanunlardan değişik şekillerde fay-

dalanmış, ticareti Mısır, Şam, Hicaz, Cebel-i Lübnan, Kudüs, Aclun, Meân ve Salt gibi bir çok yere uzanmıştır. Ayrıca bu ticaret Anadolu, Fransa ve Amerika'ya kadar ulaşmıştır. Tabii ki Nablus'ta bu bölgelere ihraç edilen malların başında daha önce de zikrettiğimiz gibi tarım ve sanayi maddesi olan sabun pamuk, zeytin, zeytinyağı, pekmez ve Çömlek eserleri yer almaktadır. 1294/ 1877 yılında Mısır'a miktarı 300 çuval, değeri 222.750 kuruş olan sabun ihraç edilmiştir (81). Ayrıca Lübnan'lılar Nablus'tan örme ve dokuma için pamuk almışlar, Amerika'lılar da Amerikan savaşı sırasında Nablus'ta pamuk almışlardır. Fransa'ya denemek için 1833'te az miktarda susam ihraç edilmiş ve orada büyük bir başarı ve rayiç görmüştür. Bunun yanında yine Fransa'ya peynir, susamyağı, tütün ve mum ihraç edilmiştir (82).

Ancak en kuvvetli ticari ilişkiler Belkâ dağlarıyla gerçekleşmiştir. Özellikle Nablus, Aclun ve Salt dağlarına Kumaş ihraç ediyordu. Rivayetlere göre Suf köyünden bir kişi (2000) kuruşluk kumaş almış, Cebel-i Aclun'a bağlı Bermâ köyünden de bir kişi 5252 kuruşluk kumaş almıştır (83). Şer'î sicillerde bulunan davalar Nablus, Salt ve Aclun ahâlisi arasındaki bu ticari ilişkiyi teşkil etmektedir. Salt'ı ziyaret eden Berkhart Nâsire, Dimaşk, Nablus ve Kudüs tüccarlarına ait 20 dükkanın bulunduğunu müşahade etmiştir. (84) Nablus'taki sabun sanayi tüccarların, bu sanayide kullanılan kaliyi Maân ve Belkâ çölünden ithal ettikleri için, bu tüccarlarla Nablus'tan oralara giderken Kafiileleriyle sabun ve kumaş gibi birçok

mal götürürler, aralarında bir nevi ticari mübadele hasıl olur (85).

Schölch Nâblus şehrini vasfederken şöyle diyor: "Nâblus gözle görülen refahı şehrin ticareti ve bulunan mesleklerde dayanmaktadır. Nâblus 1856-1882 yılları arasında da yerli ve bölgesel ticaretin en önemli merkezi idi, ayrıca sabun ve zeytinyağı ve sabun imalattı burada yapılırdı. Nâblu'un merkezi bir şehir ve bölgenin pazar şehri olmasının yanında ekonomik bakımdan yetmişli yılların başlarından sonraya kadar Filistin'in en önemli bölgelerinden biri olarak kalmıştır. Ayrıca bu şehir ticaretin bağlantı düğümü olup, Kuzeyden güneye ve doğudan batıya, Dımaşk ve kuzey Filistin'den Kudüs ve güney Filistin'e, sahilde de şarki Ürdün'e, bir kavşakta yer almaktadır. Şehrin gümrük geliri altmışlı yılların ilk yarısında ilk yarısında günde 10000 Kuruşu bulmuş, bazen de 20.000 Kuruşa ulaşmıştır (86)".

Nablus'un yerli bir pazar ve bölgesel bir ticaret merkezi oluşunun yanı sıra Filistin'nin en önemli mesleki ürünleri de buradan bölgesel pazara gönderilmektedir. Misâl olarak pamuğun raic olduğu sıralarda Nâblus hem hazırlama hem de ihrac merkeziydi. Bir başka yerlerde de pamuk ticareti görmemize rağmen, fakat buradaki kadar gelişmiş değildir. Bunun yanı sıra pamuk ve yün işlemleri, deve tüyünden yapılmış eşyalar, ve elbise dikisi Filistin, şarki Ürdün ve orda Suriye pazarlarında alıcı bulmuştur. Ayrıca dokumacılık, boyacılık, ayakkabıcılık, gümüşçülük ve kuyumculuk işleri Ürdün (87) nehri-

nin her iki kıyısında geçerliydi zeytinyağı da her yere ihrac ediliyordu.

Ancak en çok kazançlı meslek Mısır ve Anadolu başta olmak üzere dışarıya ihrac edilen sabun imalatıydı. Nâblus sabununu XX.asrın başlarında Suriye'deki sabun çeşitlerinin en kalitelisiydi. Peterman'ın zikrettiğine göre Nâblus yılda 4 milyon kuruşluk sabun ihrac etmektedir, buna karşılık bu lîrânın miri vergiden tahsil edilen geliri yılda bir milyon kuruştur. Rozon ise, 1860 yılında Nâblus'taki 15 sauhnenin yılda 4500 kantar sabun ürettiğini zikreder. Garan'ın anlatığına göre de bu şehir yılda 4000-5000 kantar sabun ihrac ediyordu (88).

Daha sonra 1856-1882 yılları arasında sabun ihracında özellikle yafâ limanında artış görülmüş, bunun neticesinde Nâblus'a bol kazanç gelmiştir. Çünkü sabunun bir tabhasının maliyeti 127,000 kuruş (300 kese) olmasına rağmen satış fiyatı 222.750 kuruşa yükselmıştır(89). Ayrıca iki Nâblus'lu tüccar tarafından sabun imalathanesi için Kali ve kireç olmak amacıyla sermayesi 28.000 kuruş olan bir şirket kurulmuştur. Ayrıca 1853-1858 yılları arasında yapılan ve 9 maddeden teşekkül eden bir ticari sözleşme gösteriyor ki beş kişi arasında çıkan ihtilâf sonucu söz konusu paralar Arrâbe bölgesinde Mahmud Abdürrezak Hamdan'a ve kardeşlerine ait olup, Samire kuzeyinde bulunan Abdülhâdi ailesinin gücü altında kalmış ve bu meblağ o zamanın değeriyle 10.000-11.000 Osmanlı lirasıdır (90).

Bu ihrâcât hareketinin karşısında ithâlât faaliyeti de olmuştur. Nâblus tüccarları Dimaşk İstanbul, Hindistan ve Mısır'dan bronz cere ve tancareler, ipek, kahve, çay, silah, halı ve takı, Belâ'dan da özellikle Beni Sahar Araplarından kolay ithâl etmişlerdir (91). Ancak Nâblus yetmişli yılların ikinci yarısının başlarına kadar. Avrupa'dan direkt olarak Filistin limanları Uzerinden hiç bir mâl ithâl etmemiştir. Büyük Arap tüccarları, Fransız, İtalyan ve Yunanistan ticari temsilcileri düzenli olarak ithalat işinde çalışıyorlardı, hatta bir çok Yunanistanlı ve İtalyan tüccarları yerli acentalara ihtiyaç olmadan kendileri ticari işleri yapıyorlardı, bu tüccarlar aynı zamanda ticari gemilerin kaptanlığını da yapıyorlardı (92).

1874-1881 yılları arasında Yâfa limanı ithalatından görüldüğü gibi Nâblus'un ithalatı şu malzemeleri kapsamıştır. Kahve, prınç, şeker, pamuk mamûlleri, bina tahtası, şarap, kumaş, aksesuar ve zinet eşyaları.

Bu ithal eşyalar kaynak ve önem derecesine göre şu şekilde dağılmıştır (93):

- Prınç : Mısır, İtalya ve Fransa'dan
- Şeker : Fransa, Mısır, Avusturya ve İngiltere'den.
- Kahve : Avrupa yoluyla Güney Amerika ve Arap yarım adasından.
- Bina Tahtası : Anadolu'dan.
- Pamuk Mamûlleri :
- İçki : Kıbrıs ve Fransa'dan.
- Petrol : Amerika'dan.
- Aksesuar Malzemeleri : Muhtelif Avrupa memleketlerinden.

Başlangıçta söylediğimiz gibi Nâblus bölgesinin ithâl ve ihrâc faaliyetinde ana limanı bu bölgeye yakın olan yâfa limanı olmasına rağmen, ihracatın ve ithalatın bir kısmı Akkâ

ve Hayfâ limanlarından gerçekleşiyordu. Bu nedenle Nâblus'un ithal ve ihrac faaliyeti Filistin'nin diğer bölgelerinin ihrac ve ihrac ve ithal faaliyetleriyle birlikte yürütülmüştür. Buna misâl olarak, Schölch 1857-1882 yılları arasında yâfa limanında gerçekleşen ithal ve ihrac hareketini şu şekilde gösteriyor.

Yıl	Buğday Kilo	Arpa Kilo	Mısır Kilo	Susam Okka	Zeytinyağ Okka	Sabun Okka	Portakal Tane	Yün Okka	Pamuk Okka
1857	454555	245011	39392	503000	20000	1000000	6000000	10000	--
1858	18000	143414	166712	820000	100000	800000	3000000	40000	--
1859	30000	30000	25000	400000	100000	500000	6000000	---	---
1860	--	--	--	1000000	2040000	50000	5000000	5500	20000
1862	79928	117661	57810	1856078	1673696	100000	800000	2000	20000
1873	310000	110000	25000	3000000	250000	600000	27750000	100000	40000
1874	212000	120000	115000	2000000	130000	1000000	25500000	120000	10000
1875	448000	288000	70500	2800000	100000	1300000	10200000	50000	5000
1876	430000	2500	80000	23500000	3500000	246000	1400000	150000	--
1877	--	--	16000	1870000	1000000	220000	14200000	120000	--
1880	189500	100500	25300	1700000	800000	1450000	145000	105000	--
1881	440000	255000	80000	1420000	160000	850000	1705000	135000	--
1882	482905	18270	143302	2282844	406115	1124000	116350	128000	--

Tablo 3: 1857-1882 Yılları Arasında Yafa Limanından İhrac Edilen Maddeler.

Yıl	Krus	Madde	% Genel ihracata göre
1857	Sabun Arpa Susam	6 000 000 3 515 908 1 760 500	72,4
1858	Sabun Susam Mısır	4 480 000 2 255 000 1 908 852	70,6
1859	Sabun Portakal Susam	2 500 000 1 200 000 1 000 000	63,3
1860	Zeytinyağı Susam Portakal	10 200 000 3 000 000 1 000 000	84,9
1862	Zeytinyağı Susam Buğday	10 878 024 5 568 334 1 880 200	81,8
1863	Susam Buğday Pamuk	8 680 347 3 887 508 3 813 560	82,8
1873	Buğday Susam Portakal	8 300 000 9 000 000 36 075 000	68,8
1874	Sabun Susam Buğday	6 000 000 6 000 000 4 878 000	63,5
1875	Buğday Susam Sabun	8 960 000 7 000 000 5 580 000	65,2
1876	Zeytinyağı Sabun Buğday	24 500 000 11 030 000 9 030 000	78,2
1877	Susam Zeytinyağı Portakal	6 077 500 5 500 000 1 230 666	81,3
1878	Zeytinyağı Sabun Portakal	10 000 000 7 435 000 3 380 000	82,3
	Sabun	7 612 500	

1880	Portakal Buğday	5 800 000 5 685 000	62,2
1881	Buğday Portakal Sabun	11 000 000 6 820 000 5 100 000	68,3
1882	Buğday Portakal	9 889 552 8 144 500	64,1

Yıl	İhracat	İthalat
1857	1558335	
1858	12244040	
1859	7384200	
1870	14928500	
1861		
1862	22408348	
1873	26039100	
1873	31369000	
1874	26562000	14575500
1875	33056750	14166500
1876	56283900	29776575
1877	15749966	26339740
1878		
1879	25272500	3164200
1880	30720600	29635500
1881	33570250	32534000
1882	37802744	36964663

Tablo 5: 1857-1882 Yılları Arasında Yafa Limanından İhracat ve İthal Olunan Maddelerin Değeri (kuruş).

Böylece Nâblus'un ticari hareketi, devamlı gelişme göstermiş, bazen de iç ve dış güvenlik durumlarına göre bu gelişme hareketi düşüş ve artış arasında bir değişiklik arzettiğiştir. Çünkü bu hareketi imparatorluğunu ekonomik durumundan etkilenmekteydi. Ancak Nâblus'un ticari hareketi XIX. asrın boyunca, özellikle bu asrın ikinci yarısında faaliyetini sürdürmüş ve sadece Birinci Dünya savaşı (1914-1918) sırasında etkilenmiş, çünkü savaş yalnız Nâblus'un değil, tüm imparatorluğun ekonomisinin bozulmasında büyük bir rol oynamış, vasf edilmeyecek bir şekilde açlık ve ölüme yol açmıştır. Bu konuya sosyal durum bölümünde daha iyi bir şekilde açıklayacağız.

D- Vergi ve Harçlar :

I- Tanzımmattan Evvel Vergiler

Osmanlı devletinin farzettığı vergi ve harç şekilleri çok sayıda olup, tüm vilayetlerde bunların aynısı uygulanıyordu. Nâblus'un Osmanlı devrinin sonuna kadar Şam vilâyetlerinin birine bağlı bir sancak veya mutasarıflık olması dolayısıyla tüm Şam'a farzedilen vergi ve harçlar buraya da uygulanmıştır. Bu vergilerin en önemlileri şunlardır :

Mîrî vergisi : Hakimlere veya idarecileri tımarı zeamet veya iltizam şeklinde verilen devlet arazisine farzedilen vergidir. Bu vergi Tanzimat devrine kadar Osmanlı devletinde vergilerin en önemlisi addedilirdi. Devlet mahsulden belli oran karşılığında, araziye ekilmek amacıyla halka dağıtırdı. Devlet tarafından vâli, sancak hakimleri ve arazi mültezimlerine çıkarılan tüm hükümler bu verginin ödenmesine önem verilmesini te'kit etmiştir. (84) Hatta vâlinin vilâyetinde, mütesellimin sancağında veya nâhiye şeyhinin nâhiyesinde kalması veya azledilmesi birinci derecede bu verginin ödenmesine dayanıyordu. Şam'da mîrî gelirin büyük bir kısmı hac kafilelerine, diğer kısmı ise askere sarfedilirdi (95).

Şam vâlisi her yıl hac hamlesi techizatı çevresinde Şam vilâyeti sancaklarına kendisi veya vekili uğrayıp Mal-î mîrî toplamak üzere, Tabariya, Cinin, Nâblus ve Kudûs'ten geçerdi ve bu işleme Devre adı verilirdi.

Bu bölgelerde Devre masrafları 1139227 kuruşu bulmuş, sancak emirleri, tatar, hamallık, taşıma, at yemleri ve ağa-

lara verilen muhtelif ödenekleri de kapsamıştır (96).

Devre mālından toplanan māl yâ sancak kâtibine (97) veya vilâyet deftarlarına şahsına veya vekiline teslim edilir(98). Daha sonra māl bir senetle (temessuk) birlikte teslim edilir ve bu senedin arkasına ödenen mālın miktarı ve tarihi yazılır (99) aşağıdaki vesikanın gösterdiği gibi (100).

1244/1828 yılının Devre malı, Kudüs, Nâblus ve Cinin'den Hacı Osman Paşa'nın eliyle tahsil edilen 172160 kuruştur ve şu şekilde dağılmıştır:

852160	Kuruş, yılın Devre malının yekûnu
80000	Mezkur sancaklarda sayıza, ulufe askerlere (Masraflar)
772160	Hilat, inâm, âlef ve Devre asker masrafları.
225000	
547160	
375000	Sayda vâlisi tarafından tayin edilen māl.
172160	Bakiye

Şakir Ağa eliyle tahsil edilen 1245/1829 yılı Devre malının bütçesi şöyledir :

852160	Devre malının yekûnu
80000	Adı geçen sancaklarda, muhafız askerlerin sebze ve alefleri
772160	
175000	Hilât, inâm, âlef ve Devre askerlerinin masraf-ları
597160	
375000	Sayda vâlisi tayin edilen māl.
222160	Bakiye

Nâblus sancağında tahsil edilen māl ise, 267390 kurus olup, şu şekilde dağılmıştır :

1211090	Mal-ı mîrî	
002500	Celcûliye Mal-ı mîrî.	
002500	Nâblus sabun tanelerinden	
012800	Tekadum malı (32 adet deve)	
92790	Ubûdiye mürettebe kadime malı	Seyhlerin
	sonraki asıl :	105250 kuruş
231680	köylerin imanları	012460
033000	Ubûdiye mürettebe	
	cedide	92790
002710	Daire hizmetçileri aidatından	
267390		

Cinin sancağından istenilen Mal-ı mîrî ve Haccı şerife âit mürettebat ise, şöyledir :

20247	Mal-ı mîrî	
15000	Ubûdiye kadime mürettebe malı	
Top. 35247		
12467	Köylerin ve Seyhlerin mu'tâd inâmları çıkarılır.	
22778		
03500	10 adet takâdun devesi fiyatı	
1750	Mezâr âidatı	
Top. 28028		

Zahire : Ordunun Zarûri ihtiyac ve nafakası demektir. Gerek bu nafaka buğday, arpa ve darı gibi gıda maddelerinde teşekkül eden aynı malzeme olsun, gerekse de onun karşılığında para olsun. Bu zahire orduya geçtiği veya savunduğu bölgelerden ödenirdi. Fermanlara ve mersumlara mîrî malının ödenmesini kararlaştırdığı gibi bu zahirenin de orduya ulaştırmasını ve geciktirmemesini sancak mütesellimlerine ve şeylerine te'kit etmiştir. Nâblus ve Cinin mütesellimlerine ve nahiye şeylerine gönderilen hükümler 1800 yılında memleketi istilâ eden Napolyon'a karşı savaşmaya giden orduya Zahire takdim etmeleri zarûretini açıklamış, 2000 garada arpanır Kalansava,

Celcûliye ve Aynûl-Esâvir'de bulunan ordu depolarına ulaştırılması istenilmiştir (106). Nâblus ehâlisinin Zahirîye ulaştırmada gecikmesi üzerine, onlara mükerrer hükümler gönderilmiş, ulaştırmamalı halinde cezalandırılmakla tehdit edilmişler, ve 1215/1800 yılında 75000 kuruş Ceza, murettebât-ı seferiyyenin yapmamaları içinde 500 deve farz konmuştur (107). Ayrıca Şam ve Sayda vâlisi Süleyman Paşa tarafından Nâblus sancağı mütesellimi Musa Tokan Bey'e gönderilen 1222/ 1807 tarihli mersumda, vâlinin Devre mâlî toplamaya gelmesi münasebetiyle asâkir-i mansureye zahire ulaştırması zarûreti vurgulanmıştır (108).

Tabii ki bu zahireler vâli ve devlet için çok önemliydi, çünkü Mal-î mîrî toplayan ve memleketi savunan ordunun direği idi. Mersum ve hükümler mîrî ve Cerde-i Hac'da olduğu gibi zahirenin de en önemli vazifelerden biri olduğunu te'kit etmektedir. Bunun yanı sıra hükümler Zahirenin askerlerin ihtiyacını karşılamak için bol ve fazla olması eksik olmaması gerektiğini açıklıyor. Elimizde bulunan hükümlerden görüldüğü ki Zahireler ordunun tüm ihtiyacını karşılayan buğday, arpa, koyun, ekmek, tahta ve çengel gibi malzemeler kapsıyordu (109). Halil Tokan Bey'in 1314/1896 yılında takdim ettiği zahire yukarıda zikredilen malzemelerin bedeli olan 31060 kuruş ve hayvanların fiyatı olan 3650 kuruş ve arpadan ibaret olup, İbrahim Paşa'ya sunulmuştur (110). Bu zahirelerin depolandığı yeri belirlerdi, Nâblus halkı ise, zahirelerini Celcûliye, Kallansava ve Aynûlesâvir depolarına gönderiyorlardı.

Mîrî ve Zahir vergileri Cebel-i Nâblus'ta iktâ sahipleri olan, nüfus ve yetki sahipleri olan büyük ailelerden teşekkül eden mültezim ve mütesellimlerin üzerine farz olunmuştur ki devlet bunu vâlinin şahsında kolayca tahsil etsin. Görüyoruz ki Nâblus'ta (Kays ve Yemen) olmak üzere tüm grup liderleri halktan fazla mal tahsil etmek için aralarında anlaşmışlardır, halka ise, bağlantı ve ulaşım zorluğu nedeniyle şikayette bulunamıyorlardı.

Ancak mültezim ve mütesellimler tarafından ahâliye yapılan zulüm neticesinde, Padişah'a ve vâliye şikayetlerinin ulaşmazı, birçok mütesellimin azline yol açılmış, bunların birçoğunun direnmesi yüzünden memleket kanlı bir iç savaşa sürüklenmiştir.

Memleket Mısır hakimiyeti altına girdiğinde, bu yeni idare iltizam ve timar sistemlerini feshedip, yerine aşağıda göreceğimiz gibi yeni vergiler koymuştur. İbrahim Paşa Kasıl el-Ahmed ve oğullarından üzerlerinde miri borç olan 120 bin kuruşu ödemelerini istedi, fakat bunlar borçlarını ödeyemediler, bunun üzerine Şeyh Hasan Abdülhâdi'ye Kasım Ailesinin bu borçlarının ödenmesi için mülklerini satması teklif edilmiştir (111).

1840 yılında tekrar Osmanlı hakimiyeti geldiğinde, iltizam ve timar sistemleri olduğu gibi uygulanmaya başlamış, Gülhane fermanı ve tanzimat kanunlarının çıkışına kadar devam etmiştir. Görüyoruz ki sayda vâliden herhangi bir memurdan veya yerli meclis üyesinden verilen iltizamı almaması isten-

miştir (112).

Böylece görüyoruz ki iltizam ile miri Cebel-i Nâblus sancağı ve köylerinde mütesellim ile multezim makamı için yapılan rekabette ana sebepleri teşkil ediyorlardı, bu rekabet bir iç savaşa yol açmış, bu savaş ancak 1859 yılında iltizam sisteminin feshi ve yerlilerden teşekkür eden mütesellim ve multezim vazifelerininde feshiyle sona ermiştir.

Cerde : Bu vergi Nâblus, Lecun ve Aclun sipahileri ve liderlerinde alınırdı ve her yıl bu sancaklardan timar ve zeamet sahiplerini techiz etmeleri istenirdi. Bunların sayıları ise, Lecun ve Aclun sancağında takriben 300 sipahi tespit edilmiştir. Bu sipahiler silah ve erzaklarıyla birlikte Cerdenin başbuğuna giderler ki bu görevi Trablusşam vâlisi üstlenmiştir (113). Cerdenin görevi hacıları Hicaz'dan döndüklerinde bedevi saldırılarından korumak ve onları karşılamak ve gereken ihtiyaçlarını takdim etmek Sayda ve Trablus Şam vâlisi ve Cerde başbuğu paşa'nın 1227/1812 yılında Nâblus mütesellimi Musa Tokan'a gönderdiği buyurulduda Nâblus Uzerine konulan Cerde malının 2000 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bu vergi Nâblus'un Osmanlı hakimiyeti altına girişinden XIX. asrın ortalarında sipahilik sisteminin feshine devam etmiştir.

II- Mehmed Ali Paşa Hükümeti Devrinde Vergi :

Mehmed Ali hükümeti birinci Osmanlı devrinde uygulanan vergileri azaltmamış, ayrıca ferde ve duhûliye gibi yeni vergiler farzetmiş, ipek ve pamuk mahsulünü tekeline tutmuş ve

vakıf mülklerden Osmanlı devrinde olamayan miri mâl ödenmesini farzetmiştir. Muhammed Ali hükümeti Osmanlı hâkimlerinin aldıkları yardımları feshetmiş ise de, bu fesih sembolik olmuş çünkü hükümet Osmanlı devri memur ve mültezimlerinin bütün kaldıklarını asıl miri mâle ilâve etmiştir. Mülklere farzedilen genel verginin yanısıra Muhammed Ali hükümeti Zeytin, Dut ve diğer meşveli ağaçlardan gelirinin %5'ni vergi olarak alıyordu. Bu vergi ağaçlı her yanında her kurus için iki para ilâve alınıyordu. Bu ağaçlardan yeni ekinlerde, ekildiği günden vergiye tâbi tutuluyordu, yani Zeytin gibi bazı ağaçlardan sahibinin ondan faydalanmasından önce vergi alınıyordu ki bu durum çiftçilerin çoğunun meyveli ağaçlar ekmekten vazgeçmelerine yol açmıştır (115).

Ferda vergisi ise, muhtelif mezheplere mensup 15-60 yaş arası erkeklerin üzerine farzolup, mükellefin bütçesinin %12'nin teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu vergi mükellefin geliri- ne göre değişirdi, ancak zenginlerden 500 kurusun üstüne çıkmaz, fakirlerden de 15 kurusun altına düşmezdi. Fakat Muhammed Ali hükümetinin Osmanlı devletiyle savaşa girmesi nedeniyle mala ihtiyacı olduğundan 1839 yılında bu vergiyi arttırmış ve iki yıllığını bir defada toplamıştır (116).

Ferda Mısır hükümetinin en önemli gelirlerinden biri olduğu için hükümet ölenlerin, göç edenlerin ve askere gidenlerin üzerine olan bu vergiyi köyde bulunan fertlerden tahsil ediyorlar ki bir kişi üzerine farzedilen vergi hacminin artmasına yol açmıştır. Böylece herhangi bir yerde verginin ar-

tışı, askerliğe gidenlerin sayısına göre değişiyordu. Din adamları, devlet memurları ve askeri erken ferde vergisinden muaf tutulmuşlardır. Askere gidenler ise , askerlik süresine vergi ödemezlerdi, ancak aileleri veya hemşerileri onların yerine ödemek zorundalardı (117). Cebel-i Nâblus'ta 1835 yılında ferda vergisi 2680 keseyi bulmuştur (118).

Mısır devrinde gümrük ve duhulîye harçları gibi diğer vergiler de vardı, bu harçlar mâlin bir şehirden diğerine nakledildiği zaman alınırdı. Bu harçlar yerli tüccarlardan %18-21 oranında, yabancı tüccarlardan ise, sadece %3 alınıyordu. Bu nedenle yerli tüccarlar çoğu harçları azaltmak amacıyla yabancı tüccarların adına çalışmak zorunda kalmışlar buna karşılık mâllarının %3-4'nü yabancı tüccarlara ödemişlerdir (119).

Tesrih harcı ise, bir şehirden diğerine ticaret amacıyla gönderilen yerli mahsulden alınıyordu. Harcı %6-12 arası olan bu mahsuller, özelli kullanım için olduğunda harçtan muaf tutuluyordu. Dolayısıyla yabancı konsoloslar bu noktadan istifade ederek, kullanmak bahanesiyle getirdikleri büyük miktarların bir kısmını satıyorlardı (120).

Ayrıca şehre giren hayvanlara duhulîye harcı alınıyordu. Bu harç kesilmeyen bir inek başına, 13-21 kuruş kesilen bir inek başına ise 60-70 kuruştur. Koyun, keçi ve derelerden ise yıllık harç alınıyordu (121).

Diğer bir vergi türü ise, "Şûne"dir. Bu vergi aynı olarak nakit olan miri mâlıyla birlikte ödenirdi. Buna göre nâ-

hiyelerde yaşayan ehâli hububet, yağ ve tereyağı gibi mahsul-
lerinin bir kısmını orduya takdim eder, ve bu mahsulleri ken-
di hayvanlarıyla veya kiralık hayvanlarla melekelerine en
yakın askeri Şûne'ye (depoya) nakleder. Bir çok defa ahâli,
istenilenden daha fazla öderdi, bunun nedeni ise, teslim sı-
rasında hükûmetin kullandığı tartıların değişik olmasıdır. Ba-
zen takdim edilen mahsul tartıda istenilen miktarın dörtte
birine kadar düşerdi, ki bu büyük eksikliği mâl sahibi nakit
olarak ödemek (122) zorunda kalırdı. Şûne vergisi Osmanlılar-
daki Zahir vergisine benzerdi.

1252/1835 yılında Cebel-i Nâblus'a farzolunan muhtelif
vergiler şu şekilde sıralanabilir (123):

Ferda vergisi	: 2680 kese
ithâl malları	: 3580 kese
Muhtelif vergiler ve miri	: 3500 kese

Toplam 10006 kese, her kesede 500 kuruş
vardır.

Bunun yanı sıra Nâblus ve Alevilerin dağları ehâlisine
hamûl denilen vergi farzolunmuştur. Bu vergi sadece aileler-
den alınıyordu.

III- Tanzimattan Sonra Vergiler :

1- Üşr Vergisi : Bu vergi tarım ürünü üzerine farzolmuş
il-tizam suretiyle alınıyordu, ve oranı %10 du, daha sonra
%12,5 yükseltildi. Hükûmettin köylerin üşrlerini satın alan
kimseye Aşşâr denirdi (124). Her Aşşâr köyde kendisini vekil

eden bir kişi tayin eder, buna "kolçu" adı verilirdi. Kolçunun görevi hububatı korumak ve harmandan çıktığından onu kontrol etmektir. Ayrıca kolçu mahsulün miktarını tahmin eder ve uşrunu veya daha fazlasını alırdı. Aşşâr multezim gibi nüfuz ve yetki sahibi olup, mahsulü zelimce tahmin ederdi, hatta bazen mahsulün yarısını alırdı. Böylece bu Aşşarlar bol kazanç elde ederlerdi.

Aşşarlardan birinin itirafına göre, 5900 kuruş kârın yanı sıra, 60 kilo buğdayı 70 kilo darı, 40 kilo arpa, kilo susam, ve 4 kilo kesesine kazanmıştır (125). Aşşâr olan kişi bir çok defa çiftçileri intikam ve kötü muameleyle tehdit ederdi. Bazı multezimler çiftçiden hayvanlarına ait uşrünü veya evinde bulunduğu yemeğin uşrünü veya otlağının uşrünü alırdı. Ayrıca bazı Aşşarlar bereberlerinde 150 kişiden fazla adam, hayvanlarıyla birlikte götürürler ve çiftçilere bu adamlara ve hayvanlara yemek vermelerini emrederlerdi, bunun yanı sıra bu adamlar çiftçilerin evlerinin yağma ederlerdi. İşte bu işlerin neticesinde devlet uşr vergisini düzenlemek zorunda kaldı (126).

Şam vâlisi Necip Paşa ve deftardarı saadullah Nuri tarafından çıkan mersumda Cebel-i Nâblus'ta mahsul ve mesleklerden alınan uşr ve harçların miktarı, Cebel-i Nâblus üzerine harçların indirilmesi ve üzerine kalan borcu açıklıyor (127).

Cebel-i Nâblus'u üzerine farzolunan harçtan 53917,38 kuruş aşağıdaki şekilde indirilmiştir :

468

Sabunhanelerden	21300	kuruş
Tereyağı dükkanlarından	8274,22	kuruş
Preshanelerden	1987,26	kuruş
Tüccarlardan	3710	kuruş
Epici dükkanlarından	3277	kuruş ve altı gümüş
Beyârime	371	
Sivacılardan	1580,30	
Yekün	40421	

Kasaptan	7087	kuruş
Pamuk ve yağ dükkanlarından	6203,26	
Gus	1989,24	
Boyacılardan	870,30	
Suk Bâsân	761,18	
Nâblus pazârı	8371	
Peynir dükkanından	1605	
Tütüncüden	910	
Sabun kalemi hanelerin miri	7740	

Pirincin toprak Ucretinden 2988 okka ve 360 dirhem kaldırılmış, koyundan da 409 kuruş kaldırılmıştır.

Buna göre Nâblus ve Cinin sancağı fakirlerine ve vatan-
daşlarına her yıl 782 bin kuruş ve 546 kuruş ve 11 gümüş
(792546) miktarında marbut mâl ve türlerinden muâf tutulan
meblağ 1585 kese ve 46 kese ve 21 gümüş olmuştur.

Ayrıca yıllık 427377,15 kuruş takan hayvan satış ve ki-
rası fiyatı olan parekende masrafları da muâf tutulmuştur.
Yani devlet-i âliyyenin gümüş olan marbut mallardan ve toprak
Ucretinden ve parekende satış farklarından 399 kese, 423 ku-
ruş ve 29 gümüş bulmuştur. Bütün bu meblağ Nâblus ve Cinin
hazinesi zahirelerinden kaldırılmıştır. Devlet bu yardımı
halkın ödeme güçsüzlüğü bunun da adâlete aykırı düştüğü için
yapmıştır. Bu mersum 3 ca. 1257 tarihinde yazılmıştır.

Bu aftan sonra kalan meblağ ise, 1947 bin kuruş, 737 ku-
ruş ve 35 pâredir. Bu yıllık ve yazlık uşrûn kira bedeli ve

Hicazi, Cihadi ve gümrük yardımlarıdır, ve  u türlerden istenmiştir :

Buğday türü	1928	$\frac{5}{4}$	Erdeb
Arpa	3389	$\frac{5}{4}$	"
Keresne (karabur- sak bitkisi)	283	$\frac{9}{4}$	"
Mısır	374	$\frac{13}{4}$	"
Mercimek	14	$\frac{19}{4}$	"
Bakla	15	Erdeb	
Susam	18	$\frac{11}{4}$	"
Mısvan	72	Erdeb	
Un	72	"	
Zeytinyağı	4998	bir okka ve elli dirhem	
Tereyağı	2007	bir okka ve 268 dirhem	
Pamuk tohumu	5224	bir buçuk okka	

N blus ve Cinin sancağı nahiyeleri ve köyleri ile ilgili bu meblağ kararla tırılmı  i te ve dışta hiç bir arttı  olma-
dan, bunun yanında hayri tanzimat gereğince belirli gümrük
harçları ödenecektir. Zikredilen bu meblağın ve gümrük harç-
larının dışında eh linin hiçbirinden bir ey talep edilmez, ne
büyük ne küçük, ne külli ne c zi, ne m l, ne kira, ne zarar,
ne masraf ne de ceza ne de hayvan. Bunun tersine   h ni ir de
gereğince tüm vatandaşlar huzur ve güvenlik içine olacaklar..
i lerini yapacaklar, tarımların sanayilerini ve ticaretlerini
geni letecekler(Tarih 3 ca. 1257) (128).

Ayrıca devlet 1850 yılında diğ r bir emir çıkararak mul-
tezimlerin çiftçileri Ucretsiz u r nakletmelerine mecbur et-
memeleri istendi (129).

1865 yılında çıkarılan u rler sistemi kanunu ise, zeytin

uşrleri dışında her yıl uşrlerin mülzem olduğunu öngörüyor (130). Kanun ayrıca her iki yılda bir ihalesini kabul etmiştir. Aynı kanun vilâyetin, mutasarrıflığın veya kazaların uřrlерinin bir defada artışını men'etmiş, her nahiyenin ayrı ayrı olmasını uygun bulmuştur. Fakat kestane, Zeytin susamın artışını tüm kaza ve mutasarrıflıklarda bir defada olmasının kabul etmiştir. Ayrıca kanun multezimin bir Osmanlı kefilі olmasını ve başkentte bir banker tayin etmesini öngörmüştür. Bunun yanı sıra multezimin devlet memuru veya memur çocuğu veya akrabaları ve vilâyet meclisi Uyesi olmaması, şart konmuştur. İhâk zamanı geldiğinde devlet her kazaya uşr artışını yönetmek için bir memur ve kazanım idare meclisinden bir üye görevlendirirdi. İltizam isteyenler ihâle başlanadan bir hafta önce mahali idareye başvurmak zorundalardı. Multezim bir dilekçe takdim ederek iltizam ettiği meblağı bildirir fakat istediği bölgeyi zekretmezdi (130).

- + Vergi : 1886 yılından sonra farzedilen bir vergidir. Bu vergi zirâi %0,4, değeri 20 bin liradan az olan binâlara %0,5, 20 binden fazla olan binalara %0,8, kiraya verilen binalara ise, %1 oranında farzolunmuştur. Bunalara uygulanan bu vergiye musakkafat denirdi. 1908 yılında askeri tectüza-te için %6 ilâve edilmiştir. Arâzi vergisi ise, 1912'den sonra devletin mâli açığını kapatmak amacıyla %5 oranında arttırılmış ve Osmanlı do-

nanmasına yardım amacıyla da %25 vergi konmuştur (131).

+ Küde ve koyun vergisi :

Her koyun başına 1,5 kuruş alınıyordu, daha sonra arttırıldı ve beş kuruş oldu. Develere uygulamaya vergise, bu rakamın üstüne çıkmıştır (132)

+ Temettü : Bu vergi türü %2-10 oranında sanayi ve ticari meslekler üzerine konmuştur.

+ Maarif : Bu vergi musakkafât ile birlikte %5 oranında alınıyordu (133).

+ Askerlik Bedeli : Askerlik hizmetinden muâf tutulan kişilerde yıllık 28 kuruş üzerinden alınmıştır (134).

+ İş Bedeli : Buluş çağında eren her erkekten yıllık ortalama 16 kuruş alınıyor, veyâ bunun yerine uç gün yol yapımında çalıştırıyorlardı (135).

Adıgeçen bu vergilerin dışında aynı ve nakit olarak başak ve vergiler de vardı, bunlardan biri savaş çıktığında farzedilen Arıza vergisidir (136). 1243/1827 yılında Nâblus sancağı mütesellimi Erad Toksan'ın takdim ettiği istirham üzerine, Nâblus bu vergiden muâf tutulmuştur. (137) Diğer bir vergi ise, Seferiyye vergisidir. Bu vergide yine savaş çıktığında Osmanlı ordusuna yardım amacıyla halktan alınırdı, ni-
tekim 1810 yılında Beytülmal'de paranın tükenmesi neticesinde

devlet halkı bağışa davet etmiştir. Bu vergiden Mora seferi sırasında Nâblus'un ödediği miktar 19444,5 kuruştur (138). Ancak Devlet bu vergiyi her savaşta uygulamıyor ve ödenmesi için şiddet kullanmıyordu. Meselâ devlet 1822, 1824 ve 1827 yıllarında Nâblus'luların gönülünü yapmak için Nâblus bölgesini bu vergiden muâf tutmuştur (139).

Diğer bir vergi türü ise, Beşâre'dir. Bir şehzadenin doğumunda veya tahta çıkışında sancak mütesellimleri bu vergiyi bu takdim ederdi. 1817 yılında Nâblus mütesellimi Musa Tokan Şam vâlisi Salih Paşa'ya beşara vergisi olarak 3000 kuruş ödenmiştir (140).

Gördüğümüz gibi demirci, kasap, yağcı ve sebzeçi ve diğerleri olmak üzere muhtelif meslekler üzerine Hasbe ve Tarım ve Sanayi Ürünleri gibi harçlar konmuştur. Aşağıda bazı tarım harçları görülmektedir (141):

Karpuz ferdesi	: Bir ratıl karpuz
Bir deve yükü karpuz	: 20 Mısriye küçük yükler muaf tutulmuş.
Bir deve yükü kavun	: 30 Gümüş küçük yükten 5 gümüş alınırdı
Yağ	: 10 Gümüş
Pamuk	: İki mısriye
Erik ve Elma ferdesi	: Bir ratıl
Limon ferdesi	: 10 Gümüş
Bir deve yükü üzüm	: Bir ratıl. Nâblus'e getirilen Meşarik el-Beytevi üzümü bundan muâf tutulmuş.
Bir deve yükü sunaber	: Bir ratıl
Badem	: Bir ratıl
Fındık	: Bir ratıl
Bir erdek pirinç	: 5 Gümüş
Pamuk veznesi	: Bir mısriye. Eşek yükü, 10 gümüş
Mısır ve çarr tile-	: İki mısriye
sinden bir ratıl	
Eşek	: 10 Gümüş
Katır	: 40 Gümüş

Hasbe harçları 1263/1846 yılından itibaren Bac harcı di-

şında feshedilmiştir. Ayrıca zeytinyağına, susam yağına, susama, pirince, bala, peynire, ve pekmeze harç konmuştur. Ancak bu türler asrın ikinci yarısında harçtan muaf tutulmuştur. Tanzimattan sonra ise, buğday, arpa, âlef, sarı ve beyaz darıdan da harç kaldırılmıştır. Asrın birinci yarısında harç ortalamaları şöyleydi (142):

10 gümüş her deve yükü pamuktan
 30 kuruş Şam'a gönderilen her deve yükü pamuktan
 10 gümüş Şam'a gönderilen her deve yükü elbiseden
 40 gümüş her deve yükü peynirden
 10 gümüş her ratıl mumdan

Ayrıca sabun yağına emedi harcı, Yâfa ve Gazze'ye Mısır'a ve diğer yerlere ihrâc edilen Zifte de harcı konmuştur. Mısırlı İbrahim Paşa her sabun tabhasına 600 kuruş koymuştur. Bunun yanında muhtelif dükkanlara harç konmuş, ancak bunun bir kısmı yukarıdaki buyruğuda da gördüğümüz gibi indirilmiştir. Ayrıca dışarıya ihrac edilen mâle %3 oranında, ithâl edilen mala %10, Transet ticaretine ise, %20 gümrük harcı konmuştur (143).

Bazı harçlarda mütesellim ve bölge şeyhleri tarafından fazedilirdi. Buna örnek olarak ölü âilesinden alınan harcı, Hristiyan kiliselerini konan harç, ve Ebû Ğavş Ailesinin yâfa'ya ve Kudüs'e giden yol üzerine farzettığı koruma harcı. Beni sahar şeyhinin kali ticareti üzerine koyduğu harç ise şöyledir. Her deve yükünden kuruş kendisine iki kuruş katibine ve iki kuruş kölesine alınıyordu. Fakat devlet ölü âilesine ve kiliseler, konan harcı kaldırdı, 1827 yılında Şam vâlisinin Nâblus mütesellimine verdiği emirde Nâblus ahâlisinin

fakir olması nedeniyle bu harcın kaldırılması açıklanmıştır. Yol koruması harcı ise, 1834 yılında İbrahim Paşa tarafından feshedilmiştir (144).

Aşağıdaki tablolara Nâblus vergi ve harçtan teşekkül eden gelirini ve diğer masraflarını şu şekilde göstermektedir:

Salname	Musakka-fat.	Ösr vergisi	Hayvanlar	Bedel-i askeri	Diğer vergiler	Toplam
1283	3608917	1738418	549832	26805	553529	647701
1288	3637218	2456672		34313	864100	6892303
1289	3637218	2456672		34313	789789	6917992
1293	3608917	1738418	549832	26805	553529	6477501
1294	3443751	1807115	568787	50805	247176	6117634
1295	3665865	1774885	576572	50805	155400	6223527
1296	7570000	1790465	503797	519063	117150	10033875
1297	3723975	2036928	743263	53268	158430	6715864
1298	6074617	2155275	877125	54278	1770000	9338295
1299	5100798	2140257	826258	54278	334145	8845736
1300	5026631	2069635	801813	54278	230000	8282357
1301	4409273	2072871	947926	30278	60000	7515362

Tablo 6: 1283-1301 Yılları Arasında Belka Livasında Verginin Geliri

Salname	Gelir	Masraf
1283	6477501	
1288	6992303	1863017
1289	6917992	1131103
1293	6477501	
1294	6117634	
1295	6223522	
1296	10033875	
1297	6715864	636488
1298	9338295	482671
1299	8485736	464600
1300	282357	567833
1301	7515362	608902

Tablo 7: 1283-1301 Yılları Arasında Belka Livasında Gelirin ve Masrafların Toplamları

Salname	idâre-i Dahili- ye	idâre-i Maliye	idâre-i Seriye	idâre-i Adliye	Terbiye ve Ta'- lim iş- leri	Diğer Mas- raf- ar	Toplam
1288	1631614	85603	112800			33000	1863017
1289	894579	129724	106800				113103
1297	325082	207856	37692	13338	12520		636488
1298	178996	245347	34488	10800	13040		482671
1299	176548	169880	34488	97116	13040	3528	494600
1300	209914	18383	41688	108000	17840	1008	564833
1301	227914	192542	59688	109910	17840	1008	608902

Tablo 8:1288-1301 Yılları Arasında Belka Livasında Masrafların Sureti

1315/1897 yılında Nâblus sancağının Beyrut vilâyeti istatistiği içinde yer alan geliri ve masrafları şu şekildedir (146).

Gelir:

Verginin cinsi	Kuruş Miktarı 1315	1322
Emlak Vergisi	1545670	1536198
Temettu' Vergisi	103212	71257
Bedel Askeri	42556	73633
Ağnam Resmi	424920	458532
Canavar Resmi	-	-
Maktu'en ihale kılınan aşar bedeli.	3671880	3930000
Emane-i idâre Olunan âsar hasılâtı	1065	28700
Rûsum Mütenevvisa	17849	24805
Orman hakkı ve ke- reste ve yol resimleri.	-	-
Envâi ma'âdın	-	-
Emlak ve Tabu harcları	138408	125000
Mahakım Harcları	75115	54000
Hasılât Mûteferrika	91793	75200
Vergi şahsı	-	51877
Emlak emiriye ve icar hasılatı	-	355
Nâblus Livası gelir toplamı	6172048	6428557
Vilâyeti Beyrut toplamı	34022424	309970479

Tablo 9: 1897 Yılında Nablus Sancağında Gelirin Sûreti

MASAFLAR (147).

Verginin cinsi 1318	Kuruş	Miktarı 1322
Ser'iyeye	79152	67564
Dahiliye	222160	210676
Adliye	647716	129583
Maliye	239495	258182
Zatiye	35064	22426
Orman	-	-
İsham	23384	23385
Toplam	746971	711816
Vilayet-i Beyrut Toplam		5813645
Hazine Hasa-i Şahaniye		
Harbiye	775468	
Bahriye	-	
Tophane	-	
Jandarma	137487	
Zabtiye ve Polis	18524	
Sıhiye	-	
Mütaka'idin askeriye	146479	
emekliliği		
Surre-i Hümayun havalesi	-	
Hicaz zahire havalesi	-	
Havalat Muteferrika	14850	
Yekun	1593808	
İcmal-i liva-i Nablus	2897864	
İcmal-i vilayet-i Beyrut	35528634	

Tablo 10: 1897 Yılında Nablus Sancağında Masrafların Sureti

E-PARA :

Geniş toprağa ve muhtelif milliyetlere sahip olan Osmanlı İmparatorluğunda para biriminin birleştirilmesinin zor olduğu bilinmektedir. Ayrıca Osmanlı padişahları halka kolaylık göstermişler, onlara bilmedikleri yabancı paranın farzıyla onları sıkıştırmaktan kaçınmışlar ve kendi yerli paralarını kullanmalarına müsamaha etmişlerdir. Bilindiği gibi XIX. asır imparatorluk, bu asırda tüm Avrupa'ya yapılan sanayi devrimi neticesinde, Avrupa ülkeleri tarafından bir ekonomik sömürge devrime girmiştir.

Ayrıca Osmanlı devleti Tanzimat kanunları çevresi içinde başlattığı gelişme hareketi neticesinde Osmanlı vilâyetleri Avrupa için en iyi bir ticari fuar ve uluslararası bir pazar olmuştur. Para bakımından Osmanlı hükümetinin içinde bulunduğu anarşi ve Avrupa'nın onu sömürdüğüün en açık delili ise, devletin kendi memleketinde parasını yaymaktan, ve onu birleştirmekten ve kanuni değeriyle piyasaya sürmekten âciz olmasıdır. Dolayısıyla her şahir istediği gibi parasını kullandı böylece fiyatlar değişti ve paralar çoğaldı.

Bu ilâve olarak bazı köylerde paralara şehirlerden farklı olarak özel fiyatları vardır, ki hükümetin bir vâdide halkın ise diğer bir vâdide olduğunu göstermektedir. Misâl olarak Fransız lirası osmanlı lirasından daha çok değer kazanmıştır, hatta Kudüs'te halk metelik kullanması istemediler, ve değeri %70 oranında düştü. Ancak hükümet bu ekonomik tehlikeyi idrâk edip, diğer yerlere yayılacak endişesi ile önlem

almaya başladı. Ayrıca yahudiler özel bir para sevkettiler. İki buçuk para değerinde olan bu para Filistin ehâlisi arasında kullanılmış ve değer kazanmıştır (148).

Filistin ve Nâblus'ta kullanılan diğer mahalli paralar ise, şunlardır : Akça, Para, Zolata, Esedi kuruş, Mecidi Riyal Osmanlı lirası, Kese, Mısriye, Gümüş, Altın Beşlik ve metelik Bu bölgede kullanılan yabancı paralar ise, şunlardır. Fransız lirası, yirmilik Frank, İngiliz altın dinarı(sov-eign), Rus imperialı, Avusturya ducati, İspanyol Kolonadı.

I-Mahalli Paralar:

* Akça: çoğu zaman Asper denirdi ve Sultan Orhan (1326-1360) devrinde sekkedildi. Gümüşten sekkedilen ilk Osmanlı parası olan akçanın ağırlığı halis gümüşten çeyrek miskâli aşmazdı (148). Ancak bunun değeri daha sonra düşer, Sultan I.Se-lim devrinde tekrar değer kazanır, ve XVII.asra kadar böyle devam eder. XIX.asrıda ise, önündeki rakamı tamamlayan yar-dımcı bir birim haline gelmiştir.

* Para : Devlet bu parayı 1066/1620 yılında kullanmıştır. Gümüşten olan bu para Mısır'da XVI. asırdan XIX.asrın başlarına kadar kullanılmıştır. Paranın değeri "yarım gümüşü", daha sonra değeri kaybeder ve küsün haline gelir. XVII.asrın sonlarında para Osmanlı nakit birimi olarak akçanın yerini alır (150).

* Zolata : Aslı Polonya parası olan bu türü Osmanlılar 1100 /1688 tarihinde sevketmeye başladılar. Bu para birimi gümüşten olup, 30 pareye eşittir (151).

* Esedî ve Sağ Kuruş : Esedî kuruş gümüşten olup, Osmanlılar tarafından XI.asırda sevkedilmiştir. Sağ ise, tam ayar gümüş olup, 40 Pareye veya 40 yarım gümüş eşittir. Bilindiği üzere ehâli nakit alışverişlerinden sağ kuruş ile kullanılan esedî kuruşa ayırmışlar, esediye kullanılan para adı vermişlerdir. Alışverişte kullanılan kuruş değeri sağ kuruştan azdır. 1900 esedî kuruş 1630 sağ kuruşa eşittir (152).

* Beşlik : Beş kuruş değerindeydi, daha sonra ikibuçuk kuruşa düştü.

* Micidî Lirası : Adını Sultan Abdülmecit'ten alan bu para birimi altından olup, 100 kuruş değerindeydi (153).

* Mecidî Riyâl : 19-21 kuruş arasında değeri olan bu para birimi gümüşten olup, tam mecidinin yanında yarım ve çeyrek mecidilerde vardı. 100 kuruş değerinde olan Osmanlı altın lirası 5 tam mecidiye veya 5 Osmanlı Riyaline eşittir (154).

* Kese : Nakit alışverişte kullanılan bir Osmanlı birimi olup, bir kaç türü vardı. Bunlardan biri İstanbulî veya Rumi kesedir, bu kese 600 altın veya gümüşü kuruşa eşittir. Diğer bir tür ise, Mısır kesesidir. Bunu değeri 600 kuruştur, fakat altın değildir. Kese tanzimat devrimine kadar kullanıldı. (155)

* Masari : Adını Mısır parasından alan bir birimdir. Bu kelime günümüze kadar kullanmakta olup, tüm para birimlerine söylenmektedir. Mısır'da sevkedilen diğer bir para ise Cihadi-dir (156).

II- Filistin'de kullanılan ecnebi veya Avrupa paraları ise

şunlardır :

* Fransız Lirası : Değeri 100 kuruştur. Paranın fiyatı düştüğünde Fransız lirasının değeri bir şehirden diğerine değişiyordu. Aşağıdaki tablo Fransız lirası, Mecidi riyalı ve sarf fiyatını göstermektedir (157).

<u>Şehir</u>	<u>Fransız lirası</u>	<u>Mecidi Riyalı</u>	<u>Beşlik</u>
Kudüs	109	23	3
Nâblus	118	25	3,13
Yâfa	124	26	3,2
Gazze	222	47	6
Akka livâsi	10	23,12	3,16
Nasire	130	27	3

Tablo 11: Filistin Şehirlerinde Fransız Lirası ve Mecidi Riyalinin Doviz Durumu

Aşağıdaki tablo ise, 1857-1882 yılları arasında Filistin de kullanılan diğer ecnebi paraların sarf fiyatını göstermektedir (158).

<u>Gümrüklerdeki fiyat 1857 yılı</u>	<u>Mahali fiyat 1857 yılı</u>	<u>Mahali fiyat 1872 yılı</u>	<u>Mahali fiyat 1882yıl</u>
Osmanlı Lirası 108,5	128	115,5	140
Osmanlı Mecidi 21,25	26	--	26
Osmanlı Beşliği 5	6	--	--
Yirmilik Frank 93,25	112	100	122
İngiliz Altın Dinarı 117,5	140	126,5	154
Rus Imperial 85	114	102	--
Avusturya Ducatı 55	66	59	--
İspanyol Colonadı 26	33,5	--	--

Tablo 12: 1857-1882 Yılları Arasında Filistin'de Kullanılan Mahalli ve Yabancı Paraların Fiyatı

F-Tartı ve Ölçüler :

I-Tartılar:

Osmanlı devrinde tartılar paralar gibi birkaç tür ve muhtelif hacimlerde olup, iki kısma bölünmüştür :

Hububât Tartıları : Bunların en önemlileri : Sâ'tır. Sâ: Tahtadan veya bronzdan bir kutu olup, ağırlığı Nâblus tartısıyla üç ratıl ve dört okiyyedir. Arpa sâ'ı ise, şehir tartısıyla iki buçuk ratıldır. Buğday sâ'ı ise, Ben'i Saab nahiyesinde iki buçuk ratıl ve iki ratıl arapaydı. Sâ'ın birimlerinden Sümniye yarım sâ'tır. Tabba ise, dört sâ' veya buğdaydan $13 \frac{1}{3}$ ratıl, arpadan on ratıl (159).

Keyil : Beni saab'da 12 sâ'tır, yani buğdaydan 30 ratıl, arpadan 24 ratıl. Keyilin noksana ve fazlalığa maruz için, alındıları tartıldığı dükkanın keyiliyle tartarlar ve filan dükkanın sa'ıyla denirdi. Bunun yanında sümniye, südsiye, kile medd ve meshe adında tartılarla mevcuttur.

Sıvı tartıları : Bu tartıların birimi Cerrenin iki çeşidi var, birisi yağ çevresi olup, ağırlığı 7 ratıl, $2 \frac{1}{3}$ okiyye yani 16 delledir veya $86 \frac{1}{3}$ okiyye, yani 6475 dirhemdir Köylerde ise, üç ratıl berâriye eşittir. Nâblus'te resmi muamelelerde sabunhane yağının tartıldığı Cerre geçerlidir. Bazende Cerre 9 ratıl veya onun 2 katına eşit olurdu. Susam yağı çevresi ise 5 Nâblus ratıdır, köylerde onun başka bir alternatifi yoktur.

Cerrenin büyük birimi yoktur, fakat küçük birimleri vardır, bunlardan birisi halûbe veya sâ'tır, bu da cerrenin $\frac{1}{3}$

idir. Yani bir köy ratlıdır. Diğer bir birim ise yarım Sâ', yani yarım ratıl olan bakluledir. Baklulenin yarısı ise, kûz, dūr, kûzün yarısı ise hûktūr, hûkin yarısı ise, Fincan-ı ubadi olup, 24 demaya eşittir. Dema ise, dört noktadır. Bu saydığım son birimler kuyumcuların ve eczacıların önemli siviları tartılarında kullanılan tartılara verdikleri terimlerdir (160).

Yağ Cerresi de Nâblus, Kudûs, Yâfa, Akka ve Hayfâ ve köylerinde değişiyordu. Bu cerrenin ağırlığı 7-18 ratıl arasında değişiyordu. Filistin'i dolaşan bir yolcunun bu tartıları öğrenmek için uzun bir ders alması gerekiyordu.

Tartılar : Birimi ratıldır, meşhur ratıl Nâblus'ta 12 okiyedir, Akka'da ise 2 okiyedir. Ayrıca Filistinde ratılın ağırlığı 1 maddeden diğerine değişiyordu. Bazı satışlarda ratılın ağırlığı şöyledir :

Tütün	: 16 okiye
Bâl	: 18 okiye
Et	: 16, 18, 21 okiye
Pamuk	: 18, 21 okiye

Bilindiği gibi tüm için ratıl ağırlık birimiydi ancak buğday, arpa ve darı sâ'le tartılırdı. Kantar ise 100 ratıldır. Okiye ise, $\frac{1}{12}$ ratıldır.

Tartıların diğer bir türü ise himildir. Mesela bir eşek himli veya deve himli karpuz, bir adam himli su denir. Ayrıca ferda, selle, kese ve vezne vardır. (vezne ve ratıl sabundur). Bu himillerin hacimleri ve şekilleri yerlere göre değişiyordu. Sarmusak, karnıbahar ve turp gibi bazı maddeler baş ile

tartılıyordu. Portakal, limon ve yumurta gibi maddeler ise tane ile tartılırdı. Bilindiği gibi Nâblus'ta himil 250 kg'a eşittir. Okıyye ise 250 Gm'a (75 dirme) eşittir. Okka ise, 400 dirhemdir (1,282 Kg.) (161).

II- Ölçüler :

Nâblus ölçü birimi Zirâ'tır. Bu da 68 cm. olan ortaya boylu bir adamın Zirâ'dır (koludur.) Zira' kumaş ölçmekte kullanılıyordu. Osmanlı devletinde kullanılan Zira'in boynu aynı olmayıp, bir yerden diğerine değişiyordu. Devlet bir zamanlar Zirâ'in terkedilmesini emretmiş. Yerine endaze kullanılmasını istemiştir. Endâze yaklaşık 26 inc olup, Darp-han-i Amire tarafında damgalıdır. Ancak devlet bir süre sonra bunu terkedip tekrar Zira'a dönmüştür.

Zirâ' çoğu bir yerden diğerine değişiyordu. Mesala İstanbuli Zirâi olup, boyu dediğimiz gibi 68 cm'dir. Kudüs'te ise Zirâ'in boyu, 64,77 cm'dir. Dımask Zirâ' ise 63,75 cm. boyundadır.

Zirâ'in birkaç katı vardı, bunların en önemlisi Sevb olup, 10, 30, 50 Zirâ'tır. Ticari Zira'in kısımların ise, Zirâ'in $\frac{1}{3}$ 'i olan şibir (karıs) 'dır. Fetir ise, Zirâ'n $\frac{1}{3}$ 'dir Şibirin $\frac{8}{3}$ parmak düğümün olmasına göre, Zirâ'ı 24 parmak düğümü olup, her düğüm de 24 şa'radır.

Binalarda kullanılan mimâri Zirâ' ise, 75 cm.dir. Bunun büyük katları ise, 15 Zirâ'i mimâriye eşit olan habl-i Cimmâ-

lidir. Bu aynı zamanda Uç mesâseye eşittir. Zirâ'i mimârinin küçük birimleri ise, midmak veya kadem (ayak) olup, Zirâ'ın 1'idir (162).

G- Ulaşım yolları :

I-Kara Yolları

Osmanlı devleti tanzimat devrinde (1839-1914) ulaşım yollarının önemine dikkat etmiştir. Tabii ki bundan devletin ilk amacı siyâsi ve iktisâdi bakımdan devleti bitiren zayıf durumdan kurtulmaktır.

Bu politika gereğince devlet kara ve demir yollarını ve telli haberleşmeyi içine alan bir ulaşım şebekesi kurarak Filistin'nin ana şehirlerine birbirine ve diğer Suriye vilayeti merkezlerine bağlamıştır. Devletin bu ulaşım şebekesinden diğer bir hedefi ise, başkentte idârenin güçlenmesi, memurların başkente olan bağılıklarını düzenlemesi ve güvenliğin sağlanmasıdır.

Filistin bu yollardan muhtelif alanlarda özellikle ekonomik alanda istifade etmiştir. Bu yolların en meşhur olanları, 1867 yılında yapılan Kudüs-Yâfa yoludur. Diğer bir yol ise 1907 yılında yapılan Kudüs-Nâblus yoludur. Ayrıca Nâblus-Yâfa, Kudüs-Eriha ve Kudüs-HalilUrrahman yollarda vardır(163).

1887 yılında Nâsire ile Çinin arasında bir araba yolu yapımına başlanmıştır. 1912 yılında ise, hükümet Cinin-Merc Beni Amir yolunun onarmış ve planını değiştirmiş, sanki yeni yapılmış gibi seyrini de değiştirmiş, Ebülceys bölgesinden geçer-

ken doğusuna maylettirilmıştır.

Et-Temimi Cinin-Nâblus yoluna şöyle vafediyor :

" 1330 senesinden mukarrar olan işbu tarih ameliyat için 1331 sene bütçesi ameyatı meyanında (112.258) Kurusluk bir mebla tashis edildiği halde ehvâl-i hazîre-i harbiye dolası-yle ameliyatına devam edilemediğinden bu sene zarfında sarfiyat icra edilememiştir. Ancak terk ameliyat ettirilmiş olan mûtaahhidin 330 senesi zarfında ihzar edildiği kırma taşların azami mâni murûr olan mahallere Cihet-i askeriyeye tarafından fers olunarak top emranine mûsâit bir halde yol kesat edilmiş olmakla mûtebâki nevâkış ameliyatın bu kere vu-kû bulacak devr-i âcizeyi mûteâkib görülecek lüzüm Uzerine sene niha-yetine kadar yâ emâne veyahut pazarlık suretiyle veya eski mûtaahhidine ikmâl ettirilmesi cihetine gidileceğinden 1332 senesi bûdçesine dahil edilmemiştir"(164).

Idaresi Nâblus'ı bağı olan düzenli yahudi şeh-i Muleb-bes ise, eni 6-8, 10-12 m. arasında olan 8 yola sahiptir. Alman İmparatoru II. Gulyam Osmanlı İmparatorluğuna yaptığı ziyaret çerçevesinde Filistin'e geldiğinde arbaların geçeceği bazı yollar onarıldı, bu yollardan biriside Beni Saab-yâfa yoludur, ayrıca yolun taşlar konarak Uzerlerine Arapça ve Almanca olarak bölgelerin ismi yazıldı, bunun yanı sıra bu taşların üstüne Osmanlı ve Alman bayrakları dikildi (165).

Şehirleri birbirine bağlayan dış yolların şekli böyleydi Şehir ve köylerin içindeki yollar ise,küçük torap sokaklardan

ibarettir. Et-Temimi cimmâin kazası merkezi olan Selfit kasabasındaki bu yollardan birini şöyle anlatıyor :

" Kasabada belli başlı olmak Uzere munteha-i Cenub-i Garbide kâin hükümet konağı önünden başlayarak, mekteb binasının ve caminin daha sonra dükkanların önünden geçmiş gayri muntazara topraklı bir yol vardır. Manâfi dört beş metroluk genişliği itibariyle kasabanın en iyi yoludur. Bundan mâadâ kasabanın yüksek taraflarına musil ve bu tarika amud bir takım keçi yolu halinde muteaddit tarikler vardır. Yazın bazen esen bir rüzgar bu yollardaki tozları toprakları bütün kasabaya dağıtır. Veyâhud kışın yağan en küçük bu yağmur orasını çamur deryasına çevirir. Ve her iki zamanda bu yollar başına bela olur. Her hâlde kasaba yol itibariyle de pek sağırdır. Ve kasabanın yolları gayet pis ve dardır" (166).Gördüğümüz gibi köy ve kasaba yolları küçük, dar ve pis toprak sokaklardan ibarettir .

II- Demir yolu :

Filistin'deki demiryolu hatları, hicaz demiryolu hattının şubeleri ve duraklarıdır. Filistin'de demir yollarının yaygınlaşması 1889 yılında bir Fransız şirketinin Yâfa-Kudüs demiryolunun yapımını üstlenmesi ile başlamış, bu yolun yapımı 1892 yılında tamamlanmış, uzunluğu ise, 87 km.dir. Filistin genelinde ise, demir yollarının uzunluğu 520 km.yi bulmuş ve şu şekilde dağıtılmıştır:

Rafah - Hayfâ hattı - uzunluğu : 212 km.

Hayfâ - Re'sünnâküre - uzunluğu : 31 km.
 Hayfâ - Himme - uzunluğu : 96 km.
 Afûle - Cinin - Nâblus - Tulkan - uzunluğu - 80 km.

Yafa-Kudûs demir yolu bütün Şam'da ilk demir yolu hattıydı. Bunun yapılmasından Sultan Abdülhamid Avrupa'dan deniz yoluyla Yâfa'ya gelen hristiyan hacılara bir hizmet amaçlamıştır. Bunun yanısıra Medine-i Münevvere'ye giden müslüman hacılarına ve hac kefillerine de hizmet etmek ve diğer askeri hedefler vardır. Osmanlı hükümeti bu demir yolunun yapım hakkını 28 Ekim 1888'de Yusuf Nâvun Efendiye vermiştir. Ancak Nâvun Efendi bu hakkı 1889 yılının Aralık ayında bir milyon frank karşılığında bir Fransız şirketine satmış ve bu demir yolu hattı 14 Eylül 1892'de açılmıştır.

Nâblus'ta bulunan diğer bir demir yolu ise, Merc İbni-Amr demir yoludur. Hicâz demir yollarından iki hat buradan geçer. Birincisi Hayfâ'dan başlar, Afûle ve Bisan'dan geçer, oradan da Semğ-Derâ Üzerinden Şam'a gider. İkinci hat ise Afule'den başlar, Cinin, Arrâbe, Siletül, Zahir, Mesûdiye ve Anbetâ'dan geçerek Tulkerim'de son bulur. Mesûdiye'den bir hat ise Nâblus'a bağlanır.

Beni Saab kazası demir yolu ise şöyledir :

Lübnan sınırından uzanarak Rafah'a ulaşır, bu kazanın kuzeyinden başlar, güneyine kadar devam eder, bunun iki durağı vardır, bunlar: Tulkerim ve kalkilye'dir. Birinci durak Hayfâ durağından 67 km., Kalkiye'den 15 km., uzaktadır.

Bu demir yolu hattı şu köylerden geçer :

Kâkun : 61 km. uzaklıktadır.

Ertâh : 68 km. "
 Kasansuva : 71 km. "
 Celcûliye : 85 km. "
 Re'sûlayn : 91 km. "

Bu son durak Yâfa kazasına
 bağlıydı (167).

Bu yolların umûmi ve özellikle askeri amaçlar için yapılmasına rağmen ahâliye de büyük bir hayrı ve faydası olmuştur.

III- Posta ve Telegraf :

Osmanlı devletinde posta eskidenberi, devletin resmi postacıları olan ve tatar denilen kişilere dayanırdı. Bu tatarlar vilâyet merkezleri ile başkent arasındaki yolcuklarında at ve deve kullanırlar, maaşlarını devletin hazinesinden alırlardı. Mahalli mektuplar ise, her şehirde bir postacılar şeyhi vardır, mektupların ve paketlerin yerlerine sağlam ulaşmasına taahhüt ederdi. Bunlara $\frac{3}{4}$ mecdidiye ulaşan muhtelif ücretler verilirdi (168).

Osmanlı posta sistemi kanunu ise, 26 M. 1286/8 Mayıs 1869' da çıkmış, ve ilk defa posta taşımacılığı düzenlenmiş ve Dimâşk-Beyrut gibi vilayetler arasında araba ve kafileler kullanılmıştır. Daha sonra 1905 yılında itibaren posta demir yollarıyla nakledilmeğe başlandı. Bu arada Şam'da 1902 yılında da tatar vazifesi feshedildi. Şam, Filistin ve Nâblus'ta bir çok posta merkezleri yapılmış, bunun ilk hedefi ise hükûmet menfaatlerine hizmet etmektedir (169).

Beyrut vilâyetinde posta hareketi perşembe günleri olurdu, ve deniz yoluyla şu şehirlerden geçirdi: Saydâ-Sur-Akkâ-

Hayfa-Safed-Nâsire-Tabariye-Yâfa-Kudûs-Borsaid-Iskenderiye. Gemiler Avrupa, Amerika ve Avusturalya'dan posta getirirleridi (170).

Kara yolu ise, şu şehirlerdin geçerci : Saydâ-Sur-Hayfa-Nâsire-Teberiye-Safed-Nâblus-Cinin-Cunye-Beyrut-Trablus-Tarsus ve Lazikiyye dağları. Her hafta yabancı gemilerle gelen posta hazırlanır ve kara yoluyla nakledilir (171).

Telgraf :

Filistin'de ilk telgraf hattı 1862 yılında Yâfa ve Beyrut arasında yapılmıştır. Daha sonra Yâfa-Iskenderiye, ve Yâfa-Kudûs-Beyrut-Istanbul ve Avrupa hatları açılmıştır. Telgraf dairesi 1900 yılında genişleyerek, Şarki Urdûn'de bulunan salt, kerek ve Tufayle'yi kapsamış, daha sonra telgraf hattı Mekke-i Mûkerreme'ye kadar uzanmıştır: Nâblus'taki telgraf hattı ise 10 Eylül 1280/1863 yılında açılmıştır. Nâblus mutassarrıfı Padîşah'a gönderdiği bir telgrafta bu hattın açılması münesebediyle kendisinin ve ehâlinin şükranlarını sundular (172).

1308 yılında Beyrût velâyetindeki posta ve telgraf hareketiyle ilgili olarak şu metni veriyoruz :

" Beyrut telgraf ve postanesinin 1308 senesi muâmelât işbu cetvelden dahi anlaşılacağı üzere bir sene zarfında Beyrut telgrafhanesiyle Osmanlı postanesinde 106.432 adedi resmi ve 456.466 parçası gayri resmi olarak Cimmman 562.898 kıta telgraf ve mektup ve emanet gelip gitmiş ve mecmu'î 8894

parçaya baliğ muhteviyatı 50 milyon 9 yüz 3 bin bu kadar
kuruşa reside olan bu emanet içinde 6594 parçası gayri resmi
olup bundan muhteliyatı dahi 34.317.310 kuruş iradesindedir."
(173) .



VI.Bölüme Ait Dipnotlar

- (1) Arif Abdullah, a.g.e., s.41.
- (2) Leyla es-Sabbağ, a.g.e., s.265-267; Kemal Abdullfattah, a.g.e., s.85.
- (3) Giriş kısmına Bkz.
- (4) Nâblus'u İslam devirlerinde Makdısı, İbn Havkal, İbn Battuta, Mücirüddin el-Hanbeli ve Yâkut el-Hamavi Ziyaret etmiş, bunların hepsi Nâblus şehrinin güzel olduğunu suyunun ve Zirâi mahsulünün bol olduğunu ifade ederler. Bkz. el-Makdısı, (Şemseddin Abu Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Bişâri (v.380/947), Ahsan et-Takâsım fi Mâarifat el-Akâlim, Laydın 1877 s.174; İbn Havkal, Abu'l-Kâsım, Kitâb Sureti'l Ard, Beyrut (ts) s.158; Abu'l Fidâ' (İmâdeddin İsmail b. Muhammed), Takvim el-Buldan (nşr. Rinod ve Baran Mak Disilân), Paris 1850, s.227; İbn Battuta (Abu Abdullah b. Muhammed), Tuhfetu'n-Nuzzar fi Garâib el-Amsâr ve 'Acai'b el-Esfâr, c.I, Kahire 1967 s.350; Yakut el-Hamavi, Mu'cem el-Buldan, c.V. Beyrut 1955 s.248 ; el-Hanbali, Müciceddin, el-Uns el-Celil fi Tarih el-Kudüs ve'l-Halil, c.II. en-Necef 1968, s.350.
- (5) Schölch, Tahavvulât, a.g.e., s.192.
- (6) Tristram, Pathways of Palestine, c.II.Londan, 1882 s.31 Leyla es-Sabbağ. a.g.e., s.269.
- (7) Sicil, X,289-290; 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut s.218, 236. Dabbağ, Bilâduna Filistin, c.II,2 s.82;Nimer,a.g.e., I, s.41; Kinglaks, Rihla ilâ el-Masrik (çev. Mahmud el-'Abidi) Amman 1971, s.105 ;Lecna min el-Udabâ, Lübnan Mabâhis ilmiye ve ictimâiye, c.II, Beyrut 1970. s.408 Gibb-Bowen, el-Muctama' el-İslâmi ve'l- Garb (çev. Ahmed Abdurrahim Mustafa),c.II. Mısır 1971 s.105.
- (8) Tulkerm ovalrının meşhur olduğu ve dünyanın en tatlı karpuzu olarak bilinen bu karpuzlardan XX.asrın başlarında yılda 4 milyon adet Ebû Zâbure limanından Mısır ve Lübnan'a ihraç edilirdi. Bkz. Temimi-Katib, Vilâyet-i Beyrut, kısmı cenubi, s.196; Dabbağ, Bilâduna Filistin, II, 2 s.35 .Muhammed Kurd Ali, Hutatu's-Sam, c.IV,Dimaşk 1925 ,s.166. Mahmud el-Abidi, Min Tarihina, c.I, Amman 1959 s.156.
- (9) Ramini, a.g.e.,s.107 .Kurd Ali, a.g.e.,s.116.
- (10) Nasuh et-Tahir, Seceret ez-Zeytun, s.59.
- (11) Genel olarak Filistin'de yetişen bitki ve ağaçlar hakkında geniş bilgi için Bkz. Leyla es-Sabbağ, a.g.e.,s. 269,286;George Bost, Nebâtât Suriye ve Filistin ve'l-Kutri'l-Mısri ve Bevâdiha, Beyrut 1884.Bost bu konuyla ilgili olarak Muktataf dergisinde bir araştırma yayınlamıştır. Bkz." Akalim Suriye ve Filistin", el-Muktataf c.VII. (1883-1884) s.420 vs.
- (12) Fransız Emlî Niyuton, Hamsuna 'Amen fi Filistin, (çev. Vedi' el-Büstâni), Amman 1967, s.59.
- (13) Nir : Uzun ve kalın bir ağaçtan ibaret olup, ekin sıra-

sında ekin biçeri çekmek için bir çift ineği birbirine bağlamda için kullanılır.

Kıllâde : (Tasma) Eşegin veya katırın boynuna bağlanır, ciltten yapılmış olup, sağına ve soluna zincir bağlanır, bunun ucu çiftçinin elinde olur ki hayvanı sağa ve sola yönlendirsin.

- (14) Niyuton, a.g.e., s.60
- (15) a.g.e. aynı yer.
- (16) a.g.e.
- (17) a.g.e., s.58-62 sayfalarda Filistin'deki ekin, hasat ve harmanların geniş vasfı bulunmaktadır, ayrıca ziraatle ilgili işlemler ve sosyal geleneksellere de yer verilmiştir.
- (18) Zeytin ağacı hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Ali Nasuh et-Tahir, a.g.e.
- (19) XVII. asırda bölgeyi ziyaret eden Fransız sayyahu Davaryo Filistin'de ziraate elverişli yerlerin hepsinin ekilmediğini ifade ederek bu hususu şöyle yorumluyor: Çiftçiler saklanıyor veya firâr ediyorlar çünkü onların üzerine ağır vergiler koyan sancak beylerini razı edemiyorlar, dolayısıyla toprağın hepsini değil, belirli alanları ekmişlerdir Bkz. Leyla es-Sabbağ, a.g.e., s.274-275; Hutterath wolf Dieter-Kemal Abdulfattah, Historical Geography of Palestine and Southern Syria in the Late Century, Erlangen 1977. s.227, 288, 291-292.
- (20) Bu âilelerin özel hapishaneleri hakkında geniş bilgi için Bkz.: Walid Al-Arid, a.g.e., s.140-142.
- (21) Bu bölümdeki vergi kısmına Bkz.
- (22) Dördüncü bölüme Bkz.
- (23) Dördüncü bölüm Mısır hakimiyetine Bkz.
- (24) Nâblus sancağına bedevi saldırıları Osmanlı devri boyunca kesilmedi. Bu saldırıların en şiddetlisi XVII. asırda meydana gelmiş, pamuk ve hububâta ürünlerini etkilemiş, bunun üzerine Nâblus ehâlisi kendi savunmak için yeni bir metod uygulamak zorunda kalmıştır. Buna göre çiftliklerin ana girişlerinde derin çukurlar kazmışlar, üzerine toprak tabakalarıyla örtmüşler, bu tabakaların da otlar ekmişlerdir. Böylece bölgeye yabancı birinin girmesi halinde içine düşecek, kendisi de ve atı da ölecektir. Bkz.: Leyla es-Sabbag, a.g.e., s.276. Haşiyeye nr.83.
- (25) a.g.e.
- (26) Asad Mansur, a.g.e., s.84.
- (27) Maoz, Ottoman Reform, s.165
- (28) Ali Nasah et-Tahir, a.g.e., s.33.
- (29) a.g.e., s.59
- (30) Schölch, Tahavvulât, s.114-115.
- (31) a.g.e., s.107.
- (32) Filip el-Hâzin, el-Muharrat es-Siyâsiye, III, 438.
- (33) Tamimi-Kâtihi, a.g.e., s.231-232.
- (34) a.g.e., s.192-193
- (35) H. Tutah, Cuğrafiyet-u Filistin, Kudüs 1923, s.34
- (36) a.g.e. aynı yer.

- (37) el-Mevsu'a el-Filistiniye, c.I. Amman 1984, s.172.
- (38) Esad Mansur, a.g.e., s.95-96,100.
- (39) Salah Hanna, Filistin ve Tecdid-i Hayatihâ, Newyork 1919. s.31-33.
- (40) Mahmud el-'Abidi, Acânib fi Diyârına, Amman 1974, s.330-331
- (41) Filistin'de XVI. ve XVII. asırlarında yapılan bu sanayi ürünleri şu alanları kapsıyordu : Un ve ekmek yapmak, zeytin ve zeytinyağı imâlatı, ağaçtan haç şeklinde eser-ler yapmak, Ayrıca cam, hasır ve sepet imâlatı da yapılmaktaydı. Nâblus'ta bu imâlatların yanısıra sabun ve boya da yapılmıyordu. Bkz.: Leyla es-Sabbağ, a.g.e., s.280-283 .A.Wood, History of the Levent Company, London 1935, s.17-18, 35-36; Huteroth, Fellah, s.80-81; . B.Levis, Population and Revenue , s.59-63.
- (42) Bu sanayi inkılâbıyla ilgili geniş bilgi için Bkz. Phyllis Deane, İlk Ssanayi İnkılâbı, (çev.Tevfik Gürün), Ankara 1988.
- (43) Nile (Neylec) : 120-130 cm. yüksekliğinde bir ağaçtır, sıcak bölgelerde yetişir, yaprağından ve tahtasından boya maddesi çıkarılır. Şam'da kullanılan bu maddeye XVI. asırdan beri Avrupa özellikle İngiltere büyük önem vermiş, hatta Lifant şirketi acentelerine İngiltere'de ekilmek üzere bu ağacın tohumunu getirilmesini tavsiye etmiştir. Bkz. Sanderson, The Travels of John Sanderson in the Levant, London 1931, s.130.
- (44) Sicil, IX,390; Nimer,II, 284. Ramini, s.112.
- (45) Sicil, X,74.
- (46) Sicil, IX,375; Nimer,II, 286.
- (47) Gibb-Bowen, el-Muctamaa, s.375; Nimer,a.g.e., II, 286. Ramini, s.113.
- (48) Dabbağ, Biladuna Filistin, II,2 s.202.
- (49) a.g.e., s.203-205.
- (50) Ramini, s.110.
- (51) Dabbağ, a.g.e., s.198.
- (52) a.g.e., s.198.
- (53) İbn Battuta, a.g.e., II, s.350; Nimer,a.g.e.,II, s.288.
- (54) Nimer,a.g.e.aynı yer.
- (55) Sicil, VII,389.
- (56) Nimer, a.g.e., II, 288-292.
- (57) a.g.e., s.292.
- (58) a.g.e., s.291.
- (59) Tamimi- Katib, a.g.e., Kısmı cenubi, s.126.
- (60) a.g.e., aynı yer.
- (61) Sicil, IX,375. Temimi, a.g.e.,s.126; Nimer, a.g.e.,II, s.292; Ramini, s.112.
- (62) Kurd Ali, Hutatu's-Şam, IV,176.
- (63) Mecellet'l-Hilâl, sayı XII (1903-1904) s.138.
- (64) el-Kasım el-Azım, Kamuş es-Sinaat es-Samiye, paris 1960, s.69.
- (65) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut; Garayba, Surriye,s.147.
- (66) Arif Abdullah,a.g.e., s.58; Ramini, s.111.
- (67) Schölch, Tahavvulât, s.192-193.

- (68) Nimer, a.g.e., II, 286.
- (69) a.g.mlf, s.284; Arif Abdullah, s.58.
- (70) M.Dervaze, Müzekkarat Tescililiye (1882-1918), s.25.
- (71) Nimer, a.g.e., II, 286; Arif Abdullah, s.58.
- (72) Can Sovaje, "Dimaşk eş-Sam" M.el-Masrık, sayı 34 (1936), s.199.
- (73) Schölch, Tahavvulât, a.g.e., s.96.
- (74) Gibb-Bowen, el-Muctama', II, 148.
- (75) Abdulaziz Navvâr, Vesaik Esâsiye min Tarih-i Lübnan el-Hadis 1517-1920, Beyrut 1971, s.406.
- (76) a.g.e.
- (77) Nimer, a.g.e., II, 296.
- (78) Loteskee, a.g.e., s.113; Ramini, s.113.
- (79) Bazili, s.182.
- (80) a.mlf.ayni yer.
- (81) el-'Attar, a.g.e., I, 157; Ramini, s.114.
- (82) Nimer, a.g.e., II, 296; Lecna min el-Udabâ, s.441
- (83) Ramini, 115.
- (84) a.mlf.ayni yer. Bikhart, a.g.e., s.79.
- (85) Nimer, a.g.e., II, 296.
- (86) Schölch, Tahavvulât, s.192.
- (87) a.g.e., s.192.
- (88) a.g.e., s.193.
- (89) a.g.e., s.193.
- (90) Yaakov Firestone, "Production and Trade in Anislamic context Sharika cantracts in the Transitiona Economy of Northern samaria 1853-1943", MES. sayı VI(1975), s.189-190.
- (91) Nimer, a.g.e., II, 296.
- (92) Schölch, Tahavvulât, s.130.
- (93) a.g.e., s.133.
- (94) Sicil, VII, 356.
- (95) a.g.Sicil, s.356, 376.
- (96) BOA, K.Kepeci (Muhtelif), Genel nr.795.
- (97) Sicil, VII, 356, 376.
- (98) Sicil, VIII, 337.
- (99) Sicil, VI, 355.
- (100) BOA, H.H., nr. 27452 D.
- (101) Sicil, VI, 365.
- (102) a.g.Sicil
- (103) Ramini, s.120.
- (104) BOA, K.kepeci (Muhtelif), nr.795; H.H., nr.27452 D; el-'Ura, a.g.e., s.51-52.
- (105) Sicil, VI, 357; Sicil, X, 141.
- (106) a.g.siciller
- (107) BOA, Cevdet Dahiliye, nr.1087(29 Ra. 1215)
- (108) Sicil, VII, 403.
- (109) BOA, Cevdet Askeriye, nr.41552, 46676; A.Emiri(III. Selim), nr.9975.
- (110) A.Emiri(III.Selim), nr.1046.
- (111) Ramini, a.g.e., s.122.
- (112) Abduaziz Avad, el-idâre , s.191.

- (113) BOA, Muhimme Defteri, nr.224. s.128-129 HUK.378. ve s. 134 HUK.394.
- (114) Sicil, VII,400.
- (115) Abuezzddin, a.g.e., s.145-146.
- (116) Müzekkarat Tarihiyye (Haz.Sabanu), s.67; Bazili,s.181. Abuezzddin, s.148-147.
- (117) a.g.eserler.
- (118) Gibb-Bowin, el-Müctema', s.132; eş-Selhi, Sevrat Huran, s.97.
- (119) Abuezzddin,a.g.e.,s.147-148.
- (120) a.g.e., s.148.
- (121) a.g.e.ayni yer.
- (122) a.g.e., s.149.
- (123) Gibb-Bowin, el-Müctema', s.132; eş-Selhi, s.95,97.
- (124) Ramini,s.123;Avad, el-Idare, s.166;Garayba,Suriye,s.61
- (125) Ramini, s.124.
- (126) a.mlf. s.124.
- (127) Sicil, X,289-190.
- (128) a.g.Sicil.ayni yer.
- (129) a.g.Sicil, s.390.
- (130) Avad, el-Idare, s.167-171; Ramini, s.126.
- (131) Avad,a.g.e.,s.171; Garayba, Suriye, s.61.
- (132) Garayba, Suriye, s.61; Avad, a.g.e., s.173.
- (133) a.g.eserler.
- (134) Avad, a.g.e., s.173.
- (135) a.g.e.,s.175; Garayba, Suriye, s.62.
- (136) Sicil, X,281
- (137) Sicil, VII,350.
- (138) Sicil, VII,286; Ramini, s.127.
- (139) a.g.e.
- (140) Sicil, VIII,350; Ramini, s.127.
- (141) Ramini, 130-131.
- (142) a.g.e.ayni yer.
- (143) a.g.e.ayni yer.
- (144) a.g.e.ayni yer; Avad, el-Idare, s.171-196.
- (145) Schölch, Tahavvulât, s.295-297.
- (146) 1318 Salname Vilayet-i Beyrut,s.315.
- (147) a.g.s.Salname, s.315.
- (148) H.Tutah, Tarih-i Filistin, s.258-259.
- (149) a.g.e.ayni yer.
- (150) Halil Sahillioğlu," en-Nukud fi'l-Bilâdi'l-Arabiya" Meccilet Kulliyet el-Adâb, Urdûn universitesi, sayı II, (1974),s.167-109.
- (151) Nimer,II, 269.
- (152) Sicil, VIII,351,374; Sicil, IX,345; Ramini, s.135.
- (153) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.190; Ramini,107.
- (154) Dabbağ,a.g.e.,ayni yer; Rustum, Lübnan, s.196.
- (155) Sicil, XIII,1 s.254.
- (156) Sahillioğlu, en-Nukud,s.107
- (157) Tutah-Bergusi,a.g.e.,s.258.
- (158) Schölch, Tahavvulât, s.125
- (159) Nimer,a.g.e.,II,276.

- (160) a.g.e.,ayni yer.
- (161) Ramini, s.116-117
- (162) a.g.e.,ayni yer.
- (163) BOA, tr.Dahiliye,nr. 22 Z 1321-1 ; Dabbağ, Biladuna Filistin, I,1, s.42.
- (164) Temimi, Vilâyet-i Beyrut, s.225.
- (165) İbrahim el-Esved, er-Rihla el-İmbaratoriye fi'l-Memâlik el-Osmaniye, Beyrut 1898,s.194; Temimi,a.g.e.,s.204
- (166) Temimi,a.g.e.,s. 92
- (167) Dabbağ, Biladuna Filistin, I,1 s.42-43
- (168) Dabbağ,a.g.e.,ayni yer.
- (169) a.g.e.,ayni yer.
- (170) 1318 Salnâme-i Vilayet-i Beyrut, s.264
- (171) Dabbağ, a.g.e.,ayni yer.
- (172) BOA.Tr.Dahiliye,nr.36607.
- (173) Salnâme-i Vilayet-i Beyrut, s. 364

YEDİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

XIX.asırda Nâblus halkının yaşam tarzı genel olarak Filistin halkının yaşam tarzından farklı değildir. Ancak önceki bölümlerde açıkladığımız gibi Nâblus'luların geçirdikleri tabii, siyasi ve iktisâdi koşullar neticesinde yaşam tarzları bazı özellikleri göstermiştir. Bu bölümde hayatın değişik yönlerini gösteren detaylara girmeden, müslüman ve gayri müslim Cemaat teşekkül eden nüfusun yapılışı hakkında ve bu cemaatlerin bağlı olduğu dini müesseseler hakkında özet bilgiler takdim edilecektir. Ayrıca şehir ve kasaba sakinlerinin yaşam tarzları, bir çoğu günümüze kadar devam eder. Yiyecek ve içecek gelenekleri, Nâblus'luların kutladığı bazı bayram, dini ve gayri dini münâsebeler hakkında bir fikir verilecektir.

Ayrıca bu bölümde Cebel-i Nâblus'ta Tanzimattan önce ve sonra Osmanlı resmi öğretim hareketine ve gayr-i müslim ve ecnebi özel okullara dayanarak öğretim hayatı, genel kültür ve kültür müesseseleriyle ilgili basit bir açıklama yapılacaktır. Bunun yanısıra bölgede bulunan ve yegane sağlık kaynağı olan hastahaneler ile sağlık hayatı hakkında basit bir bilgi verilecektir. Bunlara ilâveten bölge halkına sosyal hizmet veren, mahkeme, hamam, hapishane, sebil ve belediyeler gibi bazı sosyal müesseselere de yer verilmiştir. Kısacası bu bölüm, sosyal, kültürel, sağlık ve diğer yönleriyle Nâblus ahâlisinin hayat özelliklerini arz etmektedir.

A- Nüfusu oluşturan Cemaatlar :

XIX.asırda ve XX.asrın başlarında Cebel-i Nâblus'un nüfusu aşağıdaki üç Cemaatten teşekkül ediyordu :

I-Müslümanlar :

Müslümanlar, Cebel-i Nâblus nüfusunun %97'ni teşkil ediyordu (1). Nâblus'ta yaşayan müslümanlar arap ve dört mezhebe mensup Sünnî idiler, fakat en yaygın olan mezhep şâfiî ve Hanefî mezhepleri idi. Ayrıca müslümanlar arasında süfî terikatları da çok yaygın olup, bunların başında Şeyhî Abdülğani en-Nâblusî olan Şâziliyye tarikatı gelir. Diğer bir tarikat ise, Şeyhî Mustafa el-Behri olan Hülvetî Rûfâî terakatıdır. Bunların yanında Kâdirî, Rûfâî', Desûkî ve Bedevî gibi tarikatlar da vardı, ki bunlara âit yimiden fazla zâviye bulunmaktaydı (2).

II-Hıristiyanlar :

İkinci bölümde gördüğümüz nüfus sayımından anlaşıldığına göre Nâblus'ta yaşayan hıristiyanlar ortadaki, Lâtin ve Protestistan mezheplerine bağlıydılar. Bunlar nüfusun %2'ni teşkil edip, Nâblus şehri ve kazalarına dağılmışlar, en meşhur köyleri ise, Zebâbde, Nısf Cubeyl, Barkâ, Sabastiye, Refidyе olup az bir kısmı da Cinin ve Tulkerm'de yaşıyorlardı (3).

Devletin özellikle tanzimattan sonraki kanunlarına göre,

hristiyanlar dini ibâdetlerinde serbest bırakılmışlar ayrıca kilise yapmalarına ve bunun vergisini ödemelerine izin verilmiştir (4). Zira bu hristiyanlar kuyumculuk ve heykeltraşçılık gibi ince Zenaatlar yapmaları ve yabancı Ülke ve turislerin bağışlarını almaları neticesinde çok zengin bir duruma gelmişlerdir.

Nâblus'ta yaşayan hristiyanların oradaki müslümanlarla olan ilişkileri ilk devirlerindenberi sevgi ve güven içinde olmuştur. Ancak bazı zamanlarda özellikle Cebel-i Nâblus'ta güvenliğin yok olduğu devirlerde bu ilişkiler nefret ve husûmete dönüşür, hatta katil ve hırsızlığa ilerlemiştir.

Mesalâ Napolyon, saldırısı sırasında Filistin'e girdiğinde bazı hristiyanların hoşnut olması, müslümanlarda öfke uyandırmıştır, özellikle Napolyon'un Yâfa'nın müslüman halkından binlerce halkından binlerce esiri öldürmesi ve Nâsire'deki hristiyanların bir çoğunun Napolyon'a yardım etmesi ve hatta Napolyon'a ordusunun Azza bölgesinde Nâbluslular tarafından kuşatıldığını ihbâr etmeleri, bu ilişkinin gerginleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca Hristiyan olan Emir Beşir el-Sihâbi Napolyon'un ordusuna yardım ediyordu, halbuki devlet çıkardığı fermanlarda halkı Napolyona karşı savaşa çağırıyor ve onun ordusuna küfür ve müslüman düşmanlığıyla vasfediyor ve onunla işbirliği yapan bir kimsenin kâfir olduğunu ve ölmü hakkettiğini iddia ediyordu. Bunun Uzerine Cezzâr Paşa savaşın sona ermesinden sonra kendi bölgesinde bulunan Hristiyanları öldürmeye karar vermiş, ancak Akdeniz'de bulunan in-

giliz komutan (Sidni Simit) onu uyarmış ve tek bir hristiyan-na zarar verdiği takdirde Akka'yı imha edeceğini söylemiştir (5). Devlet Hristiyan vatandaşlarına karşı iyi davranıyor, onlardan ferman ve mersümlerde tebâ veyâ ahl-i zimme adıyla söz ediyordu. Ayrıca onlara özellikle Beyt-i Makdis'e ziyaretleri sırasında gerekli himâyeyi gösteriyordu. Ancak hristiyanlar Uzerlerine farzolunan kanunlara uymamaları nedeniyle devlet onlara karşı bazı kararlar almak zorunda kalmıştır. Misâl olarak devlet hristiyanları müslümanlardan ayırt etmek için onlara özel giymeleri emretmiş farzetmiş ve içki içmelerini ve almalarını yasakladığı halde, onlar bunu uygulamamışlardır. Bunun Uzerine devlet 1222/1807 yılında bir ferman çıkarak, Şam vâlisi Yusuf Genç hristiyanların içki içmelerini yasaklamış (6) kadın ve erkeklerine ayakkabıya kadar siyah giysi emretmiştir. Buna rağmen hristiyanların emirlere uymamışlar ve 1820 yılında Derviş paşa bir mersüm göndermek zorunda kalmıştır. Bu mersümde şöyle denilmiştir : " Hristiyanlardan bazı Cemaatler haddini aşarak, giyri ve amamesinde müslümanlar, taklit etmiş ki, bu da devletin rızasına aykırıdır. Bu mersu-me göre hristiyanların amameleri siyah, giysileri ise mavi renk olarak belirlenmiştir (7)". Ayrıca kadın ve erkek hristiyanlar müslümanlarla aynı hamamlara girmek için ve Uzerlerine emredilen şartlara uymak için uyarılmışlar, aksi takdirde intikama maruz kalacakları bildirilmiştir. Tabii ki Nâblus'un içinde veyâ dışında hristiyanlar tarafında bu emirlere karşı herhangi bir hareket, müslümanların duy-

gusunu yaralar ve hristiyanlara saldırmalarına ve onları vurmalarına sebep olur (8).

Mısır hakimiyeti sırasında ise, İbrahim Paşa'nın icraatı uyarınca hristiyanlar giyisilerinde, haçların ve bayraklarını yükseltmekte serbest bırakılmışlar, Uzerlerine emredilen vergilerden muâf tutulup, müslümanlarla eşit duruma gelmişlerdir. Bu iş Müslümanların duygusuna dokunmuş, İbrahim Paşa'yı Kafirlik ve din düşmanlığı ile vasfetmişler, ona ve hristiyanlara karşı kinleri artmıştır (9).

Ayrıca Gülhâne hatt-ı şerifinin ve Tanzimat kanunlarının hak ve görevlerde devletin tüm Cemaatlerini eşit olmasını ilân etmesi, daha sonra yabancı konsolosların memleket işlerine müdahale etmeleri, müslümanları öfkelenlendirmiş ve başlangıçta bu kanunları reddetmelerine neden olmuştur, çünkü hristiyanların ve arkalarından ecnebi Ülkelerin amaçlarının Osmanlı hakimiyetinden çıkmak ve memleketi sömürmek olduğunu idrak etmişlerdir.

Bilindiği gibi Nâblus'ta 1856 yılında vuku bulan hadise bu düşmanlığı açık bir şekilde ortaya koymuştur. Hatta İngiltere hükümetinin Beyrut ve Kudüs'teki konsolosu bu hadiseyi ve diğer hadiseleri behâne ederek hristiyanların himâyesini talep etmiş ve devleti ehâliye karşı kışkırtmıştır. Nâblus'ta bulunan en önemli Hristiyan âileleri ise şunlardır :

Burada şunu unutmamamız gerekir ki Lübnan'da meydana gelen 1860 yılı hadiseleri günümüze kadar devam eden Cemaatlar arasındaki hilafın en büyük örneğidir.

III- Museviler ve Sâmiriler :

Cebel-i Nâblus'ta yaşayan Müsevi ve Samiriler bazı durumlarda nüfusun ancak %1 teşkil ediyordu (10). Sâmirilerin Yahudi Cemaatlarından biri olmalarına rağmen inanç ve davranışları onlardan farklıydı.

Sâmiriler bir Yahudi cemaatı olup, Kuşan ve Destân denilen iki sınıftan teşekkül eder. Sâmirilerin İsrâil Oğullarından olup, veya Hz.Yusuf'a mensup oldukları zannedilir. Fakat Irak Asur'larından oldukları da söylenir. Sâmiriler Sabıstiye sehrini satınalıp, inşa eden Sâmir'e intisap ederler (11).

Sâmiriler Nâblus sehrini kutsal şehirleri olarak adederler, ve Cebel-i Cezrim'e hacca giderler, çünkü Hz.Musâ bu dağ Uzerinde Allah-U Teâlâ'yla konuştuğuna inanırlar. Sâmiriler dini ibâdetlerini Fush bayramında yaparlar, kurban keserler ve her yıl açık havada namaz kılarlar. Sâmiri kâhinleri başlarına kırmızı amane giyerler, saç ve sakalları uzundur çünkü kesilmesi onlara yasaktır (12).

Sâmirilerin dilleri Aramicedir, fakat daha sonra bu dili bırakıp, Arapçayı öğrenmiş ve bu dille yazmışlardır. Sâmiriler ticârî ve sosyal işlemlerinde Nâblus Şeriye mahkemesine baş vururlardı.

Cebel-i Nâblus'ta yaklaşık 170 Sâmiri bulunuyordu, mutasarrıflık meclisinde onları temsil eden bir üye vardır. XIX. asrın birinci yarısında meclisin mâli kâtibi Sâmirilerden i-

di (13). Cebel-i Nâblus'ta vuku bulan hadiselerde Hristiyanların aksine Sâmirilerin karıştığını kaynaklar zikretmiyor. Nâblus'ta bulunan önemli Sâmiri âilelerinden birisi hükümet makamlarına getirilen Tik âilesidir.

Sâmirilerden olmayan diğer Müsevi Cemaate ise, Cebel-i Nâblus Nüfusunun %1'inden azına teşkil ediyordu. Ancak göçmen Yahudiler siyonist hareketi ve Avrupa Ülkelerinin yardımıyla Filistin'de 1882 yılında kendilerine has ilk sömürgesi kurmuşlardır. (Milebbis veya Betah Tekfa), Nâblus erâzisi sınırı içinde yer almaktadır. Daha sonra 1886 yılında Hudayra köyü yakınlarında diğer bir sömürgeyi kurmuşlardır (14). Bu durum Osmanlı Devletini Filistin'e Yahudi hicretini durdurmak için bir kaç kanun çıkarmak zorunda bırakmış ve bu tarihten itibaren Yahudiler Filistin'i sömürmelerini kabul ettirmek için Sultan II. Abdülhamid'i ekonomik ve siyâsi baskılar altına almışlar, ancak Sultan Abdülhamid'in hükmi süresince bu istek reddedilmiştir.

Nâblus'ta yaşayan Yahudilerin az sayıda olmaları neticesinde Kudüs, Akka ve Şam'daki Yahudiler kadar nüfuzları yoktu. Ayrıca Cebel-i Nâblus'ta meydana gelen olayların etkisi altında kalmamışlar ve Hristiyanlardan daha çok güvenilir durumdaydılar. Bilindiği gibi Nâblus'ta yaşayan Yahudiler İmparatorluğun bütün yerlerindeki yahudiler gibi bazı merkezlere egemen olmak amacıyla paraya olan şiddetli sevgileri neticesinde kuyumculuk, ticaret ve diğer mâli işlerle uğraşıyorlardı.

IV- Bu cemaatlere ait olan Dini mUesseseler

1- Camiler: 1288/1870 yılında Nâblus sancağın câmi ve mes-
cidlerinin sayısı 75 idi (16). Daha sonra câmi ve mescid sa-
yısı 162'ye çıkmıştır (17). Bunların dağılımı şu şekildedir:

Kasaba ve Nahiyenin	Mescidin Sayısı	Câmin Sayısı
Nâblus Kasabası	-	7
Meşârik Nâblus Nahiyesi	11	1
Meşârik Cerar Nahiyesi	19	-
1.Cammâin Nahiyesi	19	-
2.Cammâin Nahiyesi	22	-
Eş-Şair vadisi Nahiyesi	18	-
Doğu Şa'raviye Nahiyesi	4	3
Batı Şa'raviye Nahiyesi	3	3
Beni Sa'b Nahiyesi	4	13
Cinin kasabası	1	1
Güney Şefâ Nahiyesi	-	11
Kuzey Şefâ Nahiyesi	-	3
Batı Şefâ Nahiyesi	-	4

a- Nâblus Kazâsı :

Nâblus şehrinde bulunduğu belirtilen yedi câmi şunlardı

El-Câmi'Ul-kebir (El-Câmi'Ul-Salahı) : Nâblus'un en büyük

yük ve Unlu câmiî olan bu yapı, şehrin doğusunda bulunmaktaydı. Câmi altıncı asırda imparator Justinyen tarafından inşa edilen bir kilise temeli binâ edilmiştir. Kilise 563/1167 yılında Haçlılar tarafından yeniden inşa edilmiştir. Fakat Salahaddin-i Eyyubi devrinde tekrar câmiye çevrilmiştir (18).

Evliya Çelebi eserinde : "Nâblus'un câmileri arasında en büyüğü ve cemaati bol olan Suk-ı Sultani içindeki Ulucâmi, eskiden kilise imiş. Salahaddin-i Eyyubi câmiye çevirmiş. Kilise iken doğu yönünde bulunan mihrabı şimdi kapıdır. Kapının iki yanında ince uzun sekiz sütuna dayanan kapı kemeri mimarlık sanatında yaratıklığın en güzel örneklerinden biridir. Câmiin uzunluğu Uçyüz ayak, eni ise yüz ayak, ensiz uzunlamasına bir yapıdır. Daha genişçe olasıydı Şam'kadi Ummeye Câmiinin eşi olurdu. Bina ellibeş somaki ve yer yer dört köşe sütunlara oturan kemerlerle örtülüdür. Mihrabı gayet büyük olup içine yirmi insan sığar. Minberi eski biçimde olup, avlusu câmie uygun olmayıp gayet küçüktür. Harem kapısı üzerinde dört köşe uzun minaresi vardır" demektedir (19).

1133/1721'de Hac Emiri Süleyman Paşa el-Azm tarafından câmiye iki revakla bir havuz ilâve edilmiştir. Daha sonra ise Hac Emiri Mustafa Fıkari (V.1051) câmiye sekiz köşeli bir minare yaptırmıştır (20).

Câmiin yıkılırcasına eğilen kubbesiyle sıvaları, mihrab ve duvarları, ayrıca iki odası 7 Ra 1322/22 Mayıs 1904 tarihinde vakıf gelirlerinden(21) olmak üzere 62.390 kuruş harcanarak onarılmıştır (22).

Câmi'Ul-ayn (Câmi'Ul-Beyk) : Osmanlı devrinde câmiye çevrilen bir kilisedir. 1158/1745 yılında İbrahim Tokan tarafından yenilenmiş, bundan sonra oğlu Vezir Mustafa Paşa, câmiî Ust katı çok sayıda küçük oda ihtiva eder ve bu odalarda talebetü'l-ulûm eğitim görürdü. 1 Zilhicce 1315/23 Haziran 1898 tarihli irâde üzerine ehl-i vukuf ve muhâsebeciden teşekkül bir heyet vakfın artan gelirlerinden 15.680 kuruş masrafla minaresini ve yıkılan bazı yerlerini tamir ettirmiştir (24).

Câmi'Ul-hadrâ : Yasemine mahallesinde bulunmaktadır. Bu câmiin bulunduğu yerde daha önceleri Hz.Yakub'un ikamet ettiği rivayet edilmektedir (25). Câmi 678-689/1279-1291 tarihlerinde Sultan Kalavun tarafından inşa edilmiştir (26). Evliyâ Çelebi 1082/1671 yılında burayı ziyaretinde câmiyi Sinan Paşa adıyla zikredip."kale içinde Sinan Paşa'nın kurşun örtülü bezemeli câmiî varkim, pencere şebekeleri baştan aşağı necef ve billurdur. Eni ve boyu seksen ayak bir câmidir. Avlusunda üç tane ince uzun servi ağacı varkim, yaradana aşk olsun, birer yeşiller giymiş salınır cevâlandır. Yedi kubbeli imaretinde gelen-giden doyurulduğu gibi, birer ekmek, bir mum ve her at başına birer torba arpa verilir"(27) demektedir. Câmiin yıkılan yerleri 1298/1880'de restore edilmiştir (28).

Câmi'Ul-hanbeli : Oldukça eski bir câmidir. Kapısında bulunan yazıya göre Seyfeddin Kalavun (1279-1290) ve oğlu Salih Alâeddin (v. 1288) devrinde tamir edilmiştir. Minberdeki

yazıya göre de 1330/1911 yılında Sultan Mehmed Reşad'ın emriyle yeniden inşa edilmiştir (29).

Câmi'Ul-tine : Karyun mahallesinde bulunmaktadır. 1310/1892'de inşa edilmiştir (30).

Câmi'Un-Nasr : Milâdi XII. asırda Bizanstan kalma bir kilisenin yerinde inşa edilmiştir (31). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'inde bu câmiden de bahsetmektedir (32). 1101/1689 Şeyh Abdulgani en-Nâblus şehir ziyaretinde câmide namaz kıldığını belirtmektedir (33).

Câmi'Ul-hızır : Şehrin batısında bulunan câmî daha önce Hızır zâviyesi adıyla anılmaktaydı. Evliya Çelebi Câmi'Ul-hızır'ın tuten ve arzen 87 ayak genişliğinde olduğunu belirtmektedir. 1307/1889'da Muhsin Bedevi Aşur tarafından inşa edilmiştir. Câmiin minaresi yanındaki sebili ise 1311/1893 yılındaki sebili ise 1311/1893 yılında ilâve edilmiştir (34).

Câmi'Us-sâtUn : Yasemine mahallesinde bulunmaktadır. 1101/1689'da Seyyâh en-Nâblus'i bu câmiye gittiğini ve burada evliya türbeleri bulunduğunu zikr etmiştir (35). Câmi bugün halen ayaktaadır. Nâblus'un eski câmilerinden biri Haçlılar zamanından kalan ve bugün harap durumda Mesakin câmîidir.

Nâblus sancağında bulunan diğer mescidler ise :

Sebastiye karyesi Câmi : Câmi IV. asırda bir kilisenin

yerinde inşa edilmiş. VII. asırda Persler tarafından yıkılmıştır. XII. asırda câmiyi Yuhanna Ma'madan adıyla yeniden kiliseye çevirmişlerdir (36). Daha sonra Hüsameddin Muhammed b.Kalavun câmiye islâm hüvviyetini yeniden kazandırıp minaresini yaptırmıştır (37). II.Abdülhamid devrinde câmin, şu anda da namaz kılınan doğu kısmı ve minaresi ilâve edilmiş, masrafları mahalli idareden karşılanmıştır (38).

b) Cinin kazâsı

Cinin kasabası :

El-Câmi'Ul-Kebir : 974/1566 yılında Fatma Hatun (39) tarafından inşa ettirilmiş ve çok sayıda vakıf tahsis edilmiştir. 1321/1903'de restore edilerek câmin avlusu yeniden seramikle kaplanmış ve bir oda ilâve edilmiştir (40).

El-Câmi'Us-Sağır : Câminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekte, Emir el-Hârisi veya İbrahim el-Cerrar'ın dinlenme yeri olduğu sanılmaktadır (41).

Cinin kazâsına bağlı Bisan, Kefr Mansur Deyr Gazale câmileri Sultan II.Abdülhamid'in bağışlarıyla 1293/1876'da restore edilmiştir (42).

Arrâbe Karyesi Câmi : 1325/1907'de Hüseyin Abdülhadi tarafından inşa edilmiştir. Câminin sadece batı cihetinde Cuma namazı kılındığı belirtilmektedir (43).

Hacce Karyesi Câmi : Kitâbesinde belirtildiğine göre Sultan Nâsır Muhammed b.Kalavun zamanında 723/1323 yılında

nahiyenin imamı Muhammed b.Musa ve Abdullah b.Osman tarafından inşa edilmiştir (44).

Sanur Karyesi Câmii : Câmi kitabesine göre 1269/1852 yılında Şeyh Kasım Muhammed el-Cerrâr tarafından inşa edilmiştir (45).

Caba' Karyesi Câmii : Eski bir câmi olup kitabesine göre 1150/1737'de yeniden inşa edilmiştir (46).

Rummâne Karyesi Mescidi : 1307/1889'da Ahmed b.Kasım Cerrâr tarafından eski bir câmi binasının yerinde inşa edilmiştir (47).

SiletU'l-Hârisiye Karyesi Câmii : Şeyh Hasan b.Zahir el-Makdist el-Arûri tarafından inşa edilmiştir (48).

Yamun Karyesi Câmii : Eski bir câmi olup yakın zamanlarda genişletilmiştir (49).

c) Beni Saab kazası :

Tulkerm Kasabası Câmii : Ali Mağribi câmi adıyla da bilinmektedir. Câmii beyaz minaresinin tepe kısmına maadeni harflerle Hz Allah'ın ismi yazılarak süslenmiştir (50).

Taybe Karyesi Câmii : Seyyah Mustafa Lukaymi 1122/1710'da köyü ziyaretinde Taybe'ye hareket edip, güzel ışıklandırılmış camii gezdiğini belirtmiştir (51). Celcûliye Karyesi'nde ise 1310/1892'deki tesbite göre bir câmi mevcuttur (52).

Ertâh Karyesi'nde 1310/1892'de bir cami bulunduğu belirtilmektedir (53).

d) Cimmain Kazası :

Selfit Kasabası Câmii: 1310/1892'den beri kasabanın batı kısmındaki hükümet konağının doğusunda büyük bir câmii bulunmaktadır (54).

Senniriye Karyesi Mescidi : Bu karyenin içinde bir mescid bulunmaktadır. Câminin yanındaki mezar kitabesinde şu ibareler yer almaktadır. Merhum Seyh es-Salîh Zeynuddin Ömer b. Merhum Seyh İsa es-Senniri emriyle mescid Rebiyu'levvel 1879/1447 tarihinde yeniden inşa edilmiştir (55).

Cinissafut Karyesi Câmii : 1312 /1894 yılında Esad Ahmed Ude tarafından inşa edilmiştir (56).

Kufur Kaddum Karyesi Mescidi : Bu mescid Hennun b. Abduh tarafından inşa edilmiştir. Camiin kapısında yazıldığı üzere 1160/1747'de Seyh Besir Ceyyûsi tarafından yenilenmiştir (57). Ayrıca 1253-1314/1837-1895'de Seyh Ahmed b. Ubey'in camiin öğretmenlerinden birisi olduğu bilinmektedir (58).

2 - Zaviyeler :

a) Nablus: 1325/1907 tarihinde şehirde 10 zaviye ve tekke bulunduğu belirtilmektedir (59). Muellif İhsan Nimer, Nablus'ta bulunan bütün tarikatlara ait birer zaviye bulunduğunu söylemektedir (60).

Dervişîye Zaviyesi : Karyun mahallesindeki zaviyede Derviş Murad ve Kardeşi Seyh Ahmed'in mezarları da bulunmaktadır. 1101/1689'da Seyh Abdülgani En-Nablusi zaviyeyi ziyaret etmiştir (61). 1197/1782'de zaviyenin mütevellisi Seyh

Hamid Mahmud'un elindeki berata göre, fakirlere ve gereken tamirata harcamak üzere mütevelliliğe 1301/1884 yılından itibaren 295 kuruş tahsis edilmesine karar vermiştir (62).

Kadem Zaviyesi : Karyun mahallesinde bulunan yapı Rifaiye tarikatına aittir (63).

Hızır Zaviyesi : Enbiya mescidinin güneyinde bulunmaktadır. İç içe geçmiş iki odadan ibarettir. Zaviyenin içinde kandil yakılıp Süfi halkaları yapıldığı bilinmektedir. 1307/1889 yılında Hızır Camii adıyla camiye çevrilmiştir (64).

Harisiye Zaviyesi : El-Cami Es Salahi yanında bulunmaktadır. Derviş Ahmed b. el-Harisiye'ye mensuptur. Bu zaviye caminin hatibi tarafından medresen olarak kullanılmıştır. Ayrıca zaviyenin bir süre hastane olarak kullanıldığı da belirtilmektedir (65).

Es-Sirri es-Sakati makamı zaviyesi : Turzite dağında bulunmaktadır. Evliya, Nablus'u anlatırken zaviyeden de bahsetmektedir (66).

Seyh İmadeddin zaviyesi : İbâl dağı tepesinde bulunmaktadır. 658/1260 yılında Moğollarla yapılan savaşta ölen ve içinde mezarı bulunan İmâdeddin b. Sucâ'a mensuptur. Zaviyenin büyük bir mihrâbı ve kubbesi bulunmaktadır (67).

Seyh Ganim zâviyesi : Cerzim dağında bulunmaktadır (68). İçinde bulunan mezarın Burınlı Seyh Abdullah b. Ganim'e ait olduğu sanılmaktadır (69).

b) Burka karyesi Kibbiyât ve Bayezid zâviyeleri : Bostâmiye tarikatına bağlıdır zâviyelerin ikisi de yıkılmış vazi-

yette bulunmaktadır (70).

c) Mağara karyesi, TacUlâbidin Şeyh A'bul vefâ zâviyesi:

29 C. 1197/2 Mayıs 1782 tarihli berâta göre zâviyenin Şeyhi Ahmed Efendi'nin vefatından sonra Şeyhlik Şeyh Sadık Bostamı ve Emin Tukan Eefendi'ye verilmiştir (71). 19 Ş 1291/1 Ekim 1874'de Suriye Vilâyetine gönderdikleri yazıda Kadiriye sulâlesinden Şeyh Münip, Salih, Abdürrezzâk, İsa, Reşid, Aliyüddin ve Kasım Efendi'yle zâviyenin Şeyh'liğini talep etmişlerdi. Bundan dolayı anlaşmazlık çıkmaması için Şeyh'lik nöbetinin kurayla belirlenmesi ve bu konuda yetkinin Nâblus kaymakamına verilmesi kararlaştırılmıştır (72).

d) Zavata karyesi : Bostamiye tarikatına ait bir zâviye-den bahsedilmektedir (73).

e) Ya'bed karyesi, Şeyh Muslih Zâviyesi : Zâviye Abdülkâdir el-Gilânî soyundan olan Şeyh Muslih b.Nasrallah el-Ya'bûdi'ye aittir. Zâviyenin içinde Şeyh Nasrallah'ın mezarı yer almaktadır. 1101/1689 yılında Şeyh Abdulgâna en-Nâblusi zâviyeyi ziyaret ettiğini belirtmektedir (74).

f) Harem Nahiyesi : içinde makamı yer alan Ali b.Alim adıyla anılan ve ziyaretçilere açık olan bir tekke var olduğu belirtilmektedir.(75) Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Hittin karyesinde el-Mağribi tekkesinin var olduğunu belirtmektedir (76).

3) Makamlar :

<u>YER</u>	<u>BAKAM İSMİ</u>	<u>NOTLAR</u>
Nablus	- Enbiya Makamları	: Hz. Yakub'un oğulları Rıyalun, Limon ve Busra mezarları olduğu söylenmektedir. (77)
"	- SahratÜssit	: İbal dağı'nda, Selim ve Süleyman kardeşlerin orada ibadet ettikleri söylenmektedir (78).
"	- Esirri es-Sakati	: Cerzim dağında dervişlerin tekkesinde bulunmaktadır (79).
"	- BışrU'l-Hafi	: Halda mahallesinde Enbiya mescidi yanında bulunmaktadır (80).
"	- Şeyh Müslim es-Simâdi	: Salahaddin el-Eyyubi zamanında bir mücahiddir (81).
"	- Şeyh Erremli	: Bir grup şehid ile Nasır câmi altında bulunmaktadır (82).
"	- Şeyh Mesud	: Nâblus'un güneyinde bulunmaktadır (83).
"	- Derviş Murad Errûmi	: Dervişîye zâviyesindedir. (84 ve kardeşinin mezarı)
"	- Şeyh Gânim	: Cerzim dağında bulunmaktadır. Mezar Kudüs'te vefat eden Şeyh Gânim b. Abdullah el-Ensari'ye mensuptur. Bu mezarın Şeyh torunlarından birine ait olduğu sanılmaktadır (85).
"	- Şeyh Muhammed el-Mucâhid ve oğlunun mezarı	: Mezar, Nimer ailesinin mezarı olarak kullanılmaktadır (86).
"	- Şeyh Bedran	: Mezar, el-imâd Abdülhafız b. Şibl Ennabulsi'ye (O.698/1298) aittir (87).
"	- İmadeddin	: 4 m. boyunda mezar vemesci-

di vardır. Mezar 658/1259 yılında Moğolların savaşında

şehid olan Ali b.Şuca'türbesi veya Seyfueddin Mestup türbesini ihtiva etmektedir (88).

- " - Ricalula'mud : Cerzim dağında büyük bir mezarlık olup 40 peygamber veya Nasara şehidlerinin bulunduğu söylenmektedir (89).
- " - Hz.Imam Ali b.Abi Talip : Ricâlu'l-Amûd mezarlığında bulunmaktadır (90).
- Nâblus - Beyti Huznu Yakup (91). : -----
- Balata - Hz.Yusuf : Makam 1312/1894'de tamir edilmiştir (92).Daha sonra Hz Yusuf'un türbesi Halilü'r-rahman'a nakledilmiştir (93).
- Sebestiye - Hz.Zekeriya, Yahya : -----
Yesu've Seddad b. Avs makamları (94).
- Averta - Hz.Yuşa b.Nun ve Uzeyr : Büyük bir mezardır (95).
- " - Figas b.Azâr : Makam Şeyh Mansur adına bilinmektedir (96).
- " - Azâr'ın kardeşi Itamar'ın Mezarı : Şeyh Mufeddal b.Harun adıyla bilinmektedir (97).
- " - Uzeyrât : Mezar Uç kubbeli iki odadan müteşekkil olup 70 peygamber veya mücahidin türbesi olduğu söylenmektedir (98).
- " - Cüneyd : Cüneyd veya Seyh el-Cündî makamıdır (99).
- Burin - Hz.Selman el-Farisi : Mezar karyenin güney tepesinde bulunmaktadır (100).
- " - Ebu İsmail : Hz.İbrahim'in yeri olduğu

söylenmektedir (101).

- Beyt Decen- Şeyh Kâmil Mezarı : -----
(102).
- Curış - Şeyh Ganım (103) . : -----
- Deyrülha- - Hz.Bilâl el-Habeşi : -----
tep (104).
- Tallûze - Câmî'ul-erba'in : -----
mezarı (105).
- Hecce - Şeyh Ata : Mezar, mihrap ihtiva eden
kubbeli bir odadan ibaret-
tir (106).
- " - Ennebi Rabih : -----
- Nisfu Cübeyl - Hızır : Mezar, küçük bir evden iba-
rettir (107).
- Burka - Ricâluddahra : Bu zâtların sâlih evliyalar-
dan oldukları sanılmaktadır
(108).
- " - Ebu Yezid el- : Bu zât 261/874 vefat eden
Bustami Ebu Yazid Tayfur b.İsa b.
Serusan el-Bustami'dir (109).
- Sincil - Ömer b.Ümeyye : Medine-i münevvere'de vefat
Eddemri etmiştir (110).
- Huvvâre - Şeyh Bişara : XX.yüzyılın başlarında vefat
etmiştir (111).
- Beta - Şeyh el-A'cemi (112): -----
- Vadilbazân- Şeyh Bilâl (113). : -----
- Tel - En-nebiyyü'l-erba'- : -----
in (114).
- Şadiye - Hz.Davud : Makama eskiden personel
atanmıştır. Selh-i Şevval
1284/Ocak 1867 tarihinde
personel ve makamın masraf-
larının şer'i kaidelere göre
1/5 olarak karyenin gelirini-
den alındığı anlaşılmaktadır
(115).

- Ellibben - Daniyâl, Yâmin, : -----
iskender Zulkarneyn
ibn Hamdan ve Seyh
ibn Sirin makamları
(116).
- Cinin - Seyh İzzeddin : Bu makama halk arasında
Abülhamra denmektedir (117).
- Siletü'l- - Seyh Hasan Aruri : -----
Harisiye (118).
- Siletu'd- - Hz.Lavin b.Yakup : Makamın vakıfları bulunmak-
Dahr tadır. Halk tarafından ziya-
ret edilmektedir (119).
- Tubâs - Hz.Tubâ (120). : -----
- Lâvi - Hz.Zekerîyye : Karye 1101/1690 yılına kadar
mevcuttu (121).
- Arrâba - Hz.A'râbin : Makam karyenin câmiinde yer
almaktadır. 1101/1690 yılın-
da seyyah Abdülgani En-
Nablusi onu ziyaret etmiştir
(122).
- Akâbâ - Hz.Akâb (123). : -----
- Bisân - Hz.Daniyâl : Makam 1293/1876'da karyenin
câmiyle beraber tamir edil-
miştir (124).
- Ceba' - Sem'Un ve Yarub : Yarub, halk arasında Hureys
makamları adıyla anılmaktadır (125).
- Meyselon - Hz.Meysel (126). : -----
- Yârub - Hz.Yârub : Bu mezar Ceba' karyesinde
zikredilen mezardır. Yârub
karyesi ise eski bir harabe-
dir (127).
- Ya'bed - Hz.Muslih el-Gila- : -----
ni (128).
- Mezar - Hz.Vezr (129). : -----
- Dihhi - Sahabı Dihyetü'l- : Bu zat Dihye b.Amir b.Avî el
Kelbi Kelbi'dir (130). Filistin'de
bulunan Merc b.Amir Ovası
nın bu Amir'e mensup olduğu

söylenmektedir.

- Beni Saab - Hz.Şemûn, Yamin, : -----
(Tulkerm) İlyas ve Abu Hamis
Ebu Şueyr, Amir,
Adnan ve Ammâr (131).
- Harem - Hz.Ali b.A'lim : Mezar Şeyhin tekkesinde bu-
lunmaktadır (132).
- Kalkılya - Hz.Yakup ve Bünya- : -----
min'in oğullarının
türbesi (133).
- Kefir Saba- Hz.Şemûn ve Yâmin : -----
(134).
- Ummulfahim- İskender Zulkarneyn: Mezarın içinde eski bir mih-
rab bulunmaktadır (135).
- Taybe (136) - Şeyh Eddesûkî (137) .: -----
- Cimmâin - Hz.Alemulhudâ : -----
(Kazası)
(138).
- " : Abdulhakk : Mezar eski bir binadır.
XVII-XVIII.yüzyıllarda Şeyh
Abdulhakk zâviyesine ait ol-
duğu sanılmaktadır (139).
- " : Seyh Muhammed : Seyh Abdulhakk'ın yeğenidir.
- " : Ezzitavi : -----
- " : Seyh Yahya : -----
- " : Hz.Yuşa, İbrahim ve: -----
Suayp mezarları
- Cimmain : Seyh Ebu'l-Cur, Ebu: -----
Rimah, Abu Abid ve
Şeyh Eddecanı
mezarlarıdır.
- Selfit : Seyh Mubârak : Kasabanın doğu mezarlığının
ortasında bulunmaktadır.
- " : Seyh Celâleddin : Kasabanın batısında Metvî
dağı'nın tepesinde bulunmak-
tadır. Mezar büyük bir oda-
dan ibarettir (140).

Kifil Hâ- : Hz.Zilkilf, Zunnun : -----
ris ve Yuşa mezarları

Bedya : Seyh Ali Dehhin : -----

Senirye : Seyh Muhammed : -----
Senniri

4- Hıristiyan Kiliseleri ve Manastırlar :

1288 Suriye, 1322 ve 1326 Beyrut Salnámelerine göre (1288-1908) yılları arasında Nâblus sancağında bulunan kilise ve manastırların toplamı 19 ve en önemlileri şunlardır (141)

Nâblus Latin Kilisesi : Katılık Patriği Esad Serüfim'in akrabaları 1868'de Şeyh İbrahim Kutub'dan toprağı satın alarak, Lâtin kilisesi adıyla burada bu kiliseyi inşâ etmişlerdir. Daha sonraları kilise resmen tanınarak Rumların yanında idare meclisinde yer almıştır (142).

Ortodoks Nâblus Bi'ri Yakup Kilisesi : Asıl bina Sant Hilana tarafından IV.asırda inşâ edilmistir. 1187'de Haçlılar binayı yenilemiştiler, fakat daha sonra yine yıkılmıştır.

Fransız sefaretinden, Hariciye sefaretine yapılan başvuru 12 dönümlük mülkiyeti rahip Antuvan'a ait toprak üzerinde şehirde bulunan Ortadoks cemaati için masrafları 280.000 kuruş olan ve rahiplerin gelirinden karşılanacak bir kilise inşâ edilmesi talep edilmiştir. Yapılan tahkikat sonucu isteğin şartlara uygun olmasından 17 Muharrem 1304 tarihinde inşâya izin verilmiştir (143).

Protestan Kilisesi Nâblus : C.M.S. başkanınca verilen istekte kilise (mektep ve hastane) inşâ edilmesi için izin arz edilmektedir. Devlet tarafından yapılan tahkikat sonucu kanuna aykırı bir husus bulunamamış ve Osmanlı Devletiyle dost Ülkeler arasındaki antlaşmaya dayanarak 17 M. 1301/18

Kasım 1883'de izin verilmiştir (144).

Yahudi Ma'betleri : Salnameler ayrıntılı bilgiler vermeden 1300/1822 yılında Nâblus kasabasında 1 (145) ve 1322/1804 yılında sancaktaki havra toplam sayısı 6 dır (146).

B- Nâblus livâsında yaşayan sosyâl sınıflar

Şehir Sâkinleri : Filistin'de Şehirler Uzerinde yapılan araştırmalara göre Nâblus Livâsı yalnızca Nâblus şehrini kapsıyordu (147). Bu şehir altı ana mahalleye bölünmüştür. Bu mahalleler, Karyon, Hable, Yâsemniye, Akabe ve Kaysâriye'dir (148). Bu semtlerin her birinde büyük ailelerden biri oturuyordu. Meselâ Nimer ailesi Hable mahallesinde, Tokân ailesi ise, ayrı bir mahallede oturuyordu. Sâmirilerde aynı semtte toplanıyorlardı. Bu semtlerin her birinde Nâblus'un meşhur camilerinden biri bulunuyordu. Meselâ Hıdır ve Hanbeli Camii Garb mahallesinde, Salâhi camii Akabe'de, Ayn Camii ise, Karyon mahallesinde yer alıyordu (149).

Ayrıca bu semtlerin herbirinde bir hamam, çarşı, zâviye, medrese, değirmen ve çıkırık bulunuyordu ki her cemaat dini ve dünyeri görevini kolaylıkla yapsın, özellikle bir yandan XIX. asrın ve XX.asrın başlarındaki güvenlik durumu bu bölünmeyi gerekli kılıyordu. Diğer yandan bir semtin kadınlarının başka semtlere uzaklaşmamaları bunu gerektiriyordu.

Bu semtlerin her birinde şehirde bulunan şeri' nâip tarafından tayin edilen bir şeyh veya muhtar ve bir imâm bulu-

nuyordu. Bunun görevi halkın problemlerini yetkili mercilere başvurmadan kendi semtlerinde halletmek bu kişilerden mahalle şeyhleri adıyla hitap edilirdi (150).

Nâblus ehâlisi ticaret ve sanâyi gibi muhtelif mesleklerle uğraşıyorlardı, hatta şehrin refâhı bu mesleklere dayanıyordu, ve Nâblus mahalli ve bölgesel ticaretin ve sabun imâlatının en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Nâblus'ta şehri doğudan batıya kesen güzel ve büyük bir çarşısı vardı ki Seyyâh Mari Rogerz bunun Filistin'nin en güzel kapalı çarşısı olduğunu ve Londra'daki bulunan Lowther çarşısından beş veya altı kere yüksek ve uzun olduğunu söylemiştir (151).

Nâblus şehri sâkinleri nüfus sâhibi ve hüküm erbâbı olup, aralarında mütesellim, seri' nâib, müftü, nakibüleşrûf, miralay, tüccar, âlim, hatif ve müderrisler vardı. Bunların hepsi şehrin menfaatını devlet nezdinde savunmada, ve kasaba sâkinleri hesabına servete ve hüküm merkezine egemen olmakta büyük rol oynamıştır (152).

Köy : Çiftçiler veya rai'yye dedikleri Cebel-i Nâblus nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil ediyordu. Bunlar şurada orada yer alan köy ve nâhiyelerde yaşıyorlardı.

Her nâhiyenin büyük bir köy merkezi vardı. Meselâ Beni Saab nâhiyesinin merkezi Tulkerm'di, Cimmâin ve Cinin nâhiyesi merkezi ise, Selfit'tir. Bu merkezler şehir değil, köyden ibarettir. Her köy büyük ve küçük olmak üzere bir çok mahallelerden teşekkül ediyordu. Tulkerm ve Selfit gibi bu mahallelere Şarkî, Garbî, Şimâli ve Cenûbî Hâre denir, ve her Hârenin

bir muhtarı veya her köyün iki muhtarı, küçük köylerin ise bir muhtarı vardı (153).

Bilindiği gibi Cebel-i Nâblus nâhiyelerinde nâhiye şeyhleri egemen olup, bunlar Sânur'da Cerrâr Ailesi, Arrâbe'de Abdülhâdi Ailesi, Beni Saab'da Ceyyûsi, Cimmâin'de Reyyan ve Kâsım Ailesi gibi büyük iktâi âilelere intisâp ederlerdi. Bu âilelerin hedefleri Nâblus şehrindekilerden hiç bir farkı yoktu ve bunlardan mültezim ve iktâi sınıfları teşekkül etmiştir.

Bu âileler şeyhleri aracılığıyla Nâblus Şehri şeyhleri ile ittifâk yaparak, Yemen ve Kays gruplarını teşkil etmişler ve Cebel-i Nâblus'daki surluşmeyi XIX. asır boyunca idâre etmişlerdir. Bu şeyhlerin gerçek hedefleri ise, çiftçilerin hesabına devlet idaresine ve mâla hakim olmaktır.

Bu nedenle görüyoruz ki kasaba sâkinleri toprak üzerinde çalışan fakir çiftçi sınıfını teşkil ediyor. Nâblus'ta zirâi arazinin zengin olmasına ve ürünün bol olmasına rağmen, bu ürün mütesellim ve mültezim olan büyük liderlerin ceplerine gidiyordu, çünkü çiftçilerin üzerine bir çok vergi yüklenip, ve bunlara ödeyemedikleri için liderlerin devamlı zulmu altında kalmışlar ve korkularında ürettiği mahsulün çoğunu onlara ödemek zorunda kalmışlardır.

Dolayısıyla şehir ile köy ve nâhiye şeyhi ile köy ahâli-si arasındaki ilişki büyük baskı üzerine kurulmuştur. Çiftçiler savaşa çağrıldıklarında, körü körüne liderlerine itaâta koşarlardı, hatta sofralarını bırakıp, kadınlarını bile savaş

meydanına götürürlerdi, ve bu çiftçilerin malları sorgusuz hesabsız şeyherine helâl idi (154). Muellif Kinglig nâhiye ve köy şeyhlerinin baskılarını şöyle anlatıyor : " Beldede nüfuz sahibi çoğu zaman gece yarısı evinde uyuyan birini uyandırır ki yatağını yabancı bir misafire veyâ turiste versin, uykudan uyanan kişi hem bunu yapar, hem de bir sürü küfür yer, Ayrıca nüfuz sahibi bu gibi kimselerin hayvanlarını alır ve çalıştırır fakat Ucretini kendisi alır (155)".

İşte buradan anlaşılıyor ki şehir ile köy arasındaki ilişki yalnızca ekonomik menfaate dayanıyordu, sosyal açıdan ise, şehirli çiftçiye câhil ve hakir olarak görüyordu.

Mutesellim veyâ mültezimlere gönderilen mersümler de şeyhin halk üzerinde olan tam egemenliğini te'kit ediyordu. Meselâ Musa Tokan'a gönderilen buyruldu halka şöyle hitap ediyordu : "Hiç bir kimse ona karşı gelemez, ve rakip olamaz, onun istediği olur, ona yardım edilir, adamları mülkleri ve köyleri üzerinde söz sâhibidir (156)". Buradan özetle söyleyebiliriz ki çiftçiler bu liderlerin yanında köle gibi çalışıyorlardı. İş gücü çiftçiye servet, nüfuz ve makam ise lidere veyâ şeyhedir.

C- Mimarî Tarz :

Cebel-i Nâblus'ta sivil mimarisi tabii, askeri ve dini etkilerin altında kalarak iki tipe ayrılmaktadır. Özellikle Nâblus şehrinde inşa edilen evler bölgede bol miktarda bulunan taşla yapılmıştır.

Liderlerin ve büyük iktâi âilelerinin evleri muhteşem köşklere ibarettir. Seyyah Mari Rogerz, Nâblus'taki Mahmud Abulhadi'nin köşkünü şöyle vâsfediyor : "Bu köşk Filistin evlerin en güzeli olup, güzel kesme taştan yapılmış, mermer frizler, sütunlar ve tonozlu revaklarla süslenmiştir. Tokan âilesine ait köşk ise, Nâblus'un en büyük yapı topluluğu olup, bin aded askeri barındıracak kadar geniştir. Genişliğini bir tarafa bırakırsak, bu köşk Cebel-i Nâblus'ta ve tüm Filistin'de iktâi âileler için inşa edilen köşklere prototipi addedilmiştir. Bu köşkün üç adet giriş kapısı vardır. Esas giriş kapı uzunluğu 50 m., genişliği 10 m. olan üstü örtülü bir sokağın ortasında yer alır. Diğer iki kapıdan biri doğudan batıya uzanan kible yönüne, diğeri ise, batı ile Karyon mahallesi arasındaki yol üzerine açılmaktadır. Bu kapılar fitne zamanlarında kapatılarak, köşk surlarla çevrili bir kâle halini alır (157).

Köşkün girişinde açık bir avlu yer alır, bunun etrafında, hizmetçilere ve hayvanlara mahsus odalar yapılmıştır. Bu avludan geniş bir basamak ile daha geniş bir avluya geçilir. Bu geniş avlunun ortasında büyük bir şadırvan, etrafında ise, selâmlık adı verilen eyvanlı ve taş basamaklı karşılıklı odalar yer alır. Daha sonra haremlik denilen odalara girilir. Bu köşkte Tokan âilesinin ağasına ait bir özel bölüm de bulunuyordu. İç binanın doğu ve batı bölümünün genişliği 30 m., dış genişlik ise, 40 m. den fazla olup, uzunluğu ise, 60 m. dir. Buna göre binanın alanı 2500 m.küpü bulmaktadır (158)".

Yukarıda vasfettiğimiz eve benzer biri Habli mahallesinde olmak üzere iki adet Nimer ailesi için, Karyun mahallesinde bir ev Kasım Ailesi için yapılmıştır. Ayrıca Sanur'da Cerar ailesi, Cimmâin'de Reyyân ailesi, Beni Saab'da Ceyyûsi Ailesi ve diğer nâhiye ve köy şeyhlerinin köşkleri gibi onlarca ev inşaa edilmiştir (159).

Nâblus'ta yapılan diğer evler ise, ev sahibinin zenginlik derecesine göre, bir oda veya iki odadan, bazen de iki kattan meydana gelmiştir. Bu tip evlerde içine yatak konulan iki metre yüksekliğinde ve bir metre eninde kemer adı verilen bir niş, ve içine mutfak eşyaları ve erzak konulan ahsaptan bir dolap bulunurdu. Bunun yanı sıra elbise ve kandil yerleri tuvalet, banyo ve bulaşık yıkama yeri bulunuyordu.

Çoğu zaman bu evler geniş, çok odalı ve kalabalık olurdu. Odaların yanlarına pamuk yatak (Cenbiyye), sazdan yapılmış divanlar sıralanıyor ve buna oturma odası deniyordu. Bu saz divanlar son zamanlara kadar kullanıldı, son zamanlarda bazıları kanepelerle değiştirildi. Evin aydınlanması ise, çömlek veya camdan yapılmış yağla çalışan kandillerle gerçekleştiriyordu. Zenginlerin evinde ise, lüks denilen madeni cihazlar bulunuyordu (160).

Köy evlerinin yapısı ise daha basit bir şekil alıyordu. Müellif Emîl Niyutin bu evlerin birini şöyle vasfediyor: "Köy evi ağaç dalından direkler üzerine yapılmış toprak çatıdan teşekkül eder. Eğer ev büyük ise, direklerin üzerine iki duvar arasına köprü yapılır, zeminde toprak olur, ve Üçte ikisi

yüksek seki şeklinde olur. Çiftçi evinin bir kısmı aile reisi ve ailesine, diğer kısmı ise inek, deve, at ve diğer hayvanlara ayrılır, ve hepsi bir çatı altında yaşarlar. Seki kenarında içine erzak konan misler vardır, bunların ağızları yuvarlak kumaş parçasıyla örtülürdü. Seki duvarında içine yatak yorkan ve yastık konan dolaplar bulunuyordu ve bu dolaplar beyaz renkli kenarı işlemeli örtüler ile örtülüyordu ayrıca içine tabak, sahan ve ev eşyaları konan küçük dolaplarda bulunuyordu. Evin bir köşesinde içine yağ ve diğer sıvılar konan cereler bulunuyordu. Her evde iki taştan teşekkül eden ve el hareketiyle dönen bir değirmen bulunuyordu. Aydınlatma aracı ise zeytinyağı ile çalışan kandil ve şamdandan ibarettir. Daha sonra zeytinyağının yerini gaz almışsada, gazın gözlemlere zarar vereceğinden halk bunu endişeyle karşılamıştır (161)".

Görüldüğü gibi şehir ve kasaba evlerinin inşasında kullanılan temel malzemeyi taş, kireç ve toprak teşkil etmiştir. Bu özellik genel olarak Filistin ve Şam'da yapılan diğer Osmanlı evlerinde de görülmektedir. XIX.asrın sonlarında Nâblus livâsında bulunan evlerin sayısı yaklaşık 20335'i bulmuştur (162).

Bu evlerin yapımında sosyal bakımdan dikkata alınacak en önemli nokta ise, evin pencerelerinin sadece dışarıya açık olması ve kadınlara ait alana bakmaması gerekiyordu. Bunun tersine yapıldığı takdirde mahkeme tarafından bu pencerelerin kapatılması kararlaştırılıyordu.

D- Yiyecekler :

Sosyal durum ve yaşam düzeyi bölgede günlük yiyecek türlerini belirlemiştir. Meselâ iktâ'i aileler, ve tüccarlar gibi zenginler günlük yiyecekleri genellikle et, sebze, pirinç ve bunların mamulleri, güvercin ve tavuk eti gibi kızartmalardan teşekkül ederken, kasaba halkı kötü bir yaşam sürdürüyor ve yiyeceklerinde darı ve buğdaydan yapılan ekmek, yağ, süt ve ettikleri bazı sebzelere itimât ediyorlardı. Et ise, geleneğe göre haftada bir baş koyun kesilir ve imkanı olanlar az miktarda bu elden alırlar. Köy şehirlerinin durumu normal halktan daha iyi bir seviyyede olup, iktâilerden add ederlerdi (163).

E - Giyim :

Giyimin de sosyal durum, mezhep ve mesleğin belirlediği genel kuralları vardı (164). Meselâ âlimler ince kumaştan yânis denilen beyaz amâmeyi açık veya koyu kırmızı ve uzun bir fese sararak giyerlerdi, bu fesin ipekten siyah püskülleri vardı. Ayrıca âlimler değişik yün kumaştan yapılmış cübbe giyerlerdi. Büyük ailelerin gençleri de giysilerinde şeyhlere benzerlerdi. Başlarına uzun fes veya kısa mağribi üzerine beyaz amâme giyerler ve bu amâmeyi ağbâni denilen işlemeli ipekle sararlardı.

Diğer erkeklerin giyimi ise, saten veya ipekten bir gömlek ve şalvar, bunun üzerine Kambaz denilen, birbiri üzerine katlanan iki yakası olan, önü açık uzun bir yelek ve üzerine

bağlar kumaştan bir kemerden ibarettir. Pamuk kambaza dimâye, ipek kambaza ise sâye veya Şâhiyye denirdi. Bu kambazların diğer çeşitleri ise, yünden ve çuhadan yapılmış olup kışın kullanılır ve üzerine (göğüslük) denilen önlük giyilir.

Ayrıca âbâe denilen ve erkeklerin üzerlerine giydikleri yazlık giysinin yanında kışın kullandıkları yünden pantolon, gömlek ve palto bulunuyordu (165).

Kasaba halkının fakirleri ise, başlarına yazın beyaz kumaştan, kışın ise, renkli yünden yapılmış gutra giyerler, bunun üzerin de koyun yününden örtülmüş kalın veya ince şekilleri olan akâl sararlardı.

Şehir kadınlarının giyisileri ipek ve pamuktan, genellikle Avrupa mâlî fistan, bunun altında gömlek ve uzun şalvardan meydana geliyordu. Kadınlar ayrıca başlarına ipek veya pamuktan eşarp veya ipek ve pamuk mendil örterlerdi. Bazı kadınlar ise başlarına oya koyarlardı. Yaşlı kadınlar ise, başlarındaki eşarbin altına kükü fes giyerler ve bu fesin etrafından gâzi denilen ve çeyrek lira değerinde olan altınlar sarkardı. Kadınlar evin dışına çıktıklarında üstlerine ipekten veya pamuktan çarşaf örterlerdi. Yaşlı kadınların çarşaf-ları beyaz renkteydi ve buna izâr adı verildi. Daha sonra renkli çarşaf giymeye başladılar. Hristiyan ve Sâmiri kadın-ları ise, müslüman kadın kıyafetlerinin aynısını giyerler evin dışına çıktıklarında da yine üstlerine izâr denilen çarşafı örterlerdi (166).

Köy kadınlarının giyimi ise, genellikle dima veya beft-

ten yapılmış yırtmacı olmayan bir entari bunun altında gömlek ve şalvardan ibaret olup, evin dışında ise, yine aba denilen çarşaf örtülürdü. Köy kadınları başlarına yânis denilen ince ve beyaz bir mendil örterlerdir. Gelinlik elbisesi ise, kırmızı veya mavi renk kadifeden yapılmış bir fistanın teşekkül ediyordu. Kamanh adı verilen bu fistanın Osmani ve Canziri türleri de bulunuyordu (167).

Nâblus'ta ve umûm Filistin ve Şam'da Kaysilik ve Yemenilik taasubu renk seçiminde etkisini göstermiştir. Meselâ Yemeni grubuna mensup kişilerin aba, amame, konbaz, yaşmak, küfiyye ve akalları beyaz renkte iken, Kaysi grubuna ait kişiler erkek ve kadın olmak üzere bütün bu giysileri kırmızı renkte giymişlerdir.

Bazı kadınların özellikle Zengin olanların altın rengi entâri giymeleri asrın başlarında bir nevi kötülük addedilmiş dolayısıyla 1222/1807 Yılında Yusuf Genç bu tür entârilerin ve diğer altın işlemeli kıyâfetlerin giyilmesini yasaklamıştır (168). Ayrıca Devlet 1238/1823 yılında halktan altından yapılmış Zinet esyaların ve takılarını Şeyhülislâmın fetvâsı doğrultusunda toplatmıştır. Böylece erkeklere zinet eşasından sadece kılıç, bıçak, hançer bazı tabancalar, fişekler ve divitler kalmış, kadınlara da yalnızca kemer, kolye ve bilezikler kalmıştır. Bunların dışında kalan altın tabaklar ve diğer Zinet esyaları HUMâyânî emir gereğince tespit edilerek sahiplerinden alınmıştır (169). Bu icraât Müslüman Hristiyan tüm kadın ve erkekler üzerine uygulanmıştır. Devletin mâla

ihtiyacı olduğu zamanlar, bu yola başvuruyordu.

F - Bayramlar, Dini ve Resmi Mûnâsebetler :

Cebel-i Nâblus ehâlisi Filistin'in diğer ehâlisi gibi bayramlara ve diğer islâmî mûnâsebetlere büyük önem göstermişlerdir. Akraba ve dost ziyaretleri, ziyâfet çekmek, tatlı dağıtmak, sokak ve çarşıları özellikle Nâblus şehrindekileri süslemek bu mûnasebetlerin ortak özelliğidir.

Bu bayram ve mûnasebetlerin en önemlileri şunlardır :

Ramazan ayı : Ramazan ayı ibâdet ve fazla yemek pişirmek mevsimi olduğundan halkın çoğunluğu oruç tutar ve hiç bir kimse ramazan ayı süresinde gündüzleri açıkça yemek yiyemez, aksi takdirde şiddetli bir şekilde dövülür ve azarlanır. Ramazanın en önemli geleneklerinden biri de, bu aydan iki ay önce bir zamandan itibaren halk hazırlık içine girer, evin ihtiyacı olan pirinç, yağ, baharat ve Kamereddin denilen pastil ve diğer gıda malzemelerini alır. Zenginler ve ileri gelenler akrabalarına, dostlarına ve fakir şeyhlere iftar ziyâfeti verirlerdi. Çocuklar iftardan sonra ellerinde içinde mum yanan kağıtlar ve camdan yapılmış fenerlerle sokaklara çıkarlar dükkanlar ve meydanlar onlarla dolardı. Ayrıca bu çocuklar gezileri sırasında bazı methiyeler okurlardı (170).

Ramazan ayının günümüze kadar devam eden diğer bir geleneği ise, ahâlinin yabancılarla evli olan kızlarına ve kız kardeşlerine yaptıkları ziyaretler ve onlara gönderdikleri fıkde denilen gıda maddeleri ve hediyelerdir.

Diğer bir dini münasebet ise, ramazan ve kurban bayramlarıdır. Bayramları kutlamak amacıyla tüfek çakılırdı. O devirdeki bayramların bugünkünden hiç bir farkı yoktu. Biz de bayramın en önemli geleneklerinden biri erkeklerin mahremleri sayılan kızlarının veya kız kardeşlerinin özellikle bunlardan evli olanların evlerine giderek onlara idiyye (bayramlık) denilen para ve tatlı takdim etmeleridir (171).

Diğer dini bir münasebet ise, Mevlidi Şerifi Nebevi kutlama törenidir. Bu kutsal gün dolayısıyla çarşılar ve dükkanlar süslenir, dükkanların önünde oturan kimselere tatlı dağıtılırdı. Ayrıca geceleyin demirci, ekmekçi, eğerci, marangoz ve diğer sanayi dallarını temsil eden sanatkarların hayvanların çektiği merkebeler üzerinde geçitleri yapılır. Bunun yanı sıra şehir ve köy camilerinde büyük devlet memurlarının katıldığı resmi tören yapılır ve tatlı takdim edilir. Mevlidi Nebevi kutlamak bu münasebetlerin en büyüğü addedilir. Diğer bir dini münasebet ise, Muharrem ayının ilk günü törenleridir. Ayrıca Receb ayının 27. akşamı başlayan İsrâ ve Mi'raç gecesi takip eder. Daha sonra Şa'ban ayının ortasında Şaban gecesi töreni gelir ve bir rivâyete göre Allâh-U Taâle insanların yeni yıl için rızklarını ve yaşlarını bu gecede taksim eder. Bunu Ramazanın 27. gecesine rastlayan kadir gecesi takip eder. Allâh-U Teâlâ ya duâ etmek, akrabaları ziyaret etmek ve yemek takdim etmek saydığımız bu gecelerin ortak özellikleri olmuştur (172).

Kutlanan başka bir münâsebet ise, hacıları uğurlamak ve

onları karşılamaktır. Hac mevsiminde hacca giden kişileri evlerinde uğurlayıp, onlarla helâlleşip, kendileri için Hac'da duâ etmeleri talep edilir. Bu münasebet dargın olan insanlar arasında barış için en iyi bir fırsat idi. Hacılar Hicaz'dan döndüklerinde akrabalarına, komşularına ve dostlarına hediyeler dağıtırlardı. Bu hediyeler genelde tespih, hurma, yüzük ve zemzem suyundan ibâret idi (173).

Musâ Peygamber Mevsimi: Bu eski bir gelenektir. İnsanlar ellerinde Musâ Peygamber alemleri denilen bir bayrakla etraflarında şehrin güçlü adamları ve gençleri ile birlikte Nâblus'tan çıkarlar, Kudüs'e giderler ve orada Halilürrahman ve Kudüs alemleri ile birleşirler ve toplu halde Kudüs müftüsü ile birlikte Musâ Peygamberin makamına giderler ve orada o makamın vakfından onlara ziyafet çekilir (174). Ayrıca Cebel-i Nâblus köylerinin her birinin ahâlisi o köyde bulunan evliya makamlarının ziyaretine giderler.

Dini olmayan münasebetler de vardı. Bunlardan biri Padişahın tahta çıkışı veya oğlu olması sırasında yapılan törenlerdir. Sultan II.Mahmud'un oğlu Şehzâde Ahmed'in ve Sultan Abdülhamid'in doğumlarından Şam valisi bütün vilâyet ahâlisinden yedi gün süre ile tören yapmalarını talep etmişti (175). Ayrıca yeni padişah tahta çıktığında onun için duâ edilir, ve üç gün süre ile günde üç defa top atışı yapılırdı (176). Bunların yanısıra devlet herhangi bir savaşta zafer kazandığı zaman vatandaşlardan tören ve eğlence yapmalarını

isterdi (177).

G- Bazı Sosyal Gelenekler :

Evlilik : Burada el-Temimi'nin Beyrut vilâyeti kitabında zikrettiği Selfit köyündeki evlilik ve diğer gelenikleri olduğu gibi naklediyoruz çünkü Nâblus köylerindeki bütün gelenekler selfit'tekinin benziridir : "Kasabanın erkekleri pek genç bir yaşta izdivâe ederler. Esâsen tarz maişetleri iktizâsından olarak kadın erkek arasında iştirâk mesâi bulunduğu ve aynı yerde çalıştığı için bütün kasaba ahâlisi birbirini tamamiyle tanır. Binânaleyh erkeğin kız aramak için görüçüler göndermesine yahut alâlamyâ olunmasına lüzum yoktur. Bir erkek bir kızı beğenince kendi tarafından ailesinden bir iki kişi gönderir kızı istetir. Muvâfeket hâsıl olursa o zaman mehir hususunda görüşülür. Kasabada mehir miktârı ikibin kuruştan onbin kuruşa kadardır. Mehrin tayininden ve ekseriyâ te'diyesinden sonra nikâh kıyılır. Bunu müteakib erkek Nâblus'a iner. Kumâşlar satın alır. Kıza gönderir. Kumâşlar diktirildikten sonra artık kızın evinde, her akşam kadınlar kendi aralarında rakslar, mûsâmeriler tertip ederler. Birkaç gün sonra yevmi zifaf tayin eder. Erkek, kendi tarafında kadınlar gönderir. Kadınlar gelini süslenmiş olarak yâ ata bindirirler, yahut kendileri taşır. Erkek evine getirirler. O zaman erkek, arkadaşlarının evinde med'u olur. Kız zevcinin evine dâhil olurken, eline bir ibrik su ile bir parça hamur verilir. Gelin, su hamurun üzerine döker, ve evin kapısına yapıştırır. Bir

müddet sonra erkek yalnız olarak eve girer. Evin dâhilinde o zaman kadınlar bulunur, kendi akrabaları orada "debke"ler yaparlar. Yâni ayaklarını yere vurarak müsterek danslar tertip ederler. Sonra (nukûl) başlar. Erkek kızın yüzüne paralar dizer. Bunun üzerine misâfir kadınlar giderler ve zifaf merâsimi nihâyet bulur. Ertesi günü erkeğin evinde gelen misâfirleri yemek ikrâmı da mü'tattır ".

Çocuk Doğmak : " Bir ailenin çocuğu doğduğu zaman vaktiyle kurbanlar kesilir ve yine rakslar edilirdi. Fakat son zamanlarda Zayk-ı ma'îşetten bu âdet mahkûmı nisyân oluyormuş. Kasabada çocukları, kasabada bulunan ve çirilçıplak dolaşan bir deliyle korkuturlar. Deli geliyor derler. Bazen de sırtlan ile veyâ mevhûm bir hayvan ile (humâme) ile korkutmak da mu'tattır (179)".

"Kasabada erkek çocuklar iki üç yaşında iken sünnet edilir. Kasabaya bir kaç senede bir sünnetçi gelir, o zaman bütün köyün çocukları müstereken sünnet edilir. Umûmî meserretler başlar, çocuklara kırmızı entâriler giydirilir, türlü gümüş hilyâtiyle tezyin ederler, kurbanlar kesilir, kadınlar da aralarında bir mütâd şarkılar söyler ve el çarparlar; Rakslar (debke)ler de yaparlar.

Bir Vefât vuku bulunca kadınlar hemen yüzlerini siyâha boyarlar elbiselerini yırtar, feryât ederler ve bilhassa kadınlar ölenin etrafında toplanır, ölüyü sârar üzerine atılır-

lar. Hatta erkekler bile ölüyü yıkamak için güç hal ile kadınların elinden kurtarg bilirler. Tabutun arkasını da yine kadınlar âh ve feğallerle takip ederler. Ve nihâyet memleket haricindeki mekbereye defnettikten sonra da üç gece mezar başında kuran-ı kerim okutmak mü'tattır. Üçüncü günde fakirlere yemek ve para verirler.

Bir gaib vürudunda kurban kesmek, birbirlerini davet etmek adeti şimdiye kadar cereyân ediyor (180).

Asrın sonlarında meydana gelen kötü sosyâl ve ekonomik durum insanların huyunu ve ahlâkını olumsuz şekilde etkilemiş adam öldürmek, kandırmak ve yalan çoğalmış, dindârlık azalmış ve insanlar sert mizacılı ve dedikoducu olmuşlardır. Bu kötü adetler en azından XX.asrın ortalarına kadar devam etmiştir.

H - Eğitim ve Kültür :

Tanzimattan önceki devirlerde öğretimin düzenli bir şekilde olmadığı gibi devletin de temel görevleri arasında değildi ve öğretim işleri insanların kendilerine bırakılmıştır. Ancak devlet insanların çocuklarını öğretmenlere ve dini tahsil yapmalarına teşvik ederdi. Seyhülislâm 1241/1825 yılında kadı ve nahiyelere şu buyuruldu göndermiştir : " Bütün islâm ehli has veya umûmden oluşan oğullarına bir muallim tutsunlar ve ona dini işleri öğretmeye çalışsınlar ve öğrenmeden onu muallimden almasınlar (181)".

Müderisler, Cami imam ve hatipleri halka vaaz veriyor ve onlara kuran, hadis, hanefi mezhebi ve bazen de diğer mezhep-

ler Uzerine fıkıh dersleri öğretiyorlardı. Nâblus şehrinde öğretim bu seviyyede iken, köylerde yazı ilkeleri ve basit hesap derslerinden başka birşey öğretilmiyordu. Bu görevi yapan hatibi liva meclisinde vakıflar memuru ve şeri' nâipî'in denetiminde yapılan bir imtihanda başarılı olması gerekiyordu.

Nablus şehrinin Naibi şehre bağlı cami ve medreselere müderisler tayin etti. Bu makama gelenlerin, bu görevi yapabileceğini kanıtlayan bir ilmi icazete sahip olması şartını koşmuştu. Hükümet tayin edilen bu müderislere herhangi bir maaş vermezdi ve bunlar iyilik sever ve vakıfların bağışlarına itimat ederlerdi, nitekim Cezzâr Ahmed Paşa'nın 1199/1764 yılında Şeyh Yusuf el-Cerrar'a gönderdiği buyurulduda şöyle denilmisti: "Cinin vakfı mütevellisi ve imamı Şeyh Muhammed Efendinin elinde dört dönümlük senet bulunup, bunun Cinindeki vakfın toprağına bağlamış ve bunun eskiden babasının ve dedelerinin ellerinde olduğu zamanlar gibi bütün tekliflerden muaf tutulduğu ortaya çıkmıştır (182)". Bazen de vakıftan belirli maaş tahsis edilir, imama 700 kuruş, müderrise 600 kuruş, Hatıba 250 kuruş. Bazı kimselerde bu görevi bedava yapardı (183).

Görüldüğü gibi bu vazifeyi eşraf aileleri üstlenmiş, ve babadan oğula intikâl etmiştir. Bu görevi yapanlar bir çok kazanç sağlamışlardır. Zira bilindiği gibi öğrenciler, hatipler, alimler ve müderisler eşraflar gibi askerlik hizmetinden ve vergiden muaf tutulmuşlardır. Nâblus'ta bulunan en meşhur

islami ve dini medreselerin birisi Salâhi Camisinde bulunan Salâhiye medresesi, diğeri ise Ayn Camii medresesi idi. Hanbeli Camii ve Beğ medreseleri gibi başka medreselerde vardı. Ayrıca Cinin'de de bir medrese bulunuyordu (184).

Mısır hâkimiyeti devrinde öğretimi düzenleyen bazı hareketler görülmüş, ilk okullar açılmış ve ilk öğretim programı Arapça uygulanmıştır. Bu icraat 1261/1845 yılında mecbûri öğretim kanununun çıkmasına yol açmış ve Camilere bağlı medreseler devletin denetim ve kontrolü altına alınmıştır. Ayrıca 1286/1869 yılında umumî maarif yönetmeliğini çıkarmıştır. Bu yöneltmelikte okullara, ibtidai, rüşdi ve idâdi okullar imtihan sistemine, öğretim yıllarına ve ders programına yer verilmiştir.

I- Resmi Mektepler:

1 - İbtidâi Mektepleri

a - Nâblus kazası : 1299/1881'de Nâblus kazası 16 mektep (185) ihtiva ederken 1317/1889'da sancak içinde 62 mektep bulunmaktaydı (186). Bu sayı 1325/1907'de 65'e yükselmiştir (187).

Nâblus Sancağı ibtidâi mektebinin tâlim heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı (188).

- Lugat-ı Osmaniye muallimi ve mektep müdürü Şeyh Muhammed Züeytir Efendi.

- Lisân-ı Osmani ve hüsn-ü hat muallimi Muhammed Zuaytı

- Kur'ân-ı kerim ve tâdât hesap muallimi Said Efendi.

- Akâid, ilm-i hal, tecvid ve hûsn-u hat muallimi Abdür-rezzak en-Nâblus'ı Efendi.
- Kur'ân-ı kerim ve akâid muallimi Hasan Hayruddin Efendi.
- Kur'ân-ı kerim ve akâid ve muallimi Muhammed Tuffaha Efendi.
- Kur'ân-ı kerim muallimi Muhammed Ebu Gazâle Efendi.
- Kur'ân-ı kerim ve ilm-i hal ve tecvid muallimi Arif Ebu Gazate Efendi (189).

Nâblus Kasabası : 1287/1870'de kasabada 9 mektep bulunmaktaydı. (180) 1299/1881'de ise bu sayı 10'a çıkmıştır (181). Aynı kaynağı göre, 1298/1880'de tek kapılı iki erkek, bir kız mektebi inşâ edilmiştir. Hayırsever ahâli ve sancağın mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın yardımı ile Dervişîye zâviyesinin yanındaki arsaya inşâ edilen kız mektebi 200 talebe barındırmaktaydı. Kaynakta anlatıldığına göre "Nâblus'ta bir inâs mektebi ittihâz olduğu gibi, Dervişîye demekte maruf demekte maruf zâviye civârındaki arsada dahi livâ mutasarrıfı sâbık saâdetlu Mehmed Paşa ile memûrin-i hükûmet ve bazı hamiyetli ahâlinin i'âne-i nakdiyesiyle iki yüz şakird isti'âbına elverişli yerdir. Şahane ile devâir-i sâire hâvi diğer bir mekteb-i inâs dahi tesisi edilmiştir (182).

6 B 1308/15 Şubat 1891 tarihinde erkek ve kız ibtidâi iki mektebinin müdürü Mehmed Efendi'ye irâde-i seniyeye ile beşinci dereceden nişan verilmiştir. Vesikada ayrıca bu mekte-

teplerde uygulanan eğitimin talim kurallarına uygun bir şekilde seyir ettiği ve bunlarda toplam talebe sayısının 700 olduğu, diğer vilâyetlerin hiç birindeki mekteplerde bu sayıya ulaşılmadığı belirtilmektedir (193).

1318/1900 yılına kadar Nâblus şehrinde sadece Mayıs 1297 /1880 ve Teşrinî evvel 1299/1882'de inşa edilen bu iki mektep bulunuyordu (194). 1321/1903'te de Heble ve Sulbe mahallerinde iki erkek ibtidâî mektep (195) 1322/1904'te iki kız mektebi bulunmaktaydı (196).

1329/1911'de sancak mutasarrıfı tarafından biri şehrin doğusunda, diğeri ise batısında olmak üzere iki ibtidâî mektep inşa edilmiş, doğudakine Reşâdiye Şarkîye mekteb-i ibtidâî, batdakine ise Reşâdiye Garbîye mekteb-i ibtidâî adı verilmiştir. Bunlar Sultan V.Mehmed Reşad'ın adıyla tanınmıştır (197).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Nâblus'ta 712 erkek talebe ihtivâ eden 4 ve 400 kız talebe ihtivâ eden 3 mektep bulunuyordu (198). Gerçekte ise erkek ve kız öğrenci sayısı belirtilen rakamdan 1/5 fazla olduğu halde, ekonomik zorluklar sebebiyle ailelerin çocuklarını okuldan çıkarmalarından, dolayısıyla bu sayı küçülmüştür (199). Ayrıca Nâblus'ta Hasan Hammuda (1870-1942) tarafından bir yatılı yuva inşa ettirilmiş, öğretmenleri de Lübnan'dan getirilmiştir (200).

Yukarıda anlatılan bütün mektepler Mahalli Maârif Subesi tarafından idare edilir, masrafları ise halktan ve zamanla yok olan (münderis) vakıfların gelirlerinden karşılanırdı

(201) .

Nâblus kazasına bağlı köylerin mektepleri ise : Sultan II.Abdülhamid'in tahta culûsundan itibâren 1321/1803'e kadar kazada 29 mektep inşa edilmiştir.MUellîuf Haim Gerber, Birinci DÜnya Savaşında kazda 49 mektep olduğunu belirtmektedir(202) .

İnşa edilen mektepler şu şekilde ele alınabilir (203) :

<u>Köy İsmi</u>	<u>Açılış Tarihi</u>
'Akaba	1308/1890
Beytibâ	1311/1893
Tammûn	1311/1893
'Azmut	1306/1888
Karyût	1311/1893
Kabalân	1311/1893
Tell	1311/1893
Kefr Kallîl	1306/1888
Huvvâra	1306/1888
Karyetcit	1308/1890
Aynabûs	1311/1893
Beytfûrek	Kânun-î evvel 1305/1887
Bitâ	Kânun-î evvel 1305/1887
'Avartâ	Kânun-î evvel 1305/1887
'Akrabâ	Kânun-î evvel 1305/1887
Telfit	Kânun-î evvel 1305/1887
Kusrâ	Eyûlû 1306/1888

Asira aş-Şamaliyye	Eylül 1306/1888
Talluzâ	Eylül 1306/1888
Refidyâ	Eylül 1306/1888
Sâlim	Kânun-ı sâni 1307/1889
Rûcip	Kânun-ı sâni 1307/1889
Sebestiye	Kânun-ı Sâni 1307/1889
Beyt Emrin	Kânun-ı sâni 1307/1889
Burka	Kânun-ı sâni 1307/1889
Burin	Kânun-ı sâni 1307/1889
Beyt decen	Kânun-ı sâni 1307/1889
Deyr Şeref	Tesrin-i sâni 1308/1890

b = Cinin Kazası(204) : 1287/1870 senesinde kasbada 3 mektep, bunlarda da 32 talebe bulunmaktaydı(205). I.Dünya Savaşında ise kasabada sadece 1299/1882 Mayıs ayında açılışı yapılan bir iptidai mektep bulunuyordu(206). Kaza karyelerinde ise II.Abdülhamid'in cülusundan I.Dünya Savaşı sonuna kadar inşa edilen mektepler şunlardır (207):

Köy ismi	Açılış Tarihi
'Arraba	Haziran 1304/1887
Bârkin	Kânun-ı sâni 1306/1888
Ummul Fahim	Mart 1306/1889
Ya'bed	Eylül 1306/1888
Nevris	Mayıs 1306/1889

Siletü'z Zahr	Tesrin-i sâni 1306/1888
Meyselon	Mart 1306/1888
Seris	Eylul 1306/1888
Rummâna	Kânun-ı sâni 1306/1888
Kabâtiya	Mart 1307/1889
Râba	Tesrin-i evvel 1307/1889
Anze	Tesrin-i sâni 1307/1889
Tubâs	Tesrin-i evvel 1306/1888
Silet'l Harisiye	Kânun-ı evvel 1306/1888
Kıffın	Temmuz 1306/1888
Heble ve Celeme	Tesrin-i evvel 1306/1888
Kefr Râ'i	Mart 1306/1888
Cabâ	Mayıs 1306/1888
Sânür	Tesrin-i evvel 1305/1888
'Accâ	Eylul 1306/1888
Taybe	Şubat 1306/1888
Kefr dâni	Ağustos 1307/1889
Deyr Ebu Zayıf	Mayıs 1307/1889
Kefr Kûd	Kânun-ı sâni 1307/1889

Tarihi belli olmayan köy mektepleri ise şunlardır :

Yamun, Mukaybile, Misilye, Celbun, Fakkuâ, Şattâ, Kaliye
Naurâ ve Matmara, Fendakûmiye, Süveylim, Zer'in'dir.

Bu okullar da ahâlinin yardımları ve zamanla yok olan
(münderis) vakıfların geliri kullanılarak Mahalli Maârif Şu-

besi tarafından idare edilirdi.

c - Beni Saab Kazası : TULKERM : Beni Saab kazasının merkezi (208) olan bu kasabada 1302/1885 Nisan ayında bir mektep inşa edilmiştir(209). Bundan başka kazada 1310/1892 yılında 20 mektep bulunmaktaydı. 1318/1900'de bu sayı Tulkerm mektebi de dahil olmak üzere 26'ya yükselmiştir; Bunlardan bazıları şunlardır (210) :

Köy ismi	Açılış Tarihi
Bela'â	Mayıs 1302/1885
Kalkilya	Haziran 1302/1885
Kâkûn	Temmuz 1307/1890
'İllâr	Tesrin-i sâni 1307/1889
Beytlid	Şubat 1307/1890
Teybâ	Mayıs 1302/1885
Suveyka	Mart 1307/1890
Bakatü'l-garbiyye	Mart 1307/1890
Deyru'l-gusûn	Kânûn-ı evvel 1307/1889

'Anabta mektebi I.Dünya savaşı sırasında 90 talebe ihtiva ediyordu(211) Bu mekteplerin idaresi de mahalli Maârif şubesi tarafından ahâlinin yardımları ve zamanla yok olan (mûnderis) vakıfların geliri sayesinde yapılırdı.

e - Cimmain kazası(212) : SELFİT : Cimmain kazasının

merkezi olan bu kasabada 1300/1882 yılında ilk mektep inşa edilmiştir(213). 1321 Maârif Salnâmesine göre kasabada tarihi belli olmayan iki mektep daha yapıldığı iddia edilmektedir (214).1310/1892'de kazada 16 mektep bulunuyordu. Bazıları (215):

Köy ismi	Açılış Tarihi
Cimmain	Eylül 1306/1888
Tell(216)	Eylül 1306/1888
Kefr Kaddum	Eylül 1306/1888
Bıdya	Eylül 1306/1888
Deyr Estiya	Teşrin-i evvel 1306/1888
Huvvâra(217)	Şubat 1306/1889
Hacca	Şubat 1306/1889
Sâviye	Şubat 1306/1889
'Azzun	Şubat 1306/1889
Kefriddik	Teşrin-i evvel 1306/1888
Rantıs	Kânun-ı sâni 1306/1888
Mecdal Sâdık	Eylül 1306/1888
Kefr Kâsım	Haziran 1306/1889

Açılış tarihi belli olmayan köy mektepleri ise şunlardır:

Senniriya, immâtin, Cinis Sâfut, Brukın, Zâviye, Yâsuf, Merda, Ferha, Kifil Hâris, Kefr Sulus, Deyr ballût, Cüneyd. Bu mektepler de ahâli yardımı ile mahalli Maârif şubesinden

idare ediliyordu (218).

2 - Ruşdiye Mektepleri

a - Nâblus Ruşdiyeleri : 1297/1880 Mayıs ayında Garp mahallesinde inşa edilmiştir. (219) 28 ca. 1299/17 Nisan 1882 tarihli iradeye göre mektebin baş öğretmeni Mustafa Efendiye sa'y ve ıktamına ödül olarak dördüncü rütbeden Mecidi bir Nisan taltif edilmiştir (220). O zaman da talebe sayısı 68 olan mektepti. Yukarıda zikredilen baş öğretmeni ve ikinci öğretmen Hâfız efendi ile Fransızca öğretmeni Emir 'Arif Şehab Efendi görev yapıyordu (221).

b - Burka karyesi Ruşdiyesi : 1300/1882 yılı Nisan ayında açılmıştır (222).

c - Cinin Ruşdiyesi : 1305/1887 yılı Nisan ayında açılmıştır (223). Çeşitli zamanlarda mektebin talebe mevcudu ve öğretmenleri şu şekildedir : 1314-1315/1896-1897 öğretim yılında talebe sayısı 15, baş, ve Hüsni hat öğretmeni İslam Efendi. (224) 1317-1318/1899-1900 ders yılında talebe sayısı 12, baş ve Hüsni hat muallimi Abdullatıf Efendi (225). 1320/1902'de ise talebe sayısı 10, baş ve Hüsni hat öğretmeni Râşid Efendi idi (226).

3 - Nâblus idâdiyesi : 1311/1893'de 100.000 kuruş masrafla Tellüşşimâli mahallesinde kurulmuştur (227). 1318/1900'

de sancak mutasarrıfı tarafından bu mektebe güzel bir bina inşa edilmiştir (228).

1314-15/1896-97 öğretim yılında talebe sayısı 120 olup hepsi müslümandır. Öğretim heyeti ise biri ihtiyat olmak üzere 8 öğretmenden oluşmuştur (229). 1316-17/1898-99 ders yılında talebe sayısı 179'dur (230). 1317-18/1899-1900 ders yılında ise ikisi gayr-ı müslim olmak üzere 214'e yükselmiştir. Bu ders yılında ikisi ihtiyaten olmak üzere 12 öğretmenden oluşan öğretim heyetinin yapısı şu şekildedir (231):

- Ulum-ı diniye ve ahlâkiye, Türkçe, coğrafya ve eşya muallimi ve müdür vekili İslam Efendi.

- Ulum-ı diniye ve ahlâkiye, Farsı, usul-i defter ve malumat-ı ziraiyye ve sıhhiyye muallimi Cafer Efendi.

- Arabi, cebir, Türkçe ve coğrafya muallimi Muhammed Zeki Efendi.

- Tarih, Türkçe muallimi ve kitâbet muallim vekili ve mübassır Muhammed Râci Efendi.

- İmam ve ihtiyat sınıfı muallimi Muhammed Saif Efendi.

- Hendese muallim vekili Muhammed Ali Efendi.

- Fransızca muallim vekili Ahmed Nuri Efendi.

- Fransızca muallim vekili Yusuf İzzet Efendi.

- Hüsn-i hat, Türkçe muallimi ve hesap muallim vekili Abdulkerim Efendi.

- Resim, hesap ve hendese muallim vekili Abdulfettah Efendi.

- İhtiyat sınıfı muallimi Şeyh Sıddık Efendi ve Mehmed

Vecih Efendi.

II- Özel Mektepleri:

1- Osmanlı

Vatandaşların

Mektepleri:

Bu mektepler Aışğıda tabloda ayrıntılı olarak belirtilmiştir:

Ortadoks mektep-leri	Mektebin yeri	Mektebin adı	Namına ruhsal verilmiş olan Mesul MUDURU	Mektebin derecesi	Talebe sayısı		Açılış tarihi	Ruhsat tarihi
	Nablus Sehri	Rum orta-doks Mektebi	Rum ruhani Reisi (232)	Iptidai	Er. 10	Kız -	1288	--
	Cinin	Rum Mektebi	Iframys Efendi	"	7	-	1289	--
	Aclun (233)	Rum Orto-doks	"	"	22	-	1288	--
	"	"	"	"	27	-	"	--
	"	"	"	"	25	-	1300	--
	"	"	"	"	30	-	"	--
	"	"	"	"	32	-	"	--
	"	"	"	"	24	-	"	--
	"	"	"	"	23	-	"	--
Katolok iptida-i Mektepler	Nablus	Bir Mektep	--	Iptidai	?	-	I.Dünya Savaşında (224)	--
	Aclun	Katolok Mektebi	Nikolagos Efendi Huri Ömer Efendi	"	-	-	--	--
				"	21		1315	--
Latin Mektepleri	Aclun	Bir Mektep	Butrus Efendi	"	13	-	1310	
	"	"	"	"	25	-	1301	
	"	"	"	"	-	-	1305	
	"	"	"	"	48	-	1307	
	"	"	"	"	-	-	1307 (235)	
Protosan Mektebi	Nablus	"	"	"	Bir grup		I.Dünya Savaşı (236)	

Tablo 1: Cebel-i Nablus Kasabalarında Gayr-i Müslimlere Ait Özel Mektepler

Diğer Mektepler	Mektebin Adı	Ruhsat verilmiş olan mesul müdür	Mektep Derecesi	Talebe Sayısı		Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				Erkek	Kız		
Nablus	Erkek İngiliz Protestan Mektebi	Dokturayd	-	35	-	1283	3L.1318
	Kız İngiliz Protestan Mektebi	"	-	-	30	1288	"
Yasemine Mahallesi	Protestan Mektebi	Rahip Hanâkîra	-	12	10	1283	Ruhsat-sız
Sabestiye	"	"	İptidâî	8	2	1300	"
Refidyâ	"	"	"	10	-	1293	"
"	"	Dokturây	"	30	-	1287	"
"	"	Rahip Hanâkîra	"	-	25	1287	"
Beyt İmrin	Protestan İngiliz Mek.	"	"	8	-	1298	"
Burka	"	Dokturây	"	15	-	1283	"
Nisfu Cubeyl	"	"	"	20	-	1280	"
Tubâs	"	"	"	8	-	1293	"
Zebâbîdâ	Protestan İngiliz Mek.	Dokturây	İptidâî	25	-	1283	Ruhsat-sız
"	"	"	"	-	12	1282	"
Umû'lfe-him	"	İngiliz Bir Rahibe	"	10	8	1293	"
Salt	İngiliz Mek.	Rahip Sîx	"	94	-	M.1864	"
"	"	"	"	-	50	M.1864	"
"	"	Rahip Frenklin	"	60	-	1286	"
"	Rahipâtûl-mehebba	Mirisyon Efendi	İptidâî	-	30	1270	"
"	Rahipâtûn	Madam Derya	"	150	-	1315	"

Garb Mahallesi	Bir mektep	Hürî Antvan	İptidâî	25	12	1293	"
Refidyâ	Latin Fransız Mektebi	"	"	12	-	1293	"
"	"	"	"	-	15	1293	"
Bintû Cubeyl	Latin Mektebi	"	"	10	7	1293	"
Zebâbîdâ	"	"	"	150	-	1293	"

Tablo 2: Cebel-i Nablus Kasaba ve Köylerinde Yabancı Devletlere Ait Özel Mektepler

2 - Yabancı Devletlerin Mektepleri

- Nâblus İngiliz mektepleri : Nâblus'taki İngiliz papazları tarafından vilâyet dairesine verilen dilekçede İngilizlere ait iki odalı binanın yeterli olmadığı ve protestan çocuklarının eğitimi için protestan Süleyman Kurra'nın sahibi olduğu arsa Uzerinde meslek mektebi, kilise ve hastahane kurulmak istendiği belirtilmiştir. Bu talep, 3 tapu belgesine dayandırılmıştır. Yapılan tetkikatlar ve ilâve edilen haritaya göre binanın dış uzunluğu 20.20 genişliği 7.60 kuzey-güney tarafta yüksekliği 9.80, batı-doğusu 10.50 cm'dir. Yapılan bu tetkikat sonucu bu mektebin yapımına bilhassa talebelerin mesleki bilgilerini geliştirdiği için 17 M. 1301/18 Kasım 1883 tarihli irâde-i seniyye ile izin verilmiştir (237). Refik Temimi ve Behcet Kâtib bu mektebi I.Dünya Savaşı sırasında Nâblus ziyaretinde zikr etmişlerdir (238).

III- Kütüphaneler :

Nâblus Özel Kütüphaneleri : XIX.yüzyılda kasabada çok sayıda özel kütüphâne bulunuyordu. En önemlileri Cevheri, Aşûr, Tamimi, Sârâbî, Hâsım, Mekkiye, Bustâmî ve son olarak da Süfân ailelerinin kütüphaneleridir. Bu kütüphanelerde çok eski ve önemli kitapların başında. Yazarı Hâfız ibnÜ'l-Ceviz ile 599 tarihli Menâkıb-ı İmâm Ahmed b.Henbal gelmekteydi. Fakat son zamanlarda bu kütüphaneler ihmâl edildiğinden dola-

yı kitapları yok ve kayıp olma tehlikesi karşısında kalmıştır (241).

Burada görüyoruz ki kanunların ve uygulanan programların sayesinde Nâblus okullarında öğretimin durumu daha dikkatli ve düzenliydi, çünkü Nâblus kendisi livâ merkeziydi veya livâdaki tek şehirdi. Köylerde ise, öğretimin durumu çok kötü durumdaydı, hatta bazı köylerde ne bir kitap ne de bir okur yazar bulunmuyordu. Bazı köylerde ise, cami içindeki bir küçük ve karanlık odada bir kitap ve yalnızca bir hatip bulunuyordu, ve bu hatip kendi kendine okur, yazar, kurâni ve fihrihtan bazı şeyleri ezberindedir. Ancak şehirde merkezi maarif komisyonu ve kaza merkezlerinde bunun şubeleri açıldıktan sonra bu durum giderek değişmiştir. Bu komisyon okul müdürlerinin ve müderrislerinin yeterli derecede olup olmadıklarını öğrenmek için livâdaki okulları teftişe başlarlar, ve yeteneklileri seçmek amacıyla hepsini genel bir imtihana davet edilmeleri kararlaştırılır. Bu komisyonun en meşhur üyeleri Hacı Hasan Hammâd, Şeyh Nimer ed-Dâri ve İbrahim el-Kâsım Abdülhâdi sayılabilir. Sözün kısacası ilk öğretim sistemi bu komisyon zamanında düzelmeğe ve genişlemeğe başlar özellikle daha önce zikrettiğimiz okulların yaygınlaşmasından sonra. Ruşdi ve idâdi okullarında öğretim, ibtidâi okullarından daha düzenli ve ciddiyetliydi. Çünkü bu okulların programı ve seviyesi daha yüksektir. Ruşdi, idâdi ve onlardan yüksek olan okullarda olan okullarda öğretim Türkçe idi. Ancak tarih, coğrafya, hesap, kimya, fizik, hendese gibi ilmi

maddeler Arapça kitaplardan öğretiliyordu. Hatta Arapça dilinin gramarı ve sarfı Türkçe olarak öğretiliyordu. Tabii ki bundan maksat başka ırkları türkleştirmek değildi, çünkü türkleştirme fikri sultan II.Abdülhamid devrinden sonra ortaya çıkmıştır, halbuki bu okullar ondan 30 yıl önce mevcut idi. Türkçe öğretimin esas nedeni ise, mevcut diğer dillerin yanında XIX. asırda devletin resmi dilinin yazma ve okuma olarak ve resmi yazışmalarda kullanılan dilin Türkçe olmasıdır .

Ecnebi okulları ise, onu kuran Cemaatlara veyâ onu yöneten yabancı devletlere bağlı olup, özel okullar idi. Bu okullar kanunları ve yönetmeliklerinde Osmanlı öğretim kanunlarına tâbi olup, öğretim programı ve dil konusunda ise, bağlı olduğu asıl Cihete tabi idi.

İbtidâî, rüşdî ve idadî okulları idareleri, özellikle Nâblus şehrinde bulunanlar daha çok uğraşüyor ve önem gösteriyorlardı. Bu okullar diğer Ülkelerde olduğu gibi her yılın ve her devrenin sonunda okul diplomaları dağıtırdı. Okul notları ise, 9-10 puan (yükseğin üstü) 7-8 puan yüksek, bunun altında ise, orta sayılırdı. Ayrıca her devreden son sınıf öğrencilerin yapılan diploma dağıtımı sırasında başarılı olanlara hediyeler takdim edilirdi. Bu hediyeler muhtelif kitaplardan ibarettir.

Bu okullardan bir çok insan mezun olup, bazıları İstanbul'daki yüksek okullarda tahsillerini tamamladılar ve onlardan idâri memurlar, kâdılar, tabipler, mühendisler ve askeri subaylar olmuştur. Bu kişilerin en meşhurleri Dımaşk hukuk o-

kulundan mezun olan Muhammed Ali el-Temimi olup, bir kaç yasa görevlerinde bulunduktan sonra Dimaşk Emniyet müdürü olmuştur. Diğer bir meşhur kişi ise, meşhur Beyrut vilâyeti kitabı, müellifi Refik et-Temimi'dir. Bu meşhur kişilerin arasında ayrıca şu zerât bulunuyordu : Sultânî okuldan mezun olan ve daha sonra Dimaşk vâli müavini olan Emin et-Temimi, Osmanlı devrinin sonlarında tabip olan Ruşdi et-Temimi, (Temimi oğulları beş kardeş idiler), İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olan Hasan Iskender Abdülhâdi, aynı fakülteden mezun olan Sâlih es-Simâdi, daha sonra istiklâl gazetesi sahibi olan Ruşdi Melhes, Sultani okuldan olan Türkçe ve Fransızca gibi bir kaç lisan bilen Yusuf Abdülkerim Abdülhâdi, İstanbul'dan mezun olan tabip Hafız Kenân, Osmanlı devrinin sonlarında muvazzaf tabip olan Rauf Kâsım Abdülhâdi, ve Mustafa Boşnak, tabip Sıdkı Melhes, İstanbul'da müderris olan Hasan el-Muhammed ed-Davud Abdülhadi, Osmanlı Hukuk okulundan mezun olan ve daha sonra avukatlık yapan : Rıdvan Melhes, Abdülğani el-Cevheri, Tevfik en-Nimer ve Abdülğani Sadık Abdülhâdi, Ayrıca İstanbul'dan mezun olanlar arasında Beşir es-Şerâbi, Alâeddin Helâve, Vecih Zeyd Abdülfettah Melhes, Muhammed Faş ve Zuhdi el-Hammaş bulunuyordu (242).

Bundan görülmüştür ki yüksek tahsilini tamamlayan kişilerin hepsi zengin ve iktâî ailelerin çocukları olup, Nâblus şehri sâkinlerindendiler. Köy sâkinleri ise, içinde bulundukları fakirlik neticesinde bu imkâna sahip olmamışlardır.

1- Sağlık Hayatı :

Diyebiliriz ki Nâblus bölgesinde sağlık şartları gerektiği gibi bulunmuyordu. Tabii ki bunun bir kaç nedeni vardır, en önemlileri ise, kötü beslenme, umumi temizliğin az olması, romatizma, melâriye, zührevi, deri ve âkıl hastalıkları gibi irsi ve gayri irsi hastalıkların yaygın olmasıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi bu hastalıkların tedâvisinde sâdece tabii ilaçlar ve bu işte tecrübesi olan bazı kişilere itimât ediliyordu.

Livâ merkezi olan Nâblus şehrinde bile XIX. asrın son çeyreğine kadar hatta XX. asrın başlarına kadar Üniversite diploması olan bir tabip yoktu, ancak bu işte tecrübeli üç kişi vardı, bunlar Abdüllah Şukayr Ebü Rıza, Ahid Ebü Gazâle ve Râğıb Ebü Gazâle'dir. Bunların her birine ait bir dükkan ve bunun içinde bazı kavanozlar ve bazı ameliyat ve ilaç imâ-lında kullanılan âletler bulunuyordu. Bu kişiler hastalığı hastanın cevâbına göre teşhîl ederlerdi, yâni teşhisleri tahmini bir şekildeydi.

Tabii ki bunların tavsiye ettikleri ilâclar aktar dükkanlarında bulunan tabii otlardır. Fakat buna rağmen göz ve romatizme gibi hastalıkların tedâvisinde büyük tecrübeleri vardı, ancak bu ilâcların faydasını görmeyen hastalar ölürdü ve mesele biterdi (243).

Asrın sonlarında Nâblus'ta en meşhur sağlık kuruluşları şunlardır :

1- Nâblus Vatan Hastahanesi : 1318/1901 yılında hastahane-

nin 40 yatağı bulunuyordu. Fakat ihtiyac olduğundan halk kendi arasında bağış toplayarak hastahaneyi genişletmiş ve yatak sayısını 60'a çıkarmıştır. Kapısındaki yazıya göre hastahane resmen 1328/1901 yılında açılmıştır. idâresi için dahiliye rûsûmünün tamamıyla Zebhiye rûsûmünün nısfı tahsil olunmakla evvelkinden senevi 700-800 lira ve ikincisinden 200 lira kadar bir meblağ te'min olunabildi. 1326 senesi Mayısının yedinci günü hastahane resm-i kûşâdi icrâ olunarak o gün dahi 300 lira kadar bir iane deve ve cem' olunabildi. Hastahanenin umûr-i idâriyesi belediye reisinin riyâset ettiği on kişiden müteşekkıl bir komisyona bir ve umûri fenniye dahi İstanbul tıbbıyesinden neşet ederek Bursa'da, Haleb'de, Lâzikiye tababetle bulunmuş değerli gençlerden Grit'li Nuredin Bey'e havele edilmiştir. Bu Hastahanenin kûşadından evvel yevmiye İngiliz Hastanesine (300-500) kişi mûracaat ederken bezledilen gayret neticesinde bu âdet 60-80 kadar tenezzül etti. Herkes Vatan hastahanesinin mükemmeliyetine doktorunun iktidarına itikât ederek buraya mûracaat etmeğe koyuldu. Aşağıdaki hastanenin istatistik listeleri bunu açıkça ispatetmektedir (244).

Nâblus Vatan Hastanesinde yatan Hastalar

Sene	1326	1327	1328	1330
Kadın	73	174	185	432
Erkek	164	313	408	885
Nâbluslı	65	150	199	414
Ahli Kura	172	337	394	903

Vatan Hastanesinde elde edilen neticeler

Sene	1326	1327	1328	1329
Sifâyî tam	86	169	221	476
Salâh-ı hal	57	154	228	439
Aynî hal	30	43	70	133
Vefat	7	20	23	50

Vatan Hhastanesine muraacat edenler kart ve keşfiye adedi

Sene	1326	1327	1328	Toplam
Fukara'	6907	8242	7067	22216
Zengin	5493	6931	7017	19441

2- İngiliz Hastanesi : 1900 yılında C.M.S. tarafından 45 yataklı olarak kurulmuştur (245). İlk önce hastane bir ay muayene, müracaat edenlerden 3 metelik ve zenginlerden bir yüzlük istifa ederek Urcayı tedaviye kuyulmuştur. Sabahları müracaat eden bütün hastalar büyük bir salona alınarak va'z-i dini dinlemekle mecbûr tutulmuşlardı. Maksad protostanlığın Nâblus kasabasında neşri idi. Propagandanın müsmir olabilmesi için misyonerler bir çok fedakarlıklarda bulanarak hastanede yatanların ekserisini meccani bir sûrette ivâ ve tedavi etmeğe koyuldu. Zenginlerden alınan ücret ise İngiliz doktorunun takdirina ait idi. Biri İslam olsun, Hristiyan olsun, hastanede vefat edecek olursa protostan ayınına tabi'tutulduktan sonra ailesine bir ayda teslim edilir idi.

Bütün bu mesâi'ye rağmen 23 sene zarfında yalnız birtek kadın islâmiyeti terk ederek protostanlığa dahil olmuştur. Yılmayan İngilizler bu halden müteessir olmak mesâilerine

'alet götürmek şöyle dursun bilakis zenginleri ziyaret etmek cärelerine tevessul etmeyi muvafık gördüler ve bu yolda muvaffakiyet göstermişlerdi. Nâblus ahalisi nihâyet bu Hristiyan propagandasına karşı toplamak ve aynı silahla mukabil ederek dinlerini mudafaa etmek lüzumunu his ettiler. Bu nedenle vatan Hastanesinin kuşadı takarrur ederek bağış toplamasına başlamışlardı (246).

J- MAHKEMELER :

XIX.asrın ikinci yarısına kadar Osmanlı kanunu şer'i ve bütün ceza davalarına İstanbul'da bulunan Şeyhü'l-İslâm'ın idaresi altında olan Şer'i Mahkeme'lerde bakılmasını kararlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin zaaf döneminin sonlarında kapitalizmin Ülkenin iç işlerine karışıp, imtiyazlar kapması sonucu konsoloslara ve gayr-i müslim cemâatlere ait özel mahkemeler kurulmaya başlanmıştır. Devlet bu durumdan kurtulmak ve nüfuzunu daha ziyade güçlendirmek için şu adımları atmıştır :

- Dine bakmaksızın bütün vatandaşlar kanun önünde eşittir. Bu 1839 Tanzimat Kanunu'nda (Gulhane Hatt-ı Hümayun'u) belirtilmiştir.

- 1856 tarihli Hatt-ı Hümayun'unca mahkemelerde dava ihtisasına müstakil bir şekilde başlanmıştır.

- 1864'te çıkarılan kanuna göre mahkemeler, şer'i mahkemelerin yanında bidâyet, cezâ ve temyiz olmak üzere 3 nizami şekle ayrılmıştır.

- 1876'da şer'i mahkemelerin, sadece evlilik, boşanma ve verâset gibi şer'i davalara bakması kararlaştırılmıştır.

- 1886 yılındaki kanunla medeni mahkemeler diğer davalara bakmakla sınırlandırılmıştır. Şer'i mahkemeler gibi medeni mahkemeler de şeriât hükümlerini uygulamaktadır.

NABLUS ŞERİ MAHKEMESİ

Filistin'in Kudüs, Yafa, Nâblus, Akkâ, Hayfa, Safed, Aclun ve diğer mahkemelerinin sicilleri geçen asırların dini ve sosyal hayat tarzı hakkında bilgi verip bu konuda en güzel şahit olmaktadır. Nâblus Şer'i mahkemesinde 1655-1919 yılları arasında ve Osmanlı dönemine ait olan sicillerin sayısı 50'dir.

Nâblus Sancağının Nizami (Hukuk Mahkemeleri)

1 - Nâblus Mahkemesi :

Adliye Nezaretine devlete gönderilen yazıda, Belka sancağı merkezi olarak Nâblus'ta Bidâyet mahkemesinin masraflara 1294/1878 mali yılından yıllık 23.880 kuruş ödenmesi lüzumu arz edilmiş, bu isteğe 2 Za 1296/18 Ekim 1879 tarihinde izin verilmiştir (247). 15 M 1299/7 Aralık 1881 yılında Muhammed Abu's-Su'ud Efendi Cezâ Dairesi'nin başkanlığına atanmıştır. (248).

2 - Cinin Mahkemesi :

Adliye Nezareti'nce Şurâ-yı Devlet Dahiliye Dairesine

gönderilen talepte, kazanın siyasi mevkiinde ve köylerin uzaklığı ve ahaliye daha çok hizmet götürebilmek için mahkemenin inşası için 1302/1886 mali yılı bütçesinden 22.180 kuruş aşağıdaki tabloya göre tahsis edilmiştir (249) :

Uye	Sayı	Birinin maaşı	Toplam kuruş
Meclis Uyesi	2	225	450
Başkâtip	1	-	400
İkinci Kâtip	1	-	225
Mustanlık muavini	1	-	300
Mubaşir	2	160	320
TOPLAM			1740

Diğer masraflar ise :

Müteferrikler	20.880
Kırtasiye	600
Mefrûsat	400
Yakıt	300

3 - Beni Saab Mahkemesi :

Cinin mahkemesinin kuruluşunda belirtilen aynı nedenlerle 1303/1885 Receb gurreesinde kurulmuştur (250).

4 - Diğer Mahkemeler :

1318 Beyrut Salnâmesi'ne göre 1317/1899'da Cinnain mahkemesinin başkanı Nuri Efendi olmuştur (251) Salt mahkemesi başkanlığını, kazanın kaymakamı ile 6 Uyesinin yaptığı bildirmekte, kuruluş tarihi ise gösterilmemektedir (252).

K- Hapishaneler :

Erkek Hapishanesi :

Hapishane diğer hükümet daireleri gibi şehrin ortasından ve Kuryon mahallesinde bulunan büyük sarayın içindeydi. Bu hapishânenin büyük bir kapısı vardı ve birinci katında polis, atlı ve yaya gardiyân odaları vardı. Hapishane açık bir avludan teşekkül edip, avlunun dört tarafında küçük odalar bulunuyordu. Bu odalarda muhtelif suçlardan mahkûm edilen insanlar hapsediliyordu. Bunun üzerinde bir kapı, ve üstünde küçük bir demir kapı bulunuyordu. Ayrıca büyük bir kapı vardı ki bunun dışında gardiyanlar ve içinde ise kontrolcüler bulunuyordu. Birinci katın bir yanında ise, tevkif odaları bulunuyordu (253).

Nâblus Kadın Hapishaneleri :

Gerektiğinde kadınları cezalandırmak için Şubat sonunu geçmeyerek, kanun-ı evvel 1301 malî yılında kirası 100 kuruş olan bir yer tutmak uygun görülmüş, bir artma meydana geldiği zaman 1302 malî yılından karşılanmasına 2 Ra. 1303/9 Aralık 1885 tarihli iradeyle izin verilmiştir (254).

Karakollar :

1318 Beyrut salnamesine göre Nâblus'ta iki karakol bulunur, ilki 1317/1896'da inşa edilmiştir (255).

L- Belediyeler :

Belediye başkanı ve Üyeleri belirli süreler için seçilirlerdi, daha sonra seçimleri yenilenirdi. Bunları belediye vergi mükellefleri seçerdi. Belediye vergileri hükümet vergilerinden farklı olarak, sokaklara, aydınlatmaya, temizliğe ve suya ödeniyordu. Sadece belediye başkanı maaş alıyordu, çünkü dâimi memur sayılırdı, bu maaş on lira idi. Üyelerin maaşları yoktu Ticaret ve Sanayi gibi işlerini yaparlardı.

Belediyelerin en önemli görevleri, beldenin temizliğini ve aydınlatmasını, yollarını, kantinlerini ve sanayisini denetlemek ve fiyatları kontrol etmektir. Bu belediyelerin en önemlileri ise, Nâblus Cinin, Tulkerm ve Cimmâin belediyeleridir (256).

Nâblus Belediyesinin kuruluşundan XIX.asrın sonuna kadar bazı başkanları :

- 1 - Seyh Muhammed Tuffaha : 1286-1289/1869-1872.
- 2 - Hasan Abdürrahman Abdülhâdi : 1290-1291/1873-1874
- 3 - Seyh Ahmed Hilmi : 1291-1293/1874-1876
- 4 - Abdülfettah el-Nimer : 1293-1295/1876-1878
- 5 - Hasan Abdürrahman Abdülhâdi : 1297-1303/1879-1885
- 6 - Şerif Tokan : 1304-1305/1886-1887
- 7 - Abdülletif Said Abdülhâdi : 1305-1312/1887-1894
- 8 - Teysir Tokan : 1312-1314/1894-1896
- 9 - Bedevi Aşur : 1314-1315/1896-1897
- 10- Abdüllatif Said Abdülhâdi : 1315-1318/1897-1900

Nâblus belediye meclisi Üyeleri yedi kişiden teşekkül ediyordu, ve bunlar şehrin muhtelif semtlerini temsil ediyorlardı. Üyelik süreleri iki yıl olan meclis Üyeleri, idâre meclisinin seçildiği yolla seçilirler. Aşağıda 1318/1900 yılı

meclisi Uyelerinin adları görölmektedir :

- 1 - Başkan : Abdullatif Abdülhâdi.
- 2 - Kâsım en-Nimer
- 3 - İsmâil eş-Safii
- 4 - Hıdır el-Hammâş.
- 5 - Belediye tabibi : Artvin Efendi
- 6 - Veznedâr
- 7 - Kâtip

Bunların yanısıra bekçilik yapmak, emirleri tebliğ etmek ve şehrin muhtelif bölgelerinden harç tahsil etmek için iki çavuş da bulunuyordu (257).

Belediyenin kuruluşu tarihi diğer	Başkan adı ve tarihi Reis	Tabibin adı	Sosyal hizmetler
--------------------------------------	---------------------------------	-------------	---------------------

Cinin	-	Hüseyin Abbûşi Efendi (1317/1899) (258)	- I.Dünya Sa- vaşı sonunda be- lediyenin bütçe- si 26.458 kuruşa ulaşp maaşlara 14.478 kuruş tahsis edilmiş- tir. Bakım, ay- dınlatma için 6834 kuruş ayrı- lup kalan para yol, mezar ve diğer işlemlere tahsis edilmiş- tir. (259)
-------	---	---	---

Tulkerm	-	-	- Refi el-Temimi ve Behcet el-Kâtib, 1915 yılında şehrin belediyesini ziya- retlerinde şöyle vaslettiler: Bele- diyenin bütçesi 69.000 kuruş olup çeyreği maaşlara tahsis edilmiştir. Übür çeyrek, yol,
---------	---	---	---

bakım, aydınlatma, temizlik, ilaç ve tamirata tahsis edilip, diğer iki çeyrek borç ödemek, resmi münasebetler, hayır kurumlarına ve diğer müteferrik işlere verilmiştir. Belediyenin en önemli işlerinden biri de 800 Osmanlı altın lirasına mal olan evlere su götürme projesi yapımıydı (260).

M- Hamamlar

Nâblus şehrinde 8 hamam bulunuyordu (261). Zikredilen hamam şunlardır :

Beydere, Riş, Halil, Derece, Temimi, Semra, Kadı ve Cedide. Bunların ikisi gün boyunca erkeklere ait olup, suları temiz çeşmelerden getirilmiştir. Bu hamamlar Nâblus'un eskiden sabun üretiminde Unlu olmasından ve titizlikle bakılmalarından dolayı Sam hamamlarından daha Unludur (262). Bunun yanında Cimin kasabasında 4 hamam bulunmuştur. Bunların en eski ve en önemlisi el-Câmiü's-Sagır'ın batısında bulunmaktadır. Abdülgani en-Nâblusi buraya Süleyman Ağa'nın adamlarıyla fener taşıyarak gittim zikretmiştir (263).

N- Sebilleri :

1300 tarihli Suriye Salnâmesi'ne göre 1299/1881 yılında

biri Cinin kasabasında ve 25'i Nâblus şehrinde olmak üzere sancakta 36 sebil olduğu belirtilmekte, fakat isimleri verilmemektedir (264). Nâblus'taki ele alınan sebillerin isimleri şunlardır :

Sebil Kubbesi : Seyh Abdu'l-gani sebil hakkında 1101/1689 yılında şöyle demektedir : "Şehrin dışında bulunan Sebil Kubbesine uğradık. Saray binasını andıran muazzam bir binadır. Altında ise su havuzu vardır. Beyt el-Makdis kadınları Nâblus'tan geçtikleri zaman, aileleriyle beraber bu sebilde istirahat ederlerdi. Şehrin doğusundaki Ağa Meydanı'nda bulunmaktadır (265). Nâblus-Kudüs yolu üstünde Musa b. Derviş et-Tamimi (266) ve Karyun mahallesinde Hessun Bey'in sebillerinin bulunduğunu belirtmektedir (267).

VII.Bölüm'E Ait Notlar

- (1) Nüfus bölümüne Bkz.
- (2) Bu bölümdeki Müslüman muesseselerine Bkz.
- (3) Nüfus bölümüne Bkz.
- (4) Walid Al-Arid, a.g.e., s.60-71.
- (5) Dördüncü bölüme Bkz.
- (6) ed-Dimaşkı, Tarih-i Havâdis, s.112.
- (7) Sicil, VIII,382.
- (8) a.g.sicil.
- (9) el-'Attâr,a.g.e.,I,168; Garayba, Suriye, s.58. king-
lig,a.g.e.,s.109. Daha dördüncü bölüme Bkz.
- (10) Nüfus bölümüne Bkz.
- (11) Dabbağ, Biladuna Filistin, II/2, 249-253.
- (12) Samiriler hakkında geniş bilgi için Bkz. Rafık Temimi-
Vilâyet-i Beyrut, kısmı cenubı, s.151-176; Dabbag,
a.g.e.,s. 249-269; Nimer,a.g.e., II,46-51.
- (13) Birinci Bölüme Bkz.
- (14) Abdulvahab el-Keyyâli, el-Mucez fi Tarih-i Filistin el-
Hadis, Beyrut 1971, s.203.
- (15) Bu konu hakkında geniş bilgi için Bkz. Mim Kemal Öke,
II.Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi, İstanbul
1981.
- (16) 1288 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.276-284.
- (17) Şemseddin Sâmî, VI,4533.
- (18) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II/2 s. 228.
- (19) Evliya Çelebi, Seyahatnâme, IX,456.
- (20) Nimer,a.g.e., II,590.
- (21) Câmî vakıfları için Bkz. Ipsirli-Tamimi, s.85.
- (22) BOA, Ir.Evkaf, nr.7 Ra 1322-4/22 Mayıs 1904.
- (23) Nimer,II,58.
- (24) BOA,Ir.Evkaf, nr.1 Z 1315-1/23 Haziran 1898.
- (25) Câmîin yeri Yahudilere ait eski bir havradır.
- (26) Dabbağ, Biladuna Filistin, II,2,223.
- (27) Evliya Çelebi, Seyâhatnâme, IX,457.
- (28) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.301.
- (29) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.227.
- (30) a.g.e.aynı yer.
- (31) Nimer,a.g.e., II,106.
- (32) Evliya Çelebi, IX,457.
- (33) Dabbağ, a.g.e., II,2 s. 225. Câmî 1927 yılındaki dep-
remde harabe olmuştur. 1935'te Yüksek İslâm Kurumu
tarafından yeniden inşa edilmiştir.
- (34) Evliya Çelebi, IX,457.
- (35) Dabbağ, a.g.e., II/2 s.224.
- (36) Yakut el-Hamavi, Mu'cemü'l-Buldan, Laypzig, 1866, III,33
- (37) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.401.
- (38) 1311 Salnâme-i Vilâyet Beyrut, s.454.
- (39) Fatma Hatun, el Melik'Ul-Eşref Kans'Ul-Guri oğlu
Muhammed Bey'in kızı olup 971/1568 yılında Suriye valisi
olan LAla Mustafa Paşa'nın zevcesidir.
- (40) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut s.70.

- (41) Dabbağ, Biladuna Filistin, III,2 s.65.
- (42) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut,s.133; 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut s.63-64.
- (43) Dabbağ, a.g.e., III,2 s. 72.
- (44) Nimer,a.g.e., I,53.
- (45) Dabbağ, a.g.e., III,2 s. 127.
- (46) Dabbağ, a.g.e., II/2 s. 153.
- (47) a.mlf. s.187.
- (48) el-Muhibbi,Hulâsat'Ul-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdişer, Beyrut "ts" II, 21.
- (49) Dabbağ, a.g.e., III,2 s.197.
- (50) a.mlf., s.249.
- (51) Ahmed Samih el-Halidi, AhlU'l-ilm ve'l-Hikem fi Filistin, Amman 1968, s.136.
- (52) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.457.
- (53) a.g.e.,,ayni yer.
- (54) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.234.
- (55) Dabbağ, Biladuna Filistin, II,2 s.555.
- (56) a.mlf. s. 371-372.
- (57) a.mlf. s.380.
- (58) Cemil eş-Şatti, Muhtasar TabakâtU'l-Hanâbile, Dimaşk, 1339/1920. s.171.
- (59) 1326 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.342.
- (60) Nimer,a.g.e.,II,35,66' de Nâblus'ta bulunan Sufi tarikatlarının 20'ye kadar ulaştığını belirtmektedir.
- (61) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s. 231.
- (62) BOA, Cevdet-Evkaf, nr.23497.
- (63) Bugün Abdülhâdi ailesine ait bir mezar olarak kullanılmaktadır.
- (64) Câmî kısmına Bkz.
- (65) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2, s. 154.
- (66) Evliya Çelebi, IX,457.
- (67) a.mlf. aynı yer.
- (68) a.mlf. aynı yer.
- (69) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.236.
- (70) el-Murâdi, SilkU'd-Dürer fi A'yani'l-karni's-Sanişer, c.III, Bağdad "ts",s. 184
- (71) BOA, Cevdet-Evkaf, nr.29621.
- (72) BOA, Ayniyat Defteri, nr.806 (19 Şubat 1291/1 Ekim 1874)
- (73) el-Muradi, a.g.e., aynı yer.
- (74) Dabbağ, Bilâduna Filistin, III,2 s.101.
- (75) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.458.
- (76) Evliya Çelebi, IX.445.
- (77) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.72.
- (78) 1293 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.137.
- (79) Zaviye kısmına Bkz.
- (80) Dabbağ, Biladuna Filistin, II,2 s. 232.
- (81) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut.
- (82) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.225.
- (83) 1293 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.137.
- (84) Zaviye kısmına Bkz.
- (85) Zaviye kısmına Bkz.

- (86) el-Mevsuaa el-Filistiniye, IV,262.
- (87) Nimer, a.g.e., II,46.
- (88) Zaviye kısmına Bkz.
- (89) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.375.
- (90) RicâlU'l-Amûd mezarına Bkz.
- (91) a.g.Salname.
- (92) 1313-1314 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.134.
- (93) a.g. Salname.
- (94) Evliye Çelebi, III,125. 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.72.
- (95) el-Hâlidî, AhlU'l-ilm, s.167.
- (96) el-Mevsuaa el-Filistiniye, IV, 262.
- (97) a.g.e., aynı yer.
- (98) el-Mevsuaa el-Filistiniye, IV,262.
- (99) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.72.
- (100) a.g.e., aynı yer.
- (101) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.349.
- (102) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.72.
- (103) a.g.e., aynı yer.
- (104) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.375.
- (105) el-Mevsuaa el-Filistiniye, s.363.
- (106) Dabbağ, II,2 s. 376.
- (107) Dabbağ, II,2 s. 409.
- (108) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.374.
- (109) el-Murâdî, a.g.e., I, 82.
- (110) el-Mevsuaa el-Filistiniye, II,360.
- (111) a.g.e., II, 363.
- (112) a.g.e., aynı yer.
- (113) a.g.e., aynı yer.
- (114) a.g.e., aynı yer.
- (115) BOA, Ayniyat Defteri, nr.902 (Şevval 1284/Ocak 1868)
- (116) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.72.
- (117) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.374.
- (118) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.64.
- (119) Dabbağ, Bilduna Filistin, III,2 s. 93.
- (120) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.72.
- (121) Dabbağ, a.g.e., III,2 s.93.
- (122) Dabbağ, a.g.e., III,2 s.72.
- (123) el-Mevsuaa el-Filistiniye, IV,94.
- (124) Karyenin câmiine Bkz.
- (125) Dabbağ, a.g.e., II,2 s.136.
- (126) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.374.
- (127) Ceba' karyesine Bkz.
- (128) Zaviye kısmına Bkz.
- (129) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.374.
- (130) el-Kalkaşandî, Subhu'l-A'sâ, Kahire (ts). IV,103,154.
- (131) 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.374; 1326 a.g.s., s.356.
- (132) Zaviye kısmına Bkz.
- (133) a.g.s. yanı yer.
- (134) Karye ile makam yahudiler tarafından yıkılmıştır.
- (135) Dabbağ, Bilâduna Filistin, III,2 s.177.

- (136) Filistin'de dört karye bu adı taşımaktadır. Bunlar: Bisan, Tulkerm, Cınn ve Ramallah kazalarında bulunmaktadır.
- (137) el-Mevsüaa el-Filistiniye, IV, 264.
- (138) Cimmâin makamları için Bkz. 1311 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.374-375.
- (139) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II, /2 s.479.
- (140) Dabbağ, a.g.e., II, 2 s.505.
- (141) 1288 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.183; 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.287-299; 1326 a.g.s., s.272-296.
- (142) Nimer, a.g.e., II, 37-38.
- (143) BOA, Ir. Hariciye, nr. 19269.
- (144) BOA, Y.A.Res., nr.22/6. Filistin'deki Hristiyan ve Yahudi havraları hakkında fazla bilgiler almak için Bkz. Walid Al-Arid. a.g.e., s.60-73.
- (145) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.211.
- (146) 1322 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.217.
- (147) Nüfus bölümüne Bkz.
- (148) Bu mahaller XVI. ve XVII. yüzyılından beri bulunur. Bkz. Amnon Cohen-Bernard Levis, Population, s.145-153. Evliya Çelebi; Seyahatnâme, IX, 453 vs.
- (149) Ramini, a.g.e., s.1520; M.Derveze, Müzekkerat ve Tesci-lât 1887-1918, c.I, Dimaşk 1984, s.20-22; Temimi, Vilâyet-i Beyrut (Kısmı Cenubi), s.117-119.
- (150) Sicil, VIII, 338, 395; IX, 374, 385.
- (151) Schölch, Tahavvulât, s.192.
- (152) III. Bölümüne Bkz.
- (153) Sicil, VIII, 333.
- (154) III. Bölümüne Bkz.
- (155) Kinglig, a.g.e., s.108.
- (156) Sicil, VIII, 380.
- (157) Schölch, Tahavvulât, s.191. Nimer, a.g.e., II, 441-456.
- (158) Derveze, Müzekkerat, s.29.
- (159) a.g.e., s. 30. Temimi, Vilâyet-i Beyrut, s.15-117.
- (160) Derveze, Müzekkerat, s.31.
- (161) Temimi, a.g.e., s.40-41. Ramini, s.173-174.
- (162) Nimer, a.g.e., II, 100-105.
- (163) Derveze, Müzekkerat, s.57-68. Nimer, a.g.e., II, 289-300.
- (164) Garayba, Suriye, s.139. Ramini, s.175.
- (165) Derveze, Müzekkaret, s.54-56; Nimer, a.g.e., II, 308.
- (166) a.g. eserler.
- (167) a.g. eserler.
- (168) Sicil, VIII, 28.
- (169) Sicil, III, 240, 372.
- (170) Derveze, Müzekkerat, s.95; Nimer, a.g.e., II, 327.
- (171) a.g. eserler. aynı yer.
- (172) Derveze, Müzekkerat, s.93; Nimer, a.g.e., II, 327.
- (173) a.g. eserler. aynı yer.
- (174) Dabbağ, Biladuna Filistin, X, 2 s.150.
- (175) Sicil, VIII, 408.
- (176) Sicil, VII, 376; Sicil, IX, 133.
- (177) Sicil, VII, 322.
- (178) Temimi, Vilâyet-i Beyrut (kısmı cenubi), s.95-96.

- (179) a.g.e., s.96.
- (180) a.g.e., s.96.
- (181) Sicil, VII,363.
- (182) Nimer,a.g.e., II,228.
- (183) Ramini, s.145.
- (184) Walid Al-Arid, a.g.e., s.75.
- (185) 1291 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, (liste).
- (186) 1316 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.217.
- (187) 1326 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.342.
- (188) 1300 Salnâme-i vilâyet-i Suriye, s.241.
- (189) 1319 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.171.
- (190) 1291 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye(liste).
- (191) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.241.
- (192) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.321.
- (193) BOA, Ir.Dahiliye, nr.87913.
- (194) 1319 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.254.
- (195) 1321 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.292.
- (196) 1326 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.342.
- (197) Dabbağ, Bilâduna Filistin, II,2 s.214.
- (198) Tamimi-Kâtib, Vilâyet-i Beyrut, (kısmı cenubi), s.173.
- (199) a.mlf., aynı yer.
- (200) a.mlf., s.174. el-MevsUaa el-Filistiniye, II,236.
- (201) 1321 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.440.
- (202) Haim Gerber, Ottoman Rule in Jerusalem (1890-1914), Berlin 1985, s.243.
- (203) 1319 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.512.
- (204) Şemseddin Sâmî, III, 1846; 81 köyü havi olan bu kaza 1300/1883'de inşa edildi. 1322/1904'te köy sayısı 72 idi 1335/1917'de 120 köye yükselmiştir.
- (205) 1288 Salnâme-i Vilâyet-i, s.61.
- (206) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i, s.241,255.
- (207) 1319 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.502-503.
- (208) 1310/1892'de 44 köyü havi olan bu kaza inşa edildi.bkz. 1328 Salnâme-i Devlet-i Aliye Osmaniye, s.600.
- (209) 1318, Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.223,577.
- (210) a.g.s., s.502.
- (211) Tamimi-Kâtib,a.g.e., s.183.
- (212) 53 köyü havi olan bu kaza 1302/1884'te inşa edildi.Bkz. Şemseddin Sâmî,III, s.183
- (213) 1321 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.440.
- (214) a.g.e., s.442.
- (215) 1311 Salnâme-i Nezâret-i Beyrut, s.460.
- (216) Daha önce Nâblus kazasına bağlanmıştır.
- (217) Daha önce Nâblus kazasına bağlanmıştır.
- (218) 1321 Salnâme-i Nezâret-i, s.440-443.
- (219) 1319 Salnâme-i Nezâret-i Maarif., s.502.
- (220) BOA, Ir.Dahiliye nr.68114.
- (221) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye; s.225. a.g.salname aynı yer, kasabada iki Mulla, Rusdiye bulunuyordu.
- (222) 1319 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.502-503.
- (223) 1321 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.442.
- (224) a.g.s., aynı yer.

- (225) 1319 Salnâme-i vilâyet-i Beyrut, s.489.
 (226) 1321 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.421.
 (227) Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1988, s.126.
 (228) Dabbağ, Biladuna Filistin, II,2 s.313.
 (229) 1317 Salnâme-i Nezaret-i Maârif, s.1078.
 (230) 1319 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.488.
 (231) 1321 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.418-419.
 (232) Tamimi-Kâtib,a.g.e., s.138. "Birinci Dünya Savaşı sırasında kasabada bulunan protestan, katılık mektepleriyle toplam 65 talebe civarında bulunmaktadır".
 (233) 1321 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.420-426. "Krerek kasabasında Ortodoks cemaatine ait 90 talebesi olan erkek Rum Ortodoks mektebi ile 55 talebesi bulunan bir kız mektebi mevcuttu. Bu iki mektep Safronios Efendi'nin namına ruhsat verilmiştir.Salt karyesinde de 1294/1877' de 70 talebesi olan erkek Ortodoks mektebi açılmıştır".
 (234) 1321 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, s.428-431, 536-537.
 (235) a.g.s., s.741. Salt kasabasında Yusuf Efendi idaresinde Lâtin cemaatine ait 15 talebesi olan bir erkek mektebi 1776'da açılmıştır. Ayrıca 1868'de 68 talebeli bir kız mektebi olduğu belirtilmektedir.
 (236) a.g.s., s.728-733.
 (237) BOA, Y.A.RES, nr.22/6.
 (238) Tamimi-Kâtib, Vilâyet-i Beyrut, s.138.
 (239) 1321 Salnâme-i Nezaret-i Maârif, s.431-433,538-539.
 (240) 1321 Salnâme-i Nezaret-i Maârif, s.430-433.
 (241) İhsân Mimer,I, s.66.
 (242) Derveze, Müzekkarât, s.131.
 (243) Walid Al-Arid a.g.e., s.127-120.
 (244) Temimi, Vilâyet-i Beyrut, s.123-125.
 (245) Dabbağ, Biladuna Filistin, II,2 s.193.
 (246) Temimi,a.g.e., s.123.
 (247) BOA,İr.Dahiliye, nr.65760.
 (248) BOA,İr.Dahiliye, nr.67619.
 (249) BOA,İr.Ş.Devlet, nr.4798.
 (250) BOA,İr.Ş.Devlet, nr.4798.
 (251) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.233.
 (252) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.230.
 (253) BOA, Y.A.RES, nr.126/16.
 (254) Halil İnalçık, "Mahkeme", İA, VII, s.148 v.d.
 (255) a.mlf., aynı yer.
 (256) Ali Reşad (çev.) Türkiye ve Tanzimât Devlet-i Osmanîye-nin Tarih-i İslâhati (1826-1882), İstanbul 1328, s.38 v.d.
 (257) 1318 Vilâyet-i Beyrut, s.213.
 (258) a.g.s., s.228.
 (259) Temimi-Katip, Vilâyet-i Beyrut, s.220.
 (260) a.mlf., s.181-182.
 (261) 1318 Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut, s.233.
 (262) Nimer,II, s.351. Derveze, Müzekkerat, s.31-34.
 (263) Dabbağ, Biladuna Filistin, III,2 s.45. Hamam bugüne

kadar ayakta kalmaktadır.

(264) 1300 Salnâme-i Vilâyet-i Suriye, s.255.

(265) Dabbağ, Bilâduna Filitin, II,2, s.155.

(266) el-Murâdi,III, s.41-42. "1138/1725 yılında babasının vefâtından sonra Nâblus kazasının kadılığını üstlenmiştir".

(267) İhsan Nimer,a.g.e., II, 205.

SONUÇ

Filistin'de Nablus ve Lecun Sancakları ile Şarkı'l-Urdun (Belkâ)'de Aclun Sancağını içine alan Cebel-i Nablus, Şam'ın güney vilayetlerinin en önemli kısımlarından olup, Filistin'nin kuzey ve güney vilayetleri ile Şam ve Sayda Vilayetleri arasında önemli bir bağlantı noktasını teşkil ediyordu. Bunun yanılsılra Cebel-i Nablus Şam cerde-i hacında büyük bir rol oynamıştır.

Cebel-i Nablus, bölgenin en önemli tımar ve iltizam merkezlerinden bir olduğundan, bazı vali ve mütezzimler Devlet hazinesine büyük miktarda mal ödemek karşılığında burasını kendi vilayetlerine ve iltizam bölgelerine ilhak etmeğe çalışmışlardır. Nitekim XVIII.asrın ortalarında Zahir el-Ömer, Cebel Üzerine yıllık 500 kese akça koymuştur. Abdullah Paşa ise, Cebel-i Nablus'u Sayda Vilayetine ilhak etmek karşısında 1246/1830 yılında Devlet hazinesine 2.000 kese akça ödemiştir. Zira Cebel-i Nab-lus iklim bakımından değişik toprağa sahip olup, vakıf, tımar ve iltizam gibi tüm arâzi türlerini ihtiva ediyordu.

Tokan, Cerrar, Nimer ve Abdulhadi gibi Cebel-i Nablus Aileleri XIX.asrın birinci yarısı boyunca mütesellimlik makamını ele geçirmek için önemli rol oynamışlardır. Bu aileler bazen de politik, sosyal ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için silahlı çatışma, rüşvet ve halkı Kays ve Yemen olmak üzere gruplara ayırmak gibi mühtelif yollara başvurmuşlardır. Böylece vahşet ve kasvetle tanınmışlardır. Bu sürtüşmeler, yirmi yıl süren kanlı bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur. Bunun neticesinde de yüzlerce insan ölmüş ve bir çok köy ile çiftlikler de harap duruma gelmiştir. Bu sürtüşmelerde temel unsur ise, bir çok araştırmacının iddia ettiği gibi kabileler arasındaki taassup değil, ekonomik ve sosyal menfaatlerdir.

Müsteşriklerin bir çoğu, Devletin ve valilerin ahaliye eziyet ettiğini Une sürerler, halbuki ahalinin üzerindeki bu eziyet, özellikle XIX. asrın birinci yarısında doğrudan kendi özel çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan yerli liderler tarafından yapılyordu. Ayrica silahlı ve maddi çatışmalar şeklinde vuku bulan bu eziyet, ahalinin bir çoğunun arazilerini kaybetmelerine yol açmıştır. Bunun sebebi ise borçlanmalar altına girmeleri ve karşılığında arazilerini rehin etmek zorunda kalmış olmalarıdır.

Büyük aileler, arasındaki anlaşmazlıklara rağmen, eziyet eden valilere veya yabancı saldırganlara karşı birleşiyordu. 1800 yılında Napolyon'a ,1830'da Abdullah Paşa'ya ve 1834 yılında da Mehmed Ali Paşa'ya karşı direnmeleri bu birleşmenin en belirgin örnekleridir. Ancak bu dayanışmalar geçici olup , sebep bittikten sonra eski anlaşmazlıklar yeniden başlamıştır.

Cebel-i Nablus ahalişi, çıkarlarını korumak için liderlerine yetki vermişlerdir. Padişaha ve Devlete karşı bağlılığı temel ilke haline getirmiş ve hiç bir zaman Padişaha veya

Devlete karşı isyan etmemişlerdir. Hatta valilere karşı ayaklanmaları da Padişahın ve Devletin isteği üzerine olmuştur. Bunun en belirgin örneği de Cezzar Ahmet Paşa'ya karşı çıkan ayaklanmada görülmektedir.

Cebel-i Nablus'ta iç sürtüşmelerin sona erdirilmesinden sonra, özellikle XIX. asrın ikinci yarısında, bölgede özellikle zeytin, pamuk ve sabun imalatı konusunda çokönemli bir ekonomik gelişme görülmüştür; bu da bölge halkının maddi bir gelir sağlamıştır. Bu da dolayısıyla sosyal hayat seviyesinin büyük ölçüde yükselmesine yol açmıştır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, yerli liderler ve esrâf, köy sâkinlerinin ve çiftçilerinin hesabına aşırı derecede zengin, büyük servetlere sahip olmuşlardır.

Cebel-i Nablus bölgesi, Devletin ve ahalinin gayreti sayesinde büyük bir ilerleme kayd etmiştir. Tanzimat kanunlarının çıkmasıyla da bir çok dini müessese, mektep, sağlık kuruluşları, belediye binaları, hamamlar, sebiller, ulaşım yolları ve halka hizmet veren nice yapılar inşa edilmiştir. Nitekim Cebel-i Nablus'un tüm kazamerkezinde ve köylerinde mekteplerin yaygın olduğunu görmüştük. Bunun yanı sıra Nablus, posta ve telegraf hizmetlerinin de önemli bir merkezi olup, kuzeyle güney ve batı ile doğu arasında demir ve kara yolları ulaşımın da önemli bir bağlantı noktası teşkil etmiştir.

Bölgede iç savaşın sona erdirilmesi ve yerli liderlerin yok edilmesinden sonra, güvenlik bakımından bir sükûnet ve sessizlik görülmüş ve yerli sürtüşmelere son verilmiştir. Halkın ekonomik , nüfus artışı ve sosyal durumu ancak Birinci Cihan savaşında (1914-1918) bozulmuştur. Zaten Bu savaşın kötü etkileri, sadece Cebel-i Nablus'a değil, tüm imparatorluğa ve dünyaya yayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİV VESİKALARI

I- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ VESİKALARI

- 1- Maliyeden Mûdevver Defterler, nr. 5890, 9530, 10152, 10203, 10207, 10208, 10219, 10230, 10306.
- 2- Kamil Kepeci Tasnifi
 - a-mûhtelif, nr. 113, 262, 795.
 - b-Divan-i Hûmayun Tahvil Kalemi Defteri (Tımar ve Zeamet Tevcih Defteri), nr. 462, 1576, 1891, 1930, 2064.
- 3-İbnülemin, Mûhtelif, nr. 11518.
- 4-Divan-i Hûmayun Mûhimme Defteri, nr. 105, 163, 173, 178, 185, 194, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 229, 230, 233, 235, 236, 237, 238, 240.
- 5-Hattı Hûmayun Tasnifi, nr. 896, 4028 D, 4031 C, 4033 E, 4033 D, 4034, 4043 İ, 5154, 4298, 9534, 11670, 11755, 12499, 19573, 23684, 24917, 27452 B, 27452 D, 32193, 32193 A, 33845, 34651, 50647, 50649, 55164, 57516
- 6-Cevdet Tasnifi
 - a-Dahiliye, nr. 167, 1078, 2228, 2559, 2360, 5608, 6258, 7101, 9423, 10225, 10545, 11812, 13125, 15946, 11832, 13924, 13890, 7 R. 1228.
 - b-Askeriye, nr. 4394, 41552, 46671, 46676, 50258.
 - c-Darpehane, nr. 1284
- 7-Âli Emiri Tasnifi, III. Selim Kısmı, 315, 1046, 9975, 10632, 11518, 11936, 20014, 20217.
- 8-İrade Tasnifi
 - a-Meclis-i Vala, nr. 680, 978, 5195, 7631, 7891, 8356, 9073, 9462, 9972, 10850, 15363, 18356, 20367, 20725, 21192.
 - b-Meclis-i Mahsus, nr. 173, 287, 463, 1751, 3101, 22293
 - c-Şura-yı Devlet, nr. 1543, 2699, 3327, 3687, 4972
 - d-Dahiliye, nr. 2263, 2290, 2295, 5577, 7917, 9073, 10850, 13964, 14378, 14556, 14609, 14671, 14759, 18439, 21140, 21192, 22597, 26417, 27620, 28545, 28592, 28893, 29109, 30801, 37269, 37692, 61583, 66510, 69309, 76208, 79032, 79750, 82066, 87681, 88591, 90403, 94884, 95124, 95945, nr. 14 M 1320/13, 12 S 1321/53, 10 RA 1323/41, 18 RA 1310/40, RA 1311/3, 11 CA 1311/5, 18 B 1322/21, 22 ZA 1313.
- 9-Bab-ı Âli Evrak Odası (B.E.O.)
 - a-Gelen, nr. 342/147-10, 342/119-96, 342/106 (11 C 1284), 42/35-76
 - b-Gelen-Giden, nr. 325 (selh L ve 18 CA 1290), 340 (2 S 1290)
 - c-Amkt, nr. 61/3, 94/25
- 10-Yıldız Tasnifi
 - a-Sadaret Resmi Maaruzat Evrakı (Y.A.RES.) nr. 22/6, 126/16
- 11-Ayniyat Defteri, nr. 902, 903, 905, 906, 908,

II-NABLUS MAKKEMESİ ŞER'İYE SİCİLLERİ, nr. 6-16

B-NESREDİLMİŞ VESİKALAR

- Bahit, Adnan-, Defter Mufassal Nahiyet Merc Beni 'Amir ve Tevâbi'aha ve Levâhikiha Elleti Kânet fiTasarruf el-Emir Turrabay (sene 945/1538), Amman 1989.
- el-Hazin, Filip-, el-MUHarrarât es-Siyâsiye ve'l-MUFâvazât ed-Devliye 'an Suriye ve Lübnan (1840-1914), c.I-III, Lübnan 1910.
- Heyd, Uriel-, Ottoman Documents on Palestine 1552-1615, Oxford 1960.
- Ipsirli, Mehmet-Tamimi, Muhammed-, Evkâf ve Emlâk el-Müslimin fi Filistin, İstanbul 1982.
- Sahillioğlu, Halil-, "Nisbet Aded SUkkân el-Müdü el-Arabiye ilâ Macmû' Aded es-SUkkân fi Bazı el-Vilâyât el-Arabiye fi'l-Ahdi'l-Osmanî" el Mecelle et-Târihiye el-Arabiye Li'd-Dirâsât el-Osmaniye, sayı I-II, Ocak 1990.
- Ziya, Enver-, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943.

C-YAZMALAR

- a-Nezaret-i Umur-ı Nafi'a, Nezaret-i Nüfus İdaresi, İstanbul Üniversitesi, Eski Eser Kütüphanesi, nr. TY 947; TY 4807
- b-İbnu's-Seyyid, M.Osman, Manakıb ve Gazevât Gazi Hasan Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi (Es'd Efendi), nr.2419

D-Salnameler

- a-Salname-i Nezaret-i Maarif, Sene 1318-1319, 1321
- b-Salname-i Devlet-i Aliye, Sene 1263-1334
- c Salzame-i Vilayet-i Suriye, Sene 1288-1305
- d-Salname-i Vilayet-i Beyrut, Sene 1311, 1317-1318, 1322, 1324, 1326, 1328

E-KAYNAK ESERLER

- Adam Smith, George-, The Historical Geography of the Holy Land, London 1897.
- Asım Efendi-, Asım Tarihi, c.IV, İstanbul 1287.
- Ahmet Cevdet-, Tarih-i Cevdet, c.I-IX, İstanbul 1309.
- Ahmet Vasıf Efendi-, Mahâsinü'l-Asâr ve Hakâiku'l-Ahbar, (yay. Mucteba İlguvel), İstanbul 1978.
- el-Amili- Tarih-u Cebel Amil, Lübnan "ts"
- Atıf Bey-, Kanunnâme-i Arazî Şehri, İstanbul 1330.
- el-Attar-, et-Tuhfetü'l-'Alimiye fi Tarihi'd-Devleti'l-Aliye, Mısır 1909.
- Ayn Ali-, Kavânin-i Al-i Osman der Hulâsa-i Mazâmin-i Defter-i Divani, İstanbul 1280.
- el-Aynaturı, Antonyos Abu Hattar-, Kitab Muhtasar Tarih-i Cebel Lübnan, (yay. İ.Tannus el-Huri), Mecelletü'l-Masrik, sayı 47 (1953).

- ibn Battuta Abdullah) -, Tuhfet'n-Nuzzâr fi Garâib el-Amsâr ve 'Acibâ el-Esfâr, c.Kahire 1967.
- Bazili,Kostantin-, Suriye ve Lübnan Tahta'l-Hukmi't-Türki, (çev. Yusuf Cabir),Beyrut 1988.
- el-Bitar,Abdurrazzak-,A'yânü'l-Karni's-Sâlis-aşer. c.I,Dımaşk 1961.
- Bost,George-, Akâlim Suriye ve Filistin, Mecellet el-Mukta-
taf, c.VIII(1883-1884).
- , Nebâtât Suriye ve Filistin ve'l-Kutrı'l-Masrı ve
Bevâdiâ, Beyrut 1884.
- Browne,W.G.-, Travels in Africa,Egypt and Syria from the Year
1792 to 1798, London 1806.
- Bruce,James-, Travels to Discover the Sources of the Nile in
the Years 1768-1773, c.III,Edinburgh 1813.
- el-Budeyri,Ahmed el-Hallak-, Havâdis Dımaşk el-Yevmiye, ("nşr"
Ahmed İzzet Abdulkerim), Kahire 1959.
- Burchardt,J.L.-, Travels in Syria and the Holy Land, London
1822.
- Bureyk,Mihail-, Tarih el Usra el-Azmiye, Dımaşk 1962
- el-Ceberti,Abdurrahman-, Acâib el-Asar fi't-Tarâcim ve'l-Ah-
bar, c.II,IV,Kahire 1322,1325.
- Cemaleddin-, Telhis-i Ahkâmü'l-Arâzi, İstanbul 1329.
- Clark,E.D.-, Travels in Varios Countries of Europe,Asia and
Africa, London 1812.
- ed-Dımaşkı,Mihail-, Tarih Havâdis'i-Şam ve Lübnan, ("nşr" Livis
Ma'luf), Mecelletü'l-Masrık, sayı XV(1912).
- el-Ebyâri,Ibrahim-, Musbâhü's-Sâri ve Nuzhetü'l-Kârı, c.I,
Beyrut 1858
- Evliya Çelebi-, Seyahatnâme, c.III,IX,İstanbul 1927,1935.
- Ferid Bek,Muhammed-, Tarihu'd-Devleti'l-Aliye el-Osmaniye,
(İhsan Hakkı),Beyrut 1988.
- Abu'l-Fidâ',(İmadeddin)-, Takvimü'l-Buldan, ("nşr" Rinod ve
Baron MAK.),Paris 1850.
- Hakkı-, Kolağası Ordusu"Ahval ve Tensikât Askerivesi", İstan-
bul 1325.
- el-Halidi es-Safedi-, Ahmed-,Tarih Fahreddin el-Ma'ni, ("nşr"
Asad Rustum),Beyrut 1969.
- ibn Havkal,(Abulkasım)-, Kitab Sureti'l-Ard, Beyrut "ts".
- Haydar,A.-, Şehr-i Cedid-i Kavanin-i'l-Arazi, İstanbul 1321.
- Hilmi,O.-, Ahkam-u'l-Arazi, İstanbul 1300.
- İbkaryos,İskender Bek-, el-Manâkıb el-İbrahimiye ve'l-Meâsir
el-Hidiviye, Humus 1910.
- ibn İyâs-, Bedâi' ez-Zühür fi Vekâyi' ed-Duhur, c.II,Kahire
1961.
- st.John, Egypt and Muhammed Ali, c.II,London 1843.
- el-Kalkaşandi, Subhü'l-'Aşâ, c.VI,Kahire "ts".
- Kamil Paşa-, Tarih-i Devlet-i Aliye, c.III, İstanbul 1327.
- Kinglak-, Rihle ile'l-Masrık, ("çev"Mahmud el-'Abidi),Amman
1971
- Koçi Bey-, Risâle, (Zuhuri Danışman),Ankara 1985.
- Lyber,A.H.-, The Government of the Ottoman Empire in the Time

- of Suleiman the Magnificent, Harvard 1913.
- el-Makdîsî, (Şemseddin el-Bisârî), Ahsan eT-Takâsım fî Maarîfet el-Akâlim, Laydin 1877.
- Mansur, Es'ad-, Tarihu'n-Nâsıra, Kahire 1914.
- Maşâkka, M.-, "Meşhedü'l-'Ayân fî Havâdis-i Suriye ve Lübnan", ("nşr" Suheyî Zekkâr, Bilâdu's-Şam fî'l-Karni't-Tâsi'aşer, Beyrut 1982.
- Meçhul-, Hurub İbrahim Başa fî Suriye ve'l-Anadol, (nşr. Bulus Karalı), Mısır 1927.
- Meçhul-, Müzekkerât Tarihiyi'an Hemleti İbrahim Başa Alâ Suriye, (nşr. Ahmed Sebanu"), Dimaşk "ts".
- Meçhul-, Muhtasar Tarih Suriye ve Lübnan, Lübnan "ts".
- Mehmed Süreyye-, Sicilli Osmani, c.II, İstanbul 1309.
- Mehmed Tefvîk-, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1328.
- eş-Şihabi, Emir Haydar Ahmed-, Tarih Ahmed Başa'l-Cezzar, Beyrut 1955.
- , Lübnan fî Ahdi'l-Umarâ' eş-Şihâbiyyin veya (el-Gurer el-Hisân fî Ahbâr Ebnâ' ez-Zaman, (nşr. Asad Rustum) c.I-III, Beyrut 1933.
- Michaud et Poujoulat-, Correspondance de'Orient, Paris 1833-1835.
- el-Muhibbi-, Hulâsatü'l-Eser fî Ayâni'l-Hâdiâşer, Beyrut "ts". ve c.I-IV, Kahire 1284.
- Mucireddin el-Hanbelî-, el-Üns fî Tarihi'l-Kuds ve'l-Halil, c.II, en-Necef 1968.
- el-Murâdi-, Silkü'd-Dürer fî Ayâni'l-Karni's-Sâniâşer, c.I, Bağdad "ts".
- Mustafa Nuri Paşa-, Netâyic ul-Vukuât, (Haz. N. Çağtay), c.I-IV) Ankara 1987.
- Paton, A.A.-, The Egyptian Revolution, London 1870.
- Reşad, Ali "cev"-, Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı (1826-1882), İstanbul 1328.
- es-Sabbağ, M. Nikola, Tarihu's-Şeyh Zahir el Ömer, Beyrut "ts".
- et-Temimi, M. Rafîk-el Kâtib, M. Behcet-, Vilâyet-i Beyrut (kısm-i cenubi ve şimali), c.I-II, Beyrut 1335.
- ibn Tulun-, Mufâkehetü'l-Hillân fî Havâdis-i'z-Zaman, (nşr. Muhammed Mustafa), c.II, Kahire 1964.
- Tristram, H.B.-, Pathways of Palestine, c.II, London 1882.
- Yakut el-Hamevi-, Mü'cemü'l-Buldan, c.V, Beyrut 1955.
- Wilkinson, sir Gardner-, Modern Egypt and the East, c.I-II, London 1843.
- Vital Cuiner-, Liban et Palestine, Paris 1901.
- Volney, C.F.-, Suriye ve Lübnan fî'l-Karni's-Sâmin-aşer, (H. es-Süyufî), Sayda 1949.
- , Travels Throgh Syria and Egypt 1783 1785, c.I-II, London 1887.
- el-Ura, İbrahim-, Tarih Süleyman Başa el-'Adil, Sayda 1936.
- Urquhar, David, The Lebanon, London 1860.

F-ARAŞTIRMA ve İNCELEMELER

- el-Abidi, Mahmud-, Ecânib fî Diyârinâ, Amman 1974.

- , Min Tarihina, c.I, Amman 1959.
- Abuezzeddin, Süleyman, Ibrahim Paşa fi Suriye, Beyrut 1929
- Akgündüz, Ahmed-, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988.
- Altındağ, Şinasi-, Kavalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (1831-1841), I. kısım Ankara 1988.
- Anderson, R.C.-, Wars in the Levant 1559-1853, Liverpool 1952.
- Arndonek, C.V.-, "Şerif" İA, İstanbul 1979.
- el-Arid, Walid-, XVIII-XIX. Yüzyıllarda Filistin'de Dini, Kültürel ve Sosyal Müesseseler, Yüksek Lisans Tezi, I.U.E.F Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı 1989.
- el-Arif, Arif-, el-Mufasssal fi Tarihi'l-Kuds, c.I. Kudüs 1961.
- , Tarih-u Gazze, Kudüs 1943.
- el-Attar, Nadir-, Tarih-u Suriye fi'l-'Usuri'l-Hadira, c.I, Dimaşk "ts".
- Avad, Abdulaziz-, el-Idâre'l-Osmaniye fi Vilâyet-i Suriye 1864-1914, Mısır 1969.
- , Mukaddima fi Tarih-i Filistin el-Hadis, Beyrut 1983.
- Aydın, Mahir-, "II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", I.U.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, Sultan II. Mahmud ve Reform Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990, s.81-106.
- Bahit, A.-, "el-Usra'l-Harisiye fi Merc Beni 'Amir" Mecellet el-Ebhâs, yıl 28(1980), Amerikan Üniversitesi Beyrut.
- Barkan, Ö.L.-, Ahkamu'l-Evkaf, İstanbul 1307.
- , "Araz-ı Mevat", Tanzimat, c.I, 1940.
- , "Mâlikâne, Divan-ı Sistem", THİM, c.II, 1944.
- , "Timar", İA, İstanbul 1979.
- el-Batrak, Abdülhamid-, "Ibrahim Paşa fi Bilâdi'l-Arab", el-Cem'iye el-Melekiye Li'd-Dirâsât et-Tarihiye, Zikra el-Batal el-Fatih, Ibrahim Paşa, 1848-1948, Kahire 1948.
- Baykal, Tüker-, "Yeniçeri Ocagının Kadırlımasının Sosyal II. Sonuçlar" I.U.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, Sultan II. Mahmud ve Reform Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990.
- Ben-Arieh, Yehoshua-, "The Population of the Large Towns in Palestine During the First Eighty Years of the Nineteenth Century", Ma'az, Studies on Palestine During the Ottoman Periods, Jerüselim, 1975.
- Berki, S., Toprak Hukuku, Ankara 1947.
- el-Bergusi, Ömer-Tutah, Halil-, Tarih-u Filistin, Kudüs 1923.
- Beydilli, Kemal, "Paläsyina im Umbruch 1856-1882 Untersuchungen zur wirtschaftlichen und sozio-politischen Entwicklung", Stuttgart 1986." Osmanlı Araştırmaları (The Journal Ottoman Studies), sayı IX (ayrı Basım-Kitabiyât), İstanbul 1988, s.389-405.
- Beyyumi, Ahmed Fehim-, "Harbi Kirit ve'l-Mura 1821-1828" el-Cem'iye el-Melekiye Li'd-Dirâsât et-Tarihiye, Zikra el-

- Batal el-Fatih Ibrahim Başa 1848-1948, Kahire 1948.
- Buhl, FR.-, "Nablus" IA, c.II, Istanbul 1988.
- C.B.-, "Naip" IA, c.IX, Istanbul 1988.
- Cin, Halil-, Mirî Arazî ve Bu Arazinin Mülkhaline Dönüşmesi, Ankara 1969.
- , Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Istanbul 1985.
- Cohen, Amnon-, Palestine in the 18 Century, Jerusalem 1973.
- Çadırcı, Musa, "1830 Genel Sayımına göre Ankara Şehir Merkez Bir Araştırma " Osmanlı Araştırmaları, sayı I, Istanbul, 1980.
- Dabbağ, Mustaf, Biladuna Filistin, c.I-X, Amman, Beyrut 1973-1986
- , el-Kabâil el-'Arabiye fi Bilâdina Filistin, Beyrut 1986.
- Derveze, Muhammed-, el-Arab ve'l-Uruba, (9 cilt), Beyrut 1981.
- , Mûzekkarât ve Tescilât 1887-1918, c.I, Di-maşk 1984.
- Fredrek Bek-, Tarih Şarkı'l-Urdun ve Kabâiliha, (cev. Bahaeddin Tokan), Kudûs 1934.
- Firestone, Ya'akov-, Production and Trade in Anislabic Context "Sharika Contracts in the Trasition Economy of Nothern Samaria 1853-1943, MES. sayı IV (1975).
- Garayba, Abdulkerim-, Mukaddıma fi Tarihi'l-Arab el-Hadis, Di-maşk 1960.
- , Suriye fi'l-Karni't-Tâsişer 1840-1876, Dimaşk 1962.
- Garber, Haim, "The Population of Syria and Palestine in the Nineteenth Cencury" AAs. sayı XIII, 1978.
- , Ottoman Rule in Jerusalem 1880-1914, Berlin 1985.
- Genc, Mehmed, "Osmanlı Maliyesinde Mâlikane Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri 8-10 Haziran, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1975.
- Genelkurmay, A.T.T.E.B.-, "1799-1802 Osmanlı Fransız Harbinde Akka Kalesi Savunması", Kültür Bakanlığı, Ankara 1981
- Gibb, H.A.R.-Bowen, H.-, Islamic Society and the West, c.I-II, London 1950, 1954.
- , el-Mûctema' el-İslâmî ve'l-Garb, (cev. Ahmed A. Mustafa), Kahire 1971.
- el-Halidi, Ahmed Samih-, Ahlû'l-'İlm ve'l-Hikem fi Rif-f Filistin, Amman 1968.
- Hanna, Salah-, Filistin ve Tecdidî Hayâtîha, New York 1919.
- Hassuna, Muhammed-, "İbrahim Başa fi Bilâdi'l-Yunan" el-Cem'iye el-Melekiye Li'd-Dirâsât et-Tarihiye, Zikra el-Batal el-Fatih Ibrahim Başa 1848-1948, Kahire 1948.
- Hattarb, Yysuf-, Lubnan fi 'Andi'l-Mutasarrıfiye, Beyrut 1952.
- Hitti, Philip-, Lebanon in History, London-New York 1957.
- Hoxter, Miriam-, "Qays and Yaman Factions in Local Political Division", AAs. sayı IX (1973).
- Hurewitz, J.C.-, Diplomasy in the Middle East. Docomentary Record 1535-1914, c.I, USA "ts".

- Hutteroth, Wolf-Dieter - Abdulfattah, Kemal-, Historical Geography of A Biblical City, USA 1965.
- , Palestine und Trans-Jordan in Jahruhundert, Wiesbaden 1978.
- El-Husari, Sâti'-, el-Bilâd el-'Arabiye ve'd-Devleti'l-Osmaniye, Beyrut 1960.
- Inalcık, Halil-, Sûret-i Defteri Sancak-ı Arnavid, Ankara 1954.
- Kar'ali, Bolus, Fahreddin el-Ma'ni Emir Lübnan 1590-1635 Lübnan 1938.
- Karamürsel, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c.V, Ankara 1988.
- , Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkiker, Ankara 1988.
- Köprülü, B.-, Memleketimizde İhya' Müessesesinin Geçerdiği İstihaleler, İstanbul 1956.
- Kunt, Metin-, Sancaktan Eyâlete, İstanbul 1978.
- Kuran, Ahmed Bedevi-, Osmanlı İmparatorluğ'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul "ts".
- Kürd Ali, Muhammed-, Hutatu's-Sam, c.IV, Dimâşk 1925.
- Kramers, J.A.-, "Şeyhülislâm", İA. c.XI, İstanbul 1988.
- Lecne min el-Udebâ'-, Lübnan Mabâhis İlmiye ve İctimâ'İye, c.II, Beyrut 1970.
- Levis, B.-Cohen, A.-, Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century, Princeton-New-Jersey 1978.
- Lukru, Edwar, el-Cezzar Kâhır Napolyon, Beyrut "ts".
- Loteskee-, Tarihü'l-Aktâr el 'Arabiye el-Hadis, ("çev" Afife el-Büstani), Moskova 1971.
- el-Ma'luf, İsa-, "Kasru'l-'Azım", Mecelletü'l-Maşrık, c.XXIV (1926).
- , "Cemil Bek El-Azım", Mecelletü'l-Mecma' el-Arabi, c.IVX (1936) Dimâşk.,
- el-Ma'luf İskender-, Tarihu'l-Emir Fahreddin el Ma'ni es-Sâni, Beyrut 1966.
- Maoz, Moşhe-, Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861, London 1968.
- Mardin, E.-, Toprak Hukuku Dersleri, İstanbul 1947.
- , E.-, "Kâdı", İA, c.VI, İstanbul 1988.
- Nevvar, Abdulaziz-, Vesâık Esâsiye min Tarih-i Lübnan el-Hadis 1517-1920, Beyrut 1971.
- en-Nimer, İhsan-, Tarih Cebel Nablus ve'l-Belkâ, c.I-II, Dimâşk 1938, Amman 1961.
- Niyuton, Fransis Emlî-, Hamsuna 'Amen fi Filistin, (çev. Vedit el-Büstani), Amman 1967.
- Öke, Mim Kemal-, II. Abdulhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi, İstanbul 1981.
- Patai, R.-, Golden River to Golden Road, Philadelphia 1969.
- Phyllis, Deane-, İlk Sanayi İnkılâbı, (çev. Tervık Gürün), Ankara 1988.
- Râfık, Abdulkerim-, Bilâdu's-Sam ve Mısır min el-Fethi'l-Osmanî ilâ Hamleti Napolyon Bonapart 1516-1798, Dimâşk 1968.
- , el-Arab ve'l-Osmanıyyun 1516-1918, Dimâşk 1968.

- er-Rafi'i, Abdurrahman-, Asr Muhammed Ali, Kahire 1951.
- er-Ramini, Ekrem-, Nablus fi'l-Karni't-Tâsişer, Amman 1979.
- Russel, B., Natural History of Aleppo, c.I-II, London 1974.
- Rustum, Asad-, Beşir Beyna's-Sultan ve'l-Aziz 1804-1840, Beyrut 1956.
- , "Muhammed Ali Başa ve's-Sultan Mahmud" MecelletU'l- Muktataf, c.66(1925).
- , Notes on Akka and its Defence Under Ibrahim Başa, Beyrut 1926.
- , es-Savra fi Filistin, Beyrut 1974.
- es-Sabbağ, Leyla-, "el-Faâliyyât el-Iktisâdiye fi Filistin" el-Vilâyât el-Arabiye ve Masâdir vesâikihâ fi'l-Ahdi'l-Osmanî, (Haz. Abdulcelil et-Temimi), Tunus 1984.
- Sahillioğlu, Halil-, "en-NUkud fi'l-Bilâdi'l-Arabiye", Mecellet Kulliyet el-Adâb, Urdun Uneversitesi, sayı II, Amman 1974.
- Saiduni, Nasireddin-, "Nazra fi Arazî el-Mîrî bi-Biladi's-Şam Esnâ' el-Ahdi'l-Osmanî", el-MU'temer ed-Devli es-Sâni li-Tarih-i Biladi's-Şam, c.II, Dimaşk 1979.
- Sanderson, Jhon-, The Travels of Jhon Sanderson in the Levent, London 1931.
- es-Seyyid, Abdülünim-, el Gazvu'l-Osmanî li-Mısır ve Netâicuhu alâ el-Vatan el-Arabi, Iskenderiye 1972.
- Schölch, E.-, Tahavvulât Cezriye fi Filistin 1856-1882, (çev. Kamil el-Aseli), Amman 1988.
- Schumacher, G.-, "Population List of Liva of Akka", PEFQS 1887.
- Shaw, Stanford-, "Land Holding and Land Tax Revenues in Ottoman Egypt", London 1968.
- , Egypt in the Eighteen Century, the Nizamname-i Mısır of Cezzar Ahmed Pasha, Massachusetts 1962.
- , Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (çev. Mehmet Harmancı), c.I-II, İstanbul 1982-1983.
- Sosyal, İsmail-, Fransız İhtilali ve Türk-Fransa Diploması Münâsebetleri 1789-1802, Ankara 1987.
- Sovaje, Can-, "Dimaşk es-Şam", MecelletU'l-Maşrik, sayı XXXIV, (1936).
- es-Sıdyak, Tannus-, AhbarU'l-'Ayân fi Tarih-i Cebel-i Lübnan, c. I-III, Beyrut 1954.
- et-Tahrır, Nasuh-, Şeceret ez-Zeytün, Amman 1947.
- Türk Maarif Vekâleti, Tanzimat, c.I, İstanbul 1840.
- Toynbe, Arnold-, Muhtasar Dirâsa li't-Tarih, (çev. Muhammed Selet), c.I, Kahire "ts".
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı-, "Hasan Paşa Cezayirli", İA, c. V, 2 İstanbul 1988.
- , Osmanlı Tarihi, c.II, Ankara 1988, III, 2 (1982), V, 2 (1988).
- Uçok, C. Mumcu-, "Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar", AHFD, c.II, sayı I,
- , Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı, Ankara 1987.
- Wood, A.-, History of the Levent Company, London 1935.
- Wright, G. Ernest-, The Biography of A Biblical City, USA 1965.
- Zanatı, Muhammed Harb-, Selim I'in Suriye ve Mısır Seferi

Hakkında İbin İyas'ta Mevcut Haberlerin Selimnâme-
lerle Mukâyesesi (XVI. Asır Osmanlı, Memluklu Kaynak-
ları Hakkında bir Tetkik), Basılmamış Doktora Tezi
İÜ, Tarih Bölümü 1988.

Zeki, Abdurrahman-, "HamletÜ's-Şam el-Ula ve's-Sâniye" el-
Cem'îye el-Melekiye li'd-Dirâsât et-Tarihiye , Zikra
el-Batal el-Fatih İbrahim Başa 1848-1948, Kahire
1948.

G-ANSİKLOPEDİ, LUGAT, GEZETE VE DERGİLER.

BOA., Tapu Tahrir Defterleri Kataluğu.

Aktaş, Necati-Binark-, Fihris el-Arşiv el-Osmanî, (çev. Salih
Sa'davi), İstanbul-Amman 1986.

Atilla Çetin, Başbakanlık Arşivi Kılavuzu, İstanbul 1979.

Danışmand, İsmail-, İzahlı Osmanlı Tarihi Krolonojisi, c.II,
İstanbul 1975.

Dustur, c.I-II, İstanbul 1289.

İkdam Gazetesi, sayı II (1896). İstanbul.

el-Kâsimi el-Azmi-, Kamus es-Sinaât es-Şamiye, Paris 1960.

MecelletÜ'l-Arabi, sayı XXIX (1961). Kuveyt.

MecelletÜ'l-Asâr-, sayı I, yıl 4, Beyrut 1927.

MecelletÜ'l-Hilâl, sayı II (1895), XII (1903-1904). Mısır.

MecelletÜ'l-Muktataf, sayı XXX-XXXI (1905-1906). Mısır.

el-Mevsû'atÜ'l-Filistiniye, c.I-IV, Amman 1984.

Pakalın, M. Zeki-, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü-
ğü, c.I-III, İstanbul 1943.

Rûznâme-i Ceride-i Havâdis, sayı 301 (1282).

Sertoğlu Midhat, Osmanlı Tarih Luğatı, İstanbul 1986.

Şemseddin Sâmî, KamûsÜ'l-'Alâm, c.I-VI, İstanbul 1889-1898.

Vasıf Emin-, el-Fihrist, MU'cem el-Harâit et-Tarihiye li'l-Me-
mâlik el-İslâmiye, Mısır 1916.

ÖZET

"Ondokuzuncu yüzyılda Cebel-i Nâblus"adlı bu doktora tezi giriş ve yedi ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde idare ve Teşkilatı ele alınmıştır. (İdare Durumu, Tanzimat'tan önce ve sonraki sancaklarda ana memurluk ve güvenlik müesseselerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde görüyoruzki Osmanlı hakimiyetinin ilk devirlerinde Cebel-i Nâblus daimi surette Şam vilayetine bağlı kalmıştır. Nâblus bölgesinin Sâйда valilerine bağlı değil tıpkı Şam vilayetini kuvvetle alan Şam valileri olduğu gibidir. Mesela, Cezzar Paşa, Suleyman Paşa ve Abdullah Paşa Sâйда vilayetinin yanında Şam vilayetine de hakim olmuşlardır. Büyük bir güçle sahip olan bu valilerden devlet ancak valiler zayıf olduklarında Şam vilayetini geri alabiliyorlardı. Yada tam tersi onları geri çekemeyip kendilerinden Cezzar'a Paşadan Fransız saldırılarına karşı Akka ve Şam'ı savunması gibi zor görevler verirlerdi. Veya Mehmed Ali Paşa'nın gücü ve teşebbüsü ile Abdullah Paşa'ya Sâйда ve Şam vilayetini tekrar iade etmesi gibi.

Osmanlı Tanzimatı XIX. asrın ikinci yarısında genel olarak Osmanlı vilayetlerinde mahalli hakimiyeti iptal etmiştir. Dolayısıyla valilerin yetkileri daralırken tayinleride tam olarak devletin isteğine bağlandı. Bunların dışında devlet bölgede hakimiyet süren 350 yıllık yerel idareyi de fesh ettikten sonra bölgeye yerli olmayan hakimler getirildi. Devletin yerel yönetimi kaldırmasından amacı geçen devirlerden beri süregelen gerek vali, gerek mütesellim gerekse askeri gruplar nedeniyle ortaya çıkan isyan ve anarşi durumunu engellemekti. Bir diğer neden ise, ikta, tımar ve iltizam sistemlerinin bozulması sebebiyle vali, mütesellim veya multezimlerin özel hazinelerine giren malların büyük bir kısmına sahip çıkabilmek içindi. Bunun en iyi örneğini Celil multezimi olan Ahmed Cerrar Paşa ve Zahir Ömer'de görebiliyoruz.

Asrın ikinci yarısı ise birçok değişikliklere sahne olur. Bazı vali, mütesellim veya diğer organlarının fertleri kötü davranışları veya rüşvet suçları nedeniyle bir senelelerini bile dolduramazlardı. Devlet ayrıca memlekette idareyi tam olarak sağlamak için Nâblus'un idarî statüsünde, ve yönetici kadrhlarında önemli değişiklikler yapmıştır.

Birinci devirde idareyi elinde tutan yerli mütesellimler ve nüfuzlu aileler ikinci devirde de direkt olarak idareden uzaklaştırılamamış, sancak veya kaza'lardaki gibi birçok idari organlarda üyelikleri olmuş ve bu yolla belediye, vakıflar, maliye, posta ve tarım gibi meclislere gayri meşrû yollarla girmeye çalışmışlardır. Diyebiliriz ki gerek idari olsun gerekse teşkilat açısından olsun Tanzimatın birçok faydaları olmuştur. Yerel yönetimin feshi ile iç savaşlar önlenirken ikta ve iltizam sisteminin feshi ile de mütesellim ve multezimlerin halk üzerine farz ettikleri vergilerle yaptıkları büyük zulümler önlenmiştir. Fakat, diğer taraftan devlet, mütesellim ve multezimlerin birinci devrede kazandıkla-

II

rı mallar sayesinde bunların idari meclislere gayri kanuni olarak girmelerine engel olmamıştır. Birinci devirde Naib Muftu ve Şerif meclisini kapsayan yasama organı ikinci devirde mahkeme'i şer'iyeyi kapsardı. Siciller bize ispat ediyor ki görevlerini iyi bir şekilde yerine getiren, şaibe'den uzak kötü işler yapmayan bu memurlar arasında diğer idari meclislerde olduğu gibi bir fesatlık çıkmıyordu. Çünkü diğer taraftan bakıldığında bu memurların hepsi 19. asrın birçok avantajına sahip olan eşraf tabakasındandı. Çalışmakta olan eşraf tabakası bir yandan vergiden ve diğer hizmetlerden muaf olma avantajına sahipken diğer yandan ticaret ve imalat ile çalışmakta olup iki taraftan kazanç sağlamışlar dolayısıyla da diğer fakir tabakaların hesabına memleketin gelirlerini kontrolleri altına almışlar ve bu sayede daha da zengin olmuşlardır.

Asrın birinci yarısında iç karışıklık nediniyle olmayan güvenlik asrın ikinci yarısında askeri sistemde köklü bir değişiklik meydana gelmiştir. Bölgede güvenliği korumak için ve dış saldırıya karşı koymak amacıyla daimi bir güç kurulmuştur. Bu güç bölgedeki mevcut yerli halkın dışından meydana getirilmiştir. Bu silahlı güç mutasarrıflık ve kaza merkezlerine dağıtılmış ve Şam'daki Besinci Ordu (Ordu Arabistan)'ya bağlanmıştır.

İkinci bölüm ise nüfus gelişmelerine ve sayımına ayrılmıştır. Burada diyebiliriz ki nüfus artışı konusunun araştırılmasında genel olarak imparatorluk çapında özel olarak Filistin'de bir çok zorluklarla karşılaşıldı. Çünkü resmi sayımların az olduğu ve bir çoğunun güvenilir olmadığı göz önüne alınırsa, doğru ve dikkatli rakamlar elde etmek uzak bir ihtimaldir.

Her ne kadar Filistin de imparatorluğun diğer yerlerine göre nüfus konusu dahil daha çok araştırma yapılmışsa da bunlar kesin değil takribiydi.

Bu araştırmayı yapanlar mukaddes yerleri ziyaret eden seyyahlardır. XIX. asırda yapılan araştırmalar dahil araştırmacılar gayr-i müslüm olduklarından araştırmalarını gayr-i müslümler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu durum ise sıhhatli bir neticenin alınmasını güçleştirmiştir. Cebel-Nablus'da gayr-i müslümlerin özellikle de yahudilerin ve hristiyanlarının sayısının az olması, burasını bu önemli araştırmalardan mahrum bırakmıştır. Buradan sadece genel rakamlarla bahs edilmmiştir. Bu bölümde imkanımız dahilinde bu bölgedeki nüfus gelişimiyle ilgili resmi ve gayr-i resmi kaynaklardan bulduğumuz bilgileri detaylı bir tablo halinde vermeye çalıştık.

Üçüncü bölümde sosyo-politik gelişmeler (yerli aileler ve ikta) ele alınmıştır. Bunların başlıcaları da, Yemen ve kays grupları, Cebel-i Nablus'ta önemli rol oynayan aileler, tımar sistemi ve iltizam sistemidir. Bu bölümde incelemiş olduğumuz konudan şu ana noktaları çıkarıyoruz: Osmanlı Devletinin kuruluşundan sonuna kadar yaygın olan ikta' sisteminin en önemli amacı genel hazineye, özellikle Şam vilayeti hazi-

III

nesine en büyük bütçeyi kazandırmakla birlikte Şam Hac Cerdesinin masraflarını karşılamak üzere devamlı yıllık geliri tahsil etmekte. Hac kafilesinin masraflarını karşılama bu vilayetlerdeki bütün vali, mütesellimlerin ve mültezimlerin başarılı veya başarısız olmalarına bağlı idi. Ayrıca tımar ve iltizam sistemini sınırlayan arazi ile ilgili bir çok kanunların çıkmasına rağmen bu durumdan istifade edenler değişmemiştir. Çünkü tımar ve zeamet sahibinin kendisi yine iltizam ve malikane sahibi olmuş ve bu sayede toprağın gerçek sahibi olmuştur.

Nufuzlu aileler, mesela Cebel-i Nablus'ta olduğu gibi, kanunların değişmesi ile servetlerini daha çok artırıyorlar, halbuki çiftçiler olduklarından daha da fakirleşiyorlardı. Çünkü hazinenin ihtiyaçlarını gerek savaş gerekse barışı zamanında ancak zenginler karşılabiliyorlardı. Çiftçilerin içinde bulundukları kötü duruma sebep olan savaş veya kötü mahsul, kuraklık, çekirge istilası gibi tabii afetler karşısında borcunu ödemek için elinden bir şey gelmeyince elindeki toprak direk zenginlerin himayesi altına giriyordu. Zenginler toprağı ya satın alarak, ya tescil yolu ile ki bundan mülk senedi çıkarılırdı (1858-1876 arasında çıkan kanun esasınca). Böylece bu aileler sahilin, cebelin ve şehrin büyük kısımlarından söz sahibi oldular. Deniliyor ki Abdülhadi ailesinin mülkleri Osmanlı devri sırasında sadece Arraba ve Celil'de 200 bin dönüm'dü. Ayrıca bunun yanında Kudüs çiftçilerine ancak % 50 yer yani toprak kalmıştı. Celil'de ise bu sayı % 20'ye düşmekle birlikte deniliyor ki 1908 yılında 16.910 aile 785.000 dönüm toprakta çalışıyordu. Bu da demektir ki ortalama her aileye 46 dönüm düşmektedir. XIX. asrın başlarında Filistin'de 144 malik vardı ve bunların toplam olarak 3.130.000 dönüm toprakları vardı.

Bütün bunları incelediğimizde görüyoruz ki çiftçi ödeyemediği ağır vergiler, doğal afetler ve zorunlu askerlik nedeniyle korkup daha da fakir olmalarına ve zenginlerin daha da zengin olmalarına neden olmuştur.

Cebel-i Nablus ile Şam vilayetinin bir çok yerinde ve Kudüs ile başka yerdeki olaylardan görüldüğü gibi bu sürüşmeler sadece bir kabile sürüşmesi olmayıp idari ve iktisadi menfaatler için olan bir sürüşmedir. Hedefi ise yerli hakimiyetine egemen olmak ve dolayısıyla memleketin ekonomisine ve toprağın mülkiyetine hakim olmaktır. Bu iki faktöre göre yani menfaatlerin çatışıp çatışmadığına bağlı olarak bu sürüşmeler bazen hafifler, bazen de şiddetlenirdi. Yine bu menfaai sebeplerden dolayıdır ki Yemen tarafına intisap eden bir çok aile nasıl ki Kays tarafını tutmaya başladı ise Kays tarafına intisap eden birçok ailede Yemen tarafını tutmuştur. Hatta, Kasım, Reyar, Cerrar ve Hacı Muhammed aileleri gibi amcaoğulları arasında da sürüşme olurdu.

Dördüncü bölümde ise, 1775-1940 yıllarda Zahir el-Ömer egemenliği, Fransız müdahalesi, Cezzar Paşa, Süleyman Paşa, Abdullah Paşa valiliği ve Mehmed Ali Paşa'nın Şam'a müdaha-

lesi ele alınmıştır. Bu bölümde görüyoruz ki XIX. asrın ilk yirmi yılında, Sam ve Sayda valilerinin güçlenmeleri dolayısıyla bu aileler arasındaki sürtüşme barışçı bir şekilde almış, hatta bu muhtelif aileler zalim bir valiye veya mültezime karşı veyahut dış bir saldırıya karşı birleşmişlerdi.

Nitekim Zâhir El-Ümer'e, Cezzâr Paşa'ya, Abdullah Paşa'ya ve Napolyon'a karşı böyle bir dayanışma göstermiştir. Bilindiği gibi Cezzar, Abdullah Paşa'nın zulmü neticesinde, Padişah bölge halkını Paşa'ya karşı isyana ve ayaklanmaya çağırmıştır. Ayrıca bölge ahalisi Mehmed Ali Paşa'yı kendilerini Abdullah Paşa'nın zulmünden kurtaran yeni bir Fatih olarak karşılamışlardır. Ancak Mehmed Ali idaresinin koyduğu vergiler, mecburi askerlik sistemi ve halkı silahtan arındırmak istemeği halkda hayal kırıklığına sebep olmuş ve ayaklanmaya sebep olmuştur. Cebel-i Nâblus 1834'de İbrahim Paşa'ya karşı ilk defa ayaklanma ilan etmiş, ve bu ayaklanmalar 1840'da Mısır'lıların Ülkeden çıkışlarına kadar devam etmiştir.

Beşinci bölümde ise, Cebel-i Nablus'ta olan iç savaş ve sonraki devirin durumu ele alınmıştır. Gördüğümüz gibi Tanzimat kanunların çıkmasıyla yerli ailelerin ekonomik ve sosyal menfaatlerine sekte vurulmuş, dolayısıyla yirmi yıl süren bir iç savaş başlamış, bunun neticesinde de yüzlerce insan ölmüş ve bir çok köy ve bölge yakılmış ve harap duruma gelmiştir. Bu çatışmaları Devlet ancak askeri güç kullanarak ve Ülkede yerli hakimiyeti sona erdirerek durdurabilmiştir. Bu bölgede vku'u bulan olaylarda Avrupalı konsolosların büyük rolleri olmuştur. İç savaşı tahrik eden dönemde, direk olaylar olmamakla birlikte büyük aileler arasında daha önce kazandıkları sosyal ve ekonomik nüfuzlarını kullanarak devlet müesseselerini ele geçirmek için bir iç mücadele ve rekabet başlatmışlardır.

Altıncı bölümde ise, ekonomik hayat ele alınmıştır. Ve gördüğümüz gibi yerli halk arasındaki bu sürtüşme ve mücadeleyle rağmen, tarım, sanayi, ticaret ve yol yapımı gibi ekonomik hayatta büyük bir gelişme kaydedilmiş ve özellikle XIX. asrın ikinci yarısında zeytinyağı ve pamuk ticareti ile sabun imalatı ihracatın temel kaynaklarını teşkil etmiş, bunun karşılığında ithalatda da büyük bir hareketlilik kaydedilmiştir.

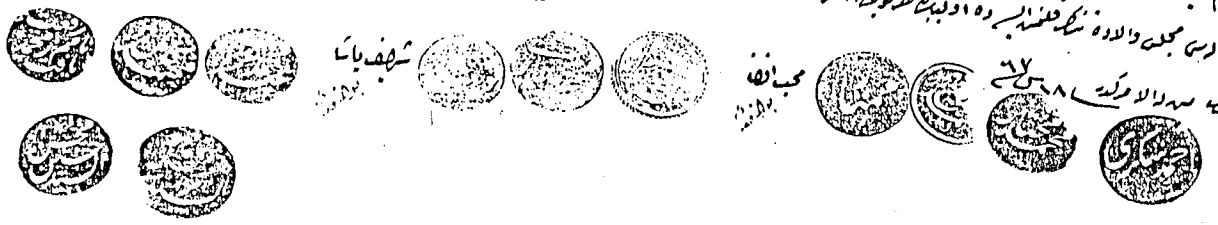
Tezin son bölümünde sosyal hayat ele alınmıştır. Ve gördüğümüz gibi XIX. asrın özellikle ikinci yarısında eğitim, sağlık ve tüm cemaatların dini müesseselerini koruma alanında Devletin gösterdiği kolaylıklar neticesinde, köylerde, kaza ve liva merkezlerinde ibtidai, rüşdiye ve idadi okullar inşa edilmiştir. Ayrıca livada ortadoks, Latin, Rum ve İngiliz gibi bazı yabancı menseli okullarda kurulmuştur. Bunun yanı sıra Nâblus'ta İngiliz Hastahanesi'nin yanında ahali ile Devletin yardımlaşmasıyla da bir hastahane inşa edilmiştir. Ayrıca halka önemli sosyal hizmetler veren hamam, sebil ve belediye binaları gibi sosyal yapılar da inşa edilmiştir.

Özet olarak diyebiliriz ki ahaliye yapılan eziyet doğru-

dan vali ve mutasarrıflardan olmayıp, zira gerçek eziyet sosyal ve ekonomik nüfuza sahip olan ve bazen valilerin de kendilerinden çekindiği bölgenin yerli hakimleri tarafından olup, bu eziyetten zararlı çıkan tek kesim ise, çiftçiler olmuştur. Çünkü bu çiftçiler devamlı büyük borçlanma altına girmişler ve bunu ödemekten aciz kaldıklarında veya çalıştıkları arazinin vergisini ödeyemez duruma geldiklerinde doğrudan veya dolaylı yoldan tüm arazileri ve malları yerli liderler tarafından ellerinden alınmıştır. Bu durumun etkilerini günümüzde de görmekteyiz.

Neticede itibariyle bu bölgede XVI. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl başlarına kadar dört yüz yıl süren Osmanlı idaresi sırasında çeşitli aksaklıklara mukabil bölgeye birçok hizmetlerin götürüldüğü buralarda birlik ve huzurun sağlandığı, Osmanlı idaresinin sona ermesinden sonra Batılı devletlerin tesiriyle yaratılan meselelerin halkın huzuruna karıştırdığı ve bunun bugün de devam ettiği görülmektedir. Ancak bütün bu üzücü olaylara rağmen nihai sözün sonunda bölgenin eski sakinleri olan Filistin halkına ait olacağına inanmaktayız.

عالمه نظاره بغير سنك مجلس والام اعطى بغيره بقطعه نظيره بر موطوع مجلس محبة مفضله من جد اياك من كانه قدس شريفه وفيه الرحمه وغره وناجس وباف ولد فضل من عمل
 ونفقه اولاده صابونه وجواه فضله ودر ودايه روغنه زبنده اخذوا شفا اولاده سومانك انتعابه دار نظيره وفيه بويوده افراده سميده بويابا حيد مجس
 وارد اولاده وفيه ده ضايمه ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 بيا وجرى محل اخره نفقه باكر رفته كرك انه رفته امير رس النفقه اينكه الحاله هذه محال مرفوعه كديكر زكا اولاده صابونه امير مطلقه بنمكت بر سرده رسم مكر كديكر
 حاجه اوليفته اجل وثيس نفقه جابه خربه وده بغيره بقطعه نظيره ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 زبنه فضله وفتوره كانه نوحه كديكم تحفصاه واقعه وده اخلا شويو مكر قدس شريفه وفيه الرحمه فضله بغيره امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 بالكر مكر قدس شريفه وفيه الرحمه فضله بغيره امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 وبافور اعانه اداره موطو كرك اعلا ابروك اعلا نفقه اولوب صورت اعلاه كره رسم مرفوعه النفقه حاك بكيه وضع وثيس اولاده صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 اولوب اولوب صحن وجهه نفقه ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 مطلقه وركا اولاده صحن وجهه نفقه ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 النفقه اولاده بغيره رسم مكر قدس شريفه وفيه الرحمه فضله بغيره امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 مرفوعه بالكره رسم نظاره بغيره رسال اولوب اندك اولاده بغيره كلاه صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 طره بغيره بغيره نفقه شريفه نفق واوراده فروغه اولاده سبسم ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 بة اول فضله ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 روغنه زبنده امير رسونك اخذوا نفق موطو ادره سنه كرك ابروك مكر اولوب صورت حال كره روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 اوليفته واهاليك بوييه اصل ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 اولاده وناجس مكر قدس شريفه وفيه الرحمه فضله بغيره امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 رسم اليه رفته فقط معمول صابونك دفعه امير ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه
 حارس مجلس والاده سنك فضله بغيره ودر ودايه روغنه زبنده امير كرك العوب صابونه اعمال اولوب حاجه كديكي وفتوره رفته اولاده عزول شين النفقه وركا اولاده صابونه



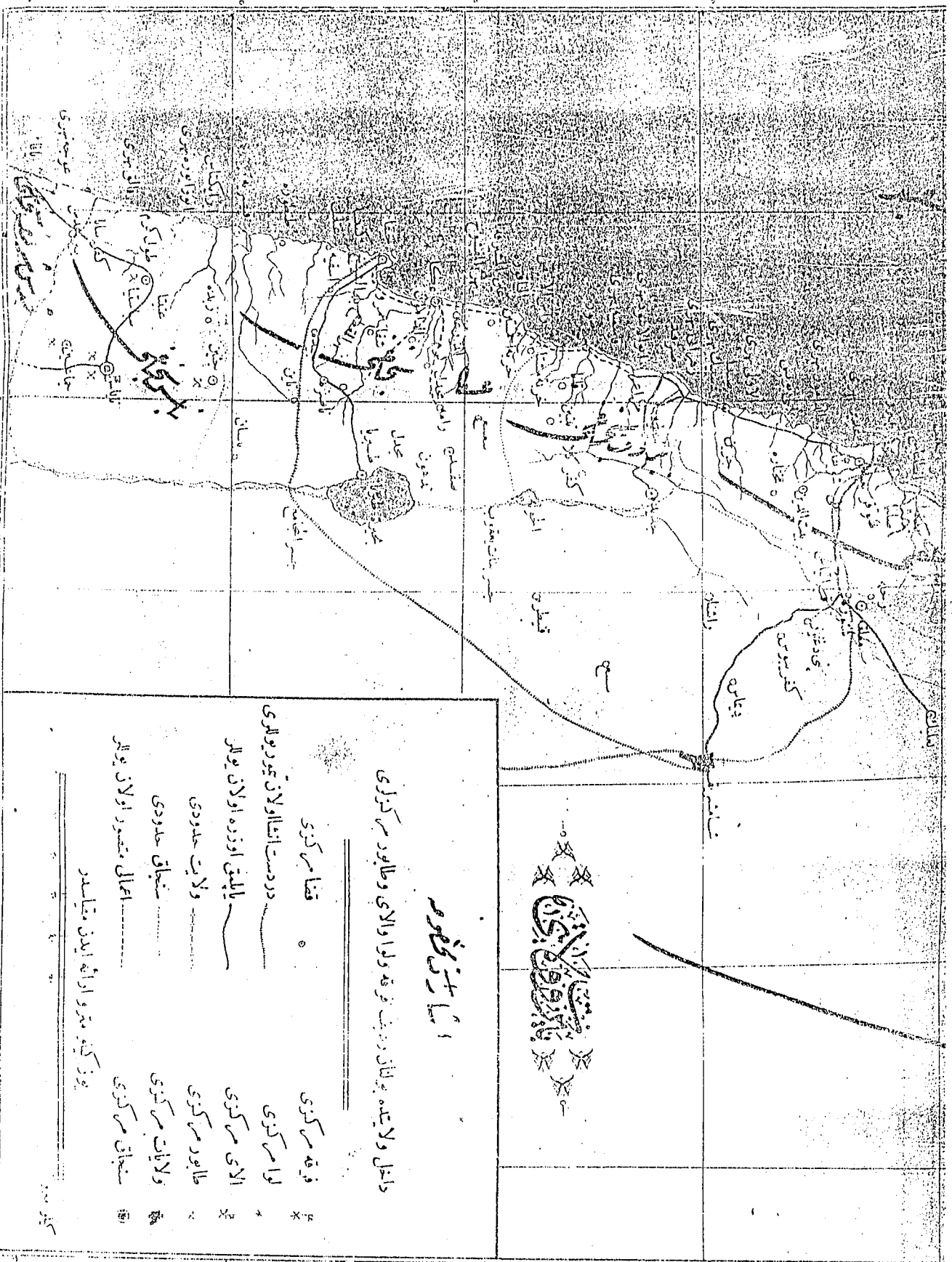
Belge 6: Nablus ve diğer Filistin kazalarında
 imal edilen Sabun rüsüm-i hakkında
 bir mazbata (İr.M. vala nr. 7142)



Harita 1: 1327 yılında Suriye Vilâyet-i
 (Filistin Sancakları)
 Harita 1: 1327 yılında Suriye Vilâyet-i
 (Filistin Sancakları)

Harita 1: 1327 yılında Suriye Vilâyet-i
 (Filistin Sancakları)
 Harita 1: 1327 yılında Suriye Vilâyet-i
 (Filistin Sancakları)

Harita 1: 1327 yılında Suriye Vilâyet-i
 (Filistin Sancakları)

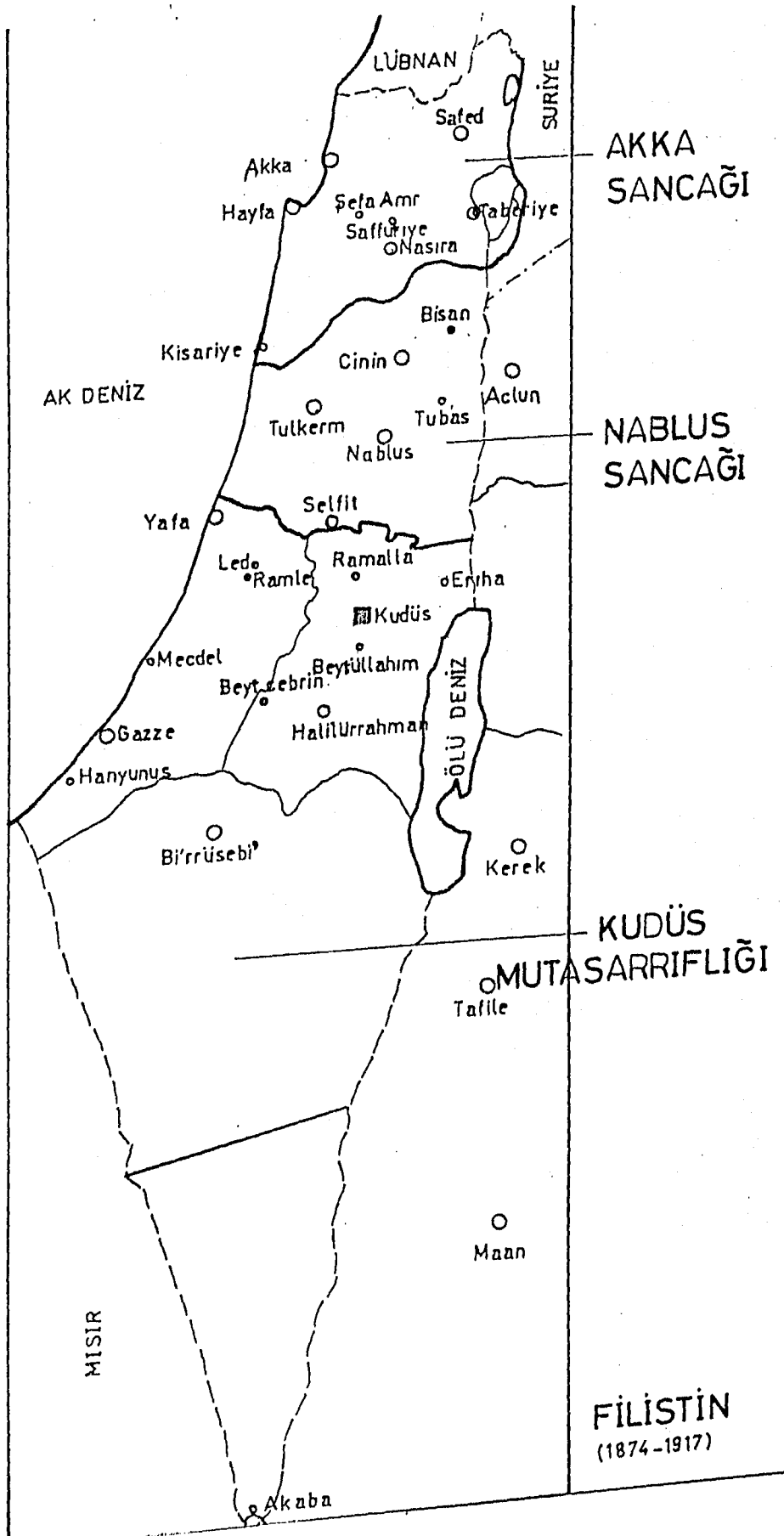


بیت‌المقدس
بیت‌المقدس
بیت‌المقدس

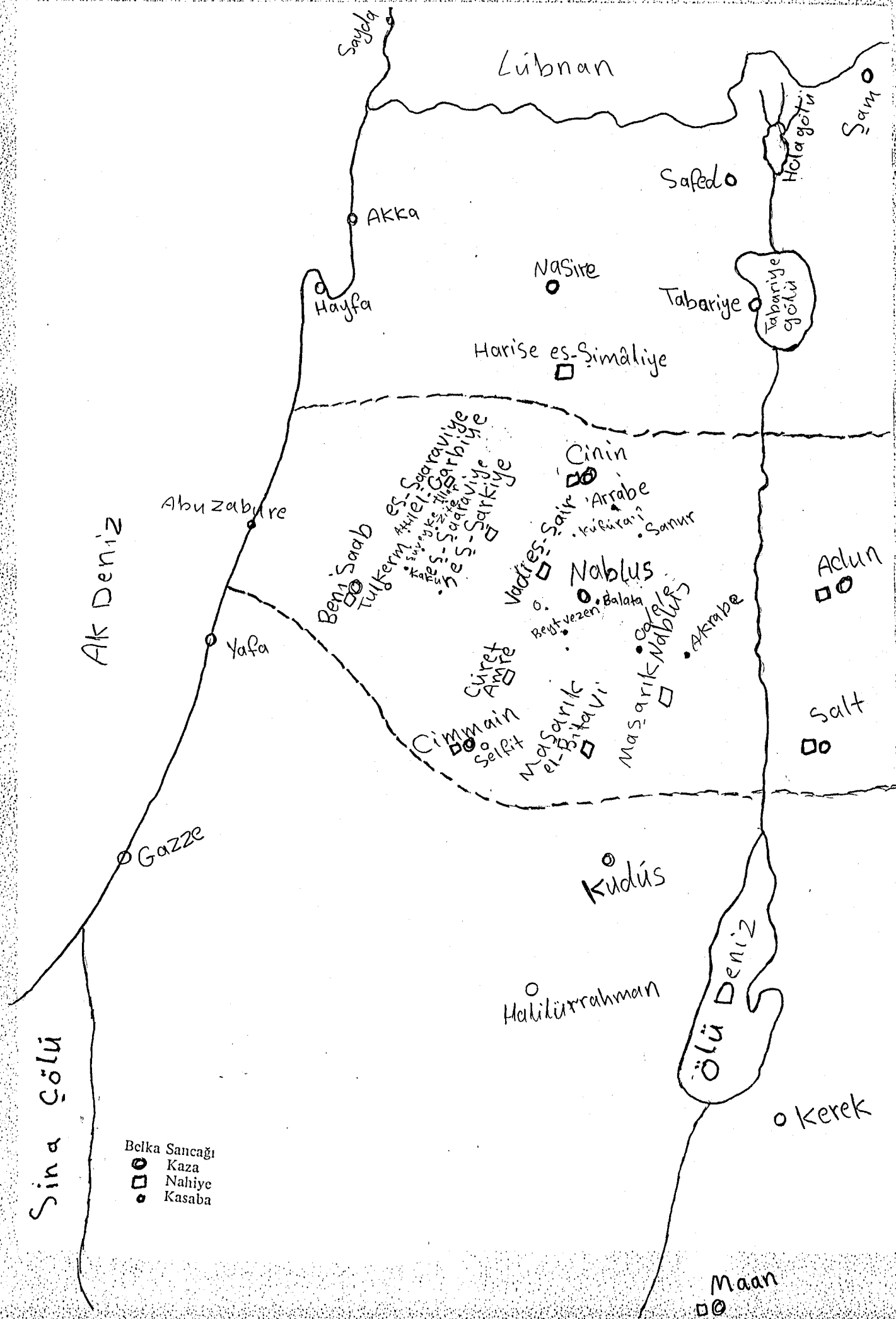
ایالت‌های معروف

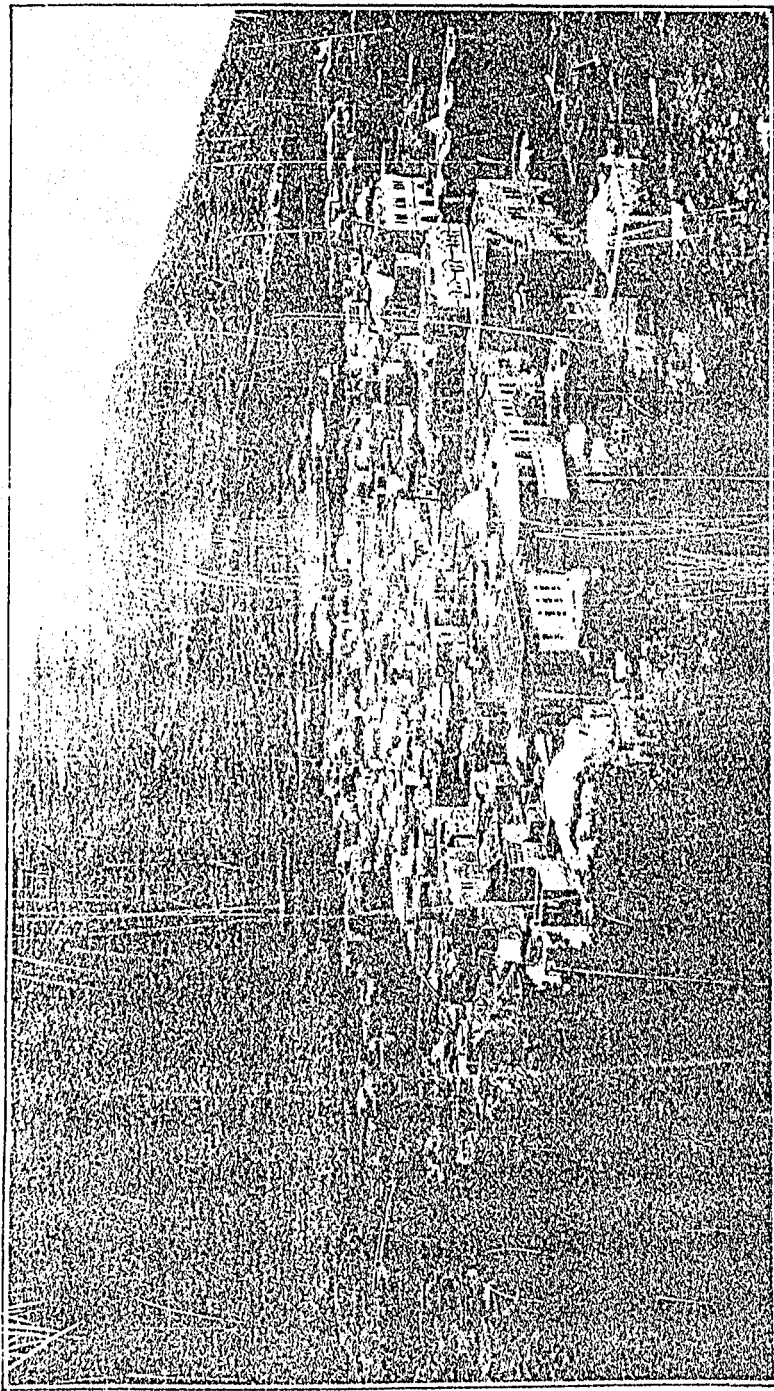
داخل ولایتیه یونان در بین خرقه و لایه و طابور سر کوری

- | | |
|-----------------------------------|------------------|
| ○ قضا سر کوری | ● فیه سر کوری |
| — در دست انشا اولان تیوربولی | ✱ لوا سر کوری |
| — یالین اوزده اولان یولار | ✱ الی سر کوری |
| — ولایت حدودی | ✱ طابور سر کوری |
| — سنجاق حدودی | ✱ ولایات سر کوری |
| — اعمال مشهور اولان یولار | ✱ سنجاق سر کوری |
| — یوز کینه مترو اولان ایدن متاسدر | |



Harita 3: Filistin Haritası (1874-1917)





نابلس منظره عمومی

Foto 1: Nablus Kasabasının umum manzarası (1908)
(1226, Vilâyet-i Beyrut Salnamesi)